

E. LOVINESCU

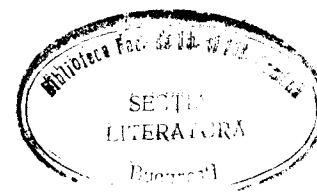
O P E R E
IV

*Ediție îngrijită de
MARIA SIMIONESCU
și ALEXANDRU GEORGE
note de ALEXANDRU GEORGE*

10.3064

SCRIITORI ROMANI
EDITURA MINERVA

București, 1986

GALERIA SCHACK DIN MÜNCHEN

Unul din lucrurile cele mai demne de văzut din München, chiar pentru vizitatorul privat de o zi ce-și continuă drumul spre valea Rinului sau spre Paris, e faimoasa galerie Schack. Colectionarul ei, contele Adolf Frederich von Schack, timp de 17 ani, cu o pricepere care recunoaște talentul atunci când întreaga lume îl ignorează încă, a adunat pinzele în galeria sa, pe care a donat-o apoi în 1984, prin testament, împăratului Wilhelm al II-lea, care, cu toate semnele de ostilitate ce i-au arătat münchenezii în repetate rânduri, avu mărinimia de a o lăsa în München și satisfacția de a se răzbuna generos, telegrafiind primarului și săpînd apoi în marmură următoarele cuvinte :

„...Fie ca populația din München să vadă în aceasta o nouă mărturie a grației mele imperiale și a interesului meu pentru prosperitatea lui, tot așa precum și eu mă bucur de a poseda în frumosul d-voastră oraș o casă cu semn imperial, în a cărei hale orice iubitor al artei îmi va fi binevenit.“

În astfel de împrejurări se explică de ce deasupra palatului filiiie steagul prusac, iar la poartă te primește gardianul cu figura severă sub enorma-i barbă, strîns militărește în uniforma prusiană ; și oricît de iubitori de artă sunt münchenezii, mulți din ei ar fi preferit desigur transportarea galeriei la Berlin, decît să aibă mereu sub

ochi aceste semne „prea imperiale“, care le amintesc de lucruri ce li se par dureroase...

Caracteristica acestei galerii e că toate cele 274 de pinze sunt de o mare valoare, cu toate că contele Schack le-a adunat încetul pe încetul, atunci când autorii lor nu se bucurau de vreo notorietate publică. Meritul contelui Schack e acel al *descoperirii* celei mai fericite, așa că avu mare dreptate de a zice înainte de moarte : „din bunul ce epoca mea a produs în artă, eu am partea cea mai bună“.

În această galerie deci, ca nicăieri altundeva, se pot studia pictorii, cari, cu toate că meritau de a deveni celebri, n-au devenit din împrejurările bizare ale soartei, sau pictorii ce abia mai târziu deveniră iluștri : avem așadar, pe de o parte, tablourile izbutite ale unor pictori neizbutiți, iar pe de alta, incunabulele mai mult decît promițătoare ale unor pictori deveniți apoi celebri. Ambele categorii de tablouri ridică mult nu numai importanța reală și documentară a galeriei, ci ne dau și o idee foarte avantajoasă despre gustul fin și investigator al contelui Schack, care a știut să presimți talentul acolo unde *avea* să fie și să adune cu bani relativ puțini pinze ce aveau să devie cu timpul în calculabil de prețioase.

Meritul lui deci nu e acela de a fi fost un iubitor al artei recunoscute și cotate la bursă, ci de a fi fost un cunoscător de artă bună, dar nerecunoscută, și un încurajator al artiștilor în epoca modestă a începuturilor lor, cînd recunoașterea talentului și răsplata materială valorează înzecit.

Dintre marii obișduiți ai soartei, strălucește în această galerie, în desfășurarea talentului său multiplu, Moritz Schwind, căruia, cu toate că Ludovic I i-a zis : „maestre Schwind, ești un geniu și un romantic“, nu i s-a găsit totuși un rol în marile lucrări artistice întreprinse de acest mare rege iubitor de artă.

În cele 34 pinze ale sale, Schwind își desfășură latura romantică a talentului său. Penelul lui dibăci evocă scene legendare, în care vrăjitoarele, cobolzii, gnomii și feele nu au partea cea mai mică. Lumea în care se învîrtește de obicei e aceea a basmelor și a legendelor.

Iată pe o pînză evocarea legendei lui Erlkoenig (nr. 137) și apoi încet se perindează tritonii și nereidele (157), dansul elfilor (145), un pusnic într-o grotă de stînci (161) și multe alte legende așa de bine cu viziunea romantică mai mult fantastică decît reală a pictorului.

Acestor pînze zbuciumate și romantice le formează o vrednică corespondență pînzele clasice ale lui Anselm Feuerbach, care, deși nu au subiecte clasice, ca pînzele din epoca ultimă a marelui pictor, respiră totuși acea liniște și seninătate ideală care formează marca distinctivă a oricărei bucăți clasice.

Toate pînzele lui Feuerbach excelează prin puritatea liniilor și a conturului. Femeile lui sunt angelice, fie că ne evocă pe Laura în biserica din Avignon (39), fie că ne reprezintă o simplă mamă înconjurată de copii lîngă fîntînă (41) ; iar fecioara Maria, din *Pietă* (34), nu are nimic de suferit din comparația cu madonele italiene din epoca Renașterii.

Lumea în care se învîrtește Feuerbach e lumea senină a subiectelor italiene (idilă din Tiroli, 42, grădina lui Ariost, 32 ; Laura, 39, Francesca de Rimini cu Paolo, 25 etc.), și a subiectelor evanghelice (Madonna, 38, *Pietă*, 34 etc.), așezate și unele și altele în cel mai frumos decor de senin și de verdeață.

Dar acel care face din această galerie un tezaur neprețuit de artă e marele Arnold Böcklin, pictorul mort nu de mult.

Cele 16 pînze ale marelui pictor opresc pe loc pe orice vizitator prin farmecul tragic al subiectelor și prin coloritul lor izbitor.

Din mult-puținul din pictură ce am văzut în München, în cele două enorme pinacoteci, ca și în Italia, nimic nu m-a impresionat mai mult ca pînzele lui Böcklin, care îți dau aci senzația sinistrului și a tragicului în cel mai înalt grad, aci senzația dulce și liniștită a peisajelor de primăvară smălțate de nenumărate flori ce se deschid dornice de viață la soarele tînăr.

În general însă, Böcklin e un poet fantastic, cu viziune torturată și tragică.

Nimic nu respiră mai multă jale decât cele două tablouri ale lui (15, 16) ce reprezintă o vilă la marginea mării, dinaintea căreia stă un chip femeiesc îmbrăcat în haine de doliu.

Marea e de un albastru-negriu, iar peste vilă se aruncă umbra chiparoșilor înalți și siniștri, îndoți de vîntul puternic ce suflă din larg.

Și peste tot vezi o așa părăsire și tăcere, întreruptă doar de zgomotul vîntului, încît jalea femeiei învăluită în negru te impresionează și mai mult în acest decor de doliu.

Pentru Böcklin, marea ca și pădurea trăiesc și sunt pline de fantome sinistre și de spirite rele ce se arată în suspinul valurilor și șoaptele frunzelor. Din valuri spumoase sar tritonii încolăciți în jurul nereidelor (27), iar de după copaci apare Pan sperînd păstorii (14). Într-un peisaj trist de toamnă apare moartea lividă călare; pe cînd pe o altă pînză, reprezentînd o regiune sălbatică de stînci, apar, după legenda unor versuri ale lui Goethe, balauri îngrozitori ce vor parcă să se arunce de pe pînză (19). Într-un decor din cele mai sinistre, un criminal e împiedicat de a fugi de lîngă cadavru de apariția subită a furiilor, ce te îngheață...

Aceste sunt subiectele obișnuite ale lui Böcklin; peisaje stranii încărcate de o poezie sinistă, redată prin cea mai violentă coloratură ce am putut vedea vreodată.

Dar în afară de aceste subiecte fantastice, ce fac din Böcklin un Hoffmann al picturii, galeria Schack mai are și pînze de ale genialului pictor ce prind și partea adevărat poetică și idilică a naturei. Una din ele reprezintă un peisaj ideal: o pădure în mijlocul căreia, la un izvor, se odihnește o nimfă (12), iar alte cîteva reprezintă: o vilă italiană în primăvară, (26), o dăbravă sfîntă (23), o cîrciumă romană în primăvară (24), o păstorită lîngă turmă (23) etc., care strălucesc sub ploaia de raze și sub decorul de flori.

Acest fel multiplu, profund și tragic, idilic și poetic, de a înțelege și de a personifica natura fac cu drept cuvînt din Böcklin cel mai mare peisajist al secolului al XIX-lea, iar din galeria Schack, unicul loc unde se poate

studia în mod mai urmat și mai multilateral activitatea marelui pictor.

Din seria mare a pictorilor, azi cu nume cunoscute, ca: Karl Piloty, Hess, Neurenther, Genelli, se distinge prin actualitate celebrul pictor, mort de curînd, Franz von Lenbach.

Lenbach, pe care atîția îl admiră cu fanatism, dar pe care eu nu-l pun decât cu părere de rău alături de Böcklin, e reprezentat mai slab în această galerie. Pinzele lui nu au valoarea extraordinară ce se atribuie tablourilor de mai tîrziu, din epoca de maturitate a artistului, ci au mai mult o valoare documentară și istorică pentru studierea începuturilor lui Lenbach.

Arta lui Lenbach e prin excelență realistă și s-a îndreptat de timpuriu spre portret.

Astfel, avem în această galerie portretul întunecat al pictorului (73), un portret de femeie (72), portretul contelui Schack, care sunt excelente prin vederea stării psihice, prin jocul fizionomiei și mai ales al ochilor. O pînză minunată a lui Lenbach, în alt gen decât cel cunoscut, reprezintă un băiețuș de păstor întins pe pămînt la soare și acoperindu-și ochii cu mîna stîngă, care aduce mult cu pinzele lui Grigorescu.

Dar toate aceste tablouri originale ale lui Lenbach nu întrupează toată activitatea lui artistică ce se află expusă în această galerie.

Din însărcinarea contelui Schack, Lenbach a făcut în tinerețea lui numeroase copii după artiștii mari, care, după afirmarea cunoscătorilor, sunt cele mai bune copii ce s-au făcut vreodată. Prin mîna lui Lenbach, originalele lui Tizian, Rubens, Giorgione, Murillo etc. se regretă puțin, atît e de consumată arta cu care a știut să-i imite!

Aceste sunt bogățiile galeriei Schack, azi proprietatea împăratului Germaniei, și îndemn pe oricine va trece numai prin München să facă și această vizită pioasă la acest tabernacol în care icoanele semnate de Schwind, Böcklin, Lenbach sunt bucăți de artă eternă...

GLIPTOTECA DIN MÜNCHEN

Ca profesor de lucruri vechi și înainte de toate ca iubitor al antichității, mi-am îndreptat primii pași, după sosirea în München, spre sălile de marmură ale gliptotecei, ce cuprind colecția sculpturilor antice, adunată în mare parte de Ludovic I, al cărui nume îl și poartă.

Clădirea, monumentală sub orice punct de vedere, e o îmbinare a formelor helenice adaptate la trebuințele moderne, căci oricât de mare fusese dorința regelui și chiar a artiștilor de a păstra arhitectura helenică în toată puritatea ei, arhitectul Leo von Kleuze a fost nevoit să adopte stilul grec numai în ceea ce privește partea exterioară și decorativă a clădirii, pe când în dispoziția interioară a sălilor a admis sistemul boltelor, dezvoltat numai mai târziu în arhitectura romană.

Clădirea e de formă aproape pătrată, avînd ca sîmbure o mică curte, în care dau ferestrele camerilor interioare. Frontonul e precedat de o hală cu coloane de ordin ionic, peste care se ridică triunghiul frontonului ce reprezintă pe Minerva ca protectoarea artelor plastice.

Dispoziția interioară a sălilor e făcută pe baza principiului istoric de dezvoltare a artei plastice. Prima sală e pentru sculptura egipteană; aceasta e urmată apoi de sala incunabilelor, de sala frontoanelor egineice, de sala lui Apolon, a lui Bacchus, a niobizilor și de celelalte săli cu sculpturile epocelor ulterioare, așa încît dintr-o singură vizitare îți poți face idee completă de diferitele faze de

dezvoltare ce a îmbrăcat arta statuarică heleno-romană în mersul ei istoric.

Ideea unei colecții de sculpturi antice i-a venit lui Ludovic I încă de pe cînd era prinț de coroană și locuia la Roma, în anul 1805.

Douăzeci și cinci de ani după aceea, gliptoteca se ridica mîndră în veșmîntul ei de marmoră și se îmbogăți treptat cu operele cumpărate de agenții regelui și îndeosebi de către faimosul Martin Wagner, care izbuti de a transporta în München și rămășițele templului Minervei din Egina, ce sunt și azi bucățile cele mai prețioase din întreaga colecție.

A vorbi de fiecare operă în parte, judecînd-o din punct de vedere artistic, e ceva prea vast; a menționa numai ceea ce se poate vedea în cele 13 săli ale gliptotecei îmi pare un lucru de prisos, așa încît voi aminti numai de cîteva sculpturi, care fie prin importanța lor istorică, fie prin valoarea lor artistică, trec peste măsura obișnuită a sculpturilor antice și fac din gliptoteca din München un punct de atracție deosebit pentru iubitorii de forme frumoase.

Din prima categorie a operelor de importanță mai mult istorică decît curat artistică, se poate cita, din sala așa-zisă a „Incunabilelor“, excelenta marmură a lui *Apolon din Tenea*, descoperită într-o necropolă din apropierea Corintului. Statua e de marmora de Paros, de culoare mai multă albastrie decît albă.

Ea reprezintă un tînr, ale cărui picioare i-au fost restabilite în total, iar brațul drept în parte. Plînta de sub picioare e prinsă de tălpi, ceea ce ne arată că avem a face cu o statuă funebră așezată deasupra unui mormînt. Statua e cea mai excelentă operă de artă din epoca începuturilor artistice ale grecilor, în care ne fac s-o punem anumite amănunte tehnice.

În execuție se deosebesc bine amestecarea celor două școli artistice: școala egipteană și școala, abia în începuturile ei, a sculpturii naționale.

Influența egipteană se distinge în poziția tînărului, care are piciorul sting înaintat puțin și mîna lăsată în jos cu deschizătura pumnului înainte; dimpotrivă, însă,

goliciumea completă a statuiei ne arată preferința grecilor, manifestată chiar la începutul emancipării lor artistice, de a exprima frumuseța corporală în deplinătatea armonică a formelor goale.

Cum tînărul nu are nici un atribut distinctiv, el poate fi identificat cu Apolon, tot așa de bine ca și cu un simplu erou sau atlet pe al cărui mormînt i s-ar fi pus chipul.

Lipsa însă de idealitate, ca și tendința vizibilă de a face portretul cuiva cu toate abaterile de la ideal și de la canonul statuaric, ne face chiar să admitem cu mai multă aparență de adevăr că statua reprezintă vreun atlet mort de tînăr.

Cu mult mai importantă însă din punct de vedere artistic e sala eginetilor, care ridică la o mare valoare întreaga gliptotecă din München.

Sculpturile din această sală sunt rămășițele plastice ale templului doric al Minervei din Egina. Descoperite în 1812 de arhitecții ce făceau săpături acolo, ele ajunseră în München, după multe peregrinări, abia în anul 1828.

Toate bucățile sînt de marmoră albă de Paros, care, fiind însă expusă intemperiiilor, a pierdut din puritatea ei originară; ele, în majoritatea lor, provin din cele două frontoane ale templului, așa că dispoziția și mărimea lor sunt condiționate de forma triunghiulară a frontonului.

În scurt, frontonul vestic reprezintă pe eroul eginetic Ajax, luptîndu-se pentru cadavrul lui Achile cu eroul troianic Hector.

La mijloc e Atena, în mărime aproape naturală. Ea stă în poziție cam hieratică, ceea ce arată încă persistența influenței egiptene. Pe piept are egida acoperită de un gorgoneion, ce nu se mai vede astăzi; în mîna stîngă poartă scutul ridicat, iar pe cap, coiful de formă antică.

Frontonul de est nu e păstrat în întregime ca cel de vest. El conține numai pe jumătate din statuile ce le avusese odinioară. Compoziția totală reprezintă lupta lui Hercule și a tovarășului său Telamon în contra lui Laomedon.

Tehnica cu care sunt sculptate toate statuile le face superioare bucăților contimporane din secolul al cincilea, ceea ce ne arată că în Egina înflorea încă de mult o

școală de sculptură. Ici și colo, pe față, pe haine și păr, se mai disting urmele picturii aplicate pe marmoră, ceea ce dovedește o dată mai mult că sculptura greacă era polieromă.

Impresia ce se desprinde din întreaga sală, în care retrăiește din nou o dată templul Atenei, e din cele mai puternice, marmora statuilor pare încă caldă de mîna meșterilor eginiești, cari au mîngîiat cu atîta plăcere moliciumea formelor frumoase!

O altă bucată excelentă e *Apolon ca chitared*, provenit din palatul Barberini. Statua de marmoră pentelică reprezintă pe Apolon îmbrăcat în haină lungă, pășind solemn cu chitara în mîna stîngă.

După dispoziția hainei și după alte amănunte tehnice, pare a fi o copie a unei statui din școala lui Fidias, probabil a lui Agorakritos.

Printre toate sculpturile din gliptotecă, acest Apolon se distinge prin ținuta lui maiestuoasă și expresia bărbătească, ceea ce face și mai mult a fi așezat în cercul strîns de influență a marelui Fidias.

În aceeași sală se află și celebra statuă a lui *Artemis din Gabii*, în a căreia execuție se vede bine amestecul școalei arhaice și a acelei noi. Zeița e îmbrăcată în peplos doric, cu tolba la o parte, în mîna stîngă probabil că avea un arc, iar cu mîna dreaptă ține picioarele dinainte ale unei căprioare.

Capul e acoperit cu o coroană înaltă, împodobită cu animale sălbatice; haina fiind strînsă pe corp, lasă să se vadă pe deplin formele suple ale zeiței. Opera întregă, datînd cam din timpul războiului peloponezic, e un amestec de seriozitate arhaică și de libertate modernă.

Dar cea mai reușită statuă din întreaga colecție mi s-a părut că e așa-numitul *Faun Barberini*, sculptat în mărime supranaturală în marmoră de Paros. Faunul e reprezentat dormind pe o stîncă, în urma vreunei orgii. Capul e scăpătat pe umărul stîng cu care se sprijină de stîncă, iar mîna dreaptă e ridicată deasupra capului pentru a ușura respirația. Picioarele sunt crăcănate în mod obscen. Capul e de o execuție admirabilă, cîm bărbia și

pometele pronunțate, cu sprâncenile încondeiate, cu gura căscată mare, încît se vede șirul dinților de sus, mîna ridicată în sus e lucrată cu multă îngrijire, așa încît se disting foarte bine vinele umflute.

Opera pare a fi originalul unui mare artist din epoca lui Alexandru. Pentru aceasta militează desăvîrșirea amănuntelor cu care e lucrată statua, precum și faptul că zeul e reprezentat dormind, ceea ce nu putea să fie un motiv plastic înainte de epoca helenistică. După anumite detalii tehnice, se poate afirma că e din cercul lui Lisip, dacă nu chiar din dalta marelui maestru din timpul lui Alexandru cel Mare.

Două excelente bucăți reprezintă, în marmoră de Paros, un *Satir odihnindu-se*, de o execuție fină. Ambele, deși nu se aseamănă pînă la identificare, par a fi replicele unui original celebru al lui Praxitele, multiplicat în nenumărate copii, ce se găsesc pe la diferite muzee. De mare interes artistic e și sala zisă a niobizilor, în care se găsește un *Niobid mort*, ce aparține unei copii a celebrului grup al niobizilor, ce se afla în Roma pe timpul lui Pliniu. Statua reprezintă un tînăr culcat pe spate de săgeata lui Apolon. Corpul e admirabil modelat, iar rana nu e indicată.

În aceeași sală e și admirabilul cap al *Meduzei Rondanini*, o mască de marmoră de Paros, care te îngheață cu privirea ei rece și împietrită; alături de ea surîde grupul vesel al *Copilului cu gîsca*: un copil ce se agață de gîtul unei gîște care vrea să fugă. Copilul e durduliu și cărnurile proaspete și grăsuțe sunt foarte bine modelate de artist; gîsca de asemenea e excelent și cu îngrijire lucrată, căci puful de la gît și de pe piept sunt cu finețe deosebite de restul penelor mai mari.

Ieșind din această sală poți urmări mai departe cum arta plastică decade încetul cu încetul, pentru a ajunge la portretistica curată din sala „Romanilor“, în care sunt înșiruite chipurile împăraților romani, rase și dezgustătoare.

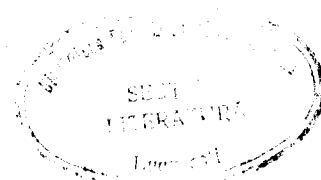
La ieșire poți admira în ultima sală admirabilul bust al lui *Paris*, de Canova, și statua lui *Adonis*, de marele Thorwaldsén, a cărui mină maestră a lucrat atît de mult

la restabilirea și întregirea statuilor antice din acest muzeu.

Cînd pui piciorul în hala exterioară, cu ochii încă plini de imaginile zeilor și zeițelor sculptate în marmura lăptoasă de Paros, și cînd vezi în față coloanele ionice ale palatului în care se adăpostește expoziția Secesionului, iar la stînga construcția măreață a Propileelor, lucrate în stil doric, ți se naște iluzia că te afli în Atena lui Pericles, reînviată în timpurile noastre, și atunci ți-aduci aminte de ironia nedreaptă a lui Heine, din *Reisebilder*, care biciuia pretențiile artistice ale Munchenului, numindu-l ironic „Atena modernă“.

După ani și ani de stăruință și de sfortări, Munchenul deveni, dacă nu cu totul o Atenă, cel puțin o mare și foarte interesantă metropolă de artă, care nu poate consola de lipsa adevăratei Atene.

10. 304

IMPRESII DIN VERONA

În drumul de la Innsbruck spre Verona...

În compartiment, „un oarecare, cu fața expresivă lucrată numai în mușchi, cu ochii extraordinar de negri, săpați în linii dure și hotărâte. De un ceas îl admir cum stă înfipt tacticos pe canapea, nemișcând decât doar ochi săgetători și apropiind în răstimpuri de buze o garoafă.

Îmi zic: „Trebuie să fie numaidecât un italian. La ochi și mai ales la sprâncene aduce cu Novelli. Fața e brună și căutătura pătimașe.“ Mă apropii timid.

— Lei é italiano ?

Un mîriit de om supărat și o clătinare din cap.

Nu e italian. Mă resemnez de a mă uita tăcut pe fe-reastră.

Priveliștea e admirabilă. Trecînd din defileul Brenner, tunelele se succed unele după altele, împinzînd vagonul cu fum. Iată și minunata Franzensfeste... Dar cum la drum trebuie să-mi găsesc totdeauna tovarăș, mă apro-piu de domnul din față.

— Forse è francese ? O negare. Tedesco ? Altă negare. Tăcem iar.

Dar stînd așa și privind mult la el, la figura lui brună de oriental ars de soare, îmi vine în minte că, dacă nu e italian, trebuie să fie numaidecât român. Și devenii deodată așa de sigur, încît, ca desprins dintr-un șurub, îl și întrebai pe românește :

— Domnule, d-ta ești român !

Dar în loc de un răspuns oarecare, văzui figura lui contrariată și întrebătoare.

— Rumeno, zic din nou.

Urmă iarăși un mormăit lung și neplăcut, cu cuvinte tăiete, din care înțeleg că am de a face cu un englez. În plasa de sus a vagonului și zăresc colțul roșu al Baedeker-ului.

Fac un salut domnului cu ochii fulgerători, care mormăie încă, și mă îndrept spre compartimentul vecin.

Suntem la Ala, aproape de hotarul italian.

În compartiment, un neamț, trei italience și un tînăr italian cu șapcă de student german și cu ochelari.

Toți vorbesc laolaltă, afară de neamț, dar din încăl-carea de voci nu se aude decât un singur glas melodios și repezit cu iuțea unor triluri cîntate de cea mai virtuoză privighetoare.

O înșirare uimitoare de vorbe scăpără de pe buzele tînărului italian, ca nenumărate scînteii electrice multi-plicate la infinit. Ce vorbește anume nu pot pricepe, cu toate că oarecum cunosc și eu limba italiană. Dar ceea ce spune trebuie să fie foarte interesant, îmi închipui. Da-mele fac un haz nespus și-l întrerup mereu.

La întreruperi, tînărul răspunde cu așa repeziciune, încît îmi face impresia unei uși izbite îndărăpt de un su-port neuzat încă. Așa cum stau între atîtea persoane, care toate vorbesc, toate gesticulează, toate aruncă în-trebări ca rachetele, ce sunt prinse imediat și aruncate îndărăt la primul trimițător, îmi face impresia că mă aflu într-o trupă de comedianți, cari dau cu toții la un loc o reprezentație monstră, se agită pe funii, pe sîrme, fac salturi mortale și se rostogolesc pe arenă în încolăci-turi monstruoase.

La miezul nopții, suntem la Verona, în mica gară Porta Nuova. Un imens landau italian, murdar și ruinat, ne cuprinde pe toți. Caii supti abia se mișcă, așa că tră-sura pare o arcă ce se cumpănește cînd într-o parte, cînd în alta pe întinsul largei șosele Vittorio Emanuele. Pe amîndouă laturile se disting mici case împiestrițate cu palate întunecate mai mult de vechime decât de noapte, iar printre ele mari pete negre ne arată locurile virane

ce așteaptă ruina unor viitori palazzi — căci în Italia și palatele noi par ruinate, așa prind de iute culoarea istorică.

Timpul — superb. Mii de stele lucesc pe cerul de azur, iar sub ochiul imens al lunii apare fantastic tot orașul stins și liniștit.

La capul Corsului se profilează pe cer masivul de cerneală al eternului Victor Emanuel de bronz, ce stă în poziție marțială pe calul său.

Trăsura merge așa de încet, încît puțină lumină ar mai trebui pentru a putea citi din mers inscripția de pe monument, care aici, ca și în toate părțile, trebuie să fie bombastică.

Iată că la dreapta se arată și mormanul imens al Arenii, deasupra căruia se distinge micul fragment din galeria superioară, ca un păzitor de noapte cucuiat pe zid ca să vegheze.

Cîteva bice și cîteva mișcări mai repezi ale cailor ne aduc în centrul orașului. Aici, mai multă viață. Prin cafenele se mai aude zarvă de țiteră și vocile stînse ale lucrătorilor cari trîntesc tăblițele de domino sau cărțile soioase pe masă.

Hotelul de aici e ca toate hotelurile italiene. Un gligan îmbrăcat în frac, cu figura suptă, cu ochii negri și cu mustețe enorme ca ale lui Umberto, mă conduce într-o odaie, pe care are de grijă să mi-o laude el dinainte.

Odaia e proastă : păreții albi, fără un cui pe ei, iar la o parte, un enorm pat de lemn, înalt, pe care trebuie să te opintești ca să te poți sui.

Dar de la fereastră priveliștea e admirabilă. Colo în depărtare, pe dealuri, se vede linia de zid a castelelor lui Teodoric cel mare și Béranger d'Ivres, ce stau ca niște enormi străjeri cu pușca pe umăr și cu ochii în lună. La poale, Adigele, pătruns de luminele de sus, încinge orașul cu o cordică luminoasă. Mai aproape, Verona stă întinsă și moartă. Și așa cum șed la fereastră, mă apucă taina sfîntă a lucrurilor ce nu mai sunt. În fășii luminoase se perindează istoria Veronei, și pentru fiecare epocă, presimt mai mult decît vād, în noapte, urma întipărită în piatră ; căci ostrogoții, ca și longobarzii și romanii, și-au

scris istoria pe blocuri de granit, Teodoric, ca și Béranger și Dioclețian, au însemnat cu dalta momentul petrecerii lor în Verona.

Acum e pace adîncă — dar somnul nu vine...

A doua zi dimineață, ies în zori ca să vizitez orașul. Cafeneaua de jos e goală, pe strada îngustă, ca atîtea din orașele italiene, unde ți se pare că rîndurile de case se ating, doar băieți de prăvălie, cari îți aruncă praf în față. Pe la vitrinele ce se deschid, eternele fotografii artistice și „Ricordo di Verona“.

Cum scap de îngustimea străzii, dau de piazza Vittorio Emanuele. Aici zăreșc din nou, la lumina soarelui acum, impozanta Arenă.

Enorma construcție are peste 450 de metri de circumferență și e cercul cel mai bine conservat din timpul romanilor.

La poarta de intrare plătesc taxa de 1 franc, căci nu e piatră antică pe care să n-o exploateze.

Înăuntru privirea e grandioasă. Prin largile vomitorii, 20 000 de spectatori puteau să fie aruncați pe cele 43 de rînduri de trepte, pentru a privi luptele sîngeroase de pe arena atunci afundată în pămînt, iar astăzi umplută pînă la nivelul primei trepte — căci acum, în locul luptelor groaznice dintre fiarele sălbatice și gladiatori, un modest circ ambulant cu cai dresați și clovni proști dă reprezentatii în fiecare seară cu prețul de 20 de centesimi !

Dar pe cînd citesc inscripția săpată în 1805, în rîndul al doilea, de către Napoleon, un domn, într-o redingotă corectă, dar arhaică, cu fața brăzdată de mici dungulițe ce se reunesc la colțul ochilor ca nervurile unei frunze, cu mustața mică și răsucită fin în sus, dar care se vede de departe că e cănită, îmi dă explicații nepoftite asupra inscripției.

La început nu-i prea dam atenție, dar pe încetul mă învăluie în bunăvoință și în sonoritățile cuvintelor.

— E așa de frumos cercul ! Așa de interesant ! Și Verona e așa de *gentile* și așa de ilustră... Atîtea monumente vechi sunt aici ! Atîția oameni celebri s-au născut sau au stat pe aici...

Numele imperatorilor romani se amestecă în gura lui cu cutare șef guelf sau gibelin, iar Catul se asociază cu Dante, Vitruviu cu Paolo Veronese. Pliniu cel tînăr cu Sanmicheli...

O privire furișată pe pieptul entuziastului veronez descoperă tăblița de alamă pe care e scris *guida autorizata*...

Am înțeles. Omul începe a da referințe asupra sa, asupra greutăților de a fi ghid, asupra examenului „municipal“ pe care a trebuit să-l treacă — el singurul ghid autorizat și patentat de municipiu ! Toată simpatia și dorința de-al asculta s-au dus. Cînd începu pentru a doua oară să-mi explice amănunțele unui circ roman și cît de *stupende* trebuie să fi fost reprezentațiile de circ de odinioară, și cînd nu mai găsea termeni destul de impunători pentru a descrie pe împăratul roman asistînd la spectacol, în jilt, cu bărbia în mînă — îl oprii frumos spuindu-i că antichitățile romane îmi sunt destul de bine cunoscute.

Imediat mă plouară un șir de complimente : doar el ghid autorizat văzuse bine după fizionomie cu cine are a face, dar numai datorită il obligase să-mi dea niște lămuriri despre lucruri pe care le cunosc eu mai bine ca el !

Dacă ar fi să-i calculez vîrsta ar trebui să-i dau o groază de ani, căci a luat parte la toate războaiele.

Cînd află că sunt român, se bătu în piept ca un activ :
— Per Baccho ! și eu sciu rumenesc !

Și ca să-mi probeze că știe românește mă înjură de d-zeu și recită un cîntec pornografic, pe care îl învățase ca soldat austriac, la ocupația din 1856, cînd cu războiul Crimului.

Într-atît stă toată „știința lui rumenescă“.

Tot ce-am văzut pe urmă mi-a fost stricat de explicațiile de prisos ale ghidului patent, care, cu vocea lui sonoră ca o bucată de aur lovită de marmoră, mi-a cîntat la ureche toată istoria Veronii și a monumentelor ei sub formă de o mie și una de noți, oprindu-se la fiecare piatră veche. Și declamînd cu un gest enorm :

— Come è bello ! E stupendo ! molto stupendo !

Iată și casa Julietei și, la o distanță oarecare, și casa lui Romeo. Cîteva stradele numai, și ajungem la Tomba

di Giulietta e Romeo, într-o veche mănăstire a franciscanilor, azi devenită cazarmă... Un sarcofaj simplu de calcar cu coloane împrejur, fragmentate. Una singură își mai păstrează cu mîndrie capitelul ei corintic. Sarcofajul e ciopîrțit de englezi fanatici de ai lui Shakespeare, care, voind cu orice preț să aibă o amintire de la mormînt, luau cîte o bucățică de piatră ; de cînd însă păzitorul, și el patent și autorizat, s-a instalat la poarta grădiniței spre a încasa inevitabila taxă și a-și desface carnetele cu „Ricordo“ și drama lui Shakespeare în 3 limbi, părinții turismului să mărginesc a-și depune numai cărțile de vizită în scobitura mormîntului de piatră. Acum e un morman mare, peste care privește binevoitor Pater Lorenzo pictat în frescă pe zidul din față.

În lungi ceasuri monumentele Veronei defilează sub ochi.

Iată Piazza delle Erbe (sunau așa de frumos cuvintele aceste în gura ghidului autorizat !), cu priveliștea ei pitorească, cu zecile de enorme umbrele deschise, sub care negustorii își vînd legumele lor. În față, o columnă de marmură arată în vîrfurile ei leul Venetiei, semnul puterii de odinioară ; în mijloc, o tribună cu 4 coloane, de pe care se proclamau odinioară sentințele republicei ; iar pe de lături, palate vechi cu fațadele încărcate de sculpturi și de fresce de Cavalli.

Trecînd prin Piazza dei Signori și pe lîngă Palazzo del consiglio, din al cărui portic ne privesc busturile lui Catul, Vitruv, Pliniu și Cornelius Nepos, toți veronezi iluștri, cari aprind entuziasmul ghidului patentat, ajungem la mormintele degli Scaligeri.

Mauzoleele foștilor tirani della Scala sunt admirabile, cu grilajul lor flexibil, marcat cu o *scară*, emblema familiei, cu colonetele de forma răsucită, cu acoperișuri în unghi ascuțit și cu nelipsitele statui ecvestre în vîrfurile monumentelor.

— Stupendo ! stupendo !

Găsesc momentul potrivit să mă despart aici de ghidul autorizat. Cînd îi ofer 2 franci pe ceas, găsește că e *stupendo* !

— Numai cursa unui cal se plătește doi franci ora !
Trebuie să mă execut și să-i dau 3 franci ceasul, căci se apropie momentul plecării.

O iau de-a lungul corsului Vittorio Emanuele, trecînd prin Porta nuova a lui Sanmicheli.

Cînd ajung la gară mai sunt cîteva minute pînă la plecare.

La ghișeu nu mi se primește aurul nemțesc și funcționarul mă îndreaptă la restaurantul gării, unde se pot schimba banii. Restauratorul, cu figura ștearsă și cu ochii albaștri, mă primește surîzînd și amical, dar pentru 20 de mărci nu-mi dă decît 20 de lire în murdară hîrtie italiană — adică cu diferența de cinci lei.

Protestez cu ultima indignare contra spoliației, spunînd că chiar în Verona am schimbat cu 25 de lire.

Italianul rîde plin de încredere și de bucuria unei bune afaceri.

— Possibile, signore... Ma adesso la partenza è prossima...

Adică, fiindcă trenul e aproape de plecare, trebuie să fiu furat cu cinci franci !

Ah, ce frumoasă ar fi Italia fără italieni !

SPRE ATENA

I

August, 1, spre seară

Stau pe bancheta bărcii ce mă duce spre vapor...

Apa are aparența unei oglinzi lucii de Venetia. Abia doar în jurul bărcii se rotesc cercurile trase cu compasul lopoților. Raza lor desfăcîndu-se cu încetul, cercurile se măresc și se combină în mici valuri, ce înclină barca în reverențe grațioase de doamnă binecrescută și plină de demnitate. Reverențele se înmulțesc, iar vălurașele dinprejur se încrestează asaltătoare... cînd iată că din largul îndepărtat se repede un val — cu adevărat val — înfuriat cu minie de spume, ca și anticul Neptun pentru că i s-au încălcat cuprinsurile sale. Vălurașele, ca un cortej de paji, îi ies înainte și se prind de haina lui ; iar barca se zguduie deodată și începe să facă reverențe mai silnice și mai lipsite de demnitatea și de grația unei matroane cochete.

Am ajuns în largul mării.

Impresia ce mi-o face e zguduitoare. Mii de brațe de apă se agită și se cațără de vapor.

Marea geme...

Dar glasul ei nu e cîntecul izvorului ce ademenește pe pescarul melancolic cu vrajele lui tainice, ci e cîntecul sinistru și profetic al tristului bătrîn Glaucos, care se plînge în glasul său eolic și care profetizează nenorociri, încruntîndu-și sprîncenile și barba sa de alge marine, pe cînd amorașii îl necăjesc ciupindu-l.

Odinioară, când Glaucos începea să blesteme în fundul bărcilor, căutînd să-l îmblînzească prin rugăciuni și fum de tămîie și își povesteau între ei cu voce tremurată nenorocirile bătrînului, aruncarea în valurile egiptice, iubirea lui cu fecioara Scila, și cum odată, Glaucos mergînd la ea cu alcioni și scoici ca daruri, o găsi prefăcută, prin vrăjile Circei, într-un monstru teribil cu lătratul de ciine.

De atunci bătrînul rătăcește prevestind tutulor nenorociri, iar glasul lui desperat se ridică pentru mine la tăria înmulțită și simbolică a tuturor disperărilor și amanților deziluzionați, a tutulor pribegilor și dezmoșteniților... Geamătul titanilor înfrinți, blestemul și profeția lui Prometeu, strigătele de desperare a lui Filoctet pe insula Lemnos și cantilena de iubire înșelată a Fedrei... se disting în zgomotul valurilor ce se acată de vapor cu gesturi uriașe, frămîntate de durerea lor lăuntrică. Deodată îmi pare că fiecare val închide un suflet și ascunde o pasiune ce vrea să izbucnească, așa că toate laolaltă îmi strămută ideea la un imens *demos* atenian, agitat de patimi politice la vocea misterioasă și divină a unui orator ce cuvîntează la tribuna unui Pnix invizibil...

Noi, care purtăm pe spatele nostru încovoiat atîtea secole de civilizație și de iscodire amănunțită, nu vom putea resimți niciodată impresia grandioasă a mării așa cum o simțeau grecii cu mintea lor proaspătă și cu simțurile lor virgine.

Atunci cînd a văzut pentru întîiași dată Pontul Euxin și apoi Marea Egee, cu aspectul lor schimbător, cu culorile lor sclipitoare și variate, cu agitația lor cînd molcomă, cînd violentă — mințile grecilor au fost izbite ca de revelația unei lumi nouă, impoporate de atîtea divinități bine deosebite, cîte speranțe are marea.

Încrestăturile mării, atunci cînd ea e liniștită, pentru ei deveniră zbîrciturile divinelor „babe“, iar spuma albă de pe valuri le deșteaptă ideea bătrînului Nereu ce stă în grota de argint din adîncul mării. Atunci cînd valurile se umflă și se izbesc de țarm, cele 50 de nereide, splendide prin conturul trupului, ies din grotele lor și, prinzîndu-se de mijloc, dansează în chiote pe plaja mă-

rii. Unda neastîmpărată, cu nenumăratele ei forme, e Proteu, ce are o mie de chipuri; iar ca stăpîn atotputernic al mării e numai Poseidon, posesorul tridentului, care, după cum zice Homer: „își îmbracă armura sa de aur, apucă un bici strălucit, de o lucrare minunată, se urcă în carul său și se avîntă pe valuri. Dedesuptul lui sar monștrii ieșiți în grămadă din ascunzători recunoscînd pe stăpînul lor. Marea pătrunsă de bucurie se deschide în calea sa; caii zboară iute și, în drumul lor, unda nu udă osia de aramă.“

Dar unde sunt acum Nereu și Proteu? Unde e Amfitrite, „zeița ilustră ce nutrește o mie de monștri la sînul său, zeița bocitoare ale cărei valuri se sfarmă cu zgomot de stîncă“?

Unde e Triton, cîntărețul maestru din concă, ce a rostogolit în valuri pe Misenus pentru că îndrăznise să se ia la întrecere cu el? Unde sunt muzele mării, sirencele? Unde e Scila? Unde e Caribda?

S-au pierdut cu toții și cu toate în amurgul zeilor antici. Olimpul s-a zguduit, palatele de argint și de mărgean ale zeilor s-au risipit, nimfele speriate au dispărut de pe lîngă izvoare, iar driadele au părăsit pădurile lor favorite.

Totuși natura a rămas aceeași.

Zefirul, acum, ca și odinioară, se joacă prin ramurile copacilor și frunzele brazilor Arcadiei și ale stejarilor Dodonei produc, mișcîndu-se, același sunet de nai.

Acum, ca și odinioară, gîrlele șoptesc luncînd pe prundișul albiei lor și trestiiile de pe lacuri se frămîntă melodios la adierea vîntului... Dar cînd, înspre seară, păstorul arcadian se întoarce ostenit cu oile la izvor, el nu mai aude pe Pan cîntînd din fluier, Pan, „pe care nimeni nu-l întrece în melodie, nici chiar pasărea, care, la înflorirea primăverii, răspîndește din frunziș notele sale plîngătoare“. Pan, la glasul căruia alergau nimfele de prin munți la prichiciul fîntînei și își amestecau vocea lor sonoră cu armoniile zeului...

...Mai veni-va oare vreodată vremea fericită și glorioasă a ilustrei Amfitrite, a Tritonului ce cîntă din concă și a lui Pan, cîntărețul din nai?

M-am sculat azi foarte de dimineață. Vreau să văd răsăritul soarelui în plină mare. Pe punte e liniște adâncă. Apa s-a domolit, iar misteriosul și fermecătorul orator a tăcut. Demosul valurilor a ațipit, dar somnul lui e întrerupt în răstimpuri de respirația greoaie și de oftări izbucnite din adânc. Marea visează...

Visează poate la timpurile ei de glorie, când frumoasa Amfitrite, împreună cu Tetis cu picioarele de argint, conduceau danțul nereidelor pe insula Naxos, pe când Poseidon văzînd-o din depărtare își simți inima palpitînd de dorul ei.

Tînăra fecioară se împurpură la obraz și fugi departe la Atlas, în adîncimile mării, spre a scăpa de urmărirea și de privirea împură a teribilului mînuitor al tridentului, iar Poseidon, plin de durere și plîngînd, trimise pe delfin ca să caute pe mireasa inimii lui. Delfin, ocolind întregul ocean, o găsi, în fine, pitulată în grota lui Atlas și o duse pe spatule sale la Poseidon. Ce veselie coprinse întreaga mare atunci când s-a serbat nunta lor !

Amfitrite, cu voalul miresei, sta feciorelnică și sficioasă lîngă soțul ei pe carul tras de tritoni, Doris, mama ei, le ieși înainte cu facla nupțială, iar în jur, pe întregul coprinș al mării, venea imensul cortej al nuntașilor, al nereidelor și al okeanidelor, al monștrilor marini cu mii de forme și al tritonilor ce cîntau himeneul din concele lor măiastre.

Marea tresare din nou la amintirea trecutului...

Aerul e rece și saturat de sare ce mi se așază pe piele și pe haine... Pe deasupra, peste cap, planează zdrențe de negură agitate de vînt.

Iată însă că dinspre Orient valurile par a se mișca și strălucesc ca aurul topit. Nourii tivîți cu aur se ridică pe cer din sînul mării, scăpați din staulul întunecos și umed în care s-au odihnit în timpul nopții. Peste nouri țîșnesc luminile viorii ale aurorii cu degete de roză, ce înconjoară tot Orientul de un nimb sfînt. Zdrențele de negură se risîpesc încolăcindu-se ca șerpi diafani, așa că at-

mosfera devine deodată limpede ca o lacrimă și colorată, cum zice poetul :

...la bella Aurora

L'aer seren fê bianco e rosso e giallo.

Alb, trandafiriu și auriu e aerul ce se întinde pe luciul albastru al mării...

Dar mi-ar trebui ochii și mintea unui grec de pe vremea lui Homer spre a-mi putea exprima în cuvinte zguduirea sufletească ce resimt la ivirea triumfătoare a soarelui, a în veci tînărului Helios. Coama lui se agită zbucnind deodată din unde și lata lui frunte apare victorioasă și rizătoare din alcovul moale al mării. Aerul devine peste tot transparent și apa suride ca în timpurile ei fericite.

Cîți dintre noi s-au desfătat, în tot coprinșul cuvîntului, de splendida transfigurație a universului la ivirea aurorii și a soarelui? Cîți dintre noi s-au extaziat la fantasmagoria policromă a răsăritului, atunci când Eos își răsfirea degetele ei de roză pe cer ori când Helios, trîntit în cuadrigă, pocnește din biciul lui de aur la caii ce se ivesc pe poarta cerului deschisă de gingașele Hore ?

Pentru noi, timpul e vrednic de o altă întrebunțare decît pentru admirarea celui mai splendid dintre fenomenele naturii. Pentru noi, orice fenomen are o explicare naturală și o lege inevitabilă după care se produce. Altceva însă pentru omul primitiv, care, speriat de întunericul nopții, ridicîndu-și ochii spre răsărit, ca spre un liman, se întreba : oare va apărea aurora ? oare va răsări soarele ? Și atunci când eroul apărea, plin de aceeași tineretă ca și altădată, sufletul omului zvicnea într-un imn de laudă și de adorație. Astfel se explică numai splendidele invocații vedice adresate către soare și frumoasele imnuri și legende helenice.

Apoi, pentru noi soarele răsare după o culme, după un munte sau după o casă, pe cînd pentru grec el răsărea întotdeauna din baia refăcătoare de tinerete a mării. Din mare, Eos, furișîndu-se din patul soțului ei iubit, Titon, își întindea degetele sale de trandafir în lungi fășii de

lumină ; din mare, fratele ei Helios apărea pe cuadrigă „aruncînd priviri teribile sub casca sa de aur“.

Grecul, de pe terasa casei sale sau de la prora triremei, aştepta în zori de zi marea transfiguraţie a răsăritului.

Şi atunci cînd coama de aur a lui Helios-Hiperion se ridica din adîncuri, sufletul lui simţi altceva decît ceea ce simţim noi acum !

Legile refracţiunii ne pot explica degetele de roză ale aurorei şi ştiinţa în genere ne poate da cauza multor fenomene, dar ea ne-a condus la un *nîl admirari*, dinaintea căruia muzele înspăimîntate s-au refugiat iarăşi pe Heliconul îmbrădit, pentru a nu se reîntoarce poate niciodată, iar gingaşele Charite, fără care viaţa e tristă, şi-au luat zborul spre capiştea cerului.

Oare pentru totdeauna ?...

II

2 august, spre seară

Bosforul !

Cine n-a auzit şi n-a dorit în taina inimii lui să vadă această minune !

Poetul vine la Bosfor să culeagă de pe apele lui lucii, înghirlandate de spume, acele colorate flori ale imaginaţiei ce numai aici se găsesc : pictorul, ca să surprindă nuanţele vii ale apei, răsăritul înflăcărat al soarelui de după dealurile Asiei şi incendiul apusului în dosul Constantinopolului ; istoricul, ca să vadă locul unde multă vreme s-au ţesut firele istoriei Europei şi mai ales ale destinelor noastre : Fanarul, de unde ne veneau domnii de tristă amintire, şi închisoarea în care s-a rostogolit capul Brîncoveanului ; iar simplul muritor, să se îmbete de soare, de mare şi de privescări încîntătoare...

Stau pe marginea vaporului şi-mi refac în minte Bosforul aşa cum l-am plăsmuit eu în lungile ceasuri de iarnă, la gura sobei — cu marea şi cerul lui glauc, cu

pajiştele verzi şi vilele colorate, cu soarele lui totdeauna tinăr şi cu caicele aurite.

Le văd, le privesc cum se leagănă rînduite. Dar iată că din unul dintre ele răsare o umbră colorată. Se apropie : un corp zvelt şi învăluit în feregea strigătoare, iar prin răriştea iachmakului de gază albă două puncte ce se aprind.

Tresar. Jos, marea cu irizări sclipitoare. Mii de ochi de sub iachmakul ei mobil îmi fac semne misterioase. Văd tremurări de gene şi sclipiri de ochi albaştri, negri şi violeti, văd voluptuoase sînuri de aur şi imperceptibile gesturi de ispită făcute de mîinile străvezii ale cadînelor din haremul lui Okeanos. Şi aşa cum stau privind la mare, o altă imagină îmi apare :

Întîi, o lumină albă, apoi o desluşire de case etajate. La mijloc, un corn de apă azurie. Lume multă se îngrămădeşte şi se împinge. Cu toţii aşteaptă tremurînd, cînd iată că dintr-o lojă aurită se vede un filfiit de batistă. E semnul. Cuadrigele nebune pornesc, iar bluzele albastre şi verzi zboară în vînt şi se umflă în forme monstruoase. Tăcere. Mii de piepturi palpită şi mii de ochi se cască. Şi văd cum scilpesc în adîncul mării, avizi şi plini de frigurile aşteptării. Un ropot de aplauze... O coroană verde e pusă de mîna sacră a împăratului pe fruntea învingătorului. Lumea se scurge acum liniştită pe străzile oraşului, pe cînd împăratul trece maiestuos printre şirurile de *europolaţi* şi *protogeronzi* de-a lungul galeriilor. Totul recade apoi în tăcere. Oraşul pare o imensă pată neagră ; doar colo, spre Marmara, în palatul ce-şi oglindeşte colonadele în undele imobile ale Bosforului, se vede o lumină şi o frunte albă ce se apleacă cu tristeţă gîndindu-se la năvălirea barbarului din nord şi la atacurile îndrăzneţe ale persului din răsărit...

Istoria îşi revarsă cornul său plin de amintiri. Imagini însingerate se succed. Văd fesurile roşii şi turbanele verzi ale soldaţilor lui Mahomed al II-lea năvălind de pe coline, şi pe Constantin căzînd lîngă spărtura zidurilor, cu faţa îndreptată spre duşmani, cum se cuvinea moştenitorului gloriei romane. Văd pe cuceritorul în goana roibului său făcîndu-şi loc cu iataganul printre copiii şi femeile ce se

adăpostiseră la umbra altarului Sfintei Sofii — în timp ce preotul care oficiază dispăre ca o umbră în zidul gros al bisericii, pentru a reapăre odată cu triumful crucii asupra semilunii.

Vedem noi oare vreodată ceea ce *este* cu adevărat ?
Sunt oare lucrurile așa cum ne par nouă ?

Subtila problemă ce pune pe gând și pe înalt-visătorul Platon ! Dar în afară de partea adânc-filozofică a problemei, mai e și o altă latură, mai ușor de surprins.

Într-adevăr, noi privim lucrurile istorice și celebre, pe de o parte cu înmiiții ochi ce le-au văzut înaintea noastră și le-au descris, iar pe de alta, le vedem sub unghiul lărgit al vremilor trecute. Despre fiecare din ele noi ne facem dinainte o icoană în care trăsăturile sunt împrumutate de aiure și culorile sunt luate de pe paleta altora — iar când, din întâmplare, ne trece pe sub ochi realitatea, atunci noi o suprapunem peste icoana noastră apriorică, silind-o în orice chip s-o încapă.

Din această suprapunere și din tainica pătrundere și amestecare a realului cu idealul naște impresia noastră definitivă — și cine va putea oare vreodată să limiteze cu precizie care e partea realului și care e partea idealului ?

Eu port în retina mea un Bosfor ideal, la care foarte puțin a contribuit imaginația mea proprie și care îmi va împune un anumit fel de a vedea.

Domurile Sfintei Sofii îmi vor povesti timpurile de glorie și de rușine ; cele 7 turnuri își vor desfășura nesfârșita lor tragedie, iar lângă zidurile sparte voi zări leșurile ultimilor eroi...

Fiecare lucru va sclipi de aureola trecutului său, împrăștiind o lumină pe care el n-o conține în sine, dar pe care noi de la noi i-o împrumutăm și ne sugestionăm de a o vedea și în realitate...

Dar iată că ne apropiem de Bosfor : din depărtare se zărește o dungă.

Cu încetul, dunga se accentuează, iar ochiul liber poate distinge cum ea se încrețește și cum se frînge lăsînd deschisă o poartă prin care se vede fondul albastru al cerului...

Cu cît ne apropiem mai mult, dunga se estompează mai clar și deodată prinde relief sub forma unor creștete pleșuve și abrupte, pătate ici-colo de o verdeață răslețită, iar printre ele, lărgind orizontul, își face loc fișia albastră a Bosforului, ce leagă ca o trăsătură de unire cele două mări.

Suntem în apropierea strîmtorii...

De o parte, la stînga, se vede bătrîna Asic, cu dealurile ei galbene profilate pe puritatea cerului albastru, cu ruine de ziduri vechi de-a lungul costișelor și, mai presus de toate, cu un nespus vâl de tristeță și de pustiu.

Dar oricît e de posomorît aspectul acestor zbîrcituri peste care razele zvăpăiate par niște dresuri nefirești, oricîtă tristeță se desface de pe chelbea sperguită de soare a dealurilor, ochiul găsește totuși plăcere în ele și mai găsește totodată și un punct de razem mai statornic în nemișcarea lui decît în valurile albastre care se nasc și mor, spre a se renaște din nou în mii de forme.

De cealaltă parte se desprinde acum limpede țărmlul Europei.

Aici dealurile sunt mai mărunte și mai vesele.

Pe vîrfuri, pe coaste și în poale stau benchiuri de verdeață.

În toate liniile se vede potrivire și măsură și peste tot un aer de tinerețe.

Vaporul merge foarte încet. Ai crede că nici nu se mișcă, dacă n-ai vedea dealurile galbene și colnicile verzi săltîndu-se în aer și apropiindu-se de tine alături și tot mai alături, și dacă n-ai observa cum liniile cresc și se învîrtoșează, cum petele verzi se lămuiesc în niște păduri tinere cu copaci mici și înțeleși și cum prin cutele dealurilor galbene se agață caprele ale căror clopot se aude limpede în aerul pur...

Bosforul ne suge încetul cu încetul în îngustimea buzelor sale întredeschise și îngăduie ochiului să surprindă viața de pe cele două maluri.

Marile dealuri asiatice se pogoară acum în pante brusce, din ce în ce mai pătate cu verde, pînă ce se sfîrșesc spre țărml în ondulații fine, la picioarele cărora se odihnesc căsuțele colorate ale satului de vamă Anatoli

Kavak, alternate cu mari tăpșane artificiale de pe care se cascade tunurilor turcești.

Pentru prima dată ochiul întâlnește ceva familiar.

Mă pun și privesc. Casele sunt simple și fără ornamentație.

Niște cuburi sau prisme fragile, fără proeminente și fără podoabe, aliniat de-a lungul țărmului. Totuși e ceva frumos în ele. Ai crede că sunt niște cochete îmbrăcate în cămașa de noapte, ce se privesc — cu nenumăratele lor ferești — în oglinda lucie a apei înainte de a se arunca în ea. În față, câteva bărci ușurele de precumblare, cu virfurile lor săltate, și vaporase de vamă, iar în spate, verdeța pală a copacilor pitiți pe povârnișe și numai în fund de tot franjurile neregulate ale dealurilor tăiate cu foarfeca pe puritatea cerului ca peruzeaua.

Pe unul din dealuri se ridică o ruină galbenă, o încercitură de pietre colosale, ce acoperă vârful turtit cu diadema ei tristă și impozantă. Prin crăpături năpădește spre lumină un inextricabil amestec de buruiene, de mărăcini și de plante agățate ca triumful obraznic al oamenilor mici înălțați pe ruina marelui om căzut...

Aici odinioară genovezii construiseră o puternică fortăreață chiar peste temeliiile vechiului templu al celor 12 zei.

Astăzi însă n-a rămas din ea decât pietrele galbene ale portalului gotic și ale turnulețelor ce-și scot fruntea brăzdată și îngălbenită din mijlocul giulgiului de verdeță aruncat cu dărnicie de fiecare primăvară.

În cellalt capăt al băiei se ridică muntele Uriașului, pe care, după tradiție, se află mormântul lui Amycus, regele bebricilor, ucis de Polux. Fruntea lui înverzită se desprinde clar din șiragul dealurilor galbene.

Încolo, ochiul nu mai poate distinge nimic și, reculegându-se de la spectacolul trist și îndepărtat al dealurilor galbene și al ruinelor inundate de vegetație, își îndreaptă lumina spre țărm.

Aici, între doi platani stufoși, se oglindește în unda glaucă a Bosforului un caravan-serai, cu geamurile lui numeroase și cu bigarescul de culori ce scilpesc la soare.

În față, pe două banchete de lemn, stau cu picioarele sub dinșii câțiva turci cu fesurile lor roșii, înconjurate de turbane albe, cu tunică roză vărgată cu galben și cu ciubucurile lor enorme încrustate de mii de arabescuri.

Fumează și privesc prin rotocoalele de fum la miile de stelute aurii ce saltă pe safirul apei line, la vilele polichrome și lucitoare de pe cellalt țărm și la festonul depărtat al utimelor colnici apusane... În ochii lor se arată însă atîta neimpărtașire sufletească și atîta pasivitate, încît nu poți ști dacă ei cu adevărat *văd* și *simt* măreția ce-i înconjoară — ori rămîn dinaintea ei cu aceeași răceală și neînsuflețire ca ochiurile mici și imobile ale multicolorului caravan-serai, ce par totuși atît de deschise și de pricepătoare !

Stau și se uită acum la noi cu o liniște molcomă și delicioasă. Nici o mișcare, nici un semn de salutare, nici un semn de prietenie ușoară, pe care oricine o aruncă bucuros la drum, la cele patru vînturi.

Sub fesurile lor îndesate pe frunte, par niște stane de piatră de-a lungul unui pîriu. Apa curge, se vaită și se priminește neîncetat, iar ele stau impasibile, ferite de orice compătimire, de orice mirare...

În jurul nostru acum e mișcare și zgomot. În toate părțile se întretaie caicele încărcate cu călători tolăniți pe bănci, iar printre ele trec grăbite vaporasele turcești cu coșurile lor aplecate și cu țipătul strident al sirenelor.

În dreapta, pe țărmul Europei, se vede Buiukderè, pierdut în verdeță, iar pe stînga, Beicos și Rumeli-Hisar...

Spectacolele impunătoare și triste, de o parte, pitorești și vesele, de alta, se diștern cu repeziciune. Șirurile vilcelor cochete și spînzurate pe costise ale caselor de lemn văruiite cu alb, la piciorul cărora stau legate caicele, sunt nesfîrșite, iar în mijlocul lor răsar ici și colo minaretele fumurii ale geamiilor mici și pitite în oaze de verdeță, la umbra lămiilor, portocalilor și a rodiilor.

PE BOSFOR

(Fragment)

Soarele scapătă spre apus deasupra dealurilor îndepărtate ale Turciei europene, iar razele lui oblice au atîta vigoare și lumină în ele, încît se pare că peste colinele verzi, peste casele albe și peste marea albastră, plutește o pînză purpurie și diafană.

Ferice de acel ce se poate odihni aici la umbra unui chiparos stufos, privind la cerul de peruzea, la aerul trandafiriu și la marea scobită de razele soarelui, cu mii de nuanțe și de reflexe !

Din orice strop de apă și din orice rază de soare se răspîndește o putere tainică de distrugere a vieții individuale, pe care o amestecă laolaltă cu lumina, căldura și înmiitele culori ale colinelor, ale caselor și ale valurilor. Din această năpădire de senzații puternice, reiese un vag sufletească și o dispoziție de visare, care se găsește la baza sufletească a oricărui oriental. Priveliștea continuă a atîtor frumuseți îl dezorientează și îl înstrăinează în mijlocul lumii, semănîndu-i în suflet nostalgia unui soare dogorîtor, a unei mări albastre și a unei colini umbrîtă de chiparoși enormi.

Acum înțeleg trista fericire a acestui popor și toată istoria lui buimăcită și amețită, toată dezorientarea în mișcare și toată indolenta lui trîndăvie care îl face laș și pasiv, spre a-l preface apoi într-o clipă în fanatic. Sărmanul turc ! El se va stinge în mijlocul unei naturi prea

frumoase, ca un om ce se înăbușă într-o odaie prea îmbălsămată de mirosul florilor !

Dar frumusețea de pe țărături nu lasă multă vreme gîndul vagabond. Priveliștile încîntătoare se destind unele după altele pe ambele maluri ca niște peisaje măiestre de ale lui Claude Lorrain, smulse din cadrele lor și expuse la lumina purpurie a apusului. Aceleași vile ca și laptele, aceleași căsuțe străbătute de nenumărate ferestre și aceeași mare de peruzcea...

Iată însă că cele două maluri se lărgesc curbîndu-se cu convexitatea în afară, iar apa scăpată din îngustime se distinde comod în spațiul lat și discret ca o oglindă imobilă și albastră, în care soarele în pară își face toaleta de seară.

În stînga, pe un șes plăcut bordat în fund cu dealuri, se întinde albul Scutari, iar în dreapta, pe un amfiteatru enorm se înalță Constantinopole, lucind ca un scut de argint la razele piczișe ale soarelui.

Scutari e un oraș gentil și cochet la răstrîngerea lui. Văzut așa, sub lumina oabliă și din mijlocul Bosforului, pare delicios. Casele ca pretutîndeni sunt simple, fără nici o podoabă, dar culoarea lor, de un alb crud de albuș de ou, lucește așa de viu, încît îți țintuiește privirile.

Mai întii, nu poți distinge decît niște benchiuri albe cu largi chenare de verdeață. Numai cînd ochiul se deprinde și se fixează, atunci îți apar în relief casele cu trupul lor zvelt și elegant prin însăși simplitatea lor și împrejmuite de o bogată vegetație orientală.

Asia pare a-și fi dezbrăcat aici vîlul ei de doliu și a-l fi aruncat la picioarele albului Scutari.

Privesc. Totul e zglobiu și curat, cum pare de la distanță, ca în ziua cea dintii ; totul e învăluit într-o nespasă haină de solemnitate și de sfințenie : ici casele, îmbrăcate parcă în togă candidă, cu numeroasele sclipiri de geamuri, colo minaretele cu căciula lor ascuțită, și mai înăuntru, în curțile împrejmuite de copaci și cu piețe libere în față, moscheiele turtite și placide.

Dar iată într-o parte, pe un tăpșan surizător la soare, o bogată vegetație și un popor de monolite albicioase : e cimitirul sfînt turcesc.

Cît de departe sunt cimitirele noastre de cele turcești !

La noi ele stau aruncate afară din oraș într-o tristetă banală și nesugestivă, pentru că noi ne îndepărtăm ochii cu plăcere de la acest cuib de înțelepciune. Nu tot așa găseau cei vechi, grecii și romanii, cum nu tot așa fac și turcii de azi : cimitirul e pentru dînșii adevăratul „loc de odihnă“ coprins în înțelesul cuvîntului.

Nici o idee urită sau violentă în disperarea ei nu se leagă de dînsul. Acei cari se odihnesc liniștiți sub gazonul stufoș rămîn și după moarte prietenii celor vii și sfătuitoari cumînți împotriva oricăror prezumții deșarte.

Cît e de frumos cimitirul sfînt din Scutari !

Pe tîpșanul puțin povîrnit, străbătut de cărărușe, se întinde un molatec covor de iarbă încilcită și violent de verde, din mijlocul căreia abia se zăresc piramidele trunchiate ale monolitelor mortuare.

Nimic mai simplu decît aceste monolite adese nelustruite, care, pe mormintele bărbătești, sunt săpate la vîrf în formă de ghiulea, reprezentînd turbanul. Totuși, din simplitatea aceasta nobilă, din poziția expusă și pitorească a locului, dar mai ales din umbra deasă a eleganților și zvelților chiparoși, ce-și înalță conul lor de verdeață sumbră peste morminte — reiese farmecul cel mai desăvîrșit și mai atrăgător pentru iubitorii de umbră, de pitoresc și de reculegere sufletească.

De aceea, nimic nu e mai plăcut pentru oriental decît ca să vină aici să se plimbe printre mormintele alor săi, sau să se așeze la umbra chiparosului, fumîndu-și tihnit ciubucul.

Domurile chiparoșilor se dau învinse de soare, căci lungi fășii de lumină șerpuiesc cu dibăcie printre frunzele solzoase. Cîțiva turci ce stau tolăniți pe gazon se simt gîdilați și se mișcă puțin. Se observă foarte bine încetineala și demnitatea cu care își apără drepturile la liniște și la contemplație. Prin mijlocul ierbei răsar două chipuri feminine — ai crede două fantome policrome ce s-au ridicat din vreunul din morminte spre a privi splendoarea apusului de soare, aprins ca jarul deasupra Constantinopolului.

Iată acum Constantinopolul imens înșirat ca un colier pe țărnul Bosforului.

El are forma unui enorm teatru antic.

Jos, podul mării, luciu și întins ca mozaicul *orchestrei* de la teatrul lui Dionisos din Atena. Din mijlocul ei se ridică turnul lui Leandro ca o altă „*thymele*“.

În dreapta, amfiteatrul vast al Constantinopolului, de pe ale cărui trepte privesc și turcii și europenii impasibili la marea și sîngeroasa tragedie ce se joacă pe *scena* întinsă, ce se desfășură în față, pe cîmpiile Asiei.

Privesc colo departe... departe, pe lîngă Marea Neagră, cum e ucis mișelește un nobil popor, ucis de iataganul, pe care toată lumea îl credea ruginit și cu neputință de a mai fi scos din teacă...

E greu pentru ochi să se deprindă cu lumina trandafirică și să poată vedea ceva lămurit prin pînză accasta filfiitoare. El recunoaște, totuși vag, cartierul turc, după aceleași vile de pînă acum, dintre care se desfac în haina lor de marmură Dolma-Bageea și Ceraganul, ce-și scaldă piciorul în apa Bosforului, după aceleași cuburi de toată mărimea cu nenumărate ferești îngrămădite unele în altele, după aceleași boschete de platani, de chiparoși și de alămii, după aceleași geamii pitite cu minarete zvelte — dar colo sus, pe treapta cea mai înaltă a amfiteatrului, se zărește, abia țîșnită din mijlocul zidurilor și a copacilor, o casă de o formă deosebită.

E Ildiz-Kiosk, de unde „marele spectator“ privește spre orient.

IMPRESII DIN FIUME ȘI ABBAZIA

Seara în Budapesta aștept plecarea acceleratului de 6,50 spre Fiume. Se lasă așteptat și nerăbdarea îmi marelungește așteptarea. Prin coridorul cel mare, lume enormă se plimbă : unguroaice durdulii, încărcate cu boccele și închise în niște fuste umflate de cine știe ce forme rîvnite de ochii abia licărind în obrazul alb și moale al tinerilor înduioșati ; bărbați îmbrăcați în haine slinoase, cu fața unsuroasă și cu mustățile nesfirșite, care își petrec fetele sau rudele pentru despărțirea cea mare ; tineri soldați strinși cavalereste în hainele de sărbătoare sau încotoșmați în tunica blănită cu pielea a trei miei. Într-un colț, pe o bancă, doi tineri sunt în oara cea de taină. Își spun probabil lucruri nespuse de dulci și duioase, căci dînsa își ridică cu stînga batista de deasupra grămezei de bagaje și își șterge ochii umezi, iar el, pentru a se smulge de la lacrimile ce-l podidesc, se duce la automatul de alături și ia o cutie de bomboane pe care i-o dă acum ca amintire de la el.

La o ferăstruică mi se pare că aud o vorbă românească. Mă apropii. Doi bărbați scunzi, îmbrăcați în surtuci de șiac blăniți pe dinăuntru, iar pe din afară murdăriți cu pete de vechime și de necurătenie, stau la fereastra ghișeului și vorbesc între ei. Unul întinde mina spre geam și o întoarce plină cu bani, pe care întîi îi numără și apoi aud așa ceva cam ca „grijania mă-sei“.

Pentru a face vorbă cu ei, mă adresez celui nemulțumit :

— Ce e aici, domnule, la fereastra asta ?

El, fără a fi cituși de puțin mirat, îmi răspunde imediat :

— Apoi, aice e unghie se telegrăfește la noi în Arghéal... Dar pe dată se apropie de noi un domnișor îmbrăcat nemțește, suptirel la trup și la față, cu figura pistruietă și cu accent suspect, care interveni nepoftit :

— Ți-am spus *deja*, domnule Vasile, să bagi bine de seamă cînd îți dă restul ; și apoi, fără tranziție, măsurîndu-mă din tălpi pînă în creștet, mă întrebă : Domnul e din țară ?

O, iată, deodată prea multe cunoștințe chiar pentru o țară streină, unde ai dori ca și lucrurile acînsuflețite să fie din patrie !

În sala de așteptare, lume puțină. Afară de mine, într-un colț un domn bătrîn cu o doamnă bătrînă schimbă în rari răstimpuri cîte o vorbă. Sunt plictisiți și în zadar domnul întoarce, pe canapeaua de alături, o blană enormă, cînd pe o parte, cînd pe alta. Timpul nu trece și uritul îi coprinde. Încolo, nimeni. Dar iată că pe ușă apare o doamnă tînără, atît de sprintenă, încît dintr-o clipă a și ajuns în fundul sălei. E frumoasă și elegantă. Frumoasă e puțin zis : e extraordinar de frumoasă. Făptura întregă e o armonie de forme sinuoase și evidente, care lunecă și șerpuiesc în mersul ei felin. Fața albă de marmură e însuflețită de un ton fin și fugitiv de roșeață, care se răspîndește deodată ca o licărire de auroră. Ai crede că o geană de fulger se joacă pe fața ei, din care luminează doi ochi negri de cărbune. E atîta strălucire în toată făptura ei, ce se leagănă pe niște piciorușe vizibile de sub matasa rochiei, încît sala întregă pare că se luminează și ochii bătrînului meu vecin s-aprind de licăriri ciudate.

Bătrîna se ridică de pe scaun și se îndreaptă spre doamna cea tînără, care se uită întîi în oglindă, se așază în fotoliu, iarăși se uită și apoi iarăși se așază. Fac cunoștința și încep o conversație pe care eu n-o aud. Nu-mi scapă însă nici figura pasionată și aprinsă a bătrînului, nici vorba distrată și privirea insistentă spre ușa cea mare a doamnei celei tinere.

Peste câteva minute, un tânăr elegant, în haine negre și cu o crizantemă la butonieră, apare pe ușă. Doamna, fără să zică o vorbă de scuză, sare sprintenă de pe fotoliu, se îndreaptă spre dânsul și, lovindu-l gentil peste obraz, îl ia la braț și iese pe ușă, apropiindu-și vârful fin al nasului ei de crizantema de pe piept.

Am fost curios să aud conversația celor doi prieteni ai mei. Bătrînul contrariat, cu figură spăsită, îi făcea reproșuri bătrînei :

— Ți-am spus odată să nu vorbești cu toată lumea.

Iar ea, cu vocea muiată și naivă :

-- Era așa de drăguță și de gentilă... Cine ar fi crezut ?

*

Dimineața, aproape de Fiume. Sunt 7 ore și nu se poate încă distinge decât doar, prin unele locuri, masive de piatră cenușie ce se îndreaptă colțuroase spre linie. Încolo, toată atmosfera e de vată de o culoare mai închisă decât cea obicinuită. Lungi, grei și groși șerpi de aburi se ridică de pe pământul alburiu ca niște bucle nepieptă-nate, care se învâlmășesc în forme nepieptân[ate] și topite. Iată însă și un colț de mare : ai crede, o imensă crustă de gheață albastră și imobilă. Nici un văluraș nu tremură oglinda unită a apei.

Dar pe deasupra, în loc de vată fină, respirația greoaie a mării se încheagă în șuvițe enorme și întunecate de lână nescărmănată, care se îngrămădește în mormane monstruoase și își schimbă forma la prima adiere a vîntului, deșteptat în fine și el.

Și atîta i-a fost, căci în câteva minute se joacă în buclele de vată și în mormanele de lână, ca un uragan în mijlocul unui stog de paie. Iar vițele de aburi în toate părțile și atmosfera de deasupra mării se curăță. E ziua.

Iată și Fiume, și prin ploaia mărunță ce începe să cadă, te trezești pe bulevardul orașului, lung și nesfirșit, care te duce dintr-un capăt al portului la cellalt, cînd depărtîndu-se de mare, cînd aruncîndu-i pe țarm înde-sarea prăvăliilor și pleava de oameni murdări, ce-și storc gologanul zilnic din apropierea binefăcătoare a apei, fără a spăla însă și murdăria în ea. Pe de o parte și de alta,

copaci cu frunza încă verde, iar prin mijlocul străzii, acoperită cu largi lespezi de piatră, se strecoară tramvaiul electric cu poetica inscripție de deasupra : „Piopi“...

O iei pe jos pe trotuarul de mozaic, ce-ți arată col-oarea italiană a orașului, și mergi de-a lungul dughenilor fără întipărire locală, ci cu aceleași caractere internaționale ale dughenilor de port, care le aseamănă mai mult cu taverne scunde și înfundate, afumate și pline de sudoarea zidurilor umede. Birturi economice cu „bucătărie burgheză“, cafenelele suspecte, în care cafeaua e numai un pretext pentru jocul de cărți și de zaruri, prăvălii de mărunțișuri și de lucruri pentru marinari, cu firme italiene, ungurești și croate, vespasiane alipite de case și fără adăpost din celelalte părți, ceea ce arată apropierea de Italia, își aruncă mirosul lor dubios de aer închis și corupt în atmosfera umedă și grea a dimineții. Iată și otelurile, care încep cu același caracter internațional : căci primul, la care mă și opresc, e l'Hôtel de la ville ; iar în titulatura celorlalte se amestică patru sau cinci limbi.

Un antreu enorm, în care nu vezi nimic, te primește foarte puțin ospitalier, în fund o scară, pe care suind-o, dai în lumina unui coridor de sticlă de la primul etaj. Camerele au cu toate aceeași aparență de sicriu enorm de lung față de îngustimea lor. În ele, în puterea dimineții nu vezi nimic, căci toate au numai o singură fe-reastră, și aceea destul de curioasă, căci în afară de cele două rînduri de geamuri, un stor din plăci de lemn abia lasă lumina slabă de afară să se prelingă prin locurile goale. Alături de mine, un ofițer ungar își petrece luna de miere cu o nemțoaică, căreia îi plac mult fructele zăhărite și ține cu prea multă dragoste la un „bubi“ im-pertinent, iar de cealaltă parte, un „Staatsbeamte“ își propune să petreacă sezonul de iarnă — ca și cum prima condiție de fericire (chiar a luni de miere — ori nu ?) și de sănătate n-ar fi lumina !

Fiume, ca orice port, nu e nici interesant, nici pitoresc, căci nici o mină de artist nu și-a întipărit degetul în vreo operă de artă mai deosebită. Nici statui, de o artă vîndută, nu se văd pe străzile curioase și înguste. Natura

însă l-a aruncat pe o costișă de munte, așa încît străzile înclinate te suie ca pe niște trepte de amfiteatru, de pe care priveliștea spre Adriatica e în adevărat admirabilă.

Văzut de pe mare, Fiume de asemeni cîștigă. Iată vaporasul care te ia de la debarcader pentru Abbazia.

Plouă și acum cu picături mărunte, așa cum plouă adesea în preajma mării.

Aproape nici nu simți stropuri de apă, ci numai vezi cum pielea ți se moaie de umezeală. Lumea, deprinsă și nepăsătoare, nici nu deschide umbrelele.

Puțin de te îndepărtezi în larg, poți cuprinde Fiume într-o singură privire.

Jos e grupul complect de case, prăvălii mici și magazine mari, taverne pentru marinari și hoteluri cenușii străbătute de ferestre oblonite; îndată însă după ele, casele din spate se răresc, aerisite în jur de grădine largi cu copaci rari și care, așa cum stau cucuiete pe munte, par niște spectatori patricieni, ce privesc cu demnitate zbuciumul de pe mare.

Mai din depărtare, priveliștea orașului se simplifică, căci din întins ce era, acuma se desprinde clar sub forma unui arc de cerc. Jos, o masă de clădiri, din care nu se mai distinge nimic alta decît un amestec vag de culori, iar pe munte, așezate ca pe niște trepte, cuburile caselor particulare apar mai evidente și mai impunătoare. Și cu cît mergi de-a lungul Istriei pietroase, casele se răresc și natura devine mai tristă. Închipuiește-ți o spinare de munte nesfîrșită, care aleargă cu tine fără răgaz, arătîndu-și sub cerul umed sărăcia stîncilor sale. Ici-colo, vegetație vestejită și degenerată, iar în locul stejarilor voinici și a brazilor verzi, mici copăcei răchitoși, galbeni și flenduroși, care tremură la adierea vînticelului ce suflă. Mi se spune că pe vremuri aceste locuri erau împădurite, dar că venețienii au devastat pădurile pentru a-și construi gondole și corăbii și că de-abia acum mîna civilizată a Austriei încearcă o replantație sistematică.

Iată și Volosca, înghesuită pe marginea mării și cu casele spînzurate unele peste altele. Orașelul răsună de clopote de înmormîntare, iar de pe bord se scoboară grav corpul profesoral al vreunei școli oarecare, cu vreo 30 de

„studenți“ italieni, ducînd cu ei pioase coroane de erizanteme. Și din depărtare se mai aude încă sunetul aramii amestecat cu plesnetul apei de vapor, pînă ce după o cotitură se zărește și oaza de verdeață a Abbaziei.

Cum te scobori, mai ales sub ciupirea picăturilor de ploaie, Abbazia nu impune, după cum te-ai putea aștepta.

Cîțiva pași însă, și dai de extraordinar de frumosul parc, cu atîta verdeață, încît ai putea acoperi întreaga spinare pustie a Italiei de pînă aici.

Te miri cum acest loc, aproape de stîncă sterilă, s-a putut transforma prin mîna omului în paradisul acesta de copaci exotici, în care portocalul de Japonia își întinde frunzele pistruicte cu pete galbene alături de compatriotul său palmier, cu enormele sale frunze răsfrînte sub forma unui evantaliu. Ici, trandafiri înfloriți și parfumați se învecinează cu cedrii de Himalaia, colo, chiparoșii de Nepal își plouă frunzulițele mărunte deasupra cameliilor japoneze. Într-un colț, un lămii abia își arată fructele de aur prin desimea bambușilor din Asia ostică; iar alături de tulpina subțire și răsucită de șarpe a pinilor paluștri, se ridică enormii chiparoși de California, cu conul lor sumbru de verdeață neagră, ce par ca niște făclii îndoliate deasupra mormintelor...

Și e atîta liniște în Abbazia!

Alergi prin alei, și pasul tău nu se aude pe nisipul gălbui, iar copacii dorm liniștiți sub doina frunzișului. Colo prin fund trec pe cărările misterioase perechi care nu vorbesc, sau nu se aude ce vorbesc...

Dar cum te scobori, auzi zvonul armonios al muzicii ce cîntă o reverie, și tu, cu sufletul răscolit, te simți ca într-o pagodă sfîntă din adîncurile Asiei, și plin de taină și de cucernicie te razemi de balustradă și privești la mare...

Privești la talazuri, privești la cer și atunci misterul infinitului nepătruns te coprinde, ca dintr-un fund de mare se ridică în sufletul tău întrebări care te chinuiesc, te frămîntă și-ți împlu ochii de lacrimi...

Nu! Iată cărarea ce duce spre viață, spre... Casino. Iar orchestra cîntă acum o mazurcă...

Abbazia, 10/23 nov.

IMPRESII DIN PADOVA

I

E urită Veneția sub un cer de plumb. Ea pare o ruină umedă, fără praful plin de aur pe care i-l cerne soarele de sus, în zilele lui de putere.

Apa negrie se bate de zidurile de marmură mohorită, de-a lungul cărora trec gondolele ca fantomele. Nici un zgomot, decît freamătul fără țel al apei și strigătele de păsări de pradă ale gondolierilor.

Părăsesc această Veneție de jale și de doliu, și văzută odinioară sub o ploaie de aur, cînd valurile scînteiau ca niște zale prețioase și marmura bătrînă sclipea ca o oglindă.

Și din gondola leneșe mai văd pentru ultima dată cupola de la Santa Maria della Salute lîngă care îngerii de marmură își întind aripele să zboare, apoi în dreapta trec pe lîngă palatul Corner della Cà Grande, cu marmura lui roasă de o jumătate de mileniu, pe cînd, la o întorsătură a canalului, apar ogivele palatului Foscari, evocător de atîta poezie.

După ce lunecă pe lîngă palatul Grimani, capodopera lui Sanmicheli, gondola se strecoară sub gheba de marmură a puntei di Rialto.

Iată și celebra Cà d'Oro, cu bogăția ei griș și moartă, iar după cîteva lovituri de lopată, apare și monumentalul palazzo Vendramin-Calegri, în care acum 20 de ani s-a stîns Richard Wagner.

Un strigăt monosilabic al gondolierului și o izbitură de piatra cheiului mă depun pe mica piață din fața gării, pe cînd pe deasupra Veneției se cern întunecimile crepusculului.

*

Plec fără nici o părere de rău, ba poate cu regretul de a fi văzut și aspectul întunecat al unui vis de lumină.

În sala cea mare de așteptare, unde zece „facchini“ te ușurează deodată, cu semne zgomotoase, de un bagaj pe care l-ai putea duce și singur, lume multă și ochi mulți, cari te privesc cu un interes supărător.

Ești mulțumit cînd, în fine, te poți strecura într-un colț, ștergînd impresia noului-venit și a străinului.

Lîngă mine, un grup de patru persoane. O doamnă mai în vîrstă, enormă, cu fața grasă și lividă, ca și cum n-ar avea în ea un pic de sînge, cu ochii negri, stinși, și cu buzele arse, de n-ai putea vedea pe ele un punct roșu. Pare zdrobită și tristă mai ales în cadrul hainelor negre, ce-i dau peste tot o culoare mohorită.

Lîngă ea, cu o geantă sărăcută în mină, stă un tînăr plăpînd și galben, cu ochi fugitivi, ce nu vor sau nu pot să se fixeze pe nimic, și cu buzele deopotrivă de arse, ca după friguri. Pe cap are o pălăriuță verde, cu panglică neagră, iar pe spate o pelerină tarcată, care împreună cu ghetele murdare și cu mîinile aspre și bătătorite îi dau o înfățișare de lucrător, poate ceva mai distins.

Cu totul nepăsătoare, o fetiță, ca de vreo 10 ani, se joacă alături cu o umbreluță destul de elegantă. Din rochița ei scurtă și din pălăria trecută cu gumă pe sub bărbie, apare ca o păpușică gentilă și roză, ce aduce o notă de veselie, cu ochii ei mari, cu fața purpurie și cu acel aer de fericire naivă și nepăsătoare pe care îl au toți copiii.

Între ei, pe un scaun, o domnișoară stă pe gînduri. E tristă. Și, fără a fi extraordinar de frumoasă, figura ei de marmură, albă și suptă, luminată de niște ochi superbi, răsare cu atîta putere nobilă și tragică din mijlocul voalului negru, încît, fără să vreau, m-am gîndit la mado-

nele pe care pictorii Renașterii le-au zugrăvit așa de sublim în scena Pietă, în a căror față mată se vede atîta durere, cît nu poate avea o simplă figură omenească.

Toți tac. Fetița tremură umbrela, iar tînărul își face de lucru cu geanta, o închide și o deschide fără motiv. Din tăcerea accasta stîngace, în care fiecare ar vrea să spuie ceva și nu știe cum să înceapă și fiecare secundă ce trece pare un veac, simt că o dramă s-a petrecut la mijloc, ce începe să mă intereseze.

Cînd veni vremea plecării, doamna se ridică sprijinită de tînărul cu geanta, făcu cîțiva pași, se opri și două boabe de lacrimi se arătă la colțul ochilor :

— Giovannina !

Domnișoara, tresărind ca din altă lume, se apropie de ea, o sărută pe obraz, șoptind dulce :

— Mammà, o Mammà !

Și apoi, fără nici o vorbă, sărută cu buze de moartă pe fetiță și pe tînăr, luă geanta din mîna acestuia și urcă pe scara vagonului.

— Giovannina, non è possibile, ancora una volta...

Și o ploaie de sărutări curseră stropite de lacrimi nepotolite, care se rostogoleau pe fața lividă a bătrîncii și pe buzele ei arse.

Enormul piept și enorma masă a corpului părea o grămadă informă de carne care zvîcnea și se zbătea în mișcări involuntare.

După cîteva secunde, Giovannina apăru în cadrul ferestrei vagonului cu aceeași față pură și ideală, pietrificată de durere, cu aceiași ochi mari care păreau că nu văd nimic, deși se uitau la cei de jos.

Fără a mai sta la îndoială, m-am urcat și eu în același vagon.

De jos de pe peron se mai auzi un strigăt înădușit : „Giovannina, să nu ne uiți !“ și trenul plecă.

Spre Padova.

Stau în fața Giovanninei și o privesc ca atras de o putere tainică. Nu cred să fie ceva mai mișcător decît tristețea, mai ales cînd ea e întipărită pe o față fină, de o albeață transparentă și cu o ușoară tresărire de roșeață pe la umerii obrazului umbrît de gene mari culcate peste

ochii adormiți de melancolie. Ți se pare că e o așa adîncime de sentiment dincolo de masca figurii, încît te simți atras ca de misterul unei ape adînci, deasupra căreia abia se încrețește unda liniștită și melancolică.

Giovannina își scoate voalul de pe spate și jachetica, pe care le pune în plasa de sus, iar ea rămîne într-o bluză de catifea verde închisă, puțin cam uzată, făcută probabil înainte de „dramă“.

Căci presimt că o dramă jalnică a fost în familie. O sută de întrebări îmi vin pe buze, dar nici una nu îndrăznește să se izbească de icoana mută a durerii.

Înclin fruntea înaintea ei— căci ea e lucrul cel mai sfînt și cel mai de respectat din toate cîte sunt sfinte și de respectat pe pămînt.

Așa a fost să fie, să ridic fără voie un capăt al vîlului ce acoperă o dramă, s-o ghicesc, dar să n-o cunosc niciodată..

II

E frumoasă gara din Padova și respiră ceva din civilizația occidentală, care mă impresionează plăcut. În Italia aceasta de antichități de mare și de mică valoare, e o plăcere cînd vezi ceva nou, curat și confortabil, care să te mai repauzeze de dărmăturile preistorice, de otelurile istorice, umede și imposibile, și de străzile înguste din care abia poți zări cerul de peruzea.

Știu că e de rigoare să admirî toate acestea, să treci în extaz pe dinaintea unor frescuri șterse, cu sfinți avînd ochii din profil ca picturile egiptene, să răscolești pretutîndenii marmura, bronzul, pînza sau pergamentul pentru a prinde o rază din trecutul plin de farmece, și o fac și eu cu plăcere. Admir totul ce are o valoare în sine sau numai dată de timp, dar fac o largă parte și simțului de modernitate. De aceea simt o deosebită plăcere cînd văd o gară largă și spațioasă, cînd văd o stradă curată și plină de aer sau un otel cu tot confortul de care ai nevoie. În lucruri de aceste de primă utilitate nu sunt

deloc iubitor de culoare locală și cu aceasta înseamnă că nu sunt nici turist de rasă. Căci e în decalogul perfectului turist de a admira tot ceea ce e local ; de a te îmbrăca, de a-ți așeza cravata, de a-ți pune pălăria după obiceiul italian — căci în chipul acesta poți gusta desigur mai bine madonele lui Perugin sau admirabila culoare a lui Andrea del Sarto !

Iar dacă poți digera numai mâncări italienești, cu atât mai bine deliciale artei superioare te așteaptă...

Iată o scenă de restaurant. Pe ușă intră un domn tânăr cu o doamnă. El, îmbrăcat elegant, cu costumul distr-o singură culoare cafenie, cu sacoul strâns la mijloc, pe talie și larg la poale, cum se poartă pe aici, cu un borsalino moale așezat cam înclinat pe cap și cu manșetele largi prinse prin lanțuri groase de aur. Fața rotundă, dar acoperită de o paloare pronunțată, se termină printr-un barbișon imperceptibil. Ea e mică și grasă, cu mersul șovăitor, strânsă într-o bluză de mătase albă și cu ghetete prea mici pentru picioarele rotunde și grase.

La un loc, formează o păreche ciudată de însurăței ce-și fac călătoria de nuntă în Italia. Se așază la o masă alăturată și după accentul pus pe prima silabă a cuvintelor înțeleg, că deși vorbesc franțuzește, sunt unguri.

Domnul își pune ghidul pe masă, își scoate ochelarii de aur de pe nas și strigă :

— Garçon !

Savantul restaurantului, singurul care vorbește, un băietan blond cu ochi albaștri și șireți, vine la pas pentru a-și păstra demnitatea cuvenită fracului său ireproșabil.

Urmează apoi următoarea conversație :

— Garçon, je voudrais quelque chose de bon... mais à l'italienne... Qu'avez-vous ?

— Voulez-vous du boeuf, musié ?

Domnul infuriat bate cu inelul în masă și, după ceea ce spune, arată că n-are nici politeță franceză :

— Du boeuf ! Allez-vous en au diable ! Je ne mange jamais du boeuf...

Iar chelnerul, sclipind de viclenie, se preface contrariat.

— Mais c'est à l'italienne, musié ?

Domnul tace o clipă ca și cum s-ar gândi la altceva, apoi tot pe gânduri :

— Tiens... tines... C'est à l'italienne, dites-vous... ?

— Oui, musié. Qué j'en apporte ?

Domnul iute și cu tonul cel mai convins.

— Igen ! Igen !... Mais, oui ; mais oui. Vite !

Chelnerul aduce felul de mâncare, care nu e altceva decât carne de vacă preparată în vin roșu de Chianti.

Domnul împarte în două și dă și soției :

— Tessek, Sofia, tessek...

Apoi amândoi înghit bucătură cu bucătură cu o rafinarie nespusă, ca și cum ar mânca dintr-o pînză a lui Raffael. Băietanul blond privește cu pricepere scena și la sfîrșit apropiindu-se zice cu siguranță :

— Comment l'avez-vous trouvé, musié ?

Doamna îi răspunde imediat :

— Mais, très bon...

Iar domnul cu convingere :

— Si c'est à l'italienne...

Apoi doamna rugătoare și cu acel aer de copilă răsfățată, care prinde atât de mult tinerelor femei abia măritate, zice :

— Arthur, si nous prenions encore une fois ?

— Igen, Sofia !

— Commandez, musié ?

Iar domnul, cu aerul cel mai convins și mai autoritar :

— Du boeuf... Quelque chose de bon... mais surtout à l'italienne.

Imediat se auzi vocea stridentă a chelnerului :

— Bue all'italiana !

Și mie mi s-a părut că aud și un rîs înăbușit pe loc în adîncimile pieptului.

Nu ! Un astfel de admirator al Italiei nu sunt ; și oricît de entuziast aș fi pentru arta italiană, n-am ajuns încă să mănînc carne de vacă preparată în vin, fie chiar de Chianti !

Iată de ce mă simt bine pe peronul larg al Padovei și

îndepărtez cu un „non bisogna“ energie pe toți facchinii, care mă asediază.

Ies afară spre oraș. Plouă încet și jalnic, cum plouă toamna. Și când mă văd pe strada murdară din fața gării, singur și în noaptea care s-a lăsat deasă, mă coprinde o nespusă tristetă și de pe cerul idealurilor mele o stea palidă tremură și se stinge. Un moment mă opresc și închid ochii. O, copilărie sfântă, cum mi-ai apărut tu atunci, clară cu închipuirile tale mîndre — și cît de amar mi-a părut prezentul :

„Aceasta e Padova lui Tit-Liviu, Petrarca și a sfintului Anton !“

Nimic decît petele cenușii ale caselor, colo în depărtare, iar mai aproape, mlaștinile pieței largi. În fața, slabe licăriri prin geamurile afumate ale unei cîrciume. Pe stradă, nici o trăsură. Dar iată o licărire de lumină roșie. Prin pîcla deasă o nemeresc ; e un tramvai. Mă sui în el. Liniște. E gol, fără suflare omenească. Aștept. Căii, muiați pînă la oase, stau cu resemnare în ploaie : din cînd în cînd, se aude o lovitură de copită nerăbdătoare ce se infundă în pămîntul moale. Ies afară — ploaia s-a înțefit. Cad șiroaiele violente izbindu-se de geamuri. Mă duc spre trotuarul din față. Pe o casă mare, albă, se zărește o placardă galbenă cu litere uriașe : „Elettori, votate per Cesare Vanzetti“ : un ecou al recentelor alegeri !

Din cîrciumă, un slab sunet de țiteră. Mă întorc din nou la tramvaiul misterios. Aceeași tăcere. Nu ! Am auzit de corăbii misterioase ce rătăcesc fără cîrmaci pe marea umflată de fortune, dar de tramvaie părăsite în mijlocul străzei și al ploaiei — n-am auzit !

E Padova...

Afară se înnegrește din ce în ce. Felinarele roșii nu mai pot da nici o lumină în atmosfera fluidă, nici zvonul de țiteră nu se mai aude. Din placarda galbenă nu se mai vede nimic. Totuși stau. Aștept dezlegarea enigmei — căci trebuie să aibă o dezlegare

Dinspre oraș, un zgomot fin ; apoi o șuierare. Două puncte roșii se văd săltînd în ploaie. Șuierături repetate. Acum se aud și lovituri de copită...

E o trăsură ! Nu. E un tramvai care se apropie pe strada mută.

Acum s-a oprit pe linia de alături, lingă vagonul meu. Conducătorul șuieră o dată prelung și strigă :

— La stazione !

Din vagon, trei umbre groase, în pelerine fantastice, se scoboară. O umbră duce subsuoară umbra unui lucru neobicinuit de gros. Încetul cu încetul, umbrele să pierd, înghițite de umbra cea mare a nopții.

Conducătorul mai privește o dată în jur. Nimeni. Se scoboară de la postul lui și se suie în vagonul meu. Îmi dă un bilet ; mai stă un minut. Șuieră din nou prelung și strigă fără ecou :

— Piazza Cavour !

Acum plecăm, lăsînd în urmă scripările roșii ale tramvaiului rămas de strajă în piața largă...

Trec casele ca fantomele și în cîteva locuri masivele mai negre arată bronzul statuelor. Ba parcă am zărit la lumina unui bec un uriaș negru, ridicat pe o movilă de pietre și cu un gest amenințător...

Iată și piața Cavour.

În mijloc, un domn, mic, burtos și cu o redingotă rău așezată pe corp, întinde o mîină.

E Cavour. Zarva orașului e acum pronunțată. Într-o parte, o clădire frumoasă, cu coloane și cu terasă, geme de lume. O cafenea.

Ca omul care are un ghid în buzunar, nemeresc otelul la „Croce d'oro“ și știu dinainte că odaia cea mai bună se plătește patru lire.

Portarul mă primește. Un om gras, cu mișcări stîngace și ridicole, cu figura lată și blondă, întipărită de o mare bunătate. În haina lui nouă cu trese aurite, pare un Falstaff în uniformă, bun ca pîinea cea caldă.

Cînd îi cer o cameră, mă invită cu gesturi de adînc respect la o „convorbire“ cu „signor padrone“.

Întră în cabinetul domnului patron.

De după birou se ridică o figură demnă. Un om bine făcut și impozant, cu o față plină și brună, de curînd rasă, cu mustăți negre, răsucite frumos în sus, cu ochii mari negri, frumoși și plini de lumini protectoare. Pe

corp, haine negre, curate și nouă ca ieșite acum de la croitor, cu deschizătura vestei lungă, care lăsa să se vadă o cămașă de curind crohmolită, cu crețuri. O înclinare ușoară din cap cu un aer de bunăvoință aruncată în sus. Își freacă mâinile întii și apoi, cu vocea cea mai leneșe și cea mai demnă, mă întrebă ce doresc.

Cînd află, binevoiește să spuie :

— Pentru signorino avem cameră bună cu 5 lire.

Eu, care în materie de bani mă țin strîns de ghid, refuz scurt și fac un gest de plecare.

Domnul patron binevoiește și de astă dată să zică, dar ceva mai repede :

— Pentru signorino se poate și cu 4 lire 50.

Refuz și plec. Dar abia ajung pînă la statua din piață, adică la jumătate distanță de otelul din față, și mă și ajunge din urmă Falstafful galonat, cu uniformă nouă, muiată în apa ploaiei care nu mai contenește.

— Signorino, vă poștește „domnul patron“.

— Convine ?, zic eu necăjit.

— Vă poștește la o „convorbire“... Veți vedea d-voastră...

Și cum nu pricep multă diplomație, îmi închipui că s-a terminat orice discuție.

Domnul patron se lasă așteptat un minut, cufundat cum e în lectura unor socoteli ; apoi, cu același aer senin și grav, după ce-și așază plastronul cămașei puțin boțit, face un pas spre mine :

— Signorino, fără încălzire patru lire, dar cu „riscaldamento“ nu se poate mai jos de patru lire jumătate.

Deși știu din ghid că se poate prea bine, pentru a termina odată zic :

— Bun. Atunci fără încălzit, dar să știi că nu stau decît noaptea aceasta.

Domnul patron, imperturbabil și cu vocea liniștită ca și cum ar spune lucrul cel mai cinstit :

— Da, signorino, dar cum noi avem calorifer nu putem da camere decît cu încălzit.

Pentru a-mi da aere de italian, strig odată „Gesummaria !“, bolovănesc ochii la el și trîntese ușa.

Dar abia fac cîțiva pași, și portarul, mai muiat ca oricînd, mă și ajunge, invitîndu-mă la o nouă „convorbire“.

Și cum refuz cu indignare, lucrul se împăciuiește fără alte tratative.

După ce plătesc, mă sui în odaia mea.

Aprind electrica și, cum e frig, mă răzim de calorifer, dar răceala fierului mă pătrunde. Chem pe chelner, dar și el mă poștește la o „convorbire“ cu patronul.

Acesta după ce-și așază din nou plastronul cămașei, își freacă mâinile și îmi zice cu cea mai dulce voce :

— Apoi noi, signorino, nu dăm drumul la calorifere decît peste vreo lună. Acum fă și d-ta cum poți... Dacă stai pînă atunci, altceva !

Padova, XI 12/25

III

În Padova se poate vedea și camera unde a lucrat Galilei, erticul scăpat abia cu viață, și turnul de unde „privea la cer“...

Trebuie să treci apoi prin multe străzi obscure și înguste, în care ți se pare că vîrfurile caselor se îmbină cu cine știe ce forme străine, gotice, prin care abia se prelinge o lumină cenușie ; trebuie să te lovești de multe ori de trecătorul, care noaptea ți-ar da un fior rece prin spate, și să întorci capul cu hotărîre la toate ademenirile vînzătorilor gălăgioși, sau ale femeilor supte la față, dar cu ochi mari negri, ce-și adăpostesc sub galeriile întunecoase marfa lor de „vederi ilustrate“ și de iconița cu sfinți colorați stacojii ori cu madone cu coroană de stele și cu suită de îngeri bucălați...

Iată și biserica sfîntului Anton, sau „Il santo“, cum îi zic cu mîndrie padovenii, sfîntul, unicul și marele patron al orașului în care i se adăpostesc moaștele făcătoare de minuni, tot așa cum în biserica sfîntului Petroniu din Bolonia se odihnește spolia de cenușă a sfîntului Petroniu, pavăza cetății.

valoare deosebită, iar pe de lături, mormintele prinților din Carrara.

Și cum stai puțin cam decepționat, un om în vestă, ce mătura ridicând un praf imposibil, lasă mătura jos și se apropie de tine cu aerul cel mai sigur :

— Signor, vuol vedere gli affreschi del Mantegna ?

Și cum afirmi, te conduce în capela sfinților Iacob și Cristof, îți arată cu amănunțime frescurile școlii lui Squarcione și la urmă, pentru a-ți grada impresia, te pune în față cu picturile vestite ale lui Mantegna, în care poți vedea evoluția talentului pictorului.

După ce criticul de artă îți ține o conferință asupra lui Mantegna, al cărui talent mai copt se vede în scenele din viața sfântului Iacob, după ce-și primește bacșișul cu un „grazie tante !“, intră din nou în ipostaza a doua a meseriei sale, își reia mătura și ridică iarăși valuri de praf în biserica întunecoasă.

Ferrara, 1904 noiembrie 14

(Sfîrșit)

Ajundem la Mestre.

Un soldat cu ghete cafenii și cozoroc albastru se urcă în vagon.

Sprinten soldat și îmbrăcat curățel. Se vede că e mai de familie.

Mîna la chipiu grațios, o lovitură din călcîie și un „buona sera“ răsunător, aproape teatral.

Se pune lîngă mine și mă privește drept în față. Mă feresc. El mai insistent se aplecă spre mine.

— Buona sera, signorino.

— Buona sera.

Apoi, cu aceeași insistență, îmi șoptește la ureche, arătînd spre Giovannina.

— Signorina — e soră ?

— Nu.

— Verișoară.

— Nu.

— Rudă.

— Nu.

Atunci, clipi ștregărește și lovindu-se cu limba de cerul gurii :

— Negreșit... „una amica di lei“.

Vreau să protestez, dar el, cu un gest de infinit mister :

— Discrezione.. Știu.., sunt discret ; și bătîndu-mă cu un aer priceput, peste spete :

— Perché fare il misterioso ?

Apoi, ca și cum n-ar fi fost nimic între noi, strigă deodată :

— Eh, Carluccio !

Dintr-un colț al compartimentului răsări un băiețan-dru, cu uniformă de licean, subțirel ca o crenguță, cu ochi albaștri și cu un aer extrem de naiv și copilăros.

O cunoștință veche a omului discret. Începe o con-vorbire banală.

Într-un tîrziu, Carluccio se pune să mă descoasă :

— Îmi pare că sunteți străin ?

— Da. Român.

Iar el, cu un aer de mirare naivă :

— Da ?... Acolo am auzit că e un ștejar mare... mare.

— Da. Sunt mulți ștejari mari.

— Nu, papa mi-a spus că e așa de mare, încît nici o mie de oameni nu-l pot înconjora cu brațele.

Ca să-i fac plăcere îl răspund : „Foarte adevărat. Așa e. Papa are dreptate. Și ghinda ștejarului e așa de mare, că n-o poate mîncă nici o mie de porci.“

El mă privi lung și naiv.

Iar soldatul, izbucnind în rîs zgomotos :

— Eh, Carluccio, ține-o acum !

Pentru a-l mai îmbuna pe bietul băiat, îl întreb în-cotro se duce și cu ce scop.

— Mă duc la Torino, să învăț științele sociale. Papa vrea să mă fac un „viceconsul“ ; și trenul oprindu-se, el și tuști pe platformă strigînd :

— Mă rog, domnule conductor, ce stație e aici ?

— Dolo !

Se întoarce din nou în vagon, scoase o coală de hîrtie albă și însemnă cu creionul stația, cu multă satisfacție.

Iată o pregătire folositoare pentru cariera de vice-consul !

Dar soldatul nu mă lasă în pace și insistă cu semne de prietenie.

La o întrebare a mea asupra uniformei, îmi ține un curs de îmbrăcăminte militară. Apoi cu un aer degajat :

— Ce crezi, signorino, că uniforma aceasta e dată de stat ?

Eu mă fac că nu pricep și zic mirat :

— Cum, adică nu dă statul îmbrăcăminte soldaților ?

— Omul lui Dumnezeu ! Da. Dar statul dă altfel de stofă. Per nome di Dio ! Particulară, signorino, particulară !

Ș-apoi, fără tranziție, uitându-se țintă în ochii mei :

— Signorino, d-ta mă ici drept un soldat ordinar...

Rău, signorino.

Nu cunosc obiceiurile de aici ca să pot avea vreo părere.

— Deh ! Eu am urmat la școala militară din Roma, de la care am fost trimis la corp. Așa, signorino !

Mi-era perfect indiferent lucrul acesta, dar, nemaifiind cu puțință să scap, zisei de formă :

— Da ? Nu știam.

— Și nu mă întrebi de ce ?

— Dacă vrei ?

Atunci, pe neașteptate, în calmul vagonului se auzi o detunătură puternică și teatrală :

— Cose di donne, signorino, cose di donne ! Și, aplecându-se la urechea mea, ca speriat de vocea lui : Cherchez la femme, meusieu... ; apoi, în sotto-voce și cu infinit mister : Discrezione... Il nome, non lo dico... C'è l'onore di una donna... S-a hotărât, nu pot scăpa. Trebuie să ascult toate istoriile acestui om discret. După ce-mi povesti mai multe întâmplări, începuse o interminabilă istorisire cu un certo nemico al său, un locotenent „bestiolulo”, care, fiind condamnat pentru fraudă la doi ani de închisoare, izbuti să evadeze din arestul militar și să se refugieze în orașul X, unde se îndrăgosti pe dată de fata generalului Y... (Discreție..., numele nu-l spun.)

Căci de unde să știe generalul că are de a face cu un arestat ?

Uniformă de locotenent... uniformă ! Pe bilete de vizită, „il tenente X”. Numele nu-l spun... Discreție ! Totul merge bine. Fata vrea : generalul vrea. Când nunta era aproape gata și se făcuseră și biletele de invitare, iată că trec eu prin acel oraș... Discreție ! Și cum mă plimbam pe stradă, îl văd la braț cu logodnica lui.

Per nome di Bacco ! acesta-i vrăjmașul meu... M-a-propriu de el și-l apuc de piept : Signor tenente... Mă cunoști ? Nu ?

...El îngâlbeni ca moartea... În numele legii ești arestat !

Și atunci, pac !

Dar când zise : pac !, trenul făcu și el pac ! oprindu-se la Padova.

Bucuros, nu mai aștept isprăvirea istoriei și mă scobor grăbit, cu părere de rău că las pe acca misterioasă Giovannina în prada unui tovarăș de drum așa de discret. Pe peron simt ceva în mână, pe care nu-l băgasem în seamă.

E cartea de vizită a prietenului meu de drum. Din discreție însă nu-i spun numele. Cred, dealtminteri, că-i fac o plăcere.

Padova, 12/25 noiembrie

Zbor spre Cascine trăsorelele mici de paie, trase de cai pitici, curați și lustruiți, ale căror lovituri de copite sună ritmic pe plăcile de piatră cu cari e așternut cheiul. Din cutia drăgălașă a trăsurilor sar într-o linie sinuoasă, dar neîntreruptă, patricienele florentine, ce mină singure caii, îmbrăcate în haine luminoase de toamnă văratcă, cu buchete de violete la piept și cu campanilul de abanos al părului umbrît de pălăriuțe de paie.

Pe jos, femei multe, cu ovalul alungit al feței, de o culoare alb-mată, în care nu se vede nici un reflex roz, cu profilul delicat al nasului ce se termină într-un punct fin, ideal, ridicat cu nobleță în aerul pur al înserării, cu ochi negri de orientale peste cari sprâncenele par două lipitori prelungite pînă peste tîmple. Printre bărbați, domni corecți în costume complete, care trădează pe cosmopolitul apusean ce-și petrece toamna la Florența, și florentini, din rasa pură a lui Dante, cu ochii mari, negri, din cari scapără o mîndrie de doge venețian.

Pe umeri au aruncată cu nepăsare o pelerină murdară ce-ți amintește mantaua lui Don Cezar de Bazan. Și unul din ei, cu o privire impertinentă și sfidătoare, are o pelerină atît de dezlînată, și de străveche, și de găurită, încît, fără să vreau, mă gîndesc la vorbele lui Socrate către Antistene : „Prin găurele hainei tale văd mîndria, o Antistene !“...

Intr-o trăsorică, mare cît o scoică, pe un morman de albituri, stă ca pe un tron o spălătoreasă viguroasă, tăiată din marmură albă ca o cibela frigiană în act de adorație, și purtată de un catîr, măgăruș cenușiu, cu coama țepoasă și retezată scurt, ce-și scapără copitele de pavaj. În urmă, dintr-o altă trăsorică, plină de sticle învelite în împletitura lor de paie, un omuleț hirsut ca un satir, cu fața comică, scoate note de veselie ce se răsună pe cellalt tărîm al Arnului, și plescăie din biciușca lui cu fionc roș. Și din graba lui zgomotoasă, vezi că vrea să ajungă pe cibela care abia își mai ține cumpătul pe grămada de rufe.

Și cum mă uit cu interes la scena rustică a întrecerei, o fată zglobie, cu coșul de flori subsoară, se strecoară repede prin mulțime, îmi pune dintr-o singură mișcare a mîncii un buchetel de violete în butonieră și se dă iute îndărăt rîzînd mulțumită, cu dinții ei micuți, albi ca fildeşul. Rîde mai mult de reușita farsei și de figura mea speriată decît de cîștigul vînzării sigure...

La un colț de stradă, în scobitura unui palat, o madonă albă de porțelan cu tulpan albastru și cu Isus în brațe, opera poate a unui ucenic a lui della Robbia, surîde deasupra candeliei aprinse, privind la mișcarea de pe stradă și arătîndu-și pruncul divin trecătorilor, cu o mîndrie emoționantă de mamă fericită.

Și de pretutindeni, din vitrine, te privesc statuetele de marmură lăptoasă, ce reprezintă cînd vreo frumusețe modernă cu trăsăturile suptire, cu buzele fine și ironice și cu gropițe în obraz, cînd vreo Venera voluptuoasă, culcată alene, cu frumusețele tainuite lăsate pradă ochilor.

Dar farmecul suprem al acestui peisaj îl dă Arnul : Arnul ilustru și purificator cîntat de toți poeții : de Dante, ca și de Petrarca, iubit de Michelangelo, ca și de Foscolo. Arnul, care își varsă urna de pe colinile verzi ale Falteronei și își tîrîie leneș apa prin văile înflorite ale Toscaniei, coprinde orașul într-o îmbrățișare amoroasă.

Apa lui verzie pare spatele imens al unui șarpe ce-și mișcă încet inelele, sărutînd pietrele centenare ale cheiului și ale casclor, ce se ridică uneori din rîu, ca dintr-un

canal venețian. Și cum privești spre apus, panglica Arnului, destinsă într-o linie artustă de la San Niccolo, se strecoară sub arcadele punților de piatră și se pierde în îndepărtările înfrunzite ale cascinelor, trecînd pe lângă mormîntul unde se odihnește rătăcitul rajah indian. Pe deasupra apei, din depărtare, de la Ponti di Ferro, se ridică un nuor fin și străvezui de ceață, care moaie și îndulcește contururile caselor, ale punților și ale chiparșilor, așa încît atmosfera întregă îți pare o vată nepomenit de fină și de transparentă, ce te coprinde, te învăluie și te încălzește sub splendidul baldachin al cerului de un albastru ideal ca sub un imens clopot de cristal.

Iată și Ponte Vecchio, care pentru Florența e ceea ce e Ponte di Rialto pentru Veneția.

De o parte și de alta, zeci de prăvălii mici și rînduite regulat ca alveolele unui stup de albine lucioase în soare, cu bijuteriile lor de aur fin, cu cruciulițele maiestre, cu diamantele, safirele și rubinele ce răspîdesc în jur ape de lumină.

În mijlocul podului, între juvaere, se înalță bustul celui mai ilustru artist în aur — al lui Benvenuto Cellini.

E un bronz expresiv, cu figura hirsută și desfigurată de petele verzi ale timpului.

Din ochii lui crunți și din fața brăzdată și energică poți ceti imensul lui suflet violent și agitat ca o furtună, care se aprindea de mînie la cea mai mică contrazicere și gema „de se auzea pînă în cerul al șaptelea“ cînd furia nu-i punea în mînă un pumnal răzbunător.

Iată la întîmplare o pagină din *Viața* lui, care îl arată sub adevărata lumină :

„Singura mea mîngîiere era de «a pîndi, ca o amantă», pe archebuzierul ce ucisese pe frate-meu... Băgînd de seamă că patima de a-l vedea cît mai des îmi risipea somnul și pofta de mîncare și mă împingea pe o cale rea, mă hotărîi să scap de acest chin, fără să mai țin seamă că o astfel de întreprindere era puțin lăudabilă.

Mă apropiiai de el cu un mare pumnal asemenea unui cuțit de vînătoare. Speram să-i dobor capul de la o parte, dar el se întoarse așa de violent, încît arma mea îl atinse numai la umărul stîng și-i zdrobi osul.

El să ridică, aruncă sabia jos și, coprins de durere, începu să alege. Eu îl urmării, îl ajunsei din patru pași și ridicai pumnalul deasupra capului, pe care el îl plecă atît de jos, încît arma pătrunse între osul gîtului și ceafă atît de adînc, așa că n-am mai putut-o scoate, cu toate efortările mele.“

Cînd îi vezi chipul încadrat de barbă mare încilcită, cu frunte mică acoperită de păr zburlit în sus ca două cornițe de satir și mai cu seamă cînd îi vezi ochii lui de patimă sub sprincenele stufoase, ai cel mai bun comentariu al grozăviilor pe cari le descrie cu atîta natural și sinceritate în autobiografia sa.

De aici o iai pe Via Romano.

În stînga, pe o terasă dominînd orașul, se înalță Palazzo Pitti.

E un palat cu o fațadă uriașă și cu aripi mai scurte, ce filfăie spre stradă. În tot, are trei rînduri de o inegală mărime, așa că pare un imens templu babilonean, în care rîndurile nu se suprapun. Nici o podoabă nu-ți atrage ochiul pe toată fațada, dar te simți zguduit prin mărimea autentică a masei, în care nu vezi decît piatra. Blocuri enorme de stînci gălbuie, de cari abia s-a atins daltă, stau trîntite simetric unele peste altele ca într-un zid ciclopic ; și dacă mărimea și forma lor necioplită nu corespund gustului nostru mai delicat și mai iubitor de nuanțe și de varietate, nu poți totuși să nu le admiri cum ai admira musculatura de oțel a unui atlet dintr-un circ.

Un astfel de palat e potrivit eroilor lui Michelangelo. Cum admiri brațele sau pulpele lui David sau Moisi, trebuie să admiri clădirea masivă, impozantă, dar fără delicatete, a lui Brunelleschi.

Și uitîndu-mă de sus pe terasă, nu m-ar prinde mirarea să văd răzemat de balustradă pe David, cu statura lui de două ori mai mare decît cea naturală, privind de parte, departe, spre colinele verzi de la Foscolo : o astfel de locuință e singura care i s-ar potrivi.

Ceea ce a făcut Michelangelo în sculptură, Brunelleschi a făcut-o în arhitectură : uriașii trebuiau să aibă o locuință vrednică de ei. La capătul uliței înguste treci

pe sub Porta Somana, clădită la 1290 de Nicolo Pisano, pe a cărei piatră bătrână se acață iederea desfrunzită.

Călătorul care face apoi lunga preumblare pe Viale dei colli poate să închidă ochii fericit, căci a văzut măcar ceva din Paradis.

E nepomenit de frumos acest drum tăiat nu de mult în briie pe colinele verzi prefăcute în cel mai pitoresc parc din câte am văzut vreodată. Dintre copaci răsar la toate înălțimile vile cochete cu nume armonice și poetice. Pe drum, de o parte și de alta, stogurile verzi ale laurilor, ale stejarilor și ale pinilor maritimi. Maslinii au o coamă de frunze galbene, ce amintește salciile noastre, și cum le vezi frunzișul palid, auster și dulce, te gîndești că pe drept cei vechi l-au ales ca simbol al păcei și al înțelepciunei.

Și pe costișe sunt risipiți atîția palmieri cu frunzele lustruite și metalice, încît te aștepti parcă să vezi răsărind dintr-o cotitură de cărare o caravană lungă de cămile, pe lângă care să filfiie burnuzul alb al arabilor.

Ceea ce te izbește mai mult în toate împrejurimile Florenței e armonia liniilor. Dealurile sunt așa de fine și de proporționate, încît par desenate în carton de o mînă de artist. Ici-colo, pe vîrfuri, o ruină cenușie sau o biserică cu fațada de marmoră albă ca un străjer mut. Dar nimic colosal, nimic măreț care să-ți zguduie imaginația și să te înmărmurească. În privința aceasta, peisajul toscan se aseamănă cu cel atic. Dar pe cît de stîncoasă și de aridă e Atica, pe atît e de fertilă și de veselă Toscana. Întreagă, ea pare o grădină, ondulată cu coline mici, împădurite cu o verdeață veșnică, de pe care și acum, la sfîrșit de toamnă, se ridică un miros îmbătător de trandafiri.

Căci aici pare că nu sunt anotimpuri, ci o veșnică primăvară, care nu se odihnește niciodată, ci necontenit își deschide sînul unei vegetații abundente... Și cînd vezi tinerețea veșnică a naturei, ce de mii de ani nu se obosește de a crea cu iubire de artist frunze verzi și corole cu colori înmiite, o tristeță adîncă te coprinde gîndindu-te la caducitatea și puterea noastră mărginită.

Pe drumul prăfuit o femeie se scoboară spre oraș. Un chip nalt, slab și urit ca o virtute teologală, cu fața dubită la soare. În brațe ține ceva învelit în niște cîrpe : după cît îmi pare, un copil pe care îl alăptează. Cînd m-apropii, aud un „muu !“ gentil din cîrpe, din care iese un căpsor negru de căteluș, ce mă privește cu ochi cumînți. Cum mă uit mirat, femeia învălește din nou cătelușul și iuțește pasul, murmurînd contrariată :

— Per non perder il latte, signore...

Pășind mai departe printre ulmi, platani și tufe de trandafiri ce parfumează aerul din ce în ce mai mult, ochiul uimit vede profilîndu-se pe cerul de un albastru de cobalt biserița San Miniato.

Așa cum stă ea cuminte, pe vîrfurile de deal, pare un străjer care privește întregul peisaj ce se pierde departe, în ceața fină a Arnului.

Cîteva pași numai, și se deschide deodată, nebănuit, largul Piazzale Michelangelo.

În mijlocul pieței, statuia de bronz a faimosului David, care, după Vasari, a întrecut toate statuele vechi și moderne : un tînăr de proporții uriașe, în care, sub calmul exterior, se poate urmări încordarea interioară cea mai energetică. Un moment numai, și piatra din mîna dreaptă va fi aruncată în capul lui Goliat ! Pe soclu, reproducerea în marmoră ale celor 4 statui de la capela Medicilor : Aurora, Amurgul, Dimineața și Noaptea — faimoasă Noaptea, căreia Michelangelo i-a închinat următoarele versuri, tot atît de frumoase și dureroase ca și statuia :

*Caro m'e 'l sonno e più l'esser di sasso,
Mentre che 'l danno e la vergogna dura,
Non veder, non sentir m'è gran ventura ;
Però non mi destar ; deh ! parla basso.*

Și așa cum stă ridicat David pe soclu, ca un steag pe creștetul unui palat, el pare geniul tutelar al Florenței, ce domină cu privirea de șoim întreaga cetate.

În dreapta se vede Santa Cruce, cu fațada de marmură albă și cu trupul bisericeii inform și cenușiu — de un

cenușiu de cărămidă roasă de ploaie — terminat la capăt cu o clopotniță ca un gît de girafă.

Iată și turnul gălbui de la Palazzovecchio, înălțat peste case ca un spion ce-și întinde urechea fină la cele patru vânturi, pentru a surprinde o vorbă de taină.

Jos, la picioare, Arnul înroșit de razele amurgului păsește cu apa liniștită și emoționată ca un copil ce trece pe lângă casa bunicului.

Dincolo de pădurea de palate, de campanele și de cupole, muntele Morello, colinile acoperite cu vile de la Fiesole, și departe, departe de tot, munții din Vallombrosa devin roze în apusul focus, de un roz nepomenit de fin și de transparent, cu reflexe de opal, cu tonuri de fildes și cu luciri de rubin, în care coama șombră și tristă a chiparșilor pare mai strălucitoare și mai veselă.

Peste tot pare că s-a revărsat o pînză diafană, ce filfiie ca o flamură de glorie, în sunetul unei muzici divine, din care picură slava timpurilor trecute și a acelor timpuri cari s-au învrednicit să clădească cu o artă înfinită juvaerul prețios al Domului, cu contrastul lui de marmură albă și neagră, a acelor timpuri în care Ghiberti cizela poarta Baptesterului, „vrednică de a fi poarta Paradisului“, Michelangelo sculpta pe divinul David, în timp ce mina lui Donatello, Verrocchio și Michelozzo împleteau cunune de bronz și de marmură spre gloria veșnică a Florenței.

Și cum stai mut, scăldat în poezia ce se desprinde de pe lucruri la fiecare privire, colinile din față de la Oliveto și Fiesole par acum învăluite într-o lungă mantie de mătase, care se ridică în sus trasă de o mîină invizibilă.

Încetul cu încetul, colorile luminoase se întunecă și se topesc în violet, și cînd noaptea, opacă, s-a lăsat peste Florența, ce pare o imensă pată neagră, licăriri de agat mai sclipesc încă pe culmi.

Arnul la picioare taie întunericul ca o dungă de sîdef.

Pe el, un punct negru ce se mișcă : e Caron, ce trece cu barca...

Florența; 20 noiembrie

PAGINI FLORENTINE

[I]

Găsesc Florența în sărbătoare.

Aici, ca în toată Italia, se serbează, cu fastul ce l-a avut totdeauna Biserica romană, împlinirea a cincizeci de ani de la proclamarea dogmei concepției fără păcat a fecioarei Maria, mama duiosă a celor ce trăiesc în viața cea nouă — din viața Domnului.

A trebuit să treacă peste optsprezece secole pentru ca lumina Scripturii să izbucnească din comentariile doctozilor bisericești și pentru că sfîntul spirit să inspire mintea fără greș a papei Piu al IX-lea, care, în fine, proclamă dogma la 1854.

În acest chip, în jurul tronului stăpînei cerești, se găsește în deplină armonie Biserica greacă și cea latină : Orientul și Occidentul își răspund într-un dulce acord, pentru a înălța imnul de laude datorite celei *plină* de grație ; și ea, lipsită de păcatul originar din chiar primul moment al concepției sale, triumfă în minți și în inimi, în timp ce mulțimea popoarelor, a graiurilor și a riturilor sacre, precum și arta cu manifestările sale cele mai inspirate, ca și toate acele opere strălucite ce a știut să producă civilizația creștină — și deci civilizația cea adevărată — îi aduc un veșnic prinos.

Și doar Scriptura era așa de clară asupra acestui punct !

Căci iată ce spune sfîntul Matei în evanghelia sa :

„Nașterea lui Isus Cristos fu în acest chip. După ce maica lui, Maria, deveni soția lui Iosif, se află însărcinată de sfântul spirit înainte de a fi fost împreună. Însă Iosif, soțul ei, fiind om drept și nevoind s-o expuie rușinii, se hotărî s-o trimeată înapoi în taină. Dar pe când el cugeta astfel, un înger al Domnului îi apără în vis, zicându-i : «Iosif, fiu al lui David, nu te teme de a lua pe Maria de soție, deoarece ceea ce a conceput în ea e de către sfântul spirit».“

Iar Iosif nu zise nimic și lăsă pe Maria în casa sa.

Astfel s-au împlinit scripturile, ce prevesteau că va veni o femeie care va zdrobi capul șarpelui, o Evă nouă, care va înlocui pe cea veche — o Evă plină de grație și de îndurare pentru fiii păcatului.

De aceea, într-o dimineață, când primele raze ale aurorii se arătau timide pe colinele Nazaretului, ca un suris de fecioară, blondul arhanghel Gabriel, cu ochii de azur, cu fața rumenă ca o piersică și cu aripi mari de mătase colorată ca un curcubeu, se lăsă din înălțimile albastre și întâmpină pe Maria, în tinda casei, cu cuvintele așa de frumos redată de Vulgata :

— Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum !

Apoi, cu vorbe de miere și pline de fiorii marelui Mister, gura arhanghelului deschisă ca un crin roșu anunță Fecioarei încarnarea apropiată a Verbului.

Însă pentru ca o femeie să fi fost vrednică de a încorona Verbul divin, spre împlinirea operei de răscumpărare promisă de scripturi, Dumnezeu, în nesfârșita sa înțelepciune, trebuia s-o aleagă așa încât între ea și păcat să nu fie nimic comun.

Iată de ce Maria e „plena gratia“ chiar din primul moment al concepției sale și a rămas fecioară fără prihană și după nașterea Mîntuitorului.

Cu toate aceste, blînda Fecioară, în sentimentele ei delicate de soție, n-a voit să jignească niciodată pe Iosif în demnitatea sa de soț, și în repetate rînduri și cu intenție îl numește pe acesta tatăl lui Isus.

Căci iată ce spune evanghelia sfîntului Luca :

Plecînd odată familia sfîntă din Ierusalim, bagă de seamă pe drum că Isus lipsește. Întorcîndu-se îndărăt, îl găsiră în templu, discutînd cu doctorii.

Atunci Fecioara, supărată, spuse Mîntuitorului :

„Fiule, pentru ce ne-ai făcut aceasta ? Iată, tatăl tău și cu mine mergeam necăjiți să te căutăm.“

Dar evanghelistul nu spune că Iosif tresări, strînse colțurile gurii ca și cum ar fi voit să spuie „Deh !“, dar se reținu și nu zise decît un poruncitor „Femeie, să plecăm !“, duse mîna dreaptă la cap, uitînd că nu mai are păr, și fără să zică un cuvînt tot drumul, se întoarse acasă pentru a termina în grabă o masă și șese scaune, pe care i le comandase un fariseu bogat, pentru a doua zi...

*

Nu, timpul e frumos pentru pioasa sărbătoare a Mamei fără pată. Cerul e acoperit de o cortină cenușie cu crețuri alburii, care stă nemișcată, fără ca mîna albă a divinității s-o dea la o parte, pentru a ne arăta splendoarele de sefir în cari se pierd sufletele credincioase.

În înălțimile de eter, sus deasupra noastră, e, desigur, petrecere intimă de familie pentru jubileul de aur al proclamării dogmei, și pe masă lucește poate acum vinul galben ca chihlimbarul turnat în pocale de cristal de îngeri bucălați, cu ochii de azur și cu obrăzii de carmin...

Dar dacă peste tot plutește vâlul nepătruns al norilor e din poruncă că celor adorați și venerați le place să acopere lucrurile ce i-ar putea apropia de cei ce-i adorau și venerază. Așa făcea și Jupiter cînd petrecea cu zeii în Olimp. Nouri groși de vată înconjurau vârful sfînt al muntelui, prin cari nu pătrundea nimic altceva, doar din cînd în cînd risul de tunete al vrunii zeu prea tînăr, vesel...

Nu plouă, dar, stînd acum dimineața la fereastră, văd jos Arnul, mai galben și mai zbuciumat ca oricînd, cum se lovește de picioarele de piatră ale punții Santa Prinita, ceea ce arată că pe colinele toscane din apropiere și pe Apenini a plouat.

În față, casele galbene cu ferestrele mici oblonite cu zăbrele verzi se ridică chiar din apa râului, care roade piatra temeliei de sute de ani fără nici un rezultat.

Ciudate case! acoperișurile lor de oale, înnegrite de vreme, formează parcă un ferestruu ce se suie și se po-goară, fără nici o regulă; căci, deși toate casele au câte cinci rînduri, nu sunt două dintre ele cari să aibă aceeași înălțime. Și cum sunt lipite unele de altele și înguste ca niște cutii de jucării, ferestrele mici fac înaintea mea un briu verde ce se înseamnă pe pereții galbeni prin crețuri continue și bizare.

Prin numeroasele balconașe, ieșite caprițios din ziduri, la diferite înălțimi — balconașe de lemn, de fier, de cărămidă roșie sau neagră din cauza muruiei proas-pete — începe mișcarea dimineții.

O femeie bătrână, în fustă albastră și cu tulpan ne-gru, se apleacă peste un mătuoi, cu care curăță podeaua de lemn; la un metru de înălțime, în zidul apropiat, două fete întind pe grilajul de fier rufe și haine colorate, albastre și roșii.

Alături, într-un balconaș mic de tot, o doamnă în ca-pot alb, cu părul negru ridicat deasupra frunții, iese afară, se uită pe cer, întinde puțin mina și o trage în-dărăt. Intră apoi în casă și, după un minut, se întoarce cu o oală de flori pe care o așază pe polița de lemn. Cu încetul balconul întreg devine o grădină de verdeață.

Ceva mai departe, fereastra unui coridor se deschide. Un domn, în vestă neagră, din care ieșea gîtul lung fără guler, își scoate capul afară, îl întoarce la stînga, la dreap-ta, face un salut intim doamnei, cu care schimbă cîteva vorbe, pe cari eu nu le aud. Domnul intră apoi în casă, în timp ce doamna se ascunde după ușa balconașului. După cîteva momente, domnul, îmbrăcat acum în haină cafenie și înțepenit într-un guler mare alb, își scoate iarăși capul pe fereastra coridorului și se uită melancolic către balconaș. Nimeni! Un moment se gîndește, apoi dez-leagă funia cu care era prins un crîșnic mare, de grinda coridorului, și-i dă drumul jos în apa tulbure a Arnului. Dar cum doamna din balconaș apare rîzînd ca o dimi-

neață în mijlocul oalelor de flori, domnul duce mina dreaptă la inimă, se uită duios la ea...

*

Dar iată că Florența începe să răsune de clopote, și notele de aramă par a se scobori din înălțimea campa-nilelor ca fluturii mici ce împinzesc aerul.

E o chemare atît de duioasă și de rugătoare, încît pa-șii tuturilor se îndreptau spre acel juvaer de marmură albă și neagră, cu sute de statui și de reliefuri, cari e Domul Santa Maria del Fiore.

Pe canaturile de bronz sculptat ale ușei din mijloc, următoarea inscripție, cu litere mari, roșii, amintește serbarea de azi:

Fecioarei, Maica Domnului,

Maria,

Intre fiii lui Adam

Singura scăpată de păcatul original

În gloria concepției fără pată,

De secole cinstită în Florența

Și în Florența de secole

Impărțitoare neobosită de favoruri,

Astăzi, în ziua sărbătorii supreme,

Surizînd în icoana *Fecioarei făcătoare de minuni*

Din cel mai frumos din templele sale

Implinindu-se anul al 50-lea

De la porecla mare a dogmei

Concepției immaculate.

Concetățenii lui Dante,

Nu mai prejosi de marii strămoși,

Se închină

În lumina nouă a altarului părintesc

Salutînd cu bucurie

Aurora renașterii creștine.

Și acum, cîteva cuvinte despre icoana făcătoare de minuni de care vorbește inscripția.

Fecioara e reprezentată pe un fond de nori, cu haina albă umflată puțin de vînt, la picioare e o semilună for-mată din pietre prețioase, la gît o salbă și în jurul capu-

lui o coroană din aceleași pietre luminoase. În jurul ei, patru capete de îngeri înaripați planează în aer. Și Madona stă cu miinile împreunate în act de rugăciune, cu ochii aplecați și cu gura subțiată ca și cum ar șopti ceva : mulțumește poate Domnului pentru soarta fericită ce a avut.

II

La început, în 1788, Madona a aparținut lui Giovan Battista Biagiotti, brutar din via degli Alfani. Acolo, într-un tabernacol deasupra casei, proteja modestul negoț al brutarului. Dar cum se observă că acea icoană e făcătoare de minuni și cum poporul venea încontinuu la ea, cu daruri, cu rugăciuni, învățatul arhiepiscop Antonio Martini dispuse în 1796 ca imaginea taumaturgă să fie adusă în catedrală, pentru a i se da un cult mai convenabil.

Mutarea se făcu în noaptea lui întâi septembrie. Patru preoți luară Madona din casa sărmanului brutar și o transportară în catedrală, înconjurați de numeroși eclesiastici și de o mare mulțime de cetățeni.

Astăzi ea se află în altarul sfintului Anton, numit și al concepției, într-un tabernacol în stil gotic, înconjurată de lămpi și de vase de argint, din care ies crinii zvelți, cu caliciul lor de argint suflat cu aur. Și în umbra tăinică a capelei, florile naturale, depuse la picioarele Madonei de către credincioși, răspindesc o aromă subtilă, care pătrunde sufletele, o dată cu flăcările slabe ce palpită în candelile și cu blînda lumină ce privește fascinator, din înălțimea altarului, în întunericul mistic.

★

În piața Domului ai greutate să te desfaci de vânzătorii ce-ți strigă la ureche, te imploră, te apucă de haine pentru a le cumpăra vreun „ricordo“ sacru, vreo iconiță cu o madonă strălucind de roș și de albastru, sau vreun ziar cu număr „unic“ apărut în amintirea serbării...

Pe trepte, lume multă, care așteaptă să intre. E lumea florentină, ce vine din obiceiul de a veni la glasul duios al clopotelor din campanilul Domului ; e lumea pelerinilor ce vine din depărtările umede, atrasă de credință și de lumina împăciuitoare a Reginei cerului ; și, mai cu seamă, e lumea străinilor, oaspeți ai Florenței de o zi sau de o iarnă, atrași de curiozitatea unei serbări splendide.

Lîngă mine, un tînăr blond, cu mustața roșie, îmbrăcat într-o haină largă cu dungi, stă alături de o doamnă, dar cu oarecare rezervă, ca și cum s-ar teme să nu fie văzut. Ea e drăguță, cu gura mică și cochetă, care lasă să se vadă la orice vorbă albeața vie a dinților, ce contrastează cu buzele fine, roșii și proaspete.

De pe fața liniștită în conștiința supremă a frumuseții se răspîndește un aer de ispită...

— Totuși ai fi putut să vii, șopti tînărul cu un colț al gurii, privind înainte pentru a nu fi observat de cei dimprejur.

Ea tăcu, ca și cum n-ar fi auzit, îndreptînd privirea spre marmura fațadei.

— Annina, totuși ai fi putut să vii, repetă el cu o voce mai afectuoasă, privind-o acum din colțul ochilor.

— Tu n-o să mă crezi niciodată ! răspunse ea aproape supărată, dîndu-i din cap. Și sub casca neagră a părului, unit cu sprîncenele bine încondeiate, albul ochilor răspîndi lumini de oțel.

El o privi acum cu drăgălășic drept în față, și ea, ca și cum i-ar fi părut rău de vocea ei metalică, zise cu un ton mai dulce :

— Tu știi cum e *el* ! A zis că vrea să mă conducă. Atunci nu, grazie ! Mai bine am rămas acasă.

— Dar la Caseine ?

— Nu puteam altfel. Era și *el*, Giulio, gîndește-te...

Apoi tremurînd toată : O, cînd ar ști *el* ! și se apropie de tînărul blond ca, și cum ar fi voit să se adăpostească împotriva dușmanilor.

Îl apucă de braț, fără nici o frică, și zise c-o infinită dulcețată :

— Acum cînd am putut, vezi...

Iar el mișcat, desprinzînd brațul :

— Grazie, grazie tante !

Dar fură despărțiți de doi tineri ce împingeau lumea strigînd „excuzes !“ și care vorbeau tare franțuzește :

— La Santa Maria del Carmine... zise unul gras, cu ochelari și cu un păr creț și înclit, ce-i cădea în bucle pe frunte.

— Admirabilă ! sublimă ! mon cher Massaccio veritabil !... Filippino Lippi... Filippino, nu Filippo... Apropo, știi istoria acestuia ?

— Nu... Escusez, mademoselle ! și dădu cu cotul într-o domnișoară cu capul gol care avea aparența de servitoare.

— Filippo e tatăl... Filippino e fiul... Înțelegi... Fra Filippo Lippi, călugăr cum era, făcînd cunoștința unei maici, de o frumusețe rară, ceru voie de la superioară s-o lase să-i servească de model. Și cum pe atunci erau alte timpuri...

Cellalt suspină cu înțelegere.

— Cum pe atunci erau alte timpuri, superioara îi dădu voie. Peste o lună de ședință (celălalt rise cu zgomot), călugărița deveni madame Filippo Lippi ; după nouă luni, adică opt de la căsătorie, s-a născut Filippino...

Un domn mai bătrîn se amestecă în vorbă.

— Și portretul călugăriții se poate vedea la Uffizi, căci...

Dar n-apucă să termine, și un val de oameni ne despărți.

Din spate o voce nazală :

— Îți spun, la „Tazza d'oro“, doi lei dejunul și trei masa de seară, dar admirabil !

O altă voce subțire de copil :

— Mamă, eu n-ajung pînă la agheasmă, ce să fac ?

Doi englezi se uită la bronzul porții. Unul, cu fața înșingerată, cască gura :

— Beauteful ! John, de cine-i sculptată poarta ?

Iar celalt :

— De Ghiberti.

— Nu, el a făcut pe cea din față de la S. Giovanni... Iar un tînăr ce nu-și putea stăpîni rîsul șopti în lacrimi vecinului.

— Come sono ridiculi !

În fine, un ultim curent din spate ne împinse în largul bisericii...

Florența, 1/14 decembrie

III

Pentru a nu risipi în zadar vorbele descriind ceea ce nu se poate descrie, atît e de împodobit și de fin lucrat acest Dom admirat de o lume întreagă, mă mărginesc să reproduc un fragment din decretul prin care s-a hotărît ridicarea lui, care zice îndeajuns prin sine :

„Ținîndu-se în seamă că cea mai mare înțelepciune a unui popor de neam mare e de a proceda în lucrurile sale în așa mod încît din operele exterioare să se recunoască procedura sa nu numai înțeleaptă, dar și mărinimoasă, se poruncește lui Arnolfo, arhitectul orașului nostru, de a face un plan de reconstituire a sfintei Reparată cu o măreție așa de înaltă și somptuoasă, încît să nu fie în putința oamenilor de a-și închipui ceva mai mare sau mai frumos“.

Conceput pe un plan atît de nobil și de ambițios și ajutat de geniul artistic al unui oraș fecund în oameni mari, domul deveni, după o muncă de sute de ani, de o splendoare atît de mare, încît orice descripție amănunțită e cu neputință.

Dar după ce lași horbota minunată a fațadei și intri înăuntru, nu vezi aproape nimic.

E de un efect atît de puternic acest întuneric în care te zbați în bisericile gotice, încît trebuie să admiți că e și calculat.

Ce maeștri cunoscători ai cutelor sufletești erau acești vechi constructori de biserici, care prin simplul joc de lumină și de umbră știau să răscolească straturile adînci și inconștiente ale sufletelor !

Ferestrele mari sunt acoperite de vitrouri cu scene sfinte de un roș sîngeros sau de un albastru de sineală, care nu lasă lumina să se furișeze. Abia de sus, prin ochiurile mici, albe, zbucnesc snopi de raze palide. Mai sus, curbele ogivelor să prelungesc deasupra capului, pentru a se întîlni într-un punct îndepărtat, pierdut în întuneric, dincolo de care ochii credincioșilor presimt paradisul cerului luminos, ca o promisiune dulce și simbolică, ce plutește peste întunericul vieții.

Jos, pădurea stîlpilor de marmoră, ce se ridică ca o pădure de chiparoși. Iar cînd îți întorci capul, simți privirea rece a morților de marmoră, culcați deasupra catafalcelor, care îți trec un fior prin corp, ca și cum te-ai afla într-o criptă umedă, în care ți-i frică să nu se ridice morții din sicriile grele.

Și cu toată mulțimea oamenilor, ce se pot număra cu miile, domul în față pare pustiu, atît e de vast. Aici, în acest clar-obsecur, e locul vizionarului, care vrea să se simtă zguduit de misterul lumii de dincolo și care se adîncește în întunericul capelelor, sub umbra crucifixelor, profilate ca niște lilieci urieși cu brațele întinse, gata să te cuprindă, cît și al cercetătorului ce privește, cu mina la ochi, vitrourile desenate de Ghiberti, sau sculpturile monumentelor funerare, rînduite pe margini, cu un aer de privire sceptică, ce trece peste lucruri.

Iar lumea, cum vine, de la lucrătorul cu cămașa albăstră și cu fular în jurul gîtului, pînă la doamna înmănușată și cu foșnet de rochii, își face cruce cu evlavie, își vîră degetele în agheasma din vasele mari de marmoră și să îndreaptă spre urgia paradisiacă de lumină, care e corul. Totuși, pe lîngă pilaștri și prin locuri retrase, vezi buze uscate, care se mișcă șoptind pe de rost rugăciuni, și nu o dată tresari, părăindu-ți că te cheamă cu semne de taină.

Lîngă perete, o doamnă, cu aer vădit de engleză, cu figura blondă și spălăcită, cu fălcile puternice de carnasier și cu pieptul întins ca și cum ar fi fost fără sîn, stă pe un scaun, aplecată asupra unei cărți, fără a da atenție mișcării dimprejur. Sunt sigur că citește o carte de rugăciuni, și trec în virful picioarelor ca să n-o tul-

bur. Dar cînd mă apropii, văd că e un roman de Browning, ce poartă eticheta unui cabinet de lectură.

Lîngă ea, un pitic, sprijinit în cîrje, întoarce capul cînd într-o parte, cînd în alta : un cap mare frumos, cu ochi senini sub coama părului de argint, cari parcă se întrecăbă ce caută pe un corp atît de urît și de diform. Pe o ușă laterală e adus în biserică, într-un cărucior, un domn învălit în șaluri, căruia i se vede numai fața roșie de apoplectic, pe care nici o umbră de cugetare nu scapără.

Dar cum pășești mai departe, îți apare în față ocolul incandescent al corului, ca o imensă tortă, în care palpită mii de lumini cu flacăra ridicată spre întunericul de sus.

Din mijloc, se înalță o muzică de îngeri cu vocile subțiri și pure, ale băieților tineri în haine negre, cu tunica cremă, terminată cu dantele la poale și la minci și cu panglici roșii de mătase pe piept.

Printre ei, grași reverenți, cu pelerina roșie, ce merge pînă la pîntece, și cu gluga de mătase pe spate, ori înveliti în blana fină a unei pelerine albe.

Sub baldachinul crem cu dungi galbene, ridicat anume, stă episcopul de Pescia, ca un actor în cabina lui, așteptîndu-și rîndul.

Și apoi, grav-grav, vine la altarul din mijloc, în cea mai adîncă tăcere, înconjurat de figuranți muți și cu aerul celei mai adînci venerații, și începe să șoptească cu vocea misterioasă. Ia un poc al de argint în mîna, îl ridică sus, îl pune la altar, se așază în genunchi, iarăși se scoală, își frînge mîinile cu gesturi disperate, se uită la cer implorînd...

După sfîrșirea mesei, începu predica.

Un preot tînăr, cu trăsături extraordinar de pronunțate, cu privirea de vultur, exuberant în mișcări ca cel mai pasionat actor, se urcă în tribuna adusă anume, privi cu îndrăzneală mulțimea adunată și începu cu hotărîre : „Iubit auditor !“

O clipă tăcu. Două domnișoare din fața mea își dădură cu cotul ; iar ceilalți îl ațintiră.

El, cu aceeași hotărîre, continuă cam astfel :

„Voind să ridic ochii minții mele către Fecioara Mamă și să merg spre ea cu pas nesigur și cu adânc respect, mi se pare că aud vocea lui Dumnezeu care, tunînd din înălțimi, îmi zice : «Ferește-te de a te apropia de lucrurile sfinte și mulțumește-te să le adori din depărtare, ațintind privirea ta în țărînă»“.

Aici se opriră mai mult, ca din respect către vorbele lui Dumnezeu.

IV

În spatele mele, doi domni vorbesc între ei. Unul, a cărui figură am și uitat-o, deoarece n-avea nimic interesant, iar cellalt, o figură din cele mai simpatice din câte am văzut vreodată : un bătrîn mic, cu capul frumos și nins de păr de argint, în care lucesc ca două pietre scumpe ochii imobili sub sprincenele albe.

Și era atîta cumițenie și seninătate în ceea ce spunea, încît i-am ascultat cu atenție toate vorbele :

— Acest preot îmi place, șopti el. A început cu un adevăr adînc. De divinitate nu trebuie să te apropii, ci s-o admiri din depărtare. O ! mulți au făcut încercarea să se apropie, dar cu pieirea lor ! Semele, frumoasa beoțiană, simțind în sînul ei tresărind copilul, a voit să vadă în față pe tînărul fermecător care i-a furat iubirea și a făcut-o mamă. Dar acest tînăr era tatăl zeilor, Jupiter, de care nu te poți apropia fără învoirea lui. Și fiindcă s-a apropiat, sărmana Semele a ars în flăcări.

Și chiar cînd ești primit în intimitatea zeilor, trebuie să fii umilit și să păstrezi distanța care te desparte de aci. Adu-ți aminte de Tantal, care de la masa zeilor...

Dar în același timp predicatorul continuă dominînd totul :

„În adevăr, omul care încearcă să se ridice la contemplarea lucrurilor cerești și divine trebuie să se dezbrace de orice cuget omenesc.

Și ce poate să fie mai august și mai sublim decît Maica Domnului ?

Căci cu toate că Maria a avut origine pămîntească și cu toate că a fost și ea de natură muritoare, totuși de o natură atît de curată și fără de prihană, încît fu demnă de a ne da din pîntecele său, ca din cer, pe Dumnezeu.

De aceea adînc ni-i respectul, cînd mă gîndesc la mîna ta, o ! făptură divină, care ai îmbrăcat în carne pieritoare pe fiul lui Dumnezeu și l-ai închis în sînul tău nouă luni ; cînd mă gîndesc că pîntecele tău a purtat cu el flacăra divină fără a se arde, rămînînd totuși neatinsă și fecioară.“

Aci se opri iar ostenit.

Bătrînul din spatele meu șopti din nou :

— Iarăși foarte bine zis, Maica Domnului trebuia să fie fecioară.

Nu poate să ne displacă că unele mituri orientale și desfigurare sunt totuși o umbră depărtată a acelei lumini sigure ce strălucește în noi creștinii.

Se știe că în Orient era credința comună că ceva extraordinar, divin trebuia să se nască și el dintr-o fecioară...

Dar predicatorul, întorcîndu-se către imagina făcătoare de minuni, din care Fecioara surîdea [mai] dulce ca oricînd, împreună mîinile în semn de adorare, îndoi genunchiul ca un amant înaintea iubitei și continuă cu vocea patetică :

„Cu ce cuvinte te voi lăuda eu, o Fecioară Maică, curată și fără de prihană ? Salve, o plină de grație, o de Dumnezeu aleasă din toate generațiile ; salve, tu împaci pe D-zeu cu oamenii, salve, o tezaur de viață nemuritoare. Salve, paradis de nevinovăție, în care plătîndu-se copacul vieții va produce fructele mîntuirii veșnice.

Tu ești gloria oamenilor. Tu bucuria îngerilor. Tu ești acea ce ridică orice blăstem. O, minunată floare, ce din eden răspîndești parfumul nemuririi deasupra fiilor Evei, din care s-a împrăștiat moartea în tot universul !“

Micșoră ochii. Privirea i se împînzi ca și cum ar fi privit în altă lume și continuă cu un gest vag și profetic :

„Pe tine, Maică a Domnului, te-a văzut David în Betleem, ca o arcă purtînd un copil — pe Domnul. Pe

tine te-a numit Moisi cînd mistic ți-a zis coloană și arcă de aur, în care trebuia să se păstreze sfîntul sfîntilor.

Salve, o templu al sfîntului spirit, templul cel mai înalt al cerului.

Pe tine prezicîndu-te Ezechiel te-a numit «poartă închisă», pe care nu va intra decît Dumnezeu. Pe tine Daniel te-a numit «muntele» din care se va desprinde piatra unghiulară, Isus Cristos, care va zdrobi chipul șarpe-lui drăcesc.“

Bătrînul de la spate șopti din nou :

— Cît e de sublimă religia noastră și ce punere în scenă admirabilă are ! Îmi face impresia unui alai împărătesc. Cîți înaintași și trîmbițători au trebuit să vă vestească venirea lui, a împăratului ! Dar cînd veni el, nimeni nu-l recunosc, fiindcă nimeni nu-și putea închipui că împăratul poate să îmbrace haina modestă a unui fiu de lemnar senil. Și ce adînci și acești profeti ! Apolon Piticul, Sibila din Cumac sau Zeus din Dodona n-ar fi putut să dea profetii atît de misterioase. Coloană... Arcă... Poartă închisă... Munte... Iată ceea ce-i sublim !

Dar predicatorul, tremurînd din tot corpul ca apucat de spasmul iubirei, continuă cu vocea plîngătoare :

„O sfîntă și totdeauna binecuvîntată, fii cu nevoile noastre, sfîntul și ajutorul nostru, tu care în ajuto-rare ești cea mai iute, cea mai puternică, cea mai gra-țioasă și cea mai dulce ! Singur numele tău e suav în gura celui ce te laudă, în inima celui ce te iubește, în memoria celui ce te roagă. Printre cele binecuvîntate tu ești cea mai binecuvîntată, printre cele mai alese, cea mai aleasă, cea mai frumoasă, cea mai plină de grații, cea mai glorioasă, pentru că ești maica celui ce împarte gra-ția, gloria, onoarea și veșnicia. Nimeni nu s-a ridicat cu tine la acea înălțime, pentru că nimeni nu s-a apropiat de Dumnezeu ca tine, nimeni n-a fost împodobit cu atîtea haruri ca tine, nimeni nu s-a bucurat de atîta grație ce-rească ca tine.

Și de aceea te-am salutat și din nou și totdeauna te voi saluta : Ave, plină de har, Domnul e cu tine, bine-cuvîntată ești între femei, pentru că tu, prin sfîntul spi-rit, ai născut pe Mîntuitorul nostru !“

Și tăcu ostenit. Iar lumea ar fi aplaudat desigur (cele-două domnișoare făcură gestul) dacă sfîntenia locului n-ar fi împiedicat orice manifestare zgomotoasă și nepotrivită.

Asistenții începură a se retrage pe părțile laterale, dar bătrînul stătu pe loc și continuă cu aceeași voce dulce și liniștită :

— Această predică a fost în adevăr admirabilă ; ea arată nu numai talentul predicatorului, al cărui nume îmi pare rău că nu-l cunosc, ci și sublimitatea religiei noastre.

O astfel de iubire curată și adîncă nu poate să fie de-cît divină. Ce sunt declarațiile lui Romeo la balconul Ju-lietei, ce sunt declarațiile lui Cyrano la balconul Roxanei pe lîngă cuvintele insuflăte de iubirea divină și mistică ale acestui umil preot, ignorat de toată lumea ?

Și nu numai iubirea pămîntească, dar nici iubirea di-vină, alta decît cea creștină, nu pot inspira niște senti-mente atît de puternice și atît de simțite. Să-mi arăți vreun imn adresat Athenei Partenos, fecioară ca și Maria, care să fie atît de sublim. Iată altă divinitate ce se aseamănă, Kore, gingașa Kore, care a fost răpită de Posei-don... Ei bine, citește imnul Demetrei găsit nu de mult și vei vedea cît sunt de sfînte cuvintele de iubire ale Korei față de avîntul sublim al celui mai modest adora-tor al Mariei...

Și apoi cît de superioară e religia noastră și prin spi-ritualismul ei !

Fecioara naște pe Mîntuitorul nostru prin conlucra-rea sfîntului spirit.

Dar ce e sfîntul spirit ? O idee, un suflu, un nimic fără formă plastică ! Iată ceea ce n-ar fi putut înțelege un grec !

Conlucrarea unui nimic, pe care nu-l poți atinge, că-ruia nu-i poți da o formă plastică ? Iată ce i s-ar fi pă-rut absurd !

Tăcu un moment, se uită în jurul lui și continuă ast-fel cu vocea misterioasă :

— Vei fi fost, prietene, la Bargello, la Muzeul Națio-nal. Din dalta lui Ammanati, vei fi văzut desigur cum a răsărit o femeie goală, frumoasă — dar putea să fie și

mai frumoasă —, ce stă în extaz gură în gură cu o lebădă. Acea femeie e Leda, iar lebăda e Jupiter.

Grecii, pentru a spiritualiza un act prea material și respingător sub forma plastică, și l-au închipuit pe Jupiter sub forma mai poetică a unei lebede... Dar, un sfânt spirit, un nimic? Nu, la un astfel de spiritualism n-au ajuns niciodată!

★

Și cum Domul devenise pustiu, bătrînul, fără să mai zică o vorbă, se retrase în capela Concepției, căzu în genuchi înaintea icoanei făcătoare de minuni a Maicei Domnului, coprins de misticismul și de evlavie cea mai adîncă.

Fiesole, 2/15 decembrie

CENACOLO VINCIANO

(Note de drum)

În acest Milan, în care viața modernă s-a așternut cu atîta belșug de forme peste vechea cetate romană, în acest Milan al electricității, al uzinelor și al largilor străzi tăiate de curînd, în această înfloritoare capitală a industriei italiene, pașii călătorului grăbit nu se îndreaptă spre semnele trufașe ale unei prosperități pripite, ci se îndreaptă mai degrabă spre puținele urme ale unui trecut glorios.

Iată pentru ce, trecînd cu vederea palatele moderne, ne ducem cu toții, într-un adevărat pelerinaj, spre îndepărtata biserică Santa Maria delle Grazie, în care se adăpostește unul din cele mai strălucite capodopere ale picturii italiene: Il cenacolo vinciano sau Cina cea de taină a genialului Leonardo da Vinci...

★

Biserica Santa Maria delle Grazie e o veche clădire începută încă de pe la mijlocul veacului al XV-lea, peste care a trecut și mâna marelui Bramante. Poarta din mijloc, tăiată de Bramante, e un model desăvîrșit al artei Renașterii. De altminteri, biserica în întregimea ei nu are nimic deosebit nici pe din afară, nici pe dinăuntru. Tablourile nu au nici o valoare.

La stînga, însă, e sala de mîncare a mănăstirii, ce se afla aci odinioară, deasupra căreia sunt scrise două cuvinte evocatoare: Cenacolo vinciano.

Stau o clipă. Am o temere. M-aș întoarce... Am cetit atâtea asupra acestei *Cine*; în jurul ei stau atîrnate atîtea ghirlânzi de laude seculare; peste dînsa s-a revărsat atîta entuziasm, încît o văd ca într-o aureolă. Pulberea de aur a timpului a încărcat-o de glorie și de poezie. Îmi va apărea ea acum așa cum o zăresc prin ochii atîtor artiști și poeți ce au preamărit-o și cîntat-o ?...

Un sentiment de temere se naște — sentiment pe care l-am încercat înaintea atîtor capodopere, dar mai ales înaintea Partenonului, acest vis al unei întregi tinerețe studioase... Îl încerc și acum. Mi-e frică de zborul unei iluzii scumpe; mi-e frică de zdrobirea unei icoane care plutește acum biruitoare în imaginația mea.

Pășesc totuși.

Nu e nici o înșelăciune; nu e nici o deziluzie. Totul strigă cu putere că ne aflăm dinaintea unei adevărate capodopere pe care laudele nu l-au ridicat mai sus decît se cuvine, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori. E o minune, ce-ți dă fiorul sfînt al artei și pe care o poți admira fără prețiosul ajutor al imaginației, ci de-a dreptul și intuitiv, cu toată vitregimea timpului, cu toate împrejurările puțin prielnice prin care a trecut în scurgerea veacurilor...

Cincizeci de ani după compunerea ei, pictura începea a se șterge. Sala era umedă; ploile o atingeau prelingîndu-se pe ziduri. Bucătăria de-alături își trimitea fumul peste divinele colori ale lui Leonardo... În 1652, călugării — adevărați barbari —, pentru a mări poarta ce era sub *Cină*, tăiară picioarele Mîntuitorului și ale apostolilor de lîngă dînsul, cu deosebire ale lui Ioan... Această mutilare nu fu decît începutul atîtor nenorociri ce i se pregăteau.

Pictori nedibaci se încearcă s-o zugrăvească din nou pentru a repara distrugerile timpului... La intrarea francezilor în Milan, la 1796, Bonaparte, acest ocrotitor al artelor, porunci ca biserica Santa Maria delle Grazie să fie ferită de neplăcerile oricărei ocupațiuni. Ordinul nu fu ascultat... Sala de mîncare unde se adăpostea *Cina* lui Leonardo deveni mai întii grajd, apoi fu înălțată la gradul de depozit de fin. Mai tirziu, pentru a fi ocrotită de orice năvălire, i se zidi ușa din afară; dar, în 1801,

în urma unei inundații, apa pătrunse în sală... Numai după această dată, tabloul lui Leonardo avu o soartă mai bună... Marea lui frumuseță fu înțeleasă cum trebuie și se luară măsuri împotriva dușmăniei timpului și a nepăsării și nepriceperii oamenilor...

*

Acestea sunt nenorocirile prin care a trecut unul din cele mai recunoscute capodopere ale geniului omenesc. Ai crede la început că, în urma atîtor profanări ale apei, a fumului, ale militarilor brutali și, cea și mai cruntă, a pigmeilor ce s-au încumetat să mîzgălească ceea ce zugrăvise Leonardo, ai crede, zic, că tabloul trebuie să fie de nerecunoscut, apărîndu-ne mai mult ca o umbră de tablou, glorioasă desigur, dar departe de a ne deștepta o înaltă simțire de frumusețe. Cu toate acestea, nu e așa. Timpul și vandalii n-au putut distruge tot. Ceea ce rămîne e încă frumos, senin, purtînd semnul divin al geniului lui Leonardo. Și aceasta o vezi chiar de la început. Cum intri, pe pereții laterali ai salei, sunt două copii ale *Cinei*: una de Marco d'Oggioni, un elev al lui Leonardo, și cealaltă de Andrea Solario... Sunt frumoase, desigur, mai ales cea dintîi, dar sunt *oarecare*. Nefiind prevenit, le iai drept originalul lui Leonardo și simți o puternică nemulțumire. Așa picturi ai mai văzut; nu au nimic în ele care să vădească un geniu și să îndreptățească o admirație universală a cunoscătorilor de artă... Dar abia ai pășit în fundul salei, și descoperi, mai în umbră, originalul! Totul se schimbă; nici nu se poate o asemănare între copii și originalul ce a avut atît de îndurat... Frumusețea acestuia te cîștigă deodată; recunoști o capodoperă. În ce stă însă această frumuseță?

E greu de hotărît. Dar cea dintîi senzație pe care o ai oricum în chip izbitor e *imaterialitatea* întregului tablou. Pare că plutește; ai crede că e un vis... Oamenii aceștia răspinși în jurul unei mese, cu mîncarea dinainte, ne par niște oameni de carne, niște trupuri cu niște suflete plutitoare... Și ce armonie în așezarea și în fizionomia fiecăruia! Momentul ales de pictor a acela în care Mîntuitorul vestește ucenicilor săi că unul dintre ei l-a

vîndut. Mirarea îi cuprinde pe toți, și această mirare fuge de pe un obraz pe altul, luminîndu-le în chip deosebit. Fiecare se miră altfel... Ai putea să le ghicești sufletul numai după cum a știut pictorul să le zugrăvească uimirea în trăsături... Fiecare apostol are o personalitate vie ; pe fiecare ai putea să-l numești numai după cele cunoscute din Evanghelie ; iată dulcele Ioan, iată devotatul și simplul Petru, iată trădătorul prefăcut Iuda, care se miră și el...

Și ce perspectivă are întregul tablou ! Ce priveliște frumoasă se așterne prin geamul din fund, aceeași priveliște ce se desfășură în spatele *Giocondei*, cealaltă capodoperă a lui Leonardo !

Îndemn deci pe oricine, ca, oricît de puțin ar sta în Milan, să lase la o parte toate ademenirile civilizației practice de astăzi și să-și îndrepte pașii către modesta biserică Santa Maria delle Grazie, spre a-și înălța sufletul în contemplarea unei minuni artistice.

Bordighera, 10 aprilie 1911

II. ÎN JURUL CLASICISMULUI

O PROBLEMĂ DIDACTICĂ

Anul trecut, pe cînd ziarele dădeau informații îmbelșugate despre congresul circuiarilor, avu loc în capitală congresul profesorilor secundari de limbi clasice, care, firește, se termină fără a fi observat de aceste straie vigilente.

Și e natural. Toți am trecut prin licee, și fiii noștri trec și vor mai trece multă vreme : la ce bun atunci să ne interesăm de ce învață ei cîte ore pe săptămîină de latină și greacă și dacă multă vreme vor mai fi chinuiți cu lucruri asupra cărora avem — ca oameni cumiți ce suntem — păreri formate mai dinainte ? Sunt atîtea probleme cu mult mai interesante și mai palpitate decît chestiile de didactică generală și specială, care au doar numai modestul rol de a prefăce mentalitatea unei generații întregi, încît tăcerea asupra lor nu era decît meritată. Acești inoportuni de profesori au găsit însă nimerit de a răspunde la apelul venit de sus a se aduna și a discuta, așa cum au priceput, diferite chestii principiale despre importanța limbilor clasice, despre metode și despre reforma pronunțării. Toate aceste conferențe și discuții vor apare curînd într-un frumos volum, tipărit de Ministerul Instrucției Publice, asupra căruia voi insista la timp pentru a limpezi învățătura ce se desface din niște discuții nu totdeauna obiective.

Pînă atunci, întîmplîndu-mă a fi și eu conferențiar la acel congres, mi-am scos conferința în broșură de

dragul unor păreri care nu sunt tuturor deopotrivă de dragi; și, pentru a risipi și oarecare înfruntări, la care nu avui timpul să fac față atunci, mi-am însoțit lucrarea de oarecare considerații critice.

Deoarece aceste considerații nu se vor afla în volum și cum mi-am propus de a face la timp o dare de seamă asupra tuturor conferințelor de la congres atît cît vor permite chestii delicate de topică (unde e revista specială pentru astfel de lucruri?), socotesc că nu e atît de prezumțios de a republica acele considerații, cu tot tonul lor prea ireconciliabil, pe care dacă nu-l regret, cel puțin nu l-aș mai întrebuița. Cei doi (sunt poate trei?) cititori care se interesează de astfel de lucruri vor avea astfel un punct de plecare pentru niște discuții viitoare.

*

Lucrarea de față, așa cum se prezintă, e o scurtă ochire asupra celor mai însemnate fenomene din limba latină, care formează tot atîtea probleme pentru orice filolog. Ea nu are pretenția de a îmbrățișa marea problemă a pronunțării limbii latine în toată întinderea, în toate amănuntele și în toate subtilitățile ei, pentru că, servind de simplă conferință la congresul de limbi clasice, ținut la București între 22 și 25 aprilie 1904, exclude de la sine balastul de detalii puțin semnificative și chiar unele dezvoltări importante, dar numai conexe cu chestia tratată și fixată pentru discuție.

Din aceste împrejurări mi se vor ierta omiteri numeroase de argumente și de exemple subsidiare, precum și lăsarea afară a problemei accentului în limba latină, care din cauza extremei sale importanțe, mai cu seamă la noi, unde domnește cea mai înspăimîntătoare anarhie în această privință, merită o dezvoltare mai mare și de sine stătătoare, care ar fi trecut peste cadrul intenției și al timpului de care dispunem.

Cred totuși că, chiar în limitele restrînse sub care se prezintă această încercare, am reunit în mănunchi datele cele mai importante ce se pot considera aproape ca definitiv cîștigate pentru știință și care reclamă o cît de neîntîrziată reformă a pronunțării actuale.

E drept că mai peste tot, de la noi pînă la civilizate țări occidentale, pronunțarea sunetelor latine este falsificată de spiritul național al fiecărui popor în parte, așa că cuvintele latine ieșite din gura unui englez n-au vreo asemănare nici îndepărtată cu pronunțarea de fapt a romanilor din epoca clasică, așa cum știința modernă, mai ales cea a filologilor germani, a restabilit-o și a pus-o la apăpostul oricărei controverse. Nimic nu poate fi însă mai dăunător, atît adevărului sfînt științific, cît și interesului practic, decît această naționalizare șovinistă a unei limbi străine, mai ales cînd nu ne obligă la această acomodare cine știe ce motive fiziologice, cum e cazul la francezi și la englezi, de vreme ce noi posedăm în aparatul nostru vocal toate sunetele din limba latină clasică. La ce am persista atunci în vechea pronunțare tradițională, care nu e decît un evident anacronism față de datele noi științifice?

Călăuzit și îmboldit deci de spiritul științific modern german, am răspuns la chestia pusă în discuție la congres asupra modificării pronunțării în limba latină, în sensul vederilor celor mai noi și mai dezbrăcate de orice considerație națională. Mi se părea mie că reforma e o necesitate pentru învățămîntul nostru, întîi pentru că are o bază științifică destul de solidă; și al doilea, pentru că noua și excelenta organizare a instrucțiunii publice, printr-o specializare timpurie, permite o mai mare precizie în darea elementelor de cunoștință.

Totuși, adăugam eu la acel congres:

„Nu-mi fac iluzia că o stare de lucruri inveterată se poate schimba printr-o hotărîre spontană și colectivă luată la ocazii solemne.

Pentru a ajunge la un rezultat satisfăcător, nu e suficient de a impune o convingere, ci această convingere trebuie să se întemeieze pe încetul în mod stăruitor, în sufletul celor nehotărîți, prin același proces de elaborație studioasă prin care și-au cîștigat-o acei ce posedă deja această convingere.“

Speram, e drept, că dezideratele cu care terminam conferința mea — cuprinse în cinci puncte — vor fi adop-

tate integral sau în parte, deși nu-mi făceam iluzia că această adoptare va duce după sine vreun rezultat practic mai deosebit, căci îmi dedeam seama destul de bine că nu e de ajuns o votare sumară pentru ca o doctrină nouă să elimineze pe alta veche, înrădăcinată de zeci de ani de predare în spiritul vechi al tradiției. Credeam totuși că se va face ceva, mai cu seamă în privința lui *c*, *g* plus *e*, *i*, sau a lui *qu*, a cărui pronunțare de *cv* n-are nici o legătură etnică cu poporul român, și chiar dacă de fapt dezideratele ar fi rămas literă moartă în multe din școlile noastre, prin aprobarea lor la congres ar fi dat totuși mână liberă acelor puțini, *cupidi rerum nouarum*, de a lucra, cu rizicul chiar de a-și crea singuri dificultăți, într-un sens mai modern și mai științific.

Mărturisesc aici, cu umilința învinsului, că nici una din propunerile mele n-a fost adoptată, ba că puțin a lipsit pentru a se face încă un regres.

În program se prevede anume că litera *j* să se citească ca *i*, și nu ca *j* românească sau franceză, ceea ce înseamnă un punct câștigat în sensul vederilor noi, totuși mai mulți colegi — și nu din cei mai puțin clasificați — au propus să revenim iar la *jugum*, *judico*, ca fiind mai aproape de „jug“ și „judec“, astfel că la un moment dat eram amenințați să pierdem și poziția câștigată încă de la 1898 prin chibzuința alcătuitoarelor programului.

Rezultatul final al discuției a fost că s-a hotărât cu o „mare majoritate“ menținerea principiilor din program, adică un *statu quo*.

Trebuie să declar că partea cea mai mare în această hotărâre se datorește d-ilor Litzica și Maiorescu, cari cu talentul lor oratoric au determinat sau, mai bine zis, au grăbit — dacă mai era nevoie — majoritatea profesorilor ca să ia hotărârea de a rămâne cantonați în vechile poziții, indiferenți la progresele ce se realizează împrejur.

Domnul Litzica, liderul necontestat al clasicismului la acest congres, luând cel dintâi cuvântul, recunosc temeinicia argumentelor în baza cărora reclamam o reformă, dar combătu aceasta sub cuvânt că ar fi un minimum fără preț în marea problemă a pronunțării, care rămîne

insondabilă atîta vreme cît nu vom rezolvi problemele accentului, ale timbrului și ale cantității, asupra cărora nu avem încă date sigure.

Nu văd însă întrucît ignorarea unor elemente conexe ne poate împiedica de a adopta elementele ce sunt deja un câștig al științei și de a ne mulțumi cu puținul pe care cercetările mai noi l-au scos la lumină cu atîta stăruință, din cauza tăcerii gramaticilor vechi asupra unor lucruri poate prea cunoscute pentru ei, dar în orice caz controversate pentru noi.

Ilustrul nostru prezident, d. Maiorescu, luînd cuvîntul și punîndu-se pe terenul național și pedagogic, s-a pronunțat contra reformei.

Pentru domnia sa actuala pronunțare e o chestie națională, căci ne întărește, nouă și altora, convingerea că suntem de origine latină, și pe deasupra e și o chestie pedagogică, deoarece actuala pronunțare oferă o mai mare înlesnire pentru copii, fiind consacrată și de tradiție.

Într-o frumoasă perorație, d. Maiorescu declară că ceea ce ar trebui să ne intereseze nu e alfabetul sunetelor latine, ci alfabetul sufletesc al antichității latine, în care să ne căznim a citi cu mai multă înțelegere.

În ceea ce privește obiecția întâia, că actuala pronunțare e o chestie națională și un certificat al originii noastre latine, am convingerea indistructibilă că o problemă științifică, ca aceea a pronunțării limbei latine, nu trebuie privită sub unghiul de vedere național și această convingere mi-a format-o însuși d. Maiorescu prin întreaga sa activitate critică de peste 40 de ani, pentru care am cea mai mare admirație.

În ce privește însă obiecția pedagogică, recunosc că pronunțarea filologică, pe care am propus-o eu la congres, e mai complicată și mai streină de mințile copiilor decît cea actuală. Am socotit totuși că trebuie să trecem peste aceste mici dificultăți, pentru a ajunge la idealul suprem ce trebuie să ne călăuzească catedra de care ne-am învrednicit, de pe care se cade să propovăduim numai adevăr și numai știință.

Am fost îndemnat la aceasta mai cu seamă din considerația că toate sunetele propuse de mine sunt în organul

cream vreo imposibilitate, ci chiar, dimpotrivă, dezinostu vocal și în limba noastră, așa că nu numai că nu ratele mele erau în largul posibilității imediate — cum nu stă, de exemplu, pronunțarea limbei franceze și engleze, pe care totuși nimeni nu s-a gândit să le ușureze pe motive pedagogice, naționalizându-le pronunțarea.

Mă gândeam, de asemeni, că e mult mai ușor și mai evident sistemul geocentric al lui Ptolemeu decât cel heliocentric al lui Copernic, totuși n-am auzit pînă acum să se fi găsit cineva care să propuie a se învăța copilul din clasa întâi că soarele se învîrtește în jurul pămîntului, pe motivul că această rotație e mai aparentă și mai intuitivă.

Bazat pe aceste convingeri — pe care două glasuri elocvente și o grupă de mîini ridicate nu mă opresc de a le mai avea, dar mă opresc de a le mai propaga și altora ca profesor, — am făcut încercarea de față, pe care n-o reneg încă, deoarece sper că tinerețea mea îmi va permite să ajung ziua în care să văd că nici această străduință n-a fost cu totul pierdută pentru învățămîntul nostru clasic.

În ceea ce privește însă observația că chestia prezintă o mică importanță, pe cînd marea problemă e de a putea citi în alfabetul sufletesc al antichității, cred că nimeni nu se opune, cu atît mai puțin eu, care am și declarat la congres că chestia pronunțării latine e o chestie de formă, și nu de fond, cum fusese aceea din ziua întîia asupra „țintei limbei latine“, și că prin urmare se află pe o treaptă inferioară pe scara valorilor.

E evident că toate chestiile de gramatică sau de filologie nu pot fi privite ca valori deosebite și ca scopuri în sine, ci numai ca simple mijloace pentru a ajunge să citim în cartea cea mare a sufletului antic, către care se îndreaptă toată munca aceluia ce torc la caietul antichității.

Însă nu-i mai puțin adevărat că, în ziua de 25 aprilie, discuția era îndreptată — după programul ministerial — numai asupra pronunțării latine, prin urmare aveam de discutat numai asupra valorii fonemelor latine.

E drept că această chestie înseamnă puțin în totalitatea problemelor relative la clasicismul latin, dar fiind fixată așa cum a fost, acel ce a tratat-o ar fi depășit limitele impuse de chestie dacă ar fi trecut la lucruri poate mai importante, dar în afară de discuția ce, de astă dată, se prezintă sub o formă circumscrisă. Tocmai această circumscriere a chestiei m-a îndemnat s-o tratez, căci mă făcea să sper de la ea niște rezultate mai tangibile și imediat aplicabile.

Prin urmare, citirea mai lesnicioasă a alfabetului sufletesc e și rămîne un deziderat suprem al nostru al tuturor, dar să mi se dea voie să cred că el nu poate servi ca argument pentru a înlătura atingerea altor idealuri mai mărunte, dar care-și au și ele semnificația și importanța lor, pentru atingerea idealului subsumator — indicat de d. Maioreșcu.

Aceste obiecții aveam de făcut și le-am făcut aci, deoarece închizîndu-se discuția fără a se admite replica, iar d. ministru propuind ca adunarea să-și manifeste dorința, congresul a votat atunci cu „mare majoritate“ propunerea d-lui Litzica de a rămîne la normele de pronunțare ale actualului program, așa că ziua de 25 aprilie s-a încheiat, aducînd cu ea această lucrare pe care o supun indulgenței cititorilor, două discursuri elocvente, iar ca rod practic pentru învățămîntul nostru clasic — deocamdată, nimic.

*

P.S. Domnul Popa, profesor la liceul Lazăr, îmi trimete chiar acum conferința sa extrasă în broșură. Voi vorbi despre ea într-un foileton apropiat.

ÎN JURUL CLASICISMULUI

(CU PRILEJUL BROȘUREI D-LUI G. POBA)

[I]

Clasicismul, nu numai la noi, unde nu are o temelie tradițională, ci și în țările în care cultivarea lui e o moștenire pioasă a trecutului, a primit de un timp încoace numeroase lovituri de la teoreticieni ca și de la legiuitori, cari în unele părți l-au și expus la stîrbiri simțitoare.

Glasul protestării celei mai violente, dar și al celei mai luminate, a venit mai ales din utilitara Anglie.

Îndeosebi Spencer, stabilind tabloul valorii tuturor științelor pe principiul utilității relative a fiecărei științe în parte, izgonește pe treapta ultimă cultura literară în genere, și în special cultura clasică.

După acest filozof, ierarhia cunoștințelor, orînduită după folosul ce putem trage noi din ele, are în frunte grupul de cunoștințe ce privește conservarea noastră individuală în mod direct, cum sunt igiena și legile generale de fiziologie; apoi acele cu privire la conservarea indirectă a individului, cum sunt citirea și scrierea, fără care viața e extrem de anevoioasă mai ales în încordarea continuă pentru trai, care se accentuează progresiv, apoi științele abstracte, ca matematica și geometria, cele abstracte-concrete, ca mecanica, fizica, chimia, și, în fine, cele concrete, ca astronomia, geologia și biologia.

Pe treapta a treia ar veni grupul de cunoștințe ce asigură existența familiei, cum e arta de a crește copii și pedagogia elementară; pe treapta a patra ar veni cunoștințele ce întăresc ordinea socială și consolidează relațiile

politice, cu alte cuvinte, cunoștințele istorice și sociologice. În fine, pe cea din urmă treaptă, a cincea, ar sta activitatea ce o întrebuițăm pentru satisfacerea gusturilor și sentimentelor: în acest grup se copriind artele și cultura literară în genere.

În chipul acesta nu numai clasicismul, ci întreaga cultură literară e îndepărtată la extremul sferei interesului nostru.

Pe urma lui Spencer, și ca un corolar logic, o serie de cugetători, și îndeosebi Bain, precizează și mai mult că, din întreaga cultură literară, aceea clasică joacă un rol minim în formarea individului pentru viitorul său rol social și că prin urmare nu merită preocuparea ce i se acordă în programele școlare — explicabilă istoricește în ceea ce privește trecutul, dar nicidecum scuzabilă în momentul de față.

Zic „scuzabilă“ căci rolul mai ales al limbii latine în evul mediu și după Renaștere se justifică prin dubla ei calitate de limbă sfîntă și limbă internațională. Această calitate însă nefiind legată de însăși limba latină, ci de o anumită stare de mentalitate a epocii, urmează de la sine că, odată cu schimbarea condițiilor prielnice exterioare, punctul de greutate ce cădea asupra limbii latine se va schimba și el asupra altor cunoștințe mai în concordanță cu cerințele moderne. Însă viața modernă, prin extrema ei încordare și anevoință, ne îndrumază mai mult spre cunoștințele pozitive, cari ne pot fi de un folos mai imediat în lupta de fiecare zi și de totdeauna.

În chipul acesta, deci prin criteriul folosului practic, filozofii englezi limitează la minimum importanța clasicismului, și după ei mulți îndreptățiți și neîndreptățiți au atacat învățămîntul clasic așa cum s-au priceput, adică de mai multe ori rău decît bine.

În definitiv totuși, s-au ciștigat pînă acum multe puncte împotriva clasicismului, de pildă nu se mai poate susține, cu încăpătînarea de odinioară, că numai limba greacă și latină contribuiesc la disciplinarea memoriei și a ființei în genere. Lexicul lor în adevăr e foarte bogat și pune în joc toate resursele memoriei; dar simpla nomenclatură a științelor pozitive e așa de vastă, încît l-ar

putea cumpăni cu multă ușurință. Numai spețele botanice sunt peste 320 de mii, iar cele zoologice peste 2.000.000, ceea ce întrece cu mult vocabularul ambelor limbi clasice.

De asemenea în ceea ce privește disciplina minții, în special judecării, nu se pot susține fără exagerare că numai tema și versiunea latină și greacă înlesnesc operațiile intelectuale, ci dimpotrivă, s-ar putea susține cu mai multă tărie contrarul, căci știința, fiind prin excelență inductivă și în parte deductivă, pune în joc la orice moment cele două operații ale minții omenești : inducția și deducția.

În afară de aceasta, unele dintre limbile moderne se bucură de aceleași varietăți de game și de aceleași calități sintetice ca și limbile vechi, așa că s-ar putea explica preferența ce se dă clasicismului, ținând seamă mai ales de enormul folos practic ce se realizează prin cunoașterea limbilor moderne.

De asemenea nu se poate susține cu multă seriozitate superioritatea morală a lumii vechi greco-romane. Viața este una și prezintă aceleași înmiite aspecte acum ca și atunci. Istoria modernă și cea de toate zilele, pe care o trăim cu toții fără ca să-și fi găsit un istoric, ne dau pilde de virtuți cel puțin tot așa de remarcabile ca și istoria antică. Lumea veche, ca și cea nouă, ca orice plămădire omenească, ne prezintă același contrast de părți nobile sau sublime și de scaderi și viții înspăimântătoare : căci virtutea unui Trașea nu se poate înțelege fără mîrșava imoralitate a unui Neron, și o Aria și un Poetus sunt condiționați de o Mesalină și de un Claudiu. Cît despre morala dogmatică de școală, desfășurată în frumoase tratate, pe care viața sordidă a autorilor ei o dezminț strigător, ea nu prețuiește nimic în domeniul realităților de fapt. În adevăr, socot că avem mai mult cuvînt a admira un simplu lucrător, ce se aruncă în mare pentru a scăpa de la înec sigur pe un necunoscut și a lua pildă de la fapta lui nobilă și mai presus de orice precept de morală idealistă, decît de a prețui și de a imita pe Seneca, care extrăgea din retortele stoice esența fină a unei morale imposibile și trăia totuși înconjurat de luxul cel mai desfrînat și îmbuibat de corupțiile pe cari i le putea oferi o

avere fabuloasă într-o lume pierdută prin imoralitate, cum era cea din epoca imperială.

Dar se va zice totuși că a murit frumos și cu seninătate unui adevărat filozof stoic.

Da ; dar era singurul lucru ce-i mai rămînea de făcut în fața *necesității*, pe cînd trecătorul care se aruncă în foc pentru a scăpa un copil uitat în leagăn mai are încă o posibilitate : aceea de a-și pune pălăria pe o ureche și de a se depărta fluierînd cu nepăsare.

Chiar viața cetățenească și socială greco-romană nu ni se prezintă în culori mai trandafirii decît viața noastră de toate zilele. E drept că multe pilde nobile de sacrificiu civil se găsesc mai ales la începutul republicei romane, dar e de ajuns să ne aruncăm ochii împrejurul nostru pentru a găsi exemple tot așa de ilustre de dezinteres și de jertfă de sine — bineînțeles fără a recurge la parodia „faptelor de înalt civism“ și la atîtea „virtuți civice“, pe cari le tîmîiază cădelnița interesată a unor anumiți gazetari. Ca un exemplu dintr-o mie, eu, modestul alegător de azi, prefer mai bine să iau parte la scenele din Tunari sau din strada Clementei, decît să fiu urmărit de bandele lui Clodiu sau ale lui Milone și să pierd, într-un vîlmășag fără precedent, ceva mai mult decît o pălărie...

Va să zică nici pe temeiul superiorității limbilor clasice asupra celor moderne, nici pe temeiul superiorității morale a lumii greco-romane asupra epocii moderne sau contemporane, nu se poate justifica prezența limbilor clasice în programul școalelor noastre. Cu atît mai puțin am putea justifica prezența lor prin nevoia de a înțelege numeroșii termeni tehnici ce s-au infiltrat în toate limbile moderne.

Nevoia aceasta e atît de restrînsă, încît nu poate legitima o secție specială de liceu și o bună parte din orarul altei secții.

În afară de aceasta, pentru cunoașterea mai apropiată a unei noțiuni nu e nevoie de cunoștințe semantice, nici de aprofundarea componentelor lingvistice a cuvîntului ce servește drept simbol al noțiunii, ci de o intuiție cît mai îndelungată a conținutului acelei noțiuni. Vederea

repetată și manipularea unui telegraf sau telefon ne dau o cunoștință mai limpede despre aceste două aparate decât oarecare cunoștință de limba greacă. Apoi, trebuie să se mai ție în seamă că terminologia, așa cum ni se înfățișează nouă astăzi, e din cele mai greșite, așa încât cel mai încurcat față de mulți termeni tehnici nu e acel ce nu le cunoaște proveniența, ci tocmai filologul care le-o cunoaște prea bine și din această pricină e orientat fals, căci, de pildă, *hidrogen* și *oxigen* nu înseamnă „născător de apă” și „născător de oxid”, ci dimpotrivă, „născut din apă” și „născut din oxid”. De asemenea *bibliofil* nu înseamnă „iubitor de cărți”, ci „iubit de cărți”, iar un cuvânt ca *milimetru*, pe lângă că e un barbarism îngrozitor, mai are și dezavantajul de a nu însemna a mia parte dintr-un metru, ci pur și simplu o mie de metri...

Rămîne atunci să punem discuția pe terenul mai favorabil al valorii intrinseci ce reprezintă cultura antică, adică știința și literatura greacă și latină.

Orice știință bazîndu-se pe cunoștință, și cunoștința fiind un element intelectual în perpetuă primenire și progresare, urmează de la sine că știința antică nu poate avea vre-o valoare deosebită față de știința modernă rezultată din cîteva mii de ani de progres.

Ar fi deci să exagerăm valoarea unui Aristot sau Platon, dacă ne-am închipui că pot să cumpănească valoarea unui Darwin sau Kant, căci cele ce nu știau ei, deși le căutau cu multă trudă (d. ex. explicarea fluxului și a refluxului), le cunosc astăzi cei mai modești elevi de liceu. Cît despre adevărul sănătos ce se află în operele lor, ele se pot cerceta și în admirabilele traduceri ale lui Schleiermacher, St. Hilaire sau Cousin, dacă nu va fi ajuns încă la puterea unei banalități științifice.

Problema e puțin deosebită cînd e vorba de literatura proprie. Poezia avînd ca substrat *sentimentul*, un element sufletesc veșnic neschimbat, nu e condiționată de timp și nici nu e supusă progresului.

Iliada sau cutare himn vedic adresat către soare pot fi cele mai frumoase bucăți lirice ce s-au scris vreodată, independent de timpul de barbarie relativă în care au

fost concepute. Dar poate se va contesta acest lucru. Nici eu însă nu-l afirm, pentru că nu vreau să redeschid faimoasa, dar sterilă, ceartă a celor vechi cu cei moderni.

Zic *sterilă*, deoarece frumusețea, deși e una, are totuși înmiite forme de expresie, și îndată ce trece de o măsură oarecare nu mai e comparabilă.

În afară de aceasta, în artă *gustul* individului servind ca măsură, orice ierarhie e subiectivă. E destul deci de a stabili în linii largi că literatura greacă, cu toate pierderile considerabile ce a suferit, și o parte din literatura latină, reprezentată prin autori ca Tacit, Horațiu și Virgiliu, înseamnă atît în literatura universală încît merită o îndeletnicire îndelung răbdătoare. De aceea unii zic că trebuie să studiem aceste literaturi în traduceri mai ieftine apusene; pe cînd alții afirmă că trebuie să cunoaștem și limba greacă și latină pentru a putea gusta cu desăvîrșire nepieritoarele opere clasice.

Aici e miezul problemei.

În ceea ce privește proza, problema se rezolvă ușor, căci ar fi să dăm probă de pedantism susținînd prea intransigent deosebirile de traducție a unei opere prozaice dintr-o limbă într-alta. Însă [în] ceea ce privește poezia trebuie de recunoscut că sunt anumite finețe care scapă oricărei traduceri. Concluzia imperioasă ar fi deci că cunoașterea literaturilor clasice e condiționată în mare parte de cunoașterea limbilor vechi.

Dar atunci se opune constatarea de fapt, care strică orice combinație logică, că limbile clasice, așa cum s-au învățat și cum se învață, n-au dat *nimănui* (zic : *nimănui*) posibilitatea de a gusta toate finețile și subtilitățile de formă, care se pot gusta totuși într-o măsură oarecare în traduceri izbutite.

Iată deci că nici în chipul acesta nu avem o soluție limpede.

*

Cam aceste lucruri frămîntam, cînd iată că primesc broșura d-lui G. Popa : *Învățămîntul limbei latine în gimnaziu și liceu. Scopul și metoda ei*. Mi-am zis : me-

toda deocamdată nu mă interesează, dar ar fi o nedreptate să nu amintesc în treacăt că e excelent tratată după ultimele rezultate ale pedagogiei post-herbartiene, dar să vedem cum înțelege un bărbat de competența d-lui Popa scopul obiectului său. Nu vorbesc de scopul limbii latine așa cum ni se indică în programele analitice — pe acela, ca om de meserie, îl cunosc prea bine. A spune că elevii din cursul superior trebuie inițiați în literatura și viața romană înseamnă, ce e dreptul, de a vorbi de scopul limbii latine, dar problema aceasta mai are o parte mai adâncă. Despre această parte *metafizică* a problemei, ca să zicem așa, m-ar fi interesat să aflu părerea domnului Popa. Dumneasa însă admite limbile clasice în învățământul liceal, și admitându-le odată, se întreabă la ce rezultate ar trebui îndemnată predarea lor. Răspunsul urmează în mod natural : la formarea culturii formale, etice și estetice.

Ce se poate obiecta la fiecare din aceste ținte am arătat mai sus, în cât mai puține cuvinte s-a putut. Dar încă o dată : nu aceasta e problema, a cărei soluție o căutam, căci știu prea bine că limbile clasice au un folos oarecare, ca orice cunoștință în genere, dar e vorba : acest folos nu e oare prea mic față de alte cunoștințe reale mai utile ?

Aș putea să zic : nu ! și aș putea să aduc argumente, uneori cuminiți, dar de cele mai multe ori retorice — dar nu aceasta a fost intenția mea.

Intenția mea a fost de a pune problema — o dată mai mult — și nu de a o rezolva...

P.S. În discuția relativ la *Literatura română modernă* trebuia să intervină și d. V. Păun în *Secolul*, cu citații englezești și grecești. Regret că lipsește și vreuna turcească — așa de o plăcere ! Dumneasa ne acuză, pe mine și pe d. Chendi, că vorbim *per longum et latum* ca să dovedim că o carte e rea ! Aceasta ar fi totuși logica unei anumite critice, de a condamna fără să documentezi. Nemulțumit însă cu atât, d-l Păun scrie mai mult decât o coloană pentru a dovedi, cu argumente pe care nu d-sa

le-a spus cel dintâi, că această carte atît de criticată e... tot rea. O astfel de logică, neapartinînd nimănui altuia decât d-lui Păun, scapă oricărei apreciații.

De asemenea d. Chendi, într-un foileton al *Voinței*, mă acuză (în bună companie, de altminteri !) că aș face *caionisme*. Cum d-sa are o logică mai obicinuită, promite să-și dovedească afirmația și declarația de război.

Dacă cuvintele d-sale mă vor ajunge în depărtările albastre în care voi fi în curînd, atunci îi voi face înfruntările care i se vor cuveni.

IARAȘI ÎN JURUL CLASICISMULUI (CU PRILEJUL BROȘUREI D-LUI G. POPA)

III

Am arătat în foiletonul precedent, în linii cât mai largi, cum se prezintă problema clasicismului față de cerințele victoriei sociale de astăzi, care își accentuează progresiv tendința spre luptă înverșunată. Am arătat de asemenea dincotro vine critica cea mai implacabilă și mare parte și cea mai rațională, deoarece se pune pe terenul solid al utilității relative a fiecărei științe în parte. Într-un cuvînt, am pus problema clasicismului așa cum trebuia pusă, în afară de orice sentimentalism și îndeosebi cu excluderea oricărei retorici. Rămîne acum ca, după partea negativă a problemei, adică după argumentarea împotriva învățămîntului clasic, să arăt și lucrurile cuminiți ce se pot aduce cu totul sau în parte pentru clasicism, sau, cu alte cuvinte, să vedem și partea pozitivă. Dar încă o dată, reamintesc acum, ca și în foiletonul precedent, că nu mă gîndesc a rezolva această problemă, pentru că am convingerea că o să mai agite mult spiritele cugetătorilor și ale logiitorilor, ci voiesc numai a-mi da o simplă părere asupra ei, ținînd seamă îndeosebi de învățămîntul nostru clasic cum a fost, cum e și cum ar

trebui să fie, dacă întâmplător ar trebui să fie altfel decât cum e.

*

E evident că pe temeiul valorii exclusive a limbilor clasice pentru disciplina minții și a memoriei, sau pe alie terenuri de o natură similară, nu ne putem pune spre a susține clasicismul. Nu i se neagă totuși o oareșicare valoare din mai multe puncte de vedere, ci i se contestă numai o *exclusivitate* patentată, și aceasta cu drept cuvânt. Căci încă o dată, în toate argumentele ce se aduc sau se pot aduce împotriva clasicismului, nu i se refuză acestuia o valoare oarecare, ci se arată numai că această valoare, față de aceea a altor cunoștinți, e de mică importanță, și că prin urmare trebuie să îndreptățească ocupația noastră numai după ce seria celorlalte științe mai folositoare va fi deja sleită.

Așadar, cunoștința limbilor clasice, și a antichității greco-romane în genere, e folositoare ca orice cunoștință posibilă, căci pînă la un punct și cunoașterea numărului de copaci dintr-o pădure poate să fie necesară în anumite împrejurări. Problema însă nu e atît de a stabili valoarea absolută a unei cunoștinți, cît mai mult valoarea ei *relativă*, și deci, în speță, nu ne interesează de a dovedi că clasicismul privit *in sine* merită interesul nostru, ci că privit *laolaltă*, în masa celorlalte grupe de cunoștințe, e vrednic de atenția și îndeletnicirea statornică — a noastră, a tuturor, sau cel puțin a unei părți dintre noi. Spre cercetarea acestui lucru vreau tocmai să mă îndrumez.

*

Viața de toate zilele nu e totdeauna nici așa de plăcută, nici așa de poetică, deoarece e *reală*. Orice lucru ce *există* nu ni se prezintă încleștat sub o singură formă neschimbată, ci sub felurite aspecte, care se preschimbă după subiectivitatea noastră. Nimic nu e *imutabil*, ci totul e *actual* și *momentan* — și actualitatea e uneori plăcută, dar cele mai adese e neplăcută.

Iată, stau acum la biurou și, deși aș avea toate motivele ca să fiu mulțumit, totuși nu sunt. De ce? E oare din pricina cinesteziei?

Se poate că da și se poate că nu.

Nemulțumirea mea pleacă de la mine, se întinde împrejur la prieteni, la cunoscuți, la neamul nostru, și se iătește apoi de la persoane la instituțiile acestei țări: căci ele au atîtea lacune și atîtea imperfecții!... Și cum aș putea să fiu mulțumit, cînd privirea mea iscoditoare se lovește de toate asprimele realului, cînd alături de flacăra slabă de lumină se cascadează pata enormă a umbrii — a realului prozaic și dezgustător?

Afară e urît; fășii murdare de nouri se agită ca zdrențele, bătute de vîntul care șuieră îngrozitor; în fața mea cîțiva arțari se zbat ca posedăți de cei o mie de diavoli biblici; pe jos, zloată pe jumătate înghețată; iar pe cer, soarele își arată surisul său rece și incolor...

— În iulie, vei zice, era altminteri...

— Da, dar atunci soarele sfîrșia ca o imensă vatră de jăratec, și plăcerea de a mă întinde la soare mi-a fost zădărnicită de o insolație puternică și toropitoare.

— În april, totuși...

— Voiam tocmai să-ți spun. În april mi s-a întîmplat să fiu înșelat în cele mai tainice și mai delicate sentimente... Pentru mine natura renăscută era atunci ca o cameră mortuară, înăbușită de florile rumene de măr și de cele albe de cireș. În locul culorilor vii, vedeam aici, acolo și orișunde imensul zăbranic negru pe care sufletul meu îl desfăcea de pe sulul lui și-l întindea, cu o putere uriașă, asupra întregii naturi...

Vezi, așa e natura, sau așa *poate* să fie, căci, pe de o parte, ea are toate reversurile realului, iar pe de alta, e legată de subiectivitatea noastră.

Și apoi, cum aș putea să fiu obiectiv, să mă adîncesc în contemplația dezinteresată a lucrurilor înconjurătoare, prin care numai se poate ajunge la culmile frumuseții, cînd peste toate arunc umbra mea, cul meu imens, pe care-l amestec de-a valma cu toate și prin a cărui prismă îngustă văd tot ceea ce-mi trece pe sub ochi?

Atît timp cît lumea aceasta e teatrul *meu*, e scena pe care se desfășoară activitatea *mea* egoistă și atîta timp cît eu voi fi plămădit din patimi, din dragostea și ura care se trezesc prin contactul cel mai mic cu lumea reală, nu poate fi vorba de o lume cu desăvîrșire indiferentă ca obiect al contemplației mele, sau dacă ajunge în parte să fie, atunci asprimele și nedreptățile ei impun, oricărui suflet mai deosebit, o abținere voluntară. Căci cum ai voi să nu mă resimt cînd văd mediocritatea triumfînd, cînd văd că la un concurs oarecare o minte, suverană prin inteligență și știință, e doborîtă de cutare omuleț meschin și bucher, cînd văd că cutare natură, înzestrată cu darul cel mai înalt, al creației artistice, se ofilește înghițînd praful clasei în care „predă“ abecedarul la 50 de dolofani analfabeți...? Dumneata, cetitorule, poate nu cunoști cazul acesta, dar eu îl cunosc. Totuși, vei fi cunoscînd și d-ta atîtea și atîtea pilde, încît n-am nevoie să insist pentru a-ți arăta ignoranța sau imoralitatea încalcînd pe calul înaripat al succesului...

Așa ni se înfățișează lumea tangibilă : aspră și acră.

Dar atunci spiritul mai de elită se întrebă descurajat : încotro ?

Căci e o nevoie adînc sufletească ca în răstimpuri să-ți întorci fața, ca Cristos, de la realul cotropitor, care te învăluie și te strivește sub masa lui enormă, și să te repauzezi sub proiecția de lumină a *idealului*.

Viața noastră rămîne imperfectă și meschină dacă nu va avea așternut ca substrat ceva ideal ; de aci nevoia inițierii într-o altă lume — *alta* decît cea pe care o trăim, cu atîtea greutăți și cu atîtea neplăceri.

Dar se va zice : cum, adică viața greco-romană era mai bună, mai ideală decît cea de acum ? se neagă oare orice progres ?

Nu ! Progres e, și încă unul simțitor. Nu socot că viața antică era mai dulce sau mai morală decît cea de acum. Dimpotrivă, în afară de începutul republicei și al imperiului roman și unele epoce glorioase din istoria republicilor grecești, lumea veche ni se înfățișează cu scăderi și mai mari decît lumea modernă. Atunci ca și acum era multă nedreptate și multă imoralitate. Unele perioade sînt

chiar așa de abjecte, încît se cade să aruncăm peste ele un vâl de pietate filială...

— Atunci ?

— Da, dar e o diferență zdrobitoare, pentru că antichitatea clasică *a fost*, dar nu mai e... A, iată un lucru deciziv !

Ce-mi pasă mie de tulburările din Roma, din timpul războaielor civile ! Ce-mi pasă mie de haimanalele lui Clodius și ale lui Milo, care cutreierau orașul și făceau viața nesigură ? Ce-mi pasă mie de hecatombele de proscriși de Sulla, Marius sau de triumviri ? Toate aceste *au fost*, dar nu mai *sunt*.

Și îndată ce nu mai sînt, caracterul lor aspru și acerb s-a risipit.

În locul statuiei grosolane, cu muchii ascuțite, din calcar brut, lumea veche ni se arată ca un basorelief parthenonic, săpat dulce de o mîna de artist în marmura fină a unei frize.

Cînd ne adîncim în trecutul clasic, nu mai vedem colori violente și exasperante, ci numai nuanțe fine și palide ca de fecioare transfigurate de poezie, pentru că acolo nu sîntem sub stăpînirea realităților, ci în imperiul umbrelor plutitoare, ce nu mai sînt, dar au fost.

Ele n-au sînge în vinele lor, nici patimi în suflet.

Voința lor nu întretaie voința noastră. Sînt pașnice și ne privesc cu o lumină limpede și blîndă, care vine de dincolo de mormînt, învăluindu-ne într-o bunătate infinită — căci doară și ele au trecut prin necazurile noastre !

În mijlocul realităților jignitoare de care ne lovim în orice moment, e o fericire deci cînd putem avea în trecutul îndepărtat o oră de liniște și de impasibilitate, în care, refugiindu-ne, să putem contempla viața în cea mai deplină obiectivitate.

Dar, vei zice : de ce nu și la 1400, ca Eminescu ?

— Dacă vrei, și la 1400 ; însă din toată viața omească ce s-a depănat de pe caietul Parcelor, două sînt epocile care au întrunit condițiile cele mai desăvîrșite de fericire și prosperare socială și de perfecție și de armonie

artistică : acestea sunt cele două epoce clasice, greacă și romană.

De aceea în acele timpuri de supremă expansiune sub toate rapoartele e lucrul cel mai cuminte de a ne potoli partea nelămurită din suflet, care aspiră spre ideal și spre contemplația obiectivă.

Aici mi se poate face o înfruntare de fapt : nu toți sunt din același aliaj sufletesc și nu toți simt nevoia lăuntrică de a crea realității un contrafond ideal.

— Așa e ; e nevoie de oarecare distincțiune sufletească pentru a avea astfel de dispoziții înălțătoare, dar e un deziderat pentru toți de a le avea.

*

Lăsînd deci la o parte unele argumente subsidioase, ce multora li s-ar părea mai convingătoare, dar care mie îmi par de prisos, cel puțin pentru moment (căci cred că voi trata altă dată chestiunea dintr-un punct de vedere mai practic), sper totuși să fi pus în lumină acest adevăr că în viața noastră aspră, în care ne izbim la tot momentul de realități jignitoare, e o mare mîngîiere și fericire, pentru anumite suflete, de a se refugia din cînd în cînd la portul sigur al lumii ce nu mai este și care tocmai de aceea poate deveni obiect de contemplație dezinteresată.

Pentru motivele expuse mai sus, și alte multe știute de toată lumea, acel adăpost sigur și prielnic sub toate raporturile e antichitatea clasică greco-romană. Iată deci nevoia unei îndeletniciri mai stăruitoare pentru a căpăta cheia ce deschide poarta de la această lume a umbrelor, adăpostită în Cîmpiile Elizee. Dar nevoia unei lumi *altfel* decît cea existentă, nefiind primară, lipsește la mulți, așa încît clasicismul, deși ar putea fi un deziderat pentru toți, e de fapt un folos numai pentru *puțini*.

Această constatare ne aduce la axioma următor : *clasicismul nu trebuie să fie impus la toți, dar nici restrîns în mod voluntar*.

Acestui axiom îi corespunde legea instrucției din 1898, care îmi pare reforma cea mai cuminte ce s-a făcut pentru învățămîntul secundar. Acum, că trifurcația putea să în-

ceapă mai tîrziu decît începe acum, e o chestie secundară, care nu mă preocupă. Principalul e stabilirea principiului că învățămîntul clasic nu e o *impunere*, ci o *alegere* condiționată de anumite cerințe spre ideal.

La noi însă se întîmplă adese că legile cele mai bune ies pe dos, și poate aici e cazul. Secția clasică, în loc să devie pepiniera unor elemente anume înzestrate sufletește, a devenit locul de scăpare a elementelor dubioase, care dintr-un motiv sau altul sunt respinse de la celelalte secții supraîncărcate. Dar e de sperat de la seriozitatea profesorilor actuali, și mai ales viitori, de a purifica învățămîntul clasic de rătăcii care caută în el altceva decît îndeplinirea unei tendințe sufletești spre ideal.

Iar dacă în urma acestei purificări adepții clasicismului vor rămînea puțini — cu atîta mai bine, numai hotărîți și dezinteresați să fie !

La greci, la focul lampadoforilor, se obicinuia a se purta în goană o torță aprinsă din alergător în alergător, pentru a o transmite tot aprinsă din Pireu în Atena. Torța clasicismului, păstrată de către puțini ce-l cultivă cu sfințenie, trebuie transmisă nestinsă în mîinile sigure ale generațiilor ce vin.

În chipul acesta se onorează și transmițători, și țara din care fac parte.

O ULTIMĂ PRIVIRE ASUPRA CLASICISMULUI (CU PRILEJUL BROȘUREI D-LUI POPA-LISSEANU)

III

Din cele două foiletoane asupra clasicismului, publicate la oarecare interval, ar reieși o contradicție aparentă, care nu e nicidecum în spiritul meu. În primul foileton m-am ocupat de problema clasicismului privită din punctul de vedere utilitar și am arătat cîteva din obiectiile ce i se pot face pe acest temei, împotriva cărora s-ar putea întîmpina prea puține lucruri cumînți, oricît de clasic ai fi prin cultură sau interes.

Căci îndată ce privim lumea ca o arenă, iar viața ca o luptă, rămâne de la sine înțeles că e preferabil a ne înarma cu acele cunoștințe care pot deveni în mîna noastră o armă pentru un trai mai bun, tot așa precum e mai preferabil pentru un leu a avea gheare puternice, decît a fi împodobit pe creștet cu un moț de pene frumoase de papagal.

Cultura clasică însă, privită din punctul de vedere al utilității, joacă față de noi cam același rol ca și pencele de papagal față de leu. Așadar, cam tot ceea ce au spus Spencer, Bain și alții, cu excepția unor exagerări asupra cărora mai bine tac, e bine și cuminte zis, ținîndu-se în seamă punctul de vedere anumit în care s-au pus. Căci orice lucru poate fi așa și *altminteri*, după chipul cum mă voi pune să-l privesc : prin anumite sticle și zăpada poate fi albastră sau violetă.

Nu afirm că această comparație ar fi stringent exactă, deoarece criteriul utilității e unul din cele mai sănătoase și corespunde unei realități din nenorocire prea evidente. Dar nu e mai puțin adevărat că avem a face numai cu un punct de vedere, și nu cu *unicul*. În afară de el pot fi și altele, mai mult sau mai puțin îndreptățite, și cu examinarea unuia dintre ele m-am ocupat în foiletonul al doilea.

Am arătat aici cît de tulbure e prezentul — oricare prezent — pentru ochiul privitorului-actor și cum nimic nu e neschimbat și lămurit prin sine, din pricina subiectivității noastre care se așterne între noi și obiect, deformînd conceptele. Orice lucru trăiește mai mult prin noi, căci noi contribuim în formarea ideii despre el cu coeficientul enorm al subiectivității noastre.

Aproape nimic nu ne e indiferent, pentru că viața noastră e legată prin mii de legături vizibile și invizibile cu lucrurile cele mici ca și cu cele mari. Interesul e așa-dar acela prin care se transformă obiectele externe, se micșorează sau cresc în valoare — căci valoarea oricărui obiect nu se află în el, ci numai în noi.

Cu alte cuvinte, putem zice că toată lumea exterioară e în strînsă funcțiune a interesului nostru egoist prin care

fi dăm o valoare și că o lume compusă din atîtea ființe înseamnă o lume de tot atîtea egoisme care se ciocnesc.

Intr-o astfel de gheenă de valori instabile și de interese, ce se izbesc la orice moment din pricina eternului *struggle*, se trezește în sufletul nostru trebuința unei reculegeri din mijlocul realităților jignitoare și a concentrării lui asupra unei lumi care, chiar dacă n-ar fi cu mult superioară celei actuale, e totuși cu mult mai ideală, mai pură și se poate contempla mai obiectiv, prin însuși faptul că a fost, dar nu mai e.

Despre natura acestei cerințe sufletești, ca și despre superioritatea ce prezintă clasicismul pentru satisfacerea ei, am discutat mai pe larg în foiletonul precedent și am ajuns la stabilirea următoarelor două puncte, pe care le consider aproape ca niște axiome :

1) Trebuința ideală a sufletului de a se adînci în trecut într-o contemplare obiectivă nu e o trebuință *primară* și prin urmare comună tuturor, ci, din nenorocire, e restrînsă la un număr limitat de capete, care de altminteri nu devin prin aceasta nici mai bune, nici mai fericite.

2) Epoca clasică greco-romană, reprezentînd cea mai mare fericire socială și desăvîrșirea celei mai armonice frumuseți ce a fost vreodată, devine prin aceasta epoca cea mai indicată ca obiect de studiu și de contemplație, fără a exclude de altminteri și alte epoce din istoria omenirii, cari pot conveni deosebitelor preferințe.

Cu alte cuvinte, în primul foileton am combătut clasicismul, punîndu-mă din punctul de vedere utilitar, al filozofilor englezi, și insistînd numai asupra cîtorva din obiecțiuni, fără pretenția de a fi complet. Și anume am precizat următoarele lucruri :

1) Nu numai limbile clasice întăresc memoria și judecata, ci se poate susține cu mai multă dreptate că, din acest punct de vedere, științele pozitive le sunt superioare.

2) Lumea antică, în toată desfășurarea ei, nu are o superioritate morală asupra lumii moderne, așa că nici pe acest temei nu se poate răzima învățămîntul clasic.

3) Cel mai puțin serios din argumente e acela al trebuinței de a înțelege termenii tehnici introduși în limbile moderne.

4) Cunoașterea literaturii clasice e interesantă, totuși, din punctul de vedere utilitar, e pe o treaptă inferioară altor cunoștinți.

Acesta e rezumatul pur negativ al primei părți. În foiletonul al doilea am arătat importanța cea mare și rolul binefăcător al clasicismului pentru anumite cerințe ideale ale sufletului, care își caută un punct de razim în curgerea lucrurilor.

Prin urmare, nu poate fi vorba de o contrazicere, deoarece atât critica, cât și apărarea s-au făcut din două puncte de vedere deosebite, care îndreptăteau două rezultate întrucîtva deosebite.

Ceea ce rămîne însă de făcut e privirea comparativă a celor două puncte de vedere, pentru a stabili raportul de superioritate sau de inferioritate dintre ele și a limpezi astfel concluzia finală ce se impune în baza analizei făcute.

Nu e nici o îndoială că, viața fiindu-ne dată ca s-o trăim cît mai bine și cît mai folositor pentru noi și pentru alții, punctul de vedere utilitar în stabilirea valorii cunoștințelor ce vrem să dobîndim are precădere asupra oricărui alt criteriu. Societatea are [mai] mare nevoie de doctori, ingineri, chimiști sau agronomi decît de bărbați versați în studiul antichității clasice, pentru că accia contribuiesc la mărirea fericirii sociale, pe cînd aceștia din urmă au în vedere numai satisfacerea unei cerințe ideale a lor, în disprețul oricărui scop altruist și chiar mai mult, în disprețul propriului lor interes mai imediat.

Mecanismul statului de asemenea are nevoie de mii de funcționari capabili, pentru a căror pregătire învățămîntul clasic nu contribuie deloc, ba poate e și o piedică a [realizării lor]. Ținînd așadar seamă de poziția individului în conglomeratul social, științele pozitive sunt cele mai indicate pentru a forma baza educației unei națiuni. Răspîndirea lor într-o masă cît mai întinsă pricinuieste ridicarea nivelului economic al unui popor și prin aceasta contribuie ca factor foarte important la creșterea fericirii

naționale. Apoi natura, care se opune la cele mai multe din manifestațiile noastre, trebuie înfrînată și cîrmuită așa încît să devie auxiliara noastră. Această stăpînire și siluire a naturii ne cere s-o cunoaștem mai bine în toate intimitățile ei, căci pentru a te lupta cu un vrăjmaș trebuie să-l cunoști mai întii. Pentru a cunoaște însă forțele naturii și a le preface din factori dușmani în agenți prielnici, inițierea cît mai amănunțită în științele pozitive e indicată în prima linie.

Așadar, și dacă considerăm pe om în mijlocul „societății“, și dacă îl privim în mijlocul „naturii“, el are nevoie mai înainte de toate de o cultură reală.

Nu poate să fie deci îndemn mai binevenit decît acela ce îndrumază masa cea mare a națiunii către realism, care singurul e în conformitate cu cerințele vieții și ale timpului, căci prin el poți stăpîni și natura mai ușor și devii un centru de activitate altruistică în mijlocul oricărei societăți ai trăi.

Pentru însușirea mai amănunțită a cunoștințelor pozitive, o specializare cît mai timpurie, însă fără ca să treacă peste oarecare cerințe naturale de cultură generală, e lucrul cel mai nemerit. Iată de ce, fără a discuta oarecare amănunte ale legii noastre din 1898, noua îndrumare dată instrucției publice e menită de a preface într-un viitor apropiat întregul aspect al națiunii și a o pune pe temelii mai reale.

Răspîndirea numai a ingineriei și a medicinei va avea ca efect asanarea solului țării și micșorarea îngrijitoarei mortalități de la țară, încît numai din acest punct de vedere e de prevăzut o creștere a expansiunii naționale.

Școalele speciale și tehnice, ce se adaugă ca un corolar la învățămîntul real, își vor aduce și ele tributul lor pentru propășirea țării, contribuind mai ales la prosperarea economică.

Această frumoasă menire au școalele de meserie, de silvicultură, de agricultură și cele comerciale, și nu se găsece cuvinte destul de elocvente pentru a îndrepta masa populației noastre școlare către aceste specialități cu un viitor atât de frumos.

Să nu se uite de asemenea că științele pozitive nu măresc numai fericirea socială în timp de pace, ci sunt și pavăza neamului atunci când se ivește un pericol național, căci nimeni nu va contesta bunăoară imensul rol ce-l joacă inginerii, strategii și doctorii japonezi în actualul război din extremul orientului.

După astfel de considerații, care nu sufăr nici o contradicție, nici nu poate fi vreoa altă concluzie logică decît a recunoaște ca un axiom că baza educației neamului nostru trebuie să fie formată de cultura reală, și că chiar de fapt ea tinde a fi prin îndrumarea legilor actuale.

Cînd vorbesc de cultura reală, nu înțeleg, în afară de școlile speciale, numai secția de liceu așa-zisă *reală*, ci alipesc și secția modernă, care, pe lângă cunoștințele indispensabile despre natură, adaugă sau *ar trebui* să adauge (căci programul îmi pare defectuos) și cunoștințe care într-o altă direcție pot deveni instrumente de luptă.

Liceul modern, fără ca să aibă importanța celui real, e un auxiliar prețios, dacă nu atît în stăpînirea naturii, cel puțin într-o altă sferă de activitate mai intelectuală, precum și stabilirea unor relații sociale mai întinse. Ar fi doar atît de adăugat, că cunoștința limbelor moderne ar trebui îndrumată spre un obiect mai practic și mai intensiv, ceea ce ar cere împuținarea orelor de limba latină, și de fapt aceasta e cerința imperioasă. Căci l. latină, așa cum se află în liceul modern actual, cu cîte 8 și 6 ore pe săptămînă, are aceeași importanță ca și în liceul clasic, cu toate că țintele trebuie să fie deosebite. În liceul clasic ea trebuie să aibă de scop inițierea în viața și literatura poporului român, pe cînd în cel modern ar trebui să se insiste asupra ei atît cît e de folos pentru înțelegerea mai intimă a limbelor moderne. Căci limba franceză, engleză și italiană (ce ar fi potrivite pentru liceul modern), și mai presus de toate limba noastră maternă nu se pot studia temeinic fără cunoașterea limbii latine.

Aceasta, pe lângă multe altele, ușurează enorm memoria prin darea tulpinilor din care s-au ramificat diferite serii de cuvinte din limbile moderne, care altminteru ar trebui învățate separat și prin eforturi proporțio-

nate de memorizare. E o fericire de a vedea, în fine, introdusă în cursul superior gramatica istorică a limbii române, pentru a da o cunoștință mai raționată și mai documentată despre limba maternă, care trebuie să treacă întotdeauna pe primul plan al ocupației noastre, și sper că în viitor se va ajunge la această părere, care formează convingerea nestrămutată, că în liceul modern învățarea limbii latine trebuie limitată la atîta cît ne trebuie pentru cunoașterea documentată, istorică și comparată a limbilor moderne, care singure formează miezul acestei secții de liceu.

Cu totul în alte condiții se prezintă liceul clasic.

Mai întîi, ca chestie principală, existența lui, dacă nu e impusă de criteriul utilității practice, e reclamată de o anumită trebuință intimă spre contemplație obiectivă și spre ideal, care, deși nu are primul pas în viață, trebuie să fie totuși cultivată, pentru a nu se nimici în sufletul omenesc germeii cu care a fost dotată, și mai ales unul din cei mai nobili.

Apoi omenirea nu are nevoie numai de *un fel* de oameni, pentru că rolurile pe care le reclamă viața socială sunt multiple, și unul din ele e și acela de cercetător conștiincios și priceput al trecutului, din care se aruncă reflexe și lumini nu de mică importanță asupra prezentului.

Clasicismul își are deci justificarea sa într-o trebuință intimă sufletească și în parte și într-o nevoie socială.

Acesta trebuie să fie fundamentul existenței lui, din care decurge și dorința ca adepții lui să fie oricît de puțini, dar bine înzestrați, mai ales cu anumite însușiri sufletești, dintre care și cu *abnegație*; căci nu ei vor fi chemați la banchetul vieții. Aceasta s-o știe bine și să se resemneze cu voioșie.

P.S. Marțea viitoare voi întreține pe cititori cu lucruri din însăși țara clasicismului — din Italia.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL CLASIC LA NOI

Deși de origine sigură latină, conștiința acestei origini s-a născut numai târziu, odată cu marii cronicari moldoveni, și s-a clădit pe baze mai științifice abia la ivirea marilor apostoli ai neamului din Transilvania. Dar chiar când această conștiință se trezise, sau nu amortise încă eu totul din pricina împrejurărilor vitrege, influența culturală a clasicismului nu fu atât de adâncă spre a putea deveni un factor istoric.

Ar fi, totuși, o pagină interesantă aceea care ne-ar arăta influența clasicismului greco-latin, oricât de restrânsă ar fi fost ea, asupra dezvoltării culturale a neamului nostru.

Acolo s-ar vedea mica primenire ce a produs cultura clasică în starea generală de spirit. Totuși, dacă însușirea culturii clasice nu a produs și la noi vreo revoluție culturală, vreo renaștere, ca în Apus, răspindirea ei în păturile superficiale ale neamului nostru a fost destul de apreciabilă. Ceea ce ne-a lipsit n-a fost atât cultura clasică, luată în înțelesul ei formal, ci roadele binefăcătoare ce se puteau aștepta de la o astfel de cultură.

Minunații scriitori greci, în tot timpul de influență culturală fanariotă, nu erau priviți ca scop, ci ca mijloc. Ei nu-și revărsau frumusețile superioare artistice și nu erau studiați din acest punct de vedere, ci formau numai o ilustrare firească a regulilor gramaticale, luate drept

țel al educației. În Homer nu se studiau frumusețile ce rup o scînteie din focul divin al frumosului veșnic, ci se cercetau procedeele tehnice. La citirea imprecățiilor Andromacei către Hector, sufletele nu se simțeau cutremurate de puterea sentimentelor, ci erau atrase mai mult de varietatea tropilor.

Într-un cuvînt, sub acest raport noi nu aveam o cultură elenică propriu-zisă, ci o cultură alexandrinică. Astfel se explică numai puținul progres ce a adus cunoașterea limbii elene, cu toată lățirea ei în cercuri din ce în ce mai întinse. Domnul, ca și mai toți curtenii săi, în afară de limba greacă modernă, posedau desigur și limba elenă, căci, în lipsa unui învățămînt public, flacăra clasicismului era purtată cu fidelitate de generațiile de pedagogi alipiți pe lângă familiile mai bogate. Totuși, tocmai din falsă înțelegere a acestui clasicism, efectul cultural a fost nul, așa că istoria noastră culturală abia se poate ocupa de el.

Un dregător mare ca vornicul Alexandru Beldiman, adînc în cultura formală elenă, după cetirea lui Homer sau Hesiod nu poate să scrie decît *Tragodia*, sau *Jalnica Moldovei întîmplare*, în care admirabila invocare din *Iliada* e înlocuită cu versuri ca :

Ce necaz, ce osîndire, vai mie ! ce foc amar,
Ce trăsnet și ce lovire, ce otrăvitoriu pahar !

Un Enaki Kogălniceanu, care cunoștea pe Herodot și pe Tucidide, nu poate să ne dea decît un *Leatopiseț* sec, fără adîncime și fără culoare, sau niște versuri ridicule ca *Stihurț asupra domnului Grigore Ghica-voievod al țării Moldovei*.

Aceasta ne arată tocmai ineficacitatea clasicismului grec asupra stării culturale a principatelor noastre, deoarece învățarea lui era mai mult o afacere de școlastică pedagogică, decît de progres cultural. Cît despre limba latină, nu se poate spune măcar atât.

Cunoașterea ei se mărginea numai la cîteva persoane culte ce-și făcuseră educația în învățata Polonie. Folosul ei se reducea numai la cunoașterea celor cîteva istorici ce au scris în latinește cărți care interesează și istoria noas-

tră. Un Miron Costin e mulțumit că știe latinește pentru că poate citi *De Dacia* lui Bonfinius, sau *Viața lui Adrian*, a lui Eutropius. Ureche se mărginește a pomeni de letopisițul latinesc pe care l-a folosit. Singur doar Dimitrie Cantemir se resimte de o influență mai adâncă a clasicismului latin. Ca învățat cu nume european ce era, el scrie uneori în limba învățaților — în latinește. Chiar atunci când scrie în românește, sintaxa lui se resimte de exemplul sintaxei latine. Ceva din seva latinizării pătrunsese în spiritul vast al lui Cantemir, în formă, ca și în fond.

Dar Cantemir e un caz; el e o personalitate ce trece peste îngrădirile naționale. În afară de el și de alți câțiva erudiți cari au fost în contact cu clasicismul, fără a fi tras însă tot rodul ce era firesc să-l tragă, limba latină fu puțin cunoscută.

Despre influența ei culturală se poate vorbi deci cu mult mai puțin decât chiar despre influența culturii elene.

Așadar, nu e nici o exagerare când zicem că adevăratul clasicism nu are la noi nici o tradiție.

*

Accastă lipsă de tradiție se constată și din studierea învățămîntului clasic, așa cum se prezintă la noi astăzi.

Deși, chiar de la întemeierea învățămîntului nostru public, clasicismul fu una din temeliiile lui, el se resimte și acum de lipsa unui trecut. Și tocmai poate pentru că a venit peste niște spirite nepregătite, n-a corespuns încă chemării lui legitime. Influența sa în îndrumarea noastră culturală de pînă acum e foarte puțin apreciazabilă. Atîtea scrii de copii și-au petrecut tinerețea în mijlocul autorilor latini și greci, fără a fi tras profite simțitoare, ci poate alegîndu-se numai cu regretul unui timp pierdut în zadar! Căci puțini sunt aceia cari au supt adevăratul suc al clasicismului, cei mai mulți rămînînd cu litera lui seacă, tocmai din pricina modului *scolastic* în care se preda pînă acum. Progresul față de trecut era foarte neînsemnat: gramatica și studiul formal al limbii întuneca țelul

principal al învățămîntului clasic. Alfabetul gramatical covârșea *alfabetul* sufletesc al antichității, care ar fi trebuit să fie preocupăția de căpetenie a clasicismului. Nu litera, ci spiritul lui se cade să fie cuvîntul de ordine al învățămîntului clasic. La noi nefiind așa, roadele lui de atîția ani sunt încă foarte contestabile. Clasicismul înțeleș altminteri n-a dat, nici nu putea să dea puteri sufletești sau îndrumări nouă culturale. El a fost numai chinul cîtorva generații de copii și a aruncat în circulația intelectuală numai cîțiva profesori, cari și-au făcut din antichitate o profesie puțin lucrativă, dar onorabilă.

O influență mai largă asupra culturii și mentalității acestei țări nu se resimte încă după atîția ani de învățămînt clasic.

Literatura noastră nu înregistrează vreun curent nou, alimentat de o caldă inspirație clasică. Dimpotrivă, ea a primit în toată libertatea influențele vremelnice ce băteau peste granița liberă dinspre Apus, așa că în scurt și la o vîrstă de independență politică atît de fragedă, am și devenit un *microcosm* de vițile ce se înfăptuise abia după multă străduință în Apus. Despre o literatură romantică, realistă sau simbolistă se poate vorbi la noi, dar despre o literatură clasică, care chiar dacă n-ar avea motive de inspirație antică, dar ar avea ca întipărire aceea *armonie* și *seninătate* ce se găsește în operele clasice, nu poate fi vorba decît doar în parte, cu excepția foarte restrînsă a lui Eminescu. Dar dacă influența clasicismului nu se poate constata în formele superioare de manifestare ale neamului nostru — în literatură —, ca nu a dat prilej măcar unei manifestări mai intense științifice îndreptate în această direcție.

Activitatea științifică care să considere clasicitatea greco-latină ca un obiect de investigație filologică sau istorică e atît de rudimentară, încît ne cuprinde o deznădejde de noi înșine și de valoarea noastră științifică cînd o luăm în considerare. Golul luciu în ceea ce privește rodul științific mai înalt și o lipsă simțită în ceea ce privește aparatul elementar științific și didactic, iată în

toată luciditatea rezultatul învățămîntului nostru clasic, după atîtea decenii de activitate.

*

E o fericire însă cînd spiritul neprevenit poate observa o schimbare oarecare în îndrumarea învățămîntului clasic.

Schimbarea aceasta, chiar dacă nu e sensibilă din pricina încetinelii cu care se face orice primenire a unei stări de lucruri înveterate, nu scapă însă celui care are vreun rost în învățămînt. Ea datează de la reforma învățămîntului din 1898 și, deși abia acum au ieșit primele serii de absolvenți sub imperiul acelei reforme, tot s-a putut constata oarecare progres. Dacă totuși progresul nu are încă evidența așteptată poate de unii, pricina e, după cum am zis, în scurta durată ce a trecut de la aplicarea reformei. Nu în cîtiva ani se înnoiește o dispoziție generală de spirite. Ceea ce e însă constatat sunt principiile salutare de care se conduce noua lege cu privire la învățămîntul clasic, care ne preocupă deocamdată. Legiuitorul nu consideră clasicismul ca o necesitate pentru toți cei ce voiesc să aibă o cultură mai superioară. Și aceasta e un mare adevăr, oricît de dureros ar fi pentru cîtiva profesioniști. Clasicismul are menirea de a ne da puteri sufletești foarte frumoase și foarte nobile, dar nu indispensabile în lupta pentru trai. Ceea ce e capital în această privință e ca acei ce se destină clasicismului să fie puși în poziție de a-și însuși aceste puteri sufletești. Tocmai aceasta e preocuparea de căpetenie a legii.

Printr-o specializare timpurie și printr-o reformă fundamentală în didactica specială a limbilor clasice, învățămîntul clasic are două pîrghii pentru căpătarea acestor puteri sufletești.

Programele noi schimbă punctul de greutate al învățămîntului clasic din gramatică în literatură, din cuvînt în sufletul poporului din care a ieșit acel cuvînt.

Aceasta e schimbarea intimă și salutară ce s-a operat în didactica specială a limbilor clasice — și în numele ei vor triumfa odată scriitorii greci și latini răzbunați de o înțelegere falsă, ce a durat atîta timp.

Odată cu noua reformă, alfabetul sufletesc al antichității devine îndeletnicirea de căpetenie a celor ce se consacră clasicismului, și operele literare devin obiecte de studiu în sine, pentru frumusețile artistice ce conțin, și nu ilustrarea unor reguli gramatice, care n-au vreo importanță deosebită.

Aceasta e tendința creată de noua reformă și ea e cît se poate de fericită. Pentru a da însă toate roadele dorite, în afară de spiritul general al legii, mai trebuie satisfăcute și multe alte cerințe — care sunt niște revendicări ale unei bune îndrumări a învățămîntului clasic.

Cu una din aceste cerințe imperioase mă voi ocupa acum.

*

Am spus că învățămîntul clasic n-a fost pînă acum nici imboldul unei activități științifice mai superioare, care să ne fi dat un loc în activitatea generală a lumii civilizate, îndreptată spre antichitatea clasică, dar nu a fost măcar nici atît de eficace pentru a putea produce o mică atmosferă de studii, texte și traduceri clasice de natură mai mult didactică decît științifică.

Lipsa unei atmosfere prielnice învățămîntului clasic n-a fost înlăturată încă prin introducerea noilor programe.

Tocmai de aceea ea ar trebui să facă preocuparea autorității superioare școlare. Căci, deoarece la noi, din motive puternice, nu s-a produs, nici nu se poate produce de la sine această atmosferă, ea trebuie provocată prin indemnuri și ajutoare venite de sus.

Prin sacrificii făcute de Ministerul Instrucțiunii sau de Casa școalelor, ar trebui să avem și noi odată ediții clasice întocmite în vederea școalelor noastre. Un început bun în această privință a făcut precedentă administrație a Casei școalelor, prin a cărei îngrijire au ieșit cîtiva autori, în excerpte, pentru trebuința seminariilor noastre. Acest început cu atît mai mult s-ar cădea să fie continuat cu persistență și pentru clasicismul profan, pentru a avea și noi odată ediții românești apropiate cerințelor noastre și în spiritul noilor programe. Chiar cele cîteva ediții ce s-au făcut de către unii profesori cu mari sacri-

ficii bănești (Sallustius, Catilina și Brutus ale lui Cicero) ar trebui luate pe seama statului și refăcute cu aparatul științific de care se dispune astăzi.

În chipul acesta învățămîntul clasic ar căpăta o viçoare deosebită și s-ar produce și o întregă rețea de studii clasice, care ar ușura mult greutatea ce se simte în apropierea cunoștinței limbilor clasice.

Dar cultura clasică nu e de nevoie numai pentru cei ce se consacră în special ei, ci, în limite mai restrînse, poate să aibă o influență salutară asupra tuturor acelor ce aspiră la o cultură oarecare. Operele literaturii clasice ar trebui să fie trecute în averea obștească a neamului. Pentru aceasta se impune o serie de traduceri bune și în așa condiții, încît să fie la îndemîna tuturor. Inițiativa trebuie să plece și aici de la Ministerul Instrucției Publice.

Ceea ce avem pînă acum e puțin, rău sau inaccesibil. Cu excepția lui Virgil și Horațiu, ale căror traduceri sunt accesibile marelui public, celelalte traduceri, întreprinse mai toate din inițiativa Academiei, sunt în afară de uz.

Aceste traduceri trebuie reluate, modernizate și tipărite în cărți ieftine, ușor de procurat și ușor de răspîndit. În privința formatului, încetinei tipării, ca și a greutății de răspîndire, Academia n-ar trebui imitată. Cu bani mult mai puțini și în mod superior, s-ar putea vulgariza operele clasicității greco-latine, spre a forma astfel din ele o nobilă și instructivă hrană intelectuală pentru toți acei ce au o cultură chiar mai puțin înaltă. În chipul acesta cunoașterea clasicității în genere ar crește și s-ar promova în special și studiul științific al clasicismului — creînd astfel atmosfera specială de care are nevoie reforma din 1898.

III. PAGINI DE CRITICĂ ȘI DE DOCTRINĂ

EM. GÂRLEANU

CU PRILEJUL VOLUMULUI *CEA DINTII DURERE*

Scriind acum doi ani despre întiiul volum al d-lui Gârleanu, încheiam astfel : „Uşurinţa şi alergarea în povestire din unele bucăţi ne fac să nădăjduim de la d. Gârleanu lucruri mai bune, cel puţin în partea tehnică a prozei...” Prevestirea mea de atunci s-a îndeplinit. Cu altă mulţumire sufletească am citit al doilea volum şi astfel pot să vorbesc despre dînsul, acum.

Ceea ce am scris odinioară despre d. Gârleanu nu mă leagă însă deloc. Păreră mea îndoielnică o socotcam îndreptăţită pentru întiile sale încercări nuvelistice ; de la această părere nu m-am îndepărtat. Dar de atunci încă întrezăream puţină unei desăvîrşiri. D. Gârleanu era dintre acei scriitori care îţi dădeau această nădejde. Acum a îndeplinit-o. Un critic nu poate cere niciodată mai mult decît atât.

Iată pentru ce nu mă simt strimtorat vorbind despre d. Gârleanu. Critica e ca lancea lui Ahile : cu o parte ea răneşte, iar cu cealaltă vindecă. Şi nu poate fi mulţumire sufletească mai mare decît de a închide o rană pe care ai făcut-o. Puterile îţi cresc ; iar ceea ce-ţi era numai o datorie de meserie se preface într-o datorie de conştiinţă.

Aceasta nu înseamnă totuşi că trebuie să depăşeşti măsura cugetării drepte şi a cuvintelor potrivite. Din făgaşul măsurii şi al bunului-simţ nimic nu e îndreptăţit să se smulgă.

Așadar, dacă întorc celălalt capăt al lăncii, o fac în măsura pe care o cred de cuviință, căci totdeauna am obiceiul de a pleca dintr-o convingere, și nu dintr-un sentiment frumos, dar zadarnic de „reparație”. Când aceasta e, simt numai o plăcere mai mare, dar nici o plăcere nu poate fi atât de întemeiată pentru a-ți îngădui să sari peste marginile adevărului, pe care îl cuprinzi cu conștiința ta. Conștiința e singurul lucru pe care putem pune un temelie. Când depășim marginile ei, ispitiți de ademeniri din afară, pierdem orice siguranță în judecată. Lumina se preface într-o vale plină de umbre, ce te leagă la ochi, te iau de mână și te duc pe drumuri nesigure și primejdioase.

*

Volumul d-lui Gârleanu, pentru a-l defini, e un volum de schițe. Fac o deosebire între schiță și nuvelă, nu numai după mărime, ci și prin cuprins. În chip general, o nuvelă dă o succesiune de momente din viața cuiva, ce pot zugrăvi un caracter sau încheia o icoană. Subiectul unei adevărate nuvele are o întindere în timp; el e țesut dintr-o serie de împrejurări, care aruncă o lumină cuprinzătoare asupra sufletelor. O însușire deci a nuvelei e de a fi oarecum și genetică. Ea nu prinde un singur moment spre a-l statornici din zborul lui, ci, dimpotrivă, se silește a înnați un șir de astfel de momente.

Personalitatea unui om nu se vedește printr-o singură manifestare sau întâmplare. Trebuie să se arunce scăpărări cât mai numeroase, spre a se putea lumina adâncurile din această peșteră, care e sufletul omenesc.

Apoi, spre a înțelege o faptă dintr-o singură clipă trebuie s-o privim în cauzalitatea ei. Ea nu e decît veriga cea din urmă a unui singur lanț pe care trebuie să-l primim mai întâi. De aci și natura genetică a nuvelei.

Înțeleasă astfel, nuvela nu e decît un roman micșorat, cu un câmp de descriere mult mai restrâns, ce nu împiedică totuși o oarecare adâncime de analiză. În acest chip sunt de pildă multe dintre nuvelele d-lui Sadoveanu sau Brătescu-Voinești.

Volumul cel nou al d-lui Gârleanu nu cuprinde astfel de nuvele. Genul d-sale e acel al schiței, care se mărginește de a lua crîmpeie din viață, sau simple întâmplări, spre a le povesti, fără o îmbrățișare mai largă. O spun aceasta nu pentru a micșora talentul d-lui Gârleanu, ci pentru a-l defini. Toate genurile sunt bune. Desăvîrșirea se poate înfăptui oriunde. Nu i se pot impune artistului anumite forme, pentru care el s-ar simți poate străin. Trebuie să-l lăsăm să se îndrepte încotro simte o pornire sufletească și o destoinicie mai mare.

Însă d. Gârleanu a arătat încă din întiiul volum priceperea de a prinde cîte un moment răzleț, care, ce-i drept, arunca o lumină îndestulătoare asupra caracterelor, ca de pildă în *Suflet de femeie*, sau de a povesti o întâmplare oarecare fără o intenție deosebită de psihologie. Acest fel de a povesti formează nuvela anecdotică, atât de înfloritoare în literatura franceză. Mérimée și Maupassant, cei mai clasici dintre scriitorii moderni, și-au scris multe dintre nuvelele lor în acest gen. Prin urmare, d. Gârleanu are dinaintea sa modele de cea mai înaltă valoare literară, care nu sunt micșorate întru nimic prin cuprinsul lor puțin cam fragmentar și de un interes fugărit. Îndeminarea povestitorului și frumusețea stilului acoper puținătatea subiectului.

De această natură anecdotică sunt de pildă *Ochiul lui Turculeț* sau *Inecatul*; *Flămînd* sau *Vierul*.

Povestitorul intră deodată în subiect, fără nici o altă pregătire. Întocmai ca Decius, el se aruncă înarmat în prăpastie. De cele mai multe ori povestirea e făcută oral, cu sobrietatea convenită în vorbire și cu orînduiala unui bătrîn sfătos, care știe să-și păstreze efectul pînă la sfîrșit. El izbucnește cu cea din urmă vorbă. Luați povestirile de acest fel ale d-lui Gârleanu: toate se sfîrșesc printr-un cuvînt, ce aruncă o lumină nouă asupra întregului cuprins. D. Gârleanu are îndeminarea de a grada efectul și de a găsi la urmă cuvîntul ce culminează; dar tocmai în aceasta stă arta de a povesti.

În *Ochiul lui Turculeț*, de pildă, povestirea părea sfîrșită cu acest singur fapt: un țaran ce-și pune un ochi de

sticlă, spre a se putea însura cu o fată din sat. Dar iată că mama lui vine la doctor, zicându-i :

„— Barem nu lăsași, coane Iorgule, să-și tragă băiatul sortii. Acu o să ni-l ia la oaste, și ce mă făc eu !“

Prin aceste cuvinte, povestirea ia o nouă înfățișare, întrucâtva neașteptată în comicul ei. D. Gârleanu știe mai totdeauna să isprăvească nuvelele sale anecdotice prin astfel de trăsături energice. Progresul făcut de la întâiul volum la al doilea, în această privință, e mare : povestirile nu mai sunt difluente.

Cu toate aceste, nici acum interesul anecdotic al acestor povestiri nu e prea mare. D. Gârleanu nu e un scriitor de imaginație, care să combine întâmplări noi și zguduitoare. Nu e alt scriitor la care intriga să aibă o mai mică însemnătate ca la d. Gârleanu. Pentru aceea chiar povestirile sale sunt prea filigrane. Ele au o simplitate de linii cu desăvârșire clasică. Muza d-lui Gârleanu e dintre cele ce se hrănesc cu un pahar de apă, dintr-un izvor rece, cu două smochine și cu un pumn de masline culese dintr-o dumbravă închinată lui Pallas... În întâiul volum, d. Gârleanu voia să ne facă să ne interesăm de o bătrână ce împușca ciorile din copacul din fața casei ; nici în acest volum, din urmă, unele dintre anecdotele d-lui Gârleanu n-au o nouitate sau însemnătate mai mare.

Ceea ce le deosebește însă e arta cu care sunt povestite. Aceasta a făcut un progres simțitor. Și dacă odinioară nu ne interesam de împușcătoarea de ciorii, acum însă prindem interes pentru lucruri ce nu vădese o putere de imaginație mai mare. Artă le dă o haină și o înfățișare nouă ; pe dînsa o urmărim cu încordare, și nicidecum șirul întâmplării :

„Et ce qu'on aime en vous, Madame, c'est vous-même...“

În ceea ce privește fondul sentimental al acestor povestiri, el e destul de caracteristic. D. Gârleanu, ca alți scriitori, e duios și sentimental.

Am făcut aiure observația¹ asupra duioșiei caracteristice a românului și a literaturii lui. Stăruiesc și acum în această părere. Socotesc că însușirea noastră națională

¹ Pași pe nisip, vol. I, p. 190. (În ediția de față, vol. I, p. 139).

de căpetenie e de a fi duioși. Aceasta o arată literatura populară și întreaga literatură cultă. Aș putea să aduc mărturia din Popovici-Bănățeanu, Brătescu-Voinești sau Sadoveanu. Și d. Gârleanu ne dă o astfel de mărturie. Firea românului e contemplativă, blindă și duioasă ; pentru aceea ne și lipsește orice putere de inițiativă. Aceasta trebuie să fie o moștenire a singelui slav ce e în noi.

De o astfel de duioșie sunt întipărite schițele : *Tată*, *Frați* sau *La moarte*. Cea dintâi ne aduce aminte pe d. Brătescu-Voinești, iar cea de a doua pare ieșită de-a dreptul din *Povestirile de război* ale d-lui Sadoveanu.

Mai am de făcut o singură observație asupra formei.

Progresul cel mai mare l-a făcut, desigur, d. Gârleanu în această privință. Sunt abia câțiva ani de cînd d. Gârleanu scria în *Arhiva* nuvele într-un stil din cale-afară de încărcat, plin de imagini silite (ca de ex. *Mătușa Catrina*).

Nimic nu i-a mai rămas dintr-un astfel de chip de a scrie. Stilul d-sale e din cele mai proprii, mai unite și mai simple ; el e de o obiectivitate desăvârșită și de o topică plină de firesc.

Un astfel de stil poate trece nevăzut, punîndu-se la adăpostul lucrurilor înseși : și lipsa unui stil văzut e desăvârșirea cea mai mare a stilului, după părerea lui Taine.

Astfel ni se înfățișează d. Gârleanu în acest al doilea volum al d-sale. El vedește un mare progres, mai ales în tehnică. Pe acesta m-am grăbit să-l pun în lumină. Progresul e semnul cel mai bun al talentului. Și nu mă voi da niciodată îndărăt, de frica unei palinodii, de a recunoaște un talent, cînd el se vestește atît de făgăduitor.¹

¹ D. Gârleanu ne-a dat apoi și alte volume, care îl pun printre cei mai buni povestitori ai noștri.

I. A. BASSARABESCU

În acea zi Bassarabescu era mulțumit. Scrisese o nuvelă de trei pagini, în care o domnișoară bătrână se primbla în grădină, așteptându-și iubitul, ce-i dase întâlnire la o oră înaintată din noapte. Ea se frământa cu mintea : cine putea fi acest iubit, care nu-și iscălea scrisoarea ? Astfel zcările o găsiră de veghe în grădină. Iubitul nu veni. De atunci domnișoara Aspașița se primblă în fiecare seară sub lumina lunii. Ea îl așteaptă încă, fără să bage de seamă că un licean trecea în fiecare seară pe acolo, abia stăpînindu-și risul...

Și Bassarabescu era mulțumit. O lumină de bucurie îi trecu prin ochi. Lăsă condeiul și se întinse în fotoliu...

Afară începeau a se cerne cele dintii neguri ale nopții ; în odaie întunericul se lăsa și mai des, la adăpostul stururilor trase în jos. Bassarabescu privi în părete : două ațe de lumină, strecurate pe fereastră, se jucau și tremurau ca două pleoape. Privirile lui urmăreau jocul luminii, încet, tot mai încet. Dar razele dispărură. Noaptea căzu în odaie, iar Bassarabescu ațipi liniștit, ca și cum ar fi fost legănat pe două aripi.

Dar deodată i se păru că aude o șoaptă, apoi alta, apoi mai multe ce se întretăiau. Nimic însă nu se deslușea. Din toate unghiurile camerei, șoaptele se îngrămădeau ca într-o întrecere, fără a se înțelege ceva. Cu timpul se făcu liniște și o voce mai groasă se desprinse :

— Eu sunt spiritul acestui nobil fotoliu care se simte atât de mîndru să te poarte în brațele lui, atunci cînd condeiul tău aleargă așa de frumos pe hirtie ! Tot neamul ales al mobilelor m-a însărcinat pe mine să-ți mulțumesc pentru grija ce ne-o porți. Tu ești poetul nostru cel mai credincios. Grija ta e nesecată. Nu e oglindă spartă, nu e un scaun cu piciorul rupt, nu e colivie de pasăre, nu e etajeră fără de lustru care să nu fi țintuit privirea ta. Pe toate tu ne-ai cîntat.

E drept, că de ori cîte ori trecem pe sub condeiul tău, ni se întîmplă cîte o nenorocire. Mie mi se rupe piciorul, lămpii i se strică globul, maimuțoiul acela de janilie își frînge o labă, chiar cufărul își zdrențuiește pinza... Dar asta nu face nimic. Noi suntem mîndre că putem trăi și așa sub pana ta. Noi tresărim de mulțumire că suntem chemate la o viață nouă, care e veșnică : la viața artei. Și e de mult de cînd n-am fost chemate la această viață. Tu ești din neamul acelor pictori olandezi care ne-au înconjurat cu atîta prietenie, cu atîta dragoste. Pentru tine, ca și pentru dîșii, noi trăim, avem un suflet bogat, pe lîngă care ațiția trec fără a-l înțelege. Pentru tine, ca și pentru dîșii, ajunge o cameră cît de sărăcăcioasă spre a face din ea o lume, ce trăiește prin sine, cu un suflet propriu. Numai cei ce au privirea scurtă ne zic că suntem *natură moartă*... Noi însă trăim, avem bucuriile și durerile noastre. Tu ai dovedit-o tuturor. Pentru aceea îți suntem recunoscătoare...

Și fotoliul se opri o clipă. Poate că ar mai fi zis ceva, dar ușa se deschise deodată cu oarecare putere. Un bătrîn și o bătrînă intrară.

Bătrînul înaintă cu îndrăzneală. Se pregăti să vorbească, dar sfiiciunea îi curmă glasul. Într-un tîrziu, zise către bătrînă :

— De, Froso, vorbește tu întii.

— Ba vorbește tu, Tase, n-ai fost profesor ? Ce fel de profesor ai fost, să nu știi să te înțelegi cu un om ? Și să te sfiiești de el, ca o femeic ?...

Bătrînul rușinat privi în jos zicînd :

— Am fost numai de *limba elenă*, Froso.

Apoi, după o tăcere mai îndelungată, începu :

— Mă recomand Anastasie Moinea: doamna e nevas-tă-mea, Eufrosina. Venim de la Slatina, unde am fost să ne vedem feciorul. Pe Cănuță, știi d-ta...

Și d. Anastase Moinea își mîngie puțin favoritele, ce-l făceau să semene cu prințul Nichita. Apoi continuă:

— În drum ne-am zis că ar fi bine să ne oprim pe la d-ta, la Ploiești. Eu sunt un profesor bătrîn. Din mîi-nile mele au ieșit multe generații. N-am nici un gînd de laudă — totuși cei ce sunt acum ceva din mîinile mele au ieșit. Și d-ta, care ești un om atît de subțire, ai silabisit cele dintii slove grecești cu mine. Poate însă că n-ai prins prea mult din învățătura mea. Mă simt vinovat. Și aș dori ca cel puțin d-ta să nu te simți vinovat cu nimic cînd acei pe care îi înveți acum nu-ți vor păstra nici o recunoștință. Așa sunt jocurile lumii. Rostul meu era acum treizeci de ani.

Pe cît îmi e cu putință să mă judec, am trăit ca om cinstit. Viața mea cu Frosă a fost liniștită. Nu-mi aduc aminte să fi dat vreo pildă rea. Jucător de cărți nu sunt, de băut nu beau, și, atît cît am putut, am pus deoparte din mica mea leafă... De băiat m-am îngrijit și l-am iubit. El e azi prezident de tribunal. Ceva mai mult decît noi! Încetul cu încetul, se poate întîmpla ca din neamul lui Moinea să iasă urmași cu un rost mai mare în trebile țării, sau în literatură — ca d-ta.

Ca profesor, desigur că nu știam atît cît trebuie să știe un profesor. Ce vrei, timpurile! Lumea era mai proastă pe atunci. Oamenii nu erau atît de subțiri și cu atîta știință de carte ca acum. Dar mărturisesc singur dacă nu-mi făceam datoria, dacă nu eram un om al regulei și dacă nu-mi puneam tot sufletul în ceea ce spuneam. Mi-aduc totuși aminte de un băiat care fugea adesea de la cursul meu și căruia nu-i prea plăceau versurile dum-nezeiești ale lui Omer. Nu știu: erai d-ta, sau un altul? Poate un altul — sunt bătrîn, și amintirile mi se încurcă...

Se poate iarăși să fi trăit prea mult — sunt acum o vechitură din alte timpuri: dar rău n-am făcut nimănui. Am fost un bun cetățean, un bun soț, un bun tată și un profesor atît pe cît se putea să fiu. Ei, dar n-am umblat cu drumul-de-fier! Cu mîntea am trăit pe timpurile lui

Omer și Sofocle, și pe atunci nu era drumul-de-fier, iar cu tinerețea trupului, am trăit într-o vreme cînd nu se introdusese încă în țară la noi. În obiceiurile în care am crescut, în acele am rămas. Totuși dumneata rizi de aceasta...

Deși sunt un simplu Anastase Moinea, de mine s-au ocupat mai mulți scriitori. Și cu cît drag n-a vorbit de mine Gârleanu cînd m-am suit întii în drumul-de-fier! Cu ce prietenie și duioșie nu vorbesc de mine Brătescu-Voinești sau Sadoveanu, cînd mă arată sorbind cafeaua în cerdacul bătrînului!

D-ta însă rizi. Dar nu ești singurul. În drumul spre Slatina, niște copii m-au făcut să cred că mi-am pierdut calea. Apoi s-au pus pe ris. Rîdeau întocmai ca d-ta. Poate că sunt chiar elevi de ai d-tale.

Și d. Moinea ar fi voit să zică mai multe. Era supărat. Cuvintele ieșeau repezi din gură. Dar coana Frosă îl apucă de braț, zicîndu-i:

— Te-ai prea întrecut, Tase. Nu uita c-ai fost numai un profesor de *limba elenă*. Să plecăm.

D. Moinea ascultă, ieșind împreună cu soția sa, liniștit. În sufletul lui nu mai era un pic de ură. Dimpotrivă, i se părea că făcuse o faptă bună.

După cîteva clipe însă intră în odaie un tînăr, care privi lung la scriitorul adormit. Apoi, punîndu-i mîna pe umăr, începu:

— Ți-am citit nuvelele. Ai în adevăr talent de povestitor. Ai sobrietate în stil. Fraza d-tale e grea de substantive. Nici nu poți să-ți închipui ce bucurie am cînd citesc o frază cu substantive! Îmi pare că dau, în sfîrșit, peste o ființă cu oase. Sunt scriitori ale căror fraze par o masă de grăsime — căci adjectivele nu sunt decît ceea ce e grăsimea pentru un corp. Poate însă că d-ta ai prea multe substantive; stilul îți e prea ciolănos. Dar nu face nimic! Mai bine așa: Un substantiv însoțit de două adjective, unul înainte și altul înapoi, mi-a părut întotdeauna ca un paralic pe două cîrje. Și-mi place mai bine să văd două picioare sănătoase, mergînd fără proptele.

Apoi chiar cînd dai o însușire unui lucru, știi s-o schimbi. Alphonse Daudet spunea că epitetul nu trebuie să fie niciodată femeia legitimă a substantivului, ci numai iubita lui.

Pentru d-ta, așadar, lumina nu e totdeauna „scăzută“, vorba nu e totdeauna „domoală“, mustățile nu sunt „ca două caiere“ sau „ca o vrabie“. De aceasta mă bucur și-ți mulțumesc. În subiectele dumitale e mult haz, e o trepidație și o vioiciune comică. Cu toate acestea, de ori cîte ori te citesc, nu rîd. Dimpotrivă, mă întristez. Poate pentru că rîzi dumneata prea mult. Dar încă pentru ceva.

Tăria d-tale e ridicolul. Peste tot cerni un ridicol, care îmi pare mie cam nemilos și răutăcios. Desigur că lumea are felurite înfățișări. În ea sunt lucruri ce pot stoarce lacrimi de duioșie sau de rîs. Scriitorii le aleg după temperamentul lor. Prin urmare, nu te pot învinovăți pentru ce nu vezi numai înfățișarea luminoasă, bună și duioasă a lumii, nu te pot iarăși învinovăți pentru ce nu ai nici un fel de simpatie pentru eroii d-tale. Dacă talentul d-tale e în a vedea numai părțile de umbră din lume, ai tot dreptul să le biciuiești și să rîzi. Dar tocmai în privința aceasta îmi pare că te înșeli.

De cele mai multe ori d-ta vezi lucruri necurate, ce ar merita bunăvoința, și cu toate acestea le pui într-o lumină de ridicol. Ș-apoi rîzi ! Iată, pe scări m-am întîlnit cu d. Moinea. Ce om cinstit și cumsecade ! Ce-ai găsit în el vrednic de risul d-tale ? Că n-a umblat cu drumul-de-fier ! Cîtă deosebire între felul d-tale de a vorbi despre dînsul și *Domnul Trandafir* al lui Sadoveanu. Și cu toate acestea, amîndoi sunt suflete cinstite. Nimic din ce-i trebuie unui om nu le lipsește

Ce-i mai frumos decît iubirea de frate, dusă pînă la jertfă sau pînă la tiranie ! Pentru ce însă d-ta o arăți sub o lumină de ridicol ? (*Vulturii*).

Cît de simpatică ar putea să fie ființa timidă a lui Nestor Perseanu. D-ta însă rîzi de dînsul (*Perseanu*). Totuși nu e decît fratele drept al *Microbului*. Și cu toate acestea, ce prietenie meritată nu i-a arătat Brătescu-Voi-nești acestuia !

Lumea în care te învîrtești ar fi putut fi o lume bună, d-ta te silești totuși s-o faci urîtă. Te legi de mici păcate, și pe urmă te pui și rîzi. Risul d-tale însă nu-mi pare nevinovat. El vine din cruzime. Poate să mă înșel ; dar, încă de cînd erai de nouă ani, „nu mai puteai de bucurie“ cînd ți-a murit profesorul. Aveai să fii liber trei zile !... (*La nouă ani*)... Pentru asta d-ta poți crede că o femeie, după o viață credincioasă și cinstită de treizeci de ani, poate luneca la o viață îndoielnică, numai după cîteva săptămîni de la moartea bărbatului ei... (*O prietenă*)

Și să nu-mi aduci de pildă pe Caragiale. Și Caragiale rîde — dar el rîde de un Rică Venturiano, de un Farfuride, de un Cațavencu. Lumea lui era în adevăr vițioasă. Ea merita ridicolul...

Aceste cuvinte loveau greu pe Bassarabescu. Ar fi voit să răspundă, dar nu putea.

Somnul îl țintuise. Abia putu șopti :

— Și, mă rog, d-ta cine ești ?

— Sunt Adrian Vintileano.

Bassarabescu făcu o efortare să-l cuprindă. Dar deodată se trezi în mijlocul odăii, singur, în întunericul nopții...

*

Stătu astfel cîteva lungi clipe, trist, abătut. Avusese visuri urite. Nu-i venea parcă să se miște. Capul îi vuia ; și un dezgust îl cuprinse. Cînd deodată ușa se deschise cu zgomot și un om gras intră. Era un colos. El dibui prin întuneric și, cînd îl simți pe Bassarabescu pe fotoliu, zise cu o voce dulce și subțire de copil bun :

— Bine, frate, omul te caută, și tu stai aici pe întuneric, să nu te vadă nimeni.

Bassarabescu se sculă în picioare :

— Dar cînd ai venit și cum ?

— Am venit chiar acum, mi-cra dor să te văd. Haide cu mine !... Fac cinste...

Îl apucă apoi de braț cu prietenie și ieșiră.

Pe drum Bassarabescu îl privi de-a curmezișul, zicîndu-și : „Tot e mai bună lumea decît o credeam eu“.

Căci străinul nu era decît domnul Napoleon Manolescu-Pletea.

RĂZBUNAREA BACANTELOR

LITERATURA D-LUI VASILE POP

Am mai vorbit și altă dată despre d. Pop. Cu prilejul romanului *Domnița Viorica*, am plecat chiar de la d-sa spre a ajunge la observări de o însemnătate mai largă. Îmi pare rău de a o fi făcut. Îmi pare rău de a fi stărut asupra greșelilor d-lui Pop, nu atât în nădejdea unei îndreptări, ci pentru că îmi păreau reprezentative. Ele dădeau oarecum măsura mai concentrată spre care ar fi putut crede că se îndreaptă o întregă școală literară.

Acum nu mai cred nimic din toate aceste. D. Pop nu e reprezentativ. El nu se reprezintă decât numai pe sine. Și cu ceea ce scrie de la un răstimp și mai ales cu ceea ce îndrăznește să ni se înfățișeze acum în urmă¹, d-sa încetează de a mai fi un caz literar.

Critica, în genere, n-are menirea de a se preocupa de ce nu e literar. Sunt atâtea mici deșertăciuni ce cred a se preface în literatură; sunt atâtea flori sfioase de cîmp ce ne aduc pe lume o îmbinare nouă de forme sau de parfum deosebit — pentru ce deci te-ai opri la ele? Pentru ce ai strivi sub observația ta nemiloasă floarea plăpîndă și nemirositoare, care nu cere decât să stea ascunsă în iarbă, neștiută de nimeni? Pentru ce ai sugruma mica și nevinovată deșertăciune ce-și dă silința să smulgă o clipă mai mult din veșnicia timpului? Avem atâtea pe-

¹ Cum iubește o fată, Ed. Minerva, 1907.

sufletul nostru. Și nu aceasta ar fi deșertăciunea noastră cea mai mare.

Deci libertate și îngăduință pentru literatura slabă! Ea poate fi o îndeletnicire mai nevinovată decât oricare alta. Și apoi timpul își ia asupra-și alegerea. Prin sita lui mărunță, de la sine, nu poate trece decât ceea ce are un *viaticum* de nemurire și de trăinicie.

Sunt totuși prilejuri în care trebuie să stăruiești și asupra a ceea ce nu e literatură. Umilita floare de cîmp poate să răsară în stratul grădinii tale, semeață și înșelătoare. Folosindu-se de o rază de soare prielnică, ea poate părea strălucitoare; folosindu-se de vecinătatea unui toporaș, ea poate părea mirositoare.

Sunt atâtea împrejurări din afară ce pot răstălmăci firea unui lucru, dîndu-i o însemnătate pe care n-o are! În literatură mai ales sunt atâtea scilipiri înșelătoare, ce ademenesc pe cei mai puțin orientați, așa că o intervenire hotărîită se impune din cînd în cînd. Și cazul d-lui Pop îmi pare că e dintre aceste.

D-sa s-a folosit pînă acum de împrejurări deosebit de prielnice. Colaborația la o revistă ce pare serioasă, lauda unui om de oareșicare autoritate morală, editura unei librării răspîndite au făcut din d. Pop o personalitate literară destul de căutată.

Prin urmare, nu e vorba de o mică deșertăciune literară; nu e vorba de o sfioasă floare de cîmp, ci e vorba de un scriitor care prin împrejurări cu totul străine de literatură își dă și i se dă o însemnătate pe care n-o are de fapt. Asupra lui nu se pot închide ochii cu nepăsare sau cu îngăduință. Gaița din fabulă, dacă s-ar fi împodobit cu penele de păun dintr-o nevinovată desfătare personală, ar fi părut indiferentă. Fiindcă a voit însă să treacă drept păun, i s-au smuls penele.

Iată ce-mi propun și eu să fac în puține cuvinte — din economia timpului meu și din respectul cititorului grăbit. Aceasta e și unul din drepturile criticii și din rarele ei bunuri.

Sunt mai bine de cincizeci de ani de cînd celebrul critic Jules Janin își scria în una din seri obișnuitul său foileton. Fereastra dădea spre grădina Luxemburgului.

Era un amurg tainic. O pace adâncă plutea peste întreaga fire. Criticul se opri, privind de unde venea singurul zgomot : căderea cadentată a apei de la fântina Medicilor.

Și pe cînd privea astfel, pătruns de poezia nopții ee se lăsa ca pe niște aripi moi, el nici nu băgă de seamă țipătul ascuțit al papagalului din casă, care scăpase din colivie. Într-un târziu numai, cînd închise fereastra, privești ce-l aștepta îl înmărmuri. Biblioteca era deschisă, rafturile răsturnate. Pe jos, cărțile erau risipite ; legătura lor splendidă era scrijilată ; foile dinăuntru erau rupte. Iar deasupra stătea papagalul, privind cu ură scilpitoare acești dușmani neîmpăcați, pe care de atîtea ori îi pîndise de după gratii.

Și atunci Jules Janin se gîndi la meseria lui, la îndelnicirea unci vieți întregi. Ce făcuse el oare mai prejos de papagalul său ? Același simțimînt de distrugere, în unul ca și în altul. Gîndurile îl cuprinseseră ; și melancolia îl învăluia. A doua zi, pentru întiași dată apăru *Journal des Débats* fără foiletonul lui.

Desigur însă că-n bibliotecă nu erau și *Cum iubește o fată* sau *Ris și plîns*, căci atunci ar fi văzut că și criticii au uneori o menire distrugătoare, din cele mai prețioase și cu un oareșicare rost social.

*

Nu vom cerceta mai amănunțit nuvelele d-lui Pop. Mă voi mărgini numai să le hotărâsc genul cu ajutorul citorva pilde, care vor fi mai vorbitoare decît orice observație ce s-ar putea face.

Nuvelele d-lui Pop — dacă le putem numi astfel — se învîrtesc toate în jurul iubirii. Cîmpul ales este asadar din cele mai delicate. Iubirea e piatra de încercare a delicateței și a fineței scriitorului, mai ales cînd e vorba de iubirea fetelor, care se deschide atunci pentru întiași dată. Alegerea d-lui Pop a fost din cele mai greșite. Voim să părem întotdeauna ceea ce nu suntem și să arătăm ceea ce nu avem. Acesta este și cazul d-lui Pop. D-sa vrea să arate tocmai ceea ce-i lipsește cu desăvîrșire : delicatețea.

Și fiindcă nu voiesc să cercetez fiecare nuvelă în parte, mă opresc la o impresie de totalitate.

Adormisem și mi se părea că o furtună mă cuprinsese în mijlocul unei păduri. Nu eram singur. Bunul meu maestru mergea alături de mine. Copacii începuseră să se clătine, lovindu-se unii de alții. Din atingerea lor ieșeau adevărate scinte.

Dar deodată cărarea se afundă între stînci, din mijlocul cărora se deschideau văgăuni negre. Maestrul mă luă de mîna. Inima îmi bătea. În acea clipă nu știu ce se petrecu. Un zgomot, ca și cum cerul s-ar fi năruit, puse o cunună de foc asupra pădurii. Căzuse cerul peste noi ?... Nu știu. Simțeam numai cum lunec încet, încet, ca într-o prăpastie, și târziu numai mă oprii pe ceva moale. Deschisei ochii : întunericul era desăvîrșit. Dar în mîinile mele mai simțeam încă mîna bunului maestru ce-mi călăuzea pașii, zicîndu-mi :

— Pășește fără frică. Ne-am scoborit acum în cîmpiile fără hotare ale durerii.

Mersesem astfel mult. Din toate părțile se ridicau plîngerii, scrișniri și blesteme, ce ne urmăreau... Deodată se luminează puțin. O lumină galbenă se prelingea de sus, ca printre ferestrele mici ale unei temnițe.

— Suntem în *bolgia* literaturii, îmi zise maestrul.

În stînga noastră, o pată mare neagră se desluși. Era o movilă. Pe dînsa, acoperit numai pe jumătate, stătea un tînăr. De pe fața lui nu puteai citi dacă *ride* sau *plînge*.

Și pe cînd priveam la acest tînăr, un grup de fete se desprinsese din întuneric, ținîndu-se de mîna. Pe cap ele aveau o coroană de frunză de viță-de-vie. Corpul le era învălît în fișii de haină în așa chip, încît ceea ce trebuia să se vadă nu se vedea, și ceea ce nu trebuia să se vadă se vedea.

Fetele înconjurară movila, dansînd în zgomote și chioț, cu gesturi lubrice. Cea dintîi dintre ele, o fată din al cărui sîn se vedeau picăturile de sînge, ce curgeau dintr-o rană neînchisă încă, începu :

— Una și cu una fac două. Quod erat demonstrandum. Filisteanule ! Mie nu-mi pasă dacă una și cu una fac două, trei sau o duzină. Pentru mine problema e

altfel : eu nu știu una și cu una ; ci știu *numai una*, și aceea sună : te iubesc ! Și dacă te iubesc, te vreau ; și vreau să fii tu al meu și eu a ta. Și nu-mi pasă nici de matematici și nici chiar de botanică și nici de toată Europa. Na ! asta știu eu... Hai, dă-mi o sărutare, *soro*... Ei ce-o să fie dacă mă atingi cu mâna pe piept sau pe sîni, o să mori ?...

Cea de a doua, bătîndu-se cu mâna peste pieptul involt, începu :

— Cum, d-ta crezi că o să afle vreun muritor pe lume că ne-am sărutat măcar ? Eu nu înțeleg cum poți fi așa de rece, cînd ai ocazia să poți fi iubit cu patimă de o femeie care știe să iubească și care te iubește. Dar ce fel de bărbat ești d-ta ? Un altul ar fi fericit să poată obține măcar o privire de la mine ; o floare, un cît de mic semn de atenție ; și dumitale eu mă dau toată, mă ofer cu sufletul, cu trupul. Și mai ales cu trupul ! D-ta nici nu bănuiești ce comori de plăceri, de fericire rezidă în corpul meu ; nici nu-ți închipui de cîtă intensă voluptate e în stare organismul meu și ce deliruri de fericire îți poate provoca în toată ființa dragostea mea. Am să te fac atît de fericit ! O să ai o așa frenezie de plăceri, încît n-o să fie muritor mai fericit ca tine pe lume ! Taci ! nu vorbi ! căci te văd că șovăiești. Uite-te la mine, tu nici nu știi ce armonii de forme se ascund sub îmbrăcămîntea asta !...

A treia îi luă vorba din gură, strigînd :

— Vai de mine, nu e nevoie să-ți încordezi așa de mult regretul ce simți scăpîndu-mă, adevă, mai plastic vorbind, scăpînd corpul meu din mîină, căci, în definitiv, la asta se reduce dragostea, la o presiune a unui corp înzestrat cu ceva calități fizice și să zicem „morale“. Ei, iată, mă cam jenez să o spun, dar fiindcă din întîmplare mi-ai descoperit pornirile mai devreme decît aș fi dorit eu și fiindcă ai văzut că, ținînd la d-ta, țineam și la alții, nu în același grad, dar totuși te înșelam, în limita stării actuale de lucruri, bineînțeles, vezi bine că sunt cam clasică în modul meu de a pricepe dragostea. Te-aș iubi mult pe d-ta, dar... și pe alții ; și cînd ești măritată, cred că este cel mai ușor lucru să primești „omagiile“,

adică, pe românește, să „primești și să acorzi“ pe furiș „grațiile“ unuia și altuia dintre adoratori.

A patra, mai sfioasă, suspină :

— Te iubesc cu totul, cu inimă, *cu corp*, cu suflet. Spune : mă vrei ?

O alta strigă cu ochii plini de beția desfriului :

— Doctoratul meu în filozofie nu face nici o para față de impulsivitatea internă, și văd că chiar inteligența mea s-a pus în serviciul instinctului acesta care stăpînește pe oricare dintre noi...

Celelalte fete chicotiră și ele pe rînd, cu gesturi nerușinate, cu mișcări atrăgătoare și cu o descoperire neîncetată a farmecelor trupurilor lor. Hora se învîrtea în zgomot de cîntece, de beție și de voluptate.

„Bunul meu maestru mă luă însă de mîină, îndepăr-tîndu-se...”

— Maestre, cine sunt aceste femei ? Dacă amintirea nu mă înșală, ele sunt bacantele, care acum cîteva mii de ani au sfișiat pe muntele Citeron pe neprevăzătorul Penteu.

Iar maestrul îmi răspunse :

— Sunt „eroinele“ d-lui Vasile Pop — fete tinere, luate din lumea de azi. Ele sunt surorile voastre. Între dîsele poate fi și logodnica sufletului tău, care și acum îți plutește, nepătată, pe dinainte... Acest scriitor de literatură isterică și pornografică ar trebui izgonit din cîmpul literii tipărite. Lipsindu-i bunul-simț și buna-cuviință și mai ales lipsindu-i orice scînteie de talent literar, ar trebui să i se strige cu hotărîre, vechiul dar și de data aceasta potrivitul : „*În lături !*“

Și bunul meu maestru se opri, arătîndu-mi cu mîina îndărăt : pe movilă, un trup sfișiat și însingerat stătea aruncat.

Era răzbunarea bacantelor...

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

D. Brătescu ne dă un volum nou¹, în care, pe lângă vechile lucrări, se mai găsesc câteva schițe noi și o nuvelă mai întinsă, al cărei titlu a trecut și asupra culegerii întregi.

Nu cunosc însă un scriitor cu o personalitate mai unitară decât d. Brătescu. Toate nuvelele sale au aceeași înfățișare și măsură. Ele poartă întipărirea neștearsă a sufletului povestitorului în exerga lor. Acest scriitor nu-și risipește producția sa literară înainte de a o fi însemnat cu armele sale sufletești, ce o fac repede recunoscută.

Iată pentru ce, cu prilejul acestui volum, nu se pot adăuga lucruri noi la cele spuse odinioară. D. Brătescu se răsfrînge în întregime în fiecare din nuvelele sale, tot așa după cum în fiecare picătură de rouă se răsfrînge același cer de sus. Nu-mi rămîne, deci, decât de a relua câteva din vechile observații ce se pot lumina și mai mult acum prin cercetarea nuvelei titulare.

Claude Bernard avea obiceiul să zică: „dacă aș pătrunde înțelesul unui singur lucru, atunci aș înțelege lumea întreagă“.

Despre d. Brătescu se poate spune că, înțelegîndu-i-se o singură nuvelă, i se pătrunde întreaga sa operă literară.

*

S-a scris și în rău și în bine despre nuvela *În lumea dreptății*. Ea a fost lăudată sau criticată, după tendința

¹ *În lumea dreptății*.

ce s-ar afla în cuprinsul ei. Nu sub acest raport o voi privi și eu.

Ea poate fi tendențioasă sau nu. Aceasta, după părerea mea, nu-i poate da ceea ce n-are, nici nu-i poate lua ceea ce are. Problema tendinții în artă e desigur o problemă ce se poate discuta. Nu mi s-a părut totuși a atinge vreodată esența operei de artă. Ea se poate lăsa la o parte fără vreo pierdere deosebită pentru o lucrare de merit. E mai bine deci să ne mărginim la cuprinsul sentimental al acestei nuvele.

Judecată în fondul ei, ea are aceleași însușiri ca și *Pană Trăsnea Sfîntul* sau *Două surori*. Ea se desface din același suflet unitar. Albinele fac miere, viermii de mătase fac mătase, iar d. Brătescu nu poate să facă decât nuvele, întipărite de aceeași duioșie caracteristică. În sufletele eroilor săi trăiește aceeași viață potolită, fără nici o apărare la toate loviturile din afară.

Fiecare trebuie să vină la lumina zilei pregătit pentru lupta vieții. Natura ne dă armele, fără de care suntem înfrinți. Niște astfel de înfrinți ai vieții sunt toți eroii d-lui Brătescu. Ei sunt niște firi înzestrate cu o simțire deosebită, în afară de care natura nu le-a pus nimic la îndemînă. Ei sunt cu desăvîrșire nepregătiți pentru viață: ei sunt învinși, înainte de a începe lupta cu greutățile ei.

După cum sub raportul fizic omul e înarmat în vederea latitudinii geografice sub care trăiește, tot așa e și sub raportul moral. Căci este o latitudine morală. Dacă cuprinsul tău sufletească nu se potrivește acestei latitudini sub care te naști, atunci ești un veșnic răzvrătit sau un învins. Cînd ai arme de luptă, te răzvrățești împotriva unei stări de lucruri ce te apasă. În astfel de împrejurări se nasc eroii, iar literatura ce se ocupă de ei este o literatură eroică. Luați de pildă pe Ibsen. Mai toate figurile pe care le-a plăsmuit el sunt eroice. Brand sau doctorul Stockmann, Nora sau d-na Alving sunt niște răzvrătiți împotriva atmosferei morale în care trăiesc. Ei s-au născut sub o latitudine nepotrivită firii lor. Și cum natura le-a dat un suflet energic, ei ies uneori mai oțe-

liți din lupta pe care o duc împotriva ideilor curente ale contemporanilor lor.

Însă, după cum sunt urieși de fier cu picioare de argilă, tot astfel sunt oameni cu o simțire răsunătoare, dar lipsiți de orice voință. Ei sunt un fel de Prometei, legați de stînca Caucazului. În sufletele lor geme ura împotriva vulturului, care nu e decît lumea cu moralitatea ei curentă. Voința lor însă e în cătușe. Și vulturul își înfige gheara tot mai adînc în măruntaiele nenorocitului zeu înlăntuit. De pe buzele lui nu se aude totuși nici o plîngere.

Astfel de zei învinși sunt eroii d-lui Brătescu. Sufletul lor e prea simțitor, prea delicat pentru a se putea potrivi latitudinii morale sub care trăiesc. Răzvrătirea îi cuprinde. Ar vrea să prefacă lumea, dar puterea le lipsește. Ei sunt urieșii cu picioare de argilă. Și, în loc de a aduce vreo prefacere, mediul îi învinge și-i strivește fără nici o luptă.

Această tragedie a omului, care simte, dar nu poate lupta, este elementul de căpetenie a celor mai multe nule ale d-lui Brătescu. Literatura sa e literatura învinșilor, după cum cea a lui Ibsen e a luptătorilor. Totuși și învinșii unuia, ca și luptătorii celuilalt nu sunt decît aceleași ființe. Fondul lor sufletesc e același : dar pe cînd unii s-au născut fără nici o armă pentru lupta vieții, ceilalți sunt îmbrăcați în zale. Aceasta e toată deosebirea.

Nu e deci de mirare dacă și *În lumea dreptății* ni se înfățișează cu aceleași caractere. Căci ce-i altceva Andrei Rizescu decît un învins? Și după cum sunt născuți-morți, sunt și născuți-învinși. Unul dintre aceștia e și Rizescu.

Viața cu luptele ei, spunea Chamfort, face pe oameni de bronz ori îi zdrobește. Pe eroii d-lui Brătescu, ea i-a zdrobit¹. Rizescu e și el un om zdrobit.

*

Judecată din acest punct de vedere, opera d-lui Brătescu ar putea să pară imorală. Ea ne arată înfrîngerea sufletelor cinstite în luptele existenței. Dar așa e viața.

¹ Asupra acestei observații a se vedea și articolul din *Pași pe nisip*, vol. II. (În ediția de față, vol. I, p. 228.)

Observația d-lui Brătescu pleacă dintr-o realitate. Un singur lucru numai i s-ar putea întîmpina : această realitate e parțială. Alături de învinși, sunt și învingători. D. Brătescu însă nu are nici o privire pentru aceștia. Pentru d-sa, ei nu există.

Nu se poate cere însă de la toți artiștii o înțelegere multilaterală a lumii. Taine, care pătrunsese cu mintea lui atîtea, spunea : „Nu văd marginile spiritului omenesc ; dar văd pe cele ale minții mele“.

Marginile spiritului unui artist sunt cu deosebire apropiate. De cele mai multe ori, arta e o interpretare intensivă, dar îngustă a lumii. Ea e o problemă de temperament. Și temperamentul e elementul cel mai statornic și mai personal din noi. Numai artiștii mari au izbutit să rupă cătușele temperamentului lor, revărsîndu-se într-o înțelegere universală. Opera lor e o a doua lume, cu lumina și umbrele ei. Însă nu un astfel de artist demiurg e d. Brătescu.

Dar dacă, după concepția d-lui Brătescu, viața este imorală, ceea ce nu-mi pare prea departe de adevăr, opera lui, în elementele ei temeinice, este una din cele mai morale opere din cîte avem noi în literatura noastră. Ea produce o adevărată mulțumire sufletească. Tot ce e curățenie a inimii și a vieții face cîmpul de preocupare a d-lui Brătescu. Tot ce e cinste, tot ce e iubire de bine și de frumos, tot ce e năzuință către liniște și pace, tot ce e duios și nevinovat a găsit în acest scriitor un tîlmaci de o simțire și cumpătate în adevăr clasice.

Eroii lui sunt mari. Ei sunt însă ca acei albatroși împiedecați în mers de aripele lor prea mari, despre care vorbea Baudelaire :

Ses ailes de géant l'empêchent de marcher...

KAKOCHYMOS

(IMPOTRIVA UNUI ANUMIT FEL DE CRITICĂ)

Am avut întotdeauna o părere cumpătată despre menirea criticei. Și cum uneori scriu și eu critică, această cumpătare nu pare a fi izvorită dintr-un folos personal. Ea pleacă mai degrabă dintr-o cumpănire statornică a lucrurilor, ce-mi îngăduie, după putință, să mă despart de umbra pe care o aruncăm de obicei asupra părerilor noastre despre lucruri. Sunt, așadar, un Peter Schlemil ce și-a pierdut umbra. Cel puțin în această privință.

Nu aleg totuși acest prilej de a lămuri chipul cum cred că e mai bună critica. Amintesc numai că, după părerea mea, cu cât ea se va apropia de literatura curată, amestecându-și uneori hotarele după nevoie, cu atât va câștiga. Critica nu poate trage decât foloase.

Ea mi-a părut întotdeauna ca piraiele crescute din pricina ploilor de toamnă, ce nu țin seama de îngrădirile făcute de mâni omenești. Acum sunt pe un ogor, acum pe altul. În apa lor limpede se oglindește acum floarea frumoasă a cîmpului, acum spicul folositor al grîului. Tot așa critica își primblă apele sale acum prin țarina roditoare a științei, acum prin cîmpia liberă și smălțată cu flori a artei.

Desigur însă că în privința ei pot fi mai multe păreri. Fiecare urmează pornirile spiritului său. Așadar și pentru dînsa se pot deschide veșnicile discuții, care vor dăinui întotdeauna, în jurul frumosului și al folositorului.

Dar cine are o concepție despre un lucru nu e silit prin aceasta de a nu înțelege și concepțiile altora. E chiar în definiția criticului de a fi cât de primitiv pentru lucruri străine.

Un artist în adevăratul înțeles al cuvîntului e mai personal în chipul lui de înțelegere. El are o concepție mărginită și intensivă de viață, ca și de artă, din care țîșnește întreaga lui producție artistică. Așa că din partea unui poet, de pildă, se poate îngădui oarecare îngustime de vederi. De la dînsul se cere numai adîncime, avînt și putere de expresie.

Nu tot astfel și de la un critic. Deși e lipsit de darul însuflețirii și al evocării, el trebuie să aibă totuși o înțelegere mai largă. Înzestrat cu o notă personală, cu un fel propriu de a scrie, el trebuie să-și apropie dacă nu inima, cel puțin mintea de toate celelalte feluri de a concepe. Dacă nu le poate aproba, el trebuie să le înțeleagă și să le lămurească. Uneori, cînd e cu puțință, el trebuie să meargă să le cerceteze pînă în izvoarele lor vii. Căci tot ce are o pricină limpezită are și o iertare.

Și această înțelegere largă e nota deosebitoare a unui critic. Un critic care se statornicește într-un fel mărginit de a pricepe e lipsit tocmai de ceea ce-i trebuie mai mult, de lărgime de spirit și de mlădiere față de toate formele de manifestare artistică. Într-un cuvînt, el nu e pîriul în care se oglindește cu aceeași deslușire spicul de grîu, salcia pletoasă și firul de romaniță sălbatecă.

Înțeleg, așadar, multe feluri de critică, deși uneori nu-mi sunt aproape de inimă. Înțeleg, de pildă, critica de erudiție și-i pricep însemnătatea.

De cîte ori citesc o carte plină de note, notițe și note, plină de date, plină de fulgii unor pene smulse de la toate păsările pămîntului, îmi răsare dinainte iccana unui *coolie*. Văd un mic chinez, galben și supt la față, cu ochii stinși și fără sprîncene, rătăcit într-o depărtată colonie europeană. Stă la marginea mării, în port, plîmbîndu-se liniștit. Din larg, o corabie se limpezește. Din ce în ce ea spintecă zările, apropiindu-se. Iat-o acum lângă țarm. Micul *coolie*, care abia se mișca odinioară, sare sprinten pe bord. În cîteva clipe îl vezi încărcat cu saci

grei și cu pachete uriașe. Nici n-ai fi bănuț în acel trup plâpând atîta iuteală și mai ales atîta putere și răbdare.

Sunt unii critici ce-ți par niște adevărați *coolii* cînd îi vezi împovărați cu atîția saci, pe care îi descarcă din cea dintîi corabie ce vine din largul mării, spre a-i încărca din nou pe alte corăbii pentru locuri necunoscute... Și deși nu ți-ar plăcea ca criticul să ajungă un simplu *coolie*, înțelegi totuși și folosul acestuia. Din aceea cercetare muncită a unei date, a zilei de naștere a unui poet, a tuturor asemănarilor cu scriitorii trecutului, poate ieși cîteodată o sfioasă scînteie de lumină pentru înțelegerea desăvîrșită a scriitorului. Această scînteie nu e de disprețuit. Își are și ea rostul ei, precum într-o clădire își are însemnătatea ei cea mai mică pietricică. Libertate deci pentru o astfel de critică !

Sunt alți scriitori care înțeleg critica ca un fel de luptă veșnică. Filozoful grec, bătrînul Heraclit, spunea încă într-un trecut îndepărtat : *Πολεμός πατήρ πάντων...* Și, în adevăr, dacă războiul este născător a toate, e de prisos aproape să amintesc că poate naște și lumină. Din această luptă neîncetată, din această lovire de oțete și de scuturi scapără oarecare lucruri. În cinstea lor iertăm rănile care, cu mai multă îndemînare, cu mai multă îndurare și bunătate, s-ar fi putut înlătura. Alții, dimpotrivă, căutînd a le înlătura, pun prea multă miere în cugetarea lor și prea multe flori în stil. Adevărul ajunge atunci de nerecunoscut. Ei pleacă desigur dintr-un sentiment ce le face cinste, dar bunul-simț are uneori de suferit. Lor li se potrivește cuvîntul îngeresc al lui Joubert :

„Dacă unul dintre prietenii mei e chior, n-am decît să-l privesc dintr-o parte“.

Nu-i mai puțin adevărat că dacă unul dintre scriitori e „chior“, criticul ar trebui să ne-o spună și nouă. Cînd nu ne-o spune, el nu-și îndeplinește datoria sa. Prin această tăcere voită, totuși, el nu face nimănui nici un rău. Și criticii, ca și nobilii lui Beaumarchais, cînd nu ne fac rău, ne fac încă un bine.

Așadar critica erudită, ca și critica curat literară, critica războinică, ca și critica prea dulceagă, critica dogmatică, ca și cea impresionistă își au înțelesul și rostul

lor. Ele îmbracă tot atîtea feluri de a fi ce-și au îndrituirea unei manifestări literare. Îmi pare rău că în aceste cîteva rînduri trebuie să mă ocup, în scurt, de un alt fel de critică, ce nu are această îndrituire.

*

O astfel de critică o voi numi critica lui Kakochymos.

Numind-o astfel, urmez un obicei antic. La greci, un concept mai larg, o idee mai generală erau întrupate într-o ființă cu un nume plin de înțeles. Cred că un astfel de nume pretuiește aproape o definiție.

Kakochymos este un scriitor ce n-a avut niciodată ceva de spus, deși a colindat toate drumurile artei, lovînd la toate porțile sau porțițele ei. Cumințit după tot atîtea neizbutiri, el se îndreaptă atunci spre critică. După părerea lui, în critică nu se cere nici un talent. Aceasta de altminteri e o credință mai răspîndită. De vreme ce asupra oricărui lucru e ușor de a închea o judecată oarecare, se înțelege de la sine că e ușor de a fi critic.

Nimeni însă nu se gîndește că părerile pot fi mai întemeiate sau nu ; că ele izvorăsc dintr-un gust artistic mai mare sau mai mic și dintr-o cultură mai bogată sau mai săracă. În adevăr, și Perrichon avea părerile sale asupra munților Alpi ; n-a fost însă un cuvînt ca să și le scrie într-un volum. Aceasta a înțeles-o și dînsul.

Se mai uită, de asemenea, și partea de artă ce intră în critică. Nu e de ajuns să ai o părere, chiar bună. Trebuie să știi s-o înfățișezi sub lumina de veșnicie. În cuvîntul tău trebuie să se simtă ceva din fiorul artei.

Kakochymos însă nu înțelege aceasta. În poezie sau în nuvelă el o pricepe : de aceea le-a părăsit după cele dintîi încercări. Lipsa ritmului sufletesc și a simțului artistic era prea fâțișă. În critică, i se pare că nu este așa. Iată deci pentru ce se aruncă cu atîta încredere și îndrăzneală în acest *stadion* al nemuririi.

Cînd însă se vede alături de ceilalți luptători, are o clipă de reculegere. În jurul lui se încordează atîția mușchi frumoși și puternici, gata de luptă. Se uită puțin și la miinele lui. La lumina mai crudă ca oricînd a soarelui, se ivesc două brațe subțiri și goale de carne. Un sen-

timent de rușine îl cuprinde. Însă de pe treptele de marmoră ale stadionului mii de ochi îl privesc. Toată patima lui de om care voiește să însemne ceva i se ridică atunci în obraz. Privirea i se turbură ; vede roș înainte. Și Kakochymos începe lupta.

Lupta lui Kakochymos ia cele mai adese două înfățișări. Cea dintii formă e cea a lingușirii. Prin felurite mișcări feline, el se apropie de atleții cunoscuți. Le ține vasul, din untdelemnul căruia ei se freacă pe trupul lor frumos. Alteori le ține *strigilul* ; aleargă după un sandal căzut, pe care îl duce apoi triumfător ; când luptătorul e ostenit, Kakochymos îi face vînt ori îl șterge de sudoare.

În literatură, Kakochymos își alege un poet reputat. Gustul lui se îndreaptă, de pildă, către Euphonios. Înaintea lui nu vede decît pe Euphonios. Și dacă s-ar pune să scrie despre dînsul un studiu limpede și entuziast, n-ar avea desigur nimeni ceva de zis. El însă se mărginește la lucrurile mărunte, pe care le poate prinde. Cu neobosire, Kakochymos publică studii despre „pipa lui Euphonios“, despre ce a zis Euphonios după o digestie rea, despre portretele lui Euphonios. În pictură Kakochymos își alege pe Kallichroma, căruia îi păzește tablourile cînd le expune și îi zdrobește culorile pe talerele de lut cînd maestrul lucrează.

Ajunge astfel un timp că nu se poate vorbi de Euphonios sau de Kallichroma fără a se aminti și de Kakochymos. Pe aceste căi cotite izbutește așadar și dînsul să smulgă una din frunzele din cununa de laur ce împodobește fruntea marelui poet sau pictor.

Desigur că a cuceri nemurirea cu astfel de sprijin nu e lucrul cel mai frumos. Dar nu e nici cel mai urît, întrucît nu e dăunător cuiva. Latriile cele mai fanatice se pot încă îngădui, cîtă vreme nu-s primejdioase pentru nimeni.

Nu tot atît de vătămător e și al doilea fel de a face critică al lui Kakochymos. Împotriva lui trebuie să ne ridicăm.

Nu e prilej literar în care Kakochymos să nu-și spună cuvîntul cu zgomot, cînd pentru aceasta nu se cere nici pricepere, nici talent. O poezie sau un studiu critic

de oarecare noutate găsesc un apărător sau un hulitor aspru în Kakochymos. El nu le privește însă sub raportul estetic, ceea ce ar fi de înțeles, ci pentru a face ceva zgomot, învîrtindu-se numai în jurul momentelor din afară ale operei de artă. Poetul sau criticul rămîn astfel alături de discuție. Cel ce-i întreține focul este Kakochymos. El trebuie să aibă mulțumirea muștei ce se întoarce de la arat pe spinarea bouului. Kakochymos e atît de convins și de înfierbîntat, încît nu m-aș mira să-l văd bătîndu-se în duel pentru o poezie a lui Euphonios !... Pentru ca această latrie să fie însă cumpănită și de o parte negativă, el își alege scriitorii ispășitori. Asupra lor se aruncă, ca întotdeauna, cu mijloace exterioare. El nu-i lovește în miezul creațiilor. Pentru aceasta s-ar cere altă pricepere.

Felul unei astfel de critici stă în a lua cîteva fraze din vreun articol sau poezie, spre a le însoți apoi de lămuririle necuviincioase și nepricепute de care e în stare o minte îngustă și un suflet plebeian. Necuviința lui nu se potolește nici dinaintea sexului.

Cînd se aruncă asupra unei cărți întregi, Kakochymos procedează prin alăturare de fraze răzlețite, din care i se pare c-ar putea scoate o contrazicere. Finețele și nuanțele de idei nu sunt pentru mintea lui. De aceea Kakochymos e dușmanul lor înverșunat.

Din lucruri pe care nu le pricepe, el scoate încheieri primejdioase, care n-au nici farmecul insinuației subțiri. Iată o pildă :

Un scriitor oarecare, vorbind despre opera lui Lucrețiu *De rerum natura*, după ce arată că e greoaie, din pricina subiectului ei științific, adaugă : „și ar fi fost mai greoaie dacă ar fi încăput pe mîni mai puțin dibace“.

Kakochymos (unul dintre ei) se grăbește să scrie¹ : „D-l X. vorbește întotdeauna cu o *dezgustătoare laudă de sine* ; astfel, amintind că opera lui Lucrețiu *De rerum natura* este greoaie, adaugă : «și ar fi fost mai greoaie dacă ar fi încăput în mîni mai puțin dibace» — adecă decît mîinile d-sale“ !

1 D. M. Simionescu-Rîmniceanu, în *Luceafărul* pe 1906.

Kakochymos n-a înțeles că era vorba de mîna dibace a lui Lucrețiu, care a știut să dea ceva poezie unei materii aride. Cu o astfel de neînțelegere și pripire, el trage încheieri ce sunt mai mult de ordin privat decît de ordin literar. În acest chip orice se poate dovedi. Zenon din Eleia dovedise că săgeata ce zboară stă pe loc. El va fi avut însă poate și mai multă logică în argumentarea lui.

*

O astfel de „critică“ nu e de îngăduit. Ea e o vorbărie neinteligentă și vătămătoare, ce izvorăște din dorința deșartă de a face zgomot. Căci de la un timp se ajunge a se vorbi de Kakochymos ca de un om cu rost literar. Nimeni nu bagă de seamă că n-a spus niciodată nimic pe propria lui răspundere, încurcînd cel mult cîteva fraze ale altuia, cu un rictus dinaintea căruia nu poți sta decît nedumerit. Atît sunt de mari îndurările la care suntem supuși pe acest ogor neîngrădit al literaturii !

O astfel de literatură nu e cea adevărată. Ea nu e scrisă cu mîna dreaptă. Și ar fi de dorit să avem cîți mai puțini scriitori ce scriu cu mîna stîngă. Căci în clipele de față ei sunt mai mulți. Pentru a-i descoperi nu e greu. Cred că sunt pe buzele multora. Oricum, a-i afla e o problemă mai ușoară decît de a afla, de pildă, vîrsta unui căpitan de corabie, înmulțind lungimea corabiei cu înălțimea catargurilor...

CARAGIALE

I

In jurul unei mese, Glykyon, Amphitryon și Picrophonios stau de vorbă. Pe măsă, un mic ceainic începe să fiarbă. O clipă de tăcere. Toți ascultă așintiți. Apoi Amphitryon varsă ceaiul galben în pahare.

Amphitryon Mi-am îngăduit să vă pun deopotrivă, fără a putea face tot așa și cu zahărul, deoarece nu simțim cu toții la un fel ceea ce e dulce. Măsura simțirii noastre stă în vîrful limbii. Ajunge ca firicelul de nerv să fie mai subțire sau mai creț spre a ni se schimba gustul. (Zimbind, întinde zahărul.) O, Picrophonios, nu-l disprețui.

Picrophonios N-am obiceiul să disprețuiesc ceea ce e dulce, Amphitryon. Dar n-am înțeles niciodată goana după dînsul, căci și amarul e bun cîteodată. O privește frumoasă, scaldată într-o lumină potopitoare, pierde din farmecul ei. Îi trebuie și umbră. Tot așa, să presupunem că ți s-ar da într-o zi numai lucruri dulci...

Glykyon (tîind) E o măsură în toate, Picrophonios. (Își ia paharul și se întinde pe canapea. Privind la ceaiul limpede.) Cît de frumos se ridică aceste beșicuțe gălăgioase de apă, spre a se risipi apoi ! În acest pahar mă văd

pe mine însumi. În adîncul sufletului meu, ca și în fundul acestui pahar, se plăsmuiesc idei frumoase de opere minunate. Toate năzuiesc spre lumină. Se ridică încet, încet; le simt ca pe niște lucruri ce trăiesc din viața mea. Cînd ajung însă pe vîrfurile buzelor, se risipesc în atingerea cu aerul. Nici una nu izbutește să prindă trup și trăinicie.

A m p h i t r y o n Nu te întrista, Glykyon. Fiecare dintre noi e nemulțumit de ceea ce face, pentru că se uită prea bine în adîncul sufletului său. Știe ce e acolo; cunoaște comorile lui. Și, cînd vede firicelele de aur, pe care abia le poate scoate dintr-o comoară atît de mare, care durează deznădejde. Noi însă, privind de pe delături, ne mulțumim și cu atît. Noi nu vedem comoara, nici munca, ci vedem numai firicelele cum scilipesc frumos la lumina soarelui.

P i c r o p h o n i o s Te îndepărtezi prea mult, Amphitryon. Molière a spus odată că în vinul amestecat cu pine este o minunată tărie, ce te silește să vorbești. Se pare că și ceaiul are această putere. El vă dă aripi, cu care zburăți prea departe. Nu uitați că trebuie să discutăm despre un lucru hotărît. O bună discuție însă e ca plutirea pe mare la cei vechi. Corăbierii trebuiau să vadă întotdeauna țărmlul; ei nu se aruncau deci în largul primejdios al mării glauce. Nu se cade așadar să ne depărtăm nici noi de linia uscatului. Țărmlul pe lingă care trebuie să plutim e tras de *Momentele* lui Caragiale. Și fiindcă cineva trebuie să înceapă, scumpul nostru Glykyon are cuvîntul.

A m p h i t r y o n A-l auzi e o plăcere și pentru mine.

G l y k y o n Îți mulțumesc pentru cînte, o Picrophonios. Nu știi însă dacă voi fi la înălțimea ei. Începutul e totdeauna greu. Lucrurile literare îndeosebi n-au un început hotărît. Poți obîrși de unde voești. Și tocmai această libertate te zădărnicește mai mult, căci ești nevoit să hotărăști o măsură de judecată și de valori în lucruri ce n-o au.

E tot atît de firesc totuși, pe cît e de puțin nou, de a începe spunînd: Caragiale e un mare scriitor satiric. Însemnătatea lui e în observația nemiloasă a împrejurărilor sociale.

În grădina Luxemburgului se află o mică statuă de bronz ce mi-a ispitit privirea. Ea se numește *Vinzătorul de măști*. Un tînăr vinde măști. Privindu-le din față, ele sunt chipuri cunoscute de oameni însemnați. Dar chiar dacă nu i-ai cunoaște, vezi oricum figuri pline și rotunde, cu zîmbetul plutind pe buze și cu inspirația pe frunte. Plotele unora sunt înconjurate cu frunze de laur. Fă însă cîțiva pași îndărăt, și în locul obrazului plin vei vedea foaia de bronz cu ridicături și scoborîri neregulate; în locul nasului frumos, vei vedea o gaură fără nici un desen.

Eroii lui Caragiale sunt tocmai ca aceste măști. Pe din față e o arătare înșelătoare, dar pe din dos, în locul liniilor frumoase și pline, se zăresc golurile ce răspund acestor forme rotunde. O altă icoană. Ia de pildă o tapiiserie. Pe de o parte, desene colorate se desfășoară cu bogăție, arătînd o caravană de beduini ce străbat pustiul pe cămile. Întoarce-o, însă. Unde sunt arabii? Unde sunt cămilele? Unde e frumusețea aceea înșelătoare a desenului? În locul lor vei vedea numai niște fire încîlcite. Și totuși, dacă privești bine, desenul ți se arată în linii mari. Amănuntele lui însă s-au pierdut. Sărmanele cămile ce urte sunt! Bieții arabi ce neisprăviți sunt în burnuzurile lor!

Ei bine, Caragiale știe întoarce tapiseria societății noastre și pe dos.

P i c r o p h o n i o s Glykyon, ceea ce aduci ca o laudă îmi pare mai mult o învinuire. Căci dacă poți privi tapiseria pe din față, pentru ce te-ai pune s-o privești și pe din dos? O întindem noi astfel pe perete? Nu. Pentru ce? Pentru că e urită. S-o lăsăm deci cum e mai frumoasă. Să admirăm arabii și cămilele. Să admirăm palmierul din depărtare, ce-și întinde umbra lui dorită. Să ne scaldăm privirea la aceste frumuseți. A ne plăcea uritul e o pervertire sufletească, sau cel puțin o boală care ar trebui să dea de îngrijit...

A m p h i t r y o n (*intrerupînd*) și care l-a făcut pe Caragiale să scrie cîteva mici capodopere. Tot așa unele scoici atinse de o anumită boală secretează perle. Feri-
oită boală!

Glykyon. Nu te lăsa înșelat de cuvinte, Picropho-
nios. Negreșit că un scriitor poate fi ademenit și de ară-
tările frumoase ale societății noastre, tot așa precum
unii pictori nu văd decît madone încîntătoare și îngeri
cu părul buclat și cu obraji rotunzi. E și aceasta o înfă-
țișare a lumii ce are dreptul la reprezentare artistică.
Dar, după cum ți-am spus, tapiseria pe lingă față mai
are și dos, așa că e un semn de pătrundere și de agerime
dacă le poți vedea pe amîndouă. Și tocmai în această stă
talentul lui Caragiale. Arta lui este o artă cam dezamă-
gită, cu toată veselia ei dinafară. Ea se lovește de reali-
tăți, arătîndu-ne că arabii și cămilele de pe pînză sunt
un amestec de fire încîlcite. Și din acest contrast, între
ceea ce pare și ceea ce e, izvorăște nota satirică, rece și
dureroasă, atît de caracteristică lui Caragiale.

Amphitryon. Sunt cu totul de părerea ta, Gly-
kyon. Voi adăuga numai că satira lui Caragiale se în-
dreaptă cu deosebire asupra burghezimii. Îmi vei îngădui
și mie o iconă.

Ieșind noaptea de la teatru, întîlnești un domn gras
mergînd alături de soția sa. Mersul lui e impunător;
ținuta e cuviincioasă și mișcările demne. Bărbia răsfrîntă
e ascunsă de gulerul strîns. Pe cap strălucește pălăria
înaltă.

Și după ce l-ai privit bine, lasă-l să se îndrepte spre
casa lui. Așteaptă un ceas, două, și apoi bate cu putere
la ușa camerei de culcare. Vei vedea deodată ivindu-se,
cu un sfeșnic în mîină, un colos, pe care nu-l mai recu-
noști. Un chip de om desfigurată, cu cărnurile răsfrînte.
În gură, nici un dinte : dantura e pe masă. Capul e pleșuv :
peruca e pe scaun. Te uiți la dînsul speriat. Nici n-ai
crede că e domnul de adineaori.

Astfel se ivesc micii burghezi în opera lui Caragiale :
în cămașă de noapte, cu sfeșnicul în mîină, fără dantură
și fără perucă.

Glykyon. Nu numai burghezimea, Amphitryon. Eu
cred că toată societatea noastră mijlocie, cu spoială de
cultură, ni se arată în cămașă de noapte a ignoranței.
Darul lui Caragiale e de a te face să pipăi realitățile.
Vezi de pildă, un ziar bine informat. Pare un ziar apusean,

care face jertfe pentru a avea un reporter ce iscodește
toate. Ei bine, te înșeli ! Caragiale ți-l arată pe Caracudi
hoinărind pe Calea Victoriei, privind prin vitrine și apoi
plăsmuindu-și notițele mincinoase sub cerul liber, în gră-
dina Cîșmegeiului. Vezi un tînăr în preajma Sfîntului Du-
mitru. Trebuie să se mute, și n-are nici un ban în buzur-
nar, cu toate că e stăpînit de cea mai desăvîrșită liniște
sufletească. Nevoile materiale nu-l ating. Stai și-l admiri,
gîndindu-te la Seneca sau la stoicii cei vechi. Dar te în-
șeli. Seninătatea tînărului se lămurește prin „micile eco-
nomii“ ale nevestei. Și ce complicitate rușinoasă se as-
cunde sub acest cuvînt !

Talentul lui Caragiale stă, așadar, în a întoarce tapi-
seria societății de azi. Stînd dinaintea ei și trecînd-o sub
privirea noastră, el ne spune : domnilor, iată un jude-
cător de instrucție ce pare zelos și ingenios ; vă înșelați,
e numai un farsor și un iubitor de reclamă ; iată un
examinator ce ar părea că nu ține seama de protecții :
vă înșelați, căci în biletul lui de recomandație, în loc să
citească Ghiță Nițescu, a citit Niță Ghițescu. Nepărtinirea
lui era numai o greșeală, pe care o îndreaptă pe dată ;
iată un tînăr care cu duhul blîndeței spune prietenului
său vorbele rele ce s-ar fi răspîndit asupra lui. Ați crede
că e un binevoitor : vă înșelați, deoarece tînărul însuși
născocoște acele infamii, răspîndindu-le apoi printre cu-
noscuți...

Și Caragiale merge mai departe, dezvălînd multe
obrazе. El e purtătorul de măști din grădina Luxembur-
gului. Brațele lui sunt pline de măștile smulse de pe
obrazul d-lui Ionescu sau Popescu, de pe obrazul ziaris-
tului român, al studentului român, al micului funcționar
român, ce e totdeauna elegant, deși are numai o sută
de lei pe lună, al „damei“ române...

Picrophonios O, Glykyon, văd că admirația ta
e fără margine. Nu crezi totuși ca și mine că acest scriitor
stăruiește prea mult asupra unor lucruri ce n-au decît
o însemnătate restrînsă ? Prea se risipește în lucruri mici !
Nu e oare în lumea aceasta o poezie mai largă și mai
înaltă, ce ar putea încălzi talentul lui ? Eu cred că da.

De aceea nu mă mișcă îndeajuns toate aceste nimicuri în jurul cărora se învîrtește. Ele sunt ca niște flori de câmp nemirositoare.

A m p h i t r y o n O, Picrophonios, îmi vei da voie să te întrerup cu o parabolă. Un călător mergea odată pe o câmpie. Iată că întâlnește o floare sălbatică și urîtă. O smulse din întâmplare, punînd-o la nas. Floarea răspîdea o mireasmă plăcută. Călătorul mirat o întrebă :

— De unde ai tu mireasma aceasta ? Nu e a ta.

Floarea răspunse :

— În adevăr, nu e a mea. Eu nu sunt decît o smerită floare de câmp. Alături însă de mine era un trandafir, care, îndoindu-se asupra mea și atingîndu-mă, mi-a dat din mireasma lui.

Tot așa și cu subiectele lui Caragiale. Ele sunt florile sălbatice de câmp. Dar Caragiale e trandafirul : a fost de ajuns să se plece asupra lor, spre a le îmbălsăma.

G l y k y o n Îmi vei da și mie voie, Picrophonios, să povestesc o întâmplare. Un tînăr începător veni odată la Alexandru Dumas, spre a-i citi o piesă. El ceru mai întîi iertare pentru lipsa de noutate și de însemnătate a subiectului său. Apoi începu :

— Un băiat iubea odată o fată...

Tînărul se opri, privind cu sfiiciune pe Dumas, ca și cum ar fi voit să-i mai ceară o dată iertare pentru sărăcia subiectului. Dar Dumas îl întrerupse, strigînd :

— Frumos subiect, domnule ! Minunat ! Dar cere și mult talent.

Așa-s și subiectele lui Caragiale : cu cît sunt mai simple și mai obișnuite, cu atîta cer mai mult talent. Însă pe acesta Caragiale îl are cu prisosință.

P i c r o p h o n i o s Iată, desigur, o anecdotă frumoasă. Anecdotele însă ne plac de multe ori, dar nu ne conving întotdeauna. Trecînd acum la un alt șir de idei, voi urma și eu aceeași cale, povestind o întâmplare adevărată.

Odată, Caragiale își făcea vilegiatura la o mănăstire din nordul Moldovei. El își petrecea tot timpul în curtea mănăstirii, munții cu frumusețile lor neispitindu-l. Într-o zi senină, după masă, un tînăr poet îl pofti la o primblare

în pădure. Caragiale nu primi. Și pe cînd tînărul începea să-i spună, spre a-l îndupleca : „Cum, maestre, nu iubești munții ? Natura nu te inspiră ?“ — Caragiale se trase cîtiva pași îndărăt, măsurîndu-l cu privirea :

— Ce natură, mă ? ce natură ? Natura e în capul meu. Tu n-ai decît să te duci ; dar dacă ai merge de o mie de ori în pădure, tot n-ai vedea-o așa cum e așternută aici !

Și cu degetul, Caragiale trase o brazdă peste frunte.

Eu cred însă că se înșela. Caragiale n-a văzut niciodată natura. În scrierile lui nu e o singură pagină descriptivă. Oricît vei căuta, nu vei găsi un rînd care să te facă să tresari dinaintea frumuseții firii. El n-a simțit niciodată taina codrilor, farmecul nopților cu lună, sau poezia pîrîului ce șoptește pe prund. Aceasta e o mare lipsă. Cea mai armonioasă dintre coarde îi lipsește.

A m p h i t r y o n O, Picrophonios, spui poate un adevăr, dar săvîrșești o nedreptate. Un scriitor nu se judecă niciodată prin ceea ce n-are, ci prin ceea ce are. Numai însușirile se cade să ne oprească ; lipsurile, nu. Desăvîrșirea trebuie atinsă în adîncime, și nu în întindere. Pe aceasta o are Caragiale, care e un scriitor social, de o mare putere artistică și, în aceste margini, îi poți cere orice. Ceea ce-l ispitește pe dînsul e înfățișarea morală a societății, în toate micimile și contrazicerile ei, pe care le înseamnă cu o siguranță și cu o răceală uimitoare.

Caragiale e un auditiv ; el își aude eroii lui mai mult decît îi vede. De aici și minunatul lui dialog. Pentru ce i-ai cere, așadar, să fie un vizual și un sentimental, cum e, de pildă, Sadoveanu ? Fiecare cu însușirile lui. Căci adeseori aceste însușiri se înlătură unele pe altele. Dacă ar fi fost un sentimental, n-ar fi un satiric. Și, după părerea mea, a prinde raporturi morale între real și aparență e mult mai greu decît de-a prinde priveliștea ce se desfășoară de pildă acum, pe fereastră...

*Noaptea s-a lăsat — o noapte senină și instelată.
Un plop lîngă geam pare ca un deget, arătînd luna
plină. Cei trei prieteni se sprijină de marginea fe-
restrei privind...*

*Picrophonios, Agathon și Glykyon se preumblă pe
aleea de platani.*

Picrophonios Recunosc bucuros, prietenii mei, frumusețea și însemnătatea operii lui Caragiale... Cuvintele voastre mi-au deschis un câmp nou de cugetare, pe care îl voi străbate pe îndelete, în clipele mele de liniște, deoarece ideile, oricât de bune ar fi, nu se pot lua pe de-a întregul de la alții. Ele trebuiesc din nou gândite pentru a fi mistuite. Altminteri, stau la o parte ca niște corpuri străine.

De data aceasta mă voi opri totuși asupra unui singur lucru : asupra comediilor lui Caragiale în fața urmașilor tîrzii.

Astă-vară, trecînd printr-un liniștit oraș de munte, pașii mă duseră într-o uliță depărtată, largă și curată. Pe de lături, grădini bogate, cu case mici și drăguțe. Una din ele stătea pitită sub un vestmînt de iederă și de glicină ; pe deasupra, zarzării își atîrnau ramurile grele de fructe ; lingă dînsa, albinele roiau în jurul stupilor. Pe prispa de lut a casei, un bătrîn, alb peste tot, privea cu mulțumire grădina și albinele, ca și cum ar fi voit să le spună : „Gingășe albine, zburăți... Fiți însă cu luare-amin-te : cingătoarea vă strînge ; să nu vă frîngă mijlocul !“

Fermecat de această priveliște idilică, mă apropiai :

— Cum te numești, bătrîne ? zisei eu. Nu ești tu cumva Aristeu, în mijlocul albinelor sale, sau moșneagul din Tarent ce medita sub zidurile cetății la gloria trecutului : „Hanc vitam, veteres“ ?

— Nu sunt nici Aristeu, nici moșneagul din Tarent, ci mă numesc Ghiță Pristanda.

Mă dădui un pas îndărăt, privindu-l : cine ar fi putut bănui sub trăsăturile acestui bătrîn înțelept pe nemuritorul polițai ? Mi se părea că am dinainte o moaște prețioasă a unor timpuri înmormîntate demult.

— Ghiță Pristanda, strigai eu, binecuvîntat fii pentru că-mi răsăriși în cale ! Ghiță Pristanda, tu, icoană de

credință către cei mai mari, bun părinte de familie, vrednic cetățean, slujbaș plin de sîrguință și de ascultare către orice guvern, pentru că orice guvern e „tatăl nostru, al tuturor“, cum de-ai ajuns să te mulțumești cu această grădiniță și cu aceste albine, tu, care odinioară învîrteai rosturile unui oraș întreg prin iscusința nesfîrșită a minții tale ? Pe lingă atîtea virtuți, cum de-ai cîștigat și pe aceea de a te mulțumi cu puțin, ca înțelepții cei vechi ?

Pristanda mă privi cu întristare, apoi răspunse :

— Timpurile s-au schimbat și grele vremuri am ajuns ! Toate merg spre ruină în țara asta ; slujbașilor nu li se mai cere astăzi decît carte, ca și cum te-ar învăța să te urci pe zaplazul caselor pentru a urmări planurile lui conu Nae Cațavencu... Oameni subțiri, domnule, dar buni de nimic ; nu știu asculta, nici împlini porunca, nu știu sluji onoratul guvern, ce le dă pîinea de toate zilele ; domnișori ieșiți proaspăt de la școală, neîndurători la pioaic și la vînt pentru datorie. Ei, unde e vremea răposatului conu Zaharia și a coanei Zoitica, cînd toate mergeau strună ! S-a dus disciplina. Opoziția izbutește acum la alegeri. În timpul meu nu s-ar fi putut întîmpla o astfel de rușine : neica Ghiță i-ar fi umflat pe toți cei ce se răzvrătesc împotriva guvernului.

De aceea, cînd am văzut că neamul merge la o pieire sigură, mi-am regulat drepturile la pensie, spre a-mi căuta numai de zarzări și de albine.

Astfel cuvînta Pristanda, și, depărtîndu-mă de dînsul, căzui pe gînduri. În vorbele lui e un mare adevăr : timpurile s-au schimbat, alungînd multe din obiceiurile noastre. În treizeci de ani am ajuns aproape de necunoscut. Poliția nu mai e ceea ce era odinioară. Un Ghiță Pristanda nu mai e cu puțință, cum nu mai e cu puțință un Cațavencu sau un Ipingescu. Cultura pătrunde tot mai adînc și înlătură rutina din organele noastre politice și administrative. Unele figuri chiar, ca Rică Venturiano sau ca Agamiță Dandanache, nici nu cred să fi fost vreodată.

Glykyon Te înșeli, Picrophonios. Trebuie să știi că, pentru a ajunge ținta, e nevoie să treci uneori dincolo de dînsa. Pe lingă aceasta, natura, după cum spunea cu

dreptate Elisabeth Browning, e adesea supranaturală. Ea nu pare întotdeauna adevărată. Cu atât mai mult, arta are menirea de a închea într-o singură figură elemente ce în natură sunt risipite în mai multe. Adevăratele creațiuni artistice au, așadar, un adînc înțeles simbolic : și aproape toți eroii lui Caragiale, după cum a observat-o atât de bine d. Dragomirescu, sunt simbolici.

Picrophonios Primesc această interpretare simbolică, dar stăruiesc mai departe în observația mea. Eroii lui Caragiale sunt reprezentativi, dar numai pentru o epocă mărginită ; ei sunt tipici. În încheierea lor intră ceva și din sufletul omenesc din toate vremile, dar intră totodată și prea multe lucruri legate de niște împrejurări restrînse, ce tind să dispară cu desăvîrșire. Primenirea aceasta repede a moravurilor noastre surpă mereu însemnătatea comediilor lui Caragiale. Limba chiar în care sunt scrise e încheierea unei limbi desfigurată, dintr-un moment dat și în anumite pături sociale. Peste mai multe veacuri, ea va fi aproape de neînțeles...

Agathon Nu întinde presupunerile tale, Picrophonios, peste veacuri. Timpul e ca zeul Saturn : el își mănîncă copiii, și uneori pe cei mai buni dintre ei. Se poate deci întîmpla să secere comediile lui Caragiale și să cruțe romanele d-lui Pop. Din mai bine de o sută de tragedii ale lui Sofocle, nu ni s-au păstrat decît șapte ; în literatura latină erau scriitori pe care contemporanii îi puneau alături de Virgil sau de Horațiu și din care nu ne-a rămas nici un rînd. Ce avem din Varius sau din Asinius Pollio ? Ei nu sunt pentru noi decît niște nume. Cu toate acestea, apoftegmele lui Publilius Syrius s-au păstrat ! Întîmplarea e oarbă, ea mistuie adese lucrări de merit și lasă neatine scrieri nevrednice de posteritate...

Picrophonios Mă restrîng bucuros la un timp mai scurt, o, Agathon. În cincizeci de ani nu va rămînea nici cea mai mică urmă din atmosfera morală a comediilor lui Caragiale ; amintirea republicii din Ploiești sau a gării civice se va fi risipit de mult. Într-o sută de ani, fiecare rînd din *Scrisoarea pierdută* va trebui însoțit de o pagină de lămuriri. Ceea ce noi simțim de-a dreptul și ne farmecă va părea urmașilor noștri ca o priveliște de

iarnă văzută printr-un geam aburit. Și cu cît timpul va trece mai mult, cu atât și geamul va fi mai acoperit, iar vederea va fi mai împiedicată.

Glykyon Ceea ce spui tu, Picrophonios, nu privește numai pe Caragiale, ci privește într-o oarecare măsură întreaga comedie de moravuri. Acest gen literar e cel mai mărginit în spațiu și în timp. Rădăcinile lui se înfig adînc în sinul societății, într-o clipită fugară. Să nu crezi totuși că în orice „moment social“ nu se cuprinde și un adînc adevăr omenesc, tot așa după cum într-o picătură din apa mării se cuprinde întreg oceanul. Cunoscind o singură frunză, cunoaștem toate frunzele în ceea ce au ele mai temeinic ; cunoscind un om, în afară de particularitățile lui, vom cunoaște și trăsăturile obștești ale speței umane. Aceasta nu trebuie s-o uiiți. Comediile lui Caragiale vor avea deci întotdeauna o mare valoare omenească.

Negreșit însă că nu vor fi gustate cum le gustăm noi acum. O operă de artă fiind expresia unei stări de simțire obștească, nu e mai bine înțeleasă decît în vremea în care a fost scrisă. Fermecîndu-ne cu atât mai mult cu cît ne oglindim mai bine într-însa, literatura contemporană e aceea pe care o înțelegem prin toate fibrele simțirii noastre. E o fătărnicie deci de a iubi mai mult pe Horațiu decît pe Eminescu, sau pe Plaut decît pe Caragiale. Pe aceia îi putem admira, pe aceștia însă îi iubim. Poetul Marțial o spusese de altminteri destul de bine :

Illa tamen laudat omnes, mirantur omnes.

— *Confiteor, laudant illa, sed ista legunt.*

E firesc, așadar, ca în două sute de ani Caragiale, ca și Eminescu, să nu mai răspundă în totul sensibilității de atunci. Plăcerea vie pe care o simțim acum se va micșora, iar înțelegerea se va îngreui. Nu uita însă că după două mii de ani citim încă cu bucurie pe Aristofan, care nu e mai puțin „local“ decît Caragiale.

Pe lîngă aceasta, ceea ce comediile de moravuri pierd din farmec, în scurgerea timpului, cîștigă în însemnătate documentară. Și în această privință, cînd va veni să închege înfățișarea atmosferei morale de acum douăzeci

de ani, va pune cel mai mare temei pe comediile lui Caragiale, în care s-a întipărit fizionomia unei epoci, tot așa după cum în unele stînci se statornicește pentru totdeauna urma unor ramuri căzute peste dînsele...

KA

(FANTEZIE ASUPRA ARTEI ȘI CRITICEI)

Cine nu cunoaște plăcerea de a merge prin apa rece a toamnei înaintate, în nădejdea focului vesel ce ne așteaptă în cămin? Picăturile cad grele și înghețate peste obraz. Nu te gîndești însă la dînsele. Printre boabele lor, vezi ceva ce palpită roșu și cald. O limbă de foc se întinde veselă spre tine, dezmierdîndu-te. Ea merge înaintea ta, ca acele focuri tainice, ce-și tremură lumina lor violetă pe unele cîmpii. Ademenit de ea, mergi grăbit. Flacăra își grăbește și dînsa pîlpîirea. Și cînd deschizi ușa odăii tale, o vezi cum se îmbină cu focul ce palpită zbucnitor în cămin.

O astfel de flacăra pîlpîia, ca un rug călăuzitor, și dinaintea ochilor mei. Mă întreceam cu dînsa în alergare. Cînd ajunsei la ușă, mă oprii o clipă, ostent de atîta mers grăbit. La biserica de alături sună miezul nopții, ce se auzi limpede în tăcerea dimprejur. Inima îmi bătu de asemenea de douăsprezece ori, scurt, dar puternic.

Intrai. O căldură potolită mă învălui. În cămin focul își răspîndea rumeneala sa în valuri. Un fotoliu era tras aproape de dînsul. Mă oprii: o umbră stătea în fotoliu, privind în flăcări, ca și cum ar fi voit să pătrundă rostul lor adînc. Ai fi zis o cărturăreasă citind în cărțile desfăcute dinainte...

Într-o clipă amintirile copilăriei mă coprinseră. Una din istorisirile cele mai obișnuite ale bunicii mele era ivirea neașteptată, la gura focului, a unui bătrîn sau a unei bătrîne, ce stau liniștiți, fără a ridica ochii la cel

ce deschidea ușa. Și mă gîndeam totdeauna cu spaimă că o astfel de vedenie mi-ar putea ieși și mie dinainte. Nu puteam intra într-o cameră pe întuneric, fără ca inima să nu-mi bată. În mișcarea clipei, mi se părea chiar că din frămîntarea flăcărilor iese un chip omenesc, că mă privește tainic și cuminte, cu zîmbetul pe buze.

Mă gîndeam și acum că e poate un joc al luminii zbu-ciumate în întunec. Făcui cîțiva pași mai aproape. Umbra nu se risipi. Ea stătea nemișcată. Voi să zic ceva, dar glasul mi se curmă. Rămăsei astfel fără cuvînt în mijlocul odăiei.

Iată însă că omul de umbră să mișcă puțin. Deschise ochii mari și mă privi. Ai fi zis că e un nor străveziu. Pe buzele lui înflori un zîmbet prietenos.

Eu mă dădui un pas îndărăt. Dar mișcarea liniștită și zîmbetul lui îngăduitor îmi dădură încredere. Făcui o sfortare și zisei :

— Ființă vie, spirit sau umbră, din hotarele cărei lumi ai alunecat în încăperea îngustă a acestei camere ? Cine ești tu ? Trebuie să te privesc ca pe un prieten, ori ca pe o vedenie răufăcătoare, ce s-a strecurat în sălașul meu, odată cu bătaia miezului nopții, cînd umbrele primejdioase se ridică din adîncurile subpămîntești, cum se ridică aburii de pe ape ?

— Nu. Fii liniștit. Nu sunt dușmanul tău. O, nu ! În această lume, în care te zbați, înconjurat de inimi ce-ți zîmbesc, dar care nu te iubesc, eu sunt cel ce am mai multă dragoste pentru tine. Cuvîntul meu poate părea uneori aspru și neîndurător. În adîncul lui, el e totuși plin de îndurare și de căldură binefăcătoare.

— Umbră pribeagă, cine ești tu atunci, de spui că ți-am auzit adese cuvîntul prietenesc ? Ești tu spiritul unui prieten mort, ce rătăcești trist prin aceste ținuturi ? Ești tu ceva ce e sau ceva ce nu e ?

Umbra zîmbi :

— Deoarece tu ești, sunt și eu.

Atunci îi răspunsei :

— Umbră tainică, pentru ce te joci cu sufletul meu speriat ? Spune-mi cuvîntul adevărului.

Cîteva clipe de tăcere trecură. Și deși mă uitasem neconținut la umbră, ea își schimbase forma, fără să prind de veste. Se întîmplase, cum se întîmplă cu un nour, pe care îl privești neclintit :

...On le voit différent, sans l'avoir vu changer... Umbra părea acum un tînăr. Din subțietatea trăsăturilor, puteai vedea că nu era o ființă, ce ar fi fost în stare să pășască la lumina zilei. Și ceea ce era mai izbitor, trupul n-avea mîini. Tînărul înțelese mirarea mea, zîmbi și apoi șopti :

— Ești mirat că n-am mîini. Anaxagora a zis totuși că omul e cel mai deștept dintre animale pentru că are mîini. Fii pe pace. Eu plutesc pe deasupra.

— Atunci, o umbră, ce-mi semeni atît, ai îndurare de a-mi dezvălui taina care te acopere.

Umbra îmi făcu un semn cu privirea să mă așez. Trăsei un scaun, și după ce trecu cîteva clipe de tăcere, umbra începu :

— Sunt Ka : Petrece-ți mîna peste frunte și adu-ți aminte de înțelepciunea egipteană... În afară de ființa ta care mănîncă și merge, în tine mai e o zeitate nemuritoare. Este Ka. Cînd deasupra mormîntului tău trandafirii înfloriți își vor scutura frunzele, eu voi sta pe lepedea de marmoră, plîngînd învălișul trupesc pe care îl voi fi pierdut... Eu sunt zeitatea nepieritoare, ce locuiesc în tine, privindu-te cu un ochi de prietenie. Șezi. Uite focul, care ne învăluie în căldura lui mîngîitoare. Afară plouă și e urît. Aici e cald. Și în dulceața acestei clipe e bine să stăm puțin de vorbă. Viața aleargă prea repede și prea amestecată cu alte nevoi, pentru a avea adese acest prilej.

Tăcu din nou.

Eu îl priveam acum cu încordare și cu încredere. Așteptam ca de pe buzele lui să curgă cuvinte de înțelepciune. Ka mă privi limpede, suspinînd :

— Scrii !...

— Și pentru ce n-aș scrie, o Ka ? Nu este lucrul cel mai bun ce aș putea face pe lume ?

— Vorbești desigur cu mîntea ta pămîntească. Nu-ți fac de aceea nici o vină. Homunculus, după ce ieși sprin-ten din retorta lui Faust, clipi mai întîi din ochi, bucuros

de frumusețea luminii, și strigă apoi întinzându-și brațele : *deoarece trăiesc, trebuie să și lucrez !* Privește la mine... Când îmi place să mă întrupez, n-am niciodată mâini. Este un simbol al înțelepciunii dezlegate de orice deșertăciune. Căci pentru ce aș lucra ? Îmi deschid ochii mari. Lumea își aruncă frumusețile ei în ochii mei, tot așa precum un castel își aruncă turnulețele lui în oglinda întinsă a lacului... Dar tu n-ai ajuns încă la așa înțelepciune, ce se încheie în contemplație. Tu ai nevoie să lucrezi, să îngrămădești cuvinte, unele după altele ; de aceea trebuie să te primesc așa cum ești.

— O Ka, simt acum că tu ești partea cea mai bună din mine !... Cuvintele tale au răsunset în sufletul meu. Ele mi-au încolțit de atâtea ori în inimă, în clipa tainică a atîtor amurguri, care m-au pătruns în liniștea măreață a naturii. Dar farmecul acesta a ținut întotdeauna puțin. Viața și-a aruncat talazurile ei, răpindu-mă din nou în larg.

— Sunt mulțumit că ai simțit această nevoie a contemplației desăvîrșite. Căci nu trebuie să uit că eu îți vorbesc, ca spirit nemuritor, împăcat cu mine însumi. Tu însă, în puținele clipe ce ai de trăit, voiești ca prin munca mâinilor tale să cucerești ceva din nemurirea mea. O, deșertăciune !

— Închid ochii și mărturisesc cu supunere umilită această deșertăciune. Am fost însă deprins ca s-o privesc ca pe cea mai nobilă dintre deșertăciuni. Pentru aceasta m-am lăsat în voia ei, precum un înotător se lasă în voia valurilor ce-l duc la vale.

Ka mă privi o clipă tăcut, apoi zise :

— Nu voi arunca nici o vorbă de hulă acestei nevoi de a crea, dacă în adevăr e o nevoie...

În loc însă de a-și continua șirul început, se întrepruse, întrebându-mă :

— Ai simțit vreodată dezgustul lucrurilor pe care le scrii ?

— O, Ka, când ți-aș spune durerile sufletului meu pină ce văd încheșată o idee în cadența tainică a cuvintelor ; și când ai ști nemulțumirea ce mă cuprinde, după ce mi-am înfăptuit ideea care m-a zbuciumat atât !

— Acesta e un semn bun. A fi dezgustat de un lucru înseamnă a-l fi iubit mult. De ceea ce nu te interesează nu te dezgusti. O operă de artă însă nu poate izvorî decît dintr-o mare iubire. Trebuie să iubești ceea ce faci. Numai dintr-o astfel de pasiune poate ieși ceva viețuitor. În această privință, ca în atâtea altele, o legendă helenică e plină de lumină. Sculptorul Pigmalion își sapă idealul de frumusețe în corpul unei femei de marmoră. Din focul sufletului lui, el aprinse torța, cu care însufleți apoi pe Galateea. Pentru dînsul statua trăia. Și cînd cea din urmă lovitură de daltă lunecă peste corpul nimfei, Pigmalion se simți cuprins de dragoste pentru marmoră ca pentru o ființă vie. Și iubirea lui fu atât de caldă și de adîncă, încît zeița Venus, înduioșată, dădu marmorei suflarea vieții. Sculptorul o luă apoi de soție.

A crea în adevăratul înțeles al cuvîntului înseamnă a te căsători mistic cu creația ta, căreia îi dai tu viață... Și nu e vorba de cine știe ce creație trufașă și încăpătoare. Cine înșiră două rînduri poate fi creator, dacă își dă seama de taina ce se ascunde în dosul cuvintelor. Sub cuvînt e o armonie și o cadență tainică, pe care artistul o măsoară cu bătaia inimii lui. Hamlet putea să strige : *cuvinte, cuvinte !*... Dar din așezarea acestor cuvinte iese o frumuseță, de care sufletul unui om se poate pătrunde, ca de o bucurie nespusă. În locul unei fericiri mai mari, cum e aceea a unei contemplații înțelegătoare de toate, poate fi și aceasta o mulțumire, de care trebuie să se țină seamă...

Cele cîteva rînduri însă fiind înșirate după un ideal de armonie sufletească, nu izbutesc desigur întotdeauna să atingă acest ideal. E în firea idealului de a nu fi atins. De aici cea veșnică atingere și respingere, pe care un scriitor o simte pentru ceea ce scrie. Plăcerea de la început e urmată pe dată de durere. Una înlocuiește pe alta.

Cînd privesc totuși nimicurile vieții voastre, această plăcere și durere ce se urmăresc și se amestecă uneori la un loc e singurul lucru ce-mi pare mai sfînt. Înaintea lui mă închin și-mi plec nemurirea mea senină, pe care n-o mișcă multe lucruri. Cînd văd pe cineva încovoiat

asupra unui rînd, cumpănind două cuvinte, rostindu-le cu voce tare, spre a le încerca frumusețea sunetelor, mă gîndesc și eu că în mijlocul atîtor deșertăciuni tot aceasta e mai binecuvîntată.

Eu stăteam nemișcat, privind la acest tînăr nemuritor ce-și scutura deasupra mea cuvintele lui blînde, precum un copac înflorit își scutură florile deasupra călătorului care se odihnește sub dînsul. Înțelegeam însă bine că cuvintele lui trec peste mine, avînd o măsură mai mare. Căutam de aceea să prind mlădierea fiecărui sunet, spre a putea cîntări mai bine ceea ce era pentru mine și ceea ce era pentru alții. Ka înțelese îndată cumpănirea și în-doiala ce-mi rodeau sufletul.

— O, spirit șovăitor, îmi zise el blînd, nu răstălmăci cuvîntul meu. Ironia este desigur una din plăcerile cele mai obișnuite ale zeilor. Nu pentru aceasta am venit însă acum, cînd umbrele negre ale nopții ne cheamă la o pace binefăcătoare. Ai privit tu vreodată deasupra apei în amurgul soarelui ? O pînză subțire și străvezie plutește deasupra ei, alintîndu-se ca suflarea unui om ce doarme liniștit. Acei aburi sunt sufletul apei. Întocmai ca dînsa, plutesc și eu deasupra ta. Eu nu sunt decît suflarea ta, nepieritoare, ce te învăluie ca un steag sub cutele lui. Cum dar ți-ai închipui c-aș putea fi lipsit de bunăvoință față de ființa ta pieritoare, ce-mi dă singura pricină de a fi ? Ai deci încredere în mine. Sfaturile mele pornesc numai din dragostea ce-ți port.

De n-aș fi zeu nemuritor, plutind deasupra tuturor zbuciumărilor omenești, aș voi să fiu artist. Artă e aceea care dă mai multă seninătate în viață. Totdeauna cînd vreau să mi-o închipui sub o icoană plastică, o văd ca pe o zeiță, cu fruntea senină și cu trăsăturile figurii liniștite. Ea ține brațele întinse și primitoare pentru acel ce vine cu gîndul curat la dînsa. Pe trup îi plutește un peplos larg, ce ascunde sub cutele lui atîtea taine...

Dar în această lume de amăgiri, găsești numai ce cauți. Totul este în ochii ce văd și în mintea ce judecă. Shakespeare spune că dacă ai sta pe piscul muntelui Himalaia, gîndindu-te la căldura Saharei, ți-ai arunca haina din pricina căldurii, și de ai sta în mijlocul Saharei, gîndin-

du-te la Himalaia, ai tremura de frig. E în aceasta un adevăr.

Așadar, pentru a avea pace în brațele zeiței cu privirea senină, trebuie să fii doritor de pace și bucuros de a găsi în ea un liman. Cine caută furtună în acest adăpost sau e necredincios e pedepsit. Zeița își dă la o parte brațele sale și își încruntă privirea ei limpede. Apoi își încleștează mîinile, strivind pe îndrăzneț în marmura degetelor sale.

Ka se opri puțin. Folosindu-mă de tăcere, abia putui spune :

— O, Ka, zeu căruia mă închin mai mult decît oricui altuia, aud cuvintele tale, deși nu le înțeleg. Ca să înțelegi un lucru trebuie să-l simți mai întii. Plăcerile adînci, de care îmi vorbești tu, mi-au plutit pe dinainte ca un vis dinspre ziuă, dar nu le-am simțit niciodată. Drumul artei e mai lung și mai greu. Eu sunt abia la începutul lui. Pe lîngă aceasta, îmi vorbești de pace și de liniște senină. Pentru ce suntem făcuți însă spre a ne cumpăni între extreme ? Cîteodată n-am în sufletul meu decît un strigăt, o năzuință desăvîrșită către pace. Înțeleg arta ca un templu al liniștei și al contemplației. Iar alteori vîntul se naște în sufletul meu. Furtuna se ridică. Mă simt ca un fir de praf luat de vîrtej. Plin de mișcare și de pasiune, mă gîndesc la cei morți, pătruns de înțelepciunea Bibliei : „Cît sunt de nenorociți ei, pentru că se odihnesc !“ Și, dacă nu mă înșel, *critica* cere uneori o astfel de stare sufletească.

Ka tăcu o clipă, apoi începu zîmbind :

— Mă ascuți, dar nu mă înțelegi. Tot e bine. Creon, voină să se dezvinovățească de învinuirea de a fi urzit un complot împotriva lui Oedip, începu : „O rege, îți voi vorbi drept și bine...“ Dar Oedip, plin de mînie, îl întrerupse : „ Poți să-mi vorbești bine, eu însă te voi asculta rău“. A asculta bine este așadar o virtute. Trebuie să ști a asculta. Înțelegerea poate veni mai tîrziu.

Apoi, privind pe masa de lucru o mică statueta a lui Apollo din Belvedere, Ka continuă :

— Iată zeul ocrotitor al criticii. Privește-l cît e de senin și de olimpian ! Din privirea lui cunoști că e un

simbol al luminii : al luminii ce se revarsă în pînă de aur, îmbrăcînd toate într-o haină de veselie și de sărbătoare. Cu toate acestea, ochii lui frumoși știu să arunce cîteodată și fulgere. Apollo știe să pedepsească pe îndrăzneți. El a ucis pe Python ; el a ucis atîția monștri răufăcători omenirii. Faretrea lui e plină de săgeți. Din arcul lui maestru, divinul arcaș știe arunca săgeți ce nu greșesc. El nu îndură bătaia de joc a celor sfinte. Niobidele și niobizii au fost secerăți fără nici o milă, dinaintea privirilor îndurerate ale mamei lor.

Într-o zi Apollo fu silit la o întrecere din flaut, de către păstorul frigian, Marsias. Apollo primi. Muzele îl incununară învingător. Zeul atunci, fără nici un cuvînt, luă pe Marsias și-l spînzură de cel dintîi copac.

Sunt sigur însă că frumoșii lui ochi nu s-au turburat. Ei au rămas tot senini și nemuritori în limpezimea lor albastră. Fața lui a rămas tot liniștită. Mișcările sufletești nu trebuie să se dea la iveală, prin întorsături urite de mușchi. Aceasta e o concepție antică, pe care arta greacă a păstrat-o cu sfințenie. Liniște și seninătate — aceasta se cere de la critică. Ea nu înlătură însă asprimea... Marsias poate fi spînzurat și jupuit de viu ; o clipă însă după aceea, Apollo nici nu se mai gîndește la dînsul. Pedepsa meritată trebuie dată fără ură și fără patimă. O clipă ajunge. Lumea e plină apoi de atîtea lucruri frumoase și nobile, ce pot umplea sufletul, precum umple mireasma de tămîie înălțimile catedralei ! A pedepsi fără a urî și a lovi zîmbind, aceasta e concepția apoloniană, de care trebuie să se conducă critica.

*

Și Ka tăcu. Cuvintele lui căzuseră încet și regulat. Focul din cămin se încinsese mai tare. Căldura lui mă învălui. Tînărul din fața mea se făcu din nou o umbră, care se șterse din ce în ce. Pleoapele îmi scăpătară. Un somn binefăcător mă cuprinse. Cînd mă trezii, soarele era sus, focul stătea stins în cămin, iar vedenia de la miezul nopții îmi părea acum un vis îndepărtat, îndepărtat, după care încă mă doream.

C. SANDU-ALDEA

[I]

Agathon, Glykyon și Picrophonios stau în jurul unei mese pe terasă. În față, grădina înflorită și deoparte dealuri verzi.

Glykyon Sunt trist, prietenii mei, căci de cîte ori îmi descopăr o lipsă în suflet mă întristez. Nu ne naștem desăvîrșiți, cu toate aceste, ideea desăvîrșirii ne plutește întotdeauna pe dinaintea ochilor. Acesta este izvorul adevărat al nenorocirii. Dacă n-am ști cum trebuie să fim, ne-am mulțumi cu ceea ce suntem. O zîină răutăcioasă ne-a dăruit însă la naștere înțelegerea lipsurilor noastre.

Agathon Care este pricina întristării tale, Glykyon ?

Glykyon Citind cele Două neamuri ale d-lui Sandu nu le-am gustat pe deplin. Și atunci mi-am zis : acest roman e patriotic și bucolic ; dacă nu l-am gustat, înseamnă că nu-mi iubesc îndeajuns țara în care m-am născut și cîmpiile în mijlocul cărora mi-am petrecut copilăria. Și pentru vîrsta mea e dureros să te vezi părăsit de sprijinul a două din sentimentele cele mai primitive și mai scumpe. Această părere de rău se mărește și printr-o altă împrejurare. Nu mai sunt un om al timpului meu. Îmi lipsește patriotismul, și vai de cei ce plutesc împotriva apelor repezi ! Munca lor e de cele mai multe ori zadarnică. E mai cuminte deci să te lași în drumul apei : valurile își cresc puterile slăbite. În cîteva clipe ajungi departe. Din împrejurarea că inima ta bate cu a

celor ce te înconjoară, ai un cuvânt să crezi că bate pentru o pricină dreaptă și bună. Aprobarea mulțimii te îmbărbătează și te îndeamnă să-i dai ceea ce cere. Opera ta, venind astfel la timp, e gustată și răsplătită. Artistul și publicul duc o căsnicie fericită. Un semn al căsniciilor fericite e și mulțimea copiilor. Iată de unde vine producția îmbelșugată a unor scriitori.

Eu sunt însă împotriva timpului meu : aceasta o văd abia acum și nu-mi rămâne decât să-mi șterg o lacrimă de durere. Adio, deci, ogoare negre, peste care răsar boii patriei mele, adio, coline verzi zmălțate cu flori, adio, țărani trudiți de munca voastră grea !

Crezusem că v-am înțeles și v-am iubit. M-am înșelat. Cele *Două neamuri* ale d-lui Sandu mi-au risipit amăgirea. Și pierderea e mai dureroasă pentru mine decât pentru voi.

A g a t h o n Aș putea să judec acest roman, Glykyon, urcându-mă într-un turn de fildeș. Din acest turn al artei pentru artă aș putea să strig noroadelor : „Romanul d-lui Sandu e tendențios, deci *anathema sit* !“ Cu o îndrăzneală sau cu o nedibăcie deopotrivă de pizmuit, d. Sandu nu s-a ferit de a da chiar o formă lapidară tendinții. În mai multe locuri, d-sa pune față în față cele două neamuri, ca o antiteză vie și ca o documentare a filozofiei sale sociale. Căci antinomia dintre Măcieș și Livaridi nu se mărginește numai la ei. A te opri la un colț de viață văzută și a o descrie cu poezia ei particulară nu i s-ar fi părut de ajuns d-lui Sandu. D-sa are o respirație mai puternică și o privire mai largă ; în particular vede generalul. Așa sunt toți filozofii. Iată pentru ce în josul titlului *Două neamuri* ar fi putut adăoga cu dreptate : proprietari români, nu vă dați moșiile voastre în arendă la greci !

Cititorul însă îi poate răspunde : Sfatul acesta e cuminte și adânc. Ar fi de dorit ca toată lumea să-l urmeze. Dar, pentru a fi mai convingător, ar trebui însoțit de puțină statistică. Cifrele conving întotdeauna ; romanele niciodată. Un roman nu studiază decât un caz, ceea ce e neîndestulător. Cu o singură rîndunică nu se face primăvară.

Așa s-ar putea răspunde tuturor celor ce generalizează, dînd o tendință romanului. Partea aceasta cade de obicei alături de țintă. Munca scriitorului este așadar zadarnică.

Nu mă voi pune totuși din acest punct de vedere, deoarece nu cer de la scriitori sfaturi de sociologie, de botanică sau de economie politică, iar dacă binevoiesc să-mi dea, fără a-i fi rugat, nu pot decât să zîmbesc și să fac cu dînsule ce voi crede de cuviință.

De la un roman cer cu deosebire să fie un roman. Și această însușire mi se pare că n-o au cele *Două neamuri* ale d-lui Sandu.

Îmi vei îngădui, Glykyon, să-mi talmăcesc impresia printr-o icoană. În bilciurile noastre este un joc de țintă, pe care îl vei fi văzut. Pe o masă acoperită cu postav sunt desenate niște cercuri albe. Ți se dă apoi niște discuri de metal, spre a le arunca de la o distanță oarecare. Cu ele trebuie să acoperi unul din aceste cercuri.

D. Sandu privește romanul ca un astfel de cerc. Trebuie să recunosc că și-a dat toată silința să-l acopere. Mîna aruncătorului însă a fost nedibace. O bună parte din cerc a rămas descoperită. Căci n-aș putea să numesc altfel decât *discuri* aceste scene din viața cîmpenească, aruncate rînd pe rînd de scriitor. Legătura între dînsule e cu totul slobodă. D. Sandu, luînd cîteva momente din viața satului și puindu-le la un loc, a crezut că face un roman. Cu o descripție a sămănătorilor, a secerătorilor, a învoielilor agricole, a unei secete și a plecării flăcăilor la oaste, d. Sandu trage cadrele povestirii sale bucolice. Pentru mine însă, nu e de ajuns. Cer ceva mai mult de la un roman.

E drept că d-sa s-a încercat să ne dea și firul unei intrigi : prefacerile prin care trece familia Livaridi. Dar această intrigă este încheată numai la cîteva momente fără însemnătate prin ele înseși și prin felul cum sunt prinse. Căci negreșit aceasta e partea cea mai slabă a povestirii. Așadar, din întreg romanul rămîn pentru mine numai cîteva tablouri cîmpenești, ce se pot citi cu plăcere, dar nu pe rînd. Lipsa de variație ar fi prea izbitoare, cu toate că sunt scrise frumos și cu dragoste de

țară. Talentul d-lui Sandu e prin urmare cu desăvîrșire bucolic.

Picrophonios Sunt și eu de părerea ta, o, Agathon. Romanul d-lui Sandu e compus din discuri ce n-au acoperit cercul dat ca țintă. Unele discuri totuși nu sunt pentru mîna d-lui Sandu. Îți place a-i găsi un talent bucolic. O recunosc și eu. Pentru ce însă nu se mărginește numai la schițe rustice? Pentru ce nu ne descrie numai aratul și celelalte momente ale vieții de la țară? Dacă n-ar reuși să ne dea un roman, ne-ar da cel puțin tablouri descriptive izbutite. D. Sandu nu se mulțumește însă cu aceste cadre. I se par prea înguste. De aceea se aruncă în subiecte streine de cunoștințele și talentul său. Această rătăcire e îngrijorătoare.

În cele *Două neamuri*, de pildă, partea de la început, în care descrie petrecerea lui Mișu la Paris, e jalnică. Viața ușoară și rafinată a Parisului, cu petrecerile ei de noapte, nu cer un talent agrest. Un bal la Bullier nu e claca de la țară. Pentru ce deci d. Sandu își rătăcește condeiul în lucruri streine de sufletul său? Și stăruiesc în această întrebare cu atît mai mult cu cît d. Sandu, într-o nuvelă mai lungă din *Sămănătorul*, voințe să adîncească viața unei femei din lumea mare, plină de pervertire. Subiectul e atît de nefiresc încît te întrebi cu uimire dacă bunul-simț nu l-a părăsit cu desăvîrșire pe d. Sandu?

Glykyon Vorbind astfel, Picrophonios, te arăți prea puțin pornit spre filozofie. Nu e de mirat că d. Sandu ne zugrăvește uneori și scene *selecte*. Răspunsul e limpede: le zugrăvește pentru că le zugrăvește rău, nefiind în marginile puterilor sale. Căci ce merit ar avea d. Sandu, dacă ne-ar zugrăvi de pildă o clacă țărănească? Aceasta o poate destul de bine. Toată lumea o știe. Adevărata ispită pentru d-sa e balul de la Bullier și doamna cu rochii de mătase. Voim întotdeauna să părem ceea ce nu suntem și să arătăm ceea ce nu avem.

Bunul-simț, Picrophonios, este o umilită floare de cîmp, ce stă tupilată într-un desiș. Cu toții dorim buchete de flori rare: crizanteme sau orhidee. Prea puțini se

apleacă și smulg această floare albastră de cîmp a bunului-simț spre a o pune la piept.

Adevărul fiind astfel, e de mirat chiar pentru ce d. Sandu nu stăruiește în tablourile cîmpenești, atît de bine prinse. Pentru ce nu se mărginește la balul de la Bullier, pentru care n-are nici un fel de talent?

Agathon Filozofia ta subtilă, o, Glykyon, te duce la paradox. D. Sandu ne dă cu o vădită plăcere și repetiție scene rustice, pentru un cuvînt foarte simplu: cine are dinți frumoși e vesel. Orice prilej e bun pentru a-i arăta. Oricare ar fi deci rătăcirile sale de gust, d. Sandu revine la arat și la cupletul patriotic asupra țarinei strămoșești. În ele reușește. De aceea sunt atît de nelipsite.

În privința aceasta, mi-aduc aminte de o scrisoare a lui Chateaubriand către Joubert, în care îi descria o călătorie făcută sub lumina blîndă a lunii. La urmă, Chateaubriand adaugă:

„Simt că dacă luna n-ar fi fost într-adevăr, aș fi pus-o totuși în descripția mea“.

Ceea ce era luna pentru descrierile lui Chateaubriand e cupletul patriotic și bucolic pentru d. Sandu.

II

În d. C. Sandu-Aldea descoperim o îndoită fibră de inspirație: una firească, potrivită cu temperamentul și cu lumea pe care o cunoaște mai bine, și o alta, voită, căutată, cu îndărătnicie, care pare ca o grotă artificială în mijlocul unor sălbatici munți de brazi seculari. De altminteri, i-am spus-o¹ și nu voi înceta să i-o mai spun.

Să mi se recunoască oarecare libertate de cuvînt. Știu cumpăni lauda cu ceea ce ar putea fi mai mult de folos decît plăcut. Criticul nu trebuie să fie ca ursul din fabulă... Știți istoria... Un artist minunat cînta o romanță duioasă, sub cerul liber, la marginea unei păduri. Bărbații începură a bate din palme; femeile, și mai fermecate, se grăbiră a smulge florile de pe pajiște și a le arunca ar-

¹ Vezi *Pași pe nisip*, vol. II. (În ediția de față, vol. I, p. 248).

tistului... Între copaci însă fusese și un ascultător nebănuț: un urs, rătăcit pe acolo din întâmplare, auzise și el cîntecul. I-a plăcut sau nu i-a plăcut, nu pot ști, dar văzind atîta lume aruncînd flori, se crezu îndatorat să-și arate și el recunoștința și mulțumirea. Se aplecă, luă o piatră, două... și le aruncă în capul artistului.

Tot așa este o critică care te laudă cu pietre în loc de flori...

*

Inspirația cea adevărată a d-lui Sandu-Aldea, după cum am mai spus-o, e rustică — poate mai rustică decît a oricărui dintre scriitorii noștri. Pămîntul nostru îl mișcă; holdele aurii ale lanurilor, cîmpia fără zăre a Bărăganului, bălțile Dunării, tot ce privește, în fine, taina cea mare a rodirii, toate frumusețile pe cari firea le-a pus în firicelul de iarbă de curînd cosit, în floarea de romaniță, ce se uită cu semeție peste celelalte flori mai mărunte — le-am găsit în cele dintii schițe ale d-lui Sandu-Aldea și le găsim și în *Pe drumul Bărăganului*... În această privință, scriitorul e un fel de Grigorescu al literaturii... Cutare scenă, în care Mitrea aruncă pe han-giță în carul de fîn îmbălsămat de mireasma drăgaicei și a sulfinei, în podoaba asfințitului de soare, în depărtările stepei, e un tablou vrednic de mina celui mai idilic și mai rustic pictor al nostru... Și aceste tablouri nu sunt încheiate cu risipă de culori, ci în trăsături energice și sobre, în cuvînte potrivite și cumpătate, ce ne dau tocmai nota de care avem nevoie. Iată o pildă:

„Ostroavele răsăreau negre, tainice, din limpezișul de ape, dar, din cînd în cînd, frunzele sălciilor, răsucite de cîte o gură de vînt, sclipeau ca și cum un nesfîrșit fir de argint s-ar fi desfășurat printre ele și s-ar fi împletit apoi într-o peteală fantastică, ce pieria cît ai clipi din ochi.

Și apele cîntau un cîntec abia înțeles, care curgea din undă în undă, tremurînd în răsfrîngerii de lună...

În depărtare, Dunărea se învăluia într-un nor străveziu de scamă subțire, iar pe lîngă luntre, șoapte ușoare

se topeau în armonia desăvîrșitei liniști ce coprinsese toată firea.“

Tabloul e bine prins, în liniile lui temeinice, în icoane vii și cu nu știu ce poezie care plutește în mai toate lucrările scriitorilor noi. Sadoveanu, îndeosebi, are aceeași poezie cu prisosință. Uneori chiar prea multă.

Dar, în afară de acest talent de descripție, d. Sandu mai are un talent de povestitor, viguros și incisiv, fără multe amănunte, dar lovind drept, cu un dialog energetic și neocolind cuvîntul propriu, chiar cînd n-ar fi și literar, cu o psihologie destul de adîncită, atît cît se pot adînci niște suflete închise. Căci, după cum spune proverbul spaniol: *Tambien la gente del pueblo tiene su corazón-cito*; adică: și poporul de rînd are inimioara lui...

Pe această „inimioară“ d. Sandu o pătrunde și-i po-vestește simțirile de dragoste, cu mai multă poezie decît îmi închipui că poate avea de fapt. Sau nu mă pricep.

Ceea ce îmi pare însă supărător e că imaginația d-lui Sandu nu e atît de bogată pentru a reînnoi fie țesătura dramatică, fie figurile eroilor săi. De pildă.

Fabula hoțului de cai, ajuns om de treabă în slujba popii din sat, în brațele căruia cade preoteasa, femeie durdulie și pătimase — o cunoaștem din *Sima Baltag*. Am zîmbit puțin la această dragoste ancilară, dar ne-am gîndit că flacăra iubirii poate bate unde se întîmplă, și scriitorul știuse de altmînteri s-o înconjure cu atîta poezie încît ne putea ispiti. În *Fără noroc*, coana Frăsinica, harnica și bărbăteasca coană Frăsinica, trăiește cu logofătul moșiei sale, Vasilache, om de ispravă și el, deși nu fusese hoț de cai. În cea mai însemnată năvelă din volumul din urmă, *Pe drumul Bărăganului*, hangița de la hanul „La Trei movile“ se aruncă în brațele argatului din curte, Cazacu, un vagabond din felul acelora pe care i-a descris Gorki atît de bine...

Slugile și logofeții îmi par a avea prea mult noroc în nuvelele d-lui Sandu, așa că, după cum citind pe J.J. Rousseau îți vine poftă să umbli în patru labe, citind pe d-l Sandu, ai voi să intri cît mai repede argat... Slujbă nu tocmai poetică și bine răsplătită în sine, dar dacă aduce după ea și două brațe moi incolăcite în jurul gîtu-

lui, sau o tainică idilă pe un car cu fin de curînd cosit — e încă destul de ispititoare... Cine mă îndreaptă deci spre o hangiță frumoasă ? Dar oare mai sunt hangițe rumene și preotese ademenitoare ? Mă îndoiesc. D-l Sandu o crede, ceea ce face foarte bine, însă ne-o spune prea des, ceea ce nu e tot atît [de] bine. Ți se pare că d-l Sandu s-a pus cu tot dinadinsul să ne arate decăderea clasei stăpînilor și înlocuirea ei prin clasa slugilor. E vechea istorie a ciocoilor înlocuind pe boierii adevărați... Toate aceste figuri ale lui Sima, Cazacu și chiar a logofătului au ceva prea asemănător între ele, pentru a fi izvorîte dintr-o imaginație mai bogată ; pompierul din *Fără noroc* nu e departe de celălalt logofăt din *Pe drumul Bărăganului*. Femeile îndeosebi au aceleași întipăriri. Energice, harnice, de ispravă în casă și cu mult superioare bărbaților răi sau trîndavi, ele au totuși o simțire femeiască și o senzualitate covîrșitoare... Ele se înflăcărează cele dintii și pun mai multă aprindere în dragostea lor decît ne-am putea aștepta de la niște ființe croite atît de viguros și cu apucături atît de bărbătești...

Dacă mai adăogăm că unele istorii de cai, bine povestite de altminteri, se cam repetă, vedem că d. Sandu nu are o gamă prea variată. Ne așteptăm deci la o mai mare primenire în subiecte — luate de altminteri din aceeași lume — și în țesătura dramatică a intrigii.

I-am putea deci spune : *Non bis Sandu, sed Aldea...*

Adecă : Frate Sandule, nu ne da mereu aceleași lucruri, ci ne mai dă și altele.

*

Alături de această inspirație firească și puternică, care țîșnește cu atîta vioiciune într-o aruncare dreaptă, d. Sandu mai aleargă și după o ață de apă ce izvorăște de parte, într-o scurgere săracă, și care nu poate potoli setea drumeților obosiți de o cale atît de lungă.

Chiar din *Drum și popas* d. Sandu încerca să iasă din lumea logofeților de moșie, a hoților de cai, a preoteselor nurlii și a argaților donjuanești... Îi plăcea din cînd în cînd să puie zăvorul pe ușa casei, să-și tragă pălăria pe ochi, să se învăluie într-o manta întunecoasă, făcîndu-se

nevăzut pe ulițele dosnice ale orașului, în căutarea unor aventuri subțiri... Cei mai pașnici dintre noi ne-am simțit, în timpul nostru, ispitiți de necunoscut și am ieșit în noaptea neagră cu nasul în vînt, ca și cum am fi adu-mecat praful de pușcă... Și d. Sandu a avut astfel de clipe... Cu o rară stîngăcie, d-sa s-a pus însă să ni le povestească și nouă... Rău a făcut. Nurlia preoteasă Ruxandra și durdulia hangiță Ioana de la „Trei movile“ s-au îmbujorat de rușine lîngă sprintăra cîntăreață de café-concert, sulemenită și strînsă-n corset.

D. Sandu însă n-a dat îndărăt. În al doilea volum, *În urma plugului*, d-sa calcă iarăși alături, dar numai c-un pas și tocmai la urmă. În niște *Scrisori* ne vorbește de *a + b*, de *Cavalleria rusticana*, de Huxley, de Humboldt, de protoplasmă și de Haeckel — lucruri pe care nu știu cum le vor fi priceput pompierul și logofătul Vasilache.

Mai apoi, în romanul *Două neamuri*, avurăm o searbădă descriere a balului de la Bullier și a „lumii care petrece“ de la Paris. I-am atras încă atunci luarea-aminte d-lui Sandu. Mijlocul cel mai sigur de a-l face să stăruie și mai mult într-o greșală literară. Căci așa suntem : voim întotdeauna să dovedim c-am avut dreptate și ne încăpățînam pe o cale rău aleasă, din dorința de a arăta că stăm bine acolo unde ne aflăm.

În *Pe drumul Bărăganului* suntem puși la aceeași dureroasă încercare. În *Frații de cruce*, trăim în atmosfera unei *ma chère* din lumea mare... Nu știm însă cum am scăpa mai repede, zburînd la sînul pretesei Ruxandra, care e atît de cald și de dulce... Iar la urmă, ni se dau *Citeva însemnări*, cu note din Germania și de la Davos, în care n-ai putea recunoaște cu nici un preț pe autorul lui *Niță Mîndrea* sau al *Murgului*.

Dacă aș avea, așadar, vreo trecere pe lîngă d. Sandu, i-aș spune :

„Sandule, frate Sandule, lasă această lume ce ți-e cu totul străină. Lasă pe Ninette și pe Irène și vino la Iana și la coana Frăsinica ; ne interesează cu mult mai mult, povestindu-ne dragostea lui Sima Baltag, decît pe cea a lui Mișu Livaridi. Vino deci la hoții de cai și la logofeții

de moșie. Recunoaște c-ai greșit, aducându-ți aminte că Scriptura ne spune că în cer va fi mai multă bucurie pentru cei ce, păcătuiind, s-au pocăit, decît pentru cei dreπți cari n-au păcătuit niciodatã. Ascultã rugãciunea mea.“

Și poate cã mi-aș închipui cã rugãciunea îmi va fi ascultatã, dacã nu mi-aș aduce aminte cã și *Rugãciunile* lui Omer erau șchioape.

Într-o traducere din Leonida Andriew, *Guvernatorul*, fãcutã cu o rarã lipsã de simț artistic și nepãsare, ceea ce e de mirat de la un scriitor conștiincios și de la un stilist ales, d. Sandu scrie :

„Pentru intîia oarã el bãgã de seamã o *crãpãturã în curajul sãu...*“¹

Acum mã întreb :

Fãcut-am oare vreo „crãpãturã în curajul“ d-lui Sandu ?

Un ecou îmi rãspunde :

„Nici una“.

E. LOVINESCU

E u O Glykyon, tu, al cãrui grai e mai dulce ca mierea de Himet și voi, Picrophonios și Agathon, minți luminate și suflete cinstite, iertați-mã cã vã tulbur. În aceste clipe de apus de soare, voi lãsați sã cadã vorbe cuminți, ca zgomotul potolit al boabelor de metanii, în timp ce farmecul naturii vã înconjoarã și vã imbatã. Înțelepciunea voastrã se îndulcește, ajungînd mai iertãtoare pentru micile noastre slãbiciuni, pentru cã natura are o înrîurire asupra sufletului omenesc. În mijlocul copacilor înfloriți, al dealurilor verzi și sub cernerea piezișã a razelor soarelui ce apune, ne simțim mai îngãduitori. Și nu tãgãduiesc cã, înfãțișîndu-mã dinaintea voastrã, m-am gîndit și la aceasta.

Nu vã cer însã numai bunãvoințã. Pasul meu e cãlãuzit de o dorințã mai mare : în voi nu caut numai niște judecãtori blînzi, ci și niște judecãtori dreπți. Toatã nãdejdea mea o pun în cumpãnirea minții voastre. Pãrerea pe care v-o cer trebuie sã rãmînã ceea ce e, ca întotdeauna ; într-însa am o încredere desãvirșitã și dinaintea ei mã închin.

În neînsemnata mea activitate literarã, am judecat și eu de multe ori pe scriitori cu oarecare asprime. Uneori am fost nedrept ; mărturisesc însã cã sufletul mi-a fost întotdeauna departe de orice pornire și dușmãnie acoperitã. De curãțenia sufletului vostru nu mã îndoiesc ; dar vã cer ceva mai multã îngãduințã decît am avut-o

¹ Biblioteca cea micã a „Minervei“, nr. 2, pag. 34.

pentru alții. Căci așa suntem cu toții : voim să ni se dea mai mult decît dăm.

Lăsați deci o clipă înaltele discuții asupra frumosului veșnic și îndreptați-vă privirea asupra micilor mele lucrări. Asupra lor vă cer părerea. Sunt un călător ce a înaintat pe un drum. Am mers cu încrederea pe care ți-o dă tinerețea și niște picioare sănătoase. Dar acum mă opresc. Sunt pe drumul bun ? Nu m-am rătăcit oare ? Și fiindcă nici un drumeț nu mi-o poate spune, mă îndrept spre voi. Voi amestecați laolaltă înțelepciunea și blîndețea : blîndețea mă ispitește, iar înțelepciunea îmi impune. Dinaintea lor mă dezbrac de orice încredere de sine și iau ca martori ai supunerii mele această natură, împodobită în odăjdiiile primăverii și soarele veșnic.

Sfatul vostru va fi sfînt pentru mine : ori cum ar fi, îl voi socoti drept și-l voi urma cu neclintire. De mă veți îndemna să ard tot ce am scris pînă acum, o voi face. Întocmai ca Dante, voi începe o viață nouă. În scrisul meu viitor, mă voi călăuzi după cuvîntul vostru ; din drumul lui nu voi ieși niciodată.

P i c r o p h o n i o s Tinere drumeț, încrederea ce ne arăți ne măgulește, căci oricît de înțelepți am fi, nu disprețuim să ni se amintească. Cu vorbele tale dulci, ne-ai cîștigat bunăvoința. În loc, așadar, de a ocoli adevărul, ți-l vom dezvăli dintr-o dată, nădăjduind că vei trage tot folosul pe care îl poate trage un om atît de hotărît să ne urmeze. Supunerea ta e o cunună ce-ți împletești singur și căreia îi aducem toată aprobarea noastră. Acum, după această laudă, vei fi mai pregătît să ne ascuți și sfaturile.

Ai scris *mult* — ceea ce nu e rău, dar ai scris și *multe* — ceea ce e desigur un mare rău. Dacă ai fi cunoscut mai bine sufletul omenesc, n-ai fi făcut greșala să scrii teatru, nuvele și critică, lăsînd la o parte ceea ce n-are nici o atingere cu literatura. Cine vrea să umble pe mai multe drumuri nu merge nici pe unul. Cea dintîi înțelepciune pentru un scriitor este de a se îngredi cît mai mult. Altminteri, munca lui se risipește fără a fi țintuit luarea-aminte a cuiva. Opinia publică e ca o

stîncă de granit, peste care cade o picătură de apă, mereu reinnoită. Pentru ca stîncă să fie străbătută, picătura trebuie să cază în același loc, altfel n-are nici o putere. Dacă ai fi citit îndelung bunii noștri clasici, ai fi știut-o din Aristotel ; dar și o privire în jurul tău te-ar fi pus pe drumul acestui adevăr. Minteă noastră năzuiește spre simplificare și spre concretizare ; ochiul trebuie să se oprească pe ceva stătător. Ceea ce fuge îi scapă. Cea dintîi grijă a unui scriitor, așadar, e de a avea o formă hotărîtă și neschimbată. Cînd scrie însă acum o nuvelă, acum un articol de critică, el e ca un nour ce înfățișază acum o luptă de urieși și acum se risipește într-o scamă alburie, pe care privirea n-o poate prinde. Tot ce-ai făcut pînă acum rămîne deci numai ca o încercare. Și o mărturie a celor ce-ți spun e că n-ai pătruns încă în public. N-ai o formă ; n-ai un trup ; ai uitat că avem cu toți o tainică pornire spre fetișism. Ne place să vedem ceea ce adorăm ; pentru aceea dăm chiar lucrurilor abstracte un corp. Grecii întrupau puterile naturii în zei-tăți. Ei nu adorau vîntul, ci adorau pe Eol ; ei nu se închinau soarelui, ci lui Apollo. Înțelesul primitiv al acestor zei s-a pierdut de timpuriu și antropomorfismul a înlocuit repede adorația liberă a puterilor abstracte, luate cu atare.

Tinărul meu prieten, ia așadar o formă. Fă-te critic, arheolog sau dramaturg, dar fii ceva hotărît. Fiind *ceva*, vei putea fi și *cineva*. Căci numai lovînd în public în același loc, vei izbuti să ajungi „criticul“ sau „arheologul“. Și, cînd vei ajunge să cîștigi un calificativ oarecare, vei vedea ce îngrădiri ți se impun și vei înțelege că trebuie să te arăți publicului, așa cum a apucat să te cunoască. Dacă te-ai arăta altminteri, buna lui voință s-ar risipi ; publicul nu te-ar mai recunoaște. Orice situație are îndatoririle ei.

Sarcey, de pildă, se făcuse cunoscut ca critic pe cînd purta o barbă neîngrijită. La bătrînețe, ar fi voit s-o radă, și numai sfatul prietenilor l-a împiedecat de la un plan atît de nelegiuit. Toată lumea cunoștea un Sarcey hirsut. Dacă s-ar fi ras, renumele lui de critic ar fi fost poate știrbit. Nu voiesc, desigur, să spun că pentru a ajun-

ge celebru e nevoie să-ți lași barbă ; dar pentru a fi recunoscut ca critic nu trebuie să scrii nuvele, iar dacă voiești să treci drept nuvelist, nu trebuie să scrii articole de critică.

G l y k y o n Ai scris multe nuvele și o dramă, pe care le-am văzut și le-am răsfoit, într-o clipă de odihnă, fără a le fi citit totuși. Îmi închipui însă că sunt frumoase și din parte-mi le doresc tot binele. Cum însă nu mă ocup cu literatura propriu-zisă, Agathon își va da părerea asupra lor și nu mă îndoiesc că-ți va fi prielnică. Îmi pare rău că nu pot spune același lucru și despre critică. În această ramură de activitate literară mă pricep mai mult, și e o durere, dar și o datorie pentru mine să-ți mărturisesc că ești lipsit de însușirea cea mai temeinică ce se cuvine unui critic : nu ești un spirit afirmativ.

Pentru a fi un critic ascultat și cu greutate trebuie să ai păreri hotărâte. Un critic ce se îndoiește e vrednic de plîns, deoarece el nu trebuie să cunoască îndoiala. Dacă o cunoaște, pierde încrederea cititorilor și atunci poate scrie nuvele frumoase, dar nu mai e critic. Un critic nu trebuie să șovăiască niciodată. El nu e silit să aibă o părere despre lucrurile de care vorbește, dar trebuie să pară a o avea. Și cu cât este mai nesigur, cu atât e de datoriu lui să fie mai hotărît și mai categoric, pentru a putea convinge mai ușor pe cititori. Tu însă ai luat o cale greșită : chiar cînd ai o opinie, îți dai toată silința să pari că n-o ai. Acest fel de a scrie, fiind tăgăduirea criticii, e de datoriu ta să te gîndești mai adînc la cuvintele lui Goethe :

„Dacă ascult părerea altuia, voiesc ca ea să fie înfățișată sub o formă sigură, căci altminteri am și eu destule păreri îndoielnice“.

Gîndește-te de asemeni și la natura sufletului omenesc.

Cititorul obișnuit nu e Faust, ci un Wagner. Întocmai ca dînsul, el voiește să aibă o idee limpede în urma unei citiri ; cînd nu poate însemna ceva „negru pe alb“ e nemulțumit. Cerințele lui sunt totuși foarte cumpătate. În locul unei idei, s-ar mulțumi și cu un cuvînt. Critica ta, însă, nedîndu-i această hrană sufletească, nu-l poate

îndestula. Caietul lui Famulus rămîne neatins ; pe nici o foaie nu e vreo însemnare.

Iată deci pentru ce te îndemn să părăsești critica : însușirea cea mai temeinică îți lipsește. Nu mă îndoiesc totuși că, cu luminile minții tale, vei izbuti în... nuvelă și vei ajunge un scriitor sărbătorit, ca de pildă d. Pop.

A g a t h o n Nu sunt de aceeași părere cu tine, o Glykyon. Trebuie să mărturisesc însă, de la început, că în critică nu mă pricep. (*Îndreptîndu-se către mine.*) Nu ți-am citit articolele, deși am cea mai bună idee pentru dinsele. Sunt sigur chiar că vei ajunge un critic temut. Fără să te măgulesc, eu te-am prețuit întotdeauna ca atare. E foarte firesc să prețuim ceea ce nu cunoaștem. Iată pentru ce, vîzîndu-te că treci de la critică la nuvele, cu durere m-am gîndit la arabul lui Daudet. De ori cîte ori îl zărești la marginea îndepărtată a pustiului, călare pe cămila lui și învăluit în burnuzul alb ce filfiie, ți se pare o ființă minunată și supraomenească. Din nenorocire însă, are neprevăderea să se scoboare și să se apropie. Vezi deodată cu mirare un omuleț slab, palid și înfășurat într-o pinză murdară. El nu mai seamănă cu arabul de pe cămilă, tot așa precum, scoborîndu-te la nuvele, tu nu mai sameni cu ceea ce erai în critică, sau cu ceea ce mi se părea mie că ești : deosebirea n-are nici o însemnătate... Căci nu mă feresc să-ți spun că în nuvelistică ai luat o îndrumare cu totul greșită, împotriva căreia doresc să-ți ciștig luarea-aminte.

Nuvelele tale se învîrtesc în jurul unor subiecte de parte de noi și străine de sufletele noastre și de cerințele timpului în care trăim. Nu știu dacă întîmplarea a făcut-o sau o voință ascunsă, dar hotărîtă, de a te deosebi de ceilalți scriitori. Oricum, însă, această deosebire nu poate fi decît spre pierderea ta ; ceea ce ai scris e ca o notă stingheră într-o simfonie desăvîrșită în felul ei. Literatura noastră fiind un cîntec din fluier, pentru ce te-ai pus să cînți din mandolină ? O tinere, de trei ori nenorocit, n-ai înțeles rostul vremii ! Nu e momentul serenadelor italiene, nu e momentul orizonturilor îndepărtate, ci e clipa prielnică cîntecului de bucium, din jurul tîrlei. Ascultă-l : cît de frumos sună ! Închină-te

dinaintea lui ; pătrunde-te de dulceața lui și încearcă să-l întovărășești și tu. Lasă Florența, cu cerul ei senin și cu serenadele ce rătăcesc pe Arno, intră în codru, ațintește-ți urechea la zgomotele lui, apoi ia o frunză de stejar, pune-o în gură și cîntă, cîntă... Cîntecul tău va fi înțeles și iubit. Aprobarea și iubirea vor înflori pe buzele tuturor. Întovărășește-te pe urmă cu locuitorii tănuți ai codrului. Cercetează întîmplările vieții lor furtunoase și povestește-le : neamul vostru are nevoie de o literatură haiducească... Dacă ți-i frică de haiduci, scoboară în poala munților, lasă-te în valea apelor, străbate ogoarele, cîntă „glia“, cîntă munca cîmpului, arată nevoile țăranului robit, intră în cîrciumă, du-te la horă, joacă cu fetele în cămașă cu fluturi : neamul nostru are nevoie de o literatură țărănească. El n-are însă nevoie de serenada ta, el n-are nevoie de cercetarea stărilor tale sufletești, de primblările tale prin bisericile gotice și de ironia nelalocul ei. Fă-te haiduc sau țăran : *tertium non datur*.

(Un moment de tăcere.)

Eu (cu demnitate) Cuvintele voastre sunt înțelepte. E cu puțință chiar să fie și drepte, deși nu sunt sigur. Oricum, însă, nu mă veți abate din drumul meu. Voi face ceea ce am făcut și pînă acum : critică pentru nuvelești, ce n-o citesc, și nuvele pentru critici.

P i c r o p h o n i o s Tinere îndrăzneț, dacă erai hotărît să rămii în făgașul tău, pentru ce ne-ai tulburat liniștea, cerîndu-ne un sfat pe care nu-l urmezi ?

Eu Îmi pare rău, o Picrophonios, că filozofia ta n-a ajuns la încheierea că un sfat nu e bun decît dacă intră în vederile și în puțința celui ce-l cere. Cînd nu răspunde însă unui îndemn dinăuntru, el cade alături. Orice sfat, așadar, e sau în felul vederilor noastre, și atunci nu adaugă nimic nou, sau e împotriva lor, și atunci e de prisos. Fiecare dintre noi își poartă destinul lui, și în zadar vei spune melcului că-l prind mai bine aripele fluturului, el va stărui să-și poarte casa. A cere un „sfat“ este, sub o formă ascunsă, a cere o aprobare. Voi nu m-ați aprobat. N-am deci ce face cu sfatul vostru.

OCTAVIAN GOGA

P i c r o p h o n i o s — Citind studiul d-lui Goga asupra țăranului în literatura noastră¹, mi-a răsărit dinaintea ochilor icoana bătrînului Socrate în închisoarea de pe Colina muzelor, din Atena. El nu stătea însă de vorbă cu Criton și cu ceilalți prieteni, ci își alunga stilul pe tăblițele de ceară. Nemaiașteptînd pe Platon, Socrate își scria singur *Apologia*.

A g a t h o n — Și nici nu e de mirat, o Picrophonios. Aceasta e soarta tuturor poeților ce se pun să judece literatura timpului lor. În mijlocul ei, poeții nu se văd decît pe dînșii. Tot ce veacurile trecute au adunat e numai materialul gol, îngrămădit cu o muncă statornică. Clădirea se ridică astfel încetul cu încetul. Acum e aproape gata, dar îi lipsește ceva : o acroteră în vârful frontonului. Poetul e acea acroteră, care desăvîrșește întreaga clădire și pe care omenirea o aștepta de mult.

G l y k y o n — Sunt și eu de părerea ta, o Agathon. I s-a întîmplat d-lui Goga ceea ce s-ar fi întîmplat oricărui poet : voind să povestească, se povestește ; voind să descopere trăsăturile literaturii de azi, care vor fi și ale literaturii de mîine, se descopere pe sine. Nu putea face altminteri. Oricîtă prevedere ar fi avut și oricît ar fi voit să se închine dinaintea bunului străin, recunos-

¹ Cu privire la articolul *Țăranul în literatura noastră poetică*, publicat în *Viața românească*, numărul din decembrie 1907.

cîndu-l, d. Goga trebuia să se cînte pe sine și să recunoască ca literatură a viitorului ceea ce are în personalitatea sa proprie.

Cu toții avem de obicei ideile temperamentului nostru. Un om pașnic vede toate în lumina soarelui ce apune; el nu înțelege mișcările furtunoase ale sufletului, gelozia lui Othello sau disperarea de dragoste a lui Werther. Tot astfel Achile credea că o datorie sfîntă de a înconjura de trei ori cetatea cu trupul dușmanului său legat de car; el n-ar fi înțeles niciodată resemnarea pioasă a lui Aeneas.

Dintre toți, însă, poeții sunt cu deosebire robii temperamentului lor. Printr-însul numai își pot da măsura originalității. Ceea ce ar putea părea deci ca o părtinire în felul subiectiv de a judeca este o afirmare a propriei lor personalități și un câștig pentru artă. Creațiunea are nevoie de toate originalitățile, oricît ar nedreptăți pe cei ce lucrează pentru aceeași țintă — arta.

P i c r o p h o n i o s — Nu uita însă, Glykyon, că dai numai o lămurire psihologică a greșelilor d-lui Goga.

G l y k y o n — Orice are o pricină bine limpezită are și o îndreptățire.

P i c r o p h o n i o s — Nu, Glykyon, fiindcă toate lucrurile au o pricină. Peste toate domnește un determinism strîns, care uneori scapă privirilor noastre. Cînd nu putem, așadar, motiva un fenomen, vina e în mîrginirea priceperii noastre, și nu în lipsa de înlănțuire din natură. A înțelege această înlănțuire nu înseamnă însă a aproba. Pentru a o aproba, ar trebui să răspundă ideii ce ne facem de bine și de adevăr. În privința aceasta, cuvîntul lui Pilat din Pont e unul din cele mai adînci din cîte s-au spus vreodată.

Cînd Isus fu adus dinaintea lui și evreii cereau cu zgomot să fie răstignit, deoarece le strica legea, propovăduind învățături mincinoase:

— Nu, strigă divinul fiu, am venit să propovăduiesc adevărul.

Pilat își trecu mîna pe frunte, gîndindu-se. Apoi șopti:

— Mai întîi, spune-mi ce e „adevărul“?

Isus tăcu. Și la această întrebare atît de firească nici un înțelept din lume n-a răspuns încă.

Dacă nu cunoaștem care e „adevărul“, avem totuși la îndemînă unele adevăruri, recunoscute prin bunul-simț obștesc. Din acest bun-simț izvorăsc cele cîteva îndrumări după care se conduce estetica în judecățile ei. Și d. Goga n-a ținut seama de dînsule, scriind:

„Artistul de astăzi e un luptător. Creațiunea lui nu mai e menită, ca odinioară, să fie o frumoasă jucărie, ci trebuie să robească inimi, să înfierbînte, să sfarme și să aducă o pietricică pentru clădirea unei lumi care va fi nouă în interpretarea datoriei omenești.

Sufletul artistului de astăzi trebuie să fie o biserică deschisă pentru toți. Sub bolta lui strălucitoare toate durerile au dreptul să între, toate plîngerile au dreptul să răsune. În acest templu nu se săvîrșesc numai praznice, al căror farmec robește ochiul, ci se spovedesc amărăciunile tainuite ale tuturilor care așteaptă o alinare.

În această biserică e altarul frumosului și altarul înfricoșatei judecăți a dreptății eterne.

Acestor altare să ne închinăm.”

Astfel scrie d. Goga.

Tinere cu ochi albaștri, o Octavian Goga, fiul „părintelui“ din Rășinari, *quae dementia te cepit?* pentru ce te îmbraci în odăjdiile de duminică ale preotului? pentru ce ieși în mijlocul bisericii cu cadelnița într-o mîna și cu patrafirul în cealaltă? pentru ce-ți îngroși glasul, dîndu-l apoi pe nas, după ritul oriental? pentru ce ne vorbești de „înfricoșata judecată viitoare“, de „praznice“, de „spovedanii“, de „temple“ și de „altare“?

Tinere cu ochi albaștri, o Octavian Goga, fiul „părintelui“ din Rășinari, lasă această zădărnice de cuvînte; dacă credem în scripturi, pricina e în vechimea învăluită de legende din care izvorăsc; credem în ele, pentru că nu le înțelegem și pentru că am fost crescuți în obiceiul de a le socoti de origine dumnezeiască. N-am putea crede însă niciodată într-o evanghelică laică, scrisă în zilele noastre, oricît de răsunătoare ar fi...

Scoboară deci glasul. Nu cînta pe nas, o Octavian Goga, ci arată-ne în vorbe potrivite și simple cugetul tău,

căci nimic nu e mai fermecător decât măsura. Ajungând la o oarecare cultură, nu ne mai lăsăm ademeniți de cuvinte ce amintesc prescura și tămâia. Ne trebuie vorbă așezată. Strana sau trepidul antic n-au ce căuta în estetică...

Crezi așadar că artistul e un luptător, că sufletul lui e o biserică în mijlocul căreia se înalță altarul înfricoșatei judecăți viitoare! Cît de greșit ești!... E drept că ai izbutit, făcîndu-te purtătorul de cuvînt al unui popor strivit de lanțurile robiei. Glasul tău a fost un strigăt de răzvrătire; ai cîntat un neam și o clasă socială cu accente noi și puternice, cu avînt și îndrăzneală. Cîteva poezii războinice ți-au fost de ajuns pentru a fi înălțat repede pe scuturi; laurul verde încununează fruntea ta tînără. El a meritat și poate îți voi fi pus și eu vreo frunză în buclele tale blonde. Dar dacă tu ești un luptător nu înseamnă că artiștii trebuie să fie cu necesitate luptători, tot așa după cum, dacă ai avea o mină cu șase degete, n-ai putea s-o ceri tot astfel și de la ceilalți poeți. Drumurile ce duc la Capitoliu sunt numeroase; tu ai luat o cărare mai puțin bătută, de aceea ai ajuns mai repede. Aici e taina popularității tale grăbite. Nu crede însă că toată arta se închide în tine; că poezii trebuie să instrune lira războinică a lui Tirtu, sau să cînte suferințele țărănimii iobăgite. Aceasta poate fi un fel de poezie, nu e însă toată poezia. Tu sameni într-o privință cu avarul lui Molière. În durerile deznădejzii, Harpagon voia să-l descopere pe cel ce-i furase banii. Mîinile lui căutau în toate părțile; deodată se apucă singur de braț, strigînd: „Stai, hoțul! am prins hoțul!” Tot astfel, voind să afli care va fi arta viitoare, tu te prinzi de braț strigînd: „Priviți-l... Artă viitoare e o artă de luptă. Artistul trebuie să cînte năzuințele strategilor de jos; în el trebuie să se întrupeze înfricoșata judecată viitoare...”

Tinere cu ochi albaștri, o Octavian Goga, privește mai bine. Lăsa-ți în pace brațul; și mai ales bagă de seamă că e al tău, și nu al altora...

G l y k y o n — Tot ce ai spus pînă acum se poate încheia într-o povață dată de mult artiștilor de către

Goethe: *Bilde, Künstler, rede nicht!* Dacă artiștii s-ar mărgini să creeze, și să nu stea de vorbă chiar asupra artei lor, poate că nici d. Goga n-ar fi scris cum a scris.

A g a t h o n — Ceea ce mă mîhnește mai mult e felul în care poetul își lămurește gîndurile sale. D. Goga a bătut uneori versuri pe o nicovală de aur. În proză însă, el e lipsit de stil și de gust literar. Frazele lui fac tot atît zgomot cît trebuie să fi făcut muntele Pelion aruncat de Hercul peste Ossa.

G l y k y o n — Un poet ce scrie în proză ne îndeamnă să ne gîndim încă o dată la deosebirea dintre arabul călare pe cămilă, în linia îndepărtată a deșertului, și același arab apropiindu-se de tine pe jos și fără burnuz. D. Goga ca prozator este ca acest arab pedestru.

A g a t h o n — Iată, de pildă, cum îndrăznește să scrie: „Pleava Bizanțului spulberată peste întreg întinsul acestor țărișoare a coprins ca o pecingine trupul boierimii de baștină. S-a curmat repede acel sentiment de frățietate patriarhală care unca odinioară pe boier cu plugarii săi... Ișlicul cu giubeaua au corcit sufletul... Terșiții flămînzi ai Fanarului ajunși la cîrmă au împins mințile pe alte drumuri. E o sete sălbatică după argint, o hămesire bolnavă, care cere și sfați, și galbeni. În acești ani păgîni se sfarmă o lume întreagă. Se îngroapă tradiții, credințe, nădejdi... Scara ierarhiei boierești se urcă repede, protipendada apropie grabnic pe vechi și noi... Doar cîte un vornic bătrîn mai murmură amărît în barbă blestemele unei mîndrii răzvrătite... Dar tagma se dă la ogășia nouă...”

Ai crede că d. Goga a urmat o urită școală de retorică. Oricum, însă, e sigur că nu-și dă seamă de eleganța prozei; iar cînd scrie că „Maior a *incorporat razele* unui nou ideal“, nu-și dă seamă nici de preciziunea ei.

P i e r o p h o n i o s — Aceasta mi-aduce aminte de o mică istorioară, pe care îngăduiți-mi să v-o povestesc. Într-un oraș mare, văzui odată pe stradă un om voinic ce mergea clătînîndu-se; întindea piciorul, îl învîrtea puțin în aer și-l așeza apoi cu nesiguranță pe pămînt. Lumea îl privea cu mirare. Apropiindu-mă de un trecător, îl întrebai:

— Pentru ce șovăiește omul acesta ? E beat ?

— Nu.

— E bolnav ?

— Nu.

— Atunci ?

— E un funambul. În fiecare seară dă reprezentații la circ mergînd pe funie cu o minunată dibăcie. Cum își pune însă piciorul pe pămînt, e nesigur și șovăiește.

Unii poeți, scriind în proză, sunt ca acest funambul : pe funie pășesc cu siguranță, pe pămînt se clatină. Tinere cu ochi albaștri, o Octavian Goga, de ce nu umbli numai pe funie ?

M. SADOVEANU ¹

(CU PRILEJUL ÎNSEMNĂRIILOR LUI NECULAI MANEA)

III

Glykyon, mergînd cu pasul rar pe aleca de castani, începuse :

— De mult, și mai ales după *La noi în Vișoara*, aș fi voit să povestesc lui Sadoveanu acest apolog :

În jurul leagănului tău, o Sadovene, cinci zîne s-au adunat, spre a-ți împărți darurile cu care aveau să te sorocască să trăiești. Cea mai tînără dintre ele, ridicînd mîna asupra leagănului :

— Să iubești firea cu frumusețile ei, zise ; să petreci zile întregi culcat în fundul bărcii, privind la albaștrile de sus sau ascultînd șoptele vîntului prin stuh ; să colinzi pădurile îndepărtate, înduișîndu-te cînd vei vedea căzînd frunzele ruginii ; să străbați ogoarele galbene, cu pușca în spate, în așteptarea unui iepure sau a unei prepelițe. Iar seara, după cele dintii stingeri ale apusului, să te culci în dorul zilei de mîne, ce-ți va aduce aceleași bucurii.

Cea de a doua, ridicîndu-și și ea mîna :

— Să simți poezia faptelor omenești, grăi, în micimea lor zilnică ; să te apropii de sufletele cele mai ofilite și să le înțelegi ; să te apleci asupra lor, pricepîndu-le armonia din fiecare mișcare sfioasă, din fiecare vorbă acoperită.

¹ Asupra d-lui M. Sadoveanu a se vedea un studiu foarte pe larg în *Pași pe nisip*, vol. I. (În ediția de față, vol. I, p. 112.)

Cea de a treia, luîndu-i vorba din gură :

— Să nu simți însă numai farmecul lucrurilor mici, cuvîntă ea, ci și pe acela a lucrurilor mari ; să iubești basmele, să iubești povestirile eroice ; să te adîncești în trecut, gustînd mărimea omerică a unor viteji ai neamului tău. Fiindu-ți dragi codrul și cîmpul nesfirșit, să iubești și pe voinicul ce se arată în depărtare pe o movilă, cu flinta pe umăr. Sufletul tău să fie deschis și bucuriilor îndrăznelii și celor ale avîntului.

Zina a patra îl binecuvîntă la rîndul ei :

— Darurile tovarășelor mele iubite nu ți-ar fi de nici un folos dacă nu le-aș adăoga și darul meu : căci la ce bun să ai o simțire, dacă n-ai putea-o tălmăci în cuvinte potrivite, în culori frumos îmbinate, sau în sunete armonioase ? Îți pun, deci, mîna pe frunte și-ți dau puterea de a împărtăși și altora ceea ce vei simți. Sufletul tău să nu fie o comoară tănuită, ci deasupra lui să strălucească acea flacăra violentă, ce vestește tuturor aurul ascuns dedesupt.

Mai rămăsese o zîină bătrînă, bătrînă...

Ea zîmbi mai întii, pînă ce zîmbetul i se pierdu în zîbciturile feței, apoi grăi, cu o lumină în ochii stinși :

— Darul meu e și mai mare decît cel al tovarășei mele. Vei scrie, o copil fericit, dar vei scrie atît încît nu te vei mai putea opri. Orice lucru îți va cădea sub privire îl vei întipări în slove negre ; condeiul tău va zugrăvi copacul din față, vecinul din colț, cînele ce trece pe uliță, soarele ce apune, cîntecul privighetoarei, ceardacul din curte, tot ce se spune în mahala, toți bețivii ce sunt la cîrciumă, toate pietrele de pe drum ; cititorii tăi vor fi osteniți, dar tu vei stărui încă neostenit... Nu vei cunoaște oboseala, după cum n-o cunoaște nici firea cînd aruncă pe lume atîtea forme noi. Te vei întrece cu dînsa și vei scrie, vei scrie... Acesta e darul meu.

Și zînele dispărură de lîngă leagănul tău ; iar tu, Sadovene, ai crescut copăcel și te-ai făcut flăcău ; ai început să te plimbi pe iaz cu ciobaca, prinzînd pește ; te-ai dus la vînat pe ogoare și în păduri ; te-ai îmbătat de poezia naturii ; imaginația ta tînără s-a lăsat fermecată de isprăvile haiducilor, aplecîndu-se și asupra durerilor și

bucuriilor celor mici. Te-ai apucat apoi să scrii și ai scos din simțirea ta caldă și din ochiul tău colorat minunate descripții după natură și mișcătoare povestiri. Te-am admirat. Tu ai scris altele ; le-am admirat și pe acele. Fără să ostenești, tu însă ai scris din nou altele, cu o iuțeală din ce în ce mărită, și atunci mi-am zis :

— O, zîină răutăcioasă, de ce n-ai pus nici o măsură în darul tău ?

Și tu, Sadovene, cel mai înzestrat povestitor al nostru, pentru ce ascuți îndemnul bătrînci ? Pentru ce nu-ți înfrînezi ușurința de scris ? „Ușurința ! Frumos dar — spunea Chamfort — cu o singură restrîngere însă : să nu te folosești niciodată de dînsa.“ Un scriitor trebuie să uite că scrie ușor ; tot talentul stă în a scrie cu greutate lucruri ce par ușoare. Închipuiește-ți, deci, că n-ai aripi la condei și, după fiecare pagină, te oprește asupra celor ce ai scris ; vino și revină ; taie și adaogă ; născocoște-ți singur greutăți și le învinge cu trudă. Vei vedea atunci cît vor cîștiga povestirile tale în frumusețea *statică*, în măsură, în simplitatea și armonia liniilor.

Astfel aș fi voit să-i vorbesc lui Sadoveanu, dar, citind *Însemnările lui Neculai Manea*, m-am gîndit că nu mai am dreptul. Romanul acesta, deși scris cu o iuțeală vădită, e totuși atît de puternic, atît de zguduitor, atît de comunicativ, încît, în loc de a blăstăma zîna bătrînă, cu luminile în privire, se cade a-i fi recunoscători. A dat și ea ce-a putut ; și dacă uneori darul ei e supărător, de cele mai multe ori e însă binefăcător.

Și cine s-ar putea plînge, de pildă, împotriva Pomoinei, cînd, vîrsîndu-și cornul belșugului, ne aruncă și fructe coapte și fructe verzi ?

*

Însemnările lui Neculai Manea ne zugrăvesc moartea morală a doi eroi deopotrivă de simpatici. Dinaintea lui Radianu ne oprim cu zguduire sufletească și ne pătrundem de temerea mută pe care-o simțim dinaintea puterilor oarbe ce ne mîna și se joacă cu noi.

Privindu-l, avem fiorul fatalității, căci el nu luptă, nici nu caută să înfrîngă împrejurările ce-l copleșesc ca va-

luri de mare, ci își pleacă fruntea obosită, așteptând spulberarea cea din urmă. Din această resemnare izvorăște un farmec duios ; ne gândim la fuga vremii și la tainele ascunse în cutele ei ; ne gândim la mâna nevăzută ce toarce firele destinului.

Mila noastră pentru cel ce suferă e mărită de grija că am putea să le suferim și noi aceleași dureri ; ca și dînsul, suntem în voia destinului ce plutește deasupra noastră, așteptînd să ne lovească.

Același sentiment de frică trebuie să-l fi simțit cei vechi dinaintea eroilor tragediilor lui Sofocle. Un Oedip nu-și împletește singur viața, după o voință liberă ; tot ceea ce face el e săvîrșit dintr-o voință nevăzută, ce-l stăpînește și-l îndreaptă spre ținte hotărîte dinainte...

Agathon, întreprînd :

— O, Glykyon, strigă el, nu sunt de părerea ta. Fatalismul celor vechi, ca și determinismul ce însuflețește literatura naturalistă, inspirată mai ales de Taine, sunt întristătoare și primejdioase pentru viață, ca și pentru artă. Pentru frumusețea morală a faptelor noastre trebuie să primim liberul arbitru : omul trebuie să fie răspunzător de ceea ce face și, în loc de a suferi tirania lucrurilor, el trebuie să le stăpînească și să le minuiască după voință.

Sarcina e mare și răspunderea e grea ; dar din mărirea răspunderii iese însemnătatea și prețul libertății omului ; el lucrează, deci, cu convingerea neaflămării și primește pedeapsa cu resemnarea de a o fi meritat. El nu se mai simte ca o sărmană ființă pe care împrejurările o sfărâmă și care privește cu sfîiciune în toate părțile : ceea ce face e făcut cu voință și cu primirea tuturor urmărilor. E drept că un gînditor a zis că omul fuge de libertatea morală, deoarece i-e frică de răspunderi, dar, mai întîi, acest adevăr nu e obștesc și apoi el ne îndeamnă chiar la ridicarea omului. Trebuie să-i arătăm frumusețea libertății și să-l facem să-i simtă noblețea și cinstea. Un sistem filozofic ce-i ridică liberul arbitru îl afundă în umilință și slugărnice ; cu o astfel de doctrină nu e cu putință nici o morală : răspunderea iese din voința omului și cade în împrejurările din afară ; pedeapsa e, deci, nedreaptă. Omul fiind prefăcut într-un automat

spiritual, faptele lui pot fi bune, fără ca să-i scadă meritul lor.

Căci dacă viciul și virtutea sunt niște produse firești, ca oțetul și alcoolul, ele pot rămînea ceea ce sunt, dar pierd orice însușire morală. Frumusețea unei fapte mărețe izvorăște din libertatea de a o săvîrși sau de a n-o săvîrși. Dacă a fost o nevoie, o fatalitate ce au mijloc-o, măreția faptei se risipește, deoarece frumusețea morală stă în liberul arbitru.

Glykyon se ridică atunci :

— Nu tăgăduiesc că fatalismul și determinismul nimicesc mult din poezia vieții noastre ; recunosc de asemenea că înălțimea morală a faptelor noastre este micșorată dacă presupunem că omul nu e stăpîn pe mișcările sale. Dar nu despre aceasta voiesc să vorbesc. Arta nu e ținută să ne răsfrîngă numai poezia vieții, a avînturilor nobile, a sentimentelor frumoase. În ea putem găsi și alte preocupări și alte senzații ; ea ne poate da și alte fioruri. Figura lui Radianu ne insuflă, de pildă, *milă*, căci dinaintea cărui lucru putem simți mai multă milă decît înaintea unei dureri pe care nimeni n-o poate ușura ? El suferă fără a putea primi vreun ajutor ; voința încordată a nimănui nu l-ar putea alina. Priveliștea unei astfel de suferințe e ceea ce poate fi mai tragic. Poeții greci, ca și scriitorii moderni, sunt deci în drept de a ne-o zugrăvi, mișcîndu-ne pînă la lacrimi. Și în jurul nostru sunt atîtea pilde de dureri nemeritate și fatale, încît trebuie să recunoaștem că, zugrăvindu-le, poetul nu se îndepărtează de adevăr, ci ne dă, dimpotrivă, o învățătură de înțelepciune.

Alături de Radianu e Manea. Acesta e și el un învins al vieții, asupra căruia se îndreaptă simpatia noastră, ca asupra tuturor celor învinși. Greutăți reale sau închipuite îl răpun, făcîndu-l să se abată din drumul larg ce merge spre culmi și mîinindu-i pasul pe cărările singuratice ale poalelor. Manea nu e singur în literatura noastră ; printr-o trăsătură sau alta, el se apropie de *Dan* al lui Vlahuță, de *Trubadurul* lui Delavrancea și chiar de *Sărmanul Dionisie* al lui Eminescu. El e plebeianul care voiește să facă ascensiunea socială, fără a fi pregătit, și care

simte la cei dintâi pași greutatea ridicării. Firea lui nu e destul de robustă pentru a ieși neștirbită de această trecere repede și neașteptată.

El suferă, deci, în ființa lui morală văzându-se într-un loc nepotrivit, descoperit tuturor loviturilor. Dacă mai are încă limpezime în vedere și bun-simț, nu-i rămâne decât să se retragă, scoborîndu-se acolo de unde plecase. Așa face Manea, și întoarcerea lui la obîrșie ne pare cu atât mai cuminte, cu cît fusese pus la încercări mai grele.

Romanul lui Sadoveanu ne zugrăvește tocmai această întoarcere, această zdrobire voită a tuturor năzuinților, a tuturor nădejdelor de tinerețe, cu o rară putere și siguranță de mîină. Îl vedem pe Manea în orașelul din fundul Moldovei, îngrozit mai întîi de necurătenia ulițelor, de neînsemnătatea vieții intelectuale, pe care o duc colegii lui, de îngustimea orizontului ce i se deschide dinaintea ochilor. Zilele trec apoi încetul cu încetul, tocîndu-i simțirea și smulgîndu-i iluziile, una cîte una. Tot ce mai avea furtunos în ființa lui se scutură astfel ca un copac ce-și scutură florile. Aspirațiile pier; și dacă nu putuse să se adapteze la o lume ce-i fusese superioară, el se adaptează cu lesniciune la o lume ce desigur îi era inferioară. Decăderea morală îi fu mai ușoară decît ridicarea într-o atmosferă pentru care nu avea însușiri înnăscute, nici o respirație destul de puternică.

Luăm parte, așadar, în romanul lui Sadoveanu la această potolire a unui suflet după furtuni mari, într-un port liniștit, cu apele scăzute, fără vînturi și fără stînci. Simțul moral în curînd se stinge și el: Manea își găsește astfel fericirea într-o legătură nelegitimă. Îndoiclile i se risipesc, mulțumindu-se a cere de la viață numai ceea ce îi poate da. Cu acest puțin el e fericit. Iar romanul, deși nu închide o povată morală, este totuși minunata zugrăvire a acestei căderi și a acestei mulțumiri îngrădite.

II

Cele din urmă foi din *Însemnările lui Neculai Manea* sunt din toamna anului 1902. Patru ani după aceea, Manea

muri pe neașteptate. Într-o zi de primăvară, cînd pasările abia începeau să se alunge printre copacii înmuguriți, l-am scos afară din oraș, pe drumul pe care mersesem de atîtea ori împreună, în destăinuirii dureroase; în urma sicerului erau numai cîțiva prieteni triști, iar într-o trăsură doi ochi albaștri de femeie plîngeau o fericire atât de mare risipită la semnul unei mîini nevăzute... Întîmplarea o făcuse pe Maria Cumpătă să se întîlnească cu Manea; sufletele lor se apropiară, se înțeleșeră și se pătrunseră. O taină dulce îi învălui apoi laolaltă. Din stîngeri și pustii ce erau mai înainte, ei se simțiră cuprinși de o nespusă bucurie; viața lor căpătă o însemnătate și un înțeles. Ochi în ochi și mîină în mîină, ei merseră astfel spre necunoscut, așteptînd cu încredere hotărîrile lui... A fost însă de ajuns un semn de sus pentru ca o fericire clădită cu atîta trudă și cu atîtea lacrimi să se spulbere. Din ea n-a mai rămas decît cei doi ochi ce plîng și acum...

Manea, în viața lui amărită, avusese obiceiul de să-și însemne întîmplările ce-l prîdiceau. Aceste întîmplări au fost publicate de d. Sadoveanu, împlinindu-se și de dată aceasta cuvîntul evanghelic: „adevăr zic vouă că celor ce au li se va mai da“.

Mic nu mi-au rămas, ca pioasă amintire, de la prietenul meu, decît puține pagini. Ele n-au frumusețe prea mare și nici nu le-aș fi dat la lumină, dacă d. Sadoveanu n-ar fi publicat *Însemnările lui Neculai Manea*. Fiind serise patru ani după aceste „însemnări“, ele fac oarecum o încheiere firească, arătînd popasul cel din urmă la care ajunsese cugetarea și simțirea lui Manea. Cîteva luni după aceea, iarba tînără a primăverii încolțea pe mormîntul lui, vestind o nouă împospătare a naturii, în timp ce sub lepedea de piatră Manea își continua poate însemnările...

*

„Stau lîngă foc, în odaia abia luminată de lampa acoperită. Afară vîntul șuieră, ca un călător ce-ar trece pe uliță, cu nepăsare. Iarna se apropie cu șirul ei lung de suferințe și de lipsuri; crivățul rece o vestește, bătînd cu

tărie în geamuri. De câte ori cercevelele se cutremură, mă întorc și privesc afară. Umbrele nopții par a se alunga, prinzînd forme tainice. Nu sunt fricos, dar nu pot privi pe fereastră fără un fior prelungit, în timpul nopții, mai ales cînd vîntul suflă. Totul se mișcă pe prispă: degete lungi și subțiri bat în geam, chemîndu-mă. Și atunci, gîndurile mă învăluiesc și nu știu pentru ce ele se îndreaptă spre lucruri triste; mă gîndesc la durerile trecutului, la prietini morți. Umbrele lor mă împresoară...

În această seară de sfîrșit de octombrie, icoana bietului Radianu¹ îmi stă nelipsită dinaintea privirilor... Îl văd la fereastră; îl simt... Poate că a părăsit ținutul mormintelor, aducîndu-și aminte de mine.

Prin multe am trecut în viața mea chinuită, mulți oameni am văzut, multe nenorociri am străbătut și, din toate acestea, nimic nu m-a mișcat mai mult decît Radianu. Niciodată n-am fost atît de zguduit înaintea altcuiva; în inima lui citeam nenorocirea ce poate lovi pe un om. Eram de față la distrugerea înceată, dar sigură a unui suflet căruia firea îi dăduse toate bunurile ei. Și ceea ce-mi părea mai dureros și mai tragic e că Radianu își dădea seama de această nimicire. El o privea cu un ochi liniștit și poate chiar binevoitor, ai fi zis c-o dorea, c-o chema. Nu mi-o spunea niciodată, dar o ghiceam din clătînarea lui blîndă din cap, plină de înțeles: «Ei, știu eu ce fac; nu te îngriji, așa a fost să fie. Fiecare își urmează soarta.»

Sufletul lui era pustiit, patima ardea totul, îi stîngea privirea deșteaptă și-i alunga orice idee din cap. Căci la ce bun i-ar fi fost ideile, cînd ele soseau ca un stol negru de pasări ce aduc cu ele iarna năprasnică? Nu-și găsea locul; umbla hoinărind pe ulițe, fugind de oameni, acum de o parte, acum de cealaltă. Casa nu-l ademenea. Cum îi trecea pragul, nevasta îl aștepta cu sulitele gurii ei. Radianu deschidea ochii lui mari, încurca cîteva cuvinte și se lăsa apoi dovedit. Rămînea astfel într-un colț, cuminte. Valurile de muștrări îl acopereau și-l înceau.

¹ Tot ce se povestește aici despre Radianu nu e decît cel mai curat adevăr. Am fost elevul și apoi prietenul lui. Aceleași mărturisiri mi-a făcut și mie, ca și lui Manea. — E. L.

Îl văd ca acum, într-o zi de vară, stînd la masa unei cafele.

Simțea arsuri în piept. La fiecare două vorbe, dădea pe gît un pahar de apă, cu o privire ce zicea: «Mă arde; grozav mă arde». Ochii îi erau înconjuțați de două cercuri de foc, apoi se pierdeau sub picături de apă ce jucau dedesupt. Cu vocea lui blîndă și tainică, el începu:

— Frate Manea, mult mai sufăr... Cînd ai ști tu cît sufăr, frate Manea, te-ai mira cum de mai trăiesc, cum de n-am pus sfîrșit la atîtea ticăloșii. Mă chinuiește, mă chinuiește în fiecare zi, în fiecare ceas, în fiecare clipă cît stau acasă. Și ce gură! De ce a mai dat Dumnezeu grai femeilor!

Le-a dat desigur spre pedeapsa păcatelor noastre cele grele. Pentru mine, casa e un iad; tartorul mă așteaptă spre a mă pune la munci silnice. Vezi tu mîinele astea, le vezi? Știi ce fac? Nu e lucru cît de umil pe care să nu-l fi făcut: ele mătură, ele deretecă, ele spală podelele. Da, da, eu, Ion Radianu, eu frec podelele! Îmi vine să strig tuturor: la ce brumă Ion Radianu a fost cuminte în timpul lui, a învățat carte multă, multă, a ajuns la oarecare cînte, a încărunțit; la ce bun, dacă Ion Radianu freacă acum podelele? Iar ea, ea, pe care am cules-o de pe uliță, ființă fără căpătii, fără creștere, căreia i-am dat casă și masă, stă trîntită pe pat, într-un colț, și mă privește cu ochi crunți; dacă e nemulțumită, injuriile cad, cad ca o ploaie deasă. Ce zic: numai atît? Mi-e rușine să-ți spun: mă bate, frate Manea, mă bate, mă lovește cu palmele și pumnii peste obraz... Sare apoi după ușă și ia un bici, un bici făcut anume pentru mine, și mă pocnește... Mă zdrobește, frate Manea, cu nerușinare și fără nici o ocolire. Seara tîrziu, cînd mă întorc uneori acasă, mă uit pe fereastră. O văd înăuntru stînd la masă cu toate haimanalele. Cunoști pe Runcu, fostul meu elev, c drăguțul ei; petrec nopțile împreună, în timp ce eu mă învărtesc în jurul casei, pe gerul cel mare al iernei, privesc la geam și aștept să plece. Apoi intru încetîșor, ca să nu fac zgomot, aș vrea parcă să fiu un fum ușor, pe care nimeni să nu-l simtă. Ea însă mă privește ca pe un ciine, strigîndu-mi: «Ai venit, în sfîrșit, bețivule; prin

cite circiumi te-ai tîrit ?» Și eu nu răspund nimic, înghit totul. Sunt bucuros să mă primească în patul ei cald. Mă strîng lîngă ea și nu mă plîng ; are un trup, frate Manea, și un foc ! Uit de toate, uit că mă înșeală, uit de frig, și dacă mă bate, de ce să nu mă bată, îmi zic, dacă sunt un ticălos ?“

Eu mă uitam la dînsul și îmi spuneam că e pierdut. Nu mai avea nici un pic de voință într-însul. Suferea totul, deși își dădea seama de totul. Nu mai putea să se răzvrătească ; avea acel groaznic simțimînt că ceea ce se întîmplă trebuia să se întîmple și că nimic n-ar fi fost în stare să i se pună în cale. Atunci, la ce bun să lupte ? Se lăsa, deci, luat de valuri și izbit de toate malurile.

Și acest fatalism, pe care i-l simțeam în suflet, mă pătrundea de o durere cu atît mai mare, cu cît îl vedeam îndreptățit și fără leac. Sărmane frunze ce suntem, cum să luptăm cu vîntul care suflă și ne troienește în toate sanșurile ?...

Nu ne pătrundem niciodată de o milă amestecată cu mai multă groază decît dinaintea unei suferinți ce ne-ar putea lovi și pe noi dintr-un moment în altul, fiind fără nici o apărare. Căci pentru ce ar fi fost izbit de soartă numai Radianu, și nu și un altul, sau eu ? Gîndul acesta mă cutremura. În Radianu compăttimeam, deci, ceea ce mi s-ar fi putut întîmpla și mie ; îmi era milă astfel de mine însumi.

Într-un timp, urma lui Radianu se ștersese ; nu-l mai văzusem o săptămîină. Era seara. Auzii o bătaie în ușă și, curînd după aceea, intră el. Avea privirea pierdută ; pe fața lui se citea o mare suferință :

— Frate Manea, începu el, nu ne-am văzut de mult. Vei fi crezut poate că am murit pe lîngă vreun gard. Nu, trăiesc, dar prin grele încercări am mai trecut. A voit să mă otrăvească ! Mă întrebi cine ? Ea. Ascultă. Se purta mai bine cu mine și avea o mlădiere dulce în glas. „Ionică, îmi zise, voiești să-ți fac o cafea ?“ „— Bucuros“, răspunsei. Și mi-o făcu ; cînd o isprăvi, băgai de seamă că avea o sticlută în mînă. O pîndii : turnă cîteva picături în ceașcă. Un gînd îmi trecu prin creștet. „Lenuțo, zisei eu blînd, bea tu mai întîi !“ Ea se îngălbeni, apoi se în-

cruntă : „Ce-i, bețivule, n-ai încredere în mine ?“, și voi să răstoarne sticluta. Bănuiala se făcu sigurantă. O undă de lumină îmi trecu parcă pe dinaintea ochilor : voia să mă otrăvească ! Din adîncul trupului meu se ridica cea din urmă rămășiță de îndrăzneală. Nu voiam să mor ca un cîine. Pusei mîna pe sticlută și zvîcnii apoi pe ușă. O luai cu pasul repede spre uliță. Aveam planul făcut : să mă plîng procurorului. Trebuia să scap odată de atîta urgie ! Ea mă urmări, strigîndu-mi : „Ionică, unde te duci cu capul gol ?“ O privii hotărît : „S-a sfîrșit acum cu tine — zisei —, ai să infunzi pușcăria“. Ea îngălbeni și, apucîndu-mă de mînă, cu blîndețe : „Ia-ți cel puțin pălăria !“ În adevăr, trebuia să-mi iau pălăria. Mă întorsei. În casă, îmi căzu în brațe, mă apucă de grumaz și mă sărută. Ce s-a mai întîmplat, nu mă mai întreba. Sunt un ticălos ; o știu. Am uitat de otravă și de toate. M-am trezit în culcușul ei cald și am stat acolo nu știu cît ; trei zile ? patru zile ? nu-mi aduc aminte... Acum sunt din nou pe drumuri, ea e cu Runcu, petrece... I-am văzut pe fereastră, dar n-am îndrăznit să intru. O, frate Manea, cît sufer ! Femeia asta e începutul tuturor suferințelor mele.“

Patima lui Radianu crescuse... Ajunsesese cu totul tăcut și pierdut, ca într-o cugetare adîncă, ceea ce arată adesea lipsa oricărei cugetări. Fugea de oameni ; fugea chiar și de mine. Școala mergea rău ; copiii se plîngeau ; părinții începuseră să se plîngă și dînsii. În curînd auzirăm că Radianu era dat în judecata ministerului.

În acel timp, eram în București. După-amiază, la ora două, trebuia să i se judece procesul. Mă întîlnii cu dînsul într-un restaurant. Era doborît și trist ; ai fi zis că merge la o înmormîntare :

— Frate Manea, începu el, bînd un pătărel de coniac, frate Manea, la grea cumpănă sunt acum... În curînd se va hotări cu mine ; dacă mă dau afară din slujbă, nu-mi rămîne decît să mor de foame, ca un cîine, ca un cîine... Ce pot face altceva ? Dar nu vreau ; o să le spun că nu-i adevărat. Că beau, ce, e treaba lor ? Datoria mi-o fac : atît ajunge.

Părea că se îmbărbătează; scutura din cap și apoi, spre a prinde puteri, mai dădea pe gît un păhărel de coniac. Bău astfel vreo zece. Cînd ieși afară, se clătina pe picioare... Am aflat mai tîrziu ceea ce se petrecuse la minister. N-a mai fost nevoie de martori. Radianu nu a putut scoate o vorbă, fiind cu desăvîrșire beat. În aceea zi și fu înlăturat din învățămînt.

Începură atunci cîteva săptămîni de cumplită nenorocire. Îl vedeam din cînd în cînd; era într-o stare de plîns; nu mai avea nici vestă, nici cravată; privirea i se stinsese, numai obrajii îi erau roșii, roșii. Se uita blînd la mine, apoi pleca capul, ca și cum ar fi așteptat un cuțit nevăzut să-i taie grumazul; voia să sfîrșească odată atîtea necazuri. Îi dădeam ce puteam. „Ești un om de treabă, îmi zicea dînsul. Mă ajuți, deși mă cunoști de puțin timp. Crede-mă, însă, că am fost azi la un prieten de școală. E avocat mare și cîștigă mii și mii. M-a dat afară.“

Ochii i se umpleau de lacrimi; plîngea ca un copil. Apoi își ridică din nou capul cu hotărîre: „Dar așa a fost să fie. M-a urgisit soarta, și n-am ce face. O să mor cîrînd, frate Maneo.“

Plecă apoi pe drumurile largi ale Bucureștilor; adăpost n-avea; cei din urmă bani i se sleiseră; toți îl ocoleau. Cîteva zile după aceea fu găsit mort, pe o bancă din Grădina Icoanei.

Astfel se sfîrșiră suferințele bietului Radianu. ¹

*

Și, în această seară de sfîrșit de octombrie, privind pe geam sau în limbile rumene ale focului, icoana tragică a prietenului meu îmi răsare limpede. Îl văd, îi văd ochii lui stinși; îi văd figura îmbujorată de om resemnat. Această resemnare atît de dureroasă îmi rupe inima și acum... S-a ridicat dintre țărani, a luptat, a învățat și a ajuns la o stare oarecare. Care i-a fost însă cununa atîtor străduințe? O femeie rea și o patimă cotropitoare. Neno-

¹ Versiunea aceasta a morții lui Radianu e deosebită de cea din *Insemnările lui Neculai Manea* ale d-lui Sadoveanu. Ea e însă cea adevărată, deși e mult mai puțin poetică. — E.L.

rocirile s-au dezlănțuit apoi asupra lui; el le-a primit pe toate, cu capul plecat, fără să lupte împotriva lor, ci cu acel fatalism al țaranului român, atît de mișcător: dacă așa a fost să fie!

Și gîndurile, lunecînd de la dînsul, se îndreaptă asupra mea. Mă gîndesc la trecutul meu. Mă văd băiat mic, cînd pășteam oile pe cîmp; mă văd deodată la școală. Lanțul greutăților se distramă apoi. Și, cugetînd mai bine la ceea ce am avut de îndurat, cred că n-aș mai începe încă o dată viața dacă mi-ar fi cu putîntă s-o încep... Nu, nu, aș dori mai bine să rămîn la oi, adăpostindu-mă într-o casă acoperită cu stuh. Nu zic că nu sunt mulțumit acum, dar cît a trebuit să sufăr!... Cît a trebuit să sufăr pînă să ajung la această liniște!

Ah! și ce bine îmi pare că am părăsit Bucureștii! Ce puteam să fac acolo? Să lupt, să lovesc din coate pentru a izbuti să fiu cineva? Să scriu, să vorbesc, să colind prin saloane? La ce bun toate aceste zădărnicii? Nu pun nici un preț pe dînsule. Numai fericirea e de prețuit, iar fericirea nu izvorăște decît din mulțumirea de sine. Simț, însă, că acolo n-aș fi fost niciodată mulțumit. Ce aș fi căutat eu, plebeianul, în saloane, în legăturile lumii subțiri și delicate? Părinții, bunicii și străbunicii mei au mînat boii la coarnezle plugului; mîna lor neagră și groasă n-a știut să facă decît gestul august al sămănătorului, și acum să viu eu cu aceeași mîna să conduc cotilionul?

Nu sunt făcut pentru lupta năprasnică a celor ce vor să ajungă; în vinele mele port încă sîngele greoi al strămoșilor mei, blajini și supuși. Cînd ei au plecat capul sute de ani, cum aș putea să-l ridic eu acum semeț și să privesc răs-picat în ochii fiecăruia? Cînd ei au înturnat în mîini căciula țărănească dinaintea boierului, veacuri de-a rîndul, cum aș putea să mă simț la locul meu stînd la brațul lui? Nu-mi lipsesc însușiri, desigur; mîntea mea a pătruns multe lucruri și le-a păstrat, dar rusticitatea strămoșilor mei se dă pe față într-o mișcare a trupului, într-un cuvînt, în umilința instinctivă cu care ridic pălăria dinaintea ciocoiului ce și-a trudit capul mai puțin decît mine — și cu toate aceste! Ah, cu toate aceste, în el se vede rasa stăpînitorilor. Nu mă plîng. Firea nu face

sărituri prea mari ; ea își are șartul ei cuminte, dinaintea căruia mă închin. Dacă aș fi luptat din răputeri, aș fi putut ajunge și eu ceva ; aș fi părut un om fericit în ochii trecătorilor. Dar eu știu bine că n-aș fi fost, pentru că aș fi avut simțimintul omului care nu e la locul lui. Nemulțumirea m-ar fi ros ; deosebirea dintre ceea ce sunt și ceea ce aș fi trebuit să fiu mi-ar fi stat mereu dinaintea ochilor ca o vedenie...

Așa, iată-mă în acest orașel, uitat de lume !... Cît de bine mă simt ! Firea pașnică, pe care mi-a dat-o sîngele atîtor vrednici strămoși, nu e tulburată de zadarnice dorințe de luptă și de mărire. Tot ce-mi trebuie am ; îmi fac datoria mea zilnică cu mulțumire sufletească ; sarcina nu trece peste puterile mele, dimpotrivă, simt că sunt deasupra ei... Prietenii zgomotoase și nepotrivite n-am ; în mica mea lume în care mă învîrt toți mă primesc cu încredere și cu iubire.

Și, după atîtea furtuni prin care am trecut, ce fericire mă pătrunde știind că am căsuța mea liniștită, într-o uliță largă ! În adăpostul ei cald, între flori și cărți, îmi închid cugetarea mea pașnică : îmi ascult bătaia înceată a inimii. În jur, e rînduiala cea mai desăvîrșită. O mîna mică și iubită așază fiecare lucru la locul lui ; în odaie se vede un suflet de femeie, în glastrele de flori, în horbota mesei, în cărțile înșirate frumos. Și ce miros plăcut !

Binecuvîntată fii, ființă dulce, tu, care ți-ai plecat gingășia privirii tale asupra mea ; tu, care m-ai învăluit în armonia îngerească a iubirii tale...

Niște pași mărunți se aud ; sunt ai ei : iat-o !“

FRAGMENTE CRITICE

1

Un poet îmi spunea odată :

— Nu cumpăr nimic din ceea ce se tipărește. În revistele pe care le primesc nu citesc decît ceea ce scriu eu : dar mă citesc cu drag și de multe ori... Rar numai îmi pierd vremea și cu alții. Cînd se ridică vreun scriitor nou în jurul căruia se face mult zgomot de laude și pe care critica îl răsfață, atunci îi iau cartea spre a o străbate din fugă, deoarece sunt sigur că laudele ce i se aduc nu sunt meritate și critica s-a înșelat asupra lui ca de obicei. Siguranța o am dinainte ; nu-mi rămîne decît s-o întăresc. Și totdeauna mi-am întărit-o.

Un alt poet, frunzărind o revistă cu poezii și nuvele destul de bune, îmi spunea :

— Tot ce e înăuntru e fără de rost.

Iar eu i-am răspuns :

— Firește, de vreme ce n-ai nimic în ea. Pentru a crede în ceea ce scriem noi, trebuie să socotim că tot ce scriu ceilalți e de prisos și fără de rost.

Astfel sunt poeții. Nu numai ai noștri, ci toți. Cînd nu sunt înzestrați cu însușiri de imaginație sau de sentiment cu totul neobișnuite, cînd n-au o putere de creație în adevăr demiurgică, ei stau ascunși în brazda îngustă, pe care o trag cu anevoie. Ei nu văd și brazda vecinului. Și cu cît adîncesc fierul plugului în pămîntul întelenit, cu atît se îngredesc și mai mult, mărginindu-și priveliștea liberă.

Dacă m-ar întreba cineva care e cea dintii însușire a unui poet, i-aș răspunde :

Un artist mijlociu, care nu e nici Goethe, nici Dante, care nu e nici Leopardi, nici Victor Hugo, trebuie să fie mai întâi un ignorant. Toată literatura veacurilor trecute de la imnurile vedice pînă la romanțele trubadurilor medievale trebuie să fie pentru dînsul o carte închisă cu șapte peceteți... Să nu cunoască deci nimic din ce s-a scris înainte. Ieșind dimineața pe pajiște și văzînd boabele de rouă, să-și închipuie că le-a descoperit cel dintii : să le asemene în liniște cu boabele de mărgăritare sau cu sclipirile diamantelor, fără a bănuși că toți poeții au făcut această asemănare înaintea lui. Încetul cu încetul să descopere apoi soarele cu podoaba aurorii și a amurgului, florile mirositoare, poezia crîngului înverzit, tainele nopților de vară, razele prietenoase ale lunii, sclipirile de aur ale stelelor nemuritoare ; să descopere drăgălășia celei dintii fete întîlnite, farmecele zîmbetului, tainele părului negru ce rîurează, comorile sînilor mici, șăgălnicia ochilor albaștri ce rîd... Să meargă astfel din descoperire în descoperire, instrunîndu-și lira ; să le cînte cu nevinovăție, ca și cum nimeni nu le-ar fi cîntat înainte mai bine și mai frumos... Stînd să citească literatura altora, farmecul s-ar risipi ; poetul n-ar mai îndrăzni să cînte soarele după minunatele imnuri vedice sau grecești.

Nu e frumusețe a naturii, nu e sentiment omenesc care să nu fi fost preamărite așa cum nu vor mai putea fi niciodată.

Totul s-a spus ; totul a fost zugrăvit și descris. Marii noștri strămoși ne-au zădărnicit puțința de a fi cu desăvîrșire noi ; mîna lor grăbită a istovit tot ce firea aruncase vrednic de cîntat și de idealizat.

Cultura prea mare i-ar răpi poetului, așadar, orice încredere în sine ; rămînînd înmărmurit dinaintea frumuseților pe care n-ar fi în stare să le ajungă vreodată, el s-ar lăsa de scris. Și ar face rău. Încercările sale nu sunt cu totul nefolositoare, căci, dacă nu se mai pot spune lucruri noi, se pot face totuși împărecheri noi, ce ne trezesc senzații întrucîtva deosebite.

Lăsați deci necunoscută literatura trecutului ; nu citați nimic din ceea ce scriu contemporanii voștri și cîntați-ne, o poeți, pentru a mia oară : fluturii, florile, femeile și cerul albastru !

Trăim într-o vreme în care trebuie să ne mulțumim cu fărîmiturile rămase de la prînzul leilor.

2

Dacă poetul are aproape datoria de a crede că ceea ce scriu alții e fără rost, pentru a-și putea închipui că ceea ce scrie el e cu rost, menirea criticului e de a se sili să creadă că tot ce scriu alții e cu rost, pentru a se mîngîia cu nădejdea că și ceea ce scrie el asupra lor ar putea avea vreun rost oarecare.

3

Beaumarchais scria în prefața *Bărbierului* său :

„Cititorule, am cîntea să-ți închin o nouă lucrare a mea. Doresc să te găsesc în unul din acele momente ferice, cînd, dezbrăcat de griji, mulțumit de sănătate și de cum îți merg treburile, de iubită și de masa pe care ai luat-o, te-ai putea desfăta o clipă cu citirea *Bărbierului din Sevilla* ; căci e nevoie de toate acestea pentru a putea fi distrat și pentru a-mi fi un cititor binevoitor.

Dar dacă o întîmplare nenorocită ți-a zdruncinat sănătatea ; dacă drăguța și-a călcat jurămintele, dacă masa n-a fost bine pregătită, sau dacă digestia îți fu greoaie — atunci lasă la o parte *Bărbierul* ; nu e timpul să-l citești !... Căci rîdem puțin de veselia altuia, cînd avem nemulțumiri personale.“

Marele umorist avea dreptate. Părerile noastre sunt în legătură cu stările sufletești pe care le străbatem. Fără voce ne aruncăm umbra peste tot ce ne înconjoară. Un adevărat critic conștiincios, înainte de a-și da o părere, ar trebui să-și lămurească mai întâi împrejurările în care se află : e cu stomacul încărcat ? e obosit ? e necăjit de creditori ? lampa fumegă ? focul s-a stins în căminul rece ? Toate aceste *imponderabilia*, în parte sau la un

loc, pot întuneca seninătatea cugetului nostru. O durere de dinți ne face nesimțitori dinaintea priveliștei celei mai fermecătoare.

Pentru aceasta, o scriitori, nu vă mîhniți cînd vi se pare a fi fost judecați nedrept. Dacă firul de nisip al lui Pascal poate cășuna schimbări atît de mari în istoria omenirii, pricine tot atît de mici ne pot face nedrepti cu voi.

A nu crede în ceea ce spunem despre voi e înțelepciunea voastră cea dintîi; a ne crede numai cînd vă lăudăm e cea de a doua, și cea din urmă.

4

Întîlnind o dată pe Glykyon, i-am spus :

„Am o deosebită prietenie pentru Picrophonios. E plin de o fermecătoare erudiție literară și de bun-simț. Judecata lui e temeinică și sănătoasă; gustul lui e sigur. Pentru ce însă nici o licărire veselă de soare nu-i strălucește în păreri? Pentru ce e atît de întunecat? Pentru ce privirea lui nu se oprește decît asupra scăderilor și a părților urite? Cred că ar putea să vadă și frumusețile.“

Iar Glykyon îmi răspunse :

„Picrophonios, înainte de a fi critic, era poet. Din mîna lui au ieșit multe versuri frumoase, pe care însă acum nu le mai citește nimeni. Inspirația lui fu de altminteri scurtă; nici un critic nu i-a împletit în jurul frunții o coroană din verdea frunză a stejarului. Picrophonios s-a întristat. În loc să stăruiască în poezie, el își zdrobi lira. E cu putință ca nepăsarea celorlalți să fi fost nemeritată, dar e cu putință ca simțirea lui poetică să nu fi avut aripi prea puternice. El își îndreptă atunci pașii spre alte îndeletniciri. Înzestrat cu multe cunoștinți, călăuzit de un spirit ascuțit, el se opri în critică, unde își putu desfășura mai bine strălucitele lui însușiri... I-a rămas totuși în suflet un grăunte de nemulțumire. Își aduce aminte întotdeauna că și el a fost poet, sau ar fi putut fi, dacă împrejurări vitrege nu l-ar fi împiedicat. De aceea, de ori cîte ori vorbește de un scriitor ce se ridică prea repede, se gîndește și la nedreptatea pe care

a suferit-o el. În cuvintele lui e o părere de rău abia acoperită, ce se poate preface lesne în răutate.“

Întîlnindu-l după aceea pe Picrophonios, i-am spus :

„Glykyon e un suflet delicios; inima lui e o comoară de bunătate. Cunoștințele îi sunt bogate; gustul îi e sănătos. Îmi pare totuși că merge prea departe cu bunătatea: părțile rele ale lucrurilor îi scapă, iar critica lui șchioapătă printr-o mare îngăduință.“

Și Picrophonios îmi răspunse :

„Înainte de a fi critic, Glykyon s-a încercat în poezie și n-a izbutit deloc. Versurile lui erau slabe, cum nu s-ar putea închipui altele. Fiind însă un om de bun-simț, Glykyon și-a aninat repede lira în cui, fără a fi păstrat în suflet vreo amărăciune. Numai acei ce stăruiesc într-o îndelungată amăgire de sine sunt vrednici de plîns... După ce i-a amuțit lira, Glykyon s-a îndreptat așadar spre critică, unde își desfășură cu ușurință însușirile lui minunate... I-a rămas totuși în inimă o mare îngăduire către poezi. A fi poet i se pare un lucru sfînt, ce te scutește de orice altă datorie. Și pentru a fi poet îi pare că e de ajuns să înșiri cîteva versuri ce se pot citi fără vreo neplăcere prea mare.“

Aproape toți criticii sunt ca Glykyon sau ca Picrophonios: niște *artiști neisprăviți*.

Dacă au avut ceva talent, dar împrejurările i-au împiedecat de a se desăvîrși, făcînd loc altora mai puțin înzestrați — ei ajung ca Picrophonios; iar dacă n-au avut nici un talent, recunoscînd-o bucuros, ei ajung ca Glykyon...

5

Dacă cea dintîi însușire a unui poet e de a fi ignorant, cea de a doua e de a avea o mare încredere de sine.

De cîte ori un poet îmi citește o poezie, cu o mișcare a mîinii ce voiește să spună: „e mică, dar e definitivă“, eu îmi spun: „omul ăsta poate că n-are talent, dar o să aibă și dacă n-a scris încă o poezie definitivă, o va scrie“...

Unui retor, ce voia să-l învețe arta aducerii-aminte, Temistocle îi răspunde :

„N-am nevoie de această artă. Aș dori, dimpotrivă, să cunosc arta uitării, deoarece îmi amintesc întotdeauna chiar ceea ce n-aș voi, dar nu pot uita niciodată ceea ce aș voi.“

În adevăr, uitarea e prețioasă ; dacă n-ar fi ea, pașii noștri ar fi împiedicați în fiecare clipă de cătușele grele ale amintirilor. Firea ne-a dat însă acest dar : uităm ce am făcut ieri, și uităm cu seninătate, cu lesniciune și cu plăcere. Fără uitare, viața ar fi tristă, iar cercul închis, în care ne învîrtim, ni s-ar părea prea strîmt. Clipele se aseamănă prea mult între dinsele. Acum, ca și anii trecuți, stăm răzimați la fereastră și privim, gîndindu-ne. Gîndurile nu ni s-au schimbat ; ele sunt aceleași. Și ce tristețe nu ne-ar pătrunde văzînd puțina primenire ce s-a săvîrșit în ființa noastră morală ! Firea a pus însă mîngîierea în noi : am uitat tot ce am gîndit în trecut.

Ceea ce aducem, așadar, nou în personalitatea noastră e neînsemnat ; în cîteva opere, de pildă, orice artist s-ar istovi dacă în jocul lui sufletesc n-ar intra și uitarea. Aceleași idei îi vin în minte, și i se par totuși noi, pentru că îmbinările s-au schimbat. Artă, trăind însă mai mult din forme decît din idei, ar pierde dacă fiecare idee ar căpăta numai un singur vestmînt. Uitarea dă puțință artistului de a se întoarce de mai multe ori asupra aceluiași motiv de inspirație, în căutarea îmbrăcămîntei celei mai desăvîrșite — singura nepieritoare. Ei i s-ar cuveni deci altare, îmbogățind astfel mitologia cu această nouă zeiță, la care grecii cei vechi nu se gîndiseră încă...

Ne apropiem mai lesne de acei de care ne deosebim cu totul decît de acei de care ne deosebim foarte puțin. Suferim astfel pe dușmanii noștri cei mai înverșunați, dar n-am putea îngădui unui prieten de a nu fi de aceeași părere cu noi, pînă în amănutele cele mai îndepărtate.

*Ne forçons pas notre talent,
Nous ne ferions rien avec grâce.*

Astfel spunea bunul La Fontaine, și avea dreptate. Să rămînem deci în măsura puterilor noastre ; să ne închinăm dinaintea naturii și să primim darurile ei așa cum ni le-a dat. Putința desăvîrșirii nu stă decît în aceste margini firești. Să ne îngrădim deci ogorul și să nu ne plîngem niciodată că e prea mic. Însemnătatea lui nu stă în mărime, ci în felul cum îl arăm și-l lucrăm. Ca în fabula vierului, în brazda adîncă a țarinii e o comoară, pe care n-o putem descoperi decît prin munca încordată a brațelor noastre.

Aceasta ne-ar învăța înțelepciunea ; dar povețele înțelepciunii sunt tocmai acele pe care nu le urmăm niciodată. Ne lăsăm mai degrabă mînați de deșarte păreri și voim să arătăm ceea ce n-avem. Pentru un ochi ager, nimic nu e mai limpede decît această dorință îndărătnică de a fi socotiți altmînteri decît suntem și de a ne împodobi cu daruri pe care nu le avem. O laudă nemeritată o primim cu bucurie, pe cînd pe lîngă lauda meritată trecem nepăsători. Ea nu ne aduce nimic nou.

În chipul acesta ne lămurim pentru ce scriitorii fac adeseori sărituri primejdioase. Ei vor să pară sub o lumină nouă : și cu cît această înfățișare e mai străină de adevărata lor fire, cu atît ea îi ispitește mai mult. Poeții bucolici fac astfel madrigale, criticii fac nuvele, scriitorii rustici se încearcă în psihologie subțire. La temelie stă aceeași nemulțumire de ceea ce avem, care ne îndeamnă să alergăm după talente ce ne par mult mai prețioase, pentru că nu sunt ale noastre. Calul ce s-a rugat de Jupiter să-i prefacă spatele în chip de șa și să-i dea o copită care să nu se afunde în nisip se ascămăna cu cîntărețul șesului dunărean ce rivnește să descrie balul de la Bullier. Și așa suntem cu toții. Să nu ridicăm deci piatra pentru a o arunca în vecin ; să ne privim mai întîi pe noi înșine și să ne întrebăm dacă n-am fost vreodată mușcați de dorința de a părea altfel de cum suntem și de a face altceva decît ceea ce putem. Și aceasta este

totuși picirea noastră, căci talentul pe care am voi să-l avem ne zădărnicește pe acel pe care îl avem.

9

Revistele se înmulțesc. Volumele apar unele după altele, grăbite să vadă lumina zilei. Poeții cîntă fără încetare și fără rost, ca păsărelele cerului. Și cu toate aceste, cîntecul lor e arareori armonios. Cele mai multe volume nu sunt, de asemeni, decît niște încercări, ce arată mai multă bunăvoință decît talent. Criticul le ia, le citește și apoi latină din cap.

Care e datoria lui? Trebuie să se scoboare de pe Parnas, cu pasul răsunător și cu tolba plină de săgeți, ca un Apollo infuriat ce nu voiește să lase pe cei neche-mați de a se urca pe muntele închinat muzelor, săge-tîndu-i? Trebuie să se tragă la o parte, cu nepăsare? Cum trebuie să-și înțeleagă el menirea în mijlocul atîtor îndrăzneli, în mijlocul atîtor încercări neizbutite?...

Vin cu ramura de măslin... Criticul să închidă ochii și să tacă dinaintea micilor patimi omenești. Grija lui să se îndrepte spre tot ce e frumos, sau poate ajunge fru-mos, înlăturîndu-se oarecare greșeli. Tot ce e rău, fără tămăduire, tot ce e urît, fără îndreptare, să rămînă deci ca și cum n-ar fi, învăluit de o tăcere ușoară. Aceasta e singura bunăvoință ce i se cuvine, și trebuie să recu-noaștem că e și meritată.

Scriitorii, chiar și cei lipsiți de orice talent, nu fac nici un rău nimănui; ei fac, dimpotrivă, o jertfă de timp și de liniște; toate puterile lor se încordează, și pentru ce? Ca să ne placă nouă tuturor. Dacă nu izbutesc, nu trebuie să le găsim vreo vină, ci să le fim recunoscători. Ei și-au dat toată silința să ne aducă prinusul muncii lor, pentru care nu ne cer nimic în schimb, decît doar acel fum ușor, care e admirația... Să-i lăsăm deci liniștiți la munca lor nobilă, dar sterilă; să-i lăsăm în credințele lor azurii; să-i lăsăm înconjurați de străveziile vedenii ale inspirației.

Credința e cel mai dulce lucru pe care l-au dat zeii omului; să i-o lăsăm deci. Scriitori, credeți în scrisul

vostru! Și mă bucur că n-ați așteptat să v-o spun eu: voi credeți de mult, și bine faceți.

Tînărul poet Ergast îmi spunea odată:

„Port în mine săptămîni întregi cite o poezie... O simt cum încolțește, cum crește, cum se desfășoară, prinde ramuri, înfrunzește și înflorește. În tot timpul acesta mă simt atît de bine, singur în odaia mea rece și sărăcăcioasă! O bucurie nemărginită mă încălzește. Trebuie să fie bucu-ria mamei ce-și simte copilul mișcînd în sîn... Lumea din afară nu trăiește pentru mine; poate să ploaie, poate să fulguiască. Vatra poate să fie rece: trupul îmi arde de o căldură ce pleacă din inimă, învăluindu-mă. Și într-o bună zi poezia iese frumos pe hîrtie, deodată și fără în-dreptări: ai zice Minerva ce se întrupează înarmată din mîntea lui Jupiter. O citesc o dată, de două ori, de nenu-mărate ori... Ce frumoasă e! O trimet apoi unei reviste, urmărind-o în gînd, cu drag. Acum a ridicat-o poștașul, acum călătorește (oare nu s-a pierdut?), acum a ajuns, acum o citește directorul revistei... Inima mi se strînge: oare i-a plăcut? Nu se poate să nu-i fi plăcut, mă îm-bărbătez eu; acum o culege zețarul, acum a apărut, acum o citește unul, doi, o sută... Toți mă laudă... Și astfel, trăiesc luni de zile în dulcea emoțiune a nașterii și în duioasa așteptare a luminii... Toate necazurile mi se risipesc; plutesc deasupra tuturor nevoilor și-mi pare viața bună de trăit...”

Nu i-am răspuns nimic, dar m-am gîndit:

„Ai dreptate, o Ergast. Scrie înainte poezii, oricît de rele ar fi ele. Nu te deznădăjdui. Pentru a putea îndura cu seninătate greutățile vieții, avem cu toții nevoie de ceea ce numea doctorul Relling din *Rața sîlbatecă* a lui Ibsen «minciuna vitală».

Trebuie să ne creăm o năluca scumpă, în care să pu-nem toate nădejtile noastre, toată iubirea noastră; tre-buie să ne găsim un razim ideal.

Nu eu voi fi Gregor Werle; nu eu fîți voi deschide ochii, punîndu-te în fața realității. Nu-ți voi spune deci că poeziile tale sunt rele. Voi tăcea; iar tu scrie mai departe și crezi, crezi, crezi în ceea ce scrii. Aceasta e fericirea ta, pe care n-am dreptul s-o turbur.”

Un critic laudă într-un scriitor laturea romantică a talentului său : găsește că descrie minunat unele sentimente rare, ce i se par de cea dintâi însemnătate în artă. Un alt critic laudă pe un alt scriitor pentru înțelegerea vieții umilite ; un altul, pentru poezia naturii ; un altul, pentru dragostea vieții orășenești, a cetățenilor pașnici, ce păstrează virtuțile mijlocii ale neamului... Și scriitorii sunt mulțumiți, crezând c-au găsit adevărata formulă a artei.

Nu, o scriitori, vă înșelați. Criticii, când vă laudă pentru anumite lucruri, nu vă laudă pe voi — ci pe ei... Preamărind anumite sentimente, pe care le găsesc în operele voastre, ei își preamăresc propriile lor sentimente, propriile lor gusturi. Un critic, om liniștit și burghez în apucături și credințe, va înălța de pildă epopeea *Hermann și Dorothea* a lui Goethe, pentru că tocmai în această poemă se cîntă sentimentele de care e însuflețit el. Citind-o, se recunoaște într-însa ; lăudînd-o, se laudă pe sine, în felul lui de a fi și de a se simți.

Criticul care iubește faptele generoase, dar puțin cam nereale, va iubi literatura romantică — și iubind-o, se va iubi tot pe sine.

În acest înțeles, critica nu e decît o autobiografie sufletească a criticului. Cercetînd ceea ce pune el în lumină în scriitori și laudă cu căldură, am putea încheia înfățișarea lui morală.

Dinaintea palatului Doria, la Genova, Picrophonios îmi vorbea astfel, pe cînd umbrele înserării se lăsau peste oraș :

„Îl privești cu o licărire de plăcere în ochi. Și nu ești singurul ; așa facem cu toții. Ne minunăm dinaintea acestor clădiri ruinate, lipsite de lumină și de aer. Poate că n-am voi să locuim în ele, dar ne place să le privim, găsindu-le frumoase. În lipsa lor de podoabe și în necurătenia în care sunt păstrate, e ceva ce ne farmecă și ne

oprește din drumul nostru. Te-ai întrebat vreodată ce anume ?

Eu cred că puțini pot gusta astăzi cu plăcere o priveliște a naturii : un răsărit de soare peste piscurile munților înzăpeziți, sau apusul lui în genunea mării înroșite. Ne mai oprim, firește, dinaintea lunii pline, cînd se ivește dintre copaci, și strigăm : ce frumoasă e ! Dar atît ; ne întoarcem apoi spatele și ne îndreptăm pasul spre alte nevoi. Dacă am ști că în apropiere e o priveliște minunată, nu ne-am grăbi s-o vedem : și cu toate aceste străbatem bucușii drumuri fără hotare, pentru a ne opri dinaintea acestui urît palat galben, cu ferestrele mici și zăbrelele, ca acele ale unei temnițe. Pentru ce ?

...Pentru că nu mai putem admira răsăritul soarelui, pentru că nu mai putem gusta poezia munților. Ceca ce spun e drept. Simțirea noastră nu se mai bucură de acea frăgezime, ca simțirea celor vechi sau ca aceea a oamenilor Renașterii. Ochii noștri au văzut prea multe lucruri ; urechile noastre au auzit prea multe sunete. Dacă nu s-au obosit, nu mai au aceeași impresiabilitate. Un răsărit de soare ? Dar l-am văzut de atîtea ori și, cu aceeași ochi, l-au văzut atîția strămoși ai noștri ! Trecem deci cu nepăsare pe lângă frumusețile lui. Ajungem astfel din ce în ce mai puțin apti de a primi impresii vii de la lucrurile ce ne înconjoară.

Dar dacă simțirea slăbește, e ceva în noi care nu poate pieri niciodată. E dragostea și puterea de a cunoaște. Poetul a spus-o de mult : de toate ni se urăște, numai *de a ști* ni ni s-ar putea urî vreodată ¹. Suntem nesățioși ; cu cît știm, cu atît am voi să știm mai mult. Mîntea noastră e ca vasul Danaidelor : nu se umple niciodată. Putem bea oricît ; setea crește mai mult.

Iată pentru ce plăcerile estetice tind să se prefacă în plăceri intelectuale. Nu mai admirăm operele de artă pentru că sunt frumoase, ci pentru că deșteaptă în noi un roi de idei, de amintiri istorice, care n-au nici o legătură cu frumusețea lor. Tu, dacă stai acum dinaintea

¹ Virgil.

palatului Doria, nu stai pentru că e frumos. E drept că de la o vreme ajungi s-o crezi. De fapt, ceea ce mișcă sunt amintirile ce-ți deșteaptă. Te gîndești că după micile geamuri te privesc patru sute de ani de vechime ; te gîndești apoi la bătrînul Andrea Doria, părintele patriei ; te gîndești la Perino del Vaga, elevul lui Rafael, ce-a împodobit zidurile cu frescuri. Inscricțiunile latine îți vorbesc de sus ; cunoscutele versuri ale lui Ariosto îți sună în ureche. Deodată te simți înconjurat de mii de amintiri ce zboară în jurul tău ca fluturii colorați, lovindu-te ușor. În mijlocul lor nu te gîndești la lipsa de gust a acestor ruine.

Iată de ce toată lumea vine în Italia ; iată de ce ne oprim cu toții dinaintea palatelor Renașterii sau în muzeu. Iată pentru ce cu toții admirăm pe Rafael sau pe Guercino, pe Guido Reni sau pe Andrea del Sarto... Ei sunt niște nume, în jurul căror plutește o aureolă de legendă. Tablourile lor ne sunt cunoscute din reproduceri ; ele au istoria lor, ce ne leagă mîntea de mult.

Cînd le privim deci cu ochi înflăcărați, nu le gustăm frumusețea, ci ne lăsăm îmbătați de poezia atîtor amintiri ce ni se deșteaptă deodată. Căci dacă tablourile lui Rafael ar fi ale unui necunoscut, am trece poate pe lîngă dinsele cu aceeași nepăsare cu care trecem pe lîngă un frumos răsărit de soare... N-ar avea istorie și n-ar putea trezi în noi nici o plăcere *intelectuală*. Cu trecerea veacurilor ajungem însă simțitori mai mult la astfel de plăceri.

12

E ceva în noi care ne face să ne credem deosebiți de ceilalți oameni, oricît de cumpăniți am fi. Cînd ne rămîne încă bunul-simț și ne asemănăm în gînd cu alții, n-avem nici o greutate de a ne recunoaște inferiori în multe privinți. Unul e mai frumos decît noi ; altul e mai îndrăzneț ; altul cîntă mai bine ; un altul se ține mai bine în societate... Toate aceste sunt lucruri pe care, dacă nu le recunoaștem cu glas tare, le mărturisim în adîncul conștiinței noastre, fără a ne simți scăzuți cîtuși de puțin.

222

Avem chiar o tainică mulțumire de a ne crede astfel mai pătrunzători și mai drepecți...

Cu toate aceste, cînd ne luăm în totul, e cu neputință să nu ne închipuim că în alcătuirea noastră e ceva deosebit, care nu se află în ceilalți oameni. Dacă am fi întrebați ce anume, n-am putea răspunde. Credem totuși cu tărie că avem în ființa noastră o însușire, un dar nevăzut, ce ne ridică deasupra tuturor și ne dă drepturi cu totul deosebite de ale celorlalți. Desigur că nu mărturisim nimănui această închipuire, dar o simțim atît de puternic, încît ea stăpînește mai toate mișcărilor noastre.

De aceea nu iubim, pe pildă, pe cei ce merg pe urmele noastre. În loc de a ne recunoaște în ei și a-i ajuta, ne simțim porniți a-i urî ; ni se pare că și-au însușit niște drepturi ce nu li se cuveneau.

Iată de pildă Phobios : a intrat în viață înzestrat cu un rar spirit de răzvrătire și de necuviință, ceea ce nu-i ridică meritele, dar îi dă un anumit fel de a fi, de ale cărui neplăceri va suferi cel dintîi. A lovit în toți, pe cînd n-avea nici mustați ; a zvîrlit cu tină în toate bărbile venerabile ; n-a cinstit nici pe morți. Nimeni și nimic n-a găsit cruțare dinaintea vervei sale dezlănțuite și aproape geniale. Dar anii au trecut și Phobios e împodobit acum cu o frumoasă barbă. El e om ajuns și începe a se statornici. Cuvintele lui încep a prinde greutate ; din revoluționar, ajunge conservator. Azi ar putea ierta cuiva lipsa de talent sau de deșteptăciune, dar nu i-ar ierta niciodată libertatea de spirit, sau ceea ce numește el, cu nepotrivire, *necuviință*... Toate lucrurile nu sunt pentru dînsul frumoase sau urite, bune sau rele, ci : cuviincioase sau necuviincioase...

Paidion îl atinge, pe drept sau pe nedrept. Tinerețea are poate multe însușiri, dar printre ele nu strălucesc desigur modestia și cuviința. Ea se lasă ademenită pe căi care nu sunt cele mai bune. Phobios ar fi putut deci striga :

„Tinare, o prea tinere Paidion, lasă-mă să te privesc, căci tu ești fratele meu. În tine mă văd pe mine însumi cu ani îndărăt... Aceeași pripire, aceeași îndrăzneală ce-ți vor strica apoi atît... Află de la mine : calea pe care ai

223

apucat nu e bună... Ai greșit, dar te iubesc totuși, o, frate al meu mai mic, căci iubesc mai degrabă pe cei ce greșesc decât pe cei ce n-au greșit niciodată.“

Phobios însă se înfurie : el strigă cum trebuie să fi strigat Polifem când șiretul Ulise îi scoase ochiul. Și ce strigă el ? „Necuviință ! Necuviință !“

Paidion i-ar putea spune : „Culegi ce-ai semănat. Pilda tinereții tale răzvrătite a slujit la rătăcirea multora. Și după ce ai smuls bărbi atât de albe și venerabile, pentru ce n-ai îngădui și altora să-ți scoată măcar un firicel din frumoasa ta barbă neagră ?...“

Astfel ar putea grăi, dar n-ar avea dreptate. Supărarea lui Phobios e firească, pentru că, după cum am spus, suntem însuflețiți de o credință oarbă că avem căderi pe care alții nu le au, și urim cu toată înverșunarea sufletului nostru pe acei ce nu fac, chiar într-o slabă măsură, decât ceea ce făcusem noi odinioară, într-o dezlănțuire nemaipomenită. Și decât de a recunoaște măcar o trăsătură a sufletului nostru în sufletul altuia, zdrobim mai bine tot ce e în jurul nostru.

Anii însă vor trece... Paidion va crește și el, statornicindu-se. Iată-l om temeinic. Sunt sigur că va fi plin de demnitate, cerind de la toți respect și cuviință. Noi să i le dăm sau nu, dar să nu ne mirăm. Așa suntem cu toții : ne luăm față de alții drepturi pe care nu le îngăduim altora față de noi, deoarece la temelia ființei noastre morale e credința nestinsă că suntem deasupra tuturor.

13

Din carnetul lui Agathon :

„Nu ne plac sfaturile ; e lucru știut. De oriunde ar veni, ele ne par o trufie prea mare a celui ce le dă și o mărturie de superioritate asupra noastră, pe care n-o putem îngădui. Oricum am fi, nu ajungem a ne împăca cu ideea că suntem îndărătul altora și un om ce ne sfătuiește pare întotdeauna a o crede. Pentru a-l asculta, fără o tainică umilință, ei ar trebui să aibă cel puțin vârsta înțeleptului Nestor.“

224

Și cu toate acestea, suntem nedrepti. A da un sfat nu este a mărturisi un fel de superioritate. Am ajuns la această părere după ce m-am văzut la lucru.

Sfatul pe care-l dau altora mi-l închipui totdeauna bun, dar aceasta nu înseamnă că-l și urmez, precum nu înseamnă că, dându-l, îmi pun în lumină o însușire pe care am dobândit-o, ci mai mult o lipsă, pe care îmi pare rău de a n-o putea înlătura... De ori câte ori îndemn pe cineva, bag de seamă că același îndemn mi l-aș putea face și mie. Găsesc minunate mișcările corporale, și nu le fac totuși : nu sunt împiedecat însă prin aceasta de a nu îndemna pe alții să le facă. Voind să-i conving, încerc să mă conving pe mine însumi, sau mai bine, să înfrâng acea inerție ascunsă, ce se împotrivesc tuturor hotărârilor celor mai cuminti... Prin urmare, adeseori nu e la mijloc nici o trufie și nici o superioritate ; dimpotrivă, e o mărturie acoperită de slăbiciune, căci voim ca alții să izbuțească în ceea ce noi n-am putut. Ai zice aproape că le recunoaștem însușiri deosebite de cele ale noastre.

Mai multă îngăduință, deci, pentru cei ce ne sfătuiesc, căci, dându-ți un sfat, sfătuitorul își descopere fără să voiască o slăbiciune.

E veșnicul călcii al lui Achile, care se descopere dinaintea săgeții lui Paris.

14

Alături de durere, firea a pus și mîngîierea. În jurul rănilor, ea își petrece mîna lecuitoare, închizîndu-le.

Pentru a ne alina suferințele morale, noi le punem pe seama împrejurărilor din afară, nefiind bucuroși să recunoaștem lipsurile noastre. Aceste împrejurări, ieșind de sub înrîurirea noastră, ne răzvrătim mai puțin asupra lor ; oricît de vătămătoare ar fi, plecăm fruntea și le privim cu o cuminte resemnare ; răspunderea căzînd alături de noi, simțim o ușurare sufletească pe care n-am simți-o altmînteri.

Cînd nu izbutim în literatură, nu vom recunoaște niciodată că suntem lipsiți de talent. Părerea de rău ar fi prea mare : îndoiala de sine și remușcarea ne-ar chinui

225

prea mult. Printr-o alcătuire fericită suntem porniți să aruncăm vina în afară ; neizbutirea nu cade astfel asupra lipsei de talent, ci asupra micilor împrejurări, ce nu se pot stăpîni după voință. Iar dacă alții au reușit, ne grăbim a crede că nu e meritul lor, ci a unor prilejuri fericite, care i-au ocrotit. În acest chip, lucrurile cele mai mărunte se măresc în ochii noștri, scutindu-ne de a recunoaște talentul altora, ceea ce e totdeauna o plăcere pentru acei ce nu-l au. Înlocuim astfel talentul printr-un mănunchi de fapte neînsemnate și străine, care au ajutat pe unii și au nedreptățit pe alții. Împotriva lor nu ne putem supăra, cum nu ne supărăm pe grindină sau pe furtună...

Acest fel de a fi îmi amintește de o fabulă :

Un măgar, o maimuță și un urs s-au hotărît odată să dea un concert într-un crîng răcoros.

— Fraților, zise măgarul, pentru ca să cîntăm bine, trebuie să stăm cu toții în picioare. Astfel fac marii cîntăreți. Acum să începem !

Se ridicară în picioare și începură. Crîngul răsună deodată de zbierete îngrozitoare. Și oricît ar fi fost măgarul de măgar, ursul de urs și maimuța de maimuță, nu fură mulțumiți de concertul lor.

— Fraților, mormăi atunci ursul, măgarul tot măgar a rămas. Povața lui n-a fost cuminte. Pentru ca să cîntăm bine, trebuie să stăm jos... Să ne culcăm deci pe iarbă și să începem.

Se culcară și începură din nou. Crîngul răsună de același jalnic zgomot. Artiștii rămaseră tot nemulțumiți.

— Fraților, grăi atunci maimuța, ne lipsește ceva. Să ne așezăm în rînd, căci fără ordine nu vom ajunge niciodată să cîntăm armonios.

Se așezară deci în linie dreaptă, cîntînd. Crîngul răsună din nou, îngrozitor. Și, pe cînd artiștii stăteau întristați, o privighetoare se auzi deodată pe un ram. Notele ei dulci cădeau ca o cascadă veselă. O clipă cîntăreții rămaseră înmărmuriți ; invidia începu să-i pătrundă. Dar măgarul, cel mai mintos dintre dînșii, cuvîntă. după ce privighetoarea tăcuse :

— Nu e mare lucru, fraților. Dacă am putea zbura și noi în vîrfurile copacului, am cînta ca și privighetoarea.

Toți îl aprobă și se despărțiră voioși, căci nimănui nu i-ar fi putut părea rău că nu se poate urca în copac.

O singură clipă nu se gîndiră, însă, că în gîtlejul privighetoarei ar putea fi un dar minunat, pe care ei nu l-ar avea.

15

Adevăr e ceea ce spun eu ; neadevăr e ceea ce spun alții. Minciuna e partea dușmanilor.

16

În piața Vaticanului e un obelisc, așezat de papa Sixt al cincilea. În vîrf stăpînește crucea ; pe de-a lături, inscripții latinești povestesc cum obeliscul, după ce a fost purificat de tina credințelor vechi, a fost închinat „crucei neînvinse“. Superstițiile străine fiind astfel alungate, religia cea adevărată a pus stăpînire pe monumentele cultului înlăturat...

...Veacuri vor trece, și dintr-un continent, necunoscut încă, se vor revărsa alte neamuri, după cum odinioară s-au revărsat din Asia popoarele germanice și slave. Statele noastre vor pieri ; pe ruinele civilizației de acum vor înflori alte civilizații ; religia „adevărată“ de azi va fi superstiția de mâine.

Un preot mare, îmbrăcat numai în aur, se va învîrți în jurul bisericilor noastre, cîntînd rugăciuni într-o limbă necunoscută. Cu pumnii îndreptați spre cer, el va îndupleca pe zei să risipească vrajele nelegiuite, cărora le fuseseră închinat. Și zeii vor asculta, căci zeii sunt făcuți pentru aceasta : să ierte greșelile noastre și să dea o întărire de sus faptelor noastre de jos. Inscripții aurite se vor desfășura pe altare, vorbind de greșelile trecutului și de adevărul și credința dreaptă a timpului de față. Iar din vîrfurile turlelor, în locul crucii sau al sfinților, ne vor privi poate ochii bulbucați ai unei broaște uriașe sau ochii cumiți ai unui bou de bronz, înconjurat de pan-

glici : zeei noi ai unor vremuri noi, ce vor părea tuturor ca zeei adevărați.

17

În dragostea ce avem pentru cineva întră adeseori și un sentiment de ocrotire. Iubirea se amestecă astfel și cu puțin dispreț. Slăbiciunile ființei iubite nu ne scapă și nu ne displac. Dimpotrivă, simțim o tainică mulțumire descoperindu-le, deoarece e în noi o dorință nestinsă de a părea mai presus de ceilalți. Pe lângă plăcerea de a primi, cea mai apropiată e plăcerea de a da ; și nu putem iubi cu desăvârșire pe cei ce pot trăi fără să aibă nevoie de noi. Binefacerile noastre ne duc așadar adeseori pe drumul dragostei.

18

E de datoria noastră să credem, în clipa când facem o lucrare, că e cea mai bună din câte am scris sau s-a scris vreodată.

Lucrările unui scriitor trebuie să fie icoane întregii lui ființe : simțirea, ca și puterea de judecată, cu care e înzestrat, trebuie să-și găsească în ele cea mai desăvârșită arătare.

Oricît de rele ar fi așadar o poezie sau o nuvelă, autorul trebuie să le creadă ca pe cele mai bune. Și nici n-ar putea altminteri, căci cu însușirile cu care le-a scris, cu acelea le judecă. Nimeni nu poate ieși din el însuși și fiecare din noi e măsura tuturor lucrurilor... Nu putem înțelege o altă frumuseță decît pe aceea ce e în sufletul nostru, tot așa după cum nu ne putem închipui altfel de zei decît după asemănarea noastră : zeei pieilor roșii trebuie să fie tot roșii.

Cînd ne dăm seama de scăderile scrierilor noastre, înseamnă că ele nu sunt adevărata expresie a ființei și a talentului nostru, căci dacă ar fi, nu le-am putea vedea decît ca desăvârșite...

Polemica are îngrădiri foarte hotărîte.

Putem polemiza, de pildă, despre meritele unui al treilea și chiar cînd aceste merite ar fi destul de mari, vom cădea repede la înțelegere că nu există deloc. Ne părăsim cu ușurință părerile cînd nu ne privesc de-a dreptul. Polemica însă între doi scriitori, cînd unul dintre ei e în discuție, nu are nici un înțeles. Ea nu duce la nici o încheiere. Nu vom putea convinge niciodată pe cineva că n-are talent ; lupta ar fi de prisos. Mai degrabă aș crede în venirea vîrstei de aur, cîntată de Ovidiu și de Horățiu, cînd peștii vor trăi în virful copacilor, cînd lupul va scoate la păscut o turmă de gingașe oițe și cînd vulpea va ciupi puțină curte unei rațe sentimentale...

20

Nu primim adevărata plăcere de la lucruri de-a dreptul, ci de la amintirea lor. Călătoriile cele mai frumoase sunt legate de nepotriviri mărunte, pentru care suntem mai simțitori decît s-ar putea crede. Micile neplăceri ne cuceresc mai repede și ne împiedică să gustăm frumusețile ce ne trec pe sub ochi.

Din depărtare numai și după trecere de timp, tot ce a fost tină se risipește. Nu ne rămîne atunci înaintea decît tabloul cu toate luminile lui, care ne umple sufletul de o bucurie netulburată.

21

De cîte ori între două păreri ale mele e o mare nepotrivire îmi aduc aminte de adîncul cuvînt al lui Benjamin Constant :

„Ceea ce spun e atît de adevărat, încît și contrariul e tot atît de adevărat“.

TRIPTIC

I. ION MINULESCU¹

Trei scriitori ; aş putea spune „Romanta celor trei scriitori“, şi d. Minulescu, care are o tainică adorare pentru tot ce e întreit, ar fi mulţumit. Nu e singur : în trei „brelouri de argint“, voi închide tot atîţia scriitori. Dacă cenuşa morţilor mai poate simţi ceva, vechii caldeieni trebuie să tresară de bucurie. Ne închinăm cu poetul dinaintea numărului simbolic, pe al cărui înţeles nu-l mai pătrundem însă. Să-l slăvim deci şi mai mult, ca pe lucrurile pe care nu le pricepem.

*

Estetica d-lui Minulescu se încheie în căutarea nou-tăţii. Căile artei au fost bătute de veacuri de marii poeţi : mişcările fireşti ale inimii noastre au fost cîntate în cuvinte înălţătoare ; frumuseţile naturii au fost prinse în sunete şi culori ce nu se pot uita. Înaintaşii ne-au furat, după cum spunea poetul, averea noastră de acum :

Leurs écrits sont des vols qu'ils nous ont fait d'avance.

Nu mai putem străbate deci aceleaşi cărţi ; florile de pe cîmp au fost culese de mînele grăbite ale celor ce au trecut cu veacuri înainte ; din mijlocul finului cosit nu se mai ivesc toporăşii mirositori şi romăniţele subţirele ; iarba e bătătorită... Poeţii unei clipe tîrzii nu mai pot

¹ *Romante pentru mai tîrziu*, Edit. Alcalay.

merge, aşadar, pe acest drum odihnitor ; ei trebuie să facă ochi mari, pe poteci ce n-au mai fost călcate de picior omenesc, trebuie să scoboare văi prăpăstioase şi să urce munţi stîncoşi. Acolo numai vor găsi floarea rară, pe care nimeni n-a cules-o, n-a mirosit-o ; floarea rară, care, singură, merită truda artistului. Poate să fie cum ar fi : ea e nouă şi neprihănită. Frumuseţea vine pe urmă.

Aceasta e părerea d-lui Minulescu, şi nu e dreaptă. Sunt încă atîtea romăniţe pe cîmpul verde ! Sunt încă atîţia toporăşi ! Poezia se revarsă în jurul nostru în valuri atît de înnoite ! Nu ne rămîne decît să întindem braţele...

Frumuseţea e în apropiere, trebuie să ştim numai s-o găsim. E ceva în noi, însă, care ne mîna în depărtări, în căutarea frumuseţilor rare ; pentru cele dimprejurul nostru n-avem priviri ; ni se par prea la îndemînă şi prea neînsemnate... De această pornire e stăpînit şi d. Minulescu, cu întreaga şcoală din care face parte... Căci pe marginea prăpăstiilor, pe potecile pustii au început să se îndrepte rînd pe rînd închinătorii artei noi. Acum sunt mulţi. În curînd, ei vor fi tot atîţia ca şi pe drumurile pe care Apollo citaroedul, încununat de laur, le străbate în carul său triumfal, de veacuri...

*

Noutate ?

O greşeală, spunea Amiel, e cu atît mai primejdioasă cu cît are şi ceva adevăr în ea. A căuta noutatea în artă nu e rău, dar rămîne să vedem unde o cauţi ; şi apoi, noutatea nu poate înlocui frumosul.

Nu trebuie deci să ocolim sentimentele ce fac temelia sufletului nostru, sub cuvînt că au fost cîntate de alţii. Meritul poetului se arată, *hic et nunc*, în cercetarea unor forme noi de expresie pentru un cuprins sentimental vechi. Simţirea noastră e aceeaşi : iubim sau urîm. Pentru a părea originali nu trebuie să iubim ceea ce e de urît, sau să urîm ceea ce e de iubit. Ieşind afară din umanitate, nu mai suntem nici înlăuntrul artei. Toţi poeţii mari au înţeles acest adevăr şi au rămas în marginile

firești ale simțirii omenești. Ei n-au căutat sentimente noi, ci forme noi. Și de fapt au și izbutit, căci nu e poet sincer și puternic care să nu fi dat, de pildă, o înfățișare de noutate iubirii lui. Ghirlanda de flori împletită de dinșii pentru altarul Afroditei răspîndește o mireasmă deosebită de a celorlalte, ce stau afirnat de veacuri.

Scoala d-lui Minulescu n-a înțeles însă întotdeauna că noutatea în artă stă în sinceritatea desăvîrșită; ea n-a priceput că pentru a fi nou e de ajuns să fii sincer, căci un sentiment puternic fiind individual e și nou. Această școală, în lipsa unei simțiri adevărate, s-a rătăcit pe căi îndepărtate, căutînd flori pe piscuri de munți, sau trîndu-se să le capete în sera caldă, prin încrucișări de spețe deosebite... În locul frumosului, ea a dobîndit raritatea, ce te înmărmurește. Și vai de acela — spunea La Harpe — care caută să te minuneze în artă; căci nu ne minunăm de două ori!

Decorul poeziilor d-lui Minulescu e romantic. Poetul se simte ispitit de orizonturile îndepărtate ale unei lumi de vise, împodobite de toate darurile imaginației sale colorate; sufletul lui zboară spre „țările enigme“, pe aripele berzelor călătoare, pe fluturarea vînturilor zorite spre țărături neștiute. Necunoscutul îl farmecă; poeziile lui sunt străbătute de „pelerini“ ce vin din depărtări ne-cuprinse și se îndreaptă fără țel în golul neisprăvit al acestei lumi. Pe drum se înșiră castele, oglindite în lacuri întinse ca o pînză...

Peste acest romantism s-a altoit *baudelafricanismul*, adică premărirea unui senzualism bolnăvicios. Alături de „pelerinii“ romantici ne așteptăm și la o iubire romantică, cu un fond de idealism revărsat. Așteptarea noastră e însă zadarnică. Poetul nu cîntă decît mulțumirea simțurilor; iubirea lui se mărginește la o singură clipă. O astfel de iubire nici nu se poate numi iubire; îndărătul ei nu se ascunde nici o amăgire, nici o iluzie. În viață poți strînge în brațele tale o femeie, fără nici o idealizare, fără să crezi că o clipă va dura o veșnicie...

Dar pe acea femeie n-o cînti; nu-i faci romane, ci o lași repede în noaptea uitării... Baudelafricanismul stă tocmai în premărirea unei iubiri dezamăgite, fără zi de mîine, care nu mai e iubire, ci desfrîu.

Unii ar numi această poezie imorală. Eu o cred cu deosebire nesinceră.

*

Și cu toate aceste, d. Minulescu e un poet, și pe alocuri un poet puternic. El e poet prin frumusețea unor simboluri, căci toți marii poeți au fost simbolici. Nu împotriva simbolismului ne ridicăm, ci împotriva nesincerității și a subtilității nefolositoare în artă. El e poet prin rara bogăție a imaginilor, cam căutate, dar încă destul de frumoase, și mai e poet prin armonia mecanică a versurilor sale. Limba lui cîștigă în sonoritate ceea ce pierde în curățenie: căci ea e o limbă franco-română.

Dar în d. Minulescu, alături de poet, mai e și ceea ce n-am putea numi altfel decît un *fumiste*. Lîngă versuri simțite găsim versuri nesincere, simple jocuri de cuvinte ale unui funambul. Citiți de pildă romanța *Celei mai aproape*:

De ce-ți sunt ochii verzi

Coloarea wagnerianelor motive (sic)

Și părul negru ca greșala imaculatelor fecioare? (sic)

De ce-ți sunt buzele pătate de violete trecătoare?

Și mîinile de ce-ți sunt albe ca albul tristelor altare

Din Babylon (sic)

Ori din Ninive? (sic) etc.

Dacă n-am rîde noi mai întîi citind aceste versuri, ar rîde, desigur, poetul de noi...

*

Voltaire, mergînd să vadă pe J. Baptiste Rousseau la Bruxelles, acesta îi citi o lungă poezie intitulată: *Scrisoare posterității*. Voltaire păstră tăcerea la început, apoi suspină:

„Iată o scrisoare care nu va ajunge... la adresă“.

Romanțele d-lui Minulescu sunt scrise... pentru mai tirziu. Nu știu însă dacă vor ajunge la adresă...

*

Să ne închipuim totuși că da, ceea ce le și doresc. Urmașii noștri, fermecați de romanțele poetului, îi vor ridica o statuă. Sunt sigur că această statuă va fi așezată pe un soclu atît de înalt, încît să pară ca un coș de fabrică. Trecătorii nu vor ști astfel dacă înfățișează pe un poet sau pe... un *fumiste*: inventatorul coșurilor de pe casă. Și, în această nesiguranță, d. Minulescu va fi proslăvit după merit și în cele două înfățișări ale sale¹.

*

II. D-NA ELENA FARAGO

...*Șoapte din umbră*: potrivit titlu. Poezia d-nei Farago nu e o poezie cîntată la lumina crudă a soarelui de amiază, nu e doina de care răsună codrii, nu e cîntul ostășesc al războinicului, nu e strigătul de bucurie al învingătorului — ci e o poezie îngînată în amurgul unei zile de toamnă. Ea are tristețea toamnei: copacii se clatină încetinel, tremurîndu-și crengile descoperite; frunzele cad una cîte una; adierea vîntului le ridică apoi din nou și le gonește cu un fișit mătăsos. Negurile nopții încep a se lăsa, și codrul din apropiere începe a se frămînta... Ce înfiorare simți atunci că te cuprinde? Ce taină te învăluie? Ce farmec se desprinde din șoaptele potolite ale atîtor ramuri ce se mișcă și se lovesc? Ce pace adîncă se revarsă în sufletul tău din apropierea înceată a înserării? Nu știi. Dar simți că ceva din liniștea și duioșia acestei naturi, care abia murmură, a intrat în inima ta și o stăpînește.

Citiți poeziile de dragoste ale d-nei Farago... Unde ești, tu, o Minulescu, cu iubirea ta păgînă? unde îți sunt

¹ Pentru a fi pe placul poetului, am scris această critică în formă... „pointilliste”. Ea e compusă — firește — din 7 fragmente, căci zeii și cu d. Minulescu iubesc acest număr mistic.

orgiile tale barbare? unde e leturghia neagră săvîrșită la lumina candelabrelor de argint? Toate ne par a se fi petrecut ca în vis la Babilon, în templul închinat Militei, în noaptea însîngerată a orgiilor nelegiuite... Dar acum suntem departe de aceste vedenii ameteitoare și îndoielnice. Stingeți candelabrele de argint! Răsturnați altarele zeiței nerușinate! Zdrobiți templele întinate, la adăpostul și în numele cărora tot ce e sfînt în om, iubirea, singura care ne mai poate da amăgirea veșniciei, e vîndută și jertfită! Ne apropiem acum de adevărata iubire.

Și în adevăr, poeziile de dragoste ale d-nei Farago respiră o mare sinceritate. Nu e putere în ele, dar e dulceață; nu e jale, dar e duioșie; nu e patimă, dar e sentiment adevărat; nu e durere tragică, dar e tristeță.

E o dragoste fără avînt și fără cuvinte arzătoare, fără îmbrățișări și fără bucurii; cu toate acestea, cu adîncime de sentiment. Simțirea e numai acoperită, căci o bănuiești îndărătul acelor cuvinte măsurate, care spun multe, deși sunt atît de nevinovate și de potolite.

Goethe voia ca în orice poezie să fie ceva nesfirșit și nelămurit: ideea poetică să nu aibă margini restrînse. Spiritul nostru cere orizonturi mai largi și mai depărtate; chiar cînd nu înțelegem deslușit, voim să întrezărim și să presimțim. Ne place astfel această stare de visare, în care întregim ideea poetului după felul nostru de a simți. Plăcerea estetică se mărește.

D-na Farago a urmat această povață a lui Goethe. Poeziile sale n-au contururi lămurite; simțirea e învăluită și discretă; cuvintele, deși sunt simple, au înțelesuri îndepărtate... Acesta e un farmec, dar mi se pare că poeta merge prea departe... Poezia ajunge prea șoptită; tonul e prea intim. Uneori ni se întîmplă chiar ca ideea să ne scape cu desăvîrșire. Voind să prelungească senzația în nelămurit, poeta o înăbușe de la început în neînțeleș.

Și încă ceva, cu totul personal.

Poezia de dragoste a d-nei Farago e tristă. Nimic n-o înveselește. Mi s-a părut însă întotdeauna că un poem

de iubire trebuie să pară un zîmbet muiat într-o lacrimă. Lacrimi are d-na Farago, dar zîmbiri, nu. Niciodată. Mă gîndesc cu durere că Dante a pus în iad „pe cei ce au plîns, deși puteau fi veseli“.

Și n-aș voi ca d-na Farago să fie în infern.

III. D. HERZ

E desigur beniaminul literaturii române. La o vîrstă cînd noi învățăm încă, pe băncile școalei, istoria națională și regulile dramatice, d. Herz, fără altă pregătire, scrise o dramă istorică... Ceea ce arată că poetul ¹ avea dreptate :

...*On ne sait bien que ce qu'on n'a pas appris.*

Domnița Ruxanda nu e desigur o lucrare de maturitate. Deși meritul nu e legat de vîrstă, el așteaptă totuși întărirea ei, mai ales în genul dramatic, care cere atîta viață trăită și atîta observație personală. E de mirat chiar că d-nul Herz are și atît cît arată. O va fi dobîndit poate într-o viață petrecută undeva, în Sirius...

Din dramă e caracteristică figura Ruxandei, un fel de lady Macbeth, stăpînită de un singur sentiment, și acela puțin feminin : dorința de a domni. Alături de dînsa nu e însă un Macbeth, ci e Joldea : o figură ștearsă și fără voință, un om cu nimic bărbătesc în el. Te miri de ce place atîta femeilor. Poate pentru că nu ne place nouă, bărbaților. Și aceasta e cu puțință. Sunt oameni care, fără vreo însușire văzută, sunt meniți să placă femeilor. De altminteri Biblia (îmi pare) a și spus-o despre un astfel de om :

tantum se ostendit et mulieres... hinniverunt

Adică : i-a fost de ajuns să se arate, și femeile au și început a... necheza (pentru acest cuvînt mă pun la adăpostul Bibliei).

1. Béranger.

Drama n-are mare acțiune ; e scrisă în versuri corecte, dar fără prea mult avînt patriotic sau poetic. Este, în fine, o lucrare, dar care trebuie s-o fi făcut, pentru a putea face ceva mai bun...

Și acel ceva mai bun e *Floarea de nalbă*.

Această piesă nu se înseamnă, de altminteri, prin noutatea subiectului, pe care îl dezvoltase mai înainte Alexandre Dumas-fiul, în *Dama cu camelii* (1825), la o vîrstă ca și aceea a d-lui Herz. În tinerețe avem naivități mărinimoase ; totul ni se paré lesne de prefăcut ; omenirea poate fi pusă cu ușurință pe o cale mai bună ; obiceiurile pot fi schimbate. Răscumpărarea unei vieți pătate printr-o jertfă dureroasă e un subiect ispititor. D. Herz a întreprins deci în chip foarte firesc reabilitarea curtezanei printr-o iubire curată și tragică...

Ceea ce e în adevăr de însemnat în această piesă, însă, e chipul cum autorul a reușit să creeze o atmosferă, puțin interesantă în sine, dar bine prinsă. Căci deși eroii nu ne par a fi reali, ambianța totală a piesei e vie. Cutare femeie — Tanți — se desface atît de bine, încît o recunoaștem la fiecare colț de stradă ¹.

În al doilea rînd, dialogul e din cele mai ușoare și mai firești cu puțință. El are „hăturile pe git“, cum ar zice d-na de Sévigné, atît e de sprinten și de alergător. Nimic nu-l împiedică : curge vesel și spiritual într-o limbă nesilită, care împacă și cerințele limbii literare, și pe cele ale graiului vorbit.

Atîta putere de observație, atîta lesniciune în dialog sunt cheazășia unui temperament dramatic, ce se vestește ². Eu o doresc și o nădăjduiesc, căci după cum spune poetul ³ :

Tout arrive, même les choses qu'on désire.

1 Din nenorocire, am aflat mai tîrziu că Tanți nu e decît localizarea unui personaj din *Dama cu camelii* — Prudence.

2 D. Herz a mai scris de atunci o piesă, în noaptea *Invierei*, jucată la Teatrul Național, care e o replică foarte de-a dreptul, deși puțin dibace, a piesei mele *De peste prag*. Avem de-a face, așadar, cu umbra piesei altuia ; speranțele mele nu s-au realizat încă.

3. Banville.

DIOSCURII

(D-NII D. ANGHEL ȘI ST. O. IOSIF)

Literatura noastră avea înaintea doi poeți, pe care îi cunoșteam destul de bine. Unul, senin și duios, potolit și resemnat, își ținea cu sfiiciune inima în mână, ca și cum ar fi ținut un trandafir. Un vântisor trecea pe acolo și-i smulgea câte o foaie, ducând-o departe; apoi trecea altul. Fiecare adiere îi împrăștia petalele, îmbălsămînd aerul cu o aromă subtilă și învăluitoare. Astfel erau cîntecele lui St. O. Iosif: foi risipite încetisor din acest trandafir al simțirilor intime; dulci îngăimări de cuvinte, armonioase mai mult prin căderea sunetelor decît prin înlănțuirea ideilor; mici mărturisiri ale unei inimi curate pe care o mișcau florile și fluturii, încolțirea celor dinții simțiri de dragoste, albastrul zărilor, potolirea amurgului, izbucnirea voioasă a zorilor.

Sub două icoane ni-l putem închipui așadar pe St. O. Iosif: ori ca trubadurul cu suflet de copil și cu floare la cheutoare, ce aleargă pe pajiștea verde ca să prindă fluturi sau să culeagă un buchet de vioarele pentru o Margaretă cu ochi albaștri; ori ca bunicul adus din spate, ce se încălzește la gura vetrei, jucîndu-și pe genunchi nepoții și povestindu-le istorii cu zmei, cu zîne fermecate — născociri simple și minunate ce fac să sticlească ochii copilașilor.¹

¹ A se vedea un studiu mai întins asupra d-lui St. O. Iosif în *Pași pe nisip*, vol. I (în ediția de față, vol. I, p. 97).

O altă icoană aveam însă în D. Anghel. Mai puțin intuitiv și firesc ca St. O. Iosif, d. Anghel avea o inspirație mai căutată, mai depărtată și mai prețioasă. Și dînsul iubea florile, dar nu pentru a face un buchet iubitei, ci pentru a se îmbăta de mireasma lor, printr-o delicată desfătare și încercată rafinare a simțurilor. D. Anghel ne-a cîntat florile rare ale grădinii, și nu pe cele ale cîmpului; și din grădină a ales tot ce era mai subtil, mai gingaș, nu prin firesc, ci prin împerecherea căutată a colorilor și deosebirea mirosului de ceea ce cunoșteam. Versurile sale nu aveau zbucnirea spontană a unui plîns de copil, tremurarea șoaptelor unui îndrăgostit; nu păreau închinarea naivă a unui suflet către altul, fără pregătire de cuvinte și de mișcări, ci simplă, liniștită și nevinovată chiar în faptele cele mai vinovate. Ele erau lipsite poate de nevinovăția și sănătatea unui obraz de față ce roșește deodată, sau a unor dinți de mărgean ce se arată în buchetul înflorit al unui ris zgomotos. Aveau însă altceva: aveau acea fineță și strălucire în culoare, care ne farmecă și ne ispitește; erau pline de acea *morbidezza*, care arc asupra sufletului nostru o putere de ademenire atît de neînțeleasă. Și în aceste poezii ale d-lui D. Anghel mai aveai o senzație: senzația nesfîrșitului în artă. Prin felul de a prelungi răsunsetul unei poezii departe, în inconștient, de a-i șterge conturul, de a lăsa porți de umbră în concepție, d. Anghel se lega de acea școală literară al cărei principiu e:

Omnis determinatio negatio est,

adecă orice mărginire, orice statornicire a unei idei poetice e tăgăduirea ei, știrbirea cuprinsului ei, care trebuie să fie nesfîrșit, nelămurit. Principiu cu oarecare adevăr în el, dar care are nevoie să fie înfăptuit cu delicateță și cu multă pricepere a nuanțelor, deoarece în mîini mai puțin dibace dă roadele cele mai întristătoare. În locul luminii feerice a lunei, ce învăluie firea într-o pinză străvezie de vis, de ți se pare a trăi într-o altă lume, cu linii șterse, cu luminile scăzute, cu umbrele îndulcite, te trezești deodată în mijlocul întunecului opac al nopților fără stele; orice farmec poetic se risipește,

căci dacă poezia caută câteodată umbra, întocmai ca mușchii de pe copaci, ea nu poate viețui în întunec. Umbrele grele ale caselor, ale turnurilor, ale arborilor, ce abia se deosibesc în noaptea neagră ca largi pete de cerneală, n-au nimic poetic în ele. Poeții s-o știe : umblînd după taină, să nu dea peste întunec, peste neînțeles ; în versurile lor să licărească oarecare lumină. Cine fuge de soare trebuie să scoboare în poezie luna. Și d. Anghel a scoborît-o, cum o scoboară apele unui lac în adîncul undelor sale albastre.

Romantic de altminteri prin inspirație, poetul ne evoca tot cu ce ne deprinsese marii poeții romantici : castele cu turnuri crenelate, cerul de azur al Spaniei, luptele de tauri, erotismul cam gongoric al mîndrilor castilani, cavalerul cu sombrero tras pe ochi și cu mîneci de dantelă. Imaginația lui se plimba adesea prin acea țară depărtată, pe care realitatea a făcut-o tristă sub soarele ei arzător, dar pe care poeții au transfigurat-o într-o țară fantastică, scaldată în lumină și străbătută de cîntăreți de gitară și de seniorite, ce știu ocoli supraveghere obositoare a guvernantelor bătrîne...

În această lume cam convențională se primbla fantazia d-lui Anghel ; și trebuie să recunoaștem că această fantazie era bogată. Ea s-ar fi putut asemăna cu o circiumăreasă care are totdeauna mai multe odăi libere decît mușterii ; pentru fiecare găsește un culcuș proaspăt, în care nimeni nu s-a mai odihnit...

Scriu : d. Iosif era așa, d. Anghel era așa... Erau ; da, erau. Astăzi, fiecare din cei doi poeți, luat în parte, nu mai e. Unindu-se într-o colaborare neîntreruptă, ei fac la un loc un *nou poet*, de care trebuie să ținem seamă și să vorbim fără a încerca să știm ce-a adus unul și ce-a adus celălalt. Ar fi ca și cum ne-am zădărnici să aflăm care e partea fiecărei albine într-un stup...

Din Jupiter sau din Tindar, după cum spunea Omer, au ieșit doi feți : Castor și Polux. Unul era dibaci în îmblînzirea cailor și în mînarea lor, iar celălalt era neîntrecut în arta pugilatului. Unindu-și însușirile deosebite, s-au dus în lume, minunînd imaginația celor vechi cu

isprăvile lor. Care sunt faptele lui Castor și care ale lui Polux ? Nimeni nu știe. Mitologia nu cunoaște decît faptele dioscurilor...

Literatura noastră cunoaște astăzi doi dioscouri. Fără a cerceta meritele probabile ale fiecăruia din ei, să vedem care sunt roadele lor laolaltă ale unui an de muncă.

*

Legenda funigeilor e cea dintii lucrare a dioscurilor, de cînd s-au urcat împreună pe corabia Argos pentru a aduce din Colchida lîna de aur...

Nu trebuie să cerem de la acest poem să fie și o dramă, îndeplinind toate cerințele acestui gen literar. Să nu-i cerem deci figuri bine lămurite, o acțiune bine înnoțată, al cărei interes să cadă la ciocnirea caracterelor deosebite. N-avem dinaintea noastră decît o simplă legendă, dramatizată întru atît întru cît e în dialog. Altminteri, dioscourii n-au făcut cu aceste date populare (sau născocite, nu pot ști) decît ceea ce făcuse Alecsandri înainte cu legenda ciocîrliei ori cu alte legende : le-au îmbrăcat într-o minunată haină poetică...

Necerîndu-i deci ceea ce n-are și nici nu poate avea, trebuie să privim *Legenda funigeilor* ca un poem. Luat astfel, e minunat. Runa țese o cămașă fermecată pentru fratele ei Landor, care pleacă la război. Cel ce o îmbracă e la adăpostul loviturilor și al morții, dar pentru aceasta, cămașa trebuie dată cui era sortit s-o îmbrace. Altminteri, blăstemul lunii e crîncen. Un cavaler, Hunar, trecînd pe acolo la război, fură inima Runei și-o înduplecă să-i dea lui cămașa. Blăstemul se împlinește. Runa țese de ani de zile din tortul fermecat, care se destramă, prefăcîndu-se în subțiri pînze de păianjen, veșnic călătoare. Această prefacere a tortului în ațele funigeilor e foarte frumos zugrăvită, deși cu armonia eminesciană din *Luceafărul* :

Din noaptea cînd ai dăruit
Cămașa făr' de moarte,
În lumea larg-am pribegit,
Am fost așa departe.

Cum ne urzeau a tale mîni,
Noi dispăream pe geamuri,
Cădeam pe cumpeni de fîtîni,
Ne aninam de ramuri,

Treceam cu grabă la răscruci
Lungi fire de mătase,
Cădeam pe stoguri și pe cruci,
Pe streșine de case,

Dar nici acolo noi n-am stat
Și am umplut pămîntul,
Pîn' ce de urma lui am dat —
Gătiți de-acum mormîntul !

(Corul funigeilor, actul III)

Funigeii, călătorind așadar prin lume, au găsit corpul lui Landor, mort în bătălie, l-au învălit ca într-un giulgiu și l-au adus spre a fi îngropat cu cinste. Blăstemul Runei se sfîrșește acum, iar Runa ispășește păcatul, murind. Moartea, ca și-n *Grui Singer* și-n atîtea alte legende populare, e privită deci ca o mare liberatoare a suferințelor vieții ; ea încunună ispășirea unui greu păcat. Tot astfel Margareta lui Goethe, cînd în apropierea nălucilor morții, strigă în temniță :

*Dein bin ich, Vater ! Rette mich !
Ihr Engel ! Ihr heiligen Scharen,
Lagert euch umher, mich zu bewahren !
Heinrich ! Mir graut's vor dir.*

Mefistofeles, privind-o murind, zise :

Sie ist gerichtet !

Pe cînd o voce de sus se auzi, cuvîntînd :

Ist gerettet !

E scăpată ! Aceasta e înțelepciunea povestirilor populare, ca și a lui Goethe sau a Evangheliei. Tot astfel și în *Legenda funigeilor*, Runa în agonie cîntă :

Alb ca nimbul alb ce te-mpresoară,
Fă să-mi fie astăzi iarăși gîndul !
Ăm țesut atîția ani de-a rîndul...
Las-acuma roaba ta să moară !

Iar un ecou îndepărtat încheie poemul cu o frîntură dintr-un vers cunoscut al lui Alfred de Vigny :

Mărire suferinții !

S-a găsit că acest poem ar fi simbolic. Nu văd simbolul ce s-ar putea cuprinde într-o astfel de legendă. Mîntea omenească s-a frămîntat de timpuriu să lămurească unele din tainele firii, născocind nenumărate basme și legende, al căror fond e de cele mai multe ori antropomorfic. Filomela, fiica lui Pandion, pentru a se răzbuna împotriva lui Tereu, care o necinstise, se înțelege cu soră-sa Progne și găsi mijlocul să-i slujească la masă însuși trupul fiului său, Itis. Ele scăpară apoi de mînia lui Tereu, prefăcîndu-se una în privighetoare și alta în rîndunică. În acest chip se lămurește de ce rîndunelele sunt stropite la gît cu roșu. Mitologia greacă, ca și cea a popoarelor de astăzi, e plină de astfel de legende, care tind a da origină omenească unor animale. După credința celor vechi, Arahne, o minunată țesătoare lidiană, se spînzură de su-părare, deoarece Minerva îi stricase o broderie măiastră. Zeița o prefăcu atunci în păianjen. *Legenda funigeilor* d-lor Anghel și St. O. Iosif nu poate fi decît de aceeași natură ; ea e o pagină din *Metamorfozele* lui Ovid. Alt înțeles n-are, și nici nu putem scoate vreo altă învățătură, cum scoatem din adevăratele opere de artă simbolice...

Altminteri, prin felul său de desfășurare, poemul e fantastic. Acțiunea lui se petrece undeva, fără hotărîre : Runa, Rilda și Hunar n-au altă realitate decît pentru a lumina o legendă. Versurile se trudesec a prinde cînd fantasticul joc al norilor, ce se alungă, se desfac și se întregesc în figuri minunate de castele medievale, cu punți ce se ridică și cu arcade, cînd alergarea neobosită a suveicii, cîntecul stativelor și istovirea tortului, cînd razele blînde de lună, ce se furișează pe fereastră, învăluind pe harnica fecioară într-un pervaz de lumină, cînd neobo-

sita trudă a paianjenilor ce împinzesc lumea cu ațele lor călătoare.

Și din atîtea versuri minunate nu voi cita decît cîteva ce zugrăvesc cu o desăvîrșită plasticitate și realism prefacerea mare pe care o săvîrșește dragostea în om, dîndu-i noi puteri și îndemnuri. Ea e vrednică de Lucrețiu :

Dar știi tu ce-i iubirea ?

Știi ce-i o apă mare

Ce doarme-ncătușată în albele ghețare ?

De ani de zile-acolo a nins și veșnic ninge,

Țin norii întuneric și noaptea nu mai moare,

Dar vine-odată totuși biruitorul soare,

Se luptă mult o rază și-n clipa ce-o atinge,

Precum un mag vrăjește cu varga fermecată,

Cu zgomot apa-și iese din matca înghețată,

Dînd unul peste altul, în vălmășag, deodată

Pornesc albastre sloiuri,

Și tot ce sta acolo incremenit de mult,

Întreaga rînduială

Se prăbușește-acuma, curg libere puhoiuri,

Și-o larmă, o năvală,

Un furios tumult,

Inecă tot și cîntă scăparea din robie.

(Actul II, Hunar)

*

Cometa e în adevăr un meteor al literaturii noastre. Pe neașteptate, ea și-a desfăcut coada-i luminoasă, împărăștiind o ploaie de steluțe strălucitoare. Dacă nu ne-a dat încă comedia în versuri, ea ne-a dat cu siguranță versul comic, în toată strălucirea lui : săltăreț și spiritual, cu rimă bogată și nebănuită, cu un amestec măsurat de cuvinte înaripate și de cuvinte greoaie, pe care apa vieții zilnice le aduce în valurile ei tulburi. Piesa, în sine, adîncă nu e ; n-are nici intrigă, nici caractere. În schimb, e o minunată *saynète*, cum n-am avut pînă astăzi, cu efecte neașteptate de situații și de cuvinte, întretăiate pe alocuri cu un „marivaudage“ sentimental, delicat și subtil. Din aceste trei acte în miniatură — din care al doilea

e aproape de prisos —, se desprinde o singură figură bine desenată : tînărul rentier Tity Rosnov, cometa piesei, înzestrat în adevăr cu însușiri fermecătoare, cu istețime în vorbă și cu acea fantezie neistovită, pe care sculptorul Pralea o laudă atît de nimerit în actul al III-lea : fantezie ce ne dă o înfățișare de noutate nebănuită și de originalitate faptelor noastre și vieții. Fără dînsa, clipele ar trece asemenea unele altora, greoaie, în mersul lor împlecit.

Și cu toate aceste, spiritualul Tity e o veche cunoștință... Ne mai aducem aminte de un erou plin de același umor, de aceeași vervă sentimentală și de aceeași fantazie poetică, care, după părerea mea, nu se prea împacă cu o dragoste adîncă și mistuitoare. Contesa Diana avea dreptate să spună că atunci cînd ne simțim iubiți avem și mai mult spirit ca de obicei, iar cînd iubim cu adevărat pierdem și spiritul pe care îl avem... Citind așadar minunatul episod al cometei, din actul întii, ne gîndim la o oarecare călătorie în lună, științietoare de vervă ; citind scena de pe terasă cu serenada din chitară, ne gîndim la o cunoscută scenă a balconului... Da, da. *Cometa* ne amintește pe *Cyrano de Bergérac* ; deși nu are „panașul“ lui Cyrano, Tity are totuși aceleași scăpărări de cuvinte, aceeași siguranță de spirit și mai cu seamă același sentimentalism discret, care străbate potolit de sub tiradele lui comice. Edmond Rostand n-a avut deci o înriurire mărunță asupra lui Tity. O științie din sufletul lui Cyrano a trecut într-însul. Dar acest șagalic erou l-a furat pe Cyrano, ca albina. Căci, după cum spunea un scriitor, se poate fura și ca albina și ca furnica. Cea dintii aleargă din floare în floare, spre a le suga nectarul și a-l preface în miere, pe cînd furnica fură grăuntele întreg, adeseori mai mare decît dînsa, și se face nevăzută în tainița ei.

Să nu urmăm niciodată pilda furnicii, și cît mai adesea pe cea a albinii...

*

Caleidoscopul lui A. Mirea e cea din urmă lucrare a dioscurilor. Citind-o, nu poți să nu zici : *Homo duplex ! Liber duplex !* În adevăr, ea are o îndoită înfățișare : pe

de o parte, versuri duioase cîntă pe un poet pierdut în floarea tinereții sau prind un peisaj în metru antic. Această parte lirică sentimentală sau descriptivă stă cam înmărmurită lîngă celelalte cronici rimate, pline de spirit și de vervă... Muza *Caleidoscopului* cu un ochi ride și cu celălalt, dacă nu plînge, se uită cel puțin cu tristețe la acest joc de umbre și de năluciri, care e viața...

Oricum ar fi însă, pretutindeni găsești versuri de o formă desăvîrșită, fără prihană. Poeții au dreptate să spună, ei înșiși :

Voi ride dar, în versuri săltărețe,
Din care nici un vers nu va fi șchiop...

Rimele sunt bogate și neașteptate ; icoanele noi sunt ca următoarea :

Crai-nou pe cer senin s-arată
Și cum străluce-n geamul meu,
Imi pare-o unghie tăiată
Din degetul lui Dumnezeu...

sau :

Cusute parcă-n ață albă lucesc cărările la ceafă...

Și ceea ce întrece și bogăția de rime și de cuvinte e o fantezie ușoară, înaripată, care, de altminteri, e și însușirea de căpetenie a celor doi dioscuroși și de la care așteptăm lucruri atît de minunate, încît să ne pară bine a nu le fi scris noi... Căci, după cum spunea Alphonse Karr, simțеști uneori o bucurie nemărginită că nu ești autorul unei cărți frumoase pentru a avea toată libertatea s-o lauzi, fără nici o stăpînire, fără nici o remușcare și fără frica de a fi bănuir de dulcea părtinire, pe care o avem de obicei față de ceea ce facem noi înșine...

IMPRESIONISMUL ÎN CRITICĂ ¹

I

Impresionismul în artă se înțelege ; în critică, mai puțin. Sau dacă se înțelege, nu se respectă îndeajuns.

O lucrare de artă trăiește prin ea ; fiind frumoasă, ea și-a îndeplinit menirea și nu are nevoie de recunoașterea nimănui. Un minunat apus de soare, prins de penelul unui artist îndeminatic, se îndestulează pe sine ; el ar rămîne frumos și fără un ochi care să-l înțeleagă și să-l admire, sub unghiul clipei călătoare. Mai trainică și mai slobodă, arta se scutură de zădărnicia vremii, înfrînge piedica părerilor schimbătoare și poate înfrunta veșnicia, rece și nepăsătoare față de acei ce n-o înțeleg și nu se pătrund de măreția ei.

Critica însă nu poate sta singură ; ea nu prețuiește nimic prin ea. Adevărata însemnătate nu și-o trage din însuși cuprinsul ei, ci din greutatea pe care i-o bănuim noi. Făcută nu pentru a fi admirată, precum o operă de artă, ci pentru a sădi în conștiința noastră o convingere, critica are nevoie de tot ce poate ușura această dezrădăcinare a unei păreri dintr-o minte în alta. Ea are nevoie deci, în rîndul întii, de autoritate morală. Pentru a ne lăsa pătrunși de cuvintele cuiva, nu e de ajuns să le găsim numai frumoase, ci trebuie să le presupunem o greutate, înaintea căreia să ne închinăm.

¹ Aceste 3 articole, publicîndu-se în 3 numere ale *Convorbirilor critice* și fiind de natură polemică, cititorii vor ierta unele lucruri ce se repetă, cum nu se putea altminteri.

Critica impresionistă — așa cum se înțelege de obicei — e lipsită de această autoritate morală. De noțiunea ei se leagă o oarecare ușurătate, care, dacă o apropie întrucâtva de artă, îi ridică orice umbră de autoritate. A fi impresionist, socot unii, e a se lăsa în voia impresiilor fugare. Impresii avem însă cu toții, tot atât de numeroase pe cât de schimbătoare. În temeinicia lor nu putem crede, chiar dacă ar veni de la criticul cel mai iscusit. Acum simțim într-un fel și mâine în altul. Lumea ni se arată într-o veșnică primenire. Dacă criticul nu-și dă silința de a alege din acest vălmășag de senzații și de impresii adevărata judecată rece și nepăsătoare care să stea în dreapta Adevărului, precum stau arhanghelii înarmați în dreapta Tatălui; dacă criticul nu se străduiește să-și închege o părere obiectivă, neschimbată și sprijinită pe toate canoanele estetice, părerile lui rămân numai niște impresiuni, uneori foarte fine și subtile, dar oricum nu mai întemeiate decât cele ale noastre, ale tuturor. Le putem gusta fără a crede în ele. Îndărătul lor nu zace nici o autoritate; și adevărata critică purcede de la un principiu de autoritate.

N-ar strica deci să arăt în câteva cuvinte că impresionismul în critică nu e tocmai ceea ce s-ar crede. El nu se încheagă numaidecât într-o înșirare slobodă de impresii, fără răspundere și fără sancțiune, care pot veni tot atât de bine de la un critic ca și de la oricine altul. Îndărătul lor e totuși o autoritate. Impresionismul înseamnă altceva.

În grupul de marmură, *le Baiser*, al lui Rodin, un bărbat și o femeie se sărută. Sculptorul a voit să reprezinte noțiunea abstractă a sărutării în esența ei și în marginile pe care le îngăduie arta plastică pentru o idee generală. Tot ce nu ajută în chip temeinic la înfăptuirea acestei idei cade în ochii noștri pe planul al doilea. Și în adevăr, artistul și-a pus toată măiestria să ne dea poezia și beția acestei sărutări, lăsând la o parte alte amănunte de desen și de modelare: părul nu e studiat, linia spatelui se pierde fără a fi terminată și desăvârșit lucrată. Toată viața se încheagă astfel în cele două guri ce se împreună.

Această reducere la elementele esențiale a unei idei, care în sculptură nu merge fără oarecare scădere — sculptura cerînd forme, și nu idei abstracte —, e cu mult mai îndreptățită în critică. Întrebuințată cu înțelepciune și cumpătate, ea nu e decât adevăratul impresionism.

Cercetînd opera unui scriitor, cercetăm sufletul scriitorului însuși. Și, fără a aluneca la rătăcirii romantice, nu e îndrăzneț de a găsi sufletul unui scriitor plin de taine și de umbre. Menirea criticei este tocmai de a ne da oarecum înfățișarea grafică a ființei morale a scriitorului. Dar căile sunt lungi și mai ales cotite. Cînd ne pare că am ajuns, tocmai atunci ne dăm seama că mai e mult. În loc de a rătăci așadar pe cărările pustii, pe potecile nebătute, ne trebuie o călăuză sigură, care să ne arate drumul ce merge de-a dreptul la vetrele de lumină. Căci toate aceste drumuri tind către centrul de unde se revarsă lumina binefăcătoare ce le limpezește; de acolo ochiul poate pătrunde de jur împrejur, stăpînind toate cărările ce se desfac.

Pentru a cunoaște deci ființa morală a unui scriitor, e o problemă de timp și de metodă de a străbate deodată în inima lucrurilor, lăsînd la o parte tot ce ar putea să ne abată din cale fără folos. Trebuie să trecem cu vederea amănuntele fără greutate, micile contraziceri ce intră în închegarea sufletească a oricui, tot ce, fiind chiar interesant, nu e temeinic. Înșușirile sufletești sunt numeroase, dar nu deopotrivă însemnate; ele sunt înșirate pe o scară de valori, de care trebuie să ținem seamă. Fără a le reduce la o singură *faculté maîtresse*, cum făcea Taine, ele se pot încă subsuma în însușiri mai obștești, ce subordonează pe celelalte.

A merge de-a dreptul la aceste centre de unde pleacă lumina spre margini, a le cerceta, dîndu-le adevăratul lor cuprins, a ocoli tot ce nu e plin de înțeles, a îndeplini, într-un cuvînt, acest procedeu de simplificare atât de firesc și necesar, este tocmai menirea criticei impresioniste. Nepăsătoare la micile abateri, ce, văzute, de aproape, deformează înfățișarea morală a unui scriitor, ea se mulțumește numai cu trăsăturile generale cele mai ener-

gice și mai temeinice. Ea presupune o reculegere și o privire mai cuprinzătoare; nemulțumindu-se cu desăvârșita cunoaștere a unor părți, ea cearcă să ne prindă totul chiar cu necunoașterea părților. În locul cercetării subtile și minuțioase a unor amănunțe, ce întunecă mai ades portretul zugrăvit, critica impresionistă ne dă un desen limpede, încheșat din linii caracteristice și pline de relief. Ea ne dă oarecum masca definitivă a înfățișării morale a unui scriitor.

Departa deci de a fi tăgăduirea principiului de autoritate, critica impresionistă presupune chiar o mai mare agerime de privire; trebuind să deosebească numai temeinicul, ea are nevoie de o putere de concentrare și de alegere chibzuită care e tocmai chezașia unei judecăți întemeiate și cumpănite, ce nu se poate confunda cu impresionismul fugar și schimbător.

Critica impresionistă, înțeleasă astfel, dacă nu e singura ce se poate face, nu cere decât să i se recunoască îndreptățirea, mai ales în vremurile noastre, când mulțimea noțiunilor îngrămădite la pragul conștiinței ne îndeamnă la o îngrijită alegere și la o simplificare energetică.

II

În numărul trecut al acestei reviste am scris câteva rânduri asupra *Impresionismului*. Erau așa de grăbit scri-se, încît, dacă cineva m-ar fi întrebat, chiar în clipa cînd puneam mîna pe condei:

„Ce faci?“ — i-aș fi răspuns: „Aștept să sfîrșesc articolul“.

Arătam acolo că pe nedrept se crede îndeobște că critica impresionistă e lipsită de orice teme și de orice autoritate, de orice supraveghere și de orice sancțiune. Lăsînd la o parte zadarnicele ajutoare luate din cele patru văzduhuri, trecînd cu ochii închiși și cu nepăsare pe lângă tot ce ademeneste privirea drumetului, oricît de grăbit ar fi el, criticul impresionist întreprinde călătoria lui sentimentală de-a lungul operei unui scriitor, călăuzit de două principii: să-i prindă dintr-o dată notele caracte-

ristice, trăsăturile temeinice, și după ce le va fi prins cu pătrundere, să le pună într-o lumină cît mai puternică și mai crudă. N-am putea numi acest procedeu decît de simplificare și de reliefare.

Același număr al revistei îmi aducea — *in cauda* — un răspuns al d-lui Dragomirescu.

D. Dragomirescu nu are aceeași părere ca mine asupra impresionismului. D-sa crede că amîndouă criticele — impresionistă și doctrinară — sunt în fond același lucru, „deosebirea e numai că, avînd același procedeu, cea dintîi tînde să facă mai mult artă, punînd mai mult în relief calitățile de fond (imaginație, spirit, sentiment) și de formă (limbă, stil, compoziție) ale criticului, fiindu-i mai mult sau mai puțin *indiferente* părerile pozitive sau negative ce formulează; pe cînd cea de-a doua tînde să facă mai multă știință, punînd toată greutatea pe adevărul părerilor ce exprimă, iar nu pe originalitatea de fond și formă cu care le expune“.

Cu alte cuvinte, d. Dragomirescu crede încă în zădărnicia criticei impresioniste; căci a o socoti numai ca un prilej pentru critic de a se pune în lumină, și nu prin însușiri de judecată, ci prin însușirile lui literare, e a-i tăgădui orice însemnătate, sau, mai mult chiar, înseamnă a-i tăgădui ființa. Răul e și mai mare decît îmi închipuiam; căci poate, la urmă, nu-mi închipuiam nimic. Mi s-a întîmplat și mie ca îndrăgostitului, care stînd pe bancă sub teiul înflorit își asculta iubita, în clipa tainică a mărturisirilor, cînd ne dezvălim bucuros sufletele:

— Da, spunea dînsa, recunosc, am și eu cusururile mele.

— Ca orice om, firește, răspunde dînsul, cu glasul blîndeții.

Atunci ea, pașnica și îngăduitoarea iubită, sculîndu-se în picioare, cu mîinile în șolduri și cu acea voce pe care o cunoaștem cu toții, a femeilor lovite în demnitatea ei:

— Și care, mă rog, ai putea să-mi spui?

Amintisem de ușurătatea ce i se sorocește criticii impresioniste, dar n-o prea credeam; iată însă că d. Dragomirescu nu numai că spune „firește“, dar îi tăgăduiește orice rost ca critică.

dat în lături greaua poartă a vechiului castel. Sentinelă, în zadar te freci la ochi, privind la noul și nepoftitul venit; în zadar te repezi după dînsul: pînă să te dumirești, el a și străbătut prin lungile galerii, prin sălile solemne, ca și prin întunecoasele tainite! Pune pușca jos, căci vraja castelului a fost pătrunsă!

O icoană, firește, și nimic mai mult. Nici nu vrea să fie altceva. Dar această icoană ne dă într-o măsură oarecare adevărul. Criticul analitic e călătorul ce-și ia merinde în desagă pe o săptămîină, se așterne la drum cu pas domol, privește cînd la dreapta, cînd la stînga, poposește, se ridică din nou pentru a opri din cale pe un drumeț:

— De unde vii, drumețule?

— De la castel.

— Tocmai la castel mă duc și eu. Ce mai veste-veste? Stăpînul e acasă? Paznicul ce face?...

Și înseratul îl apucă stînd încă de vorbă. Din întrebare în întrebare, află cîte încăperi sunt peste tot, cîte ferești, cine a clădit bătrînul castel, cîte primăveri are stăpîna lui, află că Frimousse, micul baset al castelanei, a avut insomnii cu o noapte înainte, află, într-un cuvînt, nenumărate lucruri mărunte, uneori mai interesante, altele mai puțin... Cînd va ajunge la castel — dacă va ajunge —, după un ocol atît de mare, el va ști cu siguranță unde să-și îndrepte pasul ca prin niște locuri demult cunoscute. Dar întrebarea e: ajunge-va?

Așa e criticul analitic, mai mult sau mai puțin științific: el o ia încet, domol, aproape pas în pas, statornic, mai oprește pe drumeți în cale, îi descoase, îi cercetează, se abate din drum pentru a vedea ce mai zice și venerabilul d. X sau marele cugetător Y, apoi, după ce a fost și la Delfi și la Dodona, tușește și începe: „E în esența frumosului de a ne răpi din mijlocul micilor patimi. Emoția artistică este impersonală. Așa a spus-o Schopenhauer. Dar înainte de a trece la Schopenhauer, să vedem ce spun Spinoza și Aristot...” Și totul, pentru a ajunge la încheierea că poeziile d-lui N. Ionescu-Nion, neputînd să ne răpească din mica noastră lume de patimi, nu îndeplinesc cea dintîi cerință a frumosului...

Poate că am mers prea departe, dar în multe lucruri — Taine a spus-o —, pentru a ajunge la țintă, trebuie să nimerim dincolo de dînsa. Și, în treacăt fie zis, tocmai această icoană măritoare, pe care am întrebuițat-o, intră în obiceiurile criticii impresioniste, căci nu e de ajuns să prinzi notele caracteristice ale unei opere de artă, ci, după ce le-ai prins, trebuie să le pui într-o lumină potrivită, care să le dea întreaga lor valoare, întregul lor relief. De aici și nevoia criticului impresionist de a căuta icoane, adevărate oglinzi ce culeg din toate părțile lumina, pentru a o răsfrînge apoi într-o singură jerie, deosebit de puternică. Dar a avea un stil figurat, a umbla după *expresie*, după icoane, e a face literatură. Iată pentru ce d. Dragomirescu crede că criticul impresionist caută să se pună în lumină pe sine și, nepăsător la adevărul sau neadevărul celor ce spune, își arată însușirile lui de formă, de stil și chiar — ceea ce e rar de tot la noi — de spirit. Greșală.

Zic greșală și am văzut de ce. Am arătat că între criticul analitic și cel impresionist e o deosebire: ei pot merge și ajunge chiar la aceeași țintă, dar punctul lor de plecare și drumul străbătut sunt intrucîtva altele...

Cel mai mare critic al zilelor noastre, o minte din cale-afară de cuprinzătoare, care cunoaște toate literaturile în de-a lungul veacurilor, care a străbătut cugetarea filozofică de la Platon pînă la Nietzsche, maestru adunător de sisteme, după cum Zeus Nefelegeritis adună norii, spirit vast și sintetic, muncitor uriaș, care urmărește cu deopotrivă pricepere întreaga mișcare contemporană, în toate ramurile de cugetare, economist, sociolog de seamă, al meu admirat și iubit

...maestro e duca,

marele Emile Faguet, e reprezentantul cel mai de frunte de astăzi al impresionismului în critică. Lipsit de grația feminină și artistocratică a lui Anatole France, el e plin de sevă, plin de vigoare plebeiană, dialectician neîntrecut, plin de spirit ca nimeni altul dintre criticii lumii. Și cu toată bogăția lui de cunoștinți și de idei personale, cu

toată veșnica raportare la literaturile timpului, Faguet e impresionist : e impresionist prin *săritura* sigură cu care intră în inima chestiunilor, cu care pătrunde orice problemă, înșfăcînd-o, stăpînind-o, storcîndu-i miezul adînc ; e impresionist prin înțelegerea grabnică și instinctivă a notelor temeinice, prin pasul sigur cu care merge spre dînsese, fără ocol, fără „primblări doctrinare“, fără abateri principiale, fără invocarea dogmelor nemuritoare, ci intuitiv și de-a dreptul ; e impresionist nu numai prin pătrunderea notelor temeinice, ci și prin punerea lor în lumină în formule bătute pe o nicovală de oțel, care trezesc luarea-aminte și o țintuiesc pentru totdeauna. Despre Emile Faguet nu se poate spune, cum nu se poate spune și despre un mare pictor impresionist, că în operele lor nu caută decît să se pună în lumină pe dînșii, cu micile lor însușiri lucioase, cu micile lor dibăcii de stil sau de spirit. După cum impresionismul în pictură e un fel original, puternic — poate cam necomplet — de a interpreta natura, tot așa impresionismul în critică e un fel intuitiv, voit primitiv și energic de a înțelege arta, de a-i tălmăci cuprinsul spre priceperea tuturor... Însă, pentru ca această tălmăcire să fie mai *expresivă*, mai luminoasă, mai sugestivă, e nevoie de o sfortare literară mai mare, de o limbă dacă nu mai îngrijită, cel puțin mai figurată. Iată ce a făcut pe d. Dragomirescu să zică : „Criticul impresionist judecă, dar nu prea crede ; pentru el părerea ce dă n-are tăria adevărului, pentru că ea e mai mult un pretext, în vederea artei cu care criticul impresionist caută să încînte pe cititor... El e grațios, mlădios, imaginativ, cald, iertător, pentru că nu se gîndește atît la operă cît la om.“

D. Dragomirescu încheagă așadar tot impresionismul numai la partea formală, la ceea ce am putea numi o *atitudine*. Știm că e o greșală. Această parte formală, care poate fi uneori așa cum o descrie d. Dragomirescu, nu e decît una din urmările impresionismului ca vădire și ca școală artistică. Căci impresionismul putîndu-se defini o *simplificare*, urmată apoi de o *reliefare*, spiritul de sinteză și de pătrundere intuitivă trebuie să fie însoțit și

de un adevărat temperament artistic, cu alte cuvinte, criticul impresionist trebuie să aibă un fel personal de a scrie. El nu ne înșiră numai ideii, ci le dă și viață, le însuflețește prin icoane ; părerea ce-și face despre un scriitor nu rămîne în stare abstractă, ci are nevoie, pentru a prinde relief, să fie tălmăcită printr-o icoană izbitoare. Iată de unde vine latura curat literară ce se încheagă în ideea ce ne facem de impresionism...

Aceasta aveam de întîmpinat, deocamdată, ca răspuns la notița d-lui Dragomirescu. E cu puțință să-mi mai fi rămas unele lucruri de adăugat.

Oricît de infometat va fi fost Esau, trebuie să mai fi lăsat și pentru altă dată cîteva boabe de linte în blidul pentru care își vînduse lui Iacob dreptul de întîiul născut...

III

Spuneam în numărul trecut că Esau, oricît de infometat va fi fost, trebuie să mai fi lăsat ceva și pentru altădată în blidul dat de Iacob... În adevăr, în taler au mai rămas cîteva boabe de linte, pe care mă grăbesc să le iau. Înnod deci din nou discuția, mai ales că nădăjduiesc să ajung de data aceasta la o înțelegere desăvîrșită cu d. Dragomirescu, după ce voi pune într-o lumină și mai crudă ideea pe care aș vrea s-o desfășur.

*

Pentru aceasta voi stărui încă o dată asupra ceea ce înțeleg prin impresionism. Cuvintele sunt înșelătoare ; înainte deci de a porni o clădire pe temeiul lor, e mai potrivit să le cercetăm cuprinsul — așa cum i-l dăm noi. Avînd un punct de razim sigur, și Arhimede ar fi putut sprijini pămîntul pe o vargă...

Impresioniștii, în înțelesul mai răspîndit al cuvîntului, tăgăduiesc puțința judecăților absolute în materie estetică ; ei gonesc absolutul și nu recunosc decît relativul...

Cuprinsul sufletesc al omului fiind schimbător, impresiile se alungă „ca norii lungi pe șesuri“, după cum bat vânturile...

On le voit différent sans l'avoir vu changer,

zice Sully Prudhomme, vorbind de norul pe care îl privești îndelung. Și, în această goană de sentimente, de impresii, nimic nu e statornic, nimic nu e sigur, nimic nu e trainic; pe nimic nu te poți bizui cu încredere și cu temeinicie. Lucrurile nu sunt decît o părere — părerea noastră, care acum e într-un fel și mîine în altul, după îndemnul împrejurărilor. A voi să încheși o judecată veșnică și obiectivă asupra unor opere de artă, ce n-au altă viață decît pe aceea pe care le-o dăm noi, e o amăgire. „Nu există critică obiectivă, după cum nu e nici artă obiectivă, zice Anatole France, și toți cei ce se măgulesc a fi pus în lucrările lor altceva decît pe dînșii sunt jertfa iluziei celei mai amăgitoare. Adevărul e că nu poți ieși niciodată din tine însuți: e una din marile noastre nenorociri. Ce n-am da noi să putem vedea cerul și pămîntul, pentru o clipă numai, cu ochiul în fațete al unei muște sau pentru a înțelege firea cu creierul greoi și simplu al unui urangutan?... Suntem închiși în ființa noastră ca într-o închisoare veșnică. Ceea ce ne rămîne mai bun de făcut e să mărturisim că de ori de cîte ori n-avem tăria să tăcem, vorbim de noi înșine.“

Și din clipa în care judecățile noastre n-au nici o statornicie, nici un punct de razim obiectiv, din clipa în care nu avem decît păreri schimbătoare, critica nu mai poate fi dogmatică, ci *impresionistă*. Noțiunea „impresionismului“ a prins așadar în conștiința publică înțelesul de părere personală, nesigură, în veșnică prefacere și devenire. „Operele, zice Jules Lemaitre, trec pe dinaintea oglinzii spiritului nostru, dar cum această trecere e lungă, oglinda se preface în răstimp, și cînd din întîmplare aceeași operă vine din nou, ea nu mai aruncă aceeași icoană“...

Acesta e impresionismul în felul obișnuit de a fi privit, impresionismul unui Anatole France sau Jules Lemaitre; el nu e decît concepția relativistă statornicită în

critica literară. Și dacă totuși acești mari scriitori nu conțin de a face critică e că ei o înțeleg ca pe un gen literar, cu atît mai ademenitor, cu cît le deschide un cîmp mai larg pentru toate părerile, pentru toate subtilitățile gîndirii; farmecul ei stă tocmai în această libertate de a spune orice, într-o formă cît mai dezlegată și mai rafinată, fără frica contrazicerii și fără primejdia lucrurilor învechite; el e așadar un farmec literar...

Nu voi intra aici în cercetarea mai adîncă a acestei doctrine (căci a nu avea nici o doctrină înseamnă totuși a avea una), deoarece cade alături de pricina noastră.

Îngădui bucuros că numind *impresionism* ceea ce am numit, și mă voi încerca mai la vale să lămuresc și mai bine, am dat un înțeles întrucîtva, dacă nu nou, cel puțin neașteptat unui cuvînt care poartă în exerga lui și o altă însemnare. Aceasta se întîmplă. Un om intră într-o plăvălie:

— Să-mi dai din cireșele acele.

— Nu vezi că nu-s cireșe, ci pere.

— Dacă-mi place mie să le zic cireșe.

— Nu face nimic: trebuia numai să ne înțelegem.

Să ne înțelegem, așadar. Nu m-am gîndit la impresionism ca la antiteza dogmatismului; nu i-am ridicat pe unul împotriva celuilalt ca pe doi frați învrăjbiți, ca pe două doctrine literare ce nu se pot împăca. N-am privit impresionismul ca un răsunset literar al unui sistem filozofic mai larg, mai înalt — al bătrînului scepticism al lui Pyrrhon și al lui Zenon, sau al tău, divinule Anatole France, tu care, dulce grăind, risipești în zarea albastră norii iluziei deșarte.

Procesul acestei concepții relativiste și sceptice în materie artistică s-a făcut de alții și aiure: polemica de odinioară dintre Brunetièrre, de o parte, și Jules Lemaitre și Anatole France, de cealaltă, răsună încă în amintirea tuturor. Puterea de afirmație și dialectica vînjoasă a unuia și-a ciocnit zalele de grația, de negația, de ironia acoperită a celorlalți, dînd o privescitate neuitată celor ce se îndeletnicesc cu astfel de lucruri.

*

Criticile d-lui Dragomirescu se îndreaptă aşadar împotriva acestui impresionism, care nu îngăduieşte putinţa unei judecăţi absolute, dogmatice, deoarece „omul e măsura tuturor lucrurilor“, şi care nu se priveşte pe sine decât ca pe un gen literar, cu mijloace curat literare de ispită şi de ademenire. Numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu că „tinde să facă mai multă artă, punând mai mult în relief calităţile de fond (imaginaţie, spirit, sentiment) şi de formă (limbă, stil, compoziţie) ale criticului“, numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu că-i sunt „mai mult sau mai puţin indiferente părerile pozitive sau negative ce formulează“; numai despre un astfel de impresionism putea spune d. Dragomirescu: „criticul impresionist judecă, dar nu crede“, căci am văzut că după această concepţie impresionismul nu e decât relativismul şi scepticismul statornicite în critică...

Într-un cuvânt, văzînd un coş cu pere, am zis:

— Ce frumoase cireşe!...

Şi d. Dragomirescu îmi dovedeşte pe dată că „cireşele“ din coş nu sunt frumoase. Cred şi eu. Mai întii, nu sunt cireşe.

— Dar ce sunt?

— Pere.

— De ce le-ai numit cireşe?

— Aşa mi-a venit şi mie... Şi pe urmă, poate că aşa m-a sfătuit şi micul zeu Puck, care voia să-mi dea răutăcioasa plăcere de a te vedea criticînd nişte pere, crezînd că ai de-a face cu cireşe.

*

Prin urmare, impresionismul „meu“ (atît cît poate fi ceva al cuiva) nu e nici relativism, nici diletantism, nici scepticism, ci, după cum am mai arătat-o, e un proces firesc al unor spirite de a prinde dintr-o dată şi cu lesnicioane părţile fundamentale, trăsăturile temeinice ale lucrurilor, ale oamenilor, într-un cuvînt, ale firii, în ceea ce priveşte pe artiştii, şi ale operelor de artă, în ceea ce

priveşte pe critici, şi putinţa de a le reda apoi prin mijloace simple, elementare, dar energice. Atît, şi nimic mai mult.

Plecînd de la o astfel de definiţie, pe care de altminteri am dat-o de mai multe ori, lămurînd-o şi prin icoane, aşa cum m-am priceput, dar fără să se ţină seamă de stăruinţa mea, să vedem ce e de răspuns la noua întîmpinare a d-lui Dragomirescu.

D-sa recunoaşte impresionismului o valoare *literară*, îi recunoaşte o însemnătate ca gen literar; tot meritul unei critice impresioniste n-ar atîrna deci decât de originalitatea criticului, de felul lui de a scrie frumos, plăcut, vii, spiritual. O astfel de critică nu are nici o autoritate, şi mai mult încă, nici nu simte nevoia s-o aibă: „nimic nu cîştigă — scrie d. Dragomirescu — dacă ar avea-o, nimic nu pierde, dacă i-ar lipsi, pentru temeinicul cuvînt că interesul acestor opere critice impresioniste ce se referă la aceeaşi operă nu stă în convergenţa părerilor, nu stă adică în stabilirea *unui* adevăr — a adevărului — în privinţa ei, ci tocmai în divergenţa şi diversitatea lor, adică în multiplicitatea impresiunilor puternice ce ea a putut să stîrnească în deosebitele suflete de elită, care au studiat-o în mod impresionist“.

Am văzut că o astfel de întîmpinare, care pare mai mult o concesie, deşi e o critică, se îndreaptă împotriva impresionismului relativist. Numai acesta nu recunoaşte putinţa de a închea o judecată, una şi singură, trăgîndu-şi, dimpotrivă, tot farmecul din felurimea părerilor şi din subtilitatea lor nehotărîtă, dar ademenitoare.

Prin urmare, iată o lovitură ce cade alături.

*

Ajung acum în inima chestiunii, unde mi se pare că o să ne înţelegem.

„Procedarea de a prinde dintr-o dată şi a o pune în cît mai multă lumină însuşirea esenţială a unei opere literare — scrie d. Dragomirescu — nu e proprie criticii impresioniste; ea e tot aşa de proprie şi criticii raţionaliste. Şi una şi cealaltă pot pătrunde de-a dreptul şi dintr-o dată în inima operei literare: această putere de pă-

trundere nu se datorește *felului de critică*, ci *inteligenței estetice* a criticului.“

Alba și Roma s-au războit, dar dacă ar fi stat de vorbă un ceas, două înainte, poate că n-ar mai fi intrat în război. Aceste rînduri ale d-lui Dragomirescu răspund adevăratului meu gînd; dacă discuția nu s-ar învîrți decît în jurul unor idei fundamentale, poate că n-ar mai fi niciodată certuri. Dar vin apoi *cuvintele*, cu vicleana lor iederă ce se răsucește în jurul stejarului, acoperindu-l.

Tocmai acest procedeu de a prinde ideea centrală a unei opere l-am numit *impresionism*; și oricît s-ar părea, această numire nu e arbitrară. În literatura propriu-zisă, în pictură, impresionismul e închegarea unei mulțimi de note în cîteva din ele: fundamentale, cuprinzătoare. În acest veac tîrziu, în care atîtea lucruri felurite se învălmășesc la pragul conștiinței noastre, e nevoie de o alegere, e nevoie de niște mijloace artistice și literare mai simple, mai elementare. Iată un bob de linte pe care l-am mai mestecat o dată.

Așadar, impresionismul *astfel înțeles* nu e o școală nouă de critică care nu se împacă cu celelalte școli; el este numai un procedeu care, în principiu, se poate uni chiar și cu dogmatismul.

Îmi vei spune:

— Un impresionism dogmatic?

— De ce nu?

— Lămurește-te.

— Iată. Impresionismul fiind o concentrare cît mai mare și mai aleasă a părerilor ce putem avea despre o lucrare de artă și cîteodată închegarea lor la una singură, este așadar nu numai antiteza relativismului și scepticismului critic, ci chiar, uneori, în mîini prea viguroase, ajunge la un dogmatism și la un schematism destul de primejdioase. Căci reducînd, unii prin puterea intuiției, iar alții printr-o laborioasă îndeletnicire, pe un scriitor sau o operă de artă la una sau la cîteva idei centrale, criticul impresionist nu numai că *afirmă* aceste idei, ci, căutînd să le dea adevărata lor valoare, le pune într-o lumină și mai crescută; el dogmatizează și cîteodată poate chiar tiraniza.

— O pildă.

— Iat-o: Taine.

— Taine, impresionist?

— Fanatic în unele privinți... Spirit sintetic ca puțini alții, iubitor de idei generale, cuprinzătoare, el caută să reducă tot jocul ce încheagă întregul sufletesc al unui scriitor la o singură însușire generatoare, la o singură facultate sufletească, la cunoscuta lui *faculté maîtresse*. Pe această facultate o lămurește în opera de artă, o îngreădește și apoi prin mijlocul reliefării o mărește în margini neobișnuite și cîteodată neîngăduite. În această privință el e așadar un impresionist, cum s-ar putea spune *forcené*. Acum că impresionismul poate izvorî dintr-o intuiție artistică, sau numai dintr-o migăloasă cercetare — aceasta e o altă chestiune, nu de fond, ci de împrejurări și de amănunt, asupra căreia nici nu mă opresc.

— Dar despre studiul lui Tolstoi asupra lui Shakespeare ce zici?

— Zic mai înfi că Tolstoi nu e critic și, pe urmă, pilda lui nu dovedește nimic. Lucrări neizbutite au ieșit întotdeauna din pana celor mai buni scriitori. Și apoi impresionist poate fi oricine, mai rămîne ca impresiunea lui (citește: alegerea notelor esențiale, a însușirilor generatoare) să fie dreaptă și întemeiată. Impresionismul e numai un procedeu, care nu hotărăște și adevărul unei impresiuni, fie izvorîtă din intuiție, fie din cercetare și analiză — căci argumente frumoase se găsesc și pentru pricini urite.

*

Nu merg mai departe. Cred că de data aceasta voi fi ceva mai înțeles și nu voi fi luat din scurt pentru lucruri cu care nu mi-am împovărat conștiința — cel puțin deocamdată. Și nădăjduiesc să cădem la pace, cu atît mai mult, cu cît și d. Dragomirescu a făcut uneori — în ceasurile sale libere — critică *impresionistă*. Dar nu totdeauna — și de aceea poate mă va mai certa încă.

POETUL CINCINAT PAVELESCU

Cînd vor ieși la iveală aceste rinduri, va fi apărut și volumul lui Cincinat Pavelescu? Iată o întrebare la care ar fi greu de răspuns...

Volumul lui Cincinat Pavelescu!... Dar trebuia să vadă lumina de atîta timp! Totdeauna gata să apară, totdeauna amînat dintr-o pricină neprevăzută, mereu luat îndărăt pentru a fi din nou poleit:

*Pompilius sanguis, carmen reprehendite, quod non
Multa dies et multa litura coercuit, quod non
Praesectum decies castigavit ad unguem,*

volumul acestui poet a ajuns un mit, izvorit din noaptea vremurilor, trecut de la unul la altul, împodobit de imaginația tuturor, și mai ales de a poetului, crescut de atîtea mici legende lăturalnice, după cum un rîu e crescut de atîtea pîraie, încît ne cuprinde îndoială cînd auzim din nou că volumul lui Cincinat Pavelescu, *în sfîrșit*, va apărea. Unele lucruri *trăiesc* însă fără să fi fost vreodată; iar altele nu trăiesc, deși *sunt*, deși le putem pipăi ca pe ceva aieve. Volumul lui Cincinat Pavelescu e printre cele dintîi... Nimeni nu l-a văzut, și cu toate acestea el e în conștiința tuturor celor ce se îndeletnicesc cu literatura, pe cînd atîtea volume stau lîngă noi și ne sunt totuși așa de departe, ca și cum n-ar fi...

Va apărea sau nu acest volum, el totuși e. Să-mi fie îngăduit să scriu despre dînsul ca despre lucrurile ce sunt...

*

Cine ar putea scrie însă despre poeziile lui Cincinat Pavelescu fără să evoce icoana poetului, una dintre cele mai simpatice și mai pitorești din „gîntea“ noastră literară?

Ni se trezesc în amintire serile petrecute cu dînsul, în farmecul vorbei lui, a fanteziei înaripate și a spiritului lui neistovit... Toți tac; Cincinat vorbește. Povestește o amintire din viața de rătăcire de la Paris sau din începuturile lui literare, la școala unui „maestru“ aproape uitat; e un farmec; ascultăm o istorie poate auzită de mai multe ori, dar pururi nouă, pururi ispititoare printr-un amănunt neauzit încă. Poetul se înnoiește pentru că e un spirit creator și n-ar putea spune ceva fără o nouă podoabă, fără o înfloritură nebănuită. Simți parcă cum se desfac cuvintele, unele după altele, cum se combină la un loc în alcătuirii fantastice, în povestiri minunate... Și la ce te-ai mai gândi dacă întîmplările povestite au fost aieve, sau sunt numai o nălucire a minții poetului? Nici nu ai vreme. Ceca ce te farmecă, chiar de la început, e senzația de a fi martor la o înfăptuire artistică ce-ți dă impresia realității... Vezi cum totul se clădește pe încetul ca un castel vrăjit; la fiecare dată, poetul mai adaogă un turnuleț, o firidă, un steag, un briu colorat ce încinge clădirea.

Se întîmplă uneori ca cineva să se îndoiască. Aruncă un cuvînt bănuitor, neîncrezător... Ajunge... Poetul își arată o a doua înfățișare a temperamentului său. Din sentimental, devine războinic. Și deodată se vedește într-însul *epigramistul* puternic ce stătea ațipit... Nu mi s-a întîmplat să văd pînă acum un om mai bine înzestrat pentru a prinde partea slabă a cuiva și a o cetlui apoi dintr-o dată într-un „catren“, spiritual, mușcător, fără a fi din cale-afară de răutăcios sau de crud. Epigramele lui Pavelescu — deși în bună parte nu s-au publicat încă — trăiesc, călătoresc din gură în gură, își au admiratorii lor, iar unele se bucură chiar de o adevărată cele-

britate în lumea literară... Altele își mai pierd din farmecul lor, căci pentru a le gusta, trebuie să-l vezi pe Cincinat plâsmuindu-le, aduhmecându-le parcă din aer, cătînd rima și apoi aruncîndu-le ca o ghiulea în pieptul dușmanului, ce nu se aștepta. Iar dacă adversarul e tare și răspunde, atunci se încinge o adevărată luptă epică. Poetul e în stare să făurească zeci de epigrame, unele după altele — desigur nu toate clasice și desăvîrșite, dar toate cu spirit, vioaie, fermecîndu-te mai ales prin spontaneitatea cu care au fost făurite. Căci așa suntem cu toții. Oricît temei am pune pe însușirile trainice ale unui om care îl fac să înfăptuiască lucruri mari pe încetul, cu străduință, cu răbdare, ne simțim mult mai ispitiți de darul improvizăției: ne plac oratorii ce vorbesc nepregătiți, ne plac poeții ce improvizează. În ei admirăm oarecum o putere a firii creatoare. Și pe această putere o stăpînește cu deosebire Cincinat Pavelescu. Tot ce spune are întipărirea improvizăției, sau *pare* a avea, ceea ce e tot atît.

Și cu toate astea !

Cine ar crede că poetul înzestrat cu acest dar într-o măsură atît de mare scrie totuși cu greutate ? Cînd e vorba ca versurile improvizate să se statornicească pe hîrtie, să îmbrace haina veșniciei — atunci parcă totul se schimbă. Din înaripate ce erau, ele vin acum mai încet, mai împleticite ; ele nu-i mai par îndestulătoare poetului pururi în căutarea unui cuvînt care îi scapă, pururi nemulțumit. Astfel se lămurește de ce poeziile lui Cincinat Pavelescu au fost publicate de atîtea ori și sub atîtea forme. E o neîncetată căutare a unui vestmînt cît mai desăvîrșit — ceea ce e de lăudat. Improvizăția își are desigur și ea rostul ei ; o admirăm unde se cuvine, fiindcă ne dă puțința de a fi martori la marele fenomen al creației. Dar apoi vine *arta*, vine îndelunga netezire, tot ce privește meșteșugul, care în ochii necunoscătorilor înseamnă atît de puțin. Serie *repede*, zic unii, ca un fel de scoborire, fără să bănuiască cîtă zăbavă, cît meșteșug sigur de sine încap sub aceste arătări de repeziciune ! Aici e taina pentru ce poeziile lui Cincinat Pavelescu se pot număra, cu toată ușurința poetului de a rîndui versurile...

Sunt puține și frumoase, dar sunt și mai frumoase cînd le auzi declamate de însuși poetul. Declamate ? Poate nu e cuvîntul... Poetul le „zice“, fără să ridice glasul, într-un ton unit și oarecum familiar, ca și cum ar sta de vorbă, dar cu așa farmec, cu așa artă ! Și le zice cu plăcere, cu o vădită încîntare... Pretutindeni își poartă versurile, el, talmaciul cel mai credincios al poeziilor sale ; le seamănă în atîtea locuri și printre atîția oameni, încît la urmă nu mai are nevoie de volum. Toată lumea le cunoaște, și încă din interpretarea cea mai încîntătoare... Pavelescu e un fel de trubadur. I s-a spus de altminteri de multe ori și i-a rămas și renumele, meritat, nu numai după cuprinsul poeziilor, ci și din felul acesta de a-și spune versurile în toate saloanele, prin felul vieții lui nepăsătoare, veșnic înflăcărat, veșnic sentimental, împletind idile, fără grija zilei de mîine, totdeauna pornit la voie bună pentru a petrece și pentru a face și pe alții să petreacă, urmîndu-și fără popas fantezia, improvizînd, nu numai făcînd, ci și trăind în poezie — însușiri atît de rare în lumea noastră de realități, care fac din Cincinat Pavelescu una din cele mai atrăgătoare figuri ale vieții noastre literare, scumpă tuturor celor ce trăiesc în legături prietenești cu dînsul.

Avînd a aprecia poeziile lui, nu puteam să nu evoc pe însuși poetul atît de strîns legat de opera lui, al cărei purtător de cuvînt e în orice prilej, cu așa artă, cu o așa măsură și căldură.

*

Poeziile lui Cincinat Pavelescu ?

Dar cine nu cunoaște toate aceste poezii, cele mai multe în ton de romanță de trubadur îndrăgostit, adevărate bucăți de antologie, în care se cîntă iubirea, pe motive noi, în icoane neașteptate, fără a fi frînte din lumea ciudatului, purînd totuși în exergă semnul personalității, versuri înflăcărate, versuri triste, versuri voluptuoase, versuri duioase ce zic taina dragostei neînțelese, a dragostei prefăcute în amintire, a dragostei ce ar putea fi dacă ar ocroti-o împrejurarile...

Cine nu cunoaște versurile lui Pavelescu, atât de calde, atîta de armonioase, cătră *Necunoscuta*, a cărei amintire îl urmărește pe poet încă ani îndelungi ?

Ani trecură : toamne lungi și ierne grele.
Peste frunte-mi perii albi au înflorit,
Și spre zările pierdute, rîdunele
S-au tot dus și s-au întors din pribegit.

Cine nu cunoaște versurile închinat *Veșnicei iubite*, a iubitei din toți timpii, a iubitei tuturor poezilor, care, dacă n-ar fi, ar trebui născocită pentru a îndreptăți atîtea porniri ale sufletului nostru spre nelămuritul acesta care e dragostea ?

De-atunci, și ani și veacuri multe
Ca niște clipe se topiră.
Pe unde-a fost fîntîna veche
Poate pădure e de brazi.
Și marea s-a schimbat în munte
Și munții-n praf se risipiră,
Doar sărutarea ta păgînă
Îmi arde buzele și azi !

Cine nu cunoaște *Scrisoarea* către femeia iubită în taină ?

Îmi place să te văd frumoasă,
Deși din frumusețea ta
Eu n-am decît zădărnicia
Imaginei d-atîți visată...

și pe care o îndrăgește fără nădejde, ceea ce poetul tălmăcește printr-o minunată icoană :

...Și n-ai vrut. Dulce și pribeagă,
Rămii să-nchipuiești femeia ;
Eu voi trăi în veci statornic
Acelor clipe ce s-au dus.
Înamorat de-o stea, izvorul
Se mulțumește cu scînteia
Ce-n recea-i lacrimă răsfrînge
Lumina astrului apus !...

Aceste poezii, ca și atîtea altele, sunt îndeobște cunoscută și apreciate prin sentimentalitatea lor dulce, prin farmecul melancolic, prin atmosfera lor cavalerescă de îndrăgostit mai mult de „iubirea“ în sine decît de iubită și apoi prin rara desăvîrșire a formei, simplă, necăutată și totuși armonioasă, caldă, rafinată, fără a părea...

Și dacă Pavelescu e unul din cei mai buni poeți erotici de la Eminescu încoace, el a atins și alte genuri. Nu vorbesc de epigramă, unde e un meșter. Citiți însă pastelurile lui. Citiți, de pildă, această *Primăvară*, pe care o dăm în întregime, pentru a se vedea cu ce putere știe poetul încălzi o descripție, ce viață știe să-i dea și în ce limbă măiastră și armonioasă își prinde viziunea.

PRIMAVARA

În iarba verde stau lungit.
Miroase aerul a floare ;
O toropeală adormitoare
Mă fură-ncet. Sunt fericit.
E umbră, pace și răcoare.
Un vînt ușor și liniștit
Mîngietor sărută nucul,
E umbră, pace și răcoare ;
Ce clar, departe, cîntă cucul !
Un dor de viață negrăit
Din om și fire se desprinde...
Dac-aș putea, în brațe-aș prinde
Întregul zărei nesfîrșit.
Și toată seva primăverii
Prin mine vraja și-o propagă,
Sub faldul ei așa de dragă
Mi-e pacea limpede a serei
Și fiecare fibră-n mine
Mai tînăr și mai viu tresaltă,
Pricep latentă simfonie
A firelor de iarbă-naltă,
Pe care vîntul le mlădie
Și le sărută și le-apleacă
Cînd spre pădure vrea să treacă...

Ca floarea umedă sub rouă,
Nădăjduiesc o viață nouă,
Și, cum prin frunze tainic moare
Amurgul serii auriu,
Din umbră o privighetoare
Îmi cîntă strofele ce scriu.

Alte dăți, poezia lui Pavelescu se ridică pînă la concepția filozofică. O pildă e minunatul *Panteism*, una din podoabele cele mai curate ale literaturii noastre, în care se dă vechea idee a panteismului, inspiratoare a atîtor poeți, într-o formă de o admirabilă plasticitate, într-un șir de icoane fragede și într-o sentimentalitate duioasă, melancolică, ce se răsfrînge de altminteri din toate poeziile bardului nostru. N-am putea, înainte de a încheia, să nu reproducem în întregime și această poezie :

PANTEISM

Tu, care porți spre cimitir
Cînd jerbii mari de trandafir,
Cînd albe crizanteme,
De nu te-ai teme
Și n-ai avea de moarte frică,
Ai șterge lacrima ce-ți pică
Și-ai scutura în vîntul serei
Florile durerei,
Simțînd că-n dorul ce le porți
E viața vie din cei morți.

Tu nici nu crezi
Că cei pe care mergi să-i vezi
Etern într-înșii n-au avut
Decît al corpurilor lut.
În ei pe tine te iubești :
Cu toată fața ta cea tristă
Și-nduioșerile din glas,
Din al lor suflet n-a rămas
Decît durerea-ți egoistă ;
Tu nici nu crezi
Că cei pe care mergi să-i vezi

Chiar de-i iubești,
De-i plîngi, pe tine te jelești,
Dar ei sunt morți — ca trupul lor,
De care ochii jalnici fug,
Iar din smintitul tău amor
Și-atîtea visuri mincinoase
Azi ce mai e ? Un pumn de oase,
Un pumn de oase-ntr-un coșciug...
Dar soarele ce moare încă
Mai ride-n pomii re-nfrunziți
Și-n seara clară și adîncă
Mai cîntă riul, auziți !
O voi, ce mai trăiți o clipă
În ritmul vieții și-al iubirii,
Lăsați pe morți în groapa lor
Să-ndeplinească legea firii !
Și voi în pripă,
Sorbînd mirosul primăverii
Din vîntul care mișcă merii
Înfloriți,
Veți bănuî într-o aripă
De pasăre ce trece
Ca un fior,
În umbra unui nor,
În picur rar de ploaie rece,
În vînt cînd mișcă trandafirii,
Că morții noștri din pămînt :
Sunt apă, umbră, floare, vînt...

Am scris aceste rînduri și am citat aceste poezii nu pentru a face un studiu critic, ci numai din prisosul unei plăceri sufletești.

Cincinat Pavelescu e un om delicat, fin, nuanțat, duios, destoinic a plăcea tuturor, pentru că vorbește limba inimii. El e pe placul femeilor, pentru că are cultul femeii, e pe placul tinerilor, pentru că le cîntă o dragoste melancolică, și e pe placul celor maturi, prin arta simplă, desăvîrșită cu care își îmbracă gîndirea lui poetică. Dacă aceste rînduri îi mai cîștigă un cititor — adică un admirator —, și-au îndeplinit menirea lor.

D. ANGHEL

Îmi vine cam greu să scriu despre d. Anghel *singur*, atât e de strâns unit de d. St. O. Iosif. La noi nu s-a văzut pînă acum o împerechere mai ciudată a două firi deosebite, a două talente turnate în metale felurite, ce s-au îmbinat totuși într-un metal nou, nebănuit, atât de sunător, atât de frumos zicător — de „eulogos“, cum ar fi spus vechii elini, înaripați la vorbă și încununăți pe frunte cu verdea ramură de mirt a poeziei...

Îl cunoașteam pe d. Anghel într-un fel și pe d. Iosif în altul, și totuși din îmbinarea tainică a acestor două suflete a ieșit un suflet nou, cu însușiri neașteptate. Acești poeți fac la un loc ceea ce am putea numi un *Doppeladler*: adică o pajură nemțească cu două capete. Unul privește la soare răsare și celălalt la soare apune; amîndouă sunt însă altoite pe același trup, închegînd un simbol cuceritor.

Cu toate acestea, iată că d. Anghel ne dă *singur* un volum de poezii¹. Uitînd pentru o clipă celalt cap al pajurii, să ne oprim de astă dată numai asupra d-lui Anghel², spre a-i cerceta însușirile sufletești și poetice...

*

Puține poezii... Sunt merite ce se măsoară, precum

¹ *Fantazii*, de d. Anghel, edit. Socec & C-ie.

² Un studiu asupra operei comune a celor doi poeți, a se vedea în *Critice*, vol. I, p. 55.

sunt merite ce se cîntăresc. Fără îndoială, meritele d-lui Anghel se măsoară. Ba, pentru a le măsura, ne trebuie o oarecare cultură sufletească, precum și o deosebită pornire nu numai spre tot ce e frumos, ci și spre un *anumit frumos*, făcut din grație ușoară ce lunecă peste lucruri, din simțire acoperită și subtilă, din înțelegere a tainei și a nesfirșitului.

Sunt puțini scriitori pe care firea i-a înzestrat cu darul cel mai înalt hărăzit omenirii: *darul de a crea*... Stăpîni peste o lume întregă ieșită de-a-ntregul din mințile lor demiurgică, ei domnesc, senini și împăcați în sine, singuri, fără a cunoaște totuși tristețea singurătății. Ca la un semn, visurile se încheagă în închipuiri vii ce-și scutură deodată lințoliul neființei, pentru a se mișca ca prietenii vechi. Uriași și pitici, monștri și croi, lady Macbeth și Cordelia, Othello și Desdemona, Vautrin și madame de Mortsauf, îngeri și demoni se urzesc din neguri, întrupîndu-se încetul cu încetul. Făuritor al atîtor vieți, poetul le trăiește pe toate, suferind, iubind, urînd, năzuind și căzînd împreună cu eroii lui. Sufletul său e vinul și azima, din care, în clipa cinei de taină, se înfruptă și cei buni și cei răi — poporul supus al imaginației sale creatoare.

Dar, în afară de această imaginație demiurgică, atât de rară, dacă aș avea trecere pe lângă zei, aș cere să-mi dea o însușire din cele mai prețioase: *fantezia*...

Ce tristă vale ar fi lumea aceasta fără un grăunte de fantezie! Soarele răsare în același loc, azi, mâine și în vecia timpurilor, se ridică pe aceeași cărare, pentru a se cuftunda în același amurg însingerat. Zilele aleargă unele după altele, neostenite în mersul lor asemănător. Urzitorul divin nu ne-a dat pînă acum privescerea neasemuită a unei zile ce uită să se desprindă de pe caierul vremii. Cerul e albastru și iarba verde; pentru ce n-ar fi însă și cer verde și iarba albastră? Pentru ce aceleași stele stau nemișcate din veșnicia timpului, pe cînd altele, aceleași, se rotesc pe un drum tras mai dinainte de o hotărîre ne-strămutată? Pentru ce lumea e cîrmuită de *legi*, pe care nimic nu le poate zădărnici? Trebuie să se săvîrșească

scripturile. Piatră, firicel de iarbă sau om își îndeplinesc menirea — o menire, pe care n-au cerut-o, deși n-o pot înlătura.

Arunci o bucată de lemn pe apa unui lac și ea pluteste; arunci o piatră și se afundă. Pentru ce, măcar o singură dată, n-ar pluti piatra și nu s-ar afunda lemnul? Nu i s-a urît firii de a-și face întotdeauna șartul ei neștrămutat?

Și omul e silit astfel să trăiască întemnițat în mijlocul atîtor fatalități! Ce tristețe!...

Cu toate acestea, e o scăpare. O însușire sufletească pune culoare în acest desen unit al lumii: *fantezia*. Lucrurile rămîn așa cum sunt, în nemișcarea lor hieratică, cîrmuite de hotărîri neschimbate — noi le putem vedea totuși *altminteri*; noi putem întoarce astrele din calea lor și prefăce armonia stabilită de mai înainte într-o armonie nouă, necunoscută nimănui; noi putem răsturna toate raporturile în raporturi nebănuite. Pe cînd imaginația creatoare cheamă, la un semn, din genunea neființei, un popor întreg de eroi, fantezia se amestecă printre lucrurile aflătoare, le schimbă orînduirea, le îmbină în împerecheri noi, fermecătoare, ademenitoare.

Fantezia singură ne poate îndulci tristețile acestei lumi prea asemănătoare; ea e neprevăzutul, neașteptatul; ea e vîntul ce răscolește frunzele de pe drum în jocuri ciudate, ea e raza de soare, care, furișîndu-se pe geam, luminează deodată o lume, neștiută, de firicele de praf, de gîzulițe, ce se ridică, se pogoară, se învîrt într-o horă nebună.

Și această fantezie e însușirea de căpetenie a d-lui Anghel...

*

Urmăriți arabescurile de linii pe care poetul le desenează în jurul unui narcis dăruit de iubită, priviți horbota împletită împrejurul mării, citiți de pildă *Visul sepiei*, cu descrierea fantasticului cortegiu de balene, de crabii și de noctiluci, îndărătul căruia vine sepia:

*Iar eu aș fi urmat-o în calea-i trumfală
Și-n loc să stau ca astăzi visînd lîngă ferestre,
Ca să rămîie pildă micimilor terestre,
I-aș fi-nsemnat splendoarea c-o dungă de cerneală.*

Pretutîndeni veți găsi o fantezie ușoară și sprintenă, ce aleargă peste lucruri, le schimbă în repegiune orînduirea, pentru a face noi alcătuirii, le îmbrățișează ca o caldă rază de soare, în lumina căreia se arată deodată o lume întreagă nebănuită, plină de viață și de mișcare.

Și ceea ce te oprește în toate aceste poezii, pe lîngă o fantezie încîntătoare, mai e și o pricepere rafinată a formei artistice. Suflarea aromitoare a artei tresare în fiecare strofă, în fiecare vers, în zvicniri ritmice. Pretutîndeni vezi un rar simț al măsurii și al alegerii potrivite de cuvinte, pe care de altminteri le-a cîntat însuși poetul în versuri atît de frumoase:

Cuvinte, juvaere, ecouri depărtate
Al altor suferințe și bucurii — cuvinte,
Cu voi trăiesc trecutul, și clipa care bate,
Și viața care-ncepe dincolo de morminte.

*

Aceste însușiri de fantezie ușoară, grațioasă, precum și o desăvîrșită intuiție a unei arte discrete și rafinate fac din d. Anghel unul din poeții noștri cei mai gustați și desigur cel mai artist. Să-i împletim deci în jurul frunței o coroană de laur, care, de altminteri, n-ar putea aduce nici o umbră celuiilalt dioscur. Ca și Victor Hugo lui Lamar-tine, d. St. O. Iosif ar putea răspunde:

*Et jamais le laurier qui couronna ta tête
Ne jeta d'ombre sur mon front.*

PASĂREA ALBASTRĂ

(In loc de prefață)

De mult aștepta împărăteasa un fecior. Ajunsese acum slabă și bătrână, rugîndu-se lui Dumnezeu să-i îndulcească zilele cu un zîmbet voios de îngerăș. Și, tocmai cînd își luase nădejdea, născu pe Cătălin.

*

În jurul leagănelui se adunară toate zînele pădurilor și ale aerului însoțit de primăvară, spre a-i hărăzi cite un dar :

— Să întreci pe Făt-Frumos. Încotro ți-i roti privirea, să găsești doi ochi duiosi de fată, cerîndu-ți pomana unei fărîme de dragoste.

— Să fii isteț și drept la cuget, cum i se șade unui ocîrmuitor de noroade.

— Să fii îndrăzneț și norocos în războaie. Șapte împărății dimprejur să știe de frica săbiei tale.

— Să ai o soție frîntă din soare, care să-ți dea feciori voinici și iubitori.

Și, sărutîndu-l, zînele plecară.

Mai rămăsese doar una bătrîna și girbovită de vreme. Se apropie de leagăn și, luînd capul copilului între mîni :

— Cătălin, zise, vei avea toate darurile hărăzite de tovarășele mele, pe lîngă care îți mai adaug și eu unul. Lumea întregă va sta la picioarele tale ; firea își va dișterne pentru tine toate farmeccele ei. Dar tocmai din ușurința cu care îți vor fi la îndemînă, să izvorască nemulțumirea ; să dorești deci ceea ce e departe și nu se poate avea cu ușurință ; să n-ai odihnă pînă nu-i prinde și

îmblînzi pasărea rară, pe care nimeni n-a prins-o pînă acum : *pasărea albastră*.

*

Și Cătălin crescă, făcîndu-se voinic, frumos și cuminte. Vestea isprăvilor lui ajunsă pînă la capătul pămîntului. Din multe castele, ieșeau fete de împărat, pe înserate, spre a privi cu drag la luna plină, gîndindu-se la frumosul cuceritor de pămînturi și de inimi.

Dar Cătălin nu era fericit.

Tot ce dorea avea ; nici o voință nu îndrăznea să-i stea înainte ; curtenii se îndoiau ca trestile ; norocul îl urma orb în toate întreprinderile ; noroadele se tupilau ca lanurile de grîu la apropierea săbiei lui.

El se gîndea însă aiurea.

Ca prin vis își aducea aminte de îndemnul zînei și dorul de pasărea albastră îl cuprinse încetul cu încetul. Într-o zi, luîndu-și rămas-bun de la împărat și împărăteasă, plecă la vînat în lumea largă.

Străbătu plaiuri peste plaiuri, dumbrăvi peste dumbrăvi, păduri peste păduri în căutarea pasării rare. Răsunau codrii de glasuri armonioase, străluceau ramurile de pene frumoase, dar nici una din zburătoare nu era pasărea pe care o căuta. Și, cu cît n-o găsea, cu atît Cătălin o dorea și mai mult ; simțea că nu mai poate trăi fără dînsa.

Rătăcea acum de ani de zile, trist, cu sufletul pustiu și neînțelegător la toate frumusețile de pîmprejur, muncit de un singur gînd, de un singur dor. Ajunsese o umbră de om, fără liniște și fără bucurie, în căutarea a ceea ce nu e : *a pasării albastre*.

*

Ceva din sufletul lui Cătălin avem cu toții.

O zîna răutăcioasă ne-a sădit în suflet o năzuință către lucruri care nu sînt, făcîndu-ne să trecem cu nepăsare pe lîngă ceea ce ar trebui să facă fericirea acestei lumi. Nu ascultăm glasul privighetorii pentru că ne gîndim la *pasărea albastră*, iar în cărți ocolim frumusețile aieve, pentru a căuta o frumusețe plămuită de închipuirea noastră...

Paris, martie, 1910

P. CERNA

Mergeam pe cîmp.

La marginea cărării, o floare mă ispită prin frumusețea ei. Aș fi voit s-o rup, dar din corolă se ridică deodată un bondar, zburînd cu zgomot împrejur :

— Bîzz !...

Un altul, speriat ca de ivirea unui dușman, începu a se învîrți și el pe lingă floare.

Părea a spune :

— Trecătorule, nu te apropia cu inima ușoară. Floarea pe care dorești s-o frîngi nu e o floare obișnuită. E rară. Petalele îi strălucesc mai frumos decît la oricare alta de colori vii și fermecătoare.

Și, ca și cum ar fi voit s-o dovedească, se afundară în potirul floarei, cu plăcerea zgîrcitului ce-și afundă brațele în grămada de aur. Apoi, amețiți de voluptate, începură a zbura din nou împrejur greoi, pîntecoși :

— Dacă ții să te apropii de dînsa, trebuie să ne ascultați pe noi mai întîi, cîntînd frumusețile, tănuite tuturor, dar vădite ochiului nostru tăiat în mii de fațete. Trebuie să ni te închini nouă, fiindcă am știut-o descoperi între miile de flori. În largul lumii nu vei găsi o alta mai strălucitoare și mai aromitoare.

Și bondarii, ca preoți îmbrăcați în odăjdii, scuturau mai departe din cadelnită, cîntînd imnuri de laudă în cuvinte grele, încărcate.

Îmi întorsei atunci privirea de la floarea din marginea cărării. Pe cîmp mai sunt atîtea flori ! În loc de una, culesei un buchet întreg.

...Iată pentru ce nu citisem nici o poezie a d-lui P. Cerna înainte de a fi ieșit toate la un loc.

Fiecare fusese întovărășită de la ivirea ei cu laude răsunătoare ce-i preamăreau însușirile neîntrecute : „originalitățile“ lor felurite, înălțimea „concepției“, frumusețea versului...

Prea multe frumuseți pentru un sărman muritor ca mine ! Îmi întorceam atunci grăbit capul, zicîndu-mi : „Unde ești, viorea ?“

Și viorea nu era departe... Sub o tufă, alături, mijea un mănunchi întreg. Căci literatura noastră mai are încă viorele în jurul cărora nu slujesc mării descoperitori ai florilor rare.

Cu toate acestea, d. Cerna nu era întru nimic vinovat de zgomotul celor ce-l descoperiseră. Poate nu era nici bucuros. O știam, dar nu mă puteam împotrivi. Nu poți înfrîna toate pornirile sufletului. Nu ne place a fi siluiți în sentimentele noastre. Sunt alte cărări ce duc mai sigur la porțile inimii și ne cîștigă.

*

Am sfîrșit totuși prin a citi poeziile d-lui Cerna. E greu pînă ce citești una ; celelalte vin de la sine. La fiecare, îi poți spune poetului, ca și Propertiu :

Incipe, suspensis auribus ista bibam...

Și ca încheiere a acestei citiri, sunt în drept a scrie acum în toată libertatea de cuget, de la care nu m-am abătut niciodată :

D. Cerna e un poet talentat ; nu e însă un „mare“ poet. Dacă pe lingă flori n-ar fi și bondarii, nu i-aș fi spus-o. Trebuie să-mi plec însă grumazul dinaintea destinului și, în loc de a primi pe d. Cerna cu inimosul bun venit ce s-ar fi convenit unui cîntăreț inspirat al graiului nostru, voi fi nevoit să-i strîng mîna în treacăt, măs-

rîndu-i cu scumpătate însușirile poetice, recunoscîndu-i bucuros ce are, dar netrecîndu-i cu vederea nici ce-i lipsește pentru a fi un „mare“ poet...

*

Lira d-lui Cerna are o coardă foarte răsunătoare : coarda erotică. E cea dintîi senzație pe care o ai. *Torquato către Leonora, Chemare, Noapte, Șoapte* sunt în adevăr dintre cele mai frumoase poezii de dragoste ce s-au scris în anii din urmă la noi ; asupra lor ne vom opri o clipă, pentru că încheagă partea cea mai originală a poetului, deși în armonia versului, ca și în icoane, tresare și aici înfrîurirea covîrșitoare a lui Eminescu.

În poeziile de dragoste ale d-lui Cerna nu vom găsi acea notă de stăpînitoare și caldă melancolie ; nu vom găsi acel zburcîm dureros atît de izbitor în opera marelui nostru poet ; nu vom găsi acea prevestire tragică și mai ales acea rumpere dintre patemi, pentru a se ridica pe culmile nepăsării, la care ajunsese cîntărețul *Luceafărului*.

La d. Cerna, iubirea e o transfigurație pe Muntele Măslinilor ; e epifania unui apus de soare, ce, începînd prin a tivi cu trandafiri norii de primprejur, sfîrșește prin a aprinde întregul univers : se aprind pădurile, se aprind orașele, ard holdele cîmpiilor, arde cerul, ca un uriaș rug roș.

Iubirea d-lui Cerna e o pasionată strigare a unui suflet doritor de fericire, doritor de viață, pe care o cheamă cu toată încordarea năzuinții sale către lumina soarelui :

Cum nu sunt serafimul tău de pază
Să te privesc cum dormi suspinătoare,
În focul tinereții,
Și auzind a dragostei chemare,
Să te trezesc din somn cu-o sărutare,
La visul cel dumnezeiesc al vieții !

(*Chemare*, p. 76)

Iubirea acestui poet optimist e o creștere a ritmului vieții universale :

Și tainic stelele au prins cuvîntul
Și-l repetară-n crînguri cîntăreții,
Și din adînc a tresărit pămîntul,
Simțînd din nou în el scînteia vieții.

(*Chemare*, p. 77)

Iubirea lui e invocarea frenetică a aceluia minut „ceresc“ ce-și varsă din cuta hainei lui toată fericirea de cîtă e în stare o sărmană inimă omenească :

De ce nu sunt un zeu în clipa-aceasta !
Orice dureri de pe pămînt aș stinge :
Aș izbucni în cîntece divine,
Să-mpart la toată lumea care plînge
Salutul unei fericiri ce vine...

Fii tare, inimă ! Norocul vine...

(*Noapte*, p. 23)

*

Pe lîngă aceste poezii de dragoste, atît de frumoase, în care sufletul poetului își găsește o slobodă revărsare, în care ritmul e atît de tumultuos și de zburcîtor, răspunzînd și pornirii firești a poetului spre desfășurări retorice, în care găsim atîtea chemări :

O, suflete al meu !
.....
O, noapte albă !
.....
O, vino, vin ! e ceasul de iubit,
.....
Fii tare, inimă !
.....

pe lîngă aceste zgomotoase și puternice versuri de preamărire a „clipei sfinte“, zămislitoare de fericire și de viață, nu putem trece fără a aminti și cîteva din poeziile așa-numite de „concepție“, cu deosebire frumoase.

Piriul și floarea, Floare și genună sunt dintre aceste „Concepția“ stă în a desfășura o icoană sau un simbol

Într-o poezie întreagă, cu ținta de a scoate o învățătură oarecare.

Unii critici au văzut în d. Cerna un poet *cugetător*, *filozof*. În adevăr, versurile lui nu sunt numai niște ciripiri sentimentale, ca la alții poeți. Se bănuiește în ele o gândire harnică, poate chiar laborioasă, ce sare uneori și în grădina vecinului, a lui Eminescu și Schopenhauer, de pildă, dar, în sfârșit, o gândire ce se frământă pentru anumite probleme.

D. Cerna e un intelectual; în deosebire de alții poeți care sau nu citesc nimic sau se mulțumesc numai cu câțiva scriitori francezi contemporani, d. Cerna a avut prilejul să-și dobândească și oarecare cultură filozofică. Foarte frumos.

Dar a vedea într-însul un *cugetător*, a vedea în poezii ca *Isus*, *Plînsul lui Adam* mărturia unor *concepții adânci* (concepții de care avem fiecare câte una pe zi) înseamnă a-i înstrăina simpatiile unor cititori ce s-au deprins a se mulțumi cu puțin: cu versuri frumoase. Făgăduindu-și-se filozofie adâncă, suntem porniți a o căuta. Și negăsind-o, ne întoarcem împotriva nevinovatului poet.

*

Mare poet!

Cuvîntul te lasă pe gânduri, în orice împrejurare ar fi întrebuințat. Ce e „mare”? Cine ar putea hotări în astfel de lucruri fără nici o măsură sigură?

Dar, cu toate că ar fi o cercetare prea anevoioasă pentru a lămuri însușirile ce se cuvin unui mare poet, e una cu deosebire vădită: *originalitatea*.

Originali au fost Eminescu, Coșbuc sau chiar d. Goga, pentru că chiar dacă n-au avut un fel nou de a vedea lumea, au avut cel puțin un fel nou de a simți anumite lucruri, o coardă pe care nimeni n-o mai înstrunase înaintea lor, și această putere în adevăr creatoare strălucește nu numai în sentimente, ci și în formă. Eminescu, Coșbuc sau d. Goga ne-au venit cu icoanele, cu limba, cu versificația lor; pentru idei poetice noi ei au găsit un vestmînt nou. Simți că te afli într-o lume, într-o atmosferă împărățită de un artist creator.

În poeziile d-lui Cerna, nimic nu ne oprește printr-o deosebită originalitate.

Versuri ca:

Știu bine că ești dusă, dar te aștept mereu,
Și clipele-așteptării curg tot mai trist, mai greu,
Căci nu mai licărește îndepărtatul geam,
Și nu-mi mai ieși în cale — și doar atît ceream...

(Din depărtare, 13)

nu sunt decît un slab răsunset din Eminescu,

Versuri ca:

Pe toate pune stăpînire
A voastră inimă măiastră.
Nu, nu! Atîta fericire
Nu poate fi numai a voastră!

Se pare că, nerăbdătoare,
Viațile din viitor
Aud a voastră sărutare
Din noaptea neființei lor.

Și dacă nebunii divine
Vă smulg în ceruri, tremurînd,
E că un neam întreg ce vine
Se bucură cu voi în rînd...

(Ecouri, 15)

nu sunt decît o amintire din Schopenhauer, trecută însă prin armonia și limba lui Eminescu.

Versuri ca:

Aș vrea să mă înalț la tine,
Dar lumea ta e sus, prea sus,
Și-n noaptea undelor haine
Rămîn cu dorul meu nespus,

Și totuși, simt cum mă străbate
O rază din puterea-ți lină —
Greu luptă valurile toate,
Să-mi stîngă visul de lumină

(Ideal, p. 23)

sunt o răstălmăcire a aceluiași Eminescu. Până și în unele așezări de cuvinte se zărește înfrurirea marelui nostru poet :

Și zi cu zi te-aveam mai drag, blajine
(p. 93) ;

Bogatul păr ce-n unde lucitoare
Cădea pe umeri, — pașii tăi, măreții.
(p. 146) ;

. Acesta e amorul ?
Dar unde-i arcul lui, săgetătorul ?

Alteori, d. Cerna se pogoară chiar pînă la Bolintineanu :

„Cine trece pe poteca dintre moarte și viață ?
E un neam ce-avu pe vremuri o slăvită dimineață.

*

Poți dormi liniștit, o maestru dulce al neamului nostru, Eminescu. Nimeni nu te-a înlocuit în inima poporului tău. Poetii tineri își aprind încă făclia lor la torța veșnic luminoasă a geniului tău. Și, dacă cumva întilnești în Cîmpiile Elizee și pe moș Ion Creangă, spune-i că nu l-am uitat nici pe dînsul, deoarece „crengile“ răsărite nu sunt nici crengi, nici mlădițe.

Ce, atunci ?

Vreascuri.

DIN LITERATURA NOUĂ : EM. GÂRLEANU ȘI D. ANGHEL ȘI ST. O. IOSIF

Nu stărui acum întîiași dată asupra literaturii d-lui Gârleanu. *Bătrînii* i-am întîmpinat cu asprime¹ ; *Cea dintîi durere* a găsit calda recunoaștere, plină însă de așteptări, ce i se cuvenea². *Nucul lui Odobac*, cel din urmă volum, nu-i decît o prelungire a celui de al doilea : el se citește deci cu aceeași bucurie pe care o simțim dinaintea lucrurilor bine spuse, a potrivirii cuvintelor și mai ales cu o sobrietate cu atît mai prețioasă, cu cît cade într-un timp de risipă de icoane și de vorbe — dar, pe lîngă aceste însușiri, și cu unele scăderi care, înainte de a se îndeplini cu desăvîrșire nădejtile *Celei dintîi dureri*, ne trezesc bucuria unor nădejdi viitoare. De la d. Gârleanu se mai adastă ceva. De sub bolta minții lui așteaptă să se înfăptuiască o nouă operă care, neieșind din măsura și firea talentului său, să fie întrucîtva nouă prin izbutita îmbinare a darurilor sufletești ce i-au fost hărăzite.

În mijlocul nedreptăților ce i se fac, aceasta să-i fie spre mîngîiere. Și acum spună cine vrea, același lucru, și despre alții.

*

Un volum de *Nuvele și schițe* nu e izvorît dintr-o singură inspirație ; în el se încheagă mai multe momente răslețe, mai fericite sau mai puțin fericite, de la care nu putem cere aceeași măsură, în forma cea mai bună și mai

1 *Pași pe nisip*, v. II. (În ediția de față, vol. I, p. 274).

2 *Critice*, v. I. (În volumul de față, p. 127.)

armonioasă. Precum e firesc să întâmpinăm într-un mănunchi de flori și obicinuitele fire de iarbă ce improspătează și mai mult frumusețea florilor, tot așa, într-un volum scris în răstimpuri destul de mari, e firesc să găsim, pe lângă bucăți desăvârșite, și pagini de o mai puțină însemnătate.

Despre aceste mai întâi.

Genul în care a izbutit mai mult pînă acum d. Gârleanu e acela al *schitei*, care prinde din zbor o clipă fugară, statornicind-o în câteva rînduri fine, ce luminează o întreagă situație sufletească, cu deosebire duiosă. Cele mai bune schițe din *Bătrînii* și din *Cea dintîi durere* erau în acest fel. Potrivit firii neamului nostru, d. Gârleanu, ca și I. Brătescu-Voinești, e un *duios*. Ajutat de un gust artistic delicat, d. Gârleanu a reușit a prinde în pagini repezi scînteieri de sentimente ce se șterg iute în noapte, îmbolduri de viață și de dragoste, înăbușite în frageda lor încolțire, cea dintîi durere, ca și cele din urmă raze ale unei iubiri ce pîlpîie tot mai potolit, tot ce ar vrea să fie, pentru a fi numai o clipă, precum și tot ce ar vrea să piară, pentru a trăi o veșnicie, tristețea lucrurilor ce se duc spre a nu se mai întoarce și aștepta momente duiose ce ne împresoară la fiecare pas în viața aceasta nesigură, plină de păreri de rău, plină de ființe iubite ce ne părăsesc, plină de ademeniri zadarnice.

Pe lângă aceste schițe duiose, d. Gârleanu a încercat chiar de la început și *schita umoristică*, pentru care nu ni se pare îndeajuns de înzestrat; acest umor se încheagă la d. Gârleanu într-o anecdotă spusă între prieteni, dinaintea unui pahar plin, dar îndărătul căreia nu-i nici o observație mai ascuțită. De acest fel sunt, de pildă, *Domnul Seneca*, *Demisia* sau *Oratorul*. Firește, anecdota cele mai adese e bine și repede povestită, dar nu strălucește nici prin prea mult umor, nici nu deschide o priveliște mai largă asupra vieții sufletești. E anecdotă pentru anecdotă, gen cam zadarnic, destul de ușor ca gen și destul de lesnicios ca înfăptuire. Și precum sunt înfrîngeri care cinstesc, tot așa sunt și victorii care nu împart prea multă slavă, ceea ce se întâmplă și cu literatura anecdotică a d-lui Gârleanu.

Încă din cele dintîi încercări, povestitorul atinsese — în *Punga și Furnica* — nuvela, poate că nu chiar nuvela, în înțeles de mic roman, ce zugrăvește o viață omenească în bogata ei desfășurare și sub deosebite înfățișări, dar totuși nuvela care, mărginindu-se numai la câteva momente hotărîtoare, știe întregi o viață, un om, știe arunca lumini și asupra celor trecute sub tăcere. Astfel de nuvele sunt în volumul de față *Hambarul*, *Nucul lui Odobac* și, întru cîtva, și *Fetița mamei*, partea cea mai trainică din tot ce a scris pînă acum d. Gârleanu.

În *Nucul lui Odobac* găsim adevărata măiestrie rar atinsă la noi în zugrăvirea unor caractere în puține cuvinte, dar precumpănitoare. Iată-l pe bătrînul Teodor Odobac. Îl vezi înalt, spătos și uscat ca un schivnic, cum își poartă sprinten cei o sută de ani. Acest bătrîn e o figură ruptă din literatura eroică a celor dintîi povestiri ale d-lui Sadoveanu. Poate să treacă măsura vieții de toate zilele, dar se bucură de o viață mai concentrată, mai puternică, mai ideală. Pe lângă oamenii de astăzi, el e ceea ce ar fi ideea platoniciană pe lângă miile de icoane ce o reproduc în chip fragmentar. Într-însul veghează o energie neînfrîntă și un îmbold de stăpînire asupra a tot ce-l înconjoară; zădărnicit în aceste porniri, nu-i rămîne bătrînului decît să se spînzure de strămoșescul nuc, care, cu vigoarea cu care e zugrăvit, se ridică și el la înălțimea unui simbol, înfățișînd icoana vie a neamului cuceritor al Odobăceștilor.

Alături de acest vînjos bătrîn și de nepotul lui Gheorghe Odobac, o figură mult mai ștearsă, mai șovăitoare și întrucîtva feminină, povestitorul ne-a zugrăvit pe Ruja, un suflet cu aceeași întipăritură eroică, cu aceeași voință încordată către anumite țeluri, în slujba cărora mai pune însă și toată mlădierea meșteșugită și sigură de sine de care e în stare o femeie. Această Rujă a d-lui Gârleanu, care umblă călare, vlăstar de hoți de cai, ea însăși hoată de cai, voinică, bărbată și, cu toate acestea, cu un deosebit farmec femeiesc, cu ceva nelămurit și tainic într-însa, îmi amintește pe Malva lui Gorki, minunatul poet al firilor primitive...

Mai mult ca în *Punga*, mai mult ca în *Furnica*, mai mult decât în toate celelalte încercări, în *Nucul lui Odobac* d. Gârleanu ne-a dat nu o nuvelă de situații, ci o nuvelă de caractere, și de așa caractere, încît s-ar fi crezut că depășesc măsura povestitorului. Nici un nour nu se ridică din zarc. Totul e astfel cum se cuvine. Și trebuie să vezi mijloacele sobre de care se slujește, felul plastic cum zugrăvește, de pildă, pornirea sătenilor împotriva nukului, din ce în ce mai întehită de uneltirile dibace ale Rujei, trebuie să citești tabloul tragic de la urmă, cînd nucul se prăbușește acoperind sub ramurile-i stufoase trupul neînsuflețit al lui Toader Odobac, pentru a simți că d. Gârleanu a furat măcar de data aceasta o scînteie din talentul lui Maupassant, atît de sobru, atît de incisiv, atît de *clasic*... Acesta e marele cuvînt. După cum găsim pretutindeni în literatura noastră de la începutul veacului întipărirea adîncă a lui Lamartine, tot așa istoricul viitor va găsi în literatura de astăzi întipărirea atotstăpînitoare, covîrșitoare, a lui Maupassant. Toți prozatorii noștri n-au alt izvor de inspirație decât în marele scriitor clasic al Franței contemporane. Unii au poate mai multă imaginație tragică, alții mai multă poezie, dar puțini au ajuns a fi mai aproape de Maupassant decât d. Gârleanu în această nuvelă, prin vigoarea trăsăturilor, dar mai ales prin simplitatea sănătoasă și a concepției și a stilului ce fac din arta clasică o artă veșnică...

După *Nucul lui Odobac*, dar cu mult îndărătul lui putem pomeni *Hambarul*, nuvelă anecdotică, unde se luminează totuși un caracter, al lui Suhopan, al unui om năprasnic, în care se ascunde vechea rană a unei dragoste neîmplinite. Ajunge ca mîna iubită s-o atingă, pentru ca rana să se închidă și ca firea omului să se prefacă. Fără o perspectivă mai îndepărtată, fără o îmbrățișare de privire mai roditoare, nuvela, în măsura intenției ei, e desăvîrșită prin seninătatea tonului. Mai încordată, mai patetică, de un patetic nu cu neputință, dar desigur cam căutat, e tragica povestire din *Fetița mamei*, mult mai amănunțită, mai stăruitoare ca observație, dar mai puțin sănătoasă și mai clasică. La un loc, aceste trei nuvele ne

arată un nou popas la care a ajuns arta d-lui Gârleanu, de unde nu-s departe culmile senine...

D. Gârleanu a mai atins un gen nou — nou pentru noi —, dar ilustrat cu prisosință de un mare scriitor francez, mort de curînd, Jules Renard, în *Histoires naturelles* sau în *Bucoliques*, gen ce se întemeiază pe o observație pătrunzătoare îndreptată asupra lucrurilor neînsuflețite, sau asupra „celor ce nu cuvîntă“.

Lipsit de orice imaginație, de orice invenție, nefiind în stare de a îmbina o singură povestire cu fire mai în-cîlcite, Jules Renard își îndrumă rara lui putere de observație asupra celor mici, asupra dobitoacelor, scoțînd scînteia de viață ce tînjea sub cenușe și redînd-o prin cîteva cuvinte, sau mai ales printr-o icoană minunată de adevăr, deși foarte căutată. Aceste icoane și comparații sunt din cele mai puternice și mai nouă. Nu am la îndemîna decât cîteva și nu din cele mai bune.

Așa, de pildă, iată marea încrețită de valuri :

„La mer est moutonneuse. Un invisible et infatigable menuisier lui rabote le dos et fait des copeaux.“

Un cîmp de cartofe e asemănat cu :

„...quelque peuple de lapins qui broutent et remuent les oreilles“.

Cîteva fere de călcat înșirate pe masă i se par :

„...à genoux sur leur planche par rang de taille comme des religieuses qui prient voilées de noir et les mains jointes“.

Iată toamna zugrăvită într-o imagine :

„...une suprême rose qui se déshabille et meurt“ sau „...une poire oubliée lâche tout et tombe sur son derrière“.

Iată icoana ciocîrliei :

„L'alouette retombe ivre morte de s'être fourée dans l'oeil du soleil“.

Și așa mai departe. Toate animalele curții, toate păsările domestice, toate gesturile cîmpenești au găsit în Jules Renard un Hesiod, fără avînt epic, dar mai scrupulos, mai incisiv și de o rară invenție verbală. Fluturele e un bilet dulce îndoit în două ; albina e o domnișoară strînsă în corset ; popul e un deget întins ce arată luna plină...

La d. Gârleanu, firește, invenția verbală e mult mai mică. Găsim totuși ici și colo icoane bine prinse. Un iepure ce fuge e „o coardă ce se destinde“. Sau aiurea : „Dar în gândul ei toate lucrurile astea se încilciră, se înnodară, apoi, ca și când niște degete iscusite ar fi prins capătul firului, așa se limpeziră toate și se depănară potolit“. Un fluture în potirul adînc al unui crin e ca un călugăr într-o mănăstire.

Cu toată puținătatea icoanelor și mai ales cu toată lipsa de relief, care la Jules Renard e de o putere și de o incisivitate fără păreche, izbutind să prindă chipul unui biet dobitoc ca într-o efigie de *imperator* roman, cu toate aceste, și însemnările d-lui Gârleanu din „lumea celor cari nu cuvîntă“ sunt notații fine după natură, lipsite de nervozitate și de *ac*, dar totuși amănunțite, drepte, transcrise într-o limbă limpede, frumoasă, firească, și învăluite uneori într-o dulce atmosferă de sentimentalism ce la un loc ne vădesc o încercare fericită, dar mai sunt încă pași de făcut pînă la desăvîrșirea ce zace în natura acestui gen literar.

*

Oprindu-mă la d-nii D. Anghel și St. O. Iosif, mă opresc la un vad mai vechi... Asupra acestor poeți am avut prilejul să scriu de mai multe ori¹. Iată însă că acum ne dau, în *Cireșul lui Lucullus*, un volum de proză cu un cuprins nelămurit, deosebit de ceea ce scriu prozatorii noștri, dar foarte obicinuit aiurea. Întreg volumul dioscurilor plutește între literatura ziaristică, așa cum se face la noi, ca și oriunde. Ai zice, niște umbre ce stau în purgatoriu, așteptînd să se deschiză porțile raiului dantesc. Pînă atunci, pentru a le trece de urît, umbrele se prind în jocuri fantastice, ispășind cu veselie păcatele săvîrșite în valea vieții.

¹ Asupra d-lui St. O. Iosif vezi *Pași pe nisip*, vol. I (în ediția de față, vol. I, p. 97), asupra d-lui Anghel, *Critice*, v. II, asupra operei comune a celor doi poeți, *Critice*, v. I.

Iată, de pildă, *Al doilea colonizator al Daciei*, *Bullier*, *Tainele celebrității*, *Un toast*, *Pietate*, *Vacanța*, care, cu toate fioriturile de stil, cu toate arabescurile unei fantezii pururi tînără și sprintenă, nu se ridică totuși peste literatura de ziar, prin însuși subiectul lor, prin repeziunea cu care sunt scrise și uneori chiar prin neîngrijirea limbii. Nimeni nu gustă mai mult decît mine stilul acestor doi poeți, înaripat, deși cu o bătaie de aripi cam scurtă, sprinten oricum, vioi, plin de icoane neașteptate, ce se citește cu lesniciune și cu plăcere, adesea chiar cu voluptate. Cu toate acestea, una e stilul și alta limba. Acest joc de fraze colorate, ce-ți amintește jocurile de ape de la Fîntîna lui Neptun din grădina castelului din Versailles, îți desfată ochiul, dar dacă te apropii mai mult bagi de seamă că unele cuvinte nu-s închegate din aurul graiului nostru strămoșesc. În aruncarea lor, și în mijlocul altora, ele par frumoase, dar cînd cad îndărăt, le deosebești prin lipsa lor de seriozitate și de armonie. Atrag luarea-aminte a scriitorilor, cu atît mai mult cu cît e vorba de un amănunt ce lesne se poate îndrepta.

Și acum, iată cîteva pilde :

„Sau dacă pizmuiești [soarta conferențiarilor de la Ateneu] cu prețul vieții tale și cu *riscul* de a deveni un bust după moarte [căci nemurirea membrilor Ateneului e *garantată* de *ultima dispoziție* a comitetului], atunci îți *indicăm* noi, în *mod gratuit*, un mijloc, care fără multă *trudă* te va putea pune în *postura* fericitilor viitorilor pictrificați“.

(*Tainele celebrității*)

Sau :

„Acesta însă, zărindu-l, se ridică *brusc* și cu o *expansiune* meridională întimpină pe noul-venit, *atentînd* de-a dreptul la buzunarele lui... Tînărul îi dăduse o *destinație* pentru masa de seară. După ce-și *garantă* cu o mînă *inviolabilitatea* buzunarului, scoase un manuscris cam *totolit*“.

(*Maestrul*)

Sau în aceeași bucată :

„Vorbise cu ministru (*sic*), care *admitea* în *principiu* și se arăta foarte *dispus* să-l *încurajeze*. Era vorba de tra-

ducerea operelor lui Plutarh, o lucrare *monumentală*, care putea să-i *asigure* viața pe câțiva ani și pentru care ministrul era hotărât să *sacrifice* o sumă destul de însemnată.“

Sau în *Idolul* :

„De atunci cred în lucrurile ce mă împresoară și cu care trăiesc ; le *împrumut virtuți* după întâmplări“ [...je leur prête des vertus...]

Atâtea pilde ajung.

În al doilea rînd vin schițele de amintiri, din copilărie sau din tinereță, ca *Povestea unei console*, *La țară* sau *Scrisoare veche*, cu duioasa evocare a unor lucruri trecute, a unor mobile vechi, care au fost strîns legate de toate împrejurările familiei, tănuitoare a atîtor întâmplări sfinte, „cu dulcea rechemare a unei iubiri, din țara iubirii, Franța, acolo unde am lăsat cîte una, noi toți care am petrecut anii cei mai buni pe pămîntul ei scump —, cu reîntoarcerea la vechea casă a copilăriei, înconjurată de cerdacuri bătrînești, cu lărmuitoarele paseri de curte, cu vîntul ce aduce de pe cîmp miremele de sulcină, de romaniță și de cimbru...“

În acest gen de evocare, scriitorii reușesc pe deplin. Ei au toată fantezia ce schimbă orînduiala lucrurilor, crescîndu-le însemnătatea după scurgerea atîtor ani, învîluindu-le într-un joc de lumină și de culori, precum și toată căldura sufletească ce-i face să-și iubească trecutul, să-l poată desface din noaptea neputinței, pentru a da o nouă viață, mai poetică, mai ideală, lipsită de toate scăderile legate de clipa de față. Ei mai au și pietatea de a îngredi amintirile ca sub un scut de apărare, de a nu lăsa să se risipească în bătaia vîntului foile acestui trandafir scump, de a cinsti pîrticea de viață ascunsă în ele, adăpostind-o împotriva năvalei vremii și a oamenilor, cari, minăți de vremea înnoirii, vor să dărîme totul pentru a ridica pe ruini alcătuirii proaspete și trufașe. Din această evlavie pentru ceea ce a fost, pentru bătrîneștile așezări și obiceiuri de odinioară, pentru lucrurile ce au văzut cei dintîi pași șovăitori, pentru sluga credincioasă adusă de spate, care învîrte cu tirănie rostul gospodăriei, pentru cadrele vechi din care privesc bătrînii

îmbrăcați în islice și în giubele, ies și paginile cele mai duioase, dar și paginile cele mai biciuitoare împotriva nevredniciei urmașilor lipsiți de simțul pietății...

Toate aceste însușiri — fantezie, căldură și evlavie — ne fac să bănuim că acel gen de proză lirică și uneori satirică va da mai multă libertate celor doi poeți să-și desfășoare întreaga măsură a talentului lor, încheșat din fantezie, duioșie și vervă...

În al treilea rînd, și deci ceva mai sus, aș pune două din bucățile acestui volum, *Răzbumarea lui Arghir* și *Cireșul lui Lucullus*...

Cea dintîi e o *nuvelă*, în adevăratul înțeles al cuvîntului, care, deși fără perspectivă, fără caractere, fără altă cercetare psihologică, povestește o întâmplare dramatică, cu o sobrietate desăvîrșită.

Cea de a doua împreună cu *Răzbumarea lui Arghir* sunt dintr-un alt gen puțin încercat la noi. Ele sunt frînte din cadrul antichității. Cu fantezia pe care le-o cunoaștem, scriitorii erau chemați să trezească și această scînteie de sub cenușa vremii. Mărginindu-se la datele unui subiect neînsemnat, era firesc ca dînșii să le întregescă, să le presare cu aurul imaginației lor, să le poetizeze și să le îmbalsămeze cu tot parfumul ce se desprinde din antichitate, ca dintr-o grădină înflorită.

Literatura franceză cunoaște un povestitor, pe Emile Gebhart, care a dat minunate volume de evocație a vremurilor clasice, nu în amănuntele vieții de toate zilele, ci în liniile ei largi, în fermecătoarea ei poezie, în idealismul ei mărinimos, crescut la depărtare și de vîlul adumbritor al veacurilor... *Cireșul lui Lucullus* are aceeași putere de evocație a Romei glorioase, în puține cuvinte, în puține icoane, cu un subiect care aproape nu e un subiect, dar care totuși te învîluie, te farmecă, trezindu-ți icoana nimicniciei omenești în fața măreției veșnice a naturii și a cetății eterne.

*

Dar oricare ar fi lucrurile ce se pot întâmpina, oricare ar fi scăderile ce li s-ar găsi, trebuie să recunoaștem cu bucurie în d. Gârleanu, ca și în d-nii D. Anghel și St. O.

Iosif, niște meșteri ai graiului românesc, ce știu căuta cuvintele în vizuina lor ascunsă, pentru a le scoate la lumină și a le bate apoi cu îngrijire pe o nicovală de aur.

Amenințați acum câțiva ani de risipa vorbelor zgomo- toase, de belșugul culorilor strigătoare, înconjurați acum de scriitori nearmonioși, fără simț estetic, care nu bănuiesc bogățiile de frumusețe ce se ascund într-o gândire bine chibzuită și bine rostită — și vântul acesta bate din Moldova lui Eminescu și Alecsandri —, e o fericire că mai găsim slujitori credincioși ai *Verbului*, care îi înțeleg armonia, îi cunosc tainele, simt dulceața învăluitoare a ritmului său, ce răspunde unui ritm sufletesc, și știu împleti într-însul o pânză fină, ușoară, străvezie — deasupra căreia nici pământul nu va atârna în greutate, după cum și ea plutește pe deasupra lui, slobodă, nesimțită ca o adiere.

Nec illi

Terra gravis fueris, nec fuit illa tibi.

A ZECEA MUZĂ : CRITICA

Buna tradiție a acestei reviste de a înlesni o discuție obiectivă asupra tuturor opiniunilor literare, sincere, îmi dă plăcutul prilej de a-mi continua activitatea mea critică în paginile *Convorbirilor literare*. Voi avea deci a cerceta deosebitele manifestări ale literaturii noastre, răsărite în răstimpuri mari sau mici și sub lovitura aceleiași soarte nepătrunse care face să răsară aici un stînjinel și dincolo un crin. Avînd a urmări aceste înfloriri, ce nu se bucură de o pricină sigură, avînd a judeca lucrări de o fire deosebită și de o măsură greu de hotărît, critica pare lăsată în voia întîmplării, în voia clipei fugare, care acum ne mărește, acum ne micșorează senzațiile ce ne vin de la lucruri. În zgomotul acesta de sunete ce ne împresoară, unde e urechea care să prindă fără greș notele armonioase spre a le putea judeca după frumusețea și înălțimea lor? Ele se pierd mai adesea în valurile turburi ale sunetelor nearmonice ce cer dreptul la viață, în conștiința noastră care le percepe și le păstrează.

Nehotărîtă și șovăitoare, supusă zarului întîmplării și al unor impresiuni mijlocite de atîtea împrejurări, așa pare critica, mai ales aceea ce se îndreaptă spre literatura tumultuoasă a vremii în care trăim. Așa pare, și, într-o măsură, așa și e.

Nu cred de prisos de a arăta deci o dată pentru totdeauna cum înțeleg critica, ce greutate mi se pare cuviin-

cios a i se îngădui, pentru că în mijlocul atîtor însemnări ce s-ar crede întîmplătoare, izvorîte din tremurarea unei impresii prea mlădioase, să dau putință cetitorului de a găsi și firul roș care le străbate și le înșiră oarecum într-o anume țesătură voită. Orice știință nu poate fi înțeleasă decît într-un singur fel ; a da lămuriri asupra chipului de a o pricepe ar fi de prisos. Critica însă nu e o știință. Necontopindu-se în noțiunea de istorie literară, ea e o *artă*. Răsărită mult mai tîrziu, într-un timp de civilizație mai înfloritoare, ea e cea din urmă muză care se adaogă pe lîngă celelalte nouă născocite de încîntătoare imaginație a vechilor elini. Rămîne să-i arăt acum însemnătatea, rostul și căile pe care îmi pare mai nimerit că trebuie să se îndrepte pentru a răspunde adevăratei sale chemări. O voi face cu măsură și fără cea pornire de preamărire foarte firească de altminteri tuturor oamenilor, care, pentru a crește în propriii lor ochi, simt nevoia de a înnobila obiectul îndeletnicirii lor.

*

Nu o singură dată s-a tăgăduit criticii orice rost.

Lucrările de artă sunt sămînta aruncată pe ogor. Această sămîntă e bună sau rea ; în ea stă virtualitatea unei bogate încolțiri și rodiri sau a unei pieiri sigure. Mîna celui ce-o aruncă n-o ajută cu nimic. Poate deci cădea ; ea își va avea soarta închisă și tănuită în țesătura ei.

Un om poate greși, însă în masa ce încheagă pătura cultă a unui neam e un gust artistic, un bun-simț care înlătură de la sine orice rătăcire literară. Și chiar dacă pentru o clipă, o rătăcire s-ar răspîndi, prinzînd rădăcină în cît mai multe conștiinți, ea nu va scăpa acestui mare împărțitor de dreptate, ce e *timpul*. El, care trece mîna lui ușoară peste toate rănile sufletești, tămăduindu-le, alege și ce e bun și ce e rău, afundă în uitare ceea ce printr-o îmbinare de împrejurări se bucurase de o lumină nemeritată, scoate la iveală ceea ce fusese aruncat în întuneric, prin aceleași împrejurări neprielnice.

Îi cunoaștem cu toții pe acești idealști, care cred în sănătoasa orînduire a lumii, în nemijlocita biruință a binelui, a adevărului, a frumosului, fără nici un ajutor

din partea nimănui ; îi cunoaștem pe acești optimiști care nu cred că menirea sorocită fiecărui lucru după merit ar putea fi zădărnicită de împrejurări împotrivoare. Ei așteaptă totul de la secera vremii, ce doboară vîrfurile trufașe ale spicelor goale.

Dar dacă spiritul public e îndeajuns de înarmat pentru a înlătura tot ce nu e sănătos ; dacă binele are în sine o virtute ce-l face să biruie ; dacă minciuna e de la sine supusă risipirii ; dacă numai frumosul poate cuceri sufletele și să le înalțe printr-o emoție superioară ; dacă uritul, sub orice arătări s-ar îmbrăca, se dezvelește prin însăși întocmirea lui firească, atunci critica ori nu are nici un rost, ori are un rol destul de vremelnic. Ea cade în rîndul lucrurilor de prisos, a atîtor zădărnicii de care nu ne cruță timpurile mai nouă.

Această încîntătoare încredere în biruința binelui și a frumosului nu ține seamă de relativitatea lucrurilor omenești. Nimic nu se înfățișează sub o singură formă bine hotărîtă : aici binele și dincolo răul, aici frumosul și dincolo urîtul. Izvoare puternice ieșite din însuși principiul vieții, ele își răspîndesc apele amestecîndu-le uneori, despărțindu-le alteori, dar mai totdeauna curgînd alături, gata de a se uni din nou în valuri turburi.

Trebuie să fie cineva care să știe alege aceste elemente, după un gust mai sigur și mai încercat, tot așa după cum e cineva care alege din marele cîtimi de nisip firicelele de aur pierdute. Frumosul poate cuceri deodată sufletele cititorilor, dar numai arare vine el curat, nîntinat de alte scăderi mărunte. Operele de artă dinaintea cărora ne închinăm cu toții sunt puține, tot așa după cum sunt puține și operele lipsite de orice merit, de orice scînteiere de frumusețe. Între dîsele vin în pas grăbit atîtea încercări pe jumătate izbutite, atîtea lucrări cu însușiri și scăderi, atîtea opere cu frumuseți tănuite, pe care numai o mînă dibace le poate dezvăli. Oricît de modest ar fi rostul criticei în asemenea împrejurări, nu poate fi tădăguit. Ea își propune tocmai să facă această alegere uneori ușoară, dar alteori destul de anevoioasă ; ea își propune să vădească tot ce e frumos, și, prin mijloacele cari îi sunt proprii și pe care le vom vedea, să arunce

o lumină vie, măritoare asupra înțelesului intim și elementar ce se ascunde în fiecare operă de artă.

Nimeni nu tăgăduiește desigur înrîurirea binefăcătoare a timpului. El spală și curăță toate; el îndreaptă multe nedreptăți și doboară multe trufii. Timpul a făcut din opera lui Wagner ceea ce e acum; timpul a ridicat în admirația mulțimii pe *Carmen* a lui Bizet; timpul a răzbunat *Fedra* lui Racine împotriva *Fedrei* lui Pradon. La noi, timpul a aruncat într-o uitare meritată pe un Bolintineanu și a lăsat neștirbită, ba poate a mărit-o, figura lui Eminescu. El e un împărțitor de dreptate; el împrăștie împrejurul oamenilor și a lucrurilor atmosfera ce li se cade și le dă o perspectivă cuvenită. Nu e nici o îndoială.

Dar de ce am lăsa ca timpul să-și facă singur opera lui greoaie și tîrzie? Pentru ce am îngădui numai urmașilor îndepărtați de a se bucura de roadele pe care le aduce în cutele hainei lui? Priceperea artistică, gustul încercat al unui critic purtat prin multe literaturi, pornit în chip firesc spre tot ce e frumos și mare, pot fi de folos în această alegere voită și pregătită cu îngrijire. Și apoi trebuie să ne deprindem cu ideea că literatura omenirii nu se încheie numai la cele câteva genii care se bucură mai mult de respectul tuturor decît de o admirație în adevăr simțită. Homer, Dante sau Shakespeare sunt niște sori puternici, dar îndepărtați, ale căror raze nu învăluie în căldura lor decît pe puțini. Trebuie să ne gândim că în afară de această literatură de zile mari, pentru a cărei înțelegere avem nevoie de pregătire, adevărata literatură a clipei de față, literatura care trăiește, pentru că e smulsă din împrejurările ce ne înconjoară, pentru că izvorăște din mijlocul pasiunilor ce ne zguduie, pentru că ne înduioșează, ne mișcă, pentru că ne citim în ea bucuriile, suferințele noastre, pentru că găsim într-însa adevărata măsură a ființei noastre morale. În modelele mari, cunoaștem *omul* în ceea ce are el veșnic, dar nu ne recunoaștem pe noi așa cum ne-au făcut împrejurările timpului și ale locului. Și noi ne iubim mai mult în particularitățile noastre, decît în ceea ce ne aseamănă cu ceilalți.

Tot astfel omenirea nu se încheie numai la câteva capete superioare, care o pot îndruma, fără a o înlocui însă cu desăvîrsire. Pe lîngă dînosele, mai sunt milioane de ființe ce se mișcă în jurul nostru, se frămîntă și în mijlocul cărora găsim pilde răzlețe de virtute, de iubire, de jertfă, atîtea vieți închinat binelui de aproape, atîtea avînturi curate spre tot ce e frumos și nobil. Am putea spune oare că omenirea nu e acolo unde o inimă bate pentru o faptă bună, unde o viață se jertfește pentru a scăpa o altă viață? Am putea spune că nu sunt literatură operele ce prind o undă din ritmul unor astfel de suflete? Nu. Ele sunt o fărîmătură din hrana spirituală ce ne trebuiește, ce ne întărește ca un *viaticum*.

Către o astfel de literatură se îndreaptă critica cu bucurie, o descoperă și o face iubită și înțeleasă de mulțime.

Dacă operele de artă veșnică se pot lipsi de dînsa, literatura ce e mai aproape de noi găsește în ea un sprîjin prețios și, la nevoie, un pristav dinaintea căruia norodul se dă la o parte, spre a-i face loc.

Dar în afară de această fericită înrîurire momentană, care poate fi mărunță privită sub raza veșniciei, dar de care trebuie să se țină seama într-o lume deprinsă a nu trăi nici în trecut, nici în viitor, ci în clipa de față, critica poate avea un cuvînt hotărîtor în împrejurări mai însemnate. Pentru un răstimp dat, ea poate da o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals, ea poate tăia un drum nou, întipărind o înfățișare sănătoasă unei întregi epoci. Nu stă în voința mea de a cerceta câteva din aceste momente în adevăr istorice, ce se găsesc în desfășurarea culturală a fiecărui neam, și care se găsesc și la noi. Ele sunt rare. Din mijlocul lor a răsărit întotdeauna un bărbat hotărît, cu mintea limpede, ce și-a ridicat brațul pentru a spune: Încoace, și nu încolo. Și contemporanii l-au urmat. Știu bine că greșelile, oricît de primejdioase ar fi, sunt vremelnice și că timpul le îndreaptă de la sine. O falsă literatură sau o falsă cultură nu pot dăinui mult; le lipsește viabilitatea. Dar e o fericire cînd înainte de a prinde rădăcini mai puternice, se găsește un om care să le smulgă, arătînd adevărata

cale a frumosului sau a propășirii culturale. O astfel de intervenție energetică poate feri un neam de la ani lungi de rătăcire pe căi nesănătoase. Timpul ar fi adus poate aceeași îndreptare, dar cu încetul și mai târziu. Criticul a grăbit însă acest mers firesc al lucrurilor spre biruința binelui și a tot ce e sănătos. Însemnătatea acțiunii lui, deși e încă mică văzută sub unghiul veșniciei, poate încheia totuși un moment cultural din viața unui popor, de care istoria literaturii trebuie să ție seama. Și e de ajuns de a fi fost omul necesar al unei epoci.

Privită așa cum se obișnuiește a fi privită, am văzut rostul criticii. Cercetînd cu pricepere operele de artă și îndrumînd gustul public, ea e folositoare, într-o măsură, artiștilor, dar mai ales cititorilor. Însemnătatea ei poate fi legată de o clipă sau de o întreagă epocă, dar împrejurările prielnice îi îngăduie de a tăia largi curente culturale.

Dar în afară de acest rost oarecum vremelnic, privită și altfel, critica poate înfrunța și zimțul timpului. Ea poate lua și culoarea veșniciei. Tocmai această lature rămîne acum de lămurit.

*

Critica e o *artă*. Cînd zic *artă*, nu mă gîndesc numai la dibăcia, la îndemînarea cu care se adaptează niște principii generale, de ordin științific, la cazuri particulare, după cum de pildă e medicina sau pedagogia. Ea e un gen literar, ca nuvela, de pildă, în slujba căruia se folosesc aceleași însușiri sufletești, aceeași putere de observație, aceeași firească pornire spre ce e frumos, aceeași emotivitate lesne de pus în mișcare.

Sunt unul dintre aceia ce cred foarte puțin în caracterul științific al criticii. Am avut și polemici, care firește n-au adus nici o lumină și nici vreo schimbare în părerile cuiva. În polemică dușmanii stau totdeauna după întări-turi; nu se avîntă în cîmp spre a se putea despoia de arme și zale. Au rămas deci la aceeași părere. În afară de cele cîteva lucruri elementare pe care estetica le-a formulat cu oarecare siguranță, critica nu are nici un razim obiectiv. Ea presupune numai un bun-simț — o floare modestă

de cîmp, dar atît de rară! —, un gust artistic nu numai firesc, ci și cultural, improspătat prin cunoașterea a tot ce mîna omenească adaogă la frumusețea acestei naturi, ceea ce ne îngăduie de a compara, adică de a judeca mai bine, și pe lîngă acestea și darul de expresie, adică talentul literar propriu-zis, care să poată împărtăși părerilor noastre toată puterea de sugestie de care au nevoie pentru a cuceri și stăpîni sufletele. Aceste însușiri, oricît de mărunte ar părea unora, sunt rare. Ele nu se pot căpăta prin muncă sau prin îndemînateca mistuire a unor teorii, a unor principii de estetică generală.

Am avut altădată prilejul de a arăta ce înțeleg prin impresionism în critică¹. Aici nu voi aminti decît în cîteva cuvinte.

Nu pun razimul impresionismului în neputința de a avea o judecată fără greș în materie estetică. Impresionismul, așa cum îl înțeleg, nu e pyrrhonismul filozofic. Am spus mai sus că în critică nu sunt canoane; singurul arbitru e gustul fin literar în care se întîlnesc toți cei ce înțeleg frumosul și au o chemare către critică. Această întîlnire e cît mai deasă, cînd nu se pun la mijloc sentimente de natură cu totul particulare, ce se destind ca pînze de nori între privirea noastră și opera de artă. Iată pentru ce, oricît de subiectivă ar fi critica, are adese judecăți sigure, întărite de criticii tuturor vremilor și intrate în cîmpul locurilor comune. Scriitorii epocilor trecute se încheagă încetul cu încetul într-o judecată, într-o icoană hotărîtă și credincioasă, pe care numai străduințele unor doritori de noutăți încearcă din cînd în cînd să le înlătore. În chipul acesta se poate întocmi o istorie literară, primită de toți, dacă nu ca slovă sfîntă, cel puțin cu încredere. Timpul de altminteri șterge multe din pasiuni, care, scăpate din cutia Pandorei, ocolesc pămîntul spre a orbi judecata oamenilor și-i îndeamnă la ură sau la dragoste. O perspectivă se încheagă în jurul operelor de artă; le putem vedea de jur-împrejur în toată plinătatea formelor, le putem cerceta în legătură cu semnele vremii,

¹ *Impresionismul în critică, Critice*, vol. I. (În ediția de față, p. 247).

cu oameni, cu împrejurări istorice și psihologice. Și astfel, cu încetul, se poate formula o judecată aproape definitivă. Ceea ce părea o liberă înflorire a minții noastre ajunge o idee, care prin împărtășirea obștească ia înfățișarea unui adevăr veșnic.

Nu de acest „impresionism“ voiesc să amintesc, impresionismul care îmi pare destul de relativ, deoarece în punctele esențiale, mai toți criticii, ca și ceilalți oameni de gust, se întîlnesc. Privesc *impresionismul* așa cum e privit în artă, în pictură sau chiar în literatură, ca un procedeu ce ne îngăduie ca sub forma cea mai concentrată să trezim un cât mai mare efect. El intră deci în categoria mijloacelor tehnice de realizare artistică, și nu atîrnă de nici o doctrină filozofică.

Impresionismul înțeles astfel se încheagă în două lucruri, unul privitor la felul de a percepe, de a interpreta operele de artă, și altul privitor la felul de a tălmăci această interpretare sub haina veșnic schimbătoare a cuvintelor.

Criticul trebuie să sară deodată *in medias res*; să intre în inima operii asupra căreia stăruie. Fiecare lucru poate fi privit sub deosebite înfățișări; ne-am putea, firește, opri la multe amănunte, interesante uneori, dar care foarte adesea aruncă o umbră tocmai asupra părților ce ar merita să fie luminate. Nu confund critica cu istoria literară și cu cercetările de erudiție. O operă de artă căzută în domeniul documentelor istorice poate fi punctul de plecare al unui întreg șir de cercetări, a căror însemnătate n-o tăgăduiesc. Ea se poate înțelege mai bine prin pătrunderea vremii în care s-a înfăptuit, tot așa precum poate arunca scăpărări asupra aceleiași vremi. Între literatură și epocă e deci o oarecare legătură, ce nu se cade a fi lăsată la o parte ca ceva fără de folos.

În aceste pagini mă gîndesc numai la critica dezbrăcată de orice erudiție și de orice priveliște istorică; c critica ce se găsește deodată în fața unei opere contemporane, care cere să fie pricepută și simțită. Această critică, după părerea mea, se cuvine să fie directă, lipsită

de ecouri zadarnice. Lăsînd la o parte jedera acățătoare a atîtor lucruri ce se ridică în urma unei opere de artă, criticul trebuie să se îndrepte numai spre punctele esențiale, generatoare, care dau cheia de boltă a întregii opere. Luarea-aminte a cititorului fiind cîștigată cu putere spre ceea ce e mai însemnat și oarecum central, nu se lasă a fi risipită spre părțile lucioase, spre micile co-tituri șerpuitoare, care i-ar slăbi din încordare. Tot așa pictura impresionistă se străduiește a prinde cu linii sobre și puține înfățișarea lucrurilor în partea lor caracteristică. Fiecare amănunt își are desigur însemnătatea lui, dar cînd te împiedică de a zări *esențialul*, trebuie să-l lași la o parte fără nici o remușcare. E o datorie chiar. Aceași datorie o are și critica de a înlătura tot ce e numai întîmplător și oarecum în afară pentru a merge de-a dreptul în miezul creației artistice.

După ce a străbătut rostul adînc al unei opere, criticul urmează să-l vadăască, să-l tălmăcească în chipul cel mai puternic și cel mai sugestiv, pentru a-l face înțeles. E partea a doua a sarcinii lui...

A pătrunde cuprinsul sufletesc al unui erou al unui scriitor presupune o putere de observație psihologică, care de altminteri nu e alta decît aceea de care are nevoie de pildă un romancier. Romancierul lucrează însă în plină viață reală, în mijlocul bogatei revărsări a tot ce încheagă viața omenească, și din elementele culese creează alte suflete văzute sau numai cu putință, pe cînd criticul cercetează viabilitatea acestor suflete, le analizează fără a crea, rămîinîndu-i totuși la urmă de a întregi din deosebite frînturi risipite figura sufletească a scriitorului, a acestui cîntăreț ce-și pune în fiecare notă o parte din sufletul lui propriu. Prin urmare, i se cere mai întîi darul de observație, de analiză, și într-o măsură oarecare și cel de sinteză. În al doilea rînd, i se cere talentul literar, adică putința de a da sub o formă strălucitoare, convingătoare, sub icoane cît mai puternice, ideile care, lăsate sub înfățișarea lor rece și abstractă, nu fug de pe buze pe buze, din inimă în inimă.

Iată pentru ce critica e o *artă*, a cărei muză se alipește pe lângă celelalte nouă, așteptînd prinosul aceleiași cvlavii.

*

Sfîrșisem aceste pagini, cînd intră prietenul meu, d-l Gaston R..., un tînăr critic de merit, ale cărui volume sunt din cele mai bune încercări de critică ce s-au făcut în urmă. E un prieten dulce, puțin cam trist și serios, dar care știe plăcea și ispiti chiar cînd tace. Tăcerea lui grăitoare e cu atît mai fermecătoare, cu cît nu cere nici un răspuns.

Ieșirăm cu trenul în afara Parisului. Ne oprirăm la mica stație de la Fontenay-aux-Roses și acolo o luarăm pe drumul din dreapta ce taie calea ferată. Un drum îngust ce urcă printre casele de piatră, printre grădinele umbroase. Ce adiere plăcută ne răcorește deodată? Ce mireasmă îmbătătoare ne atinge nările? Privim în jur... Pretutindeni trandafiri. Trandafiri roșii, galbeni, albi, trandafiri mici, deși, bătuți ca bănuții de aur într-o salbă, se acateră oriunde, se anină de copaci, fac garduri vii, se ridică pe burlanele vilelor, întinzînd o mîna drăgăstoasă de flori spre geamul la care se ivește un chip fermecător de femeie, de castelană din poveste. Suntem în cetatea trandafirilor de primăvară, de vară și de toamnă, care îmbălsămează aerul, își întind ramurile prietenoase pe uliță, așteptînd o dezmierdare de dragoste. Largi parcuri se deschid, grele de verdeată, bine îngrijite, cu rotocoale de flori frumos încondeiate, din fundul cărora răsar casele acoperite de iederă și de trandafiri, case în cari trebuie să fie atît de dulce de trăit.

Ieșim încetinel din Fontenay-aux-Roses, urcînd pe culmea dealului ce te duce spre Robinson, Trecem linia de fortificații, cu învoirea unui soldat, a unui *piou-piou* în care îmi pun nădejdea zilei de mîine, a răzbunării viitoare. Suntem acum sus, în vîrf, și ne culcăm pe iarbă, cu fața spre Parisul întins ca un uriaș, înflăcărat de razele soarelui ce se culcă după Mont-Valérien. Stăm tăcuți, fermecați de priveliștea cetății fără seamăn din care s-a împrăștiat tot ce e frumos, tot ce e nobil, tot ce e artă. O putem îmbrățișa astfel dintr-o singură rotire de ochi.

Și limbele se dezlegară. Îi spusei atunci prietenului meu înțelesul paginilor de mai sus și îi cerui părerea.

— Așa cred și eu, răspunse dînsul. Criticul trebuie să fie un artist, un artist lipsit poate de puterea creatoare, dar un artist prin simțirea lui adîncă, prin înțelegerea întregii game de sentimente omenеști, prin admirarea tuturor frumuseților ce ne înconjoară.

Apoi, ridicînd mîna spre Parisul înflăcărat :

Privește pe linia de argint a Senei, ce are acum în amurg sclipiri de rubine, privește gloria de veacuri a neamului meu. Privește biserica Notre-Dame plină de amintirile veacului de mijloc, privește Luvrul regal, Tuileriile imperiale, Elizeul republican. Toată istoria Franței se desfășoară într-o linie de o armonie desăvîrșită; de la horbota de piatră a catedralei Notre-Dame pînă la uriașul schelet de oțel care e turnul Eiffel, veacuri întregi își spun istoria lor frămîntată în piatra palatelor, în turlele bisericelor, în arcurile de triumf ale celei mai mărețe epopei ce-a fost dată omenirii de a vedea. Și cum ai vrea să nu fii mîndru că sunt francez, cînd simt în urmă atîția strămoși glorioși ce și-au lăsat pe hîrtie, pe pînză sau în piatră urma sufletului lor mare, zvăpăiat, doritor de slavă, înflăcărat pentru frumos? Toată această poezie ce se desprinde din monumente, toată această muzică de fanfare ce se desface din istoria patriei mele mă pătrunde, mă încîntă, mă leagănă. Mi-aș frînge pana de critic dacă n-aș simți-o. Căci, cum aș putea înțelege, iubi și pe urmă face iubită o întreagă literatură patriotică ce se insuflă din trecut, din tradiție, din faptele strămoșilor și din aurora de glorie nouă pe care viitorul ne-o păstrează desigur, dacă n-aș simți eu însuși fiorul patriotic? Pentru a împărtăși cititorilor simțirea unui poet, criticul trebuie s-o împărtășească mai întîi el singur. La lira eoliană a sufletului său trebuie să aibă toate coardele care să răsune la toate atingerile, la toate adierele.

Și acum privește iarăși în jur, la acest apus de soare, măreț, la cununa de aur topit împletită împrejurul palatelor, la panglica grațioasă a Senei, care acum vrea să încingă Parisul cu un brîu de argint, acum se destinde, privește la înălțimile din fund, adevărat decor de pur-

pură. Ce poate fermeca mai mult ochiul? Ce poate încînta mai mult sufletul, umplîndu-l de o dulceată nespūsă de a trăi spre a se bucura de toate aceste podoabe, de măreția naturii veșnic în haine de sărbătoare? Și cum aș face critică dacă pădurea n-ar foșni în sufletul meu? dacă apele n-ar șopti? dacă toate aceste chemări tainice ale naturii n-ar găsi un răsunset prelung în inima mea?

Nu e frumusețe, nu e sentiment omenesc: ură, iubire, durere, pe care să nu le simțim, să nu le înțelegem și pe care, dacă nu le putem tălmăci sub haina adevărată a artei, le putem totuși înțelege la alții și le putem evoca cu priceperea omului ce le-a împărtășit odată.

Aceasta îmi pare a fi adevărata esență a criticii. Că pe lîngă ea se pot adăoga și alte lucruri, de ordin intelectual, nu tăgăduiesc. Dialectica nu poate înlocui simțirea, cînd se încearcă o vedem lesne. Tot ce se adăogă e uneori interesant, dar adese e numai o zădărnicie.

— Sau, cum spune poetul, adăogai eu:

Verba, voces, practereaque nihil.

Interlaken, august 1910

LITERATURA ARDEALULUI¹

„Mustețile groase, pierdute în bogăția de barbă blondă, niște ochi în care întotdeauna vezi sufletul — sufletul aprig, aprins, o frunte înaltă și senină.“

Astfel zugrăvește Agîrbiceanu pe popa Iancu, din neamul Munteneștilor, și astfel l-am văzut și noi pe povestitor în primăvara trecută.

Zărirăm deodată pe Calea Victoriei, în mijlocul lumii cunoscute, un om de aiurea, strein în port și în chip. Un bărbat bine încheșat, cu trăsături totuși delicate, ca și cum n-ar fi fost bătute de soarele și vîntul Abruzilor, blond, și de sub bolta frunții căruia străluceau doi ochi în care puteai citi deodată întreg sufletul, — un suflet nu aprig, nu aprins, ci blînd, visător, idealist, un suflet mai mult de poet. Era părintele Ion Agîrbiceanu, descălicat din munții lui în cetatea grijelor, trufiilor și năzuințelor noastre. Îl vedeam stîngaci în vorbă, necunoscînd oamenii ce-l înconjurau, dar mergînd cu fruntea sus, odihnindu-și seninii lui ochi peste mărirea noastră ce nu-i speriau sfiiciunea lesne de citit totuși în suflet. Și l-am primit cu bucuria cu care se primește un sol venit dintr-o lume dragă, ca pe o rîndunică ce trage întîia dungă neagră pe cerul albastru al primăverii, sau ca pe cel dintîi ghiocel ce zdrobește învelişul moale al zăpezii.

Ion Agîrbiceanu era binevenit printre noi, deoarece în acest tînr sfios noi, care îl urmăream de mult, vedeam

¹ Cu prilejul literaturii lui I. Agîrbiceanu.

pe cel mai viguros povestitor al Ardealului din generația ce se ridică.

De ani de zile, în tăcerea cea mai adâncă, fără acele îndemnuri binevenite oricui, I. Agîrbiceanu își alungă pana lui harnică pentru a prinde în icoane vii durerile și bucuriile unui neam obidit. Prin hărnicia lui, el nu-și îndeplinește numai o datorie către sine, ci și o menire mai înaltă față de milioanele de suflete ce stau în jurul lui, simt, pățimesc, dar *nu cuvîntă*.

Dacă suferințele unui popor rămîn mute, sunt în parte și meritate. Nimeni nu se înduioșează dinaintea durerii răsfrinte asupra ei înșeși, fără a găsi într-însa destulă energie pentru a izbucni într-o strigare zguduitoare. Și vai de neamurile care au învățat prea curînd tăcerea! Cel dintîi val le acopere sub apele lui, mistuindu-le fără răsunset... Dintre toate mijloacele prin care un popor își întărește, pe de o parte, mai adînc conștiința de sine, iar pe de alta, își îndreptățește o năzuință spre o viață neatîrnată în toate formele ei culturale și politice, literatură va rămîne întotdeauna ca cel mai sigur. Bunăstarea materială, orînduirea morală, sănătatea trupeză sunt lucruri foarte frumoase și de dorit. Cei ce le-au dobîndit ne-au dovedit totuși că au răspuns menirii lor. Un popor e dator să-și făurească o cultură; pe lîngă trup, mai e și suflet. Și dacă trupul poate prospera oricum, sufletul are nevoie de împrejurările cele mai fericite, pentru a se desfășura în forme bogate, trainice, nepieritoare. Neamul care nu simte nevoia de a-și da măsura ființii lui în toată plinătatea nu e de nici un folos omenirii; el poate pieri fără nici o pagubă pentru ceilalți; el poate suferi împilarea fără a trezi părerea de rău a nimănui. Drepturile se pot cîștiga și prin brațul înarmat. Se cîștigă însă mai sigur și pentru totdeauna prin dovezile unei bogate vieți sufletești, printr-o cultură proprie și deci și printr-o literatură izvorîtă din cadrele vieții și ale nevoilor în care ne zbatem.

Iată pentru ce Agîrbiceanu ne era binevenit. Tot așa ne fusese binevenit acum cîțiva ani și poetul Octavian Goga. Un scriitor mai mult e o nouă mărturie de vitali-

tate și de drept la viață a neamului nostru. E o fericire că dintre acești „valahi“ fără cultură, supuși biciului stăpînului, obidiți fără murmurare, se ridică din cînd în cînd cîte un poet inspirat sau cîte un povestitor viguros, lipsit poate de înțelegerea rafinată a artei, dar bun observator, puternic, sănătos și, mai presus de toate, încălzit de un nobil idealism, de o sfîntă iubire de ai săi, de cel umiliți, de cei tăcuți, cărora le dă glas ca să-și spună necazul și durerea.

*

Într-o zi Quintilian dădu un anume subiect de dezvoltat elevilor din școala lui de retorică. După trecerea timpului convenit, el găsi pe cel mai bun dintre școlari lăcrămînd de durerea de a nu fi scris nimic. Toate întrebările și îndemnurile fură zadarnice. Inspirația nu venea. Atunci îi trecu deodată prin minte să-l cerceteze:

— Nu cumva te urmărește amintirea lui Cicerone care a tratat același subiect?

Școlarul mărturisi adevărul. Voia să scrie ca Cicerone.

— Trebuie să-l lași la o parte pe Cicerone, îl sfătui Quintilian. Nu-ți cer atît. Mă mulțumesc și cu mai puțin. Uită tot ce s-a scris înaintea ta în această privință și încearcă să-ți lămurești gîndirea în cuvinte simple și nemeșteșugite.

Școlarul se puse din nou pe lucru, scăpat de o amintire ce-l copleșise. Lucrarea lui fu pe deplin mulțumitoare.

În această povestire e o învățătură. Scriitorii trebuie să-și înfrîneze dorința de a alege subiecte peste puterile lor. Criticii trebuie să ceară mai puțin, căutînd numai scînteia originalității și a sincerității, fără veșnicul gînd la ce s-a scris aiurea, mai frumos, desigur, dar în alte împrejurări mai prielnice.

Iată cel dintîi cuget ce-ți vine cînd cuprinzi dintr-o privire întreaga literatură a Ardealului. Cu toate lipsurile ce vom vedea că are, ea poartă totuși întipărirea originalității.

Această literatură e născută din pămîntul ce-o adăpostește, de-a dreptul, fără nici o meșteșugire, fără nici

o înriurire streină. Ai zice un lan de flori răsărite cam la întâmplare, cam neorînduite, dar pline de seva unui pămînt negru și rodnic.

Literatura ardeleană e o literatură *regională*. O spun fără a mă gîndi să-i aduc vreo scădere.

E un semn de puțină maturitate de a crede că literatura se limitează numai la cele cîteva capodopere în care tremură flacăra veșniciei, în care se recunoaște omul în ceea ce are el mai neschimbat, mai universal, în *Candide* al lui Voltaire sau în *Faust* al lui Goethe. Departe de a pluti pe deasupra pămîntului, după cum plutea suflarea dumnezeirii deasupra apelor, în ceasul facerii, literatura se înalță într-o țarină, e hrănită de seva ei și legată de dînsa prin puternice rădăcini. Înainte de a fi universală, ea are o patrie și, înainte de a avea o patrie, poate și trebuie să poarte întipărirea orizonturilor înguste între care a înflorit.

*

Împrejurările istorice ne-au împrăștiat în mai multe trupuri; alte împrejurări ne-au unit, în parte, la un loc. Nu trebuie să uităm însă că, deși ieșiți din aceeași tulpină, am stat veacuri dezbinați sub înriuriri diferite, ce nu ne-au schimbat, firește, temelia sufletului nostru. Au adăugat însă la clădirea lui și pietre ce se deosebesc. Ar fi o greșală de a încerca să le înlocuim.

Cu toții avem, desigur, un ideal național și cultural comun. Nu trebuie însă să ne închipuim că acest ideal ne silește la distrugerea individualității. Dimpotrivă, trebuie s-o păstrăm și s-o întărim ca pe cel mai neprețuit bun. Unitatea culturală a unui neam nu se ridică pe ruina indivizilor sau a grupurilor sociale consfințite de istorie, ci se sprijină pe conlucrarea lor. Pentru a dobîndi culoarea albă a luminii, a trebuit să se aștearnă una peste alta toate cele șapte colori. Lipsind una, n-ar mai fi fost lumina albă. Așa e și unitatea culturală. Tot *spectrul* energiilor naționale trebuie să se unească armonice, păstrîndu-și fiecare însușirile originale.

Mărirea unei patrii stă în mărirea micilor *patrii*, după cum vigoarea și originalitatea unei culturi stă în colaborearea distinctivă a tuturor factorilor. Este deci o operă cu desăvîrșire sănătoasă de a trezi de oriunde scînteia de energie ce zace în trunchiurile risipite ale neamului nostru.

Moldova, Muntenia, Bucovina, Basarabia și Transilvania sunt micile noastre *patrii*, cu înfățișarea lor, cu orizonturile lor tăiate de munții ce ne-au ocrotit copilăria, cu obiceiurile și portul, cu limba, cu înriuririle lor suferite de veacuri. Nimic dintr-însele nu trebuie să se piardă; ele fac la un loc moștenirea sfîntă a strămoșilor și legătura necesară cu natura care ne-a făurit cu identitatea și aptitudinile noastre spre o anumită viață. E de datoria noastră de a nu trece cu vederea toate aceste manifestări ale unei culturi locale, oricît de mărunte ar fi, ci de a le primi cu bucurie, atrăgînd luarea-aminte asupra lor ca asupra unor semne fericite de energie sufletească turnate în formele cele mai proprii.

În privința estetică, această literatură lasă uneori de dorit; e lipsită de acea desăvîrșire, de acea grijă statornică de fineță în realizarea tehnică, care e una din însușirile de căpetenie ale literaturii franceze, pe ale cărei binefaceri scriitorii ardeleni nu le-au cunoscut. Literatura lor are asprimi; le simți în îngrămădirea amănunțelor, în nepotrivita lor alegere, așezînd povestirea în deosebite planuri, pentru a da lucrurilor perspectiva ce li se cuvine, în tulburile amestec de cuvinte neestetice și mai ales într-o strînsă robie față de realitatea imediată. Toate aceste însușiri sunt însă lucruri ce pot veni, și vor veni o dată cu o bunăstare materială mai înfloritoare, cu o *cultură latină* mai bogată. Ordinea, claritatea, buna rînduială, măsura și grația sunt însușiri latine. Ele nu așteaptă decît pilda unei literaturi mai prospere, pentru a se deștepta la conștiința de sine. Literatura franceză e cea mai aproape de noi; în ea s-au desăvîrșit însușirile rasei noastre comune prin sfortărea statornică și seculară a unor mari artiști. Fără a o imita, la disciplina ei ne putem regăsi și noi. Ea ne-a dat o înțelegere mai aleasă

a artei, ea ne-a dat numai o *simțire*, lăsându-ne să o tălmăcim apoi prin mijloace proprii. Această simțire, acest cult al frumosului, în formele cele mai simple, se pot câștiga din literatura franceză, literatura cea mai *umană*. Am suferit înriurirea ei fără a pierde ceva din propria noastră individualitate și fără a ieși din făgașul tradiției naționale și a însușirilor rasei noastre. Literatura ardeleană s-a desfășurat alături de această înriurire binefăcătoare. Dinaintea ei încercăm senzația pe care o avem în muzeele italiene dinaintea *primitivilor*. Două tablouri ne înfățișează aceeași madonă. Una e opera unei arte tîrzii, desăvîrșite, cu o știință adîncă a culoarei, a efectelor, a atitudinii; e, desigur, o frumoasă femeie, cu ideal în privire, înconjurată de îngeri grațioși ce se alungă ca într-o ghirlandă. Ochiul e fermecat. Lîngă dînsa iată însă și madona unui primitiv, a lui Giotto, de pildă, stîngace, dureroasă, de un realism naiv, dar care, prin sinceritatea sentimentului, nu e făcută pentru a fi admirată, ci pentru a fi *adorată*. Vezi îndată că a fost un obiect de *cult*, în fața căruia și-au plecat genunchii atîtea mii de oameni și în jurul căruia răsună încă șoaptele de evlavie ale unui întreg șir de generații. E o deosebire! Tot așa, după ce am văzut atîtea Minerve de marmoră, „poliade“ sau „promahos“ trufase în podoabele lor, suntem totuși zguduți dinaintea idolilor primitivi din muzeul de pe Acropolea Atenei, ciopliți în piatră, naivi, cu zîmbetul dulce pe buze. Acești idoli sunt niște obiecte de cult ce au alinat multe suferinți și au adus cu zîmbetul lor adesea pacea în sufletul credincioșilor.

Literatura Ardealului e o literatură „de cult“. Ea nu e izvorîtă numai din liberul joc al unor însușiri superioare, ci are o adevărată menire socială. Ea nu e numai o plăcere a simțurilor noastre, ci și un *viaticum* întăritor, pentru un întreg neam, o adevărată hrană spirituală.

Intr-însa vom găsi, adese, o prelungire răsunătoare a luptelor de rasă. Sub forma aceasta, devine o literatură cu desăvîrșire patriotică, cu caracter de propovăduire. Literatură de ură și de iubire, ea îndeplinește un rol social.

Chiar cînd nu ia această înfățișare hotărît socială, ea nu părăsește niciodată caracterul național și moralizator de literatură ce învață.

Citind nuvelele lui Agîrbiceanu, adulmecăm un aer mai răcoros, ne găsim deodată în mijlocul unei vieți mai curate. Săracă în forme și chiar în cuprins sufletesc, neprimitoare încă față de atîtea senzații, ca este mai sănătoasă în simplitatea ei, zugerăvînd o viață care se luptă pentru realizarea unui ideal.

Prezența statornică a unui ideal e, în adevăr, o mare fericire pentru un popor; ea îi dă un resort în stare de a pune în mișcare toate energiile naționale, îndreptîndu-le într-o singură direcție.

Încălzită pentru un ideal de neatîrnare, viața ardeleană e mai simplă, dar mai curată. Spre marea noastră mirare, vedem aci preoți purtînd crucea nu numai pe căile dumnezeirii, ci și pe căile cele sfinte ale neamului. Aceste figuri de preoți se găsesc deseori în Agîrbiceanu.

Căzuți în vreun sat ai căror locuitori au fost uitați de Dumnezeu, ca părintele Trandafir în satul Sărăceni, ei îi ridică la o înțelegere mai înaltă a datoriilor către dînsii, către Dumnezeu și chiar către neam.

Literatura României libere, superioară ca realizare tehnică, stăruie totuși prea mult asupra adulterului sau asupra unor întîmplări de cuprins sentimental; problemele sociale sau naționale sunt puse numai foarte rar. Nu tot așa în Ardeal. Nu mi-aduc aminte să fi citit o povestire fără altă țintă decît pentru a zugerăvi o dragoste nelegitimă; cînd se descrie o dragoste, ea ori se pierde în ideal, ori se preface repede într-o căsnicie fericită și blagoslovită de Dumnezeu.

Pretutindeni găsim tendința de a cuprinde viața în ce are ea mai curat, mai cinstit, fie că această viață se desfășoară astfel în Ardeal, fie că scriitorii sunt pătrunși de menirea lor moralizatoare în mijlocul unui popor copleșit de dușmani, împotriva cărora trebuie să lupte cu toate energiile sufletului rămase neștirbite.

În cîteva cuvinte, literatura Ardealului e o literatură regională, puternic înriurită de împrejurările locale, îm-

bălsămată de toate miresmele țarinei ce a rodit-o, inferioară desigur ca creațiune estetică, din pricina unui naturalism prea strâns, din pricina amănuntelor prea izvorite din realitatea imediată, dar mai ales din pricina lipsei unei culturi latine mai bogate, care singură ne dă înțelegerea formelor, în liniile cele mai sobre, mai simple. Realistă prin înfăptuirea tehnică, această literatură e idealistă prin cuprins, prin felul de a înțelege viața ca o luptă pentru bine, pentru libertatea sufletească și trupească; pe lângă aceste, ea e cu desăvârșire morală prin elementele de care se slujește, prin pildele frumoase pe care le dă, prin grija de a alege de pretutindeni tot ce e mai curat și mai înălțător.

*

Tot ce am spus pînă acum despre literatura ardeleană se potrivește de minune cu povestirile lui Ion Agîrbiceanu, asupra cărora am avut prilejul să scriu și altă dată¹. Cele două volume din urmă — *Din clasa cultă* sau *Două iubiri* — ne vădesc desigur un condei mai mlădios, mai ușor, cu oarecari încercări de cercetare sufletească mai izbutite, dar rămîn totuși în brazda trasă de povestirile din *De la țară* și, oricum, nu iese din făgașul întregii literaturi ardelen.

Vom găsi și aici aceleași figuri smulse din cadrele vieții de dincolo, zugrăvite însă nu numai pe din afară, în mișcările și legăturile vieții de toate zilele, cum erau odinioară *Cula Mereuț*, *Căprarul* sau *Dan Jitarul*, ci pe dinăuntru, printr-o singură scăpărare pătrunzătoare sau mai ales printr-o înceată și amănunțită cercetare a atitor cute sufletești, întunecoase. Lipsit de invenție, de imaginație, el nu se căznește a innădi povestiri cu o intrigă ce i-ar trece peste puteri, și de cîte ori o face, nu izbutește pe deplin; în schimb, are toată dibăcia de a zugrăvi, n-aș putea zice în linii repezi, dar, oricum, în linii luminoase și caracteristice, o figură din lumca apropiată, în jurul căreia știe să împrăștie o atmosferă de adevăr. Oamenii

¹ *Pași pe nisip*, vol. I. (În ediția de față, vol. I, p. 67, D. O. Goga.)

aceștia de cele mai multe ori nu fac nimic, nu intră în ciocniri dramatice cu împrejurările împotrivoare. Se mișcă totuși; trăiesc o viață sufletească puternică, ce ne întuiește luarea-aminte și ne farmecă.

Iată, de pildă, *Dascălul Vintilă*. Acum îl vezi între capre, chemîndu-le pe nume în zorii zilei, vorbind cu dînscele și dezmiardîndu-le ca pe niște fete; acum îl găsești în mijlocul copiilor ce vin de la școală. Îi oprește ca să le spună basme sau cuvinte de duh, cu un prețios dar de a însufleți orice, de a talmăci totul în icoane vii, povestindu-le minunății despre Sfîntul Petre sau despre Moise într-o limbă pitorească, luîndu-se la întrecere cu învățătorul în a ademini spre dînsul sufletele nevinovate ale copiilor. Și acest dascăl nu face nimic, ci se mișcă numai de ici pînă colo, vorbind oricui într-un grai atît de firesc, cu un umor ce amintește atît de bine pe Creangă, încît ți-e drag de dînsul, îl ascuți cu plăcere și-l vezi ca pe ceva aievea. Trăiește. Aceasta e mult.

Iată, de pildă, părintele Viron — *Moș Viron*, cum îi zic toți: un bătrîn vînjos, aprig pentru rinduială, pentru cuviință și pentru neam. Începe domol, apoi pieptul îi crește și vorba i ne prăvale limpede, dar repede. Oamenii îl ascultă înmărmuriți:

„— Ce ziceți? Că vremile mari își au oameni mari, că azi nu mai pot fi oameni de accia? Vezi bine că nu! Da', măi nepoți atunci nu numai oamenii mari și-au făcut datoria. Toți ne-am făcut-o. Că dacă s-ar porni zece la luptă, iar ceilalți ar sta cu mîinile în sîn, să le cadă mană din cer, ce s-ar face, spuneți voi, ce s-ar face? Accia s-au luptat pînă la capăt, umăr la umăr. Au căzut, căci dreptății i se rup grumajii pînă odată. Da' numai pînă odată! Asta-i, voi credeți că i s-au rupt pentru totdeauna. Și aici iar e primejdie. Că, de crezi așa, te ticăloșești, poți să te faci putred de bogat, da' n-ai inimă, mă, că ți s-a făcut inima ghem, și dacă n-ai inimă, nu poți să dai nici urmașului tău! Cînd ne-am văzut noi cu morții noștri mulți, cu văduvele, cu orfanii, cu satele pustiite și, pe deasupra, iarăși îngenuncheați, atunci am gemut odată înăbușit, cîtorva li s-a rupt ceva în piept de geamătul acela, da' n-am deznădăduit. Am privit o dată la cer, a

doua oară la plaiurile unde era să învingă dreptatea, am privit cu aceiași ochi încruntați, reci poate, da' care nu voiau deloc să se închidă, ca și când toate s-ar fi sfârșit. Ne-am făcut o cruce largă apoi, de începutul unei munci noi, a unei noi lupte. Da' voi vă închideți ochii fără de-a lupta și spuneți că azi nu se mai poate face nimic..“

Și acest popă, iubitor de neam, inimos, sfătos, deși nu face nimic, trăiește totuși în cuvintele ce-i zboară înaripate de pe buze, în care simți vibrația unui suflet energetic.

Alteori, e drept, d-l Agîrbiceanu se încearcă să înnoade povestiri mai lungi, întretăiate de întâmplări mai zguduitoare, cu o temelie mai largă și cu o priveliște mai întinsă. În *Două iubiri*, el ne zugrăvește iubirea dintre Dan, din nemul Muntenestilor, preoți vestiți, și Ella, fiica baronesei, proprietara moșiei. Intrăm astfel deodată în mijlocul unei lupte năprasnice între două rase vrăjmașe, în care iubirea izbîndește mai întii, pentru a fi învinsă mai apoi de acel demon ce ne stăpînește pe toți : demonul rasei, al strămoșilor ce trăiesc în fiecare picătură din sîngele nostru, cerînd răzbunarea înfruntărilor ce ni s-au făcut.

Lupta aceasta nu e lipsită de înălțime și nobletă ; dar dacă în elementul ei liric a găsit un condei dibaci în d. Agîrbiceanu, în elementul ei epic, adică în ciocnirea zilnică, în prăvălirea celor două puteri una împotriva alteia, în lucruri mici, ca și în cele mari, e departe de a fi fost zugrăvită așa cum trebuia în tragicul ei măreț.

N-aș putea încheia aceste puține rînduri privitor la Agîrbiceanu fără a pomeni și despre două din cele mai mărunte, dar și din cele mai bune povestiri ale lui, despre *Luminița* și *Fefelega*, partea cea mai trainică și prin conciziune, ca și prin adîncimea ei, din tot ce a scris pînă acum.

În cea dintîi, povestitorul ne zugrăvește clipele din urmă ale babei Maia, uitată de vreme și de moarte, uscată, gîrbovită, căreia îi e frică de iad și nu dorește altceva decît să poată aprinde luminița sfîntă înainte de a muri. Baba începuse să se stingă văzînd cu ochii și fără să fie bolnavă. I se părea că devenea tot mai ușoară, mai

ușoară, că se urcă parcă în văzduh ca pe o aripă și când întinse mîna grăbită spre luminița de ceară, răsturnă ulcica, murind astfel fără cea din urmă mîngîiere.

În *Fefelega*, povestitorul ne zugrăvește viața unei femei nenorocite, care își agonisește o bucată de pîine muncind cu Bator, calul ei tot atît de bătrîn și nenorocit. A muncit din greu, neavînd alt suflet prieten decît acest cal, pînă ce și-a îngropat bărbatul și cei patru copii rînd pe rînd.

Nemairămîindu-i pentru cine munci, Fefelega își luă calul de căpăstru, merse cu dînsul la tîrg și îl vîndu. Cu banii primiți, se întoarse în sat să împodobească sicriul celei din urmă copile moarte.

Prin duiosia lor, prin fineța nu numai a observației, ci de data aceasta și a condeiului, prin intuiția în care se luminează adîncul sufletului omenesc, ca într-o scăpărare, aceste două schițe sunt adevărate podoabe ale literaturii românești și ne deschid drum larg nădejdei noastre asupra celor ce poate să mai scrie acest povestitor al Ardealului...

Unul din „îndrumătorii noștri culturali“ spunea odată: Întipărirea deosebitoare a poeziei vremii de acum e de a fi *mai intelectuală* decât odinioară. De la ciripiri fără mult înțeles, poezia a ajuns să oglindească astăzi în ea cugetarea contemporană, ca un pîrau în ale cărei unde își aruncă icoana tremurată și alergătorii nouri, ca și firul de romaniță sălbatecă ce se încovoie pentru a-i auzi mai bine șoaptele... În versul ei, cînd repede și sonor, cînd încet, adormit și mîngîietor, poezia aruncă o haină străvezie deasupra întregii noastre gândiri îndreptată nu numai spre micile nimicuri sentimentale, ci spre toate aceste întrebări veșnice ce picură din nemărginirea albastră ca ploaia luminoasă a stelelor în nopțile de vară, spre a tot ce mintea noastră poate cuprinde și pătrunde din tainele ce ne împresoară, din problemele filozofice ce ne frămîntă, din îndoielele ce ne zguduie... Pe aripa ei ușoară, poezia ridică cugetarea omenească la înălțimi senine.

Iată, de pildă, poezia neamului nostru.

Ciripitoare, săracă în gândire, ca un fluture ce se alun-ga în jurul floricelelor¹, a „dalbelor copilițe“, sub lumina scăzută a „stelișoarelor“ e poezia lui Bolintineanu, care curge fără oprire sub aruncarea repede și nesilită a cuvintelor... Cu Alecsandri, ea face un pas înainte¹. Muza

¹ Nu e nevoie de o cronologie prea strînsă.

lui zimbește încă, trăgînd cu o mîină grăbită haina străvezie ce nu-i poate acoperi cu desăvîrșire goliciunea ei fermecătoare. Pe frunte i se arată totuși o brăzdătură, sub care poți bănuși o gîndire ce se înfiripă, ce se ridică. Pășește mai departe, și iată-o acum adîncită în gînduri. E muza lui Grigore Alexandrescu, cu degetul pe buze, cu mersul măsurat, cu glasul trist și încărcat de o gîndire ce se mistuie în ea, sau aprins, zguduitor, plin de prevestirea unor vremi nouă, mai bune, mai fericite pentru această omenire, pe a cărei soartă poetul o împărtășește. Și, apropiindu-se, ea se adîncește și mai mult într-o gîndire învăluitoare... E muza lui Eminescu, muza cugetărilor înaripate ce lovesc tîria albastră, fără a-i pătrunde taina, dar făcînd o nobilă încercare pentru a i-o sfîșia, e Σοφία încununată de laurul poeziei, care lovind plectrul de coardele lirei scoate o cîntare gravă, reculeasă sub afirmarea atîtor gînduri grele.

Avem deci un progres. De la un poet la altul simți că se face un pas mai departe. Poezia lui Alexandrescu e mai *intelectuală* față de cea a lui Alecsandri; a lui Eminescu e mai *intelectuală* decât cea a lui Alexandrescu.

Întipărirea timpului se desăvîrșește în această direcție. Semnul vremii e *cugetarea*, care, aruncată în forma poeziei vechi, o mărește, o crește, o face să plesnească, spre a o îmbrăca într-o formă nouă, mai cuprinzătoare.

Dacă ne așteptăm așadar la o nouă propășire a poeziei românești, numai în acest fel o putem aștepta; de la pătrunderea *ideii*, a *gîndirii* filozofice în poezie spre a-i împospăta puterile, luminînd-o pe dinăuntru ca o rază de soare ce se furișează într-o tainiță ca să-i risipească întunecimile, spre a-i da noi aripi.

„Așa e, mi-am zis eu atunci. Rămîne însă să ne oprim asupra unor cuvinte. Altminteri nu ne vom înțelege.“

*

Nu cred în progresul poeziei prin *intelectualizarea* ei.

Poezia e îmbrăcarea unei simțiri puternice sub vestmintul sensibil al cuvintelor. Mă cuprinde o sfială a amintii un lucru atît de vechi și cunoscut. Îl amintesc totuși, fiindcă se uită uneori. Obîrșia poeziei e deci în

simțire. Frumusețea unui amurg de seară, o duioasă despărțire de ființa iubită, freamătul codrului dau clipa sfințită a dragostei, deșteaptă în noi o anumită stare sufletească, mai puternică sau mai slabă, după cum ni-l firea. Cu toți avem, dar numai puțină o pot talmăci prin vraja vorbelor, așa ca să fie nu numai înțeleasă de alții, ci și simțită ca și cum ar fi aieve...

E taina poeziei de a mînuî o așa limbă, încît să împărtășească și altora emoțiile lui cu toată căldura lor, să și le dezrădăcineze, revărsîndu-le în atîtea suflete primitoare...

Aceasta e poezia, și nimic altceva.

Plecînd de la simțire, nu vîd cum poezia ar progresa prin intelectualizarea ei...

Simțirea e un element primar al sufletului omeneșc.

N-am intrat în taina psihologică a omului cavernelor, dar nu aș fi departe de a crede că dinaintea priveliștei naturii el a simțit aceeași înminunare pe care n-o putea vîdi prin nimic. Cine n-a citit însă puternicile imnuri vedice îndreptate către soarele binefăcător, către soarele -- zeul luminii și al căldurii, sau către Gange, în a cărui undă înșelătoare stă pieirea sau prosperitatea bieților oameni — și cine n-a fost mișcat? Sunt frumoase pentru că pleacă dintr-o simțire zguduitoare dinaintea acestor arătări ale firii. Cine n-a citit fragmentele rămase de la Sapho, pentru a vedea ce haină dureroasă putea îmbrăca încă de pe atunci o iubire nenorocită?

Nu voi înmulți pildele... Literatura veche, ca și literatura tuturor neamurilor și din toți timpii ne stau martore. În ele vom găsi *strigăte nemuritoare*, după cum spunea Musset, ce trezesc în noi același viu răsunet, în ele plîng îndrăgostiții neînțeleși ai tuturor veacurilor, în ele gem toate sufletele blestamate pe care le-a cîntat Dante, în ele își spun extazul toți fericiții vieții, toți cîntăreții naturii, toate sufletele îngerești ce, în loc de a merge, plutesc parcă în această vale a durerilor, în ele își pun marele întrebări toți acei care i-a neliniștit tăria cu tainele ei nepătrunse... Poezii nu cunosc dintele timpului, decît doar în elementul fugitiv al limbii, totdeauna

în prefacere. Dar în ceea ce privește fondul sentimental, ei rămîne același.

Căci, după cum spuneam, *simțirea* e ceea ce nu piere și aproape nu se prefacă. Pe cînd știința e într-o continuă înnoire, azi desfăcînd ceea ce a făcut ieri, poezia se bucură de veșnicie. Aceasta îi face măreția. Cît timp omul va fi om, el se va legăna în poezia lui Homer sau a lui Sofocle, a lui Petrarca sau a lui Heine, pentru că acești mari cîntăreți îi vorbesc limba universală a simțirii, care nu cunoaște nici timp, nici spațiu.

Știința se zidește pe încetul : fiecare generație aduce o piatră nouă la această clădire, ce nu se va sfîrși niciodată... Ceea ce se cunoștea odinioară în înțeleapta Grecie e neînsemnat față de descoperirile noi de ale căror binefaceri se folosește și cel mai neștiutor dintre noi. În-vățații vremilor bătrîne n-au mai rămas decît cu aureola de a fi urzitorii ; în urma lor au venit alții spre a toarge mai departe firul științei omenești. Numai poeții sunt pururi tineri ; cei mai bătrîni dintre dînșii ne par chiar și mai tineri, pentru că ne aduc o simțire mai fragedă, mai ușor zguduită de arcușul divin al naturii și mai lesne turnată în podoabele cuvintelor spontane, proaspete, ce n-au suferit încă rugina vremii.

*

Și cu toate acestea, avem poeți „filozofi“.

Nu voi lua pilde din alte literaturi, ci mă voi mărgini în cadrele literaturii românești. Un nume ne vine îndată pe buze : Eminescu...

Nu vom citi o singură dată acest nume fără a vedea alăturate și cuvintele : *filozoful, cugetătorul,...* „*împărăatul cugetării românești*“. E un adevăr primit de toți ; fiecare din noi s-a simțit îndatorat să găsească în Eminescu un adînc gînditor, un poet ce a intelectualizat poezia românească, dîndu-i noi puteri și croindu-i noi îndrumări...

Să ne oprim însă puțin pentru a cerceta. Ce se poate înțelege prin aceste cuvinte și ce nu. Problema merită o oarecare limpezire.

Nu mă gîndesc la Eminescu *ca om*. Cu toți știm că era un intelectual, un bărbat foarte citit, purtat prin multe literaturi, care cunoștea problemele filozofice ce frămîntau mintea omenească. Era poate un cugetător. Îl voi privi numai ca poet, așa cum îl găsim în poemele lui cele mai cunoscute și mai frumoase. Și mă întreb : întrucît e un cugetător adînc ? Unde se văd gîndurile lui înalte ?

Dar ce înseamnă a fi *cugetător* ? Dacă a fi cugetător înseamnă a clabora o gîndire *nouă*, dacă înseamnă a stabili prin sfortărea continuă a minții raporturi *noi* între lucruri vechi, dacă înseamnă a avea într-o măsură neobișnuită putere de abstracție, de generalizare, de judecată, de raționare, ce sunt funcțiile superioare ale inteligenței, dacă a fi cugetător înseamnă a avea toate aceste însușiri îndreptate de altminteri asupra oricărei ramure a cercetării omenești, atunci mă întreb iarăși unde le vom găsi în poeziile lui Eminescu ? Unde îi vom găsi noutatea gîndirii ? unde îi vom găsi puterea de abstracție ? unde îi vom găsi puterea de speculație filozofică ? Care e adevărul nou pe care l-a spus poetul ? care sunt raporturile noi stabilite între lucruri ?

Filozofia lui Eminescu ? Iat-o :

A fi ? Nebunie și tristă și goală ;
Urechea te minte și ochiul te-nșală ;
Ce-un secol ne zice, ceilalți o deszic.
Decît un vis scarbăd, mai bine nimic.

(*Mortua est !*)

O, moartea-i un chaos, o mare de stele,
Cînd viața-i o baltă de vise rebele ;
O, moartea-i un secol cu sori înflorit,
Cînd viața-i un basmu pustiu și urît.

(*Mortua est !*)

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-aceiași vad,
Se pare cum că-i altă toamnă.
Ci-n veci aceleași frunze cad.

(*Cu mine zilele-ți adaogi...*)

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate ;
Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate ;
Nu spera și nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece ;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămii la toate rece.

(*Glossă*)

„Moartea succede vieții, viața succede la moarte“,
Alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă soarte ;
Oamenii din toate cele fac iconă și simbol,
Numesc sfînt, frumos și bine ce nimic nu însemnează,
Împărțesc a lor gîndire pe sisteme numeroase
Și pun haine de imagini pe cadavrul trist și gol.

(*Epigonii*)

Poți zidi o lume-ntreagă, poți s-o sfărâmi... orice-ai spune,
Peste toate o lopată de țărînă se depune.

(*Satira I*)

Deci cum voiești, tu poți urma cărarea ;
Fii bun, fii mare, ori pătat de crime :
Aceleași praf, aceeași adîncime !
Iar moștenirea ta și-a tot : uitarea !

Versuri frumoase, neuitate, învăluitoare, în care poetul își cîntă tristețea de a trăi, zădărnicia lucrurilor omenești, spulberarea lor față de veșnicia acestei naturi pururi tînără. Dar unde e noutatea *gîndirii* ? În ce stă sfortărea minții pentru a se ridica mai presus de cugetarea obicinuită ? Ațiți poeți au spus-o din vremurile bătrîne și ațiția o vor mai spune-o !

Poetul Mimmermos din Colofon trăia șase sute de ani înainte de Cristos și scria totuși :

„Ca și frunzele răsărite în anotimpul înflorit al primăverii sub razele zămislitoare ale soarelui, ne bucurăm numai o clipă fugară de floarea tinereții, pedepsiți de zei de a nu cunoaște nici ce e binele, nici ce e răul ; ne-

grele ursite ne împresoară, aducînd bătrîneţea şi moartea. Rodul tinereţii e trecător : dăinuieşte cît strălucirea soarelui. Trecînd dincolo, viaţa e mai rea decît moartea.“

Iar durerosul Teognis striga :

„Ar fi fost mai bine pentru om să nu se fi născut şi să nu fi văzut razele soarelui ; iar dacă s-a născut, să treacă repede porţile Hadesului şi să stea culcat sub o movilă de tărînă“.

Lucruri sfîşietoare, lucruri eterne, pe care le vor spune poezii lumii atît cît vor putea versui...

Filozofia lui Eminescu nu e nouă ; ea nu e decît o *stare sentimentală* foarte răspîdită, pe care au tălmăcit-o atîta poeţi, sau care a stat mută în cutele atîtor suflete ce n-au ştiut-o rosti. Şi dacă această filozofie are şi o temelie *intelectuală*, acel ce i-a clădit-o a fost Schopenhauer, care prin încordarea stăruitoare a minţii sale a încheat-o într-un întreg sistem filozofic. Pesimismul lui Eminescu însă e în faza sentimentală ; e o atitudine sufletească a poetului faţă de lume, faţă de viaţă.

Obîrşia lui e deci în *simţire* şi nu printr-însul poezia românească a ajuns mai intelectuală !...

*

Şi totuşi, ce puternice sunt poeziile lui Eminescu, cît de zguduitoare, cît de adînci şi cît de filozofice !

Eminescu e un filozof, dacă ne vom înţelege asupra acestui cuvînt şi vom recunoaşte că în poezie greutatea lui nu stă în noutatea cugetării, ci aiurea.

Fiecare din noi poate închea judecata următoare : „A fi e o nebunie, o zădărnice tristă. Moartea e o fericire.“ Iată o idee, scoasă dintr-un şir de împrejurări şi de constatări care n-are nimic nou în ea ; am rostit-o cu toţii într-o clipă de deznădejde, fără a ne crede prin aceasta nici filozofi, nici cugetători. E o *idee* oarecare. Rostită azi, rostită mâine într-o împrejurare şi altora, această idee poate ajunge o convingere, o stare sufletească, în care se oglindesc deformîndu-se sub un anumit unghi toate lucrurile din afară. E un sentiment ce se înstăpîneşte de fiinţa noastră, colorîndu-ne obiectele în-

tr-un fel, silindu-ne să avem o anumită atitudine faţă de lume. Dintr-o idee ştearsă, la îndemîna oricui, avem de a face acum cu o simţire sau, mai degrabă, cu o stare sentimentală ce împrăştie peste tot o lumină a sa, cu un chip deosebit de a privi viaţa şi evenimentele, adîncul lor înţeles, ca şi arătările înşelătoare, cu un fel deci de *filozofie*.

Pesimismul acesta sentimental îl au mulţi dintre acei ce nu fac poezie, sau dintre poeţi, fără a le bănuî pentru aceasta o adîncime de cugetare, fără a-i socoti filozofi. Mai e un pas de făcut.

O simţire poate fi mai slabă sau mai puternică. Ea poate fi o simplă încrustare, fără pătrundere, repede ştearsă de împrejurări, o nelămurită stare sufletească ce nu se exteriorizează cu energie, o mică lumină ce împrăştie abia câteva raze palide peste lucruri, tot aşa după cum poate fi şi o simţire puternică, zguduitoare, ce răspîndeşte valuri de lumină în juru-i. E deci o deosebire de tonalitate, de *intensitate*, în care stă de altminteri şi dezlegarea acestei discuţii.

Fiecare dintre noi poate zice „viaţa e un rău“, puţini însă o simt în adevăr, şi mai puţini o simt cu intensitate, cu o putere de simţire biruitoare, ce se proiectează peste lume, învăluind totul în razele ei. Aici stă taina filozofiei unui poet.

Atîta poeţi au cîntat ceea ce s-a numit cu drept „Weltschmerz“, durerea universală, dar dintre dînşii s-au ridicat deasupra numai puţini, ca Leopardi, Eminescu sau Lenau, nu desigur prin *noutatea* cugetării, care e tot ce poate fi mai obişnuit, ci prin realitatea, prin puterea cugetătoare a simţirii, şi în urmă şi prin arta cu care au ştiut să toarne această simţire dureroasă în formele superioare ale versurilor...

Am ajuns deci la această încheiere că ceea ce obişnuieşte a se numi filozofie sau cugetare adîncă la un poet — şi de altminteri în genere la un artist — nu are a face cu cugetarea, aşa cum suntem deprinşi s-o înţelegem în toate celelalte categorii ale speculaţiei minţii omeneşti.

Ea nu se deosebeşte nici prin noutate, nu e nici cel din urmă popas a unei mari încordări intelectuale, ci e

o idee oarecare, la îndemîna tuturor, dar care, trecută în faza sentimentală, capătă toată strălucirea unei simțiri puternice și zguduitoare. Adîncimea ei stă așadar în intensitatea simțirii ce o sprijină.

Un adevărat poet, spunea Barbey d'Aurevilley, ar trebui să poată spune, punîndu-și mîna pe frunte :

„Și aci tot inimă e“.

VICTOR EFTIMIU, FĂRĂ SUFLET

Volumașul de schițe al d-lui Victor Eftimiu arată și suflet, dar mai ales fantezie. D. Eftimiu, deși foarte tînăr, a scris multe și de toate : poezii lirice vioaie, cu un deosebit meșteșug al versului, fără a-și fi găsit o notă cu desăvîrșire personală, cronică rimate spirituale, schițe, nuvele și chiar un roman, pe care mi se pare că nu l-a isprăvit — toate arătînd cu deosebire o fantezie bogată și o ușurință de compunere în adevăr remarcabilă. Acuma în urmă a scris o piesă de teatru în două acte și în versuri ce va fi în curînd jucată pe scena Teatrului Național. Cunoșc piesa, nădăjduiesc în succesul ei și voi avea prilejul să spun tot binele ce cred despre dînsa.

Volumul de schițe *Fără suflet* nu-i poate partea cea mai bună a activității tînărului poet. Sunt mici lucruri, curat scrise, cam repede, în care se cunoaște întrucîtva că ne vin din ziare, și nu din reviste... Ceea ce trebuie să reținem însă din ele e, după cum am spus, îndemînarea și fantezia scriitorului. Subiectele schițelor sunt foarte variate și luate din lumi deosebite. De la o idilă studentească (*Fără suflet*), povestitorul ne zugrăvește apoi silueta ciudată a unei americance (*Pe malul mării*), pentru a ne da apoi o fantezie tot din lumea americană (*Regele păcurii*) sau o povestire și mai fantastică din planeta Marte (*Pămîntul a vorbit*)...

Semne bune, aș zice, dacă la d. Eftimiu ar fi numai semne. A trecut însă acest Cap al Bunei Speranțe...

D. Eftimiu are fantezie, are ingeniozitate, are o minunată ușurință — însușiri reale. În curînd, deci, despre dînsule, cu prilejul piesei de teatru ce le vădește atît de bine.

UN NOU SCRIITOR : VICTOR EFTIMIU

L-am cunoscut acum cîtiva ani la o întrunire literară. Un tînăr, un copil aproape, scund, brun și cu părul ușor încrețit. Foarte sfios. Părea rătăcit în acea întrunire de oameni ceva mai în vîrstă...

Cine era și de unde descălica am aflat-o abia mai tîrziu.

Venea din Macedonia, unde își petrecuse o parte a copilăriei, nu fără folos, nu fără a rămîne cu o bogată comoară de aduceri-aminte, de basme vitejești, nu fără a fi păstrat în ochi ceva din priveliștile pitorești văzute odineoară, și mai ales nu fără a avea o oarecare subtilitate, o oarecare fineță, mai obișnuite aiurea decît la noi.

Altminteri, un „bohem“, un rătăcitor. Își părăsise casa părintească pentru a umbla prin lume, de dragul înnoirii și al veșnicei schimbări. Făcea acum ziaristică și ceva literatură. Cum le făcea, va povesti el singur, cîndva, în chipul pitoresc în care știe povesti amintirile acestor vremi tulburi, și totuși atît de fermecătoare.

Veneam de la Paris, și eram numai în treacăt în țară, ceea ce mai cîștigă simpatia tînărului Victor Eftimiu. Visul lui se îndrepta spre Paris, mirajul atîtor imaginații aprinse.

Voia să facă pictura. Nu. Voia să facă muzica vocală. Nu. Voia să facă vioara. Voia să facă de toate, dar ceea ce e mai sigur, voia să vină la Paris unde îl ademeneau atîtea ispitiri. Zimbeam și nu credeam. Și cu toate astea,

s-a întâmplat. Nimic nu-l oprea la București ; cerul e pretutindeni același. A plecat. E drept că s-a oprit în drum, vreun an, la Sibiu, fiind secretarul de redacție al ziarului *Țara noastră*, e drept că s-a mai oprit nu știu cât timp la Budapesta și la Viena, dar nu e mai puțin drept că într-o dimineață de mai, tânărul Victor Eftimiu pășea pragul casei mele, la Paris. Își ajunsese ținta. Era la Paris.

Și atunci l-am cunoscut mai de aproape, și ca om, și ca scriitor. Atunci l-am putut prețui, cumpănindu-mă însă între multe nădejdi, dar și între multe îndoieli.

Istet, îndemnativ, întreprinzător, fără a fi îndrăzneț, plin de o încredere de sine, învăluită totuși într-o ușoară ironie, spiritual, nepăsător la atâtea încercări ale unei vieți nesigure, încropită de azi pe mâine, pururi cu voie bună, în orice împrejurare plin de demnitate, dar mai presus de toate „bohem“ neînduplicat, stăruitor, nelecuit.

Acesta era omul.

Scriitorul mă lăsa de asemenea pe gânduri.

De o ușurință de condei în adevăr minunată, de o aptitudine universală, ceea ce te făcea să te îndoiești că ar avea și vreo competență, Victor Eftimiu scria de toate : nuvele pentru ziare, poezii în toate genurile, cronici rimate, o dramă în trei acte pe care n-a publicat-o, un roman din viața zbuciumată a românilor din Macedonia, prizărit în foiața unui ziar din Ardeal, și mai ales un număr nesfârșit de cronici de ziar, de cuprins felurit, ușoare, vioaie, uneori sentimentale, iar altele chiar străbătute de o scăpărare de gândire originală, cărora le lipsea doar un vestmînt mai trainic.

Mărturisesc că în fața unei astfel de activități risipite în atâtea părți deosebite și, fără îndoială, întinată și de prea multă superficialitate, eram nedumerit : fi-va acoperit scriitorul de valurile repezi ale unei literaturi ușoare, sau ști-va să se smulgă din îmbrățișarea atîtor ademeniri pentru a concepe și înfăptui o lucrare mai puternică, mai bine încheată ? Iată întrebările ce-mi puneam. Și stăteam la îndoială.

Mărturisesc iarăși că prețuiam mai mult pe om decît ceea ce scria. Îmi părea rău văzînd atîtea însușiri irosin-

du-se în lucruri grăbite, în schițe atît de fugare ; îmi părea rău văzînd un talent firesc pierzîndu-se poate pentru totdeauna în mici alcătuirii ce nu vor apuca ziua de mîine. Dar așteptam, punîndu-mi nădejdea în tinerețea scriitorului și în „nebănuitul“ ce stă ascuns în învelișurile tainice ale unui viitor adese atît de apropiat.

Firește, tânărul scriitor făgăduia ; dar însușirile lui erau dintre acele ce repede puteau luneca în rău.

Ceea ce era văzut însă, cu statornicie, cu neclintire, sub multele încercări pripite, era scînteia unui talent real, care vroia să aprindă un foc puternic și nu știa încă unde. Încerca aci, încerca dincolo. Încercarea izbutea numai pe jumătate, dar era îndreptățită. Romanul îi trecea peste puteri ; în poezie nu-și găsisese o originalitate ; pentru dramă nu cunoștea îndeajuns viața. Rămăsese în schiță și în cronice. Puțin lucru. Și cu toate astea, însușirea de căpetenie era vădită : *fantezia*. Fiecare rînd ne-o arunca subțit ochi, strigînd parcă : „Da, am fantezie. Nu mă *înalt*, ca alții, nu *adîncesc* ca alții ; dar am fantezie. Știu im-bina, știu scoate scăpărări nouă, știu arunca o rază colorată peste orice ; sar, schimb rînduiala lucrurilor, sunt pretutindeni și nicăieri, pot face să vorbească obiectele neînsuflețite ; mă preumblu în planeta Marte, mă joc cu tot aurul din Colorado ; rîd și plîng după voință ; scot subiecte din orice, căci am fantezie !“

Și în adevăr o avea.

Accastă fantezie trebuia însă să se închege într-o operă de artă mai largă, mai izbutită, mai muncită, care nu venea încă.

Acum însă a venit. În seara de 2 februarie, Teatrul Național ne-a dat poemul *Înșiră-te mărgărite*, în care recunoaștem și un talent dovedit, și o operă încîntătoare.

*

Poem feeric, zice subtitlul acestei lucrări, și toți au lăudat elementul feeric, aducerea fermecătoarelor noastre basme pe scenă, în mijlocul unor decoruri poetice și pe aripa ușoară a unor versuri sonore, zise de niște artiști ca Soreanu și Maria Filotti. Toți au lăudat poezia ce se desprinde din întregul poem, toți au lăudat fastul actu-

lui întâi, toți au salutat cu bucurie ivirea aieva a lui Făt-Frumos, a Ilenei Cosînzene și a Zmeului, eroii legendari ce au legănat copilăria noastră. Spectacol pentru copii mai întâi, și apoi și pentru noi, aceștia, cărora ne place să ni se evoce ceea ce ne-a desfătat odinioară imaginația încă tânără...

Nu este însă îndestulător.

Voi lăsa deci la o parte latura feerică a acestui poem ; ea a fost îndeajuns de gustată de toți. Mă voi mărgini să desprind înțelesul mult mai adânc, concepția mult mai largă și mai originală ce fac din acest poem ceva mai mult decât o feerie, și îi sorocesc un loc de cinste în literatura noastră poetică.

Nu mă voi opri decât în treacăț asupra începutului sărbătoreț al piesei, care se aseamănă cu începutul din *Regele Lear*.

Alb-Împărat vrea să-și mărite cele trei fete. Rînd pe rînd trec feciorii de voievozi, arătînd ce-ar aduce ca dar mireșelor dacă ar fi aleși. Două din domnițe aruncă mărul de aur — semnul alegerii —, dar a treia, cea mai mică, nu se hotărăște... Ea visează o adevărată iubire ; așteaptă să-i bată inima pentru o dragoste pe care n-o simte încă. Și-o spune împăratului ; feciorii de crai nu grăiesc simțirei sale ; ea vrea să mai adaste și, de nu va iubi, mai bine să nu se mărite. Alb-Împărat se înfurie grozav ; își alungă fata, blestemînd-o să nu cunoască bucuriile dragostei împărtășite și pe cine va iubi să n-o iubească. Apoi alaiul împărătesc se trage în palat ca să sărbătorească cele două nunți.

Domnița rămîne singură în grădină ; noaptea se lasă și o acopere în negurile ei. Stă gînditoare, privind la mărul de aur ce simbolizează fecioria ei, pe care n-o poate da oricui ca pe un dar fără preț, ci numai ca chazășie a unei dragoste adevărate. Plîngerea aceasta duioasă a fecioarei către mărul de aur e, în adevăr, cîntată în versuri minunate :

Măr, de aur, măr de aur, cine îmi va fi alesul ?

Mi-ai crescut pe o creangă-n suflet, frate bun cu nențelesul,

Dor al clipelor de seară și-al visărilor de mai...

Toate dorurile mele, toate visele-mi chemai...

Măr de aur, măr de aur, cui o să te zvîrlu oare ?

Din speranțe și din vise ți-ai legat plăpînda floare.

Și-ai crescut mereu din ele, tot mai mare, pînă cînd,

Împlinit căzuși din suflet pe pămînt alunecînd...

Tu ești visul, tinereța, tu ești ziua cea de mine,

Sufletu-mi întreg e-n tine... de te dau, ce-mi mai rămîne ?

Cine străjuiește oare al fecioarei căpătii

Cînd azvîrle mărul de-aur al visărilor dintii ?

Cîntă pasărea de seară, iar în iarba-nrourată,

Cu grămada, licuricii luminițele și-arată,

Luminițele albastre, roșii, albe, viorii,

Peste care cad alene flori de măr trandafirii...

Înfloriră iarăși merii... merii dragi... a cîtea oară ?

A venit iar primăvara, și cu ea mi se strecoară

Flori de măr... visări deșarte peste sufletu-mi pustiu,

Să mă duc pe un cal... să mă duc fără să știu,

Și mă scutură un tremur și mă-ncinge o dogoare

Să mă duc cum fuge vîntul peste ape și ogoare

Și să-mi uit singurătatea... toate cîte-am îndurat

De cînd fui ursită-n lume să fiu fată de-mpărat.

Dar în timp ce domnița se adîncise în pădure cu o vrăjitoare ce-i prevestise o dragoste apropiată pentru un crai frumos, o dragoste însă nefericită, căci inima craiului avea să fie a alteia, în acest timp, sosește și Făt-Frumos. Bate în poarta palatului. Alb-Împăratul iese afară, clătîndu-se pe picioare, ca după masă. E vesel și bucuros de povești. Făt-Frumos își începe lunga lui istorie de cînd cutreieră pămîntul pentru a da de urma Ilenei Cosînzene, pe care i-a furat-o Zmeul.

Și aci începe originalitatea piesei.

Feerie ? Desigur. Basm ? Desigur. Dar e și ceva mai presus de toate astea.

Basmele noastre ne-au adus cu dînsule un șir de eroi bine lămuriți : iată-l pe Păcală, iată-l pe Tîndală, iată-l pe Făt-Frumos, iată-l pe Zmeul Zmeilor, iat-o pe Ileana Cosînzeana. Toți au întipăritura lor sufletească, fiind oarecum statorniciți într-o icoană neschimbată. Toate însușirile, de o parte, toate scăderile, de alta ; urîțenia trupească și sufletească, de o parte, frumusețea, de alta. E

un fel de romantism popular căruia îi plac numai contrastele; nuanțele nu-i sunt cunoscute. Chipurile cu trăsături energice, hotărâte prind mai lesne în imaginația poporului, care prin întocmire e simplificatoare.

Aceste basme, cu cadre prea statornice, pot fi însă schimbate, pot fi prelucrate de o mână de artist. Pentru ce Făt-Frumos ar fi numai simbolul idealismului, veșnicul cuceritor de inimi? Pentru ce nu i s-ar arăta și scăderile ce sunt legate de un astfel de suflet închinat cultului femeiei?

Pentru ce Zmeul Zmeilor ar fi veșnicul nedreptățit, de care se leagă tot ce e urât, tot ce e rău, tot ce e crud și fioros? Pentru ce toată lumina de o parte și tot întunericul de alta? Pentru ce toată dragostea pentru Făt-Frumos și toată groaza pentru Zmeul Zmeilor? Așa a voit imaginația poporului, imaginație îngustă, simplistă și tiranică, care nu înțelege mijlociile și nuanțele!

Dar e timpul ca acest „proces“ pe care l-a făcut poporul de veacuri zmeului să fie revizuit, e timpul ca aureola ce încununează fruntea lui Făt-Frumos să fie cercetată mai cu scumpătate. E timpul ca acești eroi ai basmelor noastre să fie înfățișați sub o lumină mai pătrunzătoare, mai cercetătoare, din care să răsară nu numai silueta lor mărită, ci și trăsăturile mai fine, ce fac cuprinsul vieții intime.

Și această „revizuire“ a unor nedreptăți seculare a făcut-o Victor Eftimiu. Lucru nou la noi, desigur, dar ceva mai vechi aiure, unde e o întregă literatură de „reabilitare“, ierte-mi-se cuvântul, a urgisiților. Astfel a fost „reabilitat“ Cain de către Leconte de Lisle, acest Cain care nu ceruse doar să trăiască și care nu avea nici o vină într-o crimă ce fusese hotărâtă mai dinainte de către Iahveh:

*Prie et prosterne-toi. Je resterais debout.
Le lâche peut ramper sous le pied qui le dompte
Glorifier l'opprobre, adorer le tourment,
Et payer le repos par l'avilissement:
Iahveh peut bénir dans leur fange et leur honte
L'épouvante qui flatte et la haine qui ment.*

*Je resterais debout ! Et du soir à l'aurore,
Et de l'aube à la nuit, jamais je ne tairai
L'infatigable cri d'un coeur désespéré !
La soif de la justice, ô Khéroub, me dévore.
Ecrase-moi, sinon, jamais je ne plaindrai !*

...strigă Cain herubului, după cum odinioară strigase și Prometeu înlănțuit pe Caucaz lui Zeus.

Astfel au fost „reabilitați“, rînd pe rînd, Lucifer, Iuda, Don Juan, Manfred; într-o astfel de literatură s-au încercat în timpurile din urmă mai ales Anatole France și Jules Lemaitre, cu notele lor în marginea vechilor cărți, cu basmele lor „modernizate“ în care se aruncă o lumină nouă asupra unor eroi consacrați de legendă.

Și numai astfel trebuie înțeles și poemul tînărului nostru scriitor, nu ca feerie, nu ca basm, nu ca o parodie a basmelor — cum s-a crezut de unii — ci ca o *prelucrare modernă* a unui basm, cu tendința de revizuire, de o mai bună și mai cuminte împărțire a dreptății...

Să venim acum la șirul poemului nostru.

Făt-Frumos începe povestea vieții lui. Dar ce voințe acest Făt-Frumos? Își caută logodnica prin lume, istorisind tuturor în cale nenorocirea ce i s-a întîmplat. E un idealist, desigur, veșnic în căutarea *idealului*, dar e și un pierde-vară. Și cum povestește așa minunățiile rătăcirii lui, domnița, ce-l ascultase de după un copac, se îndrăgostește de dînsul și-i aruncă mărul de aur. Făt-Frumos se uită cu nepăsare la măr, nu înțelege dragostea fetei și intră în palat.

Domnița rămîne singură și tristă. S-a împlinit blestemul împăratului: alesul inimei ei n-o iubește. Sosește atunci pe neașteptate Zmeul, nedreptățitul basmelor. Făt-Frumos spusese despre dînsul că are gheare lungi, că azvîrle flăcări pe nas, într-un cuvînt, tot ce imaginația populară hărăzește cu dărnicie zmeilor...

Nimic însă nu e adevărat; e un om ca toți oamenii, un om ridicat de jos, care nu s-a bucurat de foloasele unei nașteri împărătești, dar care vrea să-și facă o împărăție singur prin hărnicia brațului său. Pe cînd Făt-Frumos e un alintat al soartei, ce nu trăiește decît în

umbra unei rochii, un veșnic îndrăgostit, Zmeul e plebeul ambițios mînat de un ideal superior și mult mai bărbătesc.

Aceasta e, desigur, o concepție nouă, plină de putere și de adevăr :

ZMEUL

...Vreau să-ți scot puțin din mîna a minciunilor brățară.
Vreau s-audă toată lumea, dragul meu Vintură-Țară,
Cum că ești încurcă-lume, mincinos, lăudăros...

(uitîndu-se lung la el)

Mai întii, de-atîta vreme, nici o haină nu ți-ai ros,
Ești gătit întotdeauna... Cum așa ? Dar nu te doare
Pe gâteli să-ți treacă vremea ? Barba ta nu crește oare ?
Cînd îți pui în păr miresme ? Și apoi, alta de poftesti
Spune tuturor de față : cum te cheamă ? Cine ești ?
În povești îți spune lumea într-un fel... De trece anu,
Cînd ești Prîznea, cînd Pepelea, cînd voinicu Greuceanu.
Calul tău, ca și mustața, cînd e negru, cînd bălai,
Pe cînd eu, sărac de mine, peste tot unde umblai,
Rînd pe rînd am fost balaur omorit cu buzduganul,
Mi-a tăiat într-o poveste șapte capete țiganul,
M-ați făcut arap, ghionoaie, Strîmbă-Lemne și socot
Că p-aiurea mi se zice Statu-Palmă-Barbă-Cot.
Făt-Frumos ! Frumos răsună ! Numai numele ajunge
Ca să simți pe cerul gurei o dulceață cum te unge...
Cum să nu te-aștepte seara toate fetele-n pridvor ?
Toate fetele, voinice, te visează și te vor.

Contrastul e puternic și izbucnirea zmeului, a veșnicului urgisit, e minunată și plină de vigoare și de sinceritate. E un fel de strigăt la dreptatea noastră... Și cînd Făt-Frumos îi spune : bine, eu umblu după o femeie, dar tu ce dorești, Zmeul îi răspunde :

...Eu visez o-mpărăție !

Eu visez domnia lumii... Făt-Frumos ce face oare ?
Își alintă, își oglindă frumusețea în izvoare...
Ca s-ajung, suceam în dreapta paloșul... Tu ce făceai ?
Liniștit în largul lumii, capul fetelor suceai !

Nu scapă, cred, nimănui lumina neașteptată ce se aruncă peste chipul Zmeului și al lui Făt-Frumos... Împotriva basmelor, Zmeul e mai simpatic decît Făt-Frumos...

Trebuie să amintesc însă că autorul n-a mers pînă la parodie, și bine a făcut. I-ar fi fost lesne să facă din Făt-Frumos un fel de Don Juan antipatic, un seducător de inimi profesionist, dar atunci toată clădirea basmelor ar fi căzut. Făt-Frumos n-ar mai fi fost un visător idealist, cum rămîne și în concepția tînarului poet. Idealist ? Da, dar robul unui ideal destul de inferior. Numai atît și-a îngăduit să adauge poetul peste urzeala legendei, scoborînd eroul de pe pedestal, dar nu aruncîndu-l în noroi, ceea ce ar fi fost desigur un rău...

Și acum cei doi voinici se duc să se lupte la răcoare, iar Domnița primește să se mărite cu voievodul Buzdugan, pentru a scăpa împărăția amenințată din toate părțile de dușmani.

Astfel se sfîrșește actul întii, desigur cel mai bun, mai susținut și mai original.

*

Actul al doilea se petrece în preajma unui munte pe care se află castelul Zmeului, unde e închisă Ileana... O ceată de țărani stă de vorbă, de una, de alta, de semne rele, de zmei... Toți l-au văzut pe Zmeul Zmeilor, toți s-au înfiorat zărindu-i ghearele, focul ce-i scăpăra pe nări... Și toată această scenă, deși cam lungă, deși în afară de subiect, e totuși însemnată prin *simbolul* ce încheagă : felul cum se plămădesc legendele în popor, cum cresc, cum se măresc...

Zmeul trece apoi pe acolo, și țărani — adevărat cor antic — fug. Zmeul pleacă, dar iată că ajunge în sfîrșit și Făt-Frumos, tot în căutarea Ilenei din poveste... Dintr-o floare se ivește atunci Zîna Florilor, care nu e alta decît Domnița lui Alb-Împărat, ce fugise chiar în noaptea de nuntă. O vrăjitoare o prefăcuse în Zîna Florilor, și ea trăia acum tot în umbra lui Făt-Frumos, urmărindu-l în alergarea lui după Ileana. Scena dintre Zîna și Făt-Frumos (care nici nu-și mai aducea aminte de dînsa) e poetică, duioasă, cu versuri minunate, dar cam în afară de su-

biectul piesei. Zîna îl îndeamnă s-o iubească pe dînsa. Cu neputință. Făt-Frumos nu-i ascultă chemarea; inima lui e aiurea. Atunci Zîna, care închipuie în concepția poetului *iubirea resemnată*, se mulțumește să-și urmărească iubitul pretutindeni sub chipul unei flori...

Făt-Frumos pleacă în pădure și se încinge în sfîrșit la luptă cu Zmeul. Lupta e povestită de un flăcău, într-un chip strălucit, în versuri puternice, dar ceea ce e de reținut e iarăși *simbolul*. Flăcăul acesta a *văzut* lupta, și o povestește totuși în chipul înflorit al basmelor; el a *văzut* flăcărilor, el a *văzut* cum cei doi voinici s-au prefăcut în două roți de jar, el a *văzut* în Zmeu un balaur cu nenumărate capete, el a *văzut* totul... În acest flăcău se simbolizează din nou chipul cum se formează basmul — basmul care a urgisit atît pe Zmeu și a idealizat pe Făt-Frumos...

Lupta s-a sfîrșit. Făt-Frumos a ieșit biruitor, omorînd pe Zmeu. Cetatea Zmeului arde, iar Ileana e dezrobită. Scena ce se petrece acum este iarăși din cele mai ferme-cătoare și mai *originale*. Ne-am fi așteptat poate la cununia celor doi logodnici. Ar fi fost atunci basmul. Și nu suntem la o feerie. Peste basm, poetul aruncă o concepție originală și de altminteri foarte firească și isteată.

Ileana, în loc să se bucure de uciderea Zmeului, se întristează, căci *ea iubea pe Zmeu*, și aruncă această iubire în fața lui Făt-Frumos în versuri energice și de o fină înțelegere psihologică :

. Numai lui i-am fost soție,
El m-a strîns întii în brațe cu putere voinicească,
El știa la miezul nopții gîndul tainic să-mi ghicească,
Pe cînd tu, întotdeauna la genunchii mei plecat,
Căutai să-ți porți cuvîntul doar în pilde îmbrăcat,
Cînd venea din lupte grele, se uita la mine-abia,
Încrunta întreaga față două vorbe de-mi vorbea.
Pe cînd tu, din cale-afară de vorbareț, te-ai tîrît
Și cu ochii de femeie și cu glasul coborît,
Mi-ai cerut, de milă parcă, ce-ai fi trebuit să iei...

Nu scapă, cred, nimănui frumusețea acestor versuri, dar nu atît frumusețea, ci mai ales originalitatea lor și

adevărul adînc omenesc, care, singure, ar fi de ajuns să arate la tînărul poet o intuiție artistică din cele mai fîgăduitoare.

Făt-Frumos, infuriat, voiește să ucidă pe Ileana — cu alte cuvinte, voiește să-și ucidă *idealul*..., dar Zîna Florilor, totdeauna îndrăgostită, simbol însă al *dragostei resemnate*, răsare dintr-o floare, potolește pe Făt-Frumos, îndemnîndu-l la răbdare. Mult a așteptat, poate deci să mai aștepte. Cu răbdare multe porți fermecate se deschid. Și dacă Zmeul a știut să se facă iubit, va ști s-o facă și Făt-Frumos atunci cînd dintr-un logodnic vaporos și sentimental va ajunge soțul ce împreună dragostea cu puterea, bărbăția cu dulcea slăbiciune a iubirei...

*

Astfel se desfășoară acest poem, într-un cadru de basm, negreșit, dar cu un înțeles simbolic mult mai adînc, ce-i dă o mai mare însemnătate decît i s-ar fi putut bănui.

Putem spune însă că e o operă desăvîrșită? Nu cred... Și pentru aceasta nu mă voi opri asupra unor mici scăpări din vedere, asupra unor lungimi, asupra unor versuri nu îndeajuns de înaripate, ci asupra unui punct mai însemnat... Valoarea poemului e, desigur, în concepție, pe care am arătat-o în adevăr și ca originală, și ca îndrăzneată... Dar această concepție nu mi se pare a fi pusă în lumina cea mai puternică, așa cum s-ar fi cuvenit.

Greutatea poemului ar fi trebuit să cadă asupra Zmeului; tot poemul ar fi trebuit să fie numai un decor din care să se desprindă figura uriașe a marelui nedreptățit, a Zmeului, a stăpînitorului întunericului, a văzduhului, a scorburilor, a omului de jos mînat de idealul unei împărății, răzvrătit împotriva nedreptății soartei, a Zmeului care s-ar fi putut ridica la înălțimea unui Titan, a unui Lucifer, a unui Cain.

Zmeul lui Victor Eftimiu este însă foarte departe de a avea, de pildă, sufletul vulcanic al lui Manfred, eroul lui Byron.

„Din tinerețe, sufletul meu n-a privit pămîntul cu ochi de om. Setea năzuinței lor nu era setea mea. Ținta vieții lor nu era ținta mea, bucuriile, necazurile, pasiuni-

nile, însușirile mele mă înstrăinau de gloata lor ; aveam chipul lor, dar nu aveam nici o dragoste pentru carne vie. Nu puteam împlîni și potoli firea mea, căci trebuie să slujească cine vrea să comande ; trebuie să mîngîie, să roage, să pîndească în orice clipă, să se strecoare în orice loc, să fie o minciună vie dacă vrea să ajungă un om puternic în cetate, și astfel e gloata ; disprețuiam să mă amestec într-o turmă, turmă de lupi, chiar de ar fi fost s-o conduc eu... Bucuria îmi era în singurătate, pentru a respira aerul greu al culmelor înghețate ale munților, pe care păsările nu îndrăznesc să-și facă cuibul, unde aripa gîzelor nu vine să atingă granitul fără iarbă, pentru a mă scufunda în torente și a mă rostogoli în repede a vîltoare a valurilor, pentru a urmări în timpul nopții luna călătoare, stelele în mersul lor, pentru a privi fulgerile strălucitoare pînă ce ochii mei se tulburau, sau pentru a vedea foile risipite cînd vînturile toamnei cîntau cîntecul lor de seară. Aceasta era petrecerea mea, și mai ales plăcerea de a fi singur ; căci dacă fapăturile din speța din care eram, cu dezgust de a fi, mă întîlneau în cărare, mă simțeam degradat și căzut pînă la dîsele, și nu mai eram decît humă...”

Zmeul lui Victor Eftimiu nu e nici Satana, pe care Carducci îl cîntă în versuri atît de puternice :

*Salute, o Satana,
O ribellione,
O forza vindice
De la regione !*

*Sacri a te salgono
Gl'incensi e i voti !
Hai vinto il Geova
Dei sacerdoti.*

...Dar nu voiesc, desigur, să strivesc pe tînărul Eftimiu sub aducerea-aminte a unui Carducci, a unui Byron sau a unui Leconte de Lisle ; obiectul poemului său ne deșteaptă totuși amintirea unor capodopere universale... Nu puteam face altfel... Trebuie să recunoaștem că Zmeul poetului nostru, deși are în *esență* ce au marii lui frați

din literatura apuseană, nu i se dă locul cuvenit în poemul *Înșiră-te mărgărite* ; nu e eroul ce pășește pe întiul plan al poemului, nu are mărimea, rotunjimea, înălțimea unui Titan sau a unui Prometeu înlănțuit... Figura lui e izvorită mai mult din fantezia poetului decît dintr-o imaginație în adevăr creatoare ; ea se pierde întrucitva în decorul basmului și al feeriei. Și ca o dovadă a celor ce spun, să ne gîndim o clipă cu cît ar fi fost mai puternic și mai original sfîrșitul acestui poem dacă, în loc de a face pe Făt-Frumos să ucidă pe Zmeu, poetul i-ar fi dus pe amîndoi dinaintea Ilenei Cosînzene ca să aleagă pe iubitul inimei ei. Și Ileana ar fi ales pe Zmeu. Ce răzbunare fericită ar fi fost pentru secularul nedreptățit al basmelor ! Sunt sigur că poetul va relua mai tîrziu — mult mai tîrziu — pe acest zmeu și-l va zugrăvi cu toată măreția tragică pe care acum a schițat-o mai mult, lăsîndu-ne s-o întregim prin zborul imaginației noastre...

*

Dar douăzeci și doi de ani sunt douăzeci și doi de ani. Vreamea își va îndeplini opera sa... ; maturitatea va veni să rotunjească, să desăvîrșească ceea ce tinerețea aruncă sub îndemnul inspirației...

Noi suntem fericiți că literatura noastră se poate nu numai fâli cu o operă plină de fantezie, de poezie și de originalitate, ci se poate și sprijini încă pe un talent pe a cărui desfășurare viitoare vom fi bucuroși s-o urmărim...

UN COLȚ LATIN

Într-o pădure sunt și stejari falnici, și mlădițe sfioase, ce abia își încearcă puterile, sunt și covoare de mușchi și firicele de flori sălbatice, sunt și piraie și stinci, sunt și desișuri încilcite și ochiuri de lumină — toate la un loc fac însă pădurea, cu farmecul ei, cu foșnetul de frunze și de piraie, cu osteneala urcușului și odihna poienelor, cu ciripitul paserilor, cu taina umbrarelor, pădurea vie și mișcătoare, ce trăiește prin firicelele de iarbă, ca și prin stejarii bătrâni, ce cuvintează prin atitea glasuri subțiri sau puternice, prin șoapta mlădiței sau prin freamătul zgomotos al copacilor falnici, istorisind aceeași poveste sonoră și seculară.

Așa și literatura.

E o pădure cu pietrișuri și cu pajiști, cu o viață înmulțită, unduioasă, ce se arată sub atitea înfățișări, mai puternice sau mai plăpînde, mai frumoase sau mai puțin frumoase, rămînînd însă aceeași: un tot viu și proteic, *una* în ființa ei, dar *mai multe* prin felurile ei vădiri, ce își au rostul lor, mai mărunt sau mai mare, dar un rost sigur.

Ce ar fi o pădure fără mlădițe sau fără mătasa verde a mușchiului? Ce ar fi o literatură fără unele schițe fugare, fără unele tremurări de note simple și melopelice?... Ce ar fi pădurea fără cărările șerpuitoare, ce se întîlesc, se înnoadă și se desfac, unele pentru a înnîmeri la un liman, iar altele pentru a se afunda într-o încil-

citură de copaci, ștergîndu-și urma? Ce ar fi o literatură fără atitea încercări în toate părțile, încercări ce deschid citeodată priveliști largi, iar alte dăți se adîncesc în înfundături fără priveliște, fără ieșire?

Aceste iscodiri sunt firești; ele își au rostul lor: ele prepară brazda, în care se aruncă sămînța literaturii viitoare; ele sunt mlădițele ce pot fi doborîte de furtune, dar pot crește ca niște copaci trufași: pădurea de mine, literatura de mine...

Se cuvine dar o mai largă înțelegere a tuturor încercărilor de înnoire, o mai dreaptă cinstire a tuturor genurilor literare, oricît de modeste ar fi, privindu-le ca pe o nevoie, ca pe o vădire necesară cu manifestările unei vieți îmbelșugate...

Se mai cuvine însă și o măsură în judecata noastră. Trebuie să cunoaștem valoarea deosebită în sine a fiecărui gen literar, să-i gustăm farmecul atît *cît* e și *cum* e, după cum știm gusta și deosebi farmecul unei poiene de farmecul unui desiș. Să le primim pe toate ca firești și necesare, dar să punem o rînduială în gusturile noastre, în pornirile noastre; să cerem de la orice lucru numai ceea ce ne poate da și din mărginirea mulțumirii sufletești să scoatem plînatatea și adîncimea ei.

*

În pădurea literaturii noastre este un colț foarte poetic, o răcoroasă poiană, încunjurată de copaci tineri și sonori, tăiată încoace și încolo de izvoare limpezi și așternută cu un bogat covor de iarbă verde. E un loc minunat de odihnă după zbuciumul vieții; un colț pe care l-am putea numi un colț latin, prin farmecul lui potolit, prin liniștea sufletească ce răspîndește în juru-i, prin proporția liniilor, prin înfrînarea tonului, prin armonia aleasă a întregului...

Scrisul mai multor contemporani face acest colț deosebit de simpatie al literaturii noastre, dar cu deosebire cel al poezilor D. Anghel și Cincinat Pavelescu și al nuveliștilor I. Al. Brătescu-Voinești și Em. Gârleanu. Un fel rafinat și gingaș de a înțelege arta și talentul de a putea talmăci acest ideal de artă în forma cea mai adese po-

trivită leagă pe acești scriitori în aceeași școală și dau operilor lor o întipărire asemănătoare... Ca cuprins, ei plutesc în lumea mijlocie a sentimentelor, sentimente dulci, călduroase, cele mai duioase, oricând înțelese de toți, simțite de mulți, ceea ce nu înseamnă că sunt și vulgare. Dimpotrivă. Ele au ceva ales într-însele, ceva căutat chiar, dar căutarea e în nuanța lor, în aflarea fetelor nouă pe care le au și lucrurile cele mai vechi. Aici e deosebirea de așa-numiții decadenți. Aceștia caută sentimentul rar, pe care numai puțini îl simt, dacă îl simt și aceia ! E o greșală. Căutarea trebuie să se facă aiurea, în lumea lucrurilor veșnice, a sentimentelor obștești, pe care sub o formă rudimentară le-a avut poate și locuitorul peșterilor... În largul acestui „allzumenschlich“, trebuie cercetată numai nuanța sentimentului, tonalitatea lui, pe care au crescut-o vremile nouă, deșteptându-ne simțirea la chemări tot mai tainice...

Așadar, nu lucruri nouă ; ci înfățișări nouă. Accasta e o deosebire temeinică între „colțul“ nostru latin și o altă înflorire literară, deși cuvântul de înflorire nu i se potrivește prea mult. Ici-colo câte o floare ademenitoare, uneori frumoasă dar numai arare și trainică... Cel dintîi vînt o smulge, dintr-un pămînt nepregătît pentru un astfel de rod...

Și acum să ne întoarcem la colțul latin al literaturii noastre.

Sentimente mijlocii, dar rafinate, și alese cu îngrijire, niciodată trecînd în lumea măreției sau a josniciei, o fan-tezie ce se joacă, ce îmbină cu o sprintenă gingășie alcătuirii nouă și ispititoare, dar o imaginație mult mai cumpătată, mai săracă, într-o vădită neputință de a scoate din noaptea neființii ființe ce se trezesc la o viață nouă, puternică, zgomotoasă, într-o vădită neputință de a arunca aceste ființe unele asupra altora în ciocniri zgomotoase...

Ce e măreț și tragic îi scapă, dar ce e dulce, prietenos, duios, gingaș, poetic face farmecul acestui colț latin...

Și atît n-ar fi de ajuns. Pe lîngă simțire mai e și *arta*, e putința de a tălmăci simțirea prin cuvinte. Acești scriitori sunt *artiști*, sunt artiști fini desăvîrșiți, înțelegînd

toate sclipirile cuvintelor, îmbătîndu-se de sunetul lor, fără a le căuta sonoritatea în afară de orice înțeles. Ei știu alege amănuntele însemnătoare, ferindu-se de îngrămădirea lor, știu a se mărgini în îngrădirea puterii lor, adaptînd astfel forma fondului, și mai presus de toate, au o măsură și-o sobrietate în simțire și expresia ei cu adevărat latine. De aici și „colțul latin“.

Însușirea culturii latine, și mai ales — în ceea ce ne privește pe noi — a culturii franceze, am mai spus-o și altă dată, a fost o mare fericire pentru literatura noastră. Lăsînd la o parte unele imitații fără însemnătate, și ca imitație și din pricina modelelor imitate, prin cunoașterea îndelungă a acestei literaturi atît de fine și de măsurate, am ajuns să avem astăzi în mijlocul nostru un colț răcoros, poetic, grațios, în care charitele străvechi se adăpostesc adese și în care e bine să venim și noi cît mai adese : într-un cuvînt, un „colț latin“.

CURENTE LITERARE...

E cald. Un tânăr spune altuia :

— Dă-mi o foaie de hîrtie.

— Voiești să te răcorești ?

— Nu, dar dă-mi-o.

I-o dă. În loc însă să-și facă puțin vînt, în loc să facă un *curent* de aer, de care ai avea atîta nevoie, tînărul se pune să scrie... Îl privești înminunat. Serie, serie... La urmă, tot un curent e la mijloc, căci acest tînăr, palid, cu obrajii supti, cu privirea obosită, nutrește în sufletul lui neînțeleș de ceilalți o mare rîvnă : voiește să facă un curent în literatura neamului nostru... Trăim încă în epoca curentelor literare, la îndemîna oricărui tînăr de provincie, neîndeajuns de format de o cultură făcută la întîmplare, dar ale cărui năzuințe trec dincolo de puterile lor sufletești, adevărate...

*

După doctrina pozitivistă a lui Auguste Comte, omenirea a străbătut în felul de a cugeta trei vârste bine hotărîte : *vîrsta teologică*, primitivă, în care s-au încheșat toate religiunile și concepțiile de lume, de unde principiul succesiunii nestrămutate a fenomenelor e înlăturat. Omul își închipuie că orice fenomen e un act spontan al unei forțe nevăzute, al unui puternic agent, care cu mințea lui devine un dumnezeu. De aici fetișismul, politeismul, ca apoi mai tîrziu, cînd prin generalizare, toate aste

forte se reduc la o singură forță generatoare, și mono-teismul.

A doua vîrstă e *vîrsta metafizică*, în care omul, băgînd de seamă statornicia fenomenelor, nu mai crede în forțe cerești, înlocuindu-le prin niște abstracții, prin niște puteri cu însușiri ascunse nu dincolo de lumea noastră, ci într-o regiune nepătrunsă încă a aștei lumi. E vîrsta în care omenirea credea în principiul vital, în cauza finală a naturei și în atîtea entități metafizice... Abia mai tîrziu a venit *vîrsta pozitivă* sau a științei, ce se silește a cerceta succesiunea și asemănarea dintre fenomenele externe și prin mijlocirea căreia ajungem a prevedea aceste fenomene și a le folosi, de se poate, după nevoile noastre. Știința nu e decît înregistrarea metodică a faptelor și stabilirea legăturilor dintre dîsele.

*

Frumoasă teorie...

Dar dacă am aplica-o la literatură, și mai ales la *critica literară*, am putea-o reduce numai la două faze, la două vîrste.

În faza întîia, se credea că menirea criticei e de a face curente, de a tăia noi îndrumări literaturei, ca și cum aceste curente s-ar putea stabili în chip arbitrar și spontan, ca și cum între *fapte* n-ar fi o succesiune strînsă, la adăpost de orice voință arbitrară.

Iar faza a doua a criticei, mai mult sau mai puțin științifice, e faza de lămurire a operelor de artă, de interpretare a frumuseței lor, a înfăptuirii lor prin atîtea pricini din afară sau dinăuntru, de înregistrare metodică a curentelor așa cum ele se încheagă prin puterea înterioară a lucrurilor, și nu din îndemnul micilor tirani ai condeiului...

În orice țară din lume, omenirea a ajuns în această a doua fază — *științifică, pozitivistă*.

Noi suntem încă în faza primitivă, teologică. Credem în arbitrar, credem într-un naiv raționalism... După cum odinioară neamul nostru avea plăsmuitori de limbi, arhitecți nechemăți, rămășițe ale raționalismului veacului al XVIII-lea, ce aplicau sărmanului nostru grai strămoșesc

anumite principii abstracte, ce-și închipuiau că pot crea ei o limbă fără nici o legătură cu adevărata limbă vie, curgătoare și în veșnică prefacere prin atâtea tainice înrîuriri, ce se pot cel mult căuta, dar niciodată înlocui după voință; după cum, așadar, la jumătatea veacului trecut am avut fetișismul limbistic, tot așa acum avem fetișismul literar... Trăim în vremea „curentelor“ literare, a „școalelor“ literare...

Nu e revistă din București sau din cea mai depărtată provincie a țării noastre care să nu-și propună ca țintă o nouă îndrumare a literaturii noastre, nu e critic, om mai în vîrstă, sau încă student înfumurat, care să nu se creadă chemat a schimba literatura din temelii, care să nu se creadă șef de școală, primenitor al neamului nostru, care să nu-și îngroașe vocea, plină de însemnătatea menirii sale pe aceste plaiuri fericite de a-l hrăni... Suntem în țara profetilor. E drept că Marele Profet și-a îndreptat activitatea aiurea; au rămas în schimb mulți alți profeti mărunței, copii grandomani, sau vîrstnici ce se încăpăținează a fi tot copii, cari vaticinează mereu. Ai crede că la glasul lor se ridică literatura noastră, după cum odinioară se ridicaseră pietrele la sunetul lirei lui Amfion, pentru a înălța zidurile Tebei...

Suntem la început încă.

Oriunde aiurea revistele — franceze, germane sau engleze — nu înțeleg decît să fie o culegere periodică de literatură bună, aleasă de oameni de gust. La noi, orice revistă e o mică tribună a unei mari vanități de a-ți croi un rost atunci cînd nu ai nici unul, de a învăța pe alții atunci cînd n-ai sfîrșit să înveți tu, nu în cartea mare a vieții (pe care niciodată n-o sfîrșești), ci în cartea școlii, pe care un om cinstit trebuie s-o sfîrșească înainte de a se încumeta să tragă brazde nouă. Dar această ambiție nemăsurată mai presupune și mentalitatea haotică a epocii teologice, ce-mi amintește *Norii* lui Aristofan, admirabilul simbol al „ideilor“ nelămurite ce plutesc pentru a încurca mințile oamenilor.

„Iată norii cerului — zicea Socrate lui Strepsiade în piesa lui Aristofan —, zei mari pentru cei leneși; lor le datorăm tot, noi, sofistii, idei, cuvinte, fineță, flecăreală,

minciună, pătrundere... Ei fac să trăiască o grămadă de șarlatani, și pe ghicitorii trimiși la Sibaris, și pe doctorii celebri, și pe nătîngii pieptănați ce-și împodobesc degetele cu inele pînă la unghii, și pe vorbăreții pierduți în spațiu ce învîrt cu ușurință versul ditirambic, leneși pe care norii îi hrănesc pentru că-i cîntă...”

*

Dacă se simte nevoia unui „curent“ în zilele noastre, atunci se simte desigur nevoia unui curent de aer sănătos, care să măture de pe cer acești „nori“ atît de primejdioși literaturii românești.

UN EVENIMENT LITERAR : *ÎNȘIRĂ-TE, MĂRGĂRITE,*
DE VICTOR EFTIMIU

Victor Eftimiu, tinărul Victor Eftimiu — căci prea e tinăr pentru a se putea supăra — e destul de bine cunoscut în Ardeal. A scris la *Țara noastră*, la *Tribuna*, la *Lupta* și la *Luceafărul*, așa că în credința multora acest strănepot al soldaților lui Paulus Aemilius trece drept ardelean...

Cetitorii de peste munți i-au gustat desigur fantezia poetică, ingeniozitatea cronicilor rimate sau nerimate, pitorescul povestirilor lui din Munții Pindului, pe care le-a sămănat cu dărnicie, cu o vădită nepăsare și chiar neglijare. Cetitorii au apreciat mai ales ușurința cu care tinărul scriitor trecea de la un gen la altul, negreșit fără nici un gând de înnoire sau de a aduce o notă personală, dar totuși cu un vădit talent firesc, necultivat încă, ce nu se cunoștea pe sine și nu putea să-și găsească o albie proprie. Era ceea ce s-ar putea numi un talent nefixat încă, un talent vagabond, ca acele piraie de primăvară care la topirea zăpezilor își caută o scurgere pretutindeni fără să și-o găsească vreodată; astăzi alunecă pe aici, mine pe dincolo. Așa și tinărul scriitor încerca în toate părțile fără a avea răbdarea de a adânci, de a se sta-tornici. Marele muzicant Gounod spunea: „Le talent est un torrent, mais avec des quais“. Victor Eftimiu era și el un talent, dar fără „cheiuri“; îi lipsea stăruința, îi lipsea uneori avântul, iar alte dați nu știa trage brazda mai largă, mai cuprinzătoare, și mai presus de toate,

n-avea o *originalitate*. După cum eroul lui Chamisso, Peter Schlemihl, își căuta umbra, Victor Eftimiu își făcea impresia că-și caută originalitatea, fără s-o poată găsi. Cîteva ani am privit la aceste încercări, negreșit simpatice, dar care nu pot fi privite totuși decît ca niște încercări; ele erau ca niște simple vocalizări înaintea melodiei frumoase, pe care o așteptam cu toții.

Aceasta o pot spune acum, după ce așteptările s-au înlăptuit. Un scriitor nu știe adevărul asupra lucrărilor sale decît cînd o operă de valoare deosebită le aruncă pe celelalte într-o umbră nu întotdeauna meritată. Atunci fiecare își poate îngădui, fără de a fi bănuț de rea-voință, să spună ce crede despre activitatea începătoare a scriitorului, chiar cu o vădită pornire spre micșorare, pentru a pune și mai în lumină opera zilei, biruitoarea clipei de față. Iar cînd acest „opus saliens“ nu vine, se întîmplă adesea ca scriitorii să rămînă pentru totdeauna în dulcea iluzie a talentului lor, căci dacă și iadul e așternut cu bune-voinți, cu atît mai mult această lume sublinară cunoaște prea bine ce e indulgența, ce e tăcerea îngăduitoare și lauda aruncată ușurel de pe buze prietenești...

*

Poemul „feeric“ *Înșiră-te mărgărite* a fost jucat pe scena Teatrului Național din București, așa că e cunoscut de miile de spectatori ce l-au aplaudat cu atît entuziasm, apoi a fost publicat în *Luceafărul* (e drept că nu în forma lui definitivă), ce l-a făcut cunoscut și cititorilor din Ardeal. Ar fi deci de prisos să povestesc cu de-a-măruntul cuprinsul celor două acte, lucru pe care l-am făcut de altminteri într-o conferință la Universitatea din București și într-un articol în *Convorbiri literare*. Aci, mă voi mărgini numai să desprind înțelesul mai larg ori mai filozofic al poemului, care, departe de a fi numai o *feerie*, după cum l-a consacrat presa regatului, are o perspectivă mult mai vastă și o originalitate mai temeinică.

Însemnătatea poemului *Înșiră-te mărgărite* e mai întîi de a-și fi scos subiectul din materialul urzit de fantezia și de imaginația bogată a neamului nostru. Făt-Frumos, Ileana Cosînzeana, Zmeul Zmeilor sunt eroii acestui poem,

după cum sunt și eroii unui întreg ciclu de basme și de legende populare, ale căror rădăcini merg mult mai departe, pînă în adîncul strat al arilor primitivi, dar care sub forma aceasta încheagă totuși o comoară națională.

O operă literară izvorită din mijlocul acestui element folcloristic era menită chiar de la început să placă tuturor, și copiilor ce mai sunt încă legănați de frumusețile basmelor, și la oameni mai în vîrstă, cărora le place să li se evoce niște timpuri fericite... Dar pînă aci suntem în *feerie*, ne învîrtim în basm. Meritul poetului ar sta mai mult în dibăcia în care știe învia niște figuri pe de-a întregul întocmite de imaginația poporului, în meșteșugul versului, în poezia cu care ar învălui pe acești eroi, de altminteri atît de ușor de poetizat.

Am spus însă chiar de la început că poemul lui Victor Eftimiu se ridică deasupra unei feerii. Poetul a prelucrat materialul folcloristic. Dacă arta, după teoria lui Bacon, este omul adaos naturei, în *Înșiră-te mărgărite* poetul s-a adăugat imaginației populare pentru a face o creație personală, privind într-o lumină nouă și neașteptată pe acești eroi consacrați de legendă într-un anumit fel.

La elementul feerie se alipește și meritul unei concepții originale, de o fină nuanțare psihologică... E drept că această concepție n-a fost realizată în chipul cel mai energic și mai vădit, dar nu i se poate tăgădui ființa ei...

În poemul lui Victor Eftimiu se povestește eterna luptă între cei doi eroi, Făt-Frumos și Zmeul Zmeilor, pentru stăpînirea frumoasei Ilene Cosînzene; dar această luptă, atît de prielnică lui Făt-Frumos în basmele noastre, este întrucîtva prefăcută de poet... Simpatia lui nu merge către alintatul de soartă Făt-Frumos, ci mai mult către Zmeu, care, departe de a fi monstrul din basme ce scuipe foc și are șapte capete, e în concepția poetului un om ca toți oamenii, ridicat de jos, un plebeu viguros și răzvrătit împotriva destinului nedrept, un ambițios mînat de un ideal superior: ideal de a-și cîștiga, el, omul de rînd, o împărăție, fie prin volnicia brațului său, fie prin răpirea unei fete de neam mare. Iată de ce a furat pe Ileana Cosînzeana, care avea să aducă cu dînsa o împărăție...

Alături de acest Zmeu, figură în adevăr titanică, Făt-Frumos, copil răsfătat, tînăr blond efeminat, suspinător statornic după Ileana, al cărui ideal se mărginește la cucerirea unei femei, pe care nu fusese în stare s-o păzească, ne pare mult mai micșorat... În această răstălmăcire a basmului stă meritul cel mai curat al poetului, și în creația atît de personală a Zmeului, în care sunt toate elementele unei mari creații poetice, fără a fi însă și în chipul cel mai fericit aduse la înfăptuirea lor estetică...

*

Numai asupra acestui lucru îmi pusesem ca țintă să stăruiesc... Poemul lui Victor Eftimiu e mai mult decît o feerie; locul lui în literatura noastră e mai însemnat.

Peter Schlemihl și-a găsit umbra și Victor Eftimiu și-a găsit originalitatea... Fantezia lui, simțul poetic, îndemînarea la versificație, o deosebită pricepere scenică îl îndreptățesc de a cerceta și mai departe în largul cuprins al basmelor noastre pentru a scoate opere nouă, cu o întipărire personală, în care poezia poporului să se îmbine cu fantezia și spiritul inventiv al poetului, ca și în *Înșiră-te mărgărite*, care în începuturile noastre teatrale a fost un adevărat eveniment literar.

NOTIȚE ASUPRA CELUI DIN URMĂ VOLUM AL LUI CARAGIALE

Caragiale !

Am mai scris două articole asupra lui Caragiale¹, pe care nu le privesc totuși decât ca pe niște notițe marginale, ca pe niște impresii înfrinate de dorința de a rămâne cumpătat, departe de ceea ce s-ar putea numi „cultul“ lui Caragiale, dar și mai departe de pornirea multora de a dărâma idolii unei generații, din rîvna de a fi cei dintîi vestitori ai amurgului zeilor.

Nu cred că a venit încă vremea de a închea o judecată cuprinzătoare, hotărîtoare, asupra operii lui Caragiale. Trăim încă sub înrîurirea ei vie, dar mai ales, am fost crescuți sub farmecul ei.

Cine dintre noi nu și-a îndreptat pașii șovăitori către teatrul unde se jucau comediile lui Caragiale, atunci cînd teatrul ne părea o lume plină de farmece și de taine, atunci cînd teatrul era cei dintîi ochi de femeie sclipitori sub lumina rampei, cele dintîi sînuri goale, cea dintîi ispitire a unei vieți rătăcitoare împodobită de înșelătoare arătări, cea dintîi bătaie grăbită a inimii și poate cea dintîi întîlnire de dragoste?... Și apoi, odată intrat în teatru, cine nu s-a lăsat ademenit — în acea fericită vîrstă a copilăriei ! — de atîtea cuvinte de duh, de atîtea tipuri pe ale căror originale le mai cunoșteam încă în binecuvîntatele noastre orașe de provincie ? Cine n-a deschis

¹ *Critice*, vol. I și II. (În vol. de față p. 155—166).

ochii asupra lumii, prin Caragiale, descoperind atîtea „schime“, smulgînd atîtea măști de pe obraze grave ? Cine n-a silabisit ceva mai tîrziu abecedarul vieții în piesele și schițele lui Caragiale, atît de necruțătoare față de toate micimile și mai ales față de toate aparențele ?

De Caragiale se leagă toate aceste amintiri ale copilăriei și mai apoi ale tinereții... Tipurile lui fiind luate din realitatea, risipită, ce-i dreptul, în multe exemplare și concentrată de artist într-o singură icoană, au ajuns adevărate simboale, au dobîndit o viață mult mai puternică decât a atîtor oameni ce trăiesc. Cuvintele de spirit ale lui Caragiale, așa de incisive, au prins pe dată și s-au rostogolit prin lume, pentru a intra în limba noastră zilnică... Unele dintr-însele au ajuns amenințătoare ; nu le poți ocoli ; le întilnești pretutindeni ; cînd îți se pare că nu le mai auzi, le întrebuițezi tu. Ele trăiesc în miile de guri ce le rostesc fără să se mai gîndească la izvorul lor. Sunt cuvinte ce au rămas cu un anumit înțeles dat de Caragiale. Expresia „micile economii“, de pildă, va păstra multă vreme în silabele ei ironia pe care le-a turnat-o cel mai corosiv dintre scriitorii noștri de azi.

Și, cînd atîtea înrîuriri sentimentale se răsfrîng din opera lui Caragiale, cum am putea-o judeca în toată nepărtinirea ? Cînd fiecare vorbă a lui găsește încă un răsunet în noi, cum am putea-o cîntări cu scumpătate ? Cînd cu toții am cunoscut undeva pe Ghiță Pristanda, pe conu Leonida sau pe Cațavencu, cum am putea să nu-i socotim nemuritori, tot așa după cum generația trecută socotea nepieritori pe coana Chirița și pe Guluță ai lui Alecsandri ? E la mijloc o legătură sentimentală. Trebuie să mai lăsăm să treacă ceva vreme... Bănuiesc totuși că judecata viitorimii nu va fi atît de caldă și de priincioasă cînd „tipurile“ lui Caragiale vor fi dispărut cu desăvîrșire. Căci încep să dispară... Multe din ele nici nu se mai găsesc. Cei ce vin în urma noastră le privesc cu mirare, întrebîndu-se : au fost oare vreodată cu adevărat ?

Nedumeriri grele se ridică așadar în preajma operii lui Caragiale, la care e primejdios să răspunzi cu grabă. Ea poartă în cutele ei atîtea elemente de succes trecă-

tor ; ea încheagă într-însa atât de mult actualitatea plină de tot ce ne înveselește pentru o clipă, plină de toate „grimasele“ pe care le luăm drept atitudini veșnice, încît cred că e mai nimerit să așteptăm puțin înainte de a statornici o judecată obiectivă.

„Fie de orice școală — scrie undeva Caragiale —, de orice gen, de orice dimensiune și proporție, aibă tendință sau nu, urmărească sau nu vreo teză, dacă e insuflată de un talent, opera va fi și va trăi, puțin importă cît : o clipă, un veac ori mai multe. Oricît va trăi, dacă a trăit e destul. Între a nu fi și a fi e o nemărginire, față cu care deosebirile de durată a ființelor sunt reduse la nimic.“

Pusă astfel problema (și parcă scriitorul a bănuț că o să i se pună cîndva și lui), negreșit că opera lui Caragiale a trăit, că trăiește încă...

E întrebarea însă : o clipă, un veac, sau mai multe ? „Puțin importă“, adaugă scriitorul.

Iată ceva de care nu prea sunt sigur. Dimpotrivă, aș fi pornit să cred că „importă“ foarte mult.

*

Asupra volumului de *Schițe nouă* (sau *nouă*, cum stăruiește Caragiale într-o ortografie care poate să fi fost a unei alte generații), am puține lucruri de zis, și nu tocmai bune.

Afară de cele cîteva povestiri ca *Kir Ianulea*, *Calul dracului*, *Făt-Frumos cu moș în frunte*, prelucrate după alți scriitori sau traduse, în care deci autorul n-a pus decît măiestria de a povesti, și nicidecum invenția sa, afară de aceste basme, celelalte schițe, în cea mai mare parte, nu sînt *nouă*, ci *vechi*, în genul de mai demult al lui Caragiale, dar curgînd dintr-un izvor foarte ostenit, ca să nu zic aproape sleit... Impresia aceasta e bătătoare la ochi. Poate că și noi am mai îmbătrînit și nu ne mai lăsăm încîntați cu lucruri ce ne cîștigau odinioară atât de repede. Acum ne obosesc.

Să cercetăm în grabă cîteva din ele.

În *Partea Poetului* găsim de la început o notă poetică. Dumnezeu a împărțit oamenilor bunurile pămîntului. Fiecare a luat ce a apucat mai repede. Numai Poetul a venit mai tîrziu. Dumnezeu îl roagă să mai aibă răbdare și, pînă va găsi și lui ceva, să se întoarcă puțin pe pămînt. Se întoarse deci Poetul pe pămînt, încurcînd pe oameni cu sfaturile lui.

Pînă aici e fantezie și poezie, dar citiți mai departe :

„Pe altul l-a povățuit cu blîndețe să nu mai bea bere, că berea multă timpește. Acela, pesemne timpit gata, i-a zis o vorbă foarte proastă și i-a turnat o halbă în cap.“

Din poezie am căzut în trivialitate... Tot restul fanteziei se clatină între poezie și între vulgaritate... Poetul găsește „natura sublimă chiar în furoare“ (efect vechi !); un diplomat „l-a consiliat de dinapoi, să zboare pe scară-n jos“; niște fete l-au „tachinat“; poetul povestește în stil „nobil și susținut“... Și tot așa mai departe pînă la urmă, suntem martori la zdumicarea unui subiect frumos și simbolic în mici efecte învechite și în cuvinte banale.

...Vă aduceți aminte de vechea schiță a lui Caragiale intitulată *Reportaj*, în care tînărul Caracudi plămăia cu atîta istețime articole de reportaj pentru ziarul „Revolta națională“. Era o desfătare...

În *Schițe nouă*, Caracudi se arată iarăși, dar ca o fantomă, fără a mai ști să ne înveselească... S-a însurat; are copii pe care îi cheamă : Traian, Decebal, Aurelian, Mircea, Dan... Unde sunt timpurile cînd rîdeam de atîta lucru? Unde sunt timpurile cînd ni se părea delicios un titlu ca acesta : „*Arta fără tendință și tendința cu artă* sau *Arta cu tendință și tendința fără artă*“?... Desigur că am îmbătrînit. Avem rîsul prea scump...

...Nici *Antologia* de scrisori anonime nu ne mai poate descreți fruntea...

Avem amintiri. Am mai citit adese așa ceva — chiar în Caragiale. Iar cînd ne dă filozofia anonimelor, ne supără în dragostea noastră pentru frumusețea limbii românești : „*Exigențele sociale paralizează adesea fruncheța*

onestă; un individ nu le poate ușor înfringe în orice moment; în fața lor devine *laș*; poate însă avea *curaj* să fie *franc* pe ascuns“.

La ce bun să stărui mai mult. Voiam să fac numai o notiță.

În *Schițe nouă* nu avem nimic nou, avem numai umbrele de pe zid ale unor oameni ce păseau odinioară, virtos, ca niște ființe vii...

Vor mai păși *oare vreodată*?

LITERATURA, PUBLICUL ȘI STATUL

[I]

Se citește acum mai mult ca altădată. O auzim cu toții și, desigur, așa și e. Cărțile se vînd mai mult sau, mai ales, se vindeau acum cîțiva ani, căci, după cît se pare, de vreun an librăria literară românească, dacă nu descrește, stă pe loc. Editorii se arată mai sfoși, lăsîndu-se ademiniți de alte întreprinderi mai rodnice. Volumele vin mai rar. Trec chiar luni fără nici o noutate literară. Să sperăm însă că această încetineală e numai vremelnică și că după puțină odihnă activitatea literară își va continua mersul ei, care, neîndoios, e progresiv.

Cui se datorește această îmbucurătoare schimbare o știm cu toții: se datorește mișcării de acum cinci-șase ani din jurul *Sămănătorului*, al cărui trîmbițaș a fost mai ales d. N. Iorga, temperament sorocit pentru mișcare, pentru agitație, pe terenul cultural, mai întii, și pe cel politic, mai în urmă. D. Iorga are căldură, are elocință, are deci darul de a se face ascultat, și dacă nu convinge totdeauna, învinge adese, prin stăruința și energia cu care își apără credințele... Unde e d. Iorga, ești sigur de o mișcare. Adus la vechiul *Sămănătorul*, era firesc să-și facă o tribună zgomotoasă din paginile acestei modeste reviste, citită de puțini, ca orice revistă literară. Cu dînsul d. Iorga aducea nu numai un ideal — care putea fi discutabil —, dar aducea mai ales un temperament din cale-afară de plin de viață, de vibrant, mai aducea o suflare de război, de om care nu se culcă decît în cortul de luptă, pentru a fi

gata a doua zi împotriva dușmanului. Iar dacă n-are dușmani, și-i face... Nimic nu-l costă, nimic nu-l doare... E o dragoste de luptă dusă uneori prea departe, nu numai pentru binefacerile pe care trebuie să le aducă orice ciocnire, ci pentru frumusețea ei în *sine*...

Știind lucrurile aceste, scriu lucruri de demult, cari încep aproape să se așeze în scurta noastră istorie literară! Sunt așa de aproape, și ni se par totuși atât de departe! În ce mă privește, mă gândesc chiar cu oarecare emoție... Sunt anii începutului lucrului meu literar, atât de zguduiți și întâmpinați cu atîta vrăjmășie, încît mă mir că am putut străbate... Căci am luat și eu parte — o parte foarte neînsemnată, de altminteri — la această epocă de *Sturm-und-Drang*... Din nenorocire însă, nu eram cu *năvălitorii*, ce se înstăpîneau peste literatură și peste publicul cititor... Dimpotrivă, eram un inundat; eram o pietricică ce vrea să se împotrivească torentului spumegos. Așa mi se părea mie că se exagera prea mult, că dintr-un *gen* literar se căuta a se face un ideal pentru întreaga literatură, că critica acestui curent nu era nepărtinitoare, că se încununau talente ce nu existau și că se laudau într-o măsură neîngăduită unele talente cînd îndeplineau anumite condiții ce n-au vreo legătură cu arta. Mi se părea atunci, și mi se pare și acum după atîția ani. Și am spus-o, îmi închipui, cu destulă cuviință. A fost de ajuns pentru ca fulgerele să se năpustească asupra mea... Îmi amintesc și acum emoția cu care deschideam *Sămănătorul* la paginile din urmă.

Rar lipsea vreo notiță răuvoitoare, vreo încercare de asasinat literar, vreo violență de prisos, sau numai vreo aluzie... Timpuri! Cît par de trecute și de uitate aceste mici lucruri! Și ca mine, și alții cițiva... Primeam pe tăcute, iar alte dăți nu tocmai pe tăcute, această răsplată nemeritată a unei independențe ce ar fi trebuit poate încurajată. Dar nimeni nu se gîndea la încurajare. Curentul trecea biruitor, călcînd în picioare firele de iarbă semețe. Și e o ironie a soartei că unele din aceste fire s-au ridicat după trecerea ropotului zgomotos. Dar mai e și o învățătură cam veche. Nimic nu se poate crea din nimic și nimic nu se poate distruge dacă e, cu toată înverșunarea

oamenilor și a împrejurărilor. Lucrurile își au soarta lor, ele își au creșterea și pieirea lor, ce stau în cuprinsul lor, și nu în afară... Pornirea și violența sunt de prisos. Nu folosesc nimic; înăspresc numai relațiile dintre oameni, pot tulbura cîteva clipe opinia publică, dar numai cîteva clipe. La urmă: *birui-va gîndul*, după cum spunea d. Maiorescu. Birui-va dreptatea și fără truda zădarnică a oamenilor...

...Dar condeiful mă fură în amintiri personale. Sunt ani de cînd am tăcut. Și aș avea atîtea de spus, atîtea glose de adăugat în marginea vremii și a împrejurărilor, atîtea învățături de scos. Negreșit că o voi face odată, la timp și la loc potrivit. Voi trage atunci curba acestei mișcări literare, ale cărei binefaceri nu se pot tăgădui. Dacă au fost și nedreptățiți, timpul i-a răzbunat cu destulă prisosiță, pentru a nu ne mai lăsa în suflete prea multă amărăciune. Putem vedea limpede și recunoaște cu dragă inimă ceea ce s-a făcut și fără noi sau chiar împotriva noastră.

Unul din rezultatele cele mai vădite ale acestei mișcări literare a fost cu deosebire trezirea maselor dacă nu chiar în dragostea pentru literatură, cel puțin în interesul pentru dînsa... A început să se citească mult și deci, prin reflex, să se scrie mai mult, nu zic și mai *bine*... Librăria a luat un avînt îmbucurător. Publicul a fost ispitit cătră literatură poate nu pe calea cea mai bună, mai nobilă și mai ideală, ci prin mijloace *militante* și prin deșteptarea unei curiozități cam mărunte. Se poate. Dar tot e ceva, și mult încă. Pe lîngă gustul pentru polemică, s-a trezit și gustul cetirei dezinteresate. Cîștigul e frumos. Rămîne acum să vedem ce anume public a fost ademenit spre literatură, și în ce măsură, pentru a putea aprecia mărimea acestui cîștig.

[II]

În foiletonul trecut ajunsesem la încheierea că cea mai norocită urmare a mișcării de la *Sămănătorul* a fost trezirea gustului de literatură românească. Mișcarea în

sine poate fi judecată în chip deosebit, în ceea ce privește *idealul* sau mijloacele de înlăptuire a acestui ideal. E un larg câmp de discuție, ce se poate ridica oricui fără frica de a se slei vreodată.

Dar în privința unei singure urmări, suntem cu toții înțeleși...

Mișcarea a avut răsunet în public. Într-o țară unde glasul celui mai bun e mai totdeauna o *vox clamantis*, e o adevărată minune că pentru o singură dată glasul cuiva a fost auzit. Aceasta se datorește puterii de convingere, pasiunii, stăruinței fără păreche a conducătorului, a *coregului*, pentru a întrebuița un cuvânt din teatrul antic, cit și chipului fericit în care coregul a fost urmat de o întreagă generație de scriitori tineri...

*

Publicul a fost câștigat, dar rămîne să vedem care anume public. Căci sunt mai multe, după cîte strate sociale avem, după cîte culturi avem și chiar după cîte vârste avem. Va trebui deci să facem mai multe restricțiuni, limitînd anume păturile ce au fost *mișcate*, ce au fost *interesate* pentru literatura națională. Ar fi o mare iluzie și o neiertată deșertăciune de a ne închipui că slova patriei a pătruns pretutindeni, că a cucerit toate inimile. Suntem încă foarte departe de acest ideal, atît de departe încît trebuie să recunoaștem că tocmai stratele cele mai alese ale neamului, fie prin situația socială, fie printr-o cultură mai largă și mai fecundă, fie chiar numai prin naștere și avere, au rămas aproape cu desăvîrșire străine de mișcarea literară din urmă și am putea zice de întreaga cultură românească... Strigătul de trimbiță n-a fost auzit de pretutindeni; la glasul ei n-au venit tocmai acei ce ar fi trebuit să vină, deoarece formează pătura așa-zisă intelectuală a țării — *inteligenta*, cum s-ar spune dincolo — și, oricum, încheagă clasa diriguitoare a statului românesc.

Mai întii, lumea politică a rămas aproape cu totul în afara mișcării literare, și cine zice *lumea politică* înțelege pe toți acei ce trăiesc din politică, ce sunt legiune, la noi ca și în obștea țărilor latine, unde pasiunea politică

frămîntă pe toți și risipește în vârtejul luptelor pe cele mai frumoase inteligențe ale neamului. Avem mai întii pe oamenii de stat, cari cele mai adese privesc cu nepăsare strădaniile citorva visători ce stăruiesc într-o activitate sterilă. Sunt firește și abateri, poate nu atît din dragostea sinceră a literaturii românești, ci mai mult dintr-o datorie mai bine înțeleasă față de neam, ce trebuie să se vadească sub toate înfătoșările, printre care sunt, desigur, alături de exportul cerealelor, și arta și literatura... Acești oameni de stat fac din cînd în cînd cîte un gest mărinimos de încurajare, își îngăduie cîteodată cochetăria de a se arăta că cunosc ceva ce se scrie în literatură și uneori chiar merg cu bunăvoința pînă a cita cîte un vers din poetul zilei, de la înălțimea unei tribune parlamentare. E și aceasta o nobilă sfortare, pe care trebuie s-o prețuim... Dar politica nu e profesia numai a oamenilor de stat; pe lingă dînșii, se alătură clasa întreagă a politicianilor, a advocaților, a oamenilor de afaceri, ce trăiesc din fărîmiturile rămase de la masa leilor.

Și această clasă se ține încă departe de literatură. Avocații citesc, desigur, și chiar după o mică statistică s-a constatat că ei sunt acei ce cumpără mai multe cărți. Dar lectura lor e cu totul profesională, mărginindu-se numai la știința dreptului, iar în ceea ce privește lectura de plăcere, literatura franceză le stă la îndemînă nu în ce are ea mai bun, ci în spuma ei ușoară și uneori vinovată, care se răspîndește peste întreg continentul mai mult decît în Franța însăși.

Tot așa și cu celelalte clase ale intelectualilor: inginerii și doctorii mai ales se mărginesc la o cultură strict profesională, rămîn aproape cu desăvîrșire străini de toate strădaniile scriitorilor noștri pentru a da neamului o literatură vrednică de a fi oglinda lui sufletească... Nu mai amintesc de pătura bogată, dar nelucrătoare, ci numai consumătoare, înalta finanță, sau clasa fiilor de familie ce trăiesc din veniturile latifundiilor — o pătură cu adevărat cosmopolită și internațională, dacă nu totdeauna prin singe, cel puțin prin educația sufletească, prin desăvîrșita înstrăinare de tot ce e românesc și chiar prin viața foarte intermitentă pe care o duc în patrie.

Sfortările literaturii mai noi și a mișcării din jurul *Sămănătorului* au fost așadar neputincioase față de nepăsarea acestor clase așa-zise diriguitoare; ele au rămas deci nerodnice tocmai în terenul unde ar fi fost mai de dorit să pătrundă fertilizându-l...

Ce-a mai rămas atunci?

A mai rămas tinerimea studioasă: tinerimea de licee și de universități, care a fost cîștigată dintr-o dată și cu mare entuziasm către mișcarea nouă... Avîntul acelei tinerimi fu în adevăr înălțător și îmbucurător: de la el a plecat chiar mai apoi urzirea unui întreg partid politic, despre care nu avem a ne ocupa... Am zis că acest avînt e îmbucurător, deși nu trebuie să-l credem *definitiv*, căci mai tîrziu, cînd greutățile vechi și îndatoririle profesionale vor [cere] bani, acest avînt se va potoli poate... E drept că o altă tinerime se va ridica la loc...

Au mai fost cîștigați și intelectuali ce au o profesie culturală: profesorimea de toate gradele, de sat și de oraș, precum și alte multe bunevoînțe risipite și obscure. În sfîrșit, a fost cîștigat aproape întreg Ardealul...

Ne rămîne acum să cercetăm de ce cîștigul acestei mișcări a fost atît de *parțial*, cu lăsarea la o parte a atîtor *pături*. E vina numai a acelor *pături*, ori poate e vina și a literaturii care nu putea interesa pe toți deopotrivă?...

III

În foiletonul din urmă ajunsesem la încheierea că numai o parte din public a fost ademenit pentru literatură mai nouă sau chiar pentru întreaga literatură românească în genere. Și am arătat anume că *păturile* așa-numite culte — oamenii politici, avocații, doctorii, inginerii, înalta burghezime și finanța —, precum și *păturile* numite de Eminescu *suprapuse*, adică aristocrația îndoielnică adusă mai ales de epoca domniilor fanariote, întregă această categorie de oameni ce fac oarecum suprafața unui neam a rămas aproape cu desăvîrșire străină de literatura națională. Se cuvine acum să cercetăm pricinile adevărate ale acestei înstrăinări. După părerea mea

sunt două: una stă în cultura și în structura psihică a acestor oameni, iar cealaltă stă chiar în însăși literatura noastră, în felul cum e făcută, în nedestoinicia de a mulțumi toate gusturile din cauza unilateralității ei.

*

Să luăm mai întii publicul, acel public pe care l-am amintit mai sus, al claselor stăpînitoare și rafinate. El e uneori cult în adevăratul înțeles al cuvîntului, dar cele mai adese își dă numai osteneala de a părea cult, de a se împodobi cu toate aparențele culturii.

Cultura aceasta nu are o temelie națională, ci e mai mult străină, cu deosebire franceză. Toți românii din regat fac de timpuriu cunoștința limbii franceze, se inițiază în tainele literaturii franceze, atît de bogate și de ispititoare. Înainte de a cunoaște începuturile noastre literare, de a căpăta dragostea pentru modestul scris românesc, tinerimea, mai ales cea de odinioară (căci acum avem oarecari semne mai bune), eră cîștigată pentru vibranta literatură franceză, nu în latura ei sănătoasă, în clasicism sau în tot ce e frumos și sănătos, ci în latura ei mai ușoară, mai frivolă și adese chiar mai necuviincioasă.

Cu toții, înainte de a fi cunoscut pe un Costache Negruzzi sau pe un Grigore Alexandrescu, înghițisem o groază de romane dezbrăcate de orice rușine. Căci cunoașterea literaturii franceze nu am dobîndit-o sistematic și sub privigherea de aproape a unui profesor sau a unui pedagog, ci la întîmplare, după cum ne veneau cărțile la îndemînă, sau lăsîndu-ne ademeniți de chemările vîrstei pentru tot ce pune în mișcare o emotivitate lesne de zguduit.

Romanele ne atrag așadar de la început, și numai după ce s-a așternut acest strat de literatură cam impură vine — dacă vine — și dragostea de literatură mai senină, mai abstractă și mai plină de cugetare. Cea mai mare parte se oprește însă în această întie „bolgie“ (pentru a întrebuița un cuvînt al lui Dante); îndatoririle profesionale ne iau mai tîrziu pe dinainte, specializarea se face de timpuriu. Fiecare se îndeletnicește cu ale lui: doctorul, cu manualul de medicină, avocatul, cu codul...

Literatura rămîne ca un lucru de petrecere ușoară, în orele de oboseală, sau seara înainte de culcare. Ea nu trebuie să ceară o efortare mai prelungită a voinței. Iată pentru ce acești specialiști excelenți în ale lor se mărginesc cu literatură în domeniul destul de inferior al revistelor humoristice și al romanelor senzaționale sau scandaloase.

Dar chiar și acei ce continuă a se instrui și a ceti cu mai multă îngrijire, acei ce nu caută în literatură numai o petrecere fugară și lesnicioasă sunt de cele mai multe ori pierduți pentru literatura națională. Din școală și din copilărie au fost crescuți în dragostea unei alte literaturi, mult mai bogată, mai fină și mai variată decât a noastră. Felul cum se predă literatura română în școli e departe de a trezi adevărata dragoste pentru dînsa. În sufletul copiilor nu se deșteaptă simțul *relativităților obligatorii*. Sunt alte literaturi mai frumoase? Desigur. Dar totul e relativ. Frumuseța e relativă. Literatura românească poate fi însă modestă, dar are marea superioritate de a fi a *noastră*, și prin urmare se cuvine s-o încurajăm în toate chipurile și s-o ridicăm prin încurajarea noastră. Trebuie să fim adînc pătrunși de acest adevăr că noi nu reprezentăm decât atît cît prețuiesc manifestările superioare și esențiale ale activității naționale, și printre aceste nimic nu stă mai presus decât literatura și știința. Este deci o problemă de existență națională — adevărata existență — naționalizarea literaturii și a științei.

Această problemă ar trebui să se pună întotdeauna educatorilor, ale căror silințe să concurgă la deșteptarea dragostei și interesului tinerimei pentru manifestările culturale românești. Să le iubim mai întîi pe ale noastre și pe urmă pe ale altora!... așa s-ar cuveni să fie lozinca învățătorilor.

Și desigur nu numai în cuvinte, ci și prin fapte, prin îndemnuri și mai ales prin punere în lumină a pricinilor pentru care cultura noastră nu poate șede alături de multe altele. Împrejurări istorice ne-au împiedecat atîtea veacuri de la o propășire firească. Este deci un nex causal ce trebuie lămurit, căci numai prin înțelegerea lui se poate trezi și simțul relativității istorice de care vor-

beam, ce e de nevoie pentru a strămuta punctul de greutate al interesului tinerimei, aici, pe pămîntul nostru, de care e legată toată ființa noastră trupească și sufletească...

Acest deziderat rămîne încă de împlinit. El va fi desigur o realitate a pedagogiei de mîne.

Dar această analiză a sufletului publicului românesc ar fi necompletă dacă n-am mai adăoga, pe lîngă categoriile de mai sus, și pe cea destul de însemnată a *snobilor*. Snobii sunt acei ce afectează a avea ultimul cuvînt în orice, a se îmbrăca după cea din urmă modă, a admira tot ce e mai nou, mai îndrăzneț, mai prăpăstios, a fi cei dintîi în orice manifestație, oricît de neghioabă ar fi ea.

Firește că snobii se mulțumesc numai cu *aparențele* și se lipsesc de realități. Ei știu să pară... La noi, ei sunt reprezentați printr-o întreagă categorie de ciocii franțuziți, a căror înstrăinare nu e o mare pagubă, apoi printr-o clasă de oameni stăpîniți de dorința de a se singulariza, de a părea altfel ca ceilalți. Acești cetățeni ai patriei noastre sunt închinătorii unei arte exotice, nu pot suferi nimic din ce e românesc. Ei disprețuiesc deci literatura națională.

*

Cu acestea am isprăvit cercetarea noastră în ceea ce privește publicul. Ne rămîne acum să cercetăm și literatura de acum, în care stă o parte din vină, ca una ce e prea unilaterală.

IV

Ne rămîne acum să vedem a doua pricină a nepătrunderii literaturii noastre — mai ales a celei mai nouă — în păturile culte și suprapuse.

Întîia pricină fusese, după cum știm, pe de o parte în felul cum se încheagă de la început cultura acestor pături, iar pe de alta, în specializarea timpurie, care încătușează stăruința mai departe în ogorul literaturii naționale. Cea de a doua pricină, asupra căreia ne vom

opri acum, e felul literaturii noastre, cu deosebire a celei ce se face poate și acum ca o urmare a mișcării de la *Sămănătorul*.

Această literatură e unilaterală. Am spus-o de la început, acum vreo șase ani, atunci când era o îndrăzneală s-o spui, atît se aflau de înfierbîntate și împătimate spiritele. O spun și acum, când pasiunile s-au răcit și când nu ești amenințat să treci drept un răzvrătit sau un defăimător la cea dintîi părere mai cumpătată și mai scrupuloasă.

Literatura ce s-a făcut la *Sămănătorul*, și ale cărei valori ne lovesc și astăzi, a fost o literatură exclusivă, o literatură ce stăruia numai asupra unei singure păture sociale a poporului românesc. Nu mai rămîne nici o îndoială că această pătură e cea mai numeroasă, cu mult mai numeroasă, făcînd temelia neamului nostru; nu mai rămîne îndoiala că această clasă e cea mai interesantă sub raportul politic, că i se cuvine o deosebită luare-aminte și că de la bunul ei trai, de la existența ei, atîrnă și ființa noastră, a celor pe care nașterea sau cultura ne-a ridicat deasupra. Aceasta n-am tăgăduit-o niciodată, căci ar fi o adevărată crimă de naționalitate dacă s-ar tăgădui covârșitoarea însemnătate a acestei pături, atît de obișnuite și atît de vrednice de grija noastră cea mai de aproape...

Dar una e preocuparea politică, economică și socială răsfrîntă asupra unei clase și alta e preocuparea literară, mai ales cînd i se dă un caracter de exclusivitate. Să ne înțelegem. Nu tăgăduiesc de asemenea însemnătatea poporului în literatură. Mai întîi literatura populară ne stă matoră, la noi mai mult chiar decît aiurea, de frumusețile de care e în stare această colectivitate anonimă ce se numește popor. Poeziile, basmele, legendele și atîtea alte scînteieri ale spiritului popular sunt o adevărată comoară a literaturii noastre, atît de săracă în alte privinți. Dar poporul nu e numai un făuritor de literatură; la rîndul lui, firește, el poate deveni un element asupra căruia se poate îndrepta literatura cultă sau, cu alte cuvinte, el poate deveni un motiv de inspirație. Și în adevăr, în toate timpurile, la noi ca și aiurea, s-au ivit opere literare ale căror subiecte erau luate din păturile

de jos, din țărănimie. Nu e nevoie de o înșirare de nume. Cu toții avem în amintire o serie întregă de lucrări de valoare din literatura universală: romane rusești, romane franțuzești, romane nemțești inspirate din viața celor umiliți... Dar această literatură e numai o coardă, e numai o notă a unei simfonii mult mai largi și mai bogate. Cîntecul acesta de fluier nu încheagă toată armonia suflătoare a unui întreg popor, a cărui gamă e mult mai vastă, avînd înălțimi nebănuite.

Astfel trebuie pusă problema nu pe legitimitatea literaturii *țărănești*, pentru a o numi așa cum s-a obișnuit a se numi, ci pe *exclusivitatea* ei. Legitimitatea, firește, nu i se poate tăgădui. Toate clasele sociale sînt interesante literaricește. Ca în oglinda unui lac, orice e în jur se răsfrînge în apă și se vede. Nu e nimic de zis în această privință, dar e foarte mult de zis în privința măsurii în care se face această răsfrîngere... Și am spus-o de atunci, în toiul mișcării *Sămănătorului*: nu vă duceți numai la țară, mai veniți și pe la orașe, a căror populație e mult mai restrînsă, desigur, dar care e mai cultă, mai rafinată și preocupată de lucruri mult mai înalte și mai abstracte... Literatura pe care o faceți poate fi bună, dar nu e completă, nu e toată literatura, și mi-e frică că tocmai partea cea mai bună îi lipsește.

Timpul vine acum să confirme această părere, nu atît sub raportul estetic, ceea ce va fi opera viitorului, ci prin faptul că dacă mișcarea *Sămănătorului* a cîștigat, după cum am văzut, unele cercuri, dacă a pătruns anumite mase, nu numai că e departe de a le fi cîștigat pe toate, dar s-a arătat cu totul neputincioasă față de clasele de sus, tocmai acele ce sînt mai îndreptățite de a se îndeltnici cu literatura, de a o pricepe și încuraja...

Cauzele acestui succes, pe care le-am dat în foiletonul trecut, n-ar fi îndestulătoare dacă nu li s-ar adăuga și această pricină prea vădită astăzi, după un număr de ani, dar încă nelimpedită odinioară. Dragostea pentru literatura franceză, oricît de puternică ar fi, n-ar putea înăbuși gustul de literatură națională dacă această literatură s-ar îndrepta către toți, dacă ar fi multilaterală, dacă ar cu-

prinde în cutele ei toate stratele neamului nostru, dacă ar oglindi nu numai nevoile celor de jos, ci și viața celor de sus, deșartă și zădarnică uneori, dar zbuciumată alte dăți de gânduri înalte, de pasiuni cotropitoare, de nobile năzuințe, peste care nu se poate trece fără a lăsa pe dinafară o bună parte a vădirilor sufletului omenesc și chiar ale sufletului românesc.

Căci așa suntem făcuți cu toții: vroim să ne recunoaștem în ceea ce citim, să găsim acolo icoana preocupărilor noastre, a gândurilor noastre, să mai vedem încă o dată mizeriile ce ne încâtușează viața zilnică. Și când nu le găsim pe acestea, e firesc, pînă într-o măsură, să ne ținem cel puțin în așteptare, dacă nu într-o desăvîrșită nepăsare față de o mișcare literară care trece pe lângă noi fără a ne vedea, îndreptîndu-și toate eforturile numai către o anumită pătură a neamului, foarte interesantă, desigur, în multe privințe, dar nu singura... Această e reflecția pe care și-au făcut-o, instinctiv, clasele sociale de care vorbeam, nu fără o oarecare îndreptățire. Ele s-au abătut atunci spre alte literaturi pentru a se găsi acolo...

*

Această argumentare e aproape îndestulătoare pentru a dovedi *unilateralitatea* și *exclusivitatea* literaturii de astăzi. Am putea-o numi o argumentație prin rezultate, prin efecte. Dar proba acestei afirmări se poate face și printr-o privire generală asupra mișcării literare de astăzi (sau mai degrabă de ieri), ce ne rămîne de aruncat...

V

În foiletonul trecut îmi propusesem să arunc o privire mai sintetică asupra literaturii anilor din urmă, pentru a-i dovedi caracterul de exclusivitate. Această dovadă am făcut-o și altă dată, la timp, fără a se fi luat în seamă. Au făcut-o, de altminteri, și alții cu aceeași neizbutire. Astăzi e un fapt atît de recunoscut, atît de consfințit nu numai de critica literară, ci și de întreaga opinie publică, încît pare chiar zadărnice de a stărui prea mult și în amănunte.

Istoria literară — aceea ce se va face peste două sau treizeci de ani — va scrie poate următoarele rînduri, într-un capitol deosebit:

„În România, în întîia decadă a veacului al XX-lea și mai ales odată cu întemeierea unei reviste numite *Sămănătorul*, s-a înfăptuit o vădită mișcare literară. A început să se scrie mai mult și, ceea ce e și mai însemnat, să se citească mai mult. Cuvîntul de reclamă, desigur, nu e cel adevărat, deoarece el cuprinde și nuanța unui interes, cu toate aceste, ceva asemănător — mai puțin interesul — s-a alipit pe lângă acest curent și l-a promovât. Un bărbat, o adevărată personalitate, deosebit de mobilă și de zgomotoasă, s-a pus în fruntea mișcării, îndemnînd-o, cîntînd-o, lăudînd-o, silind-o să înainteze, nu numai, cu glasul, ci și cu loviturile, cu împunsături de pinteni pînă la sînge... Într-o măsură a izbutit. Unii dintre trecătorii mai puțin grăbiți s-au oprit să vadă ce e... Literatura a cîștigat mulți cetitori noi, dar nu pe toți acei pe cari ar fi trebuit să-i cîștige. Multor dintre trecători li s-a părut că se face poate prea mult zgomot — aceștia erau discreți; iar alții au băgat repede de seamă că în noua mișcare nu găsesc ceva și pentru dînsii, pentru sufletele lor. Căci cu toții avem acest egoism de a voi să ne găsim pretutindeni. Nu scăpăm de noi niciodată. Cînd deschidem o carte, voim să găsim într-însa prelungirea vieții noastre de toate zilele... Literatura ce se făcea înșă era numai *un fel* de literatură. Nu era rea, desigur. Ea din mijlocul ei s-a ridicat un real talent, d. Mihail Sadoveanu, a cărui putere de creație părea că nu se mai sleiește, deși țîșnea dintr-un singur izvor...

Și după dînsul alți mulți, tovarăși, imitatori sau elevi... Pentru cîteva bucăți bune, innimerite, cită maculatură, cite încercări neizbutite, în care se vedea *intenția*, în care se zărea *doctrina* pusă în circulație și preamărită ca singura cu putință, ca un mijloc de renaștere a neamului! Și în vîlmășagul acesta s-au ridicat scriitorii și opere ce nu meritau această cinste. S-a făcut literatură țărănistă și, ce e mai mult, țărănizantă. Și s-a strigat prea curînd: victorie deplină! S-a văzut numai în urmă că, pe lângă elementele turbure ce se ridicau la suprafață, ceea ce e de

altminteri firesc oricărui curent cuceritor, această literatură nu numai că nu era desăvârșită (ceea ce ar fi fost greu), dar pleca și dintr-o formulă cam strîmtă, înlăturînd păturile intelectuale, clasele culte din preocupările ei. Aceste pături s-au răzbunat însă, neascultînd strigătul de trîmbiță a alaiului ce sosea.

L-au lăsat să treacă, cu oarecare nepăsare, și și-au căutat de grijile lor, ceea ce a fost desigur o pierdere mare..."

Așa va vorbi poate istoria literară, deși nădăjduiesc că într-un alt capitol aceasta va arăta cum scriitorii generației următoare au lărgit formula, dînd neamului o oglindă în care să se recunoască mai bine.

*

Cercetînd însă literatura noastră din urmă și făcîndu-i oarecum bilanțul, mai am oarecare lucruri de spus. Le voi spune în toată sinceritatea, cu toate cuvintele ce aş avea să le tac. Ne iubim generația din care facem parte : căci iubind-o, ne iubim și pe noi. Suntem ca orbii de tot ce vedem în jur, dăm o însemnătate prea mare mișcărilor din care facem parte, crezîndu-le unice. Ale noastre din ale noastre. Cunosce însă un tînăr poet care mereu exclamă, minunîndu-se : *splendidă generație, domnule !...* Firește, dacă și el face parte dintr-însa. Nici nu poți măcar zîmbi, atît e de în ordinea lucrurilor...

Nu vom intra aici în cercetarea comparativă a generațiilor noastre literare, căci, după cum se știe, o generație literară durează cam zece pînă la cincisprezece ani. Am avut deci mai multe. Nu că o vastă problemă nu s-ar putea pune, cu destulă cuviință. Dimpotrivă, e o datorie a criticului de a o pune, cu toate greutatele sentimentale ce ar putea întîmpina. Dar nu găsesc acum locul necesar și nu intră neapărat în șirul cercetării mele de astăzi.

Nu voi scăpa totuși prilejul de a arăta că literatura din vremile noastre nu-mi pare a avea rotundimea, amplexarea (pentru a întrebuița un cuvînt străin) ce i s-ar cuveni unei literaturi în genere și chiar ce i s-ar cuveni țînînd seamă de talentele reale pe care le avem printre noi...

Generația noastră o fi poate „splendidă“, dar n-a dat pînă acum opera sa definitivă ; literatura ei este fragmentară. Cunoaștem cu toții marea cîtime de „schite“, de „articole“, de „impresii“, de „cronici“ rimate sau nerimate ce vād lumina zilei. Printre ele scapără talentul, dar cele mai adese scapără numai, fără să se închege într-o lumină puternică, biruitoare...

Trăim, într-un cuvînt, într-o literatură de „essais“, de schițe strălucitoare, de lucruri mărunte, gingașe și curățele, pe care am putea-o numi fără exagerare de lumea „bagatei literare“. Acesta e adevărul, pe cît de crud ar fi el.

Genurile cele mai grele, mai trainice, care cer o sfortare mai puternică de cugetare și apoi de înfăptuire artistică, sunt lăsate în părăsire sau, cel mult, atinse în treacăt, cu grabă și deci fără succes.

N-avem roman național ; n-avem teatru național. Talentele noastre sunt prea zorite pentru a ne da ceva trainic, bine gîndit și bine încheat... O schiță ușoară ? Da, dar un roman nu. O poezioară ciripitoare ? Da, dar un poem nu. Un dialog repede ? Da, dar o piesă de teatru nu... Volumele se grăbesc totuși să apară, multe, ceea ce dă o aparență de mare rodnicie ; dar cînd cercetezi aceste volume, așa cum sunt încheate din innădirea producției zilnice și fugare, adese foarte pieritoare, care ar fi trebuit să rămînă acolo unde a apărut întii, în ziare...

Care să fie pricina acestei scăderi atît de mare a literaturii noastre de azi ? Iată o problemă foarte interesantă, asupra căreia trebuie să ne oprim, pentru a o adînci. Ea se poate lămuri atît prin considerații de psihologie, cît mai ales și prin împrejurările sociale și economice în care se dezvoltă literatura noastră.

VI

Mai încercasem în foiletonul trecut să definesc literatura noastră de astăzi, găsînd-o mai mult fragmentară, mai mult ca o bogată culegere de încercări, deseori strălucite, ca un joc de inele de aur aruncate în razele soa-

relui de vară. Printr-o comparație poetică am putea-o asemăna cu o pădure prin iarba căreia sclipesc licuricii ; acum se aprind, acum se sting, pentru a se aprinde din nou... Lumina lor tremură ca o flacăară bătută de vânt, e discretă și poetică ; cu ea însă nu se luminează întreaga pădure, pentru care rămâne numai ca o podoabă a nopților de vară. Tot așa de tremurătoare e și literatura de astăzi ; licărește, dar nu luminează ; acum pâlește, stingându-se, pentru a se aprinde din nou ca un zîmbet de chemare acoperită...

Torția lipsește însă, torția ce-și trimite raza pînă în adîncurile pădurii, prin desişuri, pătrunzîndu-le, învăluindu-le de o lumină orbitoare. Lipsesc operele de artă definitivă, închegarea din urmă a unor lungi forțări, rodul plin și copt al unei ierne ce-și așterne umezeala, al unei primăveri ce desface mugurul, al unei veri ce-l încălzește cu o lungă sărutare și al unei toamne ce-l leagă și-l întinde mînei doritoare... Se scriu *multe*, dar nu și *mult*. Scriitorii par mereu în goana unei noi lucrări ; înainte de a sfîrși una, înainte de a-i da tot luciul de care are nevoie, se grăbesc spre alte ademeniri...

Această observație cred că e prea vădită pentru a stărui mai mult asupra ei... Rămîne acum să-i dăm un temei, să-i cercetăm pricinile, pentru a o găsi destul de firească.

*

Cel dintîi răspuns ce ni s-ar da ar fi : această stare a literaturii noastre de acum [vine] din lipsa talentelor mari, a adevăratelor personalități creatoare, care deși lasă adesea să zboare de la masa lor de lucru atîtea foi nedesăvîrșite, urmăresc totuși o viață întreagă firul unei creații literare mai largi, mai bogate...

Mărturisesc că acest lucru s-ar putea susține într-o măsură.

Generația actuală n-a dat un Eminescu, un Coșbuc, un Caragiale, un Delavrancea sau un Vlahuță ; e drept că ea n-a dat încă tot ce e legitim să așteptăm de la dînsa, dar s-ar putea susține că nu e de prevăzut, după faptele cunoscute pînă acum, ca această generație să ega-

leze generația trecută în privința largimii inspirației. Nu pun în discuție trecutul. Ar fi o chestie destul de delicată și n-aș voi să aduc cuiva vreo jignire. De altminteri, nici nu mă îndoiesc de talentul contemporanilor noștri. De aceea voi lăsa cu totul la o parte acest joc atît de delicat al comparațiilor, care are mai totdeauna nenorocitul rezultat de a nemulțumi pe toată lumea, și pe acei pe care îi lauzi, și pe acei în dauna cărora faci comparația...

Înlăturînd deci această cîntărire prea subtilă, prea delicată și mai ales prea subiectivă, mă voi mărgini a studia acum chestiunea dintr-un alt punct de vedere, în care nu mai poate încăpea tăgada. Voi dovedi anume că una din primele [cauze], — și cea mai însemnată — a fărîmîtirii literaturii noastre sunt și împrejurările economice în care se dezvoltă literatura noastră de azi.

*

E știut că la noi literatura n-a fost niciodată, nu un izvor de îmbogățire, dar chiar nici un mijloc de existență. Nu s-a putut niciodată trăi din scrisul literar. A fi scriitor nu înseamnă a avea o *profesiune* ; trebuia să fii mai întîi *ceva* pentru a-ți putea îngădui apoi să te îndeletnicești cu literatura, pe îndelete, fără nici o grabă, deoarece pagina tipărită neaducînd bani, nu era nevoie s-o arunci în circulație înainte de vreme. Această desăvîrșită nerăsplătire a muncii literare e pricina că literatura noastră a fost făcută la început de boieri sau de oameni cu stare, care vedeau în scris un fel de *otium cum dignitate* sau cari aveau o sinceră dragoste pentru cultura românească. Numai în urmă a venit literatura proletarilor, a intelectualilor săraci, al căror prototip e marele Eminescu, atît de încercat de mizerie, el, care ar fi trebuit să poată trăi din belșug de pe urma penei lui geniale. Literatura însă nu i-a adus nici un ban și pentru ca să trăiască a fost silit să facă ziaristică sau să primească funcții infinite mai pe jos de meritul lui, sau, ce e și mai trist, a fost silit să întindă casca lui Belizarie pentru a cere obolul carității publice...

Acum în urmă, și ca un corolar al mișcării de la *Sămănătorul* și a trezirii gustului pentru citit în mase mai largi, munca literară a început să găsească oarecare răsplătire, zic numai o *oarecare*, ceea ce ne va da întreaga dezlegare a chestiei pe care am ridicat-o...

Începe a se câștiga *cîte ceva* cu scrisul. Firește însă că literatura n-a ajuns și la noi o profesiune ca în alte țări străine, ca în Franța, de pildă, unde se poate câștiga un milion de pe urma unei piese de teatru de mare succes. Acolo a fi scriitor ajunge pentru a trăi din larg și cu demnitate, pentru a produce deci pe îndelete, pentru a publica numai atunci cînd opera a primit toată îngrijirea de care are nevoie perfecția, fie ea chiar relativă...

La noi, în starea de acum, e numai un început de retribuție a activității literare, un început îmbucurător, desigur, dar care, atîta vreme cît e un început, are și urmări neprielnice, printre care număr chiar și fragmentarea. Literatura de astăzi... Plata este neîndestulătoare — și nu învinuiesc pe editori, căci în literatură, ca și într-o piață comercială, plata se face sub înfrîurirea cerinții publicului... Am arătat că a început să se citească mai mult, însă cerința nu e atît de mare pentru a îngădui ca scriitorii să fie răsplătiți după meritul lor, astfel ca, viața fiindu-le asigurată, să poată lucra pe îndelete, cu dragoste, și nu sub apriga înțepare a nervilor, în goana unei modeste sume.

Suntem într-o epocă de tranziții. Și, fără a fi paradoxal, trebuie să deplîngem acest rezultat neașteptat al unui început bun : retribuția scriitorilor.

În loc ca literatura să fie făcută de cîteva talente ce-și găsesc sprijinul vieții aiurea, ea e făcută astăzi de mult mai mulți scriitori ce-și caută existența într-însa, și, cum împrejurările în care trăim nu îngăduie o răsplătire mai mare ce s-ar cuveni operilor făurite în lungi ani de creație înceată, scriitorii noștri se văd siliți a fabrica numai schițe, încercări, cronice, nuvelete și alte fărîmituri literare, singurele ce se pot face pentru remunerația ce li se dă.

Dar în această privință mai sunt și alte lucruri de zis.

[VII]

Înainte de a duce mai departe firul cercetării noastre literare, mă văd silit să stărui mai mult asupra unor lucruri atinse în treacăt într-unul din foiletoanele trecute. E, anume, foiletonul în care mă întrebam dacă generația de astăzi e în adevăr „o splendidă generație“, după cum spunea un poet, sau dacă nu cumva e numai o generație de premergători ai unor vremi mai bune. Ajunsesem la încheierea, de altminteri destul de acoperit spusă, că facem cu toții numai un *început*, că suntem în clipa încercărilor, a dibuirilor în toate părțile, *nu* pentru că noi am fi începătorii literaturii românești, tot așa după cum *nu* pentru că ne-ar lipsi talentele — nici slava, nici rușinea aceasta nu ne-au fost scrise în cartea vremii —, ci pentru că trăim în așa niște împrejurări de viață ce ne silesc la fărîmitarea eforturilor noastre în lucrări mici, unele fugare, altele zadarnice, multe strălucitoare, fără a fi și luminătoare. Astfel mi se părea ursita generației noastre...

Ei bine, foiletonul acesta a avut norocul de a fi cetit cu oarecare interes și de a fi trezit printre scriitori — mai ales într-o agapă prietenească — discuțiuni contradictorii. Nu mă încumet a spune că adevărul doare, dar era de bănuț ca cele spuse să nu fie pe placul tuturor. Ne vine foarte greu să părăsim dulcele gînd că suntem cea din urmă înflorire a unui întreg șir de străbuni ce s-au jertfit pentru binele, pentru slava noastră ; că noi suntem floare îmbalsamătoare, pe cînd ei sunt ramurile negre bătute de vînt, tulpina noduroasă, vițele răsucite ale rădăcinei ce-și împlîntă firele în țărîna neagră, în loc a se răsfața la soare ; că noi suntem cununa și ei temelia ; că noi suntem capul și ei picioarele ; că ei au slujit numai ca să ducă mai departe, întărind-o, seva vieții, ce ajunge în sfîrșit, bogată în încercări, în noi, aceștia, semizei clipei de astăzi !

E firesc...

Nimic nu mă împiedică însă de a mă întoarce încă o dată asupra acestor lucruri, pentru a le cerne mai cu grijă, pentru a aduce oarecare îngrădiri, ca să nu se

creadă că zic mai mult decît mi-e gîndul. Voi rîspunde așadar unor obiecțiuni ce mi s-au făcut, fără a arăta cine anume mi le-a făcut, deoarece discuția nu a îmbrăcat încă haina publicității.

*

Cea dintii obiecție, care deși nu tăgăduiește fără să afirme de altminteri adevărul observațiilor mele, e următoarea :

Pentru ce cuvînt privești generația de astăzi ca *sfirșită*? Scriitorii grupați în jurul *Sămănătorului*, de unde a pornit mișcarea nouă, se învîrtesc în jurul anului al treizecelea al vieții lor; oricum, nici unul n-a ajuns patruzeci de ani. La treizeci de ani, dacă cineva nu începe, se poate zice că e în vîrsta cea mai nemerită pentru a da opere temeinice; îndărătul lui stau zece ani de ucenicie, de nevoie fiecăruia, și acum, după ce cunoaște viața, cu toate ispitele, cu toate năcazurile, cu toate micimile și mărimile ei, acum, după ce cunoaște și *meșteșugul* scrișului, după lungi dibuiri, după unele încercări uitate repede sau necunoscute aproape de nimeni, *tocmai* acum a ajuns la adevărata maturitate, de la care putem aștepta roadele de aur ale talentului disciplinat... Prin urmare, nu poți osîndi o generație, sau chiar o mișcare literară, numai după șapte-opt ani de activitate; ea se arată, dimpotrivă, plină de așteptări. Căi nouă s-au deschis; bratele s-au încordat pentru o muncă apropiată ce va fi mai spornică. S-o așteptăm și să n-o osîndim cu prea multă grabă și ușurință... Și apoi, trebuie să mărturisești că o generație literară nu se restrînge numai la zece sau cincisprezece ani... Oare un scriitor își frînge pana așa de curînd? Părerea e arbitrară și neintemeiată... Victor Hugo avea 80 de ani și bătrînețea îi era poate mai vînjoasă decît tineretea... Foile scrise se risipeau de pe masa lui de lucru, luate ca de un vînt puternic.

Puternic era vîntul, dar mai stăruitor era bătrînul ce scria, scria fără odihnă. La urmă l-a învins. Bătrînul a murit de mult — sunt 25 de ani [de] atunci —, și vîntul n-a izbutit să risipească încă toate foile înnegrite ce stau și acum în vraf pe masă, așteptînd lumina binefăcătoare a zilei...

Un alt mare bătrîn, patriarhul de la Ferney, marele Voltaire, era octogenar, și verva lui nu secase încă, ci cu o frăgezime nebănuită își gonea luminile spiritului său ascuțit peste tot ce poate fi obiect de preocupare a gîndirei omenești.

Goethe aproape de sfîrșitul unei cariere strălucite a scris pe *Faust*, ce-i încununează întregă sa operă, deoarece într-însul se încheagă zeci de ani de meditație, de experiență culeasă de pretutindeni, de muncă artistică îngrijită cu scumpătate și de înălțime de gîndire pe culmile senine ale filozofiei. Sofocle, la o vîrstă foarte înaintată, a scris cele mai bune piese ale sale, și cînd fiul său voi să-l pună sub interdicție, el citi judecătorilor cîteva bucăți din *Antigona*.

E de prisos să adaug că a fost achitat: un om care scria astfel de minuni nu putea fi atins de aripa nemiioasă a vîrstei, slăbindu-i însușirile sufletesti.

Dar nu e nevoie să ne rătăcim așa departe pentru a lua pilde. Ne putem opri și în țara noastră. Iată pe bunul unchiș Vasile Alecsandri. Scria pe la 1840 și stăruia a mai scrie patruzeci de ani după aceea, și nu mai rău; dimpotrivă... Cine ar fi crezut că Alecsandri se va ridica de la *Șoldan Viteazu*, de la *Nunta țărănească* la *Ovidiu*, la *Fintina Blanduziei* și la *Despot-vodă*, această măreață încununare a unei lungi activități literare, foarte felurită, foarte neegală, oglindind toate nevoile timpului, în veșnica îndrumare spre mai bine, spre o artă mai senină, mai obiectivă, spre *Pastelurile* sale, spre piesele de teatru în versuri, de inspirație clasică! S-ar fi convenit oare ca un critic să-l judece după cele dintii încercări? Să-i găsească o formulă în care să-i încātușeze talentul? Desigur că nu. Poetul ar fi zdrobit-o, după cum un fluture își zdrobește crisalida...

Răbdare deci!... Generația de azi nu și-a spus cel din urmă cuvînt. E departe de asta. Anii petrecuți la *Sămănătorul* sunt numai o ucenicie, pregătirea unei desfășurări viitoare, pe care totul ne face s-o credem minunată. Talentele nu ne lipsesc; ai recunoscut-o singur.

Dă-le și timpul să se desfacă din negurile începutului, pentru a se ridica în lumina zdrobitoare a artei, după cum se urcă astrul zilei dintre abururile zorilor...

*

Astfel grăi poetul D. Anghel — căci de ce i-aș mai ascunde numele? Se așează apoi și mă lasă să-i răspund, deoarece eram într-o adunare, unde fiecare putea vorbi, la locul și la timpul său.

[VIII]

Mă ridicai atunci, pentru a-i răspunde :

— A, poet al *Fantaziilor*, al *Caleidoscopului* și al atîtor alte drăgălășenii și subtilități înaripate, nu te încerca să-mi răpești o însușire, ce nu mi se poate tăgădui fără a mă nedreptăți : *cumpătarea!*...

La începutul carierei mele literare am scris două volume de critică literară, sub titlul de *Pași pe nisip*. Nenociv titlu! Mai întîi, lasă o bănuială asupra coprinșului : ce ascunde? Nuvele? Amintiri din copilărie? Încercări poetice? Greu de știut. Sunt și acum din [cei] ce au îndoieli. Cei mai mulți l-au luat drept o vădîre de modestie : pașii pe nisip n-ar fi însemnînd decît niște dibuiri... Totuși nu acesta era înțelesul ce aș fi voit să i se dea : nesiguranța nu venea din șovăirea gustului și al penei mele (pe care nu era nevoie să le vestesc prea mult), ci din nesiguranța elementelor cu care aveam să mă îndeletnicesc. Terenul nu era solid, ci moale și mișcător ; nu argil, ci ușor nisip lăsat în voia tuturor vînturilor văzduhului... Căci, în adevăr, aveam să cercetez literatura cea mai nouă, literatura tinerilor ce se ridicau atunci de pe brazda *Sămănătorului*, adevărate trestii plăpînde ce răsunau la atingerea adierilor de seară, dar ar fi putut răsuna și la năvala vînturilor toamnei tîrzii... Cum să judeci o astfel de literatură, în începuturile ei, al cărei mers îl poți bănuși, dar nu-l poți ști cu siguranță, deoarece viitorul are în cutele lui atîtea lucruri neașteptate, atîtea cotituri?!... Un izvor țîșnește de sub o piatră, acest izvor poate rămîne pîrful ce-și duce unda leneșă prin

măruntul sat de sub costișe, sau poate ajunge mărutul fluviu ce-și poartă mersul spre marea albastră. Întîmplarea l-a făcut una sau alta ; întîmplarea ce se încheagă în locurile prin care trece, în munții a căror poală le-o spală, în apele pe care le mistuie în drum...

Tot așa și scriitorii acelei mișcări : abia se încercau. Încercările unora erau, desigur, pline de avînt și de făgăduieli, ale altora erau o consfințire dintr-o dată a unui talent însemnat. Se putea vorbi de ele, se putea cerceta în chip *critic*, dar cu prudență, cumpătat, ținînd seama de evoluția viitorului, de ceea ce poate aduce el, de înrîuririle noi, de creșterea firească a talentului într-o latură neîntregită încă... Și această prudență cred că am avut-o. Am pășit cu nesiguranță, ca pe *nisip*, înaintînd cu băgare de seamă și mai ales fără a mă rătăci în prevederi îndrăznețe, nu fără a lăsa o largă poartă deschisă viitorului bănușit sau nebănușit încă. Am judecat deci numai ce *era*, fără a înlătura *a priori* ceea ce ar putea să fie... Și am avut dreptate. Scriitorii, ce îmi păreau neînzeștrați pe atunci, s-au ridicat mai pe urmă. Am fost cel dintîi ca să-i laud. De pildă, novelistul Emil Gârleanu...

Această prudență nu-mi lipsește nici acum...

În șirul acestor foiletoane m-am ocupat cu literatura *Sămănătorului* — de cinci sau șase ani — și a acelor ce au continuat-o mai apoi și o continuă chiar și astăzi într-o măsură oarecare... Pe această literatură am judecat-o exclusivă, unilaterală, nedestoinică de a cîștiga pe toți, sinceră uneori, foarte căutată alte dăți, căzînd astfel într-o *manieră* cu atît mai supărătoare cu cît această manieră se închea cu deosebire în căutarea vulgarității. Pe lîngă acest suvoi literar s-a mai scris și altfel, dar fără răsunset. Lipseau fanfarele critice. Și adu-ți aminte că pe acea vreme chiar și d-ta te țineai deoparte, fiind cunoscut numai de cîțiva. Ai fost un singuratic, alipit mai tîrziu la *Sămănătorul*, cînd această revistă nu mai avea înțelesul războinic de la început...

Dar obiecția d-tale nu privește literatura *Sămănătorului*, pe care nu m-aș mira dacă n-ai iubi-o prea mult, ca una ce nu prea e în firea talentului d-tale. Obiecția d-tale nu se ridică de asemenea împotriva părerii că literatura de astăzi se înfățișează prea fărîmitată... căci

atunci aş fi avut durerea să-ţi spun că şi dumneata suferi pe urma acestei fărîmîţări atît de dăunătoare scriitorilor noştri...

D-ta te ridici numai împotriva faptului de a fi judecat o generaţie înainte de a o vedea sfîrşită, de a o fi numit o generaţie „fragmentară“ sau de „licurici literari“, cînd ea se încheagă din scriitorii care, dacă şi-au făcut dovada talentului lor, nu şi-au dat măsura lor deplină.

Ai dreptate şi nu ai. Neînţelegerea e în cuvinte...

Eu am făcut o constatare de fapt a unui „moment“ din istoria literaturii noastre. Adu-ţi aminte că nici n-am pus în joc talentul contemporanilor noştri. I l-am recunoscut bucuros, pentru a mă feri de orice discuţie zadarnică. Dar am arătat, într-un foileton următor, că împrejurările în care trăiesc aceste talente le silesc să se fărîmîţescă în încercări fugare, în schiţe, în cronice. Învinuiam deci o stare de lucruri, de natură socială şi economică, care înrîureşte în chip dăunător bunul mers al literaturii noastre contemporane. Atît, şi nu altceva. Lăsam chiar să se vadă că, îndată ce mica răsplată a muncii literare va creşte şi va da putinţă scriitorului să trăiască din ea, lucrurile se vor schimba. Atunci numai îşi va putea îngădui să se consacre unor opere mai mari, mai viguroase şi prin concepţie, şi prin răbdătoarea înfăptuire artistică. Acum, această concentrare stăruitoare e aproape cu neputinţă, faţă de nevoile vieţii...

Prin urmare, se poate ca cuvîntul de generaţie să fi fost mai cuprinzător decît mi-a fost gîndul. Printr-însul am înţeles pe contemporanii noştri ce scriu în clipa de acum. Ce vor scrie mîni scapă de sub prevederile mele.

E o fericire însă că d-ta eşti optimist în privinţa aceasta. Vezi fire noi de viaţă ce stau să îşişnească; vezi energii noi ce se pregătesc să se încordeze; vezi pretutindenj izvoare noi de inspiraţie, încercări originale de vădîre artistică. Le vezi în afară, pentru că le simţi poate înăuntru. Şi aceasta e destul. Aşteptăm.

Dar dacă ar fi să am o părere — foarte slobodă de altminteri, şi mai mult o impresie —, prevederile d-tale nu sunt pentru ziua de mîine, ci pentru mai tîrziu; pentru mult mai tîrziu. Cred că va fi opera generaţiei viitoare, adecă peste 10—15 ani. Căci rămîn *deocamdată* la aceeaşi

părere în ce ne priveşte pe noi. Aiurea un scriitor îşi poate prelungi activitatea peste o jumătate de veac, deşi de cele mai multe ori a stărui să scrie nu înseamnă a face parte dintr-o nouă generaţie. Victor Hugo *scrie* şi acum: el a rămas totuşi omul generaţiei de la 1830; în el se încheagă un singur moment de istorie literară, şi în acel moment Hugo avea 30 de ani!... Mai toţi ceilalţi scriitori întrupează un *singur* ideal de artă, fiind oamenii unei *singure* generaţii.

La noi e şi mai rău. Nu numai că generaţiile se perindă mai repede, dar activitatea literară se ţarmureşte mult mai curînd. Pilda lui Alecsandri e aproape unică... În lămurirea ei intră nu numai consideraţii de talent, ci şi de ordin social. Literatura lui Alecsandri s-a desfăşurat în nişte împrejurări deosebit de fericite. Poetul avea nu numai darurile muzelor şi ale lui Apolon, ci avea şi pe cele ale zeului Mercur.

Încolo, aproape toate activităţile literare mai de seamă s-au sugrumat după 10—15 ani: Eminescu, Coşbuc, Caragiale, Vlăhuţa şi ceilalţi... Vorbesc, fireşte, de activitatea intensă a scriitorului, şi nu de licăririle lui temporare.

În înţelegerea acestui fenomen ar intra mai multe elemente; e de ajuns să reţinem acum numai pe acel al împrejurărilor economice în care s-a desfăşurat literatura noastră. Cît timp aceste împrejurări vor rămîne tot aşa, atîta vreme avem dreptul să credem că şi activitatea scriitorilor noştri va fi ţarmurită...

Sunt semne bune de schimbare. Sunt, dar numai semne şi începuturi modeste, de care se vor folosi poate urmaşii noştri.

Noi nu credem. Noi vom rămîne doar acei ce am pregătit cu trupurile noastre ţarina neagră din care va ieşi o recoltă mai îmbelşugată.

A. D. XENOPOL

ISTORIA PARTIDELOR POLITICE IN ROMANIA

I

D. A. D. Xenopol este una din cele mai însemnate personalități ale științei românești. De mai bine de 40 de ani, din 1869, d-sa își revarsă belșugul unei activități uimitoare în toate ramurile științei morale. Cercetător literar, critic de artă, sociolog, literat în adevăratul înțeles al cuvântului, teoretician al filozofiei istoriei, istoriograf al dreptului, d. A. D. Xenopol are mai ales marile merit de a fi istoricul național al românilor.

Într-un timp când multe părți ale trecutului nostru erau încă întunecate, când publicațiile de documente erau atât de restrânse, d-sa și-a luat greaua sarcină de a ciopli într-un tot armonios blocul granitic al trecutului neamului românesc, arătând o dată mai mult că se poate cunoaște *întregul*, fără cunoașterea desăvârșită a tuturor documentelor.

De altminterea, în orice ramură de cugetare românească s-a procedat astfel. Știința n-a fost închegarea din urmă a unei serii întregi de cunoștințe cîștigate încetul pe încetul. Ea a existat înainte de a se fi isprăvit adunarea și clasarea acestor cunoștințe migăloase. Întîi a stăpînit spiritul de *sinteză*, și numai pe urmă a venit spiritul de *analiză*; întîi geniul omenesc a tras cadrele largi ale unei științe, și apoi numai au venit cercetătorii neobosiți pentru a împlini aceste cadre...

Înșușirea cea mai de seamă a d-lui A. D. Xenopol e de a fi fost un mare spirit sintetic. Încă din vremea de

nebulozitate a științei istorice românești, d-sa, prin agerimea ochiului său, prin puterea de înjghebare a minții sale, a putut clădi acel monument impunător al *Istoriei românilor din Dacia Traiană*, în 6 volume, care va sta pururi la temelie a conștiinței de sine a neamului nostru. Întocmai ca un pictor cu ochi pătrunzător, frămîntat de subiecte mărețe, d. A. Xenopol a tras cu un penel, uneori zbuciumat și sumar, dar nepierzînd niciodată optica și topica întregului, marea frescă a lungilor veacuri în care s-a închegat neamul nostru, suferințele prin care a trecut pentru a ajunge la înflorirea de astăzi...

Firește că prin aceasta n-a astupat toate izvoarele istoriei. Alte generații de cercetători istorici au venit și vor mai veni spre a intra în amănunte, spre a publica noi documente. Colecția Hurmuzachi crește, d. N. Iorga, cu prodigioasa lui activitate, a mai dat 20 de volume de documente culese din toate bibliotecile Europei, V. A. Urechii și-a publicat volumele sale de *Istoria românilor*, pline mai ales de mărturii ale epocii fanarioților. Și vor mai veni și alții cu cercetări noi, prinzînd cu anevoință, în urma unei străduinți de o viață întregă, o ață de lumină ce stătea pînă atunci rătăcită în bezna uitărei, spre a aduce la marele șuvoi de lumină ce se revarsă astăzi cu îmbelșugare asupra trecutului nostru istoric... Dar oricît ar fi de prețioase aceste contribuții de amănunte — semn al unei epoci cam întîrziate —, statua pe care a sculptat-o d. A. D. Xenopol într-o vreme haotică va rămîne în picioare în liniile ei hotărîte. D-sa va fi privit pururea ca cel dintîi istoriograf al românilor.

*

Desigur că nu despre *Istoria românilor din Dacia Traiană* am de gînd să scriu acum. Ar fi tîrziu. Țineam numai să pun în lumină însușirea de căpetenie a d-lui A. D. Xenopol, care, după cum am spus, e puterea de sinteză, sau, cu alte cuvinte, puterea de *creație*, aceea ce e partea tuturor spiritelor vaste, a tuturor oamenilor de știință constructivă, a tuturor poezilor...

După munca unei astfel de opere mărețe, d. A. D. Xenopol a trecut cu deosebire în domeniul speculației filozofiei istoriei, scriind acea însemnată operă întitulată

Principiile fundamentale ale istoriei, care a trezit atât de mare răsunet în limba științifică apuseană. Această operă a ajuns să fie tradusă pînă și în limba spaniolă. În jurul ei s-au adăugat o serie de cercetări în același spirit speculativ și sintetic, ca: *Psihologia și istoria*, *Sociologia și istoria*, *Geologia și istoria*; *Despre metode în științe și istorie*; *Neconștientul în istorie...* și atîtea altele, scrise în deosebite limbi, care ne arată un istoric ce nu se mulțumește numai cu faptele, cu datele umile, ci se ridică deasupra lor, mai întîi pentru a le aduna la un loc în largi sinteze și, apoi, nemulțumit cu atât, caută înseși legile, veșnice, neschimbate, după care trebuie să se facă această adunare rațională, numită *istorie*, pentru a fi o știință vrednică de numele ei...

Sîrul acesta de cercetări, de un ordin mult mai larg și de un interes ce trece peste hotarele țării noastre, ne-a dat și nouă prilejul fericit de a intra cu cinste în mișcarea de idei a lumii apusene, unde, de altminteri, d. A. D. Xenopol era cunoscut prin atîtea lucrări franceze, dar mai ales prin *Histoire des Roumains de la Dacie trajane* (2 vol.) și prin partea de colaborație la *Histoire générale* a lui Lavisse și Rambaud, ca istoricul național al românilor. Acum însă el se vădea și ca un cugetător filozofic original.

*

Aceasta fiind traiectoria activității științifice și literare a d-lui A. D. Xenopol, lucrarea din urmă, în două mari volume: *Istoria partidelor în România*, nu mai poate aduce nici o surprindere. Ea intră în cadrul atîtor alte lucrări *sintetice* ieșite din pîna sa. Nu avem a face cu cutare sau cutare amănunt, ci avem dinainte linia evolutivă a întregii mișcări a ideilor politice în țările noastre, descrisă cu un rar spirit intuitiv și generalizator.

Asupra acestei cărți, o adevărată operă de maturitate, și prin siguranța mînei și agerimea ochiului, dar și prin bogăția faptelor, mă voi încerca să arunc o scurtă privire spre folosul cititorilor *Românului*. Nu voi intra în amănunte, deși aş putea însemna cîteva scăpări din vedere, atât de firești, mai ales de ordin literar, ci mă voi sili să desprind, din bogata operă a d-lui Xenopol, cît

mai în prezentare, firul roșu al evoluției pe care de altminteri și d. A. D. Xenopol l-a desprins cu măiestrie din mijlocul atîtor fapte, atîtor lucruri mărunte, pe care istoria documentară le aruncă cu prisosință pe țărnelul cunoștinței, întocmai ca o mare ce, retrăgîndu-se, lasă pe plajă atât prundiș.

II

Ca și în *Domnia lui Cuza-vodă*, d. A. D. Xenopol s-a slujit în alcătuirea lucrării sale de doctrina pe care o expusese odinioară în *Théorie de l'Histoire*, aplicînd principiul seriilor istorice. Iată în cîteva cuvinte la ce se mărginește acest principiu.

Sunt unele științe, ca de pildă istoria și geologia, în care faptele nu se leagă în legi, ca în științele de repetiție, precum sunt astronomia, chimia, psihologia, ci se înlănțuiesc în *serii*. Numai prin strîngerea la un loc în serii, adecă în categorii, a faptelor ce se succed, istoria se poate întocmi în știință, ridicîndu-se deasupra faptelor singuratice. Pentru a ajunge la acest țel, istoricul trebuie să caute a stabili între fapte *legătura cauzală*.

Pornind de la acest principiu atât de judicios, cea dintîi *serie* de fapte ce se ivește în desfășurarea partidelor politice din țările noastre e *seria partidului național*.

*

Principatele Române avînd a suferi de pe urma tuturor neamurilor străine înconjurătoare, de pe urma rușilor și de pe urma austrieicilor și, în, împrejurările cunoscute, de pe urma grecilor, era firesc să se trezească în sufletul românilor un puternic sentiment de reacție împotriva acestor străini. Prin înlănțuirea la un loc a celor ce aveau aceleași sentimente se alcătuiră un partid antigrecesc, un altul antirusesc și un altul antiaustriac...

Cel mai temeinic și zguduitor partid fu cel *antigrecesc*; în el putem statornici cea dintîi înjghebare a unui partid național, a cărui izbîndă fu răsturnarea domniilor fanariote. Pe trunchiul sentimentului de ură împotriva coteritorilor străini, se altoiră și ideile mării Revoluții

Franceze, propagate mai ales prin brațul de fier al lui Napoleon, care chemase la libertate toate popoarele subjugate.

Redeșteptarea aceasta națională, pe cale politică și literară, aduse revoluția din 1821, ce mîntui țara de fanarioți.

Numai odată cu instalarea domniilor pămîntene avea să se nască și cea dintîi dezbinare în partidul național, cu două tabere, pe cari le numim astăzi (atunci nu aveau acest nume) : partidul *conservator* și partidul *liberal*. De fapt, lupta era între boierii mari și mici. În Moldova, boierii mici rămăseseră în țară. pe cînd boierii mari se adăpostiseră mai ales în Bucovina, la Cernăuți. Prin numirea a domn a spătarului Ioan Sandu Sturza, boiernaș neînsemnat, boierii mici cîștigaseră o izbîndă ; dînsul avea să domnească cu aceștia din urmă, împotriva marilor boieri emigrați, ce unelteau să-l răstoarne. Din 1822 datează chiar un *Proiect de constituție*, în 177 *ponturi*, găsite de d. A. D. Xenopol în hîrțile consulatului rusesc din Iași și care poate fi privit ca întîia manifestare politică a cugetării liberale în țările noastre. Toată partea aceasta a cărții d-lui Xenopol e de cea mai mare însemnătate și nouitate. În proiect găsim o mulțime de principii înaintate pe acea vreme, dar care sunt astăzi un bun comun al tuturor statelor moderne, ca : *respectul proprietății, libertatea individuală, libertatea muncii și a comerțului, garantarea onoarei oamenilor, egalitate înaintea legilor* etc.

Documentul acesta e foarte prețios și n-ar trebui să rămîină nimănui necunoscut. Constituția lui Ioan Sandu Sturza nu putu lua însă ființă, deoarece ea, inclinînd spre boierii mici, boierii mari i se împotriviră din toate puterile. Cel mai înverșunat apărător al aristocrației era marele vornic Mihail Sturza, care cel dintîi vorbește de „*principiile conservatoare ale boierilor emigrați*” și de încercările de reforme ale novatorilor, ale parvenitilor, ale cărbunarilor, ale ciocoilor... Pentru întîia dată, la 1 februarie 1823, s-a întrebuițat deci la noi epitetul de *conservator*.

În acești „novatori”, „ciocoi” trebuie să punem originile partidului *liberal* din Principate ; și, în al doilea

rînd, trebuie să mai recunoaștem că mișcarea liberă s-a născut mai întîi în *Moldova*. De altminteri, această mișcare s-a prilejit tot în mijlocul boierimii, însă mai mult a boierimii mici ; diferențierea ei a plecat de la idei și de la lupta pentru putere. Despre amestecul țaranilor nici nu putea fi vorba, deoarece ei nu aveau nici o împărțășire la conducerea țării.

Constituția din 1822 nu numai că nu se putea aplica, dar chiar domnul Ioniță Sandu Sturza, pentru a putea atrage pe boierii mari ce nu voiau să intre în țară, fu nevoit să iscălească o *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, prin care încuviința marii boierimi o mulțime de privilegii.

Iată acum ce se petrecea în Muntenia :

Înjghebarea partidului liberal se făcu mult mai încet, deși ideile liberale (înlăturarea privilegiilor politice, impunerea contribuției asupra tuturor locuitorilor, emanciparea țiganilor etc.) apăruseră aici de timpuriu. Ele nu reușiseră însă să adune în jurul lor un număr de partași hotărîți.

Aceste idei intraseră în Muntenia mai ales prin burșierii trimiși în străinătate, mult mai numeroși ca în Moldova, și prinseră o încheagare mai vădită în vestita carte a lui Constantin Radovics din Golești *Insemnare a călătoriei mele făcute în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită la Buda în 1826. Această carte, retipărită de curînd de d. Nerva Hodoș, ar trebui să fie în toate mîinile românești.

După 1821, boierii se împărțiră în două : cei rămași în țară și cu cei veniți din Transilvania făceau partidul *patrioților*, care de fapt era de partea turcilor ; cei rămași la Brașov și la Sibiu închegau partidul rusesc... Grigore-vodă Ghica avea să domnească, dușmănit și dinăuntru și dinafară. Odată Ghica se gîndise la despovă-rarea țaranilor și la împovărarea despotică a boierilor, fără însă a face ceva. În cererile boierilor de la Brașov nu se vorbește deloc de mișcarea privilegiilor boierești ; ele aveau caracterul național, dar nicidecum egalitar. De altminteri, în toate scrierile timpului cuvîntul de *patrie* și *patriot* revin mereu, ceea ce e un semn bun.

Vedem deci că ura împotriva străinilor asupritori dădu naștere curentului național, a cărui izbîndă fu re-

voluția de la 1821 și restatornicirea domniilor pămîntene. Din trunchiul partidului național se desfășură însă două ramuri: ramura partidului *conservator* și ramura partidului *liberal*, ce se vădise mai întîi și mai bine în Moldova, chiar sub forma de proiecte de legiuire, pe cînd în Muntenia ideile egalitare, de pildă, erau mai răslețe. Tot din acest trunchi mai ieși și crenguța *poporanistă*, reprezentată în Moldova prin Vasile Mălinescu, iar în Muntenia, prin Golescu, care, amîndoi, se interesează cu toată dragostea de ușurarea soartei țăranilor.

Rămîne să vedem acum dezvoltarea ulterioară a fiecărui partid în parte.

III

A doua serie istorică în dezvoltarea partidelor politice în România nu putea fi decît *seria partidului conservator*, cel dintîi ce se desprinsese de pe trunchiul partidului național. Era și firesc. Organizația principatelor fiind oligarhică, trebuia să se închege repede un partid care să sprijine din toate puterile privilegiile, împotriva adierilor egalitare ce veneau din Apus.

După revoluția din 1821, boierii moldoveni emigrați la Cernăuți cerură de la Ecaterina II să desființeze gospodariatul, înlocuindu-l cu un guvern *aristocratic*, de cîțiva boieri, cu un baș-boier în frunte, iar emigranții din Brașov cereau aceleiași împărăteșe înglobarea Munteniei în Rusia. Iată deci cele dintîi manifestări ale partidului conservator, după 1821. Din fericire, această îndreptare către Rusia nu fu statornică, ci numai în împrejurări grele; altă dată boierimea se ridica împotriva amestecului străin.

Cunoaștem luptele celor două partide — conservator și novator — sub Ioan Sandu Sturza și Gligore-vodă Ghica. Sub acești domni, curentele de idei și de interese se desemnează destul de limpede, mai ales în Moldova, unde ele se și traduc, dacă nu prin fapte, cel puțin prin încercări de legiuire.

Idealul conservator își ajunsese însă țelul mai ales în epoca Regulamentului organic, opera lui Kiseleff. Rusia

căutînd să atragă de partea ei pe boieri, jertfi pe țărani. Regulamentul organic, cu toate măsurile lui uneori salutare, nu e decît o întărire, o consfințire a vechilor privilegiilor boierești.

E drept că Kiseleff putu smulge și cite ceva în favoarea țăranilor.

Acest partid conservator, atît de ademenit de Rusia, își găsi totuși demnitatea naturală pentru a fi împotriva Rusiei, care sub Alexandru Ghica, voia să introducă un nou articol în Regulament, ce atingea autonomia relativă a țării, tot așa după cum sub Bibescu se ridică împotriva concesiilor Trandafiloff.

De asemenea e de amintit, spre cinstirea partidului conservator, că boierii s-au arătat zeloși în ce privește cultivarea limbii și literaturii naționale. Ei au sprijinit „Societatea Filarmonică“ din București, tot așa după cum Mihai Sturza, cel mai doctrinar conservator al timpului, în calitate de episcop al școalelor, lucrase cu stăruință pentru propășirea culturală. E drept că mai tîrziu, ajungînd domn, s-a încercat, după desele îndemnuri ale Rusiei, să sugrume învățămîntul național, deoarece băgase de seamă că redeşeptarea culturală era strîns legată cu aducerea a o mulțime de idei, ce păreau pe atunci subversive...

Anul 1848 sosi ca o furtună asupra lumii pline de prejudecăți sociale... Boierimea munteană, primejduită în privilegiile sale, ceru ajutorul Rusiei împotriva „socialiștilor“ ce voiau să le ia moșiile. Aceeași lovire de scuturi se întîmplă și în Moldova între boieri și țărani, în jurul chestiei agrare. În acest an partidele politice se desemnă și mai ascuțit, în toate năzuințele lor; unii cereau ori voiau să cucerească, iar alții se apărau cu energie.

*

Tratatul de la Paris aduse cu sine introducerea ideilor umanitare din Apus, și prin urmare și renunțarea boierilor la vechile lor privilegii. Aceasta nu înseamnă însă distrugerea partidului conservator, care înțelegea să-și păstreze privilegiile politice.

Pe vremea lui Cuza-vodă, partidul conservator se puse de-a curmezișul la o mulțime de reforme, ca de pildă la catagrafie și altele. Procesul dintre cele două partide devenea însă și mai acut în jurul chestiei rurale.

Sunt cunoscute luptele eroice duse de marele domnitor împotriva oligarhiei conservatoare și în favoarea țăranilor; ele încheagă pagini de istorie contemporană. În lupta lui uriașă, Cuza fu ajutat de Mihail Kogălniceanu, desigur mintea cea mai ageră și mai luminată din câte ne-a fost dată să avem noi românii în vremea din urmă.

M. Kogălniceanu ia chiar de la început măsuri binefăcătoare pentru țărani, dar mai mult de ordin administrativ și umanitar. În ce privește chestia rurală în sine, el se lovea neconținut de energia trufașă a partidului conservator, care de altminteri avea frunțași iluștri.

E în mintea tuturor oum vodă și ministrul său au tăiat nodul gordian al chestiei agrare. În urma refuzului Camerei de a intra în discuția proiectului de împroprietărire a țăranilor, ca și a legei electorale, ei săvârșiră actul de la 2 mai 1864, ale cărui roade fură salutare, deși nu complete. Cuza e răsturnat de o coaliție a conservatorilor și a liberalilor, dar locotenența domnească e silită să accepte statutul lui Cuza-vodă. Evoluția partidului conservator sub domnia lui Carol e o pagină prea recentă, pe care d. A. D. Xenopol n-a scris-o încă, deoarece cele două volume merg numai pînă la 1866. Domnia sa însă făgăduiește și această pagină, într-un volum viitor...

*

Desfășurarea acestei idei, descrierea încheării principiilor conservatoare, ca și a partidului, sunt făcute cu o mină dibace, sigură, cu o adevărată măiestrie, folosindu-se de toate mărturiile timpului, de știrile de prin ziare, de corespondențele particulare, ca și de documentele publice.

Rînd pe rînd sunt luate toate epocile: domniile pămintene, Regulamentul organic, domniile regulamentare, Bibescu în Muntenia, M. Sturza în Moldova, Revoluția de la 1848, Știrbei în Muntenia și Grigore Ghica în Moldova, Divanul ad-hoc, spre a ne arăta luptele neîncetate

dintre cele două partide sub înfrurirea chestiunilor momentane, pe care însă le domina marea problemă agrară.

Nimic nu este lăsat la o parte: nici latura politică, vădită prin luptele în Divan, prin urzelile Prusiei, prin măsurile de guvernămînt luate de domnitori, dar nici latura culturală, vădită prin curentele de idei aduse din Apus pe mai multe căi, sau prin literatură, prin școală, în jurul căreia găsim aceeași luptă a celor două partide. Așa, de pildă, d. A. D. Xenopol studiază destul de amănunțit încercarea lui M. Sturza de a decapita învățămîntul superior din Moldova și chiar de a izgoni limba patriei din școli.

Epoca Unirei cu deosebire e magistral studiată cu toate frământările și cu toată bogata ei literatură; tot așa și domnia lui Cuza-vodă, pe care, de altminteri, d. A. D. Xenopol avusese prilejul s-o zugrăvească aparte, altă dată.

ÎNCHEIERE

IV

Ne rămîne să arătăm acum momentele însemnate din seria dezvoltării partidului liberal — serie mai bogată în cuprins și mai strîns legată de progresele săvîrșite pe toate tărîmurile în țările noastre.

Am văzut cum această serie se altoiește pe trunchiul partidului național, îndată după evenimentele de la 1821. Sămînța ideilor liberale se găsea, firește, și înainte, dar răzleață. Așa, de pildă, încă din 1805, Vasile Mălinescu propusese Mitropolitului Veniamin împroprietărire a țăranilor. Corespondența acestui liberal-premergător e deosebit de interesantă; ea a fost publicată de V. A. Urechia în *Istoria românilor* (v. XI) și ne arată una din cele dinții licăriri a cugetărei liberale de la noi.

Nuamăi sub domnia lui Ioan Sandu Sturza se poate vorbi de o ivire mai temeinică a liberalismului moldovean. Faimoasa constituție în 70 ponturi, din 1822, e prima vădire practică a partidului liberal, deși ea cerea

numai egalizarea boierilor mici cu cei mari, lăsînd la o parte pe țărani...

Se poate spune deci că Moldova e leagănul liberalismului românesc, deși și în Muntenia pătrunseseră curînd ideile Apusului, atît prin mijlocirea bursierilor trimiși cîțiva ani după revoluția din 1821, cît și pe cale literară. Dar aici nu poate fi vorba de un partid politic, cu toate că se înjghebase în Muntenia societăți secrete (una chiar în sînul „Societății Filarmonice“, despre care vorbește și Eliade), adevărate „masonerii“, pe care însă d. A. D. Xenopol le trece cu vederea, ceea ce e o lacună.

De altminteri, aceasta e o chestie destul de obscură, asupra căreia ar trebui să se scrie o întregă monografie. Tot astfel ar trebui mai multă lumină în jurul complotului împotriva lui Alexandru Ghica și mai ales asupra împrejurărilor din 1840...

Liberalismul moldovean ce era aproape să izbîndească sub Ioan Sandu Sturza găsi un vrăjmaș înverșunat în Mihai Sturza ce căuta să-l strivească. Pline de interes sunt mai ales paginile d-lui Xenopol asupra corporației comisului Leonte Radu din această vreme. Conjurația, în care intrase vreo 80 de boieri, cerea respectarea Reglementului organic, căruia să i se aducă însă unele schimbări; ea tindea la înlăturarea de pe tron a lui Mihai Sturza, la împiedicarea amestecului neconținut al Rusiei în treburile țării și la introducerea unei dinastii străine. Pe de altă parte, năzuințele conjurației erau de a egaliza boierimea mare cu cea mică — întocmai ca și năzuințele proiectului de constituție din 1822... Nimic însă nu se cerea pentru popor; dimpotrivă, obșteasca adunare nu putea fi aleasă decît dintre boieri. Liberalismul acestei conjurații era prin urmare destul de moderat. Egalitatea era un fel de egalitate cu „dulăii“, și nu cu „câteii“. E drept însă că se cerea libertatea tiparului și alte cîteva măsuri noi liberale. Se știe, de altminteri, că acest complot a fost descoperit de M. Sturza și zădărnicit.

Tot pe timpul lui M. Sturza are loc lupta între partidul liberal și cel conservator în jurul școalelor superioare și a învățămîntului superior, despre care am mai amintit în numărul trecut.

*

Dar adevărata izbucnire a ideilor liberale, multă vreme înfrîinate de mina de fier a Rusiei și a domnitorilor, se întîmplă la 1848. De data aceasta, partidul liberal se arată mai bine întocmit în Muntenia decît în Moldova, aducînd, pe lîngă un program de idei mai larg (idei egalitare și împrăștierea țăranilor), și un mîunchi de oameni energici, destoinici, entuziaști, adevărații făuritori ai României de astăzi. Am putea spune că revoluția din Muntenia se învîrtește împrejurul unei axe: *problema țărănească*, pe care guvernul provizor își pusese în gînd s-o dezlege.

În această privință, dezbaterile comisiei proprietății, ce se aduna la 19 august 1848, sunt de mare interes. D. A. D. Xenopol le urmărește pas cu pas și cu luciditate. Din nenorocire, aceste dezbateri nu ajunseseră la nici o încheiere, din pricina înverșunării ambelor părți; chestiunea avea să fie dezlegată (și nu numai în parte) mult mai tîrziu, prin actul de autoritate al lui Kogălniceanu. Ceea ce rămase însă de pe urma în curînd înăbușitei revoluții este închegarea definitivă a marelui partid liberal, care de acum intră ca un factor esențial în desfășurarea tuturor evenimentelor, atît în Muntenia, cît și în Moldova, ce aduseră regenerarea națională a românilor și contopirea lor într-un trunchi.

Înfrînt la 1848, liberalismul avea să cîștige o mare victorie la 1856, la Convenția de la Paris, în urma sprijinului Franței, țara clasică a ideilor generoase. Privilegiile fură doborîte, și glasul poporului fu cerut pentru marele act al Unirei. Cuza de asemenea fu un spirit liberal; el se puse în slujba ideilor de *egalitate* și de îmbunătățire a stărei țăranilor, pe care știu s-o înfăptuiască, cu pierderea, de altminteri, a tronului său.

*

Acesta e firul ideilor dezvoltate în noua lucrare a d-lui A. D. Xenopol... Pe lîngă dînosele, se innădesc și alte multe cercetări de deosebită însemnătate, ca studierea evoluției ideii Unirei, de la obîrșie și pînă la înfăptuirea ei, sau a ideii alegerei unui prinț străin, asupra căroră

s-a aruncat din ce în ce mai multă lumină în timpul din urmă. Comunicările d-lui D. A. Sturza, de pildă, asupra Divanului ad-hoc au relevat chestiunea cu o rară bogăție de amănunte...

D. A. Xenopol mai adaugă la carte și o largă cercetare critică a constituției din 1866, cu prilejul căreia se ridică chestiile atît de arzătoare a evreilor, a libertăților publice, a legii electorale...

...M-am încercat să dau o oglindă cît de credincioasă a cuprinsului acestei noi lucrări a marelui nostru istoric național, fără a intra în amănunte și fără o cercetare critică a unor mărunțisuri. Cartea își trage valoarea ei din spiritul sintetic în care e scrisă, din limpedea așezare a materialului, din dibacea interpretare a faptelor, din frumusețea limbei în care e scrisă.

Am crezut ca o datorie de a contribui la răspîndirea ei cît mai mare în masele cititoare ale Ardealului, în care de altminteri d. A. D. Xenopol e foarte cunoscut și prețuit prin cealaltă mare lucrare a sa: *Istoria românilor*. După cum în acea lucrare se oglindea tot trecutul istoric al neamului nostru, în lucrarea de astăzi se poate urmări întreaga cugetare politică românească, de la cele dintîi lucrări ale ei pînă la marele act al constituției din 1866. Ea e, într-un cuvînt, o carte pe care orice român preocupat de problemele politice ale zilei de față trebuie s-o fi citit.

POETUL CINCINAT PAVELESCU ȘI ARDEALUL

I

Poetul Cincinat Pavelescu abia de curînd a început a fi cunoscut și în Ardeal, mai ales în urma șezătorilor literare de la Sibiu și Arad.

Răspîndit în toate revistele din țară, citit cu o aleasă plăcere de toți iubitorii de artă subtilă, gustat în saloanele lumii mari, îndrăgît de prieteni, el rămăsese totuși necunoscut peste munți din mai multe pricini, pe care se cuvine să le cercetăm aici.

Activitatea poetică a lui Cincinat Pavelescu a început pe vremea cînd legăturile culturale dintre regat și Ardeal nu erau atît de strînse. Trebuie să recunoaștem, de altminteri, că poetul răsărise din mijlocul unei școli literare care, deși nu era lipsită de scînteia talentului, se încurajă repede de multe ciudățenii spre a se preface apoi în bisericuță literară.

Domnul Alexandru Macedonski era marele ei preot; ucenicii îi duceau coada hainei brodată cu aur și odăjdiile trebuitoare pentru slujirea unei liturghii înțeleasă de puțini.

Această literatură, ce-și făcea o slavă din a fi numită „decadentă“, n-a prins în masele cititorilor și nici nu putea prinde. Ea își înăbuși iute scînteia de talent, pentru a se arunca în fantastic, în căutat, în prețios, și mai ales în sonorități goale. În jurul „maestrului“, care pentru o clipă se putuse ridica în fața lui Eminescu ca un rival, începu a se așterne cu vremea mai întii o nedume-

rire, apoi un fel de nepăsare și la urmă — ceea ce e și mai dureros — o desăvârșită uitare.

Școala și-a dus însă traiul mai departe, întocmai ca unele păraie ce-și poartă apele scăzute pe sub pietri spre a ieși abia mai departe la lumina soarelui.

După o tăcere de ani, decadentismul s-a ivit din nou, dar despre „maestru“ nu se mai pomenește, deși mai scrie din când în când.

Din mijlocul acestei literaturi puțin făcute pentru a se înrădăcina în publicul românesc, numai doi scriitori s-au ridicat, rupînd cu legăturile începutului, pentru a ajunge doi din cei mai de seamă artiști ai literaturii noastre de acum : Duiliu Zamfirescu și Cincinat Pavelescu, pe care îi unește la un loc aceeași fină înțelegere a artei, aceeași mare conștiință literară, același izvor de inspirație cu desăvârșire *latin*, aceeași sobrietate în expresie și aceeași nepăsare față de adierile trecătoare ale zilei...

Începînd astfel, Cincinat Pavelescu nu numai că rămase cu totul necunoscut în Ardeal, dar nu izbuti să câștige nici dragostea publicului mai larg de aici.

Veni apoi mișcarea de la *Sămănătorul*, al cărui ideal literar și înfrîurare ne sunt destul de cunoscute. Despre ele am voit a stăruî pe larg chiar aici. Se înțelege de la sine că valurile repezi și tulburi ale acestei mișcări nu putură lua cu sine și unde curată, cristalină, abia șoptitoare a lui Cincinat Pavelescu... Recunoaștem, de altminteri, că între cele două literaturi nu era niri o legătură firească...

Scriitorul din jurul *Sămănătorului* a avut cu deosebire două izvoare de inspirație mai însemnate. Cel dintîi ieșea din popor. Țărănimea fu singura pătură a neamului nostru ce ademeni mai pe toți scriitorii strînși în jurul acestei reviste. Am spus și altă dată că e departe de mine gîndul de a respinge o astfel de literatură. Marile dureri ale stratelor împovărate, dar mai ales ranele lor morale și trupești, toate împrejurările în cari se desfășoară viața satelor noastre, legăturile dintre țărani, proprietari și popă, toate priveliștele plaiurilor strămoșești, tot farmecul naturii țării noastre, toate actele mari ale

rodirii pămîntului negru, într-un cuvînt tot ce e privitor la muncitor și la glia lui a găsit în noua mișcare literară cîntăreți îndeminatici.

Și cel ce răsări dintre dinșii ca mai puternic, ca mai colorat și mai reprezentator fu scriitorul moldovean, M. Sadoveanu, care închegă marea epopoe a iobăgiei românești.

Al doilea izvor de inspirație, de altminteri în strînsă legătură cu cel dintîi, fu sentimentul național. Niciodată nu s-a instrunat ca atunci coarda patriotică, și nimeni n-a minuit-o mai cu măiestrie decît Octavian Goga. Cînd am avut a stăruî asupra acestui poet¹, am arătat cu prisosință că literatura patriotică nicăiri nu putea să înflorească mai frumos decît în Ardeal... Împrejurările în care se zbat frații noștri de acolo sunt prielnice sentimentului național, zădărit neconținut prin atîtea neputincioase loviri. Nu voi lua în cercetare întreaga literatură a Ardealului pentru a-i dovedi caracterul național. Am făcut-o aiurea. Era deci firesc ca acest sentiment, cultivat de altminteri de mișcarea *Sămănătorului*, să-și găsească vădirea cea mai sinceră, cea mai dureroasă și mai simțită sub pana unui ardelean... Această potrivire de împrejurări lămurește, de altcum, și marea sărbătorire cu care au fost întîmpinate poeziile lui Octavian Goga. Veneau la timp sorocit.

Cincinat Pavelescu nu avea nici o legătură cu literatura *Sămănătorului*. El nu era nici bardul național al cîntării pătimirii noastre, nici nu se-ncerca în poezia rustică, în idila țărănească, în care strălucise odinioară un alt ardelean, d. Gheorghe Coșbuc, și în care se încercau atîția poeți mai mărunți... Poezia lui Cincinat Pavelescu se închegea din alte motive mult mai intime, mai concentrate și mai subtile; arta lui era prea personală și prea savantă pentru a intra în gustul generos, dar puțin rafinat al scriitorilor din jurul *Sămănătorului*. S-a întîmplat deci cu Cincinat Pavelescu ceea ce s-a întîmplat și cu alți scriitori însemnați, ca Duiliu Zamfirescu, D. Anghel și I. Al. Brătescu-Voinești, cari, mult mai stăpîni pe meșteșugul lor, mult mai fini, mult mai artiști

¹ Vezi în *Critice*, vol. I și mai ales vol. II.

și mai *intelectuali*, au fost dați la o parte, pentru a face loc greoilor barzi naționali sau povestitorilor populari celor mai lipsiți de talent...

Din epoca *Sămănătorului* dăinuiesc însă legăturile literare mai strânse dintre Ardeal și regat. Astfel se lămurește deci cum, prin via propagandă a conducătorului acestei reviste (în strînsă legătură cu revistele de dincolo), au trecut Carpații, cu tot alaiul învingătorilor, atîți înnegritori de hîrtie, ce scriau după formula zilei, și au rămas dincoace scriitori ca Duiliu Zamfirescu, Cincinat Pavelescu, acești adevărați artiști ai graiului românesc.

II

Pentru nepătrunderea poeziilor lui Cincinat Pavelescu în Ardeal mai lucra și poetul : nu-și scotea volumul ! Căci ne-a fost dat să vedem și această minune : un scriitor recunoscut și prețuit de toți, împingînd nepăsarea pînă a nu-și aduna roadele talentului său într-un singur mănunchi.

Volumul lui Cincinat Pavelescu ajunsese un basm. Vestit de atîtea ori, cerut de toată lumea, făgăduit tuturor, se ridicau mereu piedici în drum cari să-i amîne ivirea pentru timpuri mai bune... Unii își luară nădejdea de a-l vedea cu ochii, crezînd că va face poate bucuria urmașilor noștri. Mi-aduc aminte că anul trecut, în urma unei șezători de la Galați, ne aflam cu toții în jurul mesei, noaptea tîrziu ; paharele se înălțau fără popas în cinstea fiecăruia pe rînd. Am ridicat și eu un pahar : mi-am dorit o viață atît de lungă, ca la adînci bătrînete să pot spune în al o sutălea volum al meu toată dragostea ce am pentru poeziile lui Cincinat Pavelescu de curînd ieșite la un loc...

Glumeam fără să bănuiesc că aveam să trăiesc acest vis [mai] repede decît aș fi putut crede. De atunci am avut prilejul să scriu despre poeziile lui Cincinat Pavelescu în *Convorbiri literare* din ianuarie 1911, cînd volumul *trebuia* iarăși să iasă, și acum, cînd în sfîrșit a văzut lumina, cînd îl țin aievea în mîna, ca pe ceva pre-

țios de care ți-i frică să nu se risipească printre degete, ca o aburire...

*

În aceste rînduri îmi propun să încheg în cîteva linii generale caracteristica talentului lui Cincinat Pavelescu, dar mai ales îmi iau sarcina de a arăta de ce poeziile lui trebuie să pătrundă, *cu deosebire* în Ardeal, în mase cît mai largi. De altminteri, scriînd aceste foiletoane pentru publicul de dincolo, îmi voi da silința, pe cît îmi va fi cu putință, să privesc toate chestiile sub lumina specială a Ardealului, spre a aduce cît mai mult folos cititorilor mei...

*

Dacă ar fi să închegăm în cîteva cuvinte talentul lui Cincinat Pavelescu, am spune că e un epigramatic și un erotic sentimental, duios, fără a fi senzual sau dureros...

Ironic și duios sunt două noțiuni cari, deși ar părea nepotrivite, se împacă foarte bine și se găsesc împreunate de fapt în foarte mulți scriitori, începînd cu acel sarcastic Dickens, unul din cei mai duioși povestitori din cîți au fost vreodată, sau cu Alphonse Daudet, care după ce născoci pe nemuritorul Tartarin, găsi adevărate comori de simțire aleasă pentru micul Jack...

Trebuie să mărturisesc însă că partea cea mai bună a reputației lui Cincinat Pavelescu — înainte de volum — era ca *epigramist*... Cine îl cunoaște știe de ce putere de observație, de ce îndemînică găsire a laturii slabe, de ce ingenioasă lesniciune de a face apropieri de cuvinte, de ce vervă, de ce spontaneitate, de ce ușurință de versificație se bucură acest poet atît de scriitor, atît de comunicativ, atît de spiritual. Epigramele lui sunt cunoscut de mulți ; ele au fost culese de unii pe albumuri, spre a se șopti adese după masă. Unele sunt clasice ; foarte multe nu se pot publica deoarece au prea mult piper ; altele au nevoie, pentru a fi înțelese, de lungi lămuriri. Pe cele mai acoperite le spune însuși poetul cu un rar talent, prin întruniri și șezători. Foarte puține au fost însă publicate. Volumul de *Poezii* ieșit acum nu

cuprinde nici una. Poetul ne datorește deci un alt volum, mai discret, tras într-un număr mai restrâns de exemplare, anume pentru prieteni...

*

În ceea ce privește poezia lirică, Cincinat Pavelescu a încercat firește mai multe coarde. De pildă ne-a dat pastele, dar nu descriptive, ci *sentimentalizate*.

Natura nu e un însemnat element poetic decât atunci când e trecută printr-o stare sufletească, printr-un sentiment caracteristic. Iată de ce sunt unele pastele atât de reci. Ele se mărginesc la zugrăvirea amănunțită a unui colț de natură, făcând pictură în cuvinte. Acest colț de natură numai atunci însă ne farmecă prin căldura lui când e prins sub raza de lumină a unui sentiment, a unei pasiuni ce-l mărește, îl colorează și îi dă viață. Pastelele lui Cincinat Pavelescu — puține la număr, de altminteri — sunt printre aceste. Între dînsele strălucește mai ales *Primăvara*, ca o adevărată podoabă.

Poetul s-a mai încercat, vremelnic iarăși, și în poezia filozofică, dându-ne acel minunat *Panteism*, grațios, elegant, duios, plin de dulcea melancolie a scurgerii lucrurilor, dar nu și a pieirii lor, deoarece așa stă legea firii, ca toate să se prefacă și să trăiască veșnic în alte alcătuiri :

Dar soarele ce moare încă
Mai ride-n pomii înfrunziți,
Și-n seara clară și adincă
Mai cântă riul : auziți !
O voi, ce mai trăiți o clipă
În ritmul vieții și-al iubirii,
Lăsați pe morți în groapa lor
Să-ndeplinească legea firii.
Și voi în pripă,
Sorbind mirosul primăverii,
Din vântul care mișcă merii
Înfloriți,
Veți bănuși într-o aripă
De pasere ce trece

Ca un fior,
În umbra unui nor,
În picul rar de ploaie rece,
În vînt cînd mișcă trandafirii,
Că morții voștri din mormînt
Sunt : apă, umbră, floare, vînt.

*

Dar aceste poezii, oricît de frumoase ar fi, sunt rare și în trecut.

Partea cea mai temeinică a operei lui Cincinat Pavelescu e poezia erotică, spre care se îndreaptă toate firele ascunse ale talentului său... El e unul din cei mai buni cîntăreți ai iubirei de la Eminescu încoace...

Totuși, iubirea poetului nu e personală. Nimic tragic ca în poezia vulcanică a lui Eminescu ; nimic tumultuos și vehement ca în erotica lui P. Cerna. Gama sentimentală a lui Cincinat Pavelescu e mai mijlocie ; tonul e mult mai înfrînat și mai potolit. Poeziile lui nu sunt nici senzuale, nici pătimase, nici răzvrătite, ci se încheagă dintr-o sentimentalitate cu desăvîrșire duioasă, dulce, visătoare și mai ales melancolică. E sentimentalitatea ce se cuvine de minune unor romane, unor cantilene, unor cîntece, cum sînt cele mai multe din aceste poezii.

Scurte, aproape toate turnate în măsura unui cîntec, prin discreția lor, prin melancolia covîrșitoare ce se răspîndește din ele, nemijlocit ca o mireasmă, uneori chiar prin humorul lor foarte acoperit, aceste poezii amintesc *lied*-urile lui Heinrich Heine, unul din măestrii genului, dacă nu și a poetului.

A cita versuri din ele e de prisos. Toate, sau aproape toate, sunt frumoase, cînd primăvăratice, cînd împrăștiind jalea iubirilor de toamnă, duioase, gingașe, cu un mare simț al formei grațioase, subtile, fără a fi din cale-afară de rafinate, versuri de antologie, rostite în amurg, menite a cîștiga inimile simțitoare, ce mai ales au trecut prin ispîțitoarele încercări ale iubirei, versuri cărora nu le mai lipsește decât de a fi spuse, armonios, de însuși poetul, cu marea lui artă de a spune...

Dar sunt și alte cuvinte, pentru ca poeziile lui Cincinat Pavelescu să pătrundă cât mai mult în Ardeal...

III

Spuneam în foiletonul trecut că sunt anume cuvinte pentru ca poeziile lui Cincinat Pavelescu să pătrundă în mase cât mai largi în Ardeal. Îmi iau libertatea de a desfășura aici cari sunt acele cuvinte.

Dacă aş avea plăcerea să fiu la o agapă a celor ce diriguiesc opinia publică ardeleană, firește în materie literară, m-aș ridica și aş spune următoarele :

Fraților,

Voi toți cîți sunteți aici întrupați într-un mănunchi ceea ce se numește „inteligenta“ Ardealului... Îmi voi îngădui să fiu sincer ; suntem oameni cinstiți și doritori de a ne lumina unii pe alții întru aflarea adevărului. Nu bănuiesc pe nimeni de rea-credință, deoarece reaua-credință, dacă a fost vreodată, a trecut la noi, unde patimile sunt mai mari și lumea mai șireată. Deci nici o temere din partea asta.

Din gînd curat, și nu pentru a vă ademeni bunăvoința, voi începe prin a aduce o închinare rolului jucat de Ardeal în desfășurarea culturală a neamului românesc. Ne-ați dat conștiința naționalității noastre latine ; ne-ați învățat să scriem și să vorbim ; ne-ați dat școală. Din Ardeal au ieșit marii dascăli ai neamului, îndrumători ai conștiinții lui, după cum au ieșit și dascălii mai mărunți, ce au păzit cu atîta trudă flacăra aprinsă de alții, ca să nu se stingă..

Învățații voștri n-au văzut poate totdeauna drept, dar niciodată privirea lor n-a lunecat dincoace de țintă, ci dincolo... Au văzut mai departe decît trebuia. Greșelile lor au fost generoase, plecînd dintr-un principiu sănătos, de la ideea continuității rasei latine pe aceste plaiuri și a unității neamului românesc. S-a depășit firește măsura, amestecîndu-se prea mult această idee în lucruri ce cereau întrucîtva o mai mare seninătate și obiectivi-

tate. Dar după ce a trecut epoca eroică a *latînomaniei*, și cînd a venit vremea îndreptărilor, tot voi, entuziaștii, ideologii de odinioară, ne-ați trimes pe omul cumpătat, realist, pe spiritul critic așa de bine echilibrat, pe T. Maiorescu, care a pregătit o eră nouă nu numai literaturii, ci întregii discipline intelectuale românești, făcînd adevărata separație a noțiunilor dintre naționalism și artă și știință.

Le amintesc toate aceste pentru a vă arăta că ne-ați dat mai mult decît v-am dat noi și că știm prețui toate aceste binefaceri. Marii voștri dascăli au găsit la noi pămîntul roditor în care să-și samene sămînța ideilor lor, după cum poeții voștri din urmă au găsit o primire atît de înflăcărată în mijlocul țării noastre. Și le mai amintesc și pentru a avea îndrăzneala să adaog că dacă epoca împrumuturilor noastre de peste munți nu s-a încheiat încă cu desăvîrșire (și nici nu e de dorit să se încheie), a venit totuși vremea ca și voi să primiți fără rușine, cu bucurie chiar, sămînța bună, curente ferice, ce e în firea lucrurilor să se închege *astăzi*, mai mult la noi decît dincolo...

Și acum, pentru a nu ne mărgini numai la generați-lități. iată de ce e vorba...

Conștiința latinității neamului nostru ne-ați sădit-o voi mai adînc, nu numai prin sugestii sentimentale, ci și științificește, cu istoria și cu filologia în mină... Dar după ce ne-ați întărit pentru vecie această cunoștiință. împrejurările noastre de trai slobod ne-au îngăduit, dacă nu a o întări și mai mult, cel puțin a trage și alte foloase de pe urma ei în toate cîmpurile de activitate intelectuală a unui popor. Și fiindcă aici facem numai literatură, voi preciza că literatura noastră, a celor de aici, prin mulți și însemnați scriitori, vădește *astăzi* mai bine însușirile rasei latine.

Nmic nefiresc, de altmîteri, în această stare de fapt.

O literatură se resimte de toate înrîuirile locului și ale timpului în care se încheagă. Era deci în rînduiala lucrurilor ca literatura din Ardeal, desfășurîndu-se în împrejurările știute, să stea mai mult sub înrîuiria literaturii și culturii maghiaro-germane, deoarece atingerea cu marile neamuri latine din apus îi e tăiată. Și această

înriurire nelatină se străvede lesne nu numai în limbă, ceea ce arătase și Maiorescu acum treizeci de ani, dar chiar în creația literară și mai ales în înfăptuire artistică...

Peste noi, aceștia din regat, s-au revărsat de timpuriu binefacerile culturii franceze, care încheagă cu mai multă strălucire toate frumoasele însușiri ale geniului latin. Cultura franceză ne-a învăluit și ne-a *fructificat*.

Cînd zic acest lucru, nu mă gîndesc, desigur, la acea pătură de înstrăinați, de franțuziți, care, departe de a fi de folos neamului nostru, îi strică mai mult : nu mă gîndesc deci la *imitațiile* spiritul francez, ce, fiind lipsite de originalitate, nu conlucrează cîtuși de puțin la îmbogățirea culturii noastre naționale.

Mai e încă o pătrundere a unei culturi prin alta — mai ales de același fel și de aceeași idealitate — mult mai temeinică și mai rodnică. În loc de a se dezvolta *alături*, fără rădăcini, anorganică, ea se însinuează în formele de cugetare ale celui alt popor pentru a le spori, în îngrădirile lui specifice și etnice...

Această înriurire binefăcătoare a culturii franceze nu se mai poate tăgădui astăzi nici de răuvoitori. Sub calda ei rază, literatura noastră a luat o propășire nebănuită. Insușirile rasei noastre au fost crescute, au fost ajutate ca să înflorească, și aceste însușiri, obștești tuturor neamurilor latine, sunt : un fin simț al măsurii și al proporției, o mare dragoste nu numai pentru limpezirea ideilor, ci și pentru haina ce le îmbracă, forma artistică, un temeinic spirit de analiză, ce nu merge însă pînă la exagerarea germanică, o vioiciune și o subtilitate luminoasă, izvorite toate dintr-un statornic echilibru sufletesc.

Toate aceste însușiri innăscute în noi, dar cultivate, subțiate și mai mult prin atingerea stăruitoare cu bogata literatură franceză, și-au găsit o încîntătoare vădire în literatura de aici, ai cărei făptași mai caracteristici îmi par a fi Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, Cîcînat Pavelescu și I. Al. Brătescu-Voinești.

Literatura aceasta, superioară, cel puțin prin expresia ei artistică, este totuși foarte puțin gustată peste munți.

E o pagubă.

Ne-ați dat odinioară conștiința latinității neamului nostru, îngăduiți-ne să vă oferim acum în schimb, prin scriitorii noștri cei mai de seamă, floarea însușirilor acestei rase, care, din împrejurări fericite, a crescut mai frumos la noi decît la voi.

Faceți deci ca operele acestor scriitori să pătrundă în masele poporului ardelean, pentru a-i dezvolta și subția gustul artistic, de altminteri în linia firească a idealității neamului nostru.

Întrucît mă privește, eu îmi voi da osteneala, de la *Românul*, pentru răspîndirea artei adevărate. Deccamdată nu pot încheia decît strigînd :

Cetiți poeziile lui Cîcînat Pavelescu !

CRIZA ACTUALĂ A LITERATURII NOASTRE

Se citește mai mult acum ca altădată.

Unul din roadele cele mai de seamă ale îndrumării din urmă literare e desigur trezirea gustului mulțimii pentru literatură. A început să se citească mai mult, dacă nu și mai bine. Cîștigul e de prețuit. Rămîne totuși să vedem ce public anume a fost ademenit pentru literatura națională, ca să putem hotărî și mărimea acestui cîștig. Ar fi în adevăr o neiertată deșertăciune de ne-am închipui că slova românească a pătruns pretutindeni, cucerind toate inimile. Suntem încă așa de departe de acest ideal, încît trebuie să recunoaștem că tocmai stratele cele mai alese ale neamului, fie prin starea lor socială, fie printr-o cultură mai largă, fie chiar numai prin naștere și avere, au rămas aproape cu desăvîrșire străine de mișcarea literară din urmă și-am putea zice față de întreaga cultură românească... Strigătul de trîmbiță n-a fost auzit de pretutindeni; la glasul ei n-au venit tocmai acei ce ar fi trebuit să vină, deoarece încheagă pătura așa-zisă intelectuală și, oricum, diriguitoare a țării românești.

Mai întîi lumea politică a rămas aproape cu totul în afara mișcării literare, înțelegînd prin ea pe toți cei ce trăiesc din politică, atît de mulți la noi ca și în obștea țărilor latine, unde patima politică risipește în vîrtejul luptelor cele mai frumoase puteri ale neamului. Oamenii de stat privesc adese cu nepăsare strădaniile cîtorva visători ce stăruiesc într-o muncă neroditoare. Sunt, firește, și abateri.

Unii au cîteodată mărinimia să se apropie de literatura națională, sprijinind-o după puteri.

Politica nu e însă numai meseria cîtorva aleși; pe lîngă dîșii se alătură întreaga clasă a politicianilor, a avocaților, a oamenilor de afaceri, ce trăiesc din fărmiturile rămase de la masa leilor.

Și această clasă se ține departe de literatură. Avocații citesc, desigur. Lectura lor e însă profesională, mărghinindu-se numai la știința dreptului, iar, în ce privește lectura de plăcere, literatura franceză le stă la îndemînă, nu totdeauna în ce are mai bun, ci în spuma ei ușoară, care se răspîndește peste întregul continent mai mult decît în Franța însăși.

Tot așa și cu celelalte clase intelectuale: inginerii și doctorii mai ales se mărginesc la o cultură curat profesională, rămînînd aproape cu desăvîrșire străini de toate străduințele scriitorilor noștri de a da neamului o literatură vrednică să fie oglinda lui sufletească... Nu mai amintesc de pătura bogată, dar nelucrătoare, ci numai consumatoare, de înalta finanță, pături cu adevărat cosmopolite și internaționale, dacă nu totdeauna prin sînge, cel puțin prin creșterea sufletească și prin desăvîrșita înstrăinare de tot ce e românesc.

Sfortările literaturii mai noi au fost deci neputincioase față de nepăsarea acestor clase așa-zise diriguitoare; ele au rămas nerodnice tocmai în pămîntul unde ar fi fost mai de dorit să pătrundă spre a-l rodi...

Ce-a mai rămas atunci?

A mai rămas tinerimea studioasă. Ea fu cîștigată dintr-o dată.

Mai fură cîștigați și unii intelectuali cu o profesie culturală: dascălimea de toate gradele, de sat și de oraș, precum și alte multe bunevoite risipite și ascunse. În sfîrșit, fu cîștigat aproape întreg Ardealul.

Ne rămîne acum să cercetăm de ce cîștigul acestei mișcări a fost atît de *parțial*, cu lăsarea la o parte a atîtor pături. E vina numai a acelor pături, ori poate e și vina literaturii ce nu putea interesa pe toți deopotrivă?...

După părerea mea, două sunt pricinile acestei înstrăinări: una stă în cultură și educația noastră, iar alta în

însăși literatura actuală, în felul cum e făcută, în nedestoinicia ei de a mulțumi toate gusturile și toate cerințele îndreptățite.

Să luăm mai întâi publicul claselor stăpînitoare. El e uneori cult în adevăratul înțeles al cuvîntului, dar adese își dă numai osteneala să se împodobească cu toate hainele culturii.

Această cultură nu are o temelie națională, ci mai mult franceză. Cu toții facem de timpuriu cunoștința literaturii franceze, atît de bogată și de ispititoare. Înainte de a cunoaște începuturile noastre literare, de a căpăta dragostea pentru modestul scris românesc, tinerimea, mai ales cea de odinioară (căci acum avem și semne bune), e cîștigată pentru literatura franceză — nu în laturea ei sănătoasă, în clasicism sau în tot ce e frumos și sănătos, ci în laturea ei mai ușoară.

Și numai după ce s-a așternut acest strat de literatură cam tulbure, vine — dacă vine — și dragostea de literatură mai senină și mai plină de cugetare. Cei mai mulți nu ajung însă la ea; îndatoririle profesionale îi iau pe dinainte. Fiecare se îndeletnicește cu ale lui: doctorul — cu manualul de medicină, avocatul — cu codul... Literatura rămîne ca un lucru de pretrecere ușoară, în clipele de oboselă. Ea nu trebuie să ceară o sfortare mai prelungită a minții.

Dar chiar și cei ce stăruiesc a se instrui și ceti cu mai multă îngrijire, cei ce nu caută în literatură numai o petrecere fugară și lesnicioasă, sunt de cele mai multe ori pierduți pentru literatura națională. Din școală și din copilărie au fost crescuți în dragostea unei alte literaturi, mult mai bogată, mai fină și mai felurită decît a noastră. Chipul cum se învață literatura română în școli nu trezește o dragoste adevărată pentru dînsa. În sufletul copiilor nu se deșteaptă simțul *relativităților obligatorii*. Sunt literaturi mai frumoase? Desigur. Dar totul e relativ. Frumusețea e relativă. Literatura românească poate fi modestă. Ea are însă marea superioritate de a fi a noastră și prin urmare se cuvine s-o încurajăm oricum și s-o ridicăm. Trebuie să fim adînc pătrunși de acești adevăr că noi nu reprezentăm decît atît cît prețuiesc vădirile

superioare și esențiale ale activității naționale, și printre aceste nimic nu stă mai presus decît literatura și știința. Naționalizarea lor e deci o problemă de existență națională.

Această problemă s-ar cuveni să se pună întotdeauna educatorilor, a căror silință să stăruiască la deșteptarea dragostei și interesului tinerimii pentru vădirile culturii românești. Să le iubim mai întâi pe ale noastre și pe urmă pe ale altora!...

Și, desigur, nu numai în cuvinte, ci și prin fapte, prin îndemnuri și mai ales prin luminarea pricinelor pentru care cultura noastră nu poate șede alături de multe altele. Împrejurările istorice ne-au împiedicat atîtea veacuri de la o propășire firească. Acest nex causal să fie deci lămurit, căci numai prin înțelegerea lui se poate trezi și simțul relativității istorice de care vorbeam, ce e de nevoie pentru a strămuta punctul de greutate al interesului tinerimei, aici, pe pămîntul nostru, de care e legată toată ființa noastră trupească și sufletească...

*

Ne rămîne acum să vedem a doua pricină a nepătrunderii literaturii noastre — mai ales a celei mai nouă — în păturile culte și suprapuse.

Această literatură a fost o literatură exclusivă, o literatură ce stăruia numai asupra unei singure păтури sociale a poporului românesc. E neîndoios că această pătură e cea mai numeroasă, cu mult mai numeroasă, făcînd temelia neamului nostru; e neîndoios că această clasă e cea mai interesantă sub raportul politic, că i se cuvine o deosebită luare-aminte și că de la bunul ei trai, de la ființa ei atîrnă și ființa noastră, a celor pe care cultura ne-a ridicat deasupra.

Dar una e preocupăția politică, economică și socială, răsfrîntă asupra unei clase, și alta e preocupăția literară, mai ales cînd i se dă un caracter de părtinire. Să se înțelegem. Nu tăgăduiesc, de asemenea, însemnătatea poporului în literatură. Mai întâi, literatura populară ne stă martoră, la noi mai mult chiar decît aiurea, de frumusețile de care e în stare această colectivitate anonimă, ce se numește popor. Poeziile, basmele, legendele și atî-

tea alte scinteieri ale spiritului popular sunt o adevărată comoară a literaturii noastre atât de săracă în alte privinți. Dar poporul nu e numai un făuritor de literatură; la rîndul lui, firește, el poate ajunge un element, asupra căruia se îndreaptă literatura cultă, sau, cu alte cuvinte, el poate ajunge un izvor de inspirație. Și, în adevăr, în toate timpurile, la noi ca și aiurea, s-au ivit opere literare, ale căror subiecte erau luate din păturile de jos, din țărănimă. Nu e nevoie de o înșirare de nume. Cu toții avem în amintire un șir întreg de lucrări de valoare din literatura universală: romane rusești, romane franțuzești, romane nemțești inspirate din viața celor umiliți... Această literatură e însă numai o coardă, numai o notă a unei simfonii mult mai largi și mai bogate. Cîntecul acesta de fluier nu încheagă toată armonia sufletească a unui întreg popor, a cărui gamă e mult mai întinsă.

Astfel trebuie pusă problema: nu pe îndreptățirea literaturii *țărănești* — pentru a o numi așa cum ne-am obișnuit s-o numim —, ci pe *exclusivitatea* ei. Îndreptățirea, firește, nu i se poate tăgădui. Toate clasele sociale sunt interesante literalicește. E numai o chestie de măsură.

Dragostea pentru literatura franceză, oricît de puternică ar fi, n-ar fi putut înăbuși gustul de literatură națională, dacă această literatură s-ar fi îndrumat către toți, dacă ar fi fost multilaterală, dacă ar fi cuprins în cutele ei toate stratele neamului nostru, dacă ar fi oglindit nu numai nevoile celor de jos, ci și viața celor de sus, deșartă și zadarnică uneori, dar zbuciumată alte dăți de gînduri înalte, de pasiuni cotropitoare, de nobile năzuințe, peste care nu se poate trece, fără a lăsa pe dinafară o bună parte a vădirilor sufletului omenesc și chiar ale sufletului românesc.

Căci așa suntem făcuți cu toții: voim să ne recunoaștem în ceea ce citim, să găsim acolo icoana grijelor, gîndurilor noastre, să mai vedem încă o dată mizeriile ce ne încătușează viața zilnică. Și, cînd nu le găsim, e firesc să ne ținem cel puțin în așteptare, dacă nu într-o desăvîrșită nepăsare, față de o mișcare literară care trece pe lângă noi, fără să ne vadă, îndreptîndu-și toate sforțările numai către o anumită pătură a neamului, pretioasă desigur, în multe privințe, dar nu singura.

O bună parte a publicului — fără a fi semicultă, fără a fi înstrăinată, fără a avea o specializare timpurie și unilaterală — are totuși, un alt *ideal* de literatură decît cel pe care par a-l avea mulți dintre scriitorii noștri de acum. Acest *alt ideal* e și al meu.

Literatura noastră de astăzi e lipsită de *idei*. Prin întoarcere, ea are toate însușirile *primitivității*. Nu tăgăduiesc talentele. Sunt multe și unele chiar puternice. Te înmînuiezi de bogata rodnicie a unora: scriu cu o mîină, scriu cu două, scriu cu patru... Dreapta nu li se odihnește. E o goană amețitoare. Și nu scriu rău. Vezi mai ales un spirit de observație îndreptat spre lucruri mici, o invenție verbală nesecată, un fel de poezie largă ce îmbracă toate fără deosebire cu o dulce lumină de duioșie, și o rară însușire de a povesti... Ce? Întîmplarea de ieri sau de azi, faptele zilei, mărunțișuri sau tragedii, povești romantice sau greutățile de fiecare clipă a bieților oameni necăjiți. Aceste nenumărate povestiri nu sunt însă străbătute de un bogat izvor de idei; ele par un lac în care nu se aruncă suvițele izvoarelor limpezi, cu apă proaspătă și vie ce frăgezesc valurile încălzite ale lacului.

Literatura noastră trebuie *intelectualizată*. Aici e scăparea ei. Așa cum e acum, ea s-a potmolit în adîncuri, fără măcar să încerce să se ridice pe culmile senine... Căci nu poate fi nici o îndoială pentru nimeni că nu putem trăi — literaricește — pînă la sfîrșit în lumea haiducilor, a hoților de cai, în care ne plimbă unii scriitori... Nu putem asculta mereu poveștile lui moș Gheorghe, ce pu-făie din lulea, în lumina scăzută a amurgului, își drege glasul spre a începe o veche poveste de demult, sîsiind-o, lungind-o și neisprăvind-o niciodată... Nu putem face singura noastră hrană sufletească din această literatură ce abia se încheagă la cîteva rudimente de sentimente omenesci, luate în vădirea lor cea mai primitivă.

Pînă cînd acești unchiași vorbăreți, aceste mătuse limbute, aceste «duce» romanțioase, acești boieri ce-și plimbă golul lor sufletesc de ici pînă colo, sorbind din ceașca de cafea și trăgînd din lulea, pentru a scoate cîte o vorbă zadarnică din mijlocul rotocoalelor de fum?

Literatura țărănistă e un gen literar, dar nu e singurul.

Această credință nu știrbește deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferințele lor, interesul sub raportul economic și politic pentru ceea ce ne-am obișnuit să numim *talpa țării*... Dar literatura unei țări nu trebuie să se mărginească aici. Ea trebuie să mai răsfriângă și alte bătăi de inimă, alte gânduri mai înalte, alte griji, alte năzuințe, alte speculații intelectuale și sufletești, alte nuanțe, alte subtilități de simțire. Fără a cădea în rafinare, în ceea ce unii se grăbesc a numi *decadență*, pentru a scăpa de urmările remușcării, literatura unei țări civilizate nu se poate țărături pentru totdeauna în întimplările lui Cozma Răcoare, în poveștile mucegăite ale lui moș Gheorghe sau ale lui cuconu Andrieș; literatura unei țări civilizate nu se poate închea numai din pătașiile mătușei Rada, din zugrăvirea scenelor de cârciumă, sau a dragostei — *tristi amori* — Domnicăi cu popa satului, din aventurile logofetilor de moșie...

Cum, în țara asta, nu sunt decât popi bețivi, funcționari stricați, vorniceii haini, rîndași pribegi, ce se îndrăgesc de stăpîna casei, cobzari amoroși, boieri rugîniți, pieava mahalalelor de orașe, și viața necăjită, îndreptată (în chip firesc, de altminteri) cu toată încordarea *numai* spre un bun material, spre o bucată de pîine mai albă, cum e (și nu putea fi altfel) viața satelor noastre, ca și a tuturor satelor din lume?...

Cum, pe lângă aceste revărsări ale vieții fizice, nu se mai află nimic altceva în țara noastră? Nu se află oare și palide frunți aplecate la lumina lămpii pe foi îngălbenite de vreme? Nu mai sunt cercetători ai tainelor firii sau ai trecutului istoric, ochi pironiți pe firul de iarbă ce crește, degete ce lunecă pe clapele naturii divine, inimi ce bat pentru idealurile albe ale poezilor?

Cum, gama noastră sufletească se țărătorește la cele câteva sentimente primordiale luate în vădirea lor violentă: dragostea pornită din instinctul proprietății, goana după un trai mai bun, pe lângă care se adaugă și vițiile elementare: beția, cruzimea și alte câteva?

Cum, numai moș Gheorghe, baba Rada, cuconu Andrieș, haiducii, hoții de cai, argații, bețivii, popa Miron, logofetii de moșie?

Nu mai sunt oare și minți gînditoare, cugete curate, suflete în care se îmbină atîtea jocuri tainice de sentimente, atîtea năzuințe dezinteresate? În țara noastră n-au pătruns oare și largile șuvoaie ale cugetării apusene? În țara noastră sufletele nu s-au subțiat încă pentru a fi deschise la toate adierile înnoirii, la toate progresele culturii, la toate ademenirile idealului?

Eu cred că da, și mai cred că mă fac tălmăciul unei bune părți a publicului cult al neamului nostru cînd zic: Destul cu această literatură sau, mai degrabă, *numai* cu această zăbovire în adîncurile primitive ale sufletului omenesc; facem o sfortare mai prelungă pentru a vedea că nu sunt numai vîgăune, ci mai sunt și culmi, și mai e și un soare, colo sus, ce se silește să risipească negurile ignoranței!

Nu mai poate merge cu o astfel de literatură fără a renunța la ceea ce-i face nobleța și frumuseța superioară. Știința și literatura sunt privite ca vădirile cele mai înalte, ca înflorirea din urmă a unui neam. Ele trebuie să fie deci oglinda lui. Dacă știința lui e țărătorească la un empirism primitiv, iar literatura se mărginește la câteva largi picturi ale stratelor populare, la chermesele, la instințele lor trupești, dacă se îngărădește mai mult în lumea pîntecelui, ridicîndu-se arareori și în lumea inimii, fără să se înalte însă niciodată și în lumea minții, a inteligenței, în lumea ideilor ce se primenesc neconținut — acel neam sau e calomniat, sau zace pe o treaptă de inferioritate vădită, de pe care trebuie să se avînte, sub primejdia de a pieri fără cinste și fără să fi adus cuiva vreun folos...

*

Dar acest proces de *intelectualizare* merită să fie cercetat mai de aproape pentru a vedea unde e nevoie și unde nu, și apoi pentru a hotărî întrucît i se pot găsi urmele chiar în literatura noastră.

Să luăm mai întii *poezia*.

Am arătat tot în *Convorbiri literare* că poezia, mărginindu-se în lumea sentimentelor, nu suferă decât prea puțin acest proces de intelectualizare... O poezie nu e decât

sensibilizarea prin cuvinte a unei stări sufletești, a unui sentiment luat mai ales în creșterea lui cea mai mare... Totul se schimbă însă, în timp ce sentimentele rămân aceleași. Ele înfruntă vrăjmășia veacurilor. Ideile se primelesc, știința își leapădă haina în fiecare an, îmbrăcându-se într-o hlamidă tot mai frumoasă, tot mai strălucitoare, pe când inima omenească are aproape aceleași bătaii ca acum câteva mii de ani. Iubim ca și eroii lui Homer, urim ca și locuitorii peșterilor. Dragostea de patrie n-a găsit un cîntăreț mai puternic decît Tirteu sau Alceu; dragostea de slavă nu s-a vădit încă mai bine decît în imnurile lui Pindar; iubirea și-a găsit în antichitate poeți inspirați ca Sapho sau Catul; melancolia vieții ce se ăroșeste, a antichității ce pălește se zbuciumă în duiosul vers al unui Teognis sau Mimnermos.

Aproape întregul mănunchi de sentimente, ce fac la un loc comoara noastră sentimentală, a evoluat foarte puțin. Veșnicia încheagă de altminteri gloria cea mai curată a poeziei. Făurindu-se din elemente eterne, ce înfruntă timpul, mai trainice ca bronzul, poezia plutește pe deasupra veacurilor, pururi tînără, pururi frumoasă, pururi cu zîmbetul feciorelnic al celei dintii deschideri la viață. Homer n-a pierdut nimic din frăgezimea lui, cu toate că aproape trei mii de ani au încercat să-și scuture praful peste epopeele lui.

Vorbim desigur numai în linii generale. Sentimentele rămîn aceleași, dar și ele îmbracă întrucitva noi forme de expresie, luînd uneori și alte nuanțe pe care cei vechi nu le puteau bănuși... E un cîștig al poeziei moderne — care uneori merge pînă la rafinare și decadentă — de a găsi vestmîntul necesar pentru aceste nuanțe. Prin urmare, chiar și în poezie, unde de la întîia vedere totul părea nemișcat și veșnic, e un progres nu numai în partea tehnică — ceea ce e firesc —, ci și în jocul subtil al unor sentimente îndulcite de atîtea veacuri de civilizație și de atingere cu lucruri nouă și cu imbinări nouă de viață.

Cu totul altceva e în proză: în roman, în nuvelă, în teatru, într-un cuvînt, în întreaga literatură ce nu îmbracă haina specifică a poeziei.

Accastă literatură nu e scoasă numai din gama restrînsă sufletească a omului, luată în elementele ei esențiale și primordiale. Pe cînd poezia e o răsfrîngere numai a tot ce e veșnic, a tot ce e oarecum dumnezeiesc și nematerial în noi, a sentimentelor desconcretizate, literatura cealaltă, mult mai largă și mai bogată, își frînge aripa spre a se pogori din cer pe pămînt, în mijlocul nostru al acestora ce ne zbuciumăm între atîtea nevoi, între atîtea interese, între atîtea năzuințe...

După cum Anteu își trăgea puterile lui din atingerea cu maică-sa pămîntul, tot așa și literatura nu poate fi ceea ce trebuie să fie decît prin prelunga atingere cu viața, luată sub toate înfățișările. Și viața se schimbă, se desfășoară ca o lungă coadă șerpuitoare în nenumărate cotituri. Literatura se cuvine să fie icoana, veșnic credincioasă și veșnic schimbătoare, a tuturor acestor încolăciri, a tuturor acestor primeniri, pe care le pricinuiesc nu numai împrejurările materiale de trai, ci și *cugetarea* în mersul ei grăbit, ca o flacără trecută din mîna în mîna de către purtătorii de lumină.

Literatura trebuie să ție deci seama de știință, desigur nu urmărind-o în migăloasele ei dibuiri și încercări, ci culegîndu-i roadele; literatura nu trebuie să zugrăvească pe oameni numai în viața lor materială, în instinctele lor oarbe, în reprezentanții lor mai puțin caracteristici și prin simțire și prin activitate intelectuală, ci se cuvine să oglindească și intelectualitatea unui neam, cercetînd jocul psihic mult mai fin și mai complicat al unor suflete prin care a străbătut întreaga cultură a timpului.

Să lăsăm la o parte cîntecul vechi al semiculturii claselor suprapuse și să fim incredințați că și în neamul nostru mai sunt firii alese, minți luminate, oameni pe deplin culti, în care se răsfrînge *altfel* icoana fugară a acestei lumi și pe care literatura țării nu-i poate trece cu vederea. Nu tăgăduiesc, de altminteri că, încercări ferice s-au și făcut în această privință mai ales de un Dui-liu Zamfirescu, D. Anghel, I. Gorun ori I. Brătescu-Voinești. Dar nu e de ajuns. Dărîmînd idolii atîtor prejudecăți aruncate în circulație, mai ales în timpurile din urmă, scriitorii noștri ar trebui să înțeleagă că ceea ce fac nu e îndestulător, că merg încă pe poteci nelimpezite și că

se așteaptă de la ei să iasă odată la lumina drumului larg ce duce pe culmi.

Așa cum e acum, literatura noastră are picioare și pîn-tece. Îi mai lipsește însă capul.

*

Literatura de azi mai suferă de o altă lipsă, pe care o voi aminti în treacăt. Ea e mai mult o bogată culegere de încercări, deseori strălucite, un joc de inele de aur aruncate în razele soarelui de vară. Printr-o comparație poetică am putea-o asemăna cu o pădure prin iarba căreia sclipesc licuricii; acum se aprind, acum se sting, spre a se aprinde din nou... Lumina lor tremură ca o flacără bătută de vînt; e discretă și poetică; cu ea însă nu se luminează întreaga pădure, pentru care rămîne numai ca o podoabă a nopților de vară. Tot așa de tremurătoare e și literatura de astăzi; licărește, dar nu luminează; acum pălește, stingîndu-se, pentru a aprinde din nou ca un zîmbet de chemare acoperită.

Torția lipsește însă, torția ce-și timite raza pînă în adîncurile pădurii, prin desişuri, pătrunzîndu-le, învăluindu-le de o lumină orbitoare. Lipsesc operele de artă definitivă, închegarea din urmă a unor lungi sforțări, rodul plin și copt al unei ierne ce-și așterne umezeala, al unei primăveri ce desface mugurul, al unei veri ce-l încălzește cu o lungă sărutare și al unei toamne ce-l leagă și-l întinde mînei doritoare...

Se scriu *multe*, dar nu și *mult*. Scriitorii par mereu în goană după o nouă lucrare; înainte de a sfîrși ceva, înainte de a-i da tot luciul de care are nevoie, se grăbesc spre alte ademeniri...

E știut că la noi literatura n-a fost niciodată, nu un izvor de îmbogățire, dar nici chiar un mijloc de existență. Nu s-a putut niciodată trăi din scrisul literar. A fi scriitor nu însemna să ai o *profesiune*; trebuia să fii mai întîi *ceva* pentru a-ți putea îngădui să te îndeletnicești cu literatura, în răgazuri, fără nici o grabă, deoarece pagina tipărită neaducînd bani, nu era nevoie s-o arunci la toate vînturile înainte de vreme. Această desăvîrșită nerăsplătire a muncii literare e pricina că literatura noastră a fost

făcută la început de boieri, sau de oameni cu stare, care vedeau în scris un fel de *otium cum dignitate*, sau care aveau o sinceră dragoste pentru cultura românească. Numai în urmă a venit literatura proletarilor, a intelectualelor săraci, al căror prototip e marele Eminescu, atît de încercat de mizerie, el, care ar fi trebuit să poată trăi din belșug de pe urma penei lui geniale.

Abia acum începe să se cîștige *cîte ceva* cu scrisul. Firește însă că literatura n-a ajuns și la noi o profesiune ca în alte țări străine, ca în Franța, de pildă. Acolo a fi scriitor e destul pentru a trăi din larg și cu demnitate, producînd deci pe încetul, publicînd numai atunci cînd opera a primit toată îngrijirea de care are nevoie.

La noi, e numai un început de răsplătire a activității literare, dar care, atîta vreme cît e un început, are și urmări neprielnice, printre care număr și fragmentarea literaturii de astăzi... Plata este neîndestulătoare... Am arătat că a început să se citească mai mult. Cerința nu e atît de mare spre a îngădui ca scriitorii să fie răsplătiți după meritul lor, astfel ca, viața fiindu-le asigurată, să poată lucra pe îndelete, cu dragoste, și nu sub apriga înțepare a nevoilor, în goana pentru trai.

În loc ca literatura să fie făcută de cîteva talente, ce-și găsesc sprijinul vieții aiurea, ea e făcută astăzi de mult mai mulți scriitori ce-și caută existența într-însa și, cum împrejurările în care trăim nu îngăduie o răsplătire mai mare ce s-ar cuveni operilor făurite în lungi ani de creație înceată, scriitorii noștri se văd siliți să făurească numai schițe, încercări, cronice, nuvelete și alte fărâmituri literare, singurele ce se pot face în grabă.

Într-un cuvînt, suntem într-o epocă de tranziție. Așteptăm un viitor mai bun.

NOTE

Volumul al IV-lea de *Opere* ale lui E. Lovinescu cuprinde o serie de articole și studii apărute în perioada de la debutul scriitorului și pînă în preajma izbucnirii primului război mondial. Într-adevăr, se recunoaște în acest moment sfîrșitul unei epoci bine determinate din viața sa, pe care biografii și istoricii literari obișnuiesc să o numească de „cristalizare“ a personalității sale. Sfîrșitul anului 1916 aduce un eveniment major și cu totul neașteptat în viața lui E. Lovinescu : obligația de a părăsi Bucureștii în fața invazei dușmane și de a se refugia în Moldova, întrerupîndu-și astfel pentru aproape doi ani nu numai activitatea publicistică, dar și preocupările în sensul creator al cuvîntului (ceea ce, după propria-i mărturisire nu i se mai în-timplase pînă atunci), el refugiindu-se în traducerea *Odiseii* și în îndeplinirea obligațiilor profesionale de dascăl în orașelul său natal.

Întoarcerea în Capitală, în toamna lui 1918, și reluarea scri-sului coincid cu un moment istoric de maximă importanță : realizarea statului unitar român și deschiderea unor perspective largi de democratizare a vieții politice. Aceasta avea să producă o adevărată mutație în mentalitatea vremii, E. Lovinescu fiind unul dintre intelectualii care au înțeles cel mai bine importanța momentului istoric și au știut să-l slujească din plin.

Afară de aceasta, în ordinea strict editorială, criticul va face să apară nu numai două reviste, izbutind astfel să ajungă a se exprima într-un organ propriu *Lectura pentru toți*, 1918 și *Sburătorul*, 1919), dar și o nouă ediție de *Critice*, care, începînd să apară din 1920 la Editura Alcalay, o va dubla pînă la un punct

pe cea inaugurată în 1909 de Editura Socec. Aceasta din urmă va continua să apară la diferite edituri (Alcalay, Viața românească, Ancora) și va ajunge la volumul zece, fiind deci hărăzită să cuprindă cel mai mare număr de volume din câte a putut autorul să dea la lumină vreodată, într-o serie, sub acest titlu. Ediția a II-a, apărută în întregime la Editura Alcalay, se va vedea foarte curînd (începînd din 1925) înlocuită de ediția zisă „definitivă”, apărută în cadrul Editurii Ancora-Benvenisti, ea putînd fi deci considerată o ediție de tranziție, căci textele cuprinse în ea prezintă diferențele cele mai mici față de versiunea din ediția I. Ținînd seama de acest lucru, volumele ulterioare de *Opere*, pe care le proiectăm să apară, vor cuprinde ediția numită de autor „definitivă” și care este de fapt a III-a pentru multe din textele cuprinse în ea, diferențele față de ediția a II-a și I putînd fi considerate, atunci cînd există, doar variante, premergătoare acestei versiuni, ultima pe care autorul a fost în măsură să o revadă și să o structureze după ideea pe care o avea atunci despre rolul și soarta unor articole și studii atît de variate.

În privința textelor din ediția I de *Critice*, care s-au bucurat de încă o reeditare înainte de a ajunge în ediția definitivă, am socotit că ele trebuie reproduse, dar în nici un caz în totalitatea lor, deoarece reprezintă, în oarecare măsură, reluarea unor texte din *Pași pe nisip...* Celelalte însă, care nu figurează în *Pași pe nisip...*, le-am împărțit în două categorii, în aceeași neputință de a reproduce volumele ca atare: unele articole (mai ales din primul volum de *Critice*, Ed. Socec, 1909) reprezentînd variante foarte diferite în raport cu textul păstrat în ediția definitivă, au fost reproduse în volumul de față, iar celelalte, mult mai numeroase, care au intrat în diverse volume ale ediției definitive doar cu minime modificări, și bineînțeles cele care au fost scrise ulterior, vor fi înregistrate ca variante la această ultimă ediție.

Ținem să precizăm că, în primul caz, e vorba de texte de maxim interes despre autori importanți (Caragiale, M. Sadoveanu, St. O. Iosif, D. Anghel, Emil Gârleanu, Ion Minulescu), în care versiunea primă a suscitât polemice și controverse la timpul respectiv și marchează destinul acestor scriitori, deopotrivă cu acela al criticului ce s-a rostit despre ei. Necesitatea de a oferi cititorului aceste texte în versiunea lor originară ni s-a impus și pentru faptul că E. Lovinescu, deși le-a revizuit

ulterior, a păstrat, în toate cazurile, datarea primei apariții a textului, ceea ce e de natură să deruteze pe cititor și i-a fost imputat de către criticii săi, indiferent de felul în care au făcut-o, de la acuzațiile de „falsificare” ale lui G. Ibrăileanu și pînă la obiecțiile ridicate de Perpessicius, Camil Petrescu sau Șerban Cioculescu. Restituirea formei lor prime va putea da cititorului imaginea exactă a rolului și proporțiilor pe care le au „revizuirile” în cazul autorului nostru: fără a anticipa asupra oricărei posibile interpretări, vom spune că, deși diferențele sînt minime în ceea ce privește judecățile artistice, rămînd importante cele de ordin stilistic, păstrarea datei inițiale constituie un procediment părăsit în clipa de față de mai toți cei ce-și alcătuiesc volume din articole publicate la o dată anterioară și care au suferit mai apoi felurite modificări.

După cîte am putut constata, majoritatea criticilor și istoricilor literari care s-au ocupat de acești autori și au recurs la textele lovinesciene pentru a descoperi felul în care criticul i-a receptat, au fost induși în eroare de data primei apariții păstrată pe versiunea „definitivă” și s-au referit la aceasta din urmă, ca și cum ar fi fost vorba de prima versiune, cea din presa vremii și din ediția I a *Criticelor*.

În sfîrșit și sub aspect stilistic aceste pagini timpurii lovinesciene se cer restituite pentru a întregi imaginea criticului din tinerețe. Scriitorul a traversat în perioada acelor ani (1908—1919, în special) o fază de respingere a stilului neologistic pe care avea să-l cultive constant mai tîrziu și să-l ducă la acea formulă care face din el un maestru al genului, cu o profundă influență asupra criticilor ce i-au urmat. În perioada de care vorbim, el a adoptat o expresie cît mai „neaoșe”, în care „imaginea” artistică devine „icoană”, „perspectivă” apare ca „priveliște”, „firea” traduce sistematic pe „natură” și „semnificativ” e redat prin „însemnător” etc., ceea ce dă paginilor sale critice, îndeosebi celor teoretice, un aer destul de ciudat, în tot cazul neașteptat pentru cei care nu cunosc decît versiunea remaniată, de mai tîrziu.

Trebuie ținut apoi seama și de faptul că încă de pe vremea aceea criticul împărtășea credința că disciplina sa e în fapt una artistică și că adevăratul critic trebuie să facă dovada că nu e străin de stilul artistic; mai mult încă, el își închipuia că prin „scenarii” literare, cărora se silea să le dea un cît mai pronunțat caracter artistic, va putea sugera mai bine intuiția

și judecata estetică pe care voia să le comunice cititorului. Or, dacă prima modalitate a rămas o constantă a scrisului Iovinescian, cea de a doua a fost părăsită în faza „maturității” sale, criticul adoptând expresia concentrată, lapidară, fără a-și mai îngădui acel „joc” pe marginea textelor altora, pe care-l descoperim îndeosebi în volumul I de *Critice*, ed. I, 1909. Versiunea „definitivă” păstrează aproape neschimbat nucleul ideatic și judecățile de valoare cuprinse în versiunea inițială, dar nu ne poate oferi imaginea reală a năzuințelor sau veleităților autorului în tinerețea sa.

Cititorul va descoperi, poate cu surprindere, în aceste articole Iovinesciene juvenile, cu totul alt ton de abordare a scriitorilor incriminați, decât s-ar fi așteptat. Autorul lor s-a aflat într-o situație cu totul aparte printre criticii de atunci față de contemporanii săi din generația sămănătoristă, de la foștii camarazi de liceu sau facultate, Mihail Sadoveanu și Panait Cerna, și pînă la ardelenii descinși de peste munți, Octavian Goga și Ion Agârbiceanu; el era de fapt un „coleg” al lor, în sensul cel mai propriu al cuvîntului, un scriitor de aceeași vîrstă cu ei, bătînd și el la porțile literaturii și ale afirmării publicistice. Lovinescu se ocupă de primele lor cărți cu un interes aproape confratern, adresîndu-li-se pe un ton mai familiar, folosind de multe ori accente încurajatoare, încercînd a descoperi virtualități ce aveau sau nu să se confirme. Spre deosebire de toți criticii notabili de atunci (N. Iorga, Mihail Dragomirescu, Ovid Densusianu sau G. Ibrăileanu, pentru a nu mai vorbi de T. Maiorescu) el nu se institua ca o instanță catedratică, nu era un profesor ascultat și temut, care să-și domine auditoriul, și nici nu putea să invoce vreo autoritate de ordinul situației sociale. În sfîrșit, spre deosebire de toți aceștia, criticul nu poseda un organ publicistic propriu care să-i îngăduie gruparea și subordonarea altor scriitori în jurul său și să-i permită exercitarea unei forțe de atracție de alt ordin decât acela care rezulta din propriul său scris. Dar, în același timp, el era complet străin de spiritul partizan al criticii de grup, ilustrată de un Ilarie Chendi, de pildă, sau ceva mai tîrziu, de criticii ocazionali proveniți din scriitori și care introduceau deformațiile cele mai subiective în judecarea contemporanilor. Aparținînd prin vîrstă generației sămănătoriste și a scriitorilor afirmați în paralel tot atunci (Cincinat Pavelescu, Elena Farago, Victor Eftimiu), el este un spirit care înțelegea totuși să se distanțeze de aceștia

într-atît încît să dea despre ei verdictele cele mai juste ce se pot întîlni în critica de primă instanță.

Reluînd aceste texte două decenii mai tîrziu și dîndu-le forma „definitivă” pe care a popularizat-o ediția Ancora-Benvenisti, autorul le-a conferit un caracter pe care nu-l avuseseră și pe care nu l-ar fi putut avea: concludiv, cu judecăți tranșant exprimate și, în majoritatea cazurilor, cu intuiții integrate într-un tot, într-o perspectivă mult mai cuprinzătoare, pe care i-o oferise trecerea vremii. Această schimbare se explică și a devenit posibilă grație faptului că mulți dintre scriitorii abordați de el ca niște speranțe au părăsit scena vieții la scurt timp după aceea (St. O. Iosif, P. Cerna, Emil Gârleanu, D. Anghel) sau nu au mai evoluat notabil (Octavian Goga, C. Sandu-Aldea, I. A. Bassarabescu, Elena Farago, Cincinat Pavelescu). Dar tocmai de aceea reacția criticului tînăr în fața erupției lor juvenile trebuia neapărat reconstituită și repusă la dispoziția cititorilor.

În sfîrșit, pentru a desăvîrși imaginea criticului în primul său deceniu de activitate, am dat și articolele sale care s-ar putea numi de „publicistică” și pe care în mod sigur nu le-a considerat demne să intre în volumele de *Critice*, cu tot caracterul destul de lax al acestor volume, chiar și în versiunea lor definitivă și în ciuda interesului ce nouă ni se pare că l-ar avea pentru toți cei care vor să se informeze asupra scrisului său în acel moment. Ele vor continua în volumul următor, V, de *Opere* ale lui E. Lovinescu.

În volumul de față am cuprins doar articolele care au fost publicate pînă la sfîrșitul anului 1911; în anul următor începînd colaborarea sa destul de statornică la cotidianul (pe atunci) *Rampa*. Această împărțire credem că ar corespunde unei realități de fond a scrisului Iovinescian și a felului în care a evoluat el: odată cu eșecul său universitar, care se produce atunci, criticul se îndreaptă mai decis spre publicistica liberă, spre gazetăria literară, sub semnul căreia debutase la *Epoca* și pe care nu o părăsise de fapt niciodată. El nu va mai scrie însă la reviste mari, unde își putea îngădui formula „studiului” mai mult sau mai puțin doct (*Viața românească*, *Convorbiri critice*, *Convorbiri literare*), ci se adresează gazetelor de mare tiraj (*Rampa*, *Flacăra*, *Naționalul*, chiar și *Sburătorul*, care în prima lui fază s-a dorit o publicație populară), ceea ce nu va rămîne fără urmări asupra configurației generale a scrisului Iovinescian, dar

și a personalității criticului care, spre deosebire de cei de pînă la el, a fost în primul rînd un publicist.

Textele au fost dispuse în ordinea cronologică a apariției lor în presa vremii, (pentru fiecare secțiune în parte), atît cele care nu au mai fost reeditate, cît și cele care au intrat ulterior în volumele de *Critice*. Am făcut o singură excepție cu articolul *Cenacolo vinciano*, publicat mult după încheierea secțiunii pe care am intitulat-o *Note de călătorie*; l-am așezat la sfîrșitul acestora, încercînd astfel să împăcăm criteriul cronologic cu cel sistematic, așa cum am făcut și în volumul I de *Opere* și cum vom proceda și în celelalte ce urmează să apară, în cazul în care vor avea un cuprins la fel de eterogen.

I. NOTE DE CĂLĂTORIE

GALERIA SCHACK DIN MÜNCHEN

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 217, 9 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Litere, arte, științe*, de unde reproducem textul.

GLIPTOTECA DIN MÜNCHEN

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 223, 15 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica artistică*, de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN VERONA

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 223, 15 august 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica*, de unde reproducem textul.

SPRE ATENA

Apărut după cum urmează, în două numere din *Epoca*, anul X, 1904, la rubrica *Note de călătorie*, de unde reproducem textul.

I., nr. 231, 24 august, p. 1-2.

În prefața la volumul secund de *Pași pe nisip...* (în ediția de față de *Opere*, volumul I, p. 154), E. Lovinescu vorbește despre conflictul său cu N. Iorga, pe atunci directorul *Sămănătorului*, unde el trimisese cîteva pagini de note de călătorie, care i-au fost însă înapoiate „prin mîna prietenă a lui M. Sadoveanu”,

după ce Iorga îi expediase o scrisoare afirmând printre altele că „...interesantul d-tale articol e prea *învățat* pentru *Sămănătorul* și pentru un articol literar în genere...“. Față de care, Lovinescu se întreba: „Încăpea oare, în aceste împrejurări, vreo părere de rău? Una singură, poate: pentru *Sămănătorul*, care era astfel apreciat de însuși directorul lui.“ Și totuși, refuzul de a publica aceste pagini a constituit ulterior o „explicație“ dată de N. Iorga pentru adversitatea pe care tânărul critic ar fi arătat-o scriitorilor din cercul revistei unde el se văzuse refuzat. Pentru a proba contrariul, adică absența din partea sa a oricărui resentiment, E. Lovinescu a reprodus câteva pagini din cele oferite spre publicare, demonstrând astfel ce caracter neutru aveau. E vorba de articolul *Spre Atena*, purtând însă titlul *Spre Grecia*... și prezentând o variantă dată drept primă, ușor diferită din punct de vedere stilistic față de cea care a ajuns să vadă lumina tiparului în numărul din *Epoca* mai sus menționat.

II., nr. 234, 27 august, p. 1-2.

PE BOSFOR (Fragment)

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 276, 8 octombrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Note de călătorie*, de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN FIUME ȘI ABBAZIA

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 316, 18 noiembrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Note de călătorie*, de unde reproducem textul.

IMPRESII DIN PADOVA

Apărut în *Epoca*, anul X, 1904, în mai multe numere, după cum urmează, la rubrica *Note de călătorie*, de unde reproducem textul:

I., nr. 323, 25 noiembrie, p. 1-2;

II., nr. 329, 1 decembrie, p. 1-2;

III., (cu numerotația greșită: IV), nr. 336, 9 decembrie, p. 1-2.

„Sfârșit“ nr. 324, 26 noiembrie, p. 1-2. După câte se poate constata din analiza conținutului, acest text nu e încheierea fragmentului I, după care urmează, în ordinea cronologică a apariției în ziar, ci e finalul întregii serii de impresii din Padova.

PAGINI FLORENTINE — PE LUNG' ARNO ACCIAIUOLI

Apărut în *Epoca*, anul XI, nr. 10, 12 ianuarie 1905, p. 1-2, de unde reproducem textul.

PAGINI FLORENTINE

Apărut în *Epoca*, anul XI, 1905, după cum urmează, în mai multe numere, de unde reproducem textul:

I., nr. 18, 20 ianuarie, p. 1;

II., nr. 19, 21 ianuarie, p. 1-2;

III (cu numerotația greșită: IV), nr. 24, 26 ianuarie, p. 1;

IV (cu numerotația greșită: V), nr. 25, 27 ianuarie, p. 1.

CENACOLO VINCIANO (Note de drum)

Apărut în *Românul*, anul I, nr. 100, 7/20 mai 1911, p. 1-2, la rubrica *Insemnări literare*, de unde reproducem textul.

Aceste articole, pe care le-am grupat sub titlul *Note de călătorie*, reprezintă o serie destul de susținută de însemnări, concentrate în numai câteva luni și sînt rodul unor călătorii efectuate de autor în perioada studiilor sale universitare în străinătate. Ele sînt poate paginile lovinesciene cele mai necunoscute; autorul nu le-a reluat ulterior sub nici o formă, nici măcar sub cea mai simplificată, nu le-a adunat în nici unul din volumele sale alcătuite mai tîrziu și nici nu le-a comentat vreodată în acel fel care să ne permită să bănuim atitudinea sa față de ele, dincolo de ceea ce se poate deduce din această tăcere. În sfîrșit, criticii săi nu s-au referit la ele niciodată, ignorîndu-le probabil însăși existența. În notițele sale autobiografice destul de bogate, în vasta biobibliografie pe care a dat-o ca anexă la volumul omagial din 1943, *E. Lovinescu*, el nu le-a menționat în

nici un fel. lăsându-le astfel să rămână uitate în paginile unui ziar.

Toate acestea se datorează desigur recunoașterii unei linse de vocație în respectivul gen și ponderii reduse pe care îl au în existența lui călătoriile, limitate mai ales la perioada primei tinereți. De fapt, Lovinescu a „călătorit” doar în măsura în care i-a îngăduit-o programul său de studii, mai întâi în Germania și Italia — München, Florența (1904—1905), și apoi în Franța, unde, cu intermitențe, a locuit efectiv câțiva ani (1906—1909). După câte se poate deduce, doar în vacanțe, și în trecere își îngăduia un ocol prin Germania (Berlin, 1903) sau Italia (Genova, Roma, 1908; Florența, 1910) prin care a trecut frecvent, îndeosebi la întoarcerile în țară din Franța. În sfârșit, îl vedem uneori făcând un popas de odihnă în Elveția (Neuchâtel, 1910; Jolimont-Berne, 1911), într-o epocă în care părăsise ideea notațiilor turistice.

Toate însemnările sale de călătorie, publicate în *Epoca*, doar în prima parte a vieții sale, sînt de un interes restrîns, aproape exclusiv autobiografic, reprezentînd un document al vieții criticii la un moment dat, în perioada sa de formație, în care o oarecare aviditate a tînrului ce dorește a se informa se împletește cu stilul degajat, dezinvolt, al unui om de cultură livrescă, prevenit din lecturi asupra marilor surprize ce-l puteau aștepta în ordinea descoperirilor.

În sfârșit, mai trebuie să avem în vedere faptul că scriitorul nu era un „spontan”; elabora, după propriile sale recunoașteri, destul de greu, trudind la masa de lucru, în cadrul unui program strict disciplinat, așa încît, textele sale literare, chiar în rarele cazuri cînd vor să lase impresia de instantanee și de consemnări de intuiții rapide, sînt rodul revenirilor asupra unor notații de moment, ceea ce depărtează stilul lui de formula încercată în paginile de călătorie, adică aceea a transcrierii de impresii cît mai directe.

Notele de față se referă la o perioadă foarte scurtă și se înfățișează într-o suită destul de coerentă; lor le-am alăturat câteva pagini ceva mai tardive, inspirate de o vizită la Milano și avînd de fapt ca obiect *Cina cea de taină* a lui Leonardo da Vinci. Ea constituie o excepție (în cazul în care reținem drept dată a redactării cea de apariție), deoarece, autorul părăsise încă din tinerețe, genul care-l ispitise la un moment dat. El a mai făcut și mai tîrziu unele călătorii semnificative, fără a-și mai nota

însă impresiile în formula pe care o descoperim în aceste pagini juvenile.

În prefața la volumul al II-lea de *Pași pe nisip...* (*În loc de prefață*), el arată că măcar o parte din aceste pagini le destina-se publicării în *Sămănătorul* (deși desigur că nu au fost scrise cu acest gînd), dar, pe atunci, el nu era în măsură să publice și scrisoarea care le însoțea și care era adresată de asemenea lui N. Iorga (2 ianuarie 1904). Se vede din conținutul ei, dezvăluit mult mai tîrziu, că tînrul autor își exprima intenția de a le dezvolta ulterior la proporțiile unei lucrări cu caracter științific, nu lipsită de anvergură: „E vorba, scria el, de o serie de impresii de călătorie prin Grecia, cu dublul scop literar și științific. Voiesc ca sub formă mai avîntată și saturată de anticibi-tăți să descriu și urmele civilizației grecești ce îmi va da prilej ca să tratez despre cea mai dragă știință — arheologia — cît și impresiile mele cu totul subiective, mai mult sau mai puțin poetice...” (E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. îngrijită de N. Scurtu, Ed. Minerva, 1981, p. 205). Se poate presupune din cele de mai sus că atracția pe care o exercita asupra tînrului Lovinescu pe atunci Grecia se va concretiza totuși ceva mai tîrziu, ea sînd poate la sorgintea hotărîrii sale din 1909 de a prezenta ca teză secundară la Sorbona o lucrare avînd ca subiect descoperirea Greciei de călătorii și literații francezi la începutul secolului al XIX-lea.

Izbucnirea primului război mondial îl va surprinde pe E. Lovinescu la Paris și el va trebui să se întoarcă precipitat acasă, ocolind țările beligerante și folosind calea maritimă în bună măsură. El a trăit atunci unul din momentele cele mai aventuroase și insolite ale vieții sale, care se va prelungi cu scurta ședere la Odesa, unde va trăi momentul izbucnirii Marii Revoluții Socialiste din octombrie. Aceste evenimente vor lăsa unele urme în paginile sale răzlețe de evocări, fără a se mai concentra și sistematiza în formula notelor de drum.

De altminteri, criticul nu a fost ceea ce în mod obișnuit se numește un călător; voiaja cu gîndul, și reperatele lui exterioare se constituie mai mult din cărți citite, europeismul său avînd o bază cărturească, umanistă. Încă din notele acestea de tinerețe se distinge interesul pentru monumentele de cultură, pentru muzee, pentru relicvele istoriei, în dauna spectacolului natural, al ambianței sau chiar curiozităților geografice.

II. ÎN JURUL CLASICISMULUI

O PROBLEMĂ DIDACTICĂ

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 288, 20 octombrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica școlară*, de unde reproducem textul.

ÎN JURUL CLASICISMULUI

Cu prilejul broșurei d-lui G. Popa [I]

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 295, 28 octombrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

[II], IARAȘI ÎN JURUL CLASICISMULUI

(Cu prilejul broșurei d-lui G. Popa)

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 301, 3 noiembrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

[III], O ULTIMĂ PRIVIRE ASUPRA CLASICISMULUI

(Cu prilejul broșurei d-lui Popa-Lisseanu)

Apărut în *Epoca*, anul X, nr. 308, 10 noiembrie 1904, p. 1-2, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

INVĂȚĂMÎNTUL CLASIC LA NOI

Apărut în *Epoca*, anul XI, nr. 204, 29 iulie 1905, la rubrica *Cronica școlară*, p. 1-2, de unde reproducem textul.

Seria aceasta de articole, publicate de E. Lovinescu la intervale foarte strânse, formează desigur un tot și exprimă ideea tînărului scriitor și profesor despre disciplina pentru care se formase și pe care, după propria sa apreciere, o va abandona chiar în acei ani. El a fost, totuși, nu numai un oarecare licențiat în filologia clasică, un profesor de limba latină pe o distanță de trei decenii, dar și un autor de traduceri, de manuale, de co-

mentarii de texte ale scriitorilor antici, ceea ce-i putea da dreptul de a-și revendica și titlul de clasicist. Nu a făcut-o însă, deoarece s-ar fi convins încă de timpuriu de lipsa de viitor a studiilor de acest fel la noi în țară și ar fi considerat contribuția sa de ordinul clasicismului ca o obligație didactică și o plăcere a sa cu totul secundară. În această privință există o mărturisire a sa, făcută spre sfârșitul vieții și care pare a închide orice discuție. Revenind la momentul de tinerete al renunțării la clasicism, el scrie în autobiografia pe care o semnează cu numele *Anonymus Notarius*: „Congresul de limbi clasice, al cărui raportor fusese, îl convinsese de existența pur formală la noi a clasicismului. Era inutil, deci, să insiste și nici nu era făcut să adune coji de nucă din care miezul dispăruse în bună parte. Conchisese că numai în cadrul literaturii române și îndeosebi în cea modernă se poate lucra cu folos; se consacră deci exclusiv criticii militante cu un fel de precipitare de a se exprima el cel dintâi despre oameni și opere. Cultura clasică îi servea numai ca fundal și punct de raportare” (*E. Lovinescu, schiță biobibliografică*, în volumul omagial *E. Lovinescu*, Ed. Vremea, 1942, p. 31).

Și totuși, ca întotdeauna în cazul afirmațiilor sale tardive asupra evenimentelor majore din viața sa, se pot descoperi dacă nu diferențe importante, oricum unele deosebiri cel puțin de nuanțe față de realitatea așa cum a fost ea. Tînărul profesor din 1904 pleda cauza clasicismului, chiar dacă o făcea cu moderație; avea opinii hotărâte, credea în posibilitatea existenței și utilității educației de acest fel, ca un factor benefic în cultura națională, deși el însuși înceta, chiar de atunci, să i se dedice în exclusivitate, îndreptîndu-se spre literaturile moderne. Articolele sale pun în lumină o judecată lucidă și lipsită de iluzii zadarnice, oferind prin expunerea și analiza argumentelor contradictorii o cale spre soluționarea problemei, în spiritul unei înțelegeri generale, pentru a conchide asupra rolului complementar, dar absolut indispensabil, al clasicismului, într-un învățămînt pe care-l dorea chiar el utilitar, îndreptat spre realitățile practice.

Se lovise atunci, cu ocazia Congresului, de opoziția conservatoare a lui Titu Maiorescu, în problema minoră a pronunțării cuvintelor latine, asupra căreia prezentase un referat în cadrul unei ședințe. În mod curios, această primă întîlnire cu mentorul „Junimii” avea să aducă unele raporturi personale între ei.

Mult mai târziu, printr-una din acele coincidențe semnificative, E. Lovinescu se va întoarce la problema educației clasice, așa cum o înțelegea Titu Maiorescu, descoperind și republicând dizertația acestuia de tinerețe *Pentru ce limba latină este chiar în privința educației morale studiul fundamental în gimnaziu*, Iași, 1863 (în *Antologia ideologiei junimiste*, 1942, p. 9-42). El supuse unor critici ideile maioresciene despre educația cu ajutorul limbii latine încă din 1940, în monografia sa, *T. Maiorescu*, vol. I, p. 112-113, dar mai demn de semnalat decât afirmarea justetei pozițiilor respective ni se pare faptul că ambii critici au debutat, la o distanță în timp de patru decenii, supunând discuției publice aceeași problemă.

Într-o formă cu totul sumară, o parte din ideile cuprinse în articolele pe care le-am grupat sub titlul *În jurul clasicismului* își găsiseră expresia în articolul *O privire asupra clasicismului*, din *Pași pe nisip...* I (în actuala ediție, I, p. 212-217).

III. PAGINI DE CRITICĂ ȘI DE DOCTRINĂ

EM. GÂRLEANU. CU PRILEJUL VOLUMULUI CEA DINTII DURERE

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 13, 1 iulie 1907, p. 577-580. Republicat în *Critice*, I, ed., I, Ed. Socec, 1909, p. 129-137, de unde reproducem textul. Ulterior, cu unele modificări de ordin stilistic, în *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 88-91. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, p. 59-61, o parte din acest articol, redus la mai puțin de două pagini constituie subcapitolul 2. *Limitarea lui la „schită“*: „*Cea dintii durere*“, din secțiunea II. *Proza și critica sămănătoristă*, capitolul I. *Em. Gârleanu*.

Și în cazul lui Gârleanu, ca și în acelea ale celorlalți scriitori din generația sămănătoristă (Sadoveanu, Anghel, Iosif) e vorba și aici de o revenire asupra unui autor despre care criticul mai scrisese în *Pași pe nisip...* II (în ediția actuală de *Opere*, I, p. 274-278) dar pe care, acum, cu prilejul apariției unui nou volum, avea posibilitatea să-l reconsidere într-o perspectivă lărgită și să-i verifice virtualitățile descoperite la debut. Prima

carte a lui Gârleanu nu-i putuse trezi lui Lovinescu o prea mare admirație, așa că, după câte se pare, Mihail Dragomirescu a primit cu oarecari aprehensiuni opinia criticului mai tânăr asupra unui scriitor de care el era legat printr-o destul de strînsă prietenie, dar și pe care-l patrona în calitate de director de publicație. Gârleanu era unul dintre redactorii cei mai activi ai *Convorbirilor* și Mihail Dragomirescu scrisese și va continua să scrie despre el extrem de laudativ, considerându-l unul dintre principalii factori ai noii sale „direcții“.

Prevăzînd probabil o oponentă a lui M. Dragomirescu sau răspunzînd unei injoncțiuni a acestuia, Lovinescu îi scria de la Fălticeni: „Îți trimet totodată și un articol asupra lui Gârleanu — un subiect primejdios pentru mine. L-am scris ascultînd de conștiința mea. Nu fac nici un fel de concesiuni sau combinații. Țin deci să fie publicat în litera lui. Dacă d-tale nu-ți convine în unele părți, pune o notă, prin care dai articolul ca o părere individuală. Cred că nu ai nimic de obiectat la o astfel de procedură, care te pune pe d-ta la adăpost, dar care îmblinzește și susceptibilitatea mea — cam pusă la încercare.“

Bineînțeles că articolul acesta nu perimează nuvela. Această, cu toată lipsa ei de echilibru, e *excellent* scrisă. Sau e așa scrisă, încît să nu-mi aducă nici un «prejudiciu». Și Dumnezeu știe că n-am un interes mediocru pentru bunul meu renume.“ (Scrisoare din 19 iunie 1907, în: E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 71.)

Deși din corespondența celor doi critici nu rezultă că Mihail Dragomirescu i-ar fi dirijat opțiunile sau opiniile critice colegului său mai tânăr despre unul dintre scriitorii săi favoriți, nici măcar că i-ar fi cerut să scrie un articol despre acesta, mai târziu, atunci cînd Lovinescu s-a îndepărtat de el și și-a încetat colaborarea la *Convorbiri critice*, a afirmat că acesta și-ar fi schimbat părerea despre Gârleanu grație intervenției sale. Într-o scrisoare publicată în *Țara nouă* (anul I, nr. din 15 iunie/15 iulie 1912) și adresată directorului publicației, M. Dragomirescu afirma:

„Scrisoare d-lui N. Xenopol (Cazul Lovinescu)
Stimate domnule director,

D. Lovinescu, criticul și — dragă Doamne! — colegul meu de la Universitatea din Iași, printr-un răspuns¹ la un articol al

¹ În *Rampa*, articolul *Vox reclamantis* (nota M. D.)

meu publicat în numărul trecut al revistei d-voastre, *Un răspuns «Vieții românești»*, nu numai [că] are curajul (de unde-i vine, nu cercetez), ca, vorbind de activitatea mea fie literară, fie politică, să pomenească cuvântul «rușine», dar să și pretindă că nu d-sa mie, ci eu să-i fiu d-sale recunoscător pentru că timp de doi-trei ani a colaborat *gratuit* la *Convorbiri critice*. Pentru ca opinia publică literară să fie luminată asupra trăsăturii de caracter pe care cu această ocaziune și-o destăinuiește și mai bine acest al meu... coleg, pe care — se știe — l-am pus în relief, ca pe mulți alții, prin revista mea și prin sublinierile mele critice, țin să vă comunic următoarele :

Colaborația d-lui Lovinescu la *Convorbiri critice* n-a venit tocmai solicitată, ba cîtva timp a fost chiar *întreruptă* din voința mea. Condițiile cu care i s-a permis să reia colaborarea mai departe au fost : 1) să-și schimbe, printr-un articol *ad-hoc*, părerile în privința nuvelisticii lui Gârleanu și 2) să se lase cenzurat în notițele critice ale revistei, ordecîteori părerile mele (sau ale altora, adoptate de d-sa) nu ar cadra cu convingerile mele.

Articolul în care-și desminte părerile a apărut în *Convorbiri critice* (I, 13) ; iar deosebitele cenzurări ale părerilor d-lui Lovinescu le poate găsi oricine în corpul revistei — iar d-sa le știe foarte bine. Și acum d-sa poate să aibă, cît o pofti mai departe, orșice pretenții va avea îndrăzneala să afișeze. Omul, și intelectualicește și moralicește, are tot dreptul să se crează *hors concours*.

Primiți vă rog etc.

Mihail Dragomirescu

1912 iunie 1°

La aceste imputări care nu erau prin nimic dovedite și pe care nici examinarea scrisorilor expediate de Lovinescu lui Mihail Dragomirescu nu vin să le întărească, cel în cauză s-a simțit lezat și a trimis o scrisoare ce a apărut în *Viața românească*, o revistă care se făcuse numaidecît ecoul disputei dintre cei doi foști colaboratori :

„O scrisoare a d-ui Lovinescu

Stimate domnule redactor,

În numărul de septembrie al revistei dv. amintiți de un articol al d-lui M. Dragomirescu ce mă privește. Acest articol,

publicat în iunie, îmi scăpase, fiind scris într-o revistă pe care n-o citesc de obicei și într-o epocă în care nu eram în țară.

Văzînd că dv. arătați o nedumerire sinceră față de afirmațiile d-lui Dragomirescu și crezînd că țineți ca această nedumerire să fie risipită, v-aș fi foarte îndatorat dacă ați binevoi să publicați lămuririle ce mi se cer din mai multe părți.

După cum am mai scris-o de mai multe ori, mi se întimpla foarte des să nu am aceleași păreri cu d. Dragomirescu, după cum era și firesc. Nu am împărtășit pînă acum niciodată în *în-tregime* părerile vreunei reviste la care am scris, nefiînd robul nimănui și neluînd răspunderea decît lucrurilor pe care le semnez. Astfel se explică de ce polemizam adese cu d. Dragomirescu sub învelișul aceleiași reviste, și, trebuie să recunosc, în chipul cel mai urban cu putință. D. Dragomirescu numește această polemică, în care mă înăbușea sub flori stilistice, a *cenzura*... Se înșeală. A cenzura înseamnă a suprima... Și doar știe bine că nu mi-a suprimat nici măcar o virgulă...

Cît despre afirmația că d-sa mi-ar fi impus să scriu un anumit articol despre d. Em. Gârleanu, nu o pot privi decît ca o impostură. E singurul cuvînt mai civilizât pe care-l găsesc deocamdată.

Îmi pare rău că d. Dragomirescu nu se respectă îndeajuns pentru a nu luneca la afirmații deopotrivă de injurioase și pentru d-sa și pentru mine, ținînd seamă mai ales că nu le poate dovedi cu nimic.

Primiți, vă rog, domnule redactor, expresia sentimentelor mele de considerație

București, 1 noiembrie 1912

E. Lovinescu^o

(*Viața românească*, anul VII, nr. 10, octombrie 1912, la rubrica *Miscellanea*, p. 135)

E. Lovinescu a continuat să scrie despre Emil Gârleanu, pe măsură ce acesta făcea să apară felurite cărți. Opinia lui variaza, între anumite limite, de la caz la caz, rămînînd în genere favorabilă, deși niciodată entuziastă. Ea nu pare cîtuși de puțin determinată sau influențată de vreo intervenție a lui Mihail Dragomirescu sau de raporturile dintre cei doi critici, încît acuzațiile ce s-au putut formula pe această temă la adresa sa nu au nici un temei, deși ele s-au configurat încă de la apariția articolului în *Convorbiri*.

La acea dată, o parte din ideile cuprinse în el au fost discutate de G. Ibrăileanu într-o notiță semnată G. I., la rubrica *Cronica literară*, în *Viața românească*, anul II, nr. 8, august 1907, și în care acesta, constatând că „numărul scriitorilor noștri crește într-o proporție care, prin anormalitatea sa, nu făgăduiește nimic bun”, afirmă că toți sfișesc prin a-și găsi un critic laudativ și citează cazul lui Em. Gârleanu, în raporturile sale cu E. Lovinescu :

„În orice caz, și o mărturisim cu sinceritate, dacă am cetit ceva mai din toți, n-am citit adesea și ce a mai urmat. E drept că poate am greșit, dacă e să cred pe d. Lovinescu, e posibil, în această primăvară literară, ca un scriitor ilizibil la sfârșitul anului 1906 să devină un talent remarcabil la începutul anului 1907... Până acuma lucrul acesta nu era cu puțință, dar lumea progresa și una din achizițiile civilizațiilor înaintate, sau cel puțin una din caracteristice, e și repeziciunea crescândă a tuturor lucrurilor.

Să revin. Am spus că probabil criticii noștri sînt victima unor confuziuni.“ Și Ibrăileanu relevă confuzia care s-ar face „între artă și reportaj, pe care o fac mulți din criticii noștri“ cei mai mulți niște nechemați, care se cred competenți în toate și care cred că „pentru a judeca literatura nu e nevoie de «teorii» — despre care vorbesc cu un suveran dispreț — ci numai de *bunul-simț*“, ceea ce ar echivala cu „a introduce instituția juraților în literatură“. După care afirmă : „Că acești cronicari confundă arta cu reportajul, se înțelege de la sine. E mai curios și mai primejdios că o fac și alții. Și de aceea, pentru a ilustra *cazul* [...] voi utiliza un articol al unui critic care, întîrziat și demodat sărmanul, are încă curajul să facă teorii și care nu e lipsit de gust literar. E vorba de articolul d-lui Lovinescu despre d. Gârleanu... Și, dacă și acesta va face confuziunea între artiști și reporteri, atunci se va înțelege de la sine unde pot ajunge cronicarii lapidari.

Așadar, d. Lovinescu, voind să reabiliteze pe d. Gârleanu, voind, cum zice d-sa în acel admirabil stil pe care cu toții îl cunoaștem, să vindece rana pe care d. Gârleanu o purta de un an de cînd d. Lovinescu îl lovide cu acea parte a lăncii lui Achile care rănește — s-a apucat să caracterizeze noul volum al d-lui Gârleanu. Dacă nu l-aș crede sincer pe d. Lovinescu, dacă aș crede că are motive coredacționale ca să întoarcă cea-

laltă parte a lăncii pe care i-a împrumutat-o Achile, nici nu i-aș discuta articolul.

D. Lovinescu caracterizează noul volum al d-lui Gârleanu sau, ca să întrebuintez termenii cei mai proprii, volumul noului domn Gârleanu, ca un volum de «schite», pentru că d. Gârleanu, zice d. Lovinescu, ori prinde din viața personajului un moment răzleț, care aruncă o lumină îndestulătoare asupra acestuia, ori «povestește o întîmplare oarecare fără o intenție deosebită de psihologie» — acest din urmă procedeu fiind, după d. Lovinescu, acela al «nuvelei *anecdotică*».

Că aceasta ar fi definiția «schitei», mă îndoiesc. Dacă «nuvela anecdotică» e schiță, nu știu ce rămîne pentru... «nuvela anecdotică», mai întai, pentru ceea ce se cheamă «povestire», apoi. Iar dacă schiță e un «moment răzleț» etc. — atunci cite schițe nu mai sînt «schite», căci — nu-i așa? — nu e vorba să dăm alt înțeles cuvintelor, decît îl au, ci tocmai să definim înțelesul cuvintelor pe care le întrebuintăm. Dar, în sfîrșit, nu despre definiția schitei e vorba aici.

E altă chestie : Să admitem că «un moment răzleț» etc. e definiția *unor* schițe și să admitem că în aceste schițe d. Gârleanu reușește — rămîn celelalte «schite», acele în care, cum spune d. Lovinescu, nu joacă rol psihologia, ci «interesul anecdotic».

D. Lovinescu ne spune că aceste schițe ale d-lui Gârleanu n-au «o intenție psihologică deosebită» și că, în același timp, «interesul» lor «anecdotic nu e tocmai mare». (Și nu uitați : d. Lovinescu vorbește cu curtoazie : atinge pe d. Gârleanu cu partea lăncii care vindecă.) Apoi, dacă lipsește bucăților d-lui Gârleanu și «o intenție deosebită de psihologie» (ca în nuvele) și «interesul anecdotic» (ca în schițe, după d. Lovinescu) atunci, dacă bucățile d-lui Gârleanu sînt lipsite și de calitățile nuvelei și de ale schitei (și de ale povestirii deci, căci d. Lovinescu, prin schiță, o înțelege și pe aceasta, cum ați văzut), ce calități au ele ? În ce constă talentul d-lui Gârleanu ? Ce chimie face d. Lovinescu ? Din hidrogen și oxigen (după propria-i constatare) scoate aur ?

Lui G. Ibrăileanu i se pare că autorul articolului despre Gârleanu a făcut „o confuziune între genurile literare, așa cum le definește d-sa. «Nuvela anecdotică» se caracterizează prin *subiectul* său, care trebuie să fie... anecdotic. Vom spune mai mult, desfășurînd gîndirea lui Lovinescu : deoarece d. Lovinescu ci-

tează ca exemple de nuvele anecdotice pe unele din ale lui Merimée și Maupassant, înțelegem că prin anecdotic, d-sa înțelege un subiect *interesant, variat*, dacă pot spune astfel, rar, *romanesco*. Așa sînt subiectele nuvelor lui Merimée și Maupassant, pe care le-a putut avea în vedere d. Lovinescu. În acest *gen*, subiectul trebuie să fie anumit și el joacă mare rol, rolul principal, în caracterizarea genului.

Din contra, în nuvelă, dar mai ales în roman, subiectul nu are așa importanță, dacă nu cumva condiția romanului ar fi ca subiectul să fie banal, ca viața comună. (Gîndiți-vă la *Ana Karenina*.) Aici totul e analiză psihologică, disocierea și reconstituirea, *crearea* vieții.

Ce face d. Gârleanu, după critica d-lui Lovinescu? Ia subiecte de roman, subiecte *banale*, și le tratează ca-n «nuvela anecdotică», «fără psihologie». D. Gârleanu — tot după critica d-lui Lovinescu — confundă genurile, și criticul său, confundîndu-le și el, la rîndul său, îl laudă pentru această confuziune, confuziune din care rezultă ceva care nu mai este nici un gen literar, deci ceva care nu mai este literatură. D. Gârleanu așa-dar — mereu după critica d-lui Lovinescu — este în afară de literatură. (Insist încă o dată: concluzia rezultă din premisele d-lui Lovinescu; eu nu-mi iau nici o răspundere: presupuneți că n-am cetit pe d. Gârleanu.)

Și cine e în afară de literatură, dacă nu e orator ori cugetător, face reportaj. Iar cine relatează — «reportează» — lucruri care nu s-au întîmplat, neadevărate, scornite de închipuirea sa, nu e nici adevărat reporter de gazetă nu e nimic.

În ciuda asigurării că se ține departe de orice judecată asupra talentului efectiv al lui Gârleanu și că se ocupă doar de demonstrația lui Lovinescu, Ibrăileanu sfîrșește prin a sugera că autorul articolului din *Convorbiri* a încercat, în realitate, să confere existență unei mediocrități literare nedefinibile, prin procedee în fapt sofistice:

„Din această *aurea mediocritas*, ca să revin la subiectul acestor cronici și ca să închei, criticii noștri vreau să extragă mii de scriitori. E a nu îndeplini datoria impusă criticii, singura justificare a existenței ei: ajutorarea cetitorilor de a deosebi pe artiști de simplii compunători. Orice altă indelețnicire a criticii, a acelei critici care se adresează marelui public, a criticii de popularizare, este parazitism dăunător, dacă nu curată neonestitate” (*Re-*

portajul în literatură, în *Opere*, vol. IV, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, Ed. Minerva, 1977, p. 187-191).

I. A. BASSARABESCU

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 14/17, 15 iulie/1 septembrie 1907, p. 637—642. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 182—193, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 113—123. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 25—30, articolul apare într-o versiune redusă, mult modificată din punct de vedere stilistic și purtînd titlul *I. A. Bassarabescu, aspectele literaturii lui*.

Acest articol reprezintă singurul pe care E. Lovinescu l-a scris despre un autor cu care s-a aflat în bune relații în perioada de început a activității sale, dar cu care nu se va mai întîlni decît în succintele și tardivele sale pagini de istorie a literaturii contemporane, aceasta desigur datorită situației speciale a prea sterilului prozator, unul dintre cei care nu au evoluat și nu au adăugat nimic substanțial peste ceea ce scrisese pînă în momentul pe care articolul criticului îl pune în lumină. Cei doi scriitori se cunoscuseră încă din anii de ședere a criticului la Ploiești, unde fusese numit profesor la liceul de băieți (1904) și unde Bassarabescu funcționa pe atunci și avea să rămînă pînă la pensionare. În vremea aceea, el reprezenta o reală speranță a prozei românești prin talentul său de observator, prin siguranța mijloacelor artistice și pregnanța expresiei, limitate însă, după cum se va vedea ceva mai tîrziu, la genul scurt, corespunzătoare unei vocații artistice autentice, dar lipsite de anvergură. Atunci cînd l-a cunoscut Lovinescu, prozatorul era încă tînăr, dar în faza de apogeu a carierei sale literare, așa că în proiectul de supliment literar al ziarului *Epoca*, pe care criticul nădăjduia să-l pună pe roate și să-l conducă și pe care-l anunța lui M. Dragomirescu într-o scrisoare din 2 martie 1906 (E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 54—55) numele lui Bassarabescu e menționat, deoarece se conta pe colaborarea lui. De asemeni, în aceeași lună, martie 1906, cu ocazia tulburărilor studentești din Piața Teatrului Național, ambii profesori „ploieșteni” sînt printre cei care vor trimite lui N. Iorga o scrisoare de adeviere și de sprijin pentru acțiunea sa.

Dincolo de acest moment prim, de colegialitate și înțelegere, destinele celor doi scriitori se vor dovedi divergente, dar familiaritatea care se face simțită în schimbul de scrisori dintre ei avea pe atunci o justificare în bunele raporturi pe toate planurile. Într-adevăr, imediat după apariția articolului lui Lovinescu în *Convorbiri*, prozatorul va da publicității în aceeași revistă unui articol, care poate fi considerat o „replcă” la fantezia pe care criticul și-o îngăduise pe seama sa :

„Prietenul și colegul meu Lovinescu, după ce m-a adormit cu sila pe-ntunec — tocmai cum mă tem eu să dorm — într-un fotoliu plin de fantezie critică, mă-ntilnește într-un oraș departe, ziua. Și-mi spune că m-a scăpat dintr-o mare primejdie în noaptea aceea : avea de gând să puie pe Anastase Moinea să mă cicălească fiindcă m-am iscălit în volumul meu *Vulturii* cu doi s. Totuși, talentatul meu prieten s-ar putea întoarce în vreo altă noapte cu această întrebare și m-ar putea găsi dormind în fotoliul cu pricina. M-am gândit deci că e mai bine să-i dau de pe acum și de bunăvoie lămuriri la lumina zilei ; și-i amintesc — în legătură cu aceasta — o poveste scurtă, pe care poate o fi auzit-o sau citit-o undeva, ca și mine :

A fost odată un biet om cu barbă, o mindrețe, o minune de barbă. Prietenii îl pizmuiau, iar el își îngrijirea podoaba și o plimba prin lume plin de fală.

Intr-o zi, ce-i vine unuia să-l întrebe : «Seara, când dormi, unde-ți ții d-ta barba : afară sau în plapomă ?»

Omul cu barbă dete din umeri. Nu se gândise niciodată la asta.

În noaptea aceea, la culcare, cea dintâi grijă fu să-și asigure barba ; dar văzu că nici un fel nu-i vine la socoteală : înăuntru, îl înțeapa ; afară, îl gîdila. Strănută, se suci, se zvircoli în pat, ținu de colțuri plapoma, întinzînd-o coardă cu amîndouă minile, și o săltă cînd pe barbă, cînd sub barbă. Degeaba : nu-nchise ochii toată noaptea și nici în nopțile următoare... Peste cîteva zile era ca-n palmă : înfuriat, se răsese de tot. Curiozitatea prietenului îl lăsase spîn.

Și așa putu omul cu barbă să se odihnească și să doarmă noaptea...

La 20 martie trecut, pe cînd volumul meu se găsea încă sub tipar, primii din partea editorului aceste rînduri :

«Cu întoarcerea poștei vă rugăm să ne scrieți cum semnați : cu unul sau cu doi *es* (*s*, *ss*), Basarabescu sau Bassarabescu, *aceasta pentru a nu face greșeli în titlul cărții.*»

Iată-mă, iubite domnule Lovinescu, căzut în păcatul omului cu barbă.

Pentru înția oară mi se cerea așa de categoric un asemenea răspuns.

Și te rog să notezi că era de ocolit o *greșală*, poate mare, de care atirna succesul editurii. Atunci mi-am pierdut încrederea în s stingher din înțiiul meu volum. M-am gândit că nu i-ar fi plăcut domnului editor și am căzut la bănuială că întrebarea dumnealul bate în doi s, sau *es*, cum le zice atît de semnificativ. Și am vrut să-i stric plăcerea : am indoit pe s. Omul cu barbă a avut de îndurat o scădere ; eu, un adaus. Iată prin ce ne deosebim.

Și de atunci e o vreme. Îmbinarea celor doi s s-a împietrit pentru totdeauna și atît de temeinic încît cine, de acum încolo, va încerca să desființeze pe unul, va fi silit să-i jertfească pe amîndoi și să-mi lase numele spîn.

Și, fiindcă fantazia critică a lui Lovinescu pare vexată din pricina acestei nevinovate înfrățiri, iată-l și pe tînărul scriitor schimbat oarecum într-un fel de om cu barbă. În colțul ascuns din Rue des Carmes, la lumina slabă a lămpii franțuzești, sub care-și face criticile, parcă-l văz cu un cuțitaș în mină, în fața celor doi s, umblînd să mă rază.

I. A. Bassarabescu

(*Omul cu barbă*, [în sumarul de pe coperta revistei, adăugat : *Un răspuns și o poveste*], în *Convorbiri*, anul I, nr. 20, 15 octombrie 1907, p. 783—784).

În numărul imediat următor al revistei, E. Lovinescu a publicat această scurtă *Notiță* :

„Sub titlul *Omul cu barbă*, d. Bassarabescu îmi dă «un răspuns și o poveste». Cred însă că e mai mult o poveste. Spre întregirea ideii mele, adaug că ea mi-a plăcut. Și-a atins deci ținta.

Dacă ar fi să socotesc acest articol ca un răspuns, i-aș atrage luarea-aminte d-lui Bassarabescu că el e un răspuns la o observație făcută pe cale privată. A-mi răspunde deci în public n-ar fi fost potrivit. Dar cum *povestea* e frumoasă, nici nu mă gîndesc la nepotrivirea prilejului.

Trebuie să îndrept totuși ceva. D. Bassarabescu spune că eu aș fi avut de gând să pun pe Tănase Moinea să-l dejenească pentru că se iscălește cu (ss). Nu, aceasta nu s-ar fi prins. Intenția mea era alta. Pe aceasta de altminteri i-am și împărțit-o d-lui Bassarabescu.

Cum în articolul meu n-am înfăptuit-o, o restabilesc acum. Se va vedea că nu e lipsită de oarecare temeii.

Intr-una din nuvelele d-lui Bassarabescu e un tânăr foarte cumsecade. Aceasta nu se întâmplă deseori eroilor d-lui Bassarabescu. Se cuvine deci să avem o simpatie deosebită pentru dînsul. În tot ceea ce face, tânărul se vedește cumpătat, serios și așezat. Dar, dispus cum am arătat în articolul meu, d. Bassarabescu nu-și iubește eroii. Totdeauna aruncă asupra lor o lumină de ironie și de ridicol. Această lumină uneori se prinde, iar alteori nu. Îndeosebi pentru tânărul Vintileanu cred că nu se potrivea. D. Bassarabescu îl numește totuși în chip ironic: *Vintileano*, ca și cum ar fi fost un *Ventureano* oarecare. Tocmai prin acest lucru atît de neînsemnat voiam să arăt că d. Bassarabescu își acopere eroii de o ironie cam ușoară și în or ce caz nepotrivită.

De aceea, după ce am pus pe Vintileanu să-i ție d-lui B. mica predică pe care i-o ține, aveam de gând să adaug:

«Atunci Bassarabescu întrebă:

— Cine ești d-ta?

— Eu sunt Vintileanu — Andrei Vintileanu.

Bassarabescu surise ironic:

— A! *Vintileano*.

— Dacă vrei *Vintileano*, cum ești și dumneata Bassarabescu. Deșertăciunea mea nu e mai mare...»

După cum se vede, e o deosebire simțitoare între intenția mea și ceea ce-mi atribuie d. Bassarabescu. Or cum, nu e nici o supărare. Dacă nu m-am ales c-un răspuns, m-am ales cel puțin c-o poveste. Nu mi-am pierdut deci ziua.

E. L.“

(*Convorbiri*, anul I, nr. 21, 21 noiembrie 1907, p. 860).

Judecățile pe care le dă Lovinescu în articolul său și pe care le întărește mica notiță de mai sus rămîn totuși destul de surprinzătoare dacă ne gîndim la atmosfera de bonomie și umor conciliant care întovărășește majoritatea schițelor lui Bassarabescu. E greu de admis că poziția autorului față de personajele

sale, mai mult sau mai puțin cumsecade, ar fi de îndepărtare și crudă condamnare, în felul caragialesc, acesta însă aplicat la o tipologie care merită într-adevăr severitatea.

De acest lucru s-a sesizat numaidecît Mihail Dragomirescu, pe care-l vedem publicînd în același număr al *Convorbirilor* în care apăruse articolul lui Lovinescu o cronică dintre cele mai substanțiale despre volumul *Vulturii* de I. A. Bassarabescu, respingînd în mod direct interpretarea ce reieșea din „fantezia“ mai tînărului său colaborator și propunînd cu totul altă viziune asupra artei prozatorului, dar, în același timp, avansînd și o serie de aprecieri mult mai generoase cît privește posibila valoare artistică și locul prozatorului în istoria literaturii:

„...Bassarabescu are minunata putere de a scoate poezie din cele mai neînsemnate și mai indiferente stări sufletești. La aceasta îl mai ajută mai întii o bogăție rară de amănunte caracteristice, de fapte nu vorbe, care toate duc la scop; al doilea, un umor care răsare nu atît din contradicția dintre fond și formă (care e mult mai ușor de obținut) cît din contrastul dintre deosebitele elemente ale fondului, care nu sunt însă mai deloc deformatate în vederea efectului. De aceea — și în aceasta mă deosebesc de amicul meu Lovinescu — umorul lui Bassarabescu nu e ris, nu e batjocură, ci numai *suris senin*. Moinea nu e caricatură, Manolescu-Pletea nu e caricatură, și nu sînt caricaturi nici Conul Costache Oprișoiu, nici Tănase Moinea, nici Masinca, nici ceilalți. Așa sînt ei, așa e omenirea.

Bassarabescu vede admirabil unele contraziceri inerente ființei omenești, alege din ele pe cele mai caracteristice, ni le înfățișează în toată bogăția lor, simplu și fără frază, într-o lumină, pornită din imaginațiunea lui precisă și justă. Această lumină, căzînd pe asemenea obiecte, nu poate fi decît umoristică, iar dacă ar fi altfel, efectul s-ar pierde și Bassarabescu n-ar fi Bassarabescu. El nu batjocorește pe nimeni, și Moinea d-lui Lovinescu n-are dreptul să se plîngă; Bassarabescu nu și-a rîs de el, ci l-a arătat cine e: un om bun, izolat de lume, ticnit, sfios și plin de grijă față de tot ceea ce i-ar strica orînduiala vieții.“

Și, observînd că nu exagerarea tonului și cruzimea viziunii caracterizează modul artistic al lui Bassarabescu, ci așezarea și surprinderea personajelor sale în „justa lumină“, Mihail Dragomirescu continuă: „Cea mai mare dovadă o dă schița *La nouă ani*, din care Bassarabescu a putut apărea în ochii d-lui Lovi-

nescu un fel de monstru", dar care directorului *Convorbirilor* i se părea scrisă cu o „superioritate clasică”; și el conchide, rectificându-și încă o dată colegul mai tânăr; „Dacă ne gândim acum că toată această varietate de concepțiuni originale sînt redată într-un stil sănătos, în care adjectivul face loc substantivului, iar verbele, verbului — ne putem convinge ușor de nedreptatea ce se face în genere acestui scriitor, unic în literatura noastră mai tânără”. „*Vulturii*” de I. A. Bassarabescu, la rubrica *Revista critică*, loc. cit., p. 691—693).

Această amplă punere la punct ne dă măsura îngăduinței lui Mihail Dragomirescu în ceea ce privește deosebirea de opinii care, pentru mulți autori contemporani, se instalase între el și Lovinescu încă de la începutul colaborării acestuia. Scrierile trimise de criticul mai tânăr sînt pline de ecoul acestor divergențe, pe care directorul *Convorbirilor critice* le permitea în principiu, luînd însă apărarea celor lezați de severitatea celuilalt, dacă nu cu toată promptitudinea, cum a fost cazul cu I. A. Bassarabescu, oricum, nu mult mai tîrziu, în ample articole închinete celor în cauză, în care nu se mai fac aluzii la celălalt critic al publicației, deși judecățile sînt uneori categoric opuse.

RĂZBUNAREA BACANTELOR — LITERATURA D-LUI VASILE POP

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 18, 15 septembrie 1907, p. 717—721. Republicat în *Critice*, I, Ed. Socec, 1909, p. 194—204, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 124—131. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Beavenisti, 1925, p. 78—83, într-o versiune mult mai redusă și schimbată din punct de vedere stilistic, articolul figurează sub titlul *Răzbumarea bacantelor sau în afara literaturii* drept subcapitolul II, din secțiunea II. *Proza și critica sămănătoristă*, III. V. Pop.

Articolul acesta este singurul pe care Lovinescu l-a scris în stil „destrucitiv” despre un autor din aceeași generație cu corifeii sămănătoristi și depășindu-i pe toți prozatorii în ceea ce privește prolificitatea și succesul la public. A fost un caz unic în literatura vremii, de scriitor care scria speculînd gustul inferior al publicului fără educație literară și care a ajuns să se bucure de oarecare considerație în ochii unui N. Iorga, aceasta pentru latura „patriotică” a literaturii sale, dar și pentru ten-

dințele lui umanitariste, favorabile țăranilor. E. Lovinescu a scris un articol nu numai defavorabil, dar unul care ia scriitorului orice speranță în viitor. Și totuși, Vasile Pop (1875—1931) și-a desfășurat prea abundenta sa activitate timp de cîteva decenii, fără a mai realiza succesele din momentul sămănătorist.

În paginile sale mai tardive și îndeosebi în *Istoria literaturii române contemporane* (1937), singurele ocazii care-l obligau pe E. Lovinescu să revină cu o judecată globală asupra prozatorului, acesta figurează doar cu numele și fără a i se mai cita lucrările, cu indicația că reprezintă un exemplu extrem al „deformației romantismului țăranesc, în cadrul literaturii și mentalității sămănătoriste”.

După toate probabilitățile, articolul a fost scris în prima lună a anului 1907 și oferit redacției revistei *Viața românească*, în cadrul unei suite de colaborări care se urmau de cîteva luni. Credem că la *Răzbumarea bacantelor* se face aluzie în corespondența lui Lovinescu cu Ibrăileanu din acel moment, în care se vorbește de un articol amînat, nu de *Pe drumurile Eladei*, cum presupune editorul scrierilor, N. Scurtu, în E. Lovinescu, *Scrieri și documente*, ed. cit., p. 199, notă la scrisoarea nr. 6. În această scrisoare pe care i-a adresat-o redactorului *Vieții românești* la 1 martie 1907, Lovinescu spunea: „Am primit [artea] p[ostală] a d-tale prin care îmi spuneai că ai amînat articolul. Cred că își va fi găsit loc, în fine, în numărul de pe februarie”. La 23 august, același an, dîndu-și seama că articolul nu va fi publicat, îi scrie de la Fălticeni lui Ibrăileanu, care îi transmisese probabil această știre: „Nici o supărare în privința articolului în chestie. Vei avea însă amabilitatea să mi-l trimiți luni din Iași, pe adresa mea de aici, căci pe urmă trebuie să plec la București (Hotel English). Îl voi publica, firește, la *Convorbiri*. Cam pe la 15 septembrie voi pleca la Paris [...] La drept vorbind, îmi pare rău că *În lături!* nu e primit la *V[iața] r[omânească]*. Cu această revistă răspîndită s-ar fi făcut operă de curățire destul de salutară. Aș fi mulțumit dacă d-ta ai da o lovitură de ghioagă. Crede-mă că trebuia! Așadar nu uita de a-mi trimite articolul spre a-i da locul imediat la *C[onvorbiri] l[iterare]*” (p. 200—201). În sfîrșit, la 2 septembrie, revine cu un scurt bilet: „Dacă n-ai expediat încă articolul, la primirea prezentei, te rog trimite-l atunci pe adresa mea: Hotel English, București, unde sunt nevoit să plec chiar acum. Dar și altminteri, nu face nimic” (p. 201).

Se pare că articolul returnat de data aceasta i-a parvenit imediat, deoarece Lovinescu, în trecere prin București, îl lasă revistei *Convorbiri* (nu *Convorbiri literare*), unde Mihail Dragomirescu i l-a publicat cu o mare promptitudine în numărul din 15 septembrie, sub noul titlu *Răzbușarea bacantelor*. Din vechiul titlu, maioreșcian, *In lături!* a rămas o simplă imprecizie în final, păstrată și în reproducerea în *Critice*, I.

Articolul fusese acceptat inițial de *Viața românească*, dar mai apoi a fost restituit autorului, din motive pe care nu le putem decît presupune. Cf. nota la articolul *A zecea muză: critica*, în ediția de față p. 585.

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 19, 1 octombrie 1907, p. 752—754. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec. 1909, p. 152—158, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 102—106. Articolul nu mai e reprodus în ediția definitivă de *Critice*, fiind unul din puținele de acest gen care s-au văzut eliminate. Singura explicație posibilă e că această simplă recenzie, la unul din volumele nou apărute ale lui Brătescu-Voinești, conținând nu atît judecăți cît observații oarecum particulare, limitate la psihologia personajelor acestuia, a fost considerată de E. Lovinescu neactuală, deoarece la cîțiva ani după apariția ei în revista lui Mihail Dragomirescu, el va supune întreaga operă de pînă atunci a prozatorului unui examen general, cu caracter de „revizuire“, într-un studiu mai amplu, care va și intra în volumul cu acest titlu (volumul VI de *Critice*, ed. definitivă, Ancora-Benvenisti, 1928).

Articolul face doar o ușoară aluzie la controversa în jurul „tendenționismului“ pe care o parte din critică îl imputa prozatorului în noul său volum, Lovinescu avînd în vedere desigur Raportul de premiere rostit de T. Maiorescu într-o ședință a Academiei române și reprodus în *Convorbiri literare*, anul LI, nr. 5, mai 1907, în care se blamează însăși nuvela care dăduse titlul volumului, dar „pentru care o revistă din Iași nu are destule cuvinte de laudă, văzînd în ea «zguduitoarea tragedie» a «proletariatului intelectual român»“, revista fiind, ceea ce știau toți contemporanii, *Viața românească*, care exaltase nuvela, prin pana entuziastă a lui G. Ibrăileanu. E. Lovinescu înțelege să se

țină departe de dispută, desigur pentru că avea cu totul altă părere despre tendenționism: el privea cu indiferență tendințele în artă, recunoscîndu-le existența și constatînd că nu ele determină valoarea respectivelor opere.

Ca și multe alte articole care aveau să apară în *Convorbiri critice*, și acesta a fost primit de Mihail Dragomirescu, nu fără unele obiecții, despre care, din păcate, nu posedăm decît unele ecouri în „răspunsul“ la ele, pe care autorul articolului îl trimete de la Fălticeni, la 10 septembrie 1907, la numai trei zile după expedierea articolelor despre Vasile Pop și Brătescu-Voinești: „mă grăbesc să-ți dau cîteva lămuriri la amabila d-tale carte poștală. În privința articolului asupra lui Br[ătescu]-V[oinești], știam că n-o să fim de o părere. Tocmai de aceea l-am scris. Dacă aș fi fost de aceeași părere cu d-ta atunci ar fi fost de prisos să mai adaug și eu ceva; cum de pildă, cred că ar fi fost de prisos să scrii și d-ta despre V. P[op], admitînd că ești cu desăvîrșire de acord cu cele înaintate de mine. Doi critici ce se respectă trebuie cu necesitate să aibă păreri deosebite, căci altminteri unul dintre ei ar trebui să se sinucidă prin duel american, existența lui fiind superfluă. Tocmai această varietate de păreri, cu puncte de vedere deosebite, face bucuria literaturii și a vieții noastre. Altminteri, criticii ar trebui să intre în ordinele monahale [...] Deci d-ta poți face bine să publici un articol asupra aceluiași subiect cu părerile mele luate *à contre-pied*. Nici o supărare. Dimpotrivă, o să părem oameni subțiri și conștiincioși...” (E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 73—74).

De ce natură puteau fi aceste obiecții se poate deduce din articolul publicat de Mihail Dragomirescu despre același subiect „*In lumea dreptății*“ de I. Al. Brătescu-Voinești, în *Convorbiri*, anul I, nr. 19, 1 octombrie 1907, p. 778, în care se rectifică opinia lui E. Lovinescu despre simplitatea și linearitatea psihologiei eroilor prozatorului.

„Este novela cea mai mare și, în același timp, una din cele mai slabe ale autorului, cu toate că, după locul ce i-l dă în volum, el crede — se pare — tocmai contrariul: N-ar fi primul caz de astfel de iluziune, dar critica, fără ură și fără părtinire, are datoria de a o risipi.“ Și, după ce face o observație pe care o regăsim deasemenea în *Raportul* maioreșcian, anume că eroul nuvelei Rizescu „involvă o contradicțiune, care e nimicitoare pentru operă“, căci pretențiile lui intelectuale devin ridicule în mediul social și familial în care-l plasează Brătescu-Voinești, Mihail

Dragomirescu conchide : „Cînd un autor ne înfățișează cu toată seriozitatea persoane și fapte de ris, sau, din contră, cînd înjosește persoane și fapte care, în mod firesc, ne sugerează sentimentele înalte — acel autor calcă o lege elementară estetică și săvîrșește, în domeniul artei, ceea ce în domeniul științei ar face un învățat călcînd, în stabilirea unui adevăr, legile elementare ale logicei. Așa fiind, *In lumea dreptății* este o operă fără valoare poetică, nu atît pentru că este, cum s-a zis, tendențioasă, ci pentru că este antiestetică și antilogică. Tendința dintr-însa iese la iveală și ne impresionează displăcut nu atît pentru că există în adevăr, ci pentru că, din pricina lipsei de artă, ea apare prea mult. Și deci, și d. Lovinescu ca și d. Ibrăileanu, face o greșeală cînd, pentru caracterizarea personalității artistice a lui Brătescu-Voinești, pune greutate pe această operă. Și este cu atît mai inutilă această greșeală cu cît d. Lovinescu a caracterizat în mod complet personalitatea artistică a acestui scriitor, întemeindu-se numai pe ceea ce era în drept să se întemeieze“.

KAKOCHYMOS

(Împotriva unui anumit fel de critică)

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 21, 1 noiembrie 1907, p. 836—841. Republicat în *Critice*, I, ed. Socec, 1909, p. 169—181, de unde reproducem textul.

Acest articol deschide seria unor încercări dacă nu de-a dreptul de „teoretizare“, în tot cazul de dezvoltare, de explicare a poziției sale de critic, a felului în care concepea disciplina în care se afirmase și pe care o ilustra în revista lui M. Dragomirescu : *Ka* (anul I, nr. 23, 1 decembrie 1907), *Tamburinarul din Valmajour* (anul I, nr. 24, 15 decembrie 1907), *Fragmente critice* (anul II, nr. 9, 1 mai 1908) etc. După mai multe articole de „aplicație“ asupra unor autori străini sau români, care intrau în vederile directorului publicației, profesiunile de credință cu privire la statutul său teoretic lămuresc dacă nu și justifică stilul liber, subiectivist și voit artistic al criticii lovinesciene din acel moment. Se poate spune că datorită tonului lor „dezangajant“ mai mult decît frivol și a afirmării unui scepticism general, de atitudine, mai mult decît de fond, ele au contribuit la formarea unei impresii defavorabile asupra sa

Însuși, în mai mare măsură decît modalitatea proprie de acțiune. Nici unul dintre criticii săi de atunci nu s-a gîndit însă să-i analizeze textele critice propriu-zise și să verifice dacă ele sînt așa de nepăsătoare la orice normă și idee, atît de emancipate de orice răspundere, cum lăsaus impresia numeroasele sale declarații de principii. În sfîrșit, nimeni nu a mai stat să se gîndească la situația totuși unică a criticului, la faptul remarcabil că își obținuse un atestat universitar cu care puțini intelectuali români de pînă la el s-ar fi putut lăuda, la una din cele mai de prestigiu universități din lume, ceea ce presupunea nu numai un anume nivel intelectual, ci și o disciplină a muncii, o rîvnă în cîmpul cercetării științifice.

Cel care avea să formuleze toate reproșurile la care colaboratorul *Convorbirilor critice* se expunea pe atunci în mod atît de imprudent a fost un eseist, A. Spîru-Bacău, autor la rîndul său tînăr și care nu se ilustrase pînă atunci decît cu unele notițe critice prin revistele din țară, pentru ca nu mult mai tîrziu să se expatrieze, devenind filosof francez sub numele de A. Spayer și dobîndind oarecare notorietate în patria de adopțiune, în calitate de profesor la Universitatea din Caen. El publică în *Convorbiri critice*, din 25 februarie 1909, p. 137—144, un articol intitulat *Un diletant talentat (monolog critic)* care încearcă să fie un tablou cuprinzător al „colegului“ său care se afirma deopotrivă prin exegeze de istorie literară, prin foiletoane critice și prin diverse încercări literare (dramă, comedie, nuvele) și care pare a avea ca punct de pornire supărarea (neexprimată în scris) a lui E. Lovinescu pentru niște critici pe care le formulase Spîru-Bacău oral sau în vreo scrisoare adresată lui M. Dragomirescu :

„(...) În adevăr, d. Lovinescu este un literat, adică un om foarte sensibil, pe care trebuie să-l rănească concluziile negative ale oricărei dări de seamă despre lucrările d-sale. De ce nu m-am gîndit că-l va durea critica mea ? Ce, m-aș fi bucurat eu, dacă mi se spunea că sunt banal ? E un păcat de a-l face pe cineva să-și simtă mediocritatea. E poate chiar un păcat mare, căci fie el mediocru sau genial, omul are un suflet ; și iluzia fericitoare ce și-o făurește despre sine nu strică nimănui. Și unde mai pui că pentru orice scriitor opera este scopul și ținta vieții lui. Ce dramă este surparea credinței în sufletul unui preot ! Cum de am cercat să-i ridic d-lui *Lovinescu* încrederea în opera d-sale ?

...Și-mi pare rău de suferința stîrnită de astfel de întrebări în sufletul d-lui *Lovinescu*.

De aceea, de cîte ori citesc un articol iscălit de d-sa, caut să-i admir calitățile, să nu mă împotrivesc lor. Mi-e teamă de a-l nedreptăți, afirm de la început că nu e superficial, că nu e numai produsul unui diletantism talentat. Totuși nu mă pot împiedeca de a observa slăbiciunile, de a regăsi, la fiecare pas, lipsurile și deșertăciunea acestei literaturi care seamănă cu niște prăjituri umflate, dulci, decorate și goale, ce se fărîmă cînd le pui în gură" (p. 137—138).

Și criticul dă un singur exemplu pentru a-și justifica sentința: apropierea pe care Lovinescu o făcuse între moartea izbăvitoare a personajului Runa din *Legenda funigeilor* de Anghel și Iosif și aceea a Margaretei din *Faust* de Goethe, ceea ce ar proba o lectură prea grăbită a textului din urmă: „Păcat că d. L. l-a citit pe *Faust* în original sau că l-a citit prea repede. Mi se pare că nu e prea mult să ceri de la un literat, de la un critic distins, de a-și asimila pe *Faust*, nu numai de a-l înghiți în grabă, spre a-l pomeni apoi, cînd nu trebuie, în scop de a confecționa vreun «aperçu» strălucitor și fals. Astfel de imagini neadîncite sînt dovezi sigure ale diletantismului talentat.

Acesta are reprezentanți în toate artele: pictori cu idei frumoșele, dar cu greșeli de desemn și fără originalitate sau vigoare în colorațiune; sculptori incapabili de a-și executa proiectele din pricină că nu pricep forma și nu știu anatomia; poeți sentimentali ce nu mai pot scrie decît versuri slabe sau banale; compozitori muzicali nepricepuți în ale armoniei și în ale contrapunctului; critici fără idei generale, sau cel puțin cu scripuri ca de ștras ca d. *Lovinescu*, al căruia diletantism se poate urmări pînă chiar în frazele d-sale, ce-ți deschid priveliști... de unde nu se zărește nimic.“

Această prea pripită judecată globală asupra personalității tinărului E. Lovinescu avea să primească o replică din partea directorului *Convorbirilor critice* care ținea să patroneze „de sus“ nu numai domeniul ideologic și contribuția artistică a revistei, ci și gilceava dintre colaboratori, mai ales cînd ei aparțineau celui mai apropiat cerc redacțional. E. Lovinescu a primit apariția textului lui Spiru-Bacău cu destulă indiferență — deși era cu totul insolit ca un „redactor“ al unei publicații să fie atacat în paginile acesteia, în mod destul de virulent și cu

aere de superioritate, de un necunoscut. El îi scria de la Paris lui M. Dragomirescu într-o scrisoare în care îi comunica acceptarea tezei sale de către Sorbona și ceea ce citise la adresa sa în raportul favorabil depus de Emile Faguet: „Cu Spiru-Bacău fă ce vrei! Eu însă n-aș crede că e potrivit ca o revistă mare să între într-o polemică pe baza unei scrisori private. Dacă publici totuși n-ai face rău să pui o notiță dînd articolul ca documentar, ori tribuna liberă și degajînd responsabilitatea revistei“ (*Scrisoare* din 16/29 ianuarie 1909, în E. Lovinescu, *Scrișori și documente*, ed. cit., p. 106). E ceea ce Dragomirescu va face, publicînd la rubrica *Discuții—Note—Informații* următoarea notiță, din care rezultă nu numai dorința de a-și „apăra“ colaboratorul, dar și aceea de a formula el însuși o judecată.

„În articolul *Un diletant talentat*, publicat în numărul de față, ca un fel de răspuns la o scrisoare a d-lui Lovinescu, d. A. Spiru-Bacău, se încearcă a justifica părerea sa asupra talentului acestuia, iar noi îl publicăm aici numai cu titlu de document și cu învoirea însuși a d-lui *Lovinescu*, spre a da o dovadă mai mult de spiritul strict obiectiv ce însuflețește revista noastră. Negreșit, autorul dovedește în acest articol multă finețe, mult spirit de observațiune, un gust ales și o cultură frumoasă. De aici nu urmează însă că judecățile d-sale sunt juste. În adevăr, chiar ideea fundamentală a articolului este alătura de drumul cel adevărat. Căci ce vrea să probeze criticul? Că d. *Lovinescu* este un talent, dar numai un *diletant*, adică, cu alte cuvinte, un talent *superficial*. Aceasta nu-l împiedică totuși să laude *Suflete de copii*, o bucată excelentă a d-lui Lovinescu, în care se revelă acelaș spirit care face farmecul acestui scriitor: grația ușoară, sentimentalitatea fină, imaginația amabilă, în care este unic în literatura noastră de astăzi. Și dacă lucrurile stau astfel, atunci ceea ce pare că supără pe d. Spiru-Bacău în opera lui *Lovinescu nu este presupusa superficialitate*, ci însuși fondul original al lui *Lovinescu* ca scriitor: grația, finețea, imaginația lui vioaie, care se pare că nu prea convine temperamentului d-lui Spiru-Bacău. Dar a critica pe un scriitor fiindcă reprezintă alt tip sufletesc decît al tău nu însemnează să-l critici deloc, ci numai să-ți arăți *una din marginile propriului tău gust*. Firește sunt mulți care nu gustă pe Michel Angelo, fiindcă e prea diform: sînt cei care nu pot gusta *sublimul*. Sînt alții care nu văd mare lucru într-un poet ca *Anacreon* sau ca *Hafiz*: sînt cei ce nu pot gusta *grația*. Dar

urmează de aci că pentru aceasta *Michel Angelo* și acești poeți încetează de a fi unele din tipurile cele mai reprezentative ale sufletului omenesc? Deloc. Acum că d. *Spiru-Bacău*, cu meticulozitatea-i care urmărește strict adevărul analitic, va împărți firul în patru și va descoperi, ici sau dincolo, o pată sau două în lucrările lui *Lovinescu* — se prea poate. Față de opera cui nu se poate face aceasta? E vorba (și aceasta este esențialul): petele ce le descoperi distrug acea monadă psihică pe care scriitorul adevărat o încarcerează în opera sa? Dacă n-o distrug — și nici d. *Spiru-Bacău* nu are curajul s-o afirme față de lucrările d.[lui] *Lovinescu* —, atunci toată discuția este oțioasă, deși folositoare din punctul de vedere al aceluia ce o întreprinde. E ceva ca în genul celor ce urmăresc o problemă de filologie clasică: învățatul citează o bibliotecă întreagă și dă pe față cea mai subtilă putere de analiză și de dialectică, nu ca să dezlege problema ce rămîne veșnic nedezlegat și pe care din capul locului știe că nu-l va dezlega, ci ca să-și arate erudiția și puterile minții, ce vor da temei celorlalți învățați să-i zică «*Dignus est intrare...*» Acelaș lucru putem zice și noi d-lui *Spiru-Bacău*, dar fără să-i acceptăm concluziile. Să-l vedem acum la lucru, într-altele!“

Din corespondența lui *Lovinescu* cu *Mihail Dragomirescu* se vede că, deși avea cunoștința de acest articol al lui *Spiru-Bacău* și ar fi putut să se opună publicării lui în revista în care colabora atât de frecvent, tânărul critic a admis publicarea și s-a mulțumit să adauge următoarea notiță inserată la rubrica *Discuții—Note—Informații*: „Din articolul d-lui A. *Spiru-Bacău Un diletant talentat* am prea puțin de cules... Și n-aș fi răspuns deloc, dacă autorul n-ar fi ridicat glasul prea sus... «De ce nu m-am gândit că-l va durea critica mea? Ce, m-aș fi bucurat eu dacă mi se spunea că sînt banal? E un păcat de a-l face pe cineva să-și simtă mediocritatea?» ori «Și-mi pare rău de suferința stîrnită de astfel de întrebări în sufletul d-lui *Lovinescu...*» În astfel de limbă vorbește omul, și pe un astfel de ton...

Ce-mi vorbește d. *Spiru-Bacău* de «supărarea mea?» de «suferințele» mele? Om sănătos, vrea să mă scoată «suferind» ca pe *Basile*, *Beaumarchais*: «— Ești bolnav, cînd îți spun că ești bolnav!» Nu merge! Îndrăzneala, dacă îndrăzneală e, are

un sfîrșit, dar dacă e numai o naivitate la mijloc, îmi pare rău de rîndurile de față și vă rog să socotiți ca și cum nu le-aș fi scris.

Articolul d-lui A. *Spiru-Bacău* s-a publicat cu învoirea mea și, dacă i-am dat această învoire, înseamnă, una, înții că nu mă supăr de ce spune d. *Spiru* despre mine și, al doilea, că țin de a ajuta pe oricine să ia un loc la soare... Prin urmare, să nu vorbească de «supărare» și de «suferințe», ci să tragă învățătura ce se poate trage dintr-o astfel de purtare și, dacă va găsi că are a-mi fi recunoscător, să-mi fie!

Cît despre «părerile» d-lui A. *Spiru-Bacău* despre mine, n-am nimic de zis. Le poate avea cum va voi. Slobod. Le poate arăta cînd va voi. Sănătate. Crezînd că sînt «superficial», s-ar putea să mă convingă, fără a-mi dovedi că d-sa e adînc. Și pentru că veni vorba — și fără a da lucrului o însemnătate mai mare decît o are — suferința mea de a fi privit ca «*superficial*» de d. A. *Spiru* se mai potolește puțin la citirea acestor rînduri ale lui *Émile Faguet* în raportul său către Consiliul Sorbonei: «*Le travail de M. Lovinesco, par sa profondeur d'analyse, par son remarquable tour d'esprit littéraire, par son style, par sa richesse de connaissances, par sa finesse, est de tout premier ordre.*» Sînt fericit, deci, că se mai găsesc binevoitori pentru mine, chiar dacă nu pot încă împăca *Bacăul*. Și ar fi și cam greu!

Să scrie, așadar, d-l A. *Spiru* monoloage critice cît va voi! Citindu-le, singura părere de rău ce voi avea e de a-mi aduce aminte că am scris și eu cîndva dialoge critice... De atunci, nenorocire! d. *Spiru-Bacău* a ajuns să facă critică și în dialog și în monolog și, după cum *Vadius* și *Trissotin* au pus istoria romană în madrigale, nu m-aș mira ca d. *Spiru* s-o facă și în bilete de plăcintă. Aceasta e singura supărare pe care o am pînă acum — și s-ar putea întimpla să mai am una, în ziua cînd aș fi silit să scriu un articol intitulat *Un diletant fără talent*. Nădăduiesc însă că acea zi nu va veni niciodată.

Paris, 21 martie 1909

E. *Lovinescu*“

(În *Convorbiri critice*, anul III, nr. 3, 25 martie 1909, p. 259—260)

„Incidentul“ cu *Spiru-Bacău* se oprește aici și cei doi „adversari“ nu se vor mai întîlni în cîmpul publicisticii, aceasta desigur și datorită faptului că *Spiru-Bacău* va părăsi definitiv

țara chiar în acel timp. Lovinescu își va aminti cu bonomie de figura criticului care-l caracterizase cu o formulă ce ajunsese la bătrînețe să i se pară justă, pentru acea perioadă a vieții sale, el însuși vorbind în mai multe rânduri de propriul său „diletantism“ (Anonymus Notarius, *E. Lovinescu — schiță bibliografică*, în volumul omagial *E. Lovinescu*, București, Ed. Vremea, 1942, p. 28).

Disputa dintre cei doi redactori ai revistei *Convorbiri critice* ne dă măsura în care critica și libertatea de opinie dominau atmosfera pe care știuse să o înjghebeze Mihail Dragomirescu și care explică susținută colaborare a lui E. Lovinescu. El a început să publice texte diverse în *Convorbiri*, încă din primul număr, al revistei. Cei doi scriitori se cunoscuseră mai demult, încă de când Lovinescu sperase să conducă un supliment literar al *Epocii* și-i solicita colaborarea criticului mai vîrstnic. Mai tîrziu, situația se va inversa, prin faptul că Dragomirescu va izbuti să scoată o revistă și a fost în situația de a-i cere el lui Lovinescu colaborarea. Acesta din urmă va răspunde de la Ploiești, unde era profesor, pe un ton amical și încrezător. Perspectivele de colaborare la *Convorbiri* (devenite după un an *Convorbiri critice*) erau dintre cele mai încurajatoare, dacă ne gândim la ideologia comună celor doi și la entuziasmul criticului mai vîrstnic de a capta forțe scriitoricești tinere, a le încuraja și apoi impune. Datorită faptului că Lovinescu s-a aflat în acei ani de colaborare departe de București, îndeosebi la Paris, scrisorile expediate de acolo (dar, din nefericire, nu și cele primite, care s-au pierdut) alcătuiesc un document biografic de maximă importanță, cel mai amplu pe care-l posedăm în legătură cu vreo perioadă a vieții sale.

Colaborarea lui Lovinescu cuprinde inițial pagini de literatură, schițe, dări de seamă despre autori români sau străini, și abia mai tîrziu pagini de teorie sau de încercări doctrinare.

Disensiunile dintre ei încep de fapt de la judecățile lui Lovinescu despre unii scriitori; dar probabil că mai mult decît orice pe Mihail Dragomirescu îl iritau aprecierile foarte slobode asupra materialelor literare propriu-zise, publicate în revista sa, și despre care el avea cu totul alte opinii. Rămîne însă un fapt de constatare generală indenegabilă, bunăvoința directorului publicației față de colaboratorul său și dreptul la opinie pe care i-l acorda destul de generos.

E. Lovinescu va evoca un sfert de veac mai tîrziu perioada colaborării sale la *Convorbiri critice*, într-o viziune ușor modificată față de ce va fi fost realitatea de atunci: „Deziluzia de a nu fi luat direcția *Convorbirilor literare*, pe care, dealtfel, sub forma unui comitet, le mai condusesese și mai înainte, nu spre cinste, a bătrînei reviste, a făcut, așadar, din d. Dragomirescu, directorul *Convorbirilor critice*, în jurul cărora, prin reală pasiune literară, poliți girate și alte mici dar foarte legitime «americanisme» literare, dar, mai cu seamă, prin camaraderie, a strîns mai mulți scriitori din producția curentă a epocii, unii mai vechi, alții din fărîmiturile *Sămănătorului*, cu lipsa, firește, a frunzașilor (...) și cîțiva din tinerii recrutați și valorificați pînă la exces. Cu excepția cîtorva luni de la început și a altor cîteva luni de la urmă, am colaborat și eu — din depărtare — aproape în fiecare număr, în tot timpul celor patru ani de apariție a revistei. Nu s-ar putea spune că revista era rea și, în orice caz, sub raportul literar, se prezinta mai bine decît celelalte *Convorbiri*, ce-și uzurpau titulatura de «literare». Ceea ce o însuflețea erau, negreșit, dragostea de literatură și sacrificiile de tot felul ale directorului ei, dar tot prezența lui îi arunca și o evidentă depreciere: «a scrie la Mihalache» însemna încă de pe atunci o devalorificare morală sau cel puțin riscul de a fi înțîmpinat cu un imperceptibil zîmbet ce nu putea fi dezarmat decît prin complicitatea unui zîmbet identic“ (*Memorii*, I, 1930; *M. Dragomirescu și „Convorbiri critice“*, p. 182—183).

CARAGIALE

Apărut sub forma a două articole distincte: primul, purtînd titlul *Caragiale*, în *Convorbiri*, anul I, nr. 22, 15 noiembrie 1907, p. 861—866. (Notă în subsol: „Cu prilejul *Momentelor* ce vor apare în *Opere complete*, editate de «Minerva»“) și *Caragiale, II*, apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 5, 1 martie 1908, p. 213—216.

Republicate sub forma unui articol unitar în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 55—75, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 33—46, articolele sînt republicate tot sub forma unuia în două părți, într-o versiune redusă și mult schimbată din punct de vedere stilistic. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 16—24,

articolul figurează într-o versiune și mai redusă sub titlul 1. *Caragiale: considerațiuni asupra „Momentelor“ lui*. 2. *Considerațiuni asupra inactualității literaturii lui*.

Acest studiu, redactat sub forma unui dialog, a unei confruntări de opinii destul de contradictorii între trei personaje, reprezintă începutul unei serii de acțiuni cu caracter de „revizuire“, deocamdată într-o formă încă nedeclarată și amestecând abil rezerva cu admirația; se poate afirma totuși că el marchează un alt moment în cariera lui I. L. Caragiale, după acel prim (ilustrat de un Maiorescu și un Gherea) de impunere în conștiința publicului și de susținere a operei: momentul punerii ei în discuție, al judecării din punctul de vedere al altei generații, care-și putuse lua o anumită distanță față de opera unui clasic, considerată în ansamblul ei, ba chiar în posibila ei devenire.

Surprinzător rămâne însă faptul că „dialogul“ lovinescian se publică în revista lui Mihail Dragomirescu, una din puținele pe care marele dramaturg și povestitor o onora pe atunci cu colaborarea sa și care, la rîndul ei, căuta să-i capteze pe toate căile bunăvoința. În plus, directorul publicației era el însuși autorul unor importante studii despre Caragiale, în care susținea ideea de-a dreptul opuse: universalitatea valorii acestuia („Comediile lui Caragiale, în special *O scrisoare pierdută* și *O noapte furtunoasă*, sînt, cred eu, opere clasice, care vor putea produce emoțiuni estetice veritabile în toate timpurile și la toate popoarele“), obiectivitatea atitudinii artistului („un artist de o rară obiectivitate“), în sfîrșit, depășirea tendenționismului cu adresă precisă, ba chiar plasarea valorii sale într-un fel de atemporalitate, într-o zonă senină, fără raport cu accidentele și mutațiile sociale sau istorice (*Critică dramatică*, 1904).

Și totuși, din corespondența celor doi critici se vede că articolul a fost primit nu numai fără nici o opoziție în redacție, dar chiar cu mare satisfacție, el fiind lăudat de conducătorul revistei în termeni neobișnuiți de entuziaști: „*Caragiale* de Eug. Lovinescu este una din cele mai originale lucrări literare de astăzi. Reînvierea, printr-o imaginație luminoasă și plină de grație, printr-o bogăție și stăpînire de idei și printr-o formă atît de simplă, curgătoare și firească, a vechiului dialog platonice și întrebunțarea lui pentru a expune judecăți literare, în care justetea formulării își tocește asprimea și dobîndește o viață amabilă prin nuanțarea ce rezultă din păreri care par că

se contrazic, dar care veșnic se ating — este o faptă unică azi în literatura noastră, și cu atît mai prețioasă cu cît e mai izbutită“ (Mihail Dragomirescu, „*Caragiale*“ de Eug. Lovinescu, în *Convorbiri*, anul I, nr. 22, 15 noiembrie 1907, p. 899).

În schimb, Caragiale însuși îi trimete de la Berlin lui Dragomirescu o scrisoare în care ironia amabilă și aparenta nedumerire nu pot acoperi cu totul o anumită aprehensiune față de noua „voce“ ce se rostise despre opera sa, ca un semn îngrijorător al viitorului: „A proposito de confracți, de atîta vreme îmi bat capul să pricep și nu pot — mă rog, lămuriti-mă — : d-l Lovinescu vrea să mă aprețieze sau să mă deprețieze în mod platonice? Tare aș fi curios să știu și eu. Pînă atunci, cu mare plăcere am aflat că străbunii mei atenieni metaheriseau cîiau — ca muscalii. Vale! Aștept răspunsul cît mai neîntîrziat“ (scrisoare din 16/29 decembrie 1907, publicată de Teodor Vărgolici în: *O scrisoare inedită a lui I. L. Caragiale*, *Gazeta literară*, 1966, nr. 48, p. 3).

Probabil pentru a preveni asemenea temeri, Mihail Dragomirescu îi expediase la Berlin maestrului o scrisoare datată 10/23 noiembrie 1907 (deci redactată puține zile înainte de apariția articolului lui Lovinescu), în care, răspunzînd obiecției colegului său mai tînăr cu privire la absența naturii în opera lui Caragiale, ar fi citit cercului revistei cîteva pagini din *Hanul lui Minjoală* și din *Năpasta*, recoltînd un entuziasm atît de mare, încît ideea contrarie s-ar fi văzut ruînată, deși, adăugăm noi, ea a fost reluată de mulți critici ulteriori ai marelui povestitor, regăsindu-se, de fapt, și în recunoașterea întemeiată, dar mult tardivă, a lui Vianu, cu privire la formula non-vizuală și prevalent auditivă a scrisului acestuia.

E posibil ca, după un obicei care se statornicise în redacția *Convorbirilor*, directorul lor să fi trimis scriitorilor vizați articolele criticilor care se rosteau despre ei, cerîndu-le probabil aprobarea, cel puțin în cazul personalităților foarte susceptibile, la prietenia cărora Dragomirescu ținea. Numai astfel ne explicăm fraza din aceeași scrisoare a lui Caragiale, în care acesta răspunde cu anticipație la unele observații pe care Lovinescu i le făcea în articol: „Eu cred că și în opera mea se găsește destul ajutor de *agremente*. Dar firește, ca să-l găsească cineva, un amator, nu mai zic critic, trebuie să-l caute“. (I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită, prefață și note de Șerban Cioculescu, Editura pentru literatură, 1963, p. 67).

Dacă pentru Caragiale însuși judecata lui Lovinescu fusese neclară sau ambiguă, pentru observatorii ulteriori ea va apărea de-a dreptul iconoclastă, un prim simptom al acțiunii unui „detractor“ al marelui scriitor, abia mai târziu revelat însă în toată amploarea. Ea a reținut deci atenția tuturor celor care s-au interesat de soarta lui Caragiale în timp, de revizuirile la care a fost supusă opera sa în deceniile ce au urmat. Acesta e, în primul rând, cazul lui Șerban Cioculescu, care s-a oprit la critica lui Lovinescu socotind-o un moment important de reacție și neîncredere în valabilitatea perpetuă și universală a acestei opere. În studiul *Detractorii lui Caragiale (Revista fundațiilor regale, anul II, nr. 10 și 11, octombrie și noiembrie 1935)*, el așează articolul tinărului critic în tradiția deja constituită a reacțiunii liberale împotriva orientării operei caragialiene, tradiție inaugurată de Dimitrie A. Sturdza în raportul de respingere de la Academia Română. Articolul lui Lovinescu ar fi avut un substrat ideologic nedivulgat propriu-zis, dezvăluind „virtualitățile liberale“ ale celui care exprima rezerve față de Caragiale. „D. E. Lovinescu s-a transformat după război și pe urmele lui Zeletin, în istoric al civilizației noastre, cu înclinări teoretice liberale. Spre deosebire însă de Ștefan Zeletin, care aplica materialismul istoric la formarea burgheziei românești, recunoscând primatul economicului, d. E. Lovinescu nu recunoaște ca ferment al dezvoltării culturale decât ideea. Este interesant de urmărit la începuturile critice ale d-sale, rezistența sa împotriva trăinicieii operei caragialiene, explicabilă prin virtualitățile sale liberale, încă neajunse la actualizare.

Primul studiu al d-lui Lovinescu despre Caragiale a apărut în revista *Convorbiri critice*, de sub conducerea d-lui Mihail Dragomirescu, unul dintre cei mai înfocați admiratori ai «marelui anonim» [...] În asemenea condiții, se putea cu greu strecura un articol defavorabil despre Caragiale. Pentru a-și insinua obiecțiile, d. E. Lovinescu a recurs la procedeul impresionist, sub veștmîntul dialogului platonician. Unul din cei trei colocutori, și anume Picrophonios, exprimă îndoielile în durabilitatea comedii lui Caragiale [...] Cel de al treilea vorbitor, Glykyon, atenuează spusele lui Picrophonios, extinzînd observația acestuia asupra întregii comedii de moravuri [...]

Inspirată sau nu din foiletoanele lui Pompiliu Eliade, obiecția d-lui Lovinescu purcede orișicum din aceeași credință libe-

rală în progresul infinit, care are ca rezultat literar demonetizarea comediei de moravuri“ (p. 187—188).

Mult mai târziu, prezentînd *Perspectivile critice asupra operei caragialiene*, în cartea sa *Caragiale, universul comic*, (București, 1967), Șt. Cazimir semnalează și articolul lui Lovinescu, considerîndu-l una din cele „două manifestări importante“ în acest sens ale criticului și rezumă foarte sumar conținutul discuției celor trei personaje, sub care autorul studiului crede că s-ar ascunde Lovinescu însuși în postura de mediator între extreme, dar și cei doi critici anteriori: Pompiliu Eliade și Mihail Dragomirescu — de unde lipsa de originalitate a pozițiilor respective: „Pînă la urmă, conchide Șt. Cazimir, nici o concluzie clară nu se impune, dialogul dovedindu-se un simplu rezumat al pozițiilor formulate de alții: Glykyon se acoperă într-o măsură cu Mihail Dragomirescu, iar Picrophonios pe alocuri este doar o copie a lui Pompiliu Eliade. Sub masca unei imparțialități ușor dezabuzate, Agathon-Lovinescu își ascunde perplexitatea“ (p. 40).

În sfîrșit, o opinie categoric opusă, dar și mult mai nuanțată, avansează Eugen Simion în cartea sa *E. Lovinescu, scepticul mîntuit*, unde ajunge să se ocupe de poziția criticului față de clasici și observă stăruința acestuia de a analiza opera lui Caragiale, sau a emite judecăți asupra ei, de la articolul din *Convorbiri* și pînă la ultimele manifestări dinaintea morții, cînd „valoarea operei [va fi] repusă, într-un fel, în drepturile ei firești“ (ed. cit., p. 486). Constatînd diferența de la un articol la altul, autorul monografiei crede a putea vorbi de „schimbarea de umoare la critic“ și, respingînd o explicație de ordin psihologic și neoprindu-se la cea ideologică, se întrebă: „ce justificări estetice se află la temelia ei?“ (p. 487).

Referindu-se la momentul 1907, al primei întîlniri a criticului cu marele scriitor, Eugen Simion este printre pușinii care consideră că opinia din articolul publicat în *Convorbiri* ar fi favorabilă Caragiale: „Cel dintîi gest e de prețuire și chiar, de ținem seama de faza sceptică prin care trecea acum (1907) critica sa, de mare prețuire. Dialogul dintre Amphitriion, Glykyon și Picrophonios [...] exprimă, sub forme învăluitoare, rezerve timide nu față de arta dramaturgiei, ci față de obiectul ei perisabil: moravurile societății noastre de mijloc, ignoranță elementară, fără valori durabile. Toate cele trei voci ale criticului, recunosc că «I. L. Caragiale e un mare scriitor satiric»“

(p. 488). Și criticul precizează: „Ce e de observat, privitor la Caragiale, e că Lovinescu nu pune sub semnul îndoielii actualitatea estetică a operei, se îndoiește numai de rezistența ei în timp“ (p. 489).

KA

(Fantezie asupra artei și critice)

Apărut în *Convorbiri*, anul I, nr. 23, 1 decembrie 1907, p. 934-940. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 205-219, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, la p. 150-159. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 80-86, se dă o versiune mai redusă, integral refăcută din punct de vedere stilistic și intitulată *Concepția apolinică a critice*.

C. SANDU-ALDEA

Apărut în *Convorbiri critice* sub forma a două articole deosebite: *Alternanțant*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 1, 1 ianuarie 1908, p. 34-37 și *Cu două săgeți la arc*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 21, 1 noiembrie 1908, p. 669-673. În *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, la p. 230-247, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, la p. 167-175. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 69-73, articolul se regăsește într-o formă redusă și mult schimbată din punct de vedere stilistic, el fiind înglobat în secțiunea II, *Proza și critica sămănătoristă*, ca un subcapitol: II. C. Sandu-Aldea: *Caracterele generale ale literaturii sale*: „În urma plugului“. 2. *Cele două izvoare de inspirație*: „Pe drumul Bărăganului“; „Două neamuri“ etc.

Ca majoritatea scriitorilor aparținând generației sămănătoriste de care E. Lovinescu se ocupă în seria de articole publicate în *Convorbiri critice* și *Convorbiri literare*, Sandu-Aldea se afla în faza ulterioară debutului, așadar în aceea în care se așteptau confirmarea sau infirmarea speranțelor puse în el. Deși scriitorul a marcat la vremea respectivă o oarecare deosebire față de colegii săi sămănătorști prin realismul ceva mai dur și prin acuitatea observației aplicată la universul mai particular al Bărăganului, E. Lovinescu descoperă în opera prozatorului același romantism funciar și aceeași simplificare psihologică, coborâte însă la lumea arendașilor, a logofeților și vechililor de moșie, ale căror drame sau conflicte se văd evocate însă fără nostalgia paseistă și învăluitoare a povestitorilor moldoveni.

Confirmând prin cele două volume ale sale un talent plin de promisiuni și intrucitva original, C. Sandu-Aldea nu a mers mai departe de formula în care debutase și, de fapt, va abandona literatura care se dovedește a fi fost pentru el o preocupare cu totul secundară în viața sa de agronom specialist, cu vocație științifică. El își va încheia practic vorbind activitatea literară în timpul primului război mondial, încât moartea lui relativ prematură, în 1927, nu a mai lăsat cuiva impresia că ar fi curmat o vocație literară în desfășurare.

E. LOVINESCU

Apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 2, 15 ianuarie 1908, p. 60-64, sub titlul *Eug. Lovinescu*. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 118-126, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II Ed. Alcalay, 1920, la p. 78-85. Reluat într-o versiune mai redusă și mult mai schimbată din punct de vedere stilistic în *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 41-44.

OCTAVIAN GOGA

Apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 4, 15 februarie 1908, p. 164-168, la rubrica *Revista critică*. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 220-229, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 160-166. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 126-127, articolul apare într-o formă considerabil redusă, cu majoritatea frazelor schimbate (exceptând citatele din articolul lui Goga) și cu finalul, care putea părea insultător pentru poet, eliminat.

E vorba de o replică la articolul lui Octavian Goga, *Țăranul în literatura noastră poetică*, apărut în *Viața românească*, anul II, nr. 12, decembrie 1907, cu precizarea într-o notă în subsol: „Acest studiu a servit de material pentru conferința ținută în adunarea «Asociațiunii» din Bistrița în ziua de 22 septembrie 1907“. Este deci vorba de reluarea unui discurs rostit de Goga în fața publicului ardelean care desigur că era interesat nu numai de verbul celui în cauză, dar și de datele de experiență pe care el le comunica după o ședere de câțiva ani în Regat. În felul acesta, dar mai ales datorită difuziunii ulterioare într-o

revistă de orientare democratică, precum *Viața românească*, lucrurile căpătau o oarecare gravitate și este surprinzătoare lipsa de ecou în presa vremii a acestei manifestări a poetului, poate cea mai radicală din acea perioadă a vieții sale. De fapt, Goga făcea procesul întregii literaturi românești din secolul al XIX-lea, acuzând-o de ignorarea culpabilă a adevăratei realități a țărânului, de viziune deformată și foarte parțială a situației sale materiale și sociale. Nu erau exceptați nici corifeii mișcării de la 1848, nici cei ai Școlii Ardelene, nici Alecsandri, care e văzut într-un spirit apropiat de felul în care va apare nu mult mai târziu în Discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu și căruia articolul lui Goga nu-i exclus să-i fi sugerat unele idei și să-i fi incitat spiritul de contradicție.

Este destul de curios că E. Lovinescu nu a reținut importanța acestui articol-manifest, nu l-a analizat în profunzime, ci doar l-a blamat în termeni mai mult ironici pentru stilul său enunțativ, tipic, după părerea sa, pentru ideologii sămănătoriști și cu care nu se putea în nici un caz împăca. În plus față de aceștia, articolul conținea pledoaria unui poet, care, foarte sever față de cei care-l precedaseră, cu unica excepție a lui Coșbuc, nu făcea decît să generalizeze propria lui experiență artistică și socială, propunînd-o tuturor celorlalți și atribuindu-și cu exagerare un rol de profet. Refuzul lui Lovinescu de a accepta poziția lui Goga se întemeiază pe constatarea, care va deveni ulterior o temă frecventă în reproșurile adresate de el poeților care fac critică (Ovid Densusianu, Felix Aderca, N. Davidescu, Camil Petrescu) și anume că generalizează viziunea lor subiectivă, mult prea particulară și deformatoare, ridicînd-o la rangul de principii, dar de fapt introducînd un factor restrictiv și intolerant inacceptabil.

Ideea că poetul se falsifică sau mistifică în momentul în care se exprimă prin alte mijloace decît acelea ale artei sale a fost socotită ulterior nepotrivită de Lovinescu, dată fiind situația unui scriitor care se exprima în climatul de opresiuni și interdicții al Ardealului, aflat pe atunci sub ocupație străină. Renunțînd să mai reproducă în ediția definitivă ultimul paragraf al studiului, Lovinescu a tras concluziile unei realități care, de fapt, îl dezmințea chiar în momentul conceperii și publicării acestuia.

De altminteri, la cîțiva ani după apariția articolului despre Octavian Goga în *Convorbiri critice*, E. Lovinescu a găsit prilejul de a reveni asupra poetului și a-și atenua cele spuse acolo. A făcut-o în legătură cu problema „revizuirilor” de ordin moral pe care le ridică atitudinea scriitorilor în fața războiului, făcînd amendă onorabilă și blamîndu-și severitatea de mai înainte cu privire la gazetăria poetului ardelean, ale cărui „program” și stil de critică a situației din vechiul Regat nu i se mai păreau atît de neavenite. E vorba de două articole publicate în *Flacăra* (anul V, nr. 10, 19 decembrie și nr. 11, 26 decembrie 1915) și intitulate *Octavian Goga, factor al conștiinței naționale* pe care le vom regăsi în *Critice*, IV, ed. I, Ed. Steinberg, 1916, p. 280—293, și unde, referindu-se la vechiul articol al lui Goga din *Viața românească*, el vine cu o serie de precizări : „Acum opt ani d. Octavian Goga publicase un articol asupra *Țăranului în literatura noastră poetică*. Problema era de actualitate; părerile d-lui Goga erau, de altfel, răsunetul unui curent literar în plină și zgomotoasă viață pe atunci. Și le va fi schimbat poate și d. Goga. Două lucruri aș avea de reținut din acest articol. Unul asupra concepției poetului despre menirea unui artist [...] Al doilea lucru privește forma.” Și, după ce reproduce aproape două pagini din vechiul său articol, criticul adaugă : „Poetul se clătina pe acea vreme, scriind proză. Timpurile s-au schimbat însă de atunci. Trebuia o «revizuire» ; din întreaga literatură a războiului, *Strigătele în pustiu* răsar ca cele mai puternice pagini patriotice ce s-au scris la noi.” E o concluzie în spiritul mai vechilor sale susțineri, și pe care le regăsim și în aceste două articole, că literatura militantă este la locul ei în Ardealul care luptă împotriva asupririi naționale, dar și în România liberă, în anumite momente excepționale de primejdie.

M. SADOVEANU

(Cu prilejul însemnărilor lui Neculai Manea)

Apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 7, 1 aprilie 1908 sub titlul *Adaos la „Insemnările lui Neculai Manea”*, p. 225-231 și *M. Sadoveanu. Cu prilejul „Insemnărilor lui Neculai Manea”*, idem, nr. 8, 15 aprilie 1908, p. 306-310. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Socec, 1909, p. 92-117, de unde reproducem textul. Într-o versiune mai redusă, se regăsește în *Critice*, I, ed. II,

Ed. Alcalay, 1920, p. 58-77, pentru a fi reluat și modificat într-o versiune și mai succintă în *Critice I, Istoria mișcării „Sămănătorului“*, ed. definitivă, Ed. Ancora, 1925 p. 30-43, unde este încadrată în subcapitolul II din capitolul I, *Mihail Sadoveanu*.

Acest articol reprezintă un nou moment în considerarea personalității lui Mihail Sadoveanu, cuprinzând o judecată globală asupra structurii talentului acestuia și unele observații asupra unui nou roman al prolificului scriitor. Deși posteritatea nu a ratificat tonul destul de entuziast al lui Lovinescu (G. Călinescu ajungând să afirme în *Istoria...* sa că *Insemnările lui Neculai Manea* sunt „fără interes literar, deși tot atât de caracteristice“, p. 550), criticul a văzut atunci o realizare efectivă a scriitorului, ceea ce, în tot cazul, dovedește încă o dată interesul major pe care i-l arăta lui Sadoveanu la începuturile sale și infirmă ideea acreditată de unii că el ar putea fi socotit printre „detractorii“ acestuia.

În mod destul de ciudat, dar și semnificativ pentru stilul „literar“ al criticii lui Lovinescu, articolul acesta se încheie cu un fel de variantă privitoare la finalul dramei pe care cartea o închide, autorul fiind unul dintre cei ce cunoscuseră „modelele“ de la care romancierul plecase în creația sa. Atât Neculai Manea, cât și Ion Radianu erau niște familiari ai celor doi scriitori, în mica urbe a Fălticeniilor unde locuiau pe atunci și unde fuseseră amândoi elevii celui din urmă. Lovinescu oferă astfel versiunea „reală“ a morții lui Ion Radianu, fost profesor și mai apoi prieten al său, o moarte care a lăsat la vremea respectivă impresia unei sinucideri din disperare.

Evident, romancierul avea tot dreptul să-i încheie destinul așa cum voia el, nu cum s-au întâmplat lucrurile în realitate, dar nu știm cum a reacționat el la această „colaborare“ și recitificare pe care i-o propunea în public fostul său coleg, în numele „adevărului“. În schimb, Mihail Dragomirescu a publicat o notiță cu totul defavorabilă asupra felului în care romancierul s-ar fi inspirat din realitatea din jur, considerând episodul o transpoziție de fapt divers. Aceasta l-a determinat pe autorul articolului, care nu dorise cituși de puțin, prin intervenția sa, să deprecieze procedarea artistică a lui Sadoveanu, să dea publicității o scrisoare deschisă care a apărut, în mod destul de curios pentru raporturile dintre el și redacția *Vieții românești*, în paginile acestei reviste, sub titlul: *O scrisoare a d-lui Lovinescu*:

„Domnule redactor,

În numărul de 15 martie al *Convorbirilor critice*, d. Dragomirescu, vorbind de *Insemnările lui Neculai Manea*, crede că prin publicarea unui «adaos» la aceste însemnări, aș fi voit să arăt indirect «ușurința și ușurătatea cu care d. Sadoveanu își strânge materialul unora din povestirile d-sale».

Vă rog să binevoiți a insera că nu aceasta a fost intenția mea. Am voit numai să dau câteva amintiri personale asupra lui Radianu, pe care l-am cunoscut destul de bine. D. Sadoveanu însă era în drept să prelucreze realitatea cum a voit; modificând-o, istorisirea sa a câștigat în patetic și în poezie. Tocmai în prelucrarea realității stă talentul scriitorului; departe de a-i face o vină, îi găsesc un merit și o mărturie mai mult de talent.

Primiți salutările mele distinse.

Paris, 2 aprilie 1908

E. Lovinescu“

(*Viața românească*, anul III, nr. 4, aprilie 1908, la rubrica *Miscellanea*, p. 125.)

Trebuie menționat că articolul lui Lovinescu este ultimul pe care-l concepe ca o dare de seamă la vreo carte de Sadoveanu; ulterior, el va reveni asupra acestuia cu vederi generale, numai în cadrul lucrărilor sale de istoriografie literară, ceea ce-i va fi reproșat de criticii de după el, ca un semn al nesocotirii marelui scriitor.

FRAGMENTE CRITICE

A apărut în trei numere consecutive din *Convorbiri critice*, după cum urmează:

Fragmentele numerotate de la 1 la 5 în textul din *Critice*, I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Fragmente critice*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 9, 1 mai 1908, p. 357-361.

Fragmentele numerotate de la 6 la 10 în textul din *Critice*, I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Paraleipomena...*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 10, 15 mai 1908, p. 406-409.

Fragmentele numerotate de la 11 la 13 în textul din *Critice*, I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Parerga*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 11, 1 iunie 1908, p. 434-438, reluându-se numerotarea de la 1 la 3. Ultimul fragment poartă în final data „Roma, 23 mai”.

Fragmentele numerotate de la 14 la 21 în textul din *Critice*, I, ed. I, s-au publicat sub titlul *Insemnări critice*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 12, 15 iunie 1908, p. 472-476, reluându-se numerotarea de la 1 la 8.

În *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, s-a reprodus textul din reviste sub titlul general *Fragmente critice*, p. 248-282, de unde reproducem textul. Ulterior în *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 177-197. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 92-98, se reiau într-o formă schimbată și mult mai succintă doar fragmentele 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 16, 18, 20, sub titlul *Paraleipomena*.

TRIPTIC : I. ION MINULESCU ; II. D-NA ELENA FARAGO ;
III. D. HERZ.

Apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 13, 1 iulie 1908, p. 517-523. Republicat în *Critice*, I, Ed. Socec, 1909, p. 138-151 ; de unde reproducem textul.

Sub acest titlu, E. Lovinescu a grupat trei dări de seamă despre trei scriitori destul de diverși ca factură și ca mod de expresie, apropriați doar ca vîrstă : un poet, o poetă și un dramaturg, în fața cărora el a reacționat destul de diferit. Articolul, apărut în revista lui Mihail Dragomirescu, a cărui atitudine față de ei (toți trei colaboratori ai săi) era dintre cele mai binevoitoare, a fost reprodus doar în *Critice*, I, ed. II, ed. Alcalay, 1920, p. 92-101. În ediția definitivă Ancora-Benvenisti, criticul, dîndu-și probabil mai bine seama de lipsa de legătură dintre cei trei scriitori, a dizlocat tripticul, a redus și a schimbat în bună măsură paginile respective și le-a grupat mai logic, în funcție de conținut : cel despre Ion Minulescu și cel despre Elena Farago în *Critice*, II, 1926, p. 31-34, tot în cadrul unui triptic, dar în care cel de al treilea figurant este tot un poet, Panait Cerna. Articolul despre A. de Herz a fost abandonat.

Acest articol reprezintă prima întîlnire a criticului cu opera poetică a unui scriitor care se va afirma în mod paradoxal împotriva criticii sau fără ajutorul ei, izbutind să-și cîștige o largă popularitate împotriva orientării predominante, sămănătoriste, și aceasta încă de la primul său volum, care avea să facă epocă și să rămînă în același timp opera sa cea mai caracteristică. Într-adevăr, se poate afirma că toate revistele importante care apăreau pe atunci, de la *Sămănătorul* și *Viața românească* pînă la cele „de atitudine”, de tipul *Vieții noi* sau al *Ramurilor*, l-au ignorat pe autorul *Romanțelor pentru mai tîrziu*, ori l-au primit cu rezerve. De altminteri, pînă astăzi, lirica lui Minulescu nu constituie una din problemele mari ale criticii literare, aceasta mulțumindu-se să-i constate „succesul” nedezmîniț după trecerea vremii. E ceea ce face și E. Lovinescu, încă de la început, în notița sa, el înscriindu-se într-un cadru de primiri rezervate și ușor sceptice.

Cei doi scriitori se cunoșteau, întrețineau relații destul de bune, din moment ce la apariția *Sburătorului*, editorul s-a gîndit la o posibilă conducere a revistei de către trei scriitori : Minulescu (care îi și găsisese titlul), Lovinescu și Rebreanu. Dintr-o mențiune pe care criticul o face cu privire la termenul, adoptat ceva mai tîrziu, anume *revizuire*, se vede că poetul i-a reproșat oral primirea făcută *Romanțelor pentru mai tîrziu*, ironizîndu-i tardiva recunoaștere a talentului : „Pentru oamenii care nu citesc decît titlurile, titlul se expune echivocului, după cum am simțit-o de a doua zi, întîlnind pe d. Ion Minulescu, care, afectînd și o bonomie ce-și permite totul, m-a întîmpinat cu jovialitatea-i cunoscută : «Îmi pare bine că te revizuiești : tot revizuindu-te, te pomeniești că o să-mi găsești și mie talent!» Omul își închipuia că mă revizuiesc. Întrucît datoria d-lui Minulescu e de a fi jovial și nu de a citi cărți sau studii, replica era de prisos ; acum cîteva săptămîni, rostindu-mă favorabil într-o împrejurare publică asupra activității sale luată în total, d. Minulescu m-a întîmpinat cu aceeași cordialitate, deși după o îndelungă lipsă de raporturi personale : «Ei, așa cum te-ai revizuit, îmi convine!» D. Minulescu crede, prin urmare, și azi, adică după doisprezece

ani, că mă «revizuiesc» și nu poate distinge nuanțele unei judecăți critice ce afirmă sau degradează după natura fiecărei opere în parte» (*Critice*, VI, *Revizuirii*, ed. definitivă, 1928, p. 7-8).

Deși rezervele inițiale, ca și variațiunile de apreciere de mai târziu, nu reprezintă unul dintre cele mai fericite momente ale criticii lui Lovinescu, iar judecata finală severă la adresa operei de prozator și de dramaturg a lui Minulescu nu a fost de natură să le consolideze legătura, articolul despre *Romanțe pentru mai târziu* constituie o primă analiză de fond a unei poezii la care criticul nu a aderat niciodată, dar căreia avea să-i recunoască ulterior importanța.

Articolul lui Lovinescu apare după ce Mihail Dragomirescu însuși se rostise asupra volumului lui Minulescu, un volum alcătuit din piese care, în unele cazuri, apăruseră chiar în revista sa (*Ion Minulescu*, în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 6, 1908, p. 492-497), motiv pentru care criticul mai tânăr s-a simțit obligat să reducă volumul recenziei: „Iubite domnule Dragomirescu, îi scria el de la Fălticeni, la 23 iunie 1908, în acest sens, îți trimet acest *Triptic* pentru numărul de 1 iulie. Poate că ar fi fost mai dezvoltat, cel puțin în ceea ce privește pe Minulescu, dar d-ta m-ai zădărnicit. În critica d-tale l-ai caracterizat minunat. Suntem cu desăvârșire de aceeași părere: ceea ce regret de altminteri, deoarece mi-ai stricat și rostul meu. Am lăsat, deci, de o parte tot ce aș fi putut spune în fond, deoarece l-ai spus d-ta înainte și mai bine. În loc să fac critică, am trebuit să mă mărginesc la *pericritică*, adică la un fel de plimbare în jurul subiectului...” (E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 94). Într-adevăr, tonul lui Mihail Dragomirescu este amabil, dar la fel de rezervat ca și al lui Lovinescu, autorul articolului conchizind: „Operele poetice ale lui Minulescu nu sînt, nu pot fi mari poeme lirice — ci *romanțe*, de un gen superior, e adevărat, dar simple romanțe”.

Semnaland pe criticii care s-au rostit despre volumul de debut al lui Ion Minulescu, în cadrul ediției pe care a publicat-o din opera poetului (dar fără a semnală puținătatea recenziilor și absența laudelor), Emil Manu se oprește mai insistent asupra acestui articol dragomirescian, apoi adaugă: „De amintit și opinia lui E. Lovinescu, consemnată în *Critice*, I, 1926, p. 96-97: «*Romanțele* d-lui Minulescu sunt scrise pentru mai târziu. Nu știu însă dacă vor ajunge la adresă». Ulterior, criticul și-a revizuit opinia, iar romanțele au ajuns la adresă” (*Note și variante la:*

Ion Minulescu, *Opere*, I, *Versuri*, ed. îngrijită, tabel cronologic, note și variante de Emil Manu. Prefată de Mihai Gafița, București, Editura Minerva, „Scriitori români”, 1974, p. 487).

În ceea ce privește clarificarea unor concepte pe care Lovinescu le va folosi în exercițiul său în viitor, dar și pentru stabilirea poziției sale față de originalitatea artistică, e de semnalat în articolul despre Minulescu atitudinea sa rezervată față de „noutate” în literatură, pe care e departe de a o asimila cu valoarea. Criticul era în faza în care nu se despărțise total de clasicism și de tradiția gustului clasic; scriitorii acceptați de el erau încă aceia care nu violentau tradiția nici prin excesele romantice, nici prin particularismul prea subliniat. Poziția lui Lovinescu din acest articol a fost abandonată, după o prefacere lăuntrică în mai multe etape, așa că ea nu e cunoscută decât de puținii cercetători ai problemei care au mers la textele sale timpurii. E cazul lui Florin Mihăilescu, care putea scrie: „...om de cultură clasică, asemeni maestrilor săi impresionisti, criticul a manifestat o atitudine foarte reticentă față de tendințele innoitoare, suspectîndu-le de lipsă de talent și nesinceritate.

Adevărata artă i se pare lui Lovinescu a fi bazată pe echilibru și bun-gust, nutrită la școala unui clasicism asimilat în substanța lui eternă și nu în procedeele formale. În prima epocă a acțiunii sale critice, el subliniază de nenumărate ori însemnătatea deosebită a influenței clasice și deplînge absența ei din literatura momentului, în vreme ce, dimpotrivă, modele trecătoare ale străinătății găsesc un ecou mult mai puternic” (E. Lovinescu și *antinomiile criticii*, Ed. Minerva, 1972, p. 146). Pentru ca, într-un studiu mai recent, în care fixează momentul lovinescian în evoluția generală a criticii românești, să revină: „Destul de rezervat în tinerețea lui față de noutăți în genere și mai curînd clasicizant decât modern, criticul afirmă că o orientare «decadentă» e contraindicată în literatura noastră care mai are încă multe de făcut pînă a se vedea «în pas cu cea franceză» [...] Comentînd altădată poezia lui Minulescu, criticul nota că «noutatea nu poate înlocui frumosul», legat, acesta din urmă, de anumite permanențe ale sufletului omenesc. Singura înnoire cu puțință rămîne limitată la domeniul formelor artistice” (*Conceptul de critică literară în România*, I, Ed. Minerva, 1976, p. 368).

Acest articol, despre cel de al doilea volum de versuri al Elenei Farago, *Șoapte de umbră*, reprezintă o nouă luare de contact a criticului cu arta unei poete care l-a impresionat în mod deosebit, chiar de la primele ei manifestări, nedesprinse încă de atmosfera sămănătoristă. În *Pași pe nisip...*, II, 1906, inserase un articol despre *Versuri* (1906) și continuase de atunci să-i urmărească asiduu activitate poetică, întreținând cu tinăra autoare o prietenie dintre cele mai strânse, așa cum scrisorile criticului o dovedesc. Înainte de a redacta articolul despre *Șoapte de umbră*, a cărui apariție avea să întârzie surprinzător de mult, E. Lovinescu îi expediază de la Paris poetei mai multe scrisori, care ne îngăduie să ne dăm seama de mecanismul reacțiilor sale foarte „subiective“ față de o bucată literară care-l impresionă și felul în care acestea ajungeau să se cristalizeze sau, cum îi plăcea lui să spună, să se fixeze: „Am primit volumul dv. și am avut plăcerea de a vă mulțumi în două rinduri. Nu voiesc să vă vorbesc de farmecele lui; nu voi tăinuși totuși că m-a impresionat din nou nu știu ce iubire discretă, mistică, pentru că nu e realizată, și cu acel farmec pe care îl au lucrurile ce parcă nu se vor împlini niciodată...”

În formă găsesc aceeași frumusețe, dar totodată acel nu știu ce îmi îngreoaie înțelesul. Am de gând chiar să-mi dau mai multă silință de a afla unde stă pricina acestei aburiri: în mine sau în poezii. Sunt unele pe care nu le-am înțeles deloc, ca de pildă: *In prag*; iar altele trebuie să le traduc în proză, pentru a vedea ce e înăuntru. Sub cuvinte foarte limpezi pare a sta o obscuritate, de al cărei rost nu-mi pot încă da seama... Le voi citi de mai multe ori și mă voi lămuri. Nu tăgăduiesc că și obscuritatea poate fi căutată în vederea unor efecte, dar nu mi se pare a fi acesta genul dv. Am să vă necăjesc și pentru întrebuintarea unor cuvinte improprie. Voi lua cel mai scurt exemplu: *In drum*, o poezie de altminteri frumoasă și limpede (deși nu văd simbolul iubirii ca d. Dr[agomirescu]. Cel puțin nu e expres.) Iată două versuri:

De veci amuțit-a / Secatul susur...

Las la o parte că susurul nu seacă, ci încetează, amuțeste: iniia improprietate. În al doilea rînd, un pleonasm. Fraza limpede ar fi: *amuțit-a amuțitul susur* — ceea ce e un pleonasm.

Dimpotrivă, ați fi trebuit să puneți: *amuțit-a, zglobiul* (de pildă) susur; numai atunci ați fi redat ideea dv., a unui izvor zgomotos odinioară, ce amuțește decdată.

Mai departe:

Și cît mi-e de sete /de mortul izvor

Nu, nu! Nu vi-i sete de *mortul izvor*, ci de izvorul cel vii, cel plin de apă proaspătă și rece... N-o să-mi luați în nume de rău, dacă mă uit cu lupa la poemele dv., o fac numai din necazul ce am uneori de-a nu fi înțeles destul de bine. Voi lăsa deci toți criticii să vorbească mai întâi, și chiar d. Dr[agomirescu] în *Convorbiri critice*, ceea ce cred că nu va întârzia, iar eu voi scrie articolul meu pentru luna iunie. Aș putea să mă grăbesc acum; dar cum nu voiesc să fac o dare de seamă, ci un articol, graba nu e bună. Am o singură părere de rău: articolul va fi poate cam *pompier* (expresie pariziană: adică cam pedant și prea concret), căci va fi cu grija de a nu-mi îngădui familiarități ce v-ar putea jigni din nou, ca și rîndul trecut. O să-l scriu deci cu manșetele lui Buffon; în stil solemn și măsurat, dar, vai, mai rece decît aș fi voit...” (E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 126-127).

La numai două zile după expedierea acestei scrisori, E. Lovinescu expediază poetei un nou mesaj, de data aceasta mult mai entuziast dar și mai succint, comunicîndu-i ultimele impresii de la o nouă lectură: „Aseară am citit din nou versurile dv. Am fost pare că lovit de o rază de grație. Cerurile mi s-au deschis... Acum pot spune că le-am înțeles și m-au fermecat. Vă felicitiez nu din vîrfurile buzelor, ci din inimă pentru comoara de simțire dureroasă ce-ați ascuns în cele câteva poezii. M-a străbătut un fior și m-au lăsat apoi mult pe gînduri, în noapte... Mulțumesc, mulțumesc...”

Iertați această scrisoare ce v-ar putea părea de prisos, după cea de ieri, dar am urmat unui imbold pe care nu voiesc să-l cumpănesc prea mult. [...] P.S. Îmi rămîne să înțeleg: *In prag*“ (*idem, ibidem*, p. 127-128).

În mod curios pentru ceea ce va fi conținutul acestui articol, pe care Lovinescu se vede că îl concepuse inițial ca un studiu, redactarea merge foarte greu, devenind mai apoi o adevărată tortură. O lună jumătate mai tîrziu, întors în țară și instalat în casa părintească, a vacanțelor, de la Fălticeni, el îi scrie poetei, printre altele: „Cînd am primit ilustrata dv. începusem articolașul asupra poeziilor dv... Merge greu de tot. Nu

țin minte să fi scris ceva cu mai multă greutate. Aș vrea să spun atâtea lucruri bune, atâtea lucruri dulci, atâtea lucruri din inimă, și nu pot. Le simt prea bine pentru a veni liniștite. Stau pe loc. Și am atâtea remușcări. Trebuia să le scriu de multă vreme. Mi se întâmplă să tresar noaptea din somn, zicându-mi: trebuie să scriu azi articolul... Când venea ziua, ideile fugeau. Ocoleam totul ca un laș. Așa e când ai voi să faci ceva de ispravă, în care să pui tot talentul și tot sufletul tău... Grozave chinuri te mai trec și ai și siguranța că la urmă va ieși ceva de seamă... Acum am luat taurul de coarne. Scriu; dar cu multă părere de rău, căci pe când simțeam numai versurile dv., ele erau minunate. Pe hîrtie, în tălmăcirea mea, vor ieși urite. De aceea voi fi cit de scurt și voi căuta să evit lirismul (pe cit voi putea), căci în veacul nostru nu e bun decît între patru ochi. În public, hohotește lumea..." (*idem, ibidem*, p. 129-130).

În sfîrșit, după o atît de îndelungată și chinuitoare gestație, articolul e gata și se înfățișează sub forma mai degrabă a unei notițe, a unei consemnări favorabile cu privire la volumul poetei, dar căruia criticul vrea să-i dea o poziție privilegiată în cadrul *Tripticului*: „Articolașul va apare la 1 iulie, încadrat într-un *Triptic*. Bineînțeles, sunteți în mijlocul tripticului, unde stă icoana la care te închini.

Totul a mers bine, dar la urmă îmi pare că o să-mi atrag dojana dv: am alunecat din nou la o glumă.

N-o să-mi purtați dușmănie — nu e așa?“ (Scrisoare din 25 iulie 1908, în E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 130.)

Mărturisirile criticului, destul de dramatice și de o imprudentă sinceritate, ne lasă totuși să descoperim că reacțiile sale nu erau deloc spontane, iar elaborarea textelor, cel puțin în unele cazuri, era departe de ceea ce ne-am fi așteptat de la un scriitor reputat pentru ușurința sa stilistică.

III. D. HERZ

Acest articol reprezintă o semnalare oarecum anticipativă a unui foarte tînăr scriitor care, în deceniul ce a urmat, avea să se afirme ca un dramaturg de succes, lăsînd chiar impresia unei personalități reprezentative pentru teatrul românesc din acea epocă. Adolf de Herz (1887—1936) era într-adevăr aproape un copil la vremea debuturilor sale artistice și Lovinescu are

aici în vedere prima lui piesă, jucată de un grup de camarazi și cea de a doua, *Floarea de nalbă*, care nu văzuse încă luminile rampei, dar fusese publicată în *Convorbiri critice*. Ulterior, A. de Herz se va dovedi un dramaturg prolific și de succes, limitat însă la genul comediei de salon — vocație pe care o prevestește și piesa analizată de Lovinescu.

După război însă, scriitorul își va supraviețui, neputînd să se mai impună în atmosfera schimbată și în fața noilor cerințe ale teatrului românesc. El va părăsi, practic vorbind, literatura, înainte de a împlini vîrsta de patruzeci de ani, de numele lui fiind legată controversa în legătură cu paternitatea piesei *Sorana*, pe care și-o revendica în întregime Brătescu-Voinești și care a sfîrșit prin a fi socotită o operă de colaborare între cei doi scriitori.

Ceva din atmosfera de contestație a originalității teatrului lui Herz se presimte încă din articolul lui Lovinescu, în care acesta descoperă o reminiscență dintr-o piesă străină în *Floarea de nalbă*, ceea ce criticul va face și în continuare, semnalînd mai multe adaptări ale dramaturgului, uneori preluări de situații, altele asimilări inteligente, bine integrate în substanța pieselor sale, chiar și în cea mai reprezentativă, *Păianjenul*.

Notele din subsol ale articolului lui Lovinescu, adăugate la publicarea articolului în volum, aveau să declanșeze reacția dramaturgului, care va încerca să dovedească inanitatea acuzației și perfecta îndreptățire a procedului său.

DIOSCURII

(D-NII D. ANGHIEL ȘI ST. IOSIF)

Apărut în *Convorbiri critice*, anul II, nr. 14, 15 iulie 1908, p. 213—216, la rubrica *Revista critică*. Republicat în *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 76—91, de unde reproducem textul. În *Critice*, I, ed. II, editura Alcalay, 1920, p. 47—57. În *Critice*, II, ediție definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, p. 54—64, articolul re apare într-o formă mult schimbată sub titlul *D. Anghel*, din prima versiune nemairămînînd decît unele fraze izolate. În interval, E. Lovinescu își schimbase radical ideea inițială despre rolul fiecărui dintre cei doi poeți și adoptase o opinie diferită de primele sale susțineri, anume că tot ceea ce s-a publicat sub numele A. Mirea, ca un rod al unei colaborări dintre doi poeți poartă pecetea personalității lui D. Anghel, rolul lui St. O. Iosif redu-

cîndu-se la acela de simplu „secretar“, care transcria și eventual disciplina inspirația dezordonată și vulcanică a prietenului său.

Această schimbare de atribuire i-a fost imputată atunci de unii recenzenți și E. Lovinescu s-a simțit dator să replice măcar unuia dintre ei, anume lui Perpessicius, susținînd că la data cînd și-a scris articolul publicat în *Convorbiri critice* nu știa amănunțele asupra aportului fiecăruia dintre poeți la o activitate pe care o pusese sub semnul unui „nou“ scriitor, A. Mirea. „În 1909, adică în chiar momentul colaborației lor, nu puteam cunoaște metodele acestei colaborații și, chiar dacă le-aș fi cunoscut în parte, nu-mi era dat să vorbesc despre ele, fără a nu produce jigniri legitime; poeții voiau să pară un tot indisolubil; indiscreția ar fi fost prematură; de aici și tonul precaut al articolului meu: să vorbim de colaborația celor doi poeți «fără a încerca să știm ce a adus unul și ce a dus celălalt». De atunci au trecut însă 16 ani; poeții au murit; discreția contemporanului a făcut loc datoriei istoricului de a cerceta, ajutată, de altfel, și de confidențele lui D. Anghel, după desfacerea colaborației, și de declarațiile tuturor celor ce au colaborat incidental cu D. Anghel, ca d-nii Leon Feraru, I. Minulescu sau Victor Eftimiu. Adevărul trebuie să fie cunoscut de viitorii cercetători: în variatele sale colaborări, n-a existat decît un singur autor principal, D. Anghel. E, desigur, ciudat că acest om lipsit de facilitatea elocuției nu-și vedea versul, ci-l auzea; nu putea scrie, ci dicta, de unde și necesitatea «colaboratorilor» și a «secretarilor» săi. Procedeul «colaborației» era următorul: nervos, frenetic, Anghel se preumbla prin odaie în posesia «demonului», în timp ce «colaboratorul» ședea la birou. Lucru aproape de necrezut, toate versurile lui atît de cizelate și perioadele frazelor lui prețioase, încărcate, artificiale, n-au fost chinuite pe o foaie de hîrtie, ci elaborate în cap și dictate pur și simplu ca un articol de ziar «colaboratorului» docil, care nici nu îndrăznea să facă obiecții. În aceste condiții, colaborația cu irascibilul D. Anghel era un chin, pe care nu l-a putut suporta mai îndelung decît blîndul și mult răbdătorul St. O. Iosif [...] Și acum se pune întrebarea: în posesiunea acestui adevăr de istorie literară, trebuia să mai mențin vechea afirmație a unui «poet nou» și legenda «dioscurilor», sau trebuia să contribuim prin mărturia mea la stabilirea realității?“ (*O exemplificare în problema «revizuirilor», în Critice, VII, ed definitivă, 1929, p. 9—11*)

Desigur că Lovinescu era pe deplin scuzat pentru eroarea comisă în momentul conceperii articolului său. El îi cunoștea pe ambii poeți, dar nu într-atît încît să dețină secrete nedivulgabile, precum acela al ponderii lor reale într-o declarată „colaborare“. Abia după moartea lor, a lui Iosif în 1913 și a lui Anghel un an mai tîrziu, a început să se ridice vălul care acoperea unele secrete. În ciuda unei prietenii, care l-a făcut pe critic să-i poată evoca mai tîrziu, în *Memoriile sale*, sub forma unor portrete dintre cele mai vii, sau să le scrie necroloagele pe care le-a grupat împreună cu cel al lui Gârleanu sub titlul *Trei prieteni morți*, el și-a edificat articolul pe o sumă de informații lacunare sau pe ideea pe care ei înșiși voiau să o acrediteze.

Trebuie însă precizat că istoriografia actuală a amendat radical opinia sa prea categorică din *Critice, II, ed. definitivă*, și merge în direcția primei sale viziuni, a unui „nou“ poet, născut din fuziunea celor doi colaboratori. Operele scrise în comun de Iosif și Anghel sînt publicate în clipa de față laolaltă, în ediții deosebite de cele ale fiecărui autor în parte și inseparabilitatea lor e acceptată de cei mai mulți cercetători ai problemei. Credem că decisiv în această opțiune a fost studiul lui Vladimir Streinu, *Colaborarea Iosif-Anghel (Revista Fundațiilor Regale, anul XIII, nr. 1, ianuarie 1946)*, în care se dă un temei vechii interpretări a lui Lovinescu din 1908: „Steril și aplicat, amant al muzei altuia prin structură, Anghel raționalul, satanicul, dar nu și foarte complicatul, era colaborator născut al lui Iosif. Elementar și spontan, atras de estetismul omului cultivat, poate și fascinat oarecum, în felul primitivilor cărora li s-ar pune deodată oglinda dinainte, Iosif instinctivul, angelicul, dar nu simplul, era în aceeași măsură colaboratorul născut al lui Anghel. Fiecare venea cu ceea ce lipsea celui-lalt: unul cu mai multă materie primă, altul cu aptitudinea de a prelucra mai pronunțată. Colaborarea nu implica un antagonism, ca să fie nevoie să distingem dintre luptători pe cine învingea și nici o identitate de temperamente, din care să rezulte ceea ce cunoșteam de mai înainte de la fiecare în parte [...] ei au compus figura unui alt poet, la care nu putem recunoaște pe unul singur, fără să renunțăm la cîteva din semnele particulare ale celui-lalt și mai ales la figura întregă a poetului nou. Operația disocierii, cînd nu e nedreaptă, e oțioasă și în orice caz păgubitoare“ (p. 151).

Se poate afirma acum, cînd dosarul colaborării Iosif-Anghel pare închis din lipsa unei noi soluții, că Lovinescu a greșit mai „bine“ în 1908, în articolul său inițial, acceptînd formula cea mai simplă, cea mai convențională, decît aceea din ediția definitivă a articolului care, între timp, devenise închinat doar lui D. Anghel.

Versiunea primă, *Dioscurii*, a fost parțial reprodusă în revista care apărea la Blaj, *Revista politică și literară*, în continuarea cronicii literare pe care Alexandru Ciura a dedicat-o volumului I de *Critice* (ed. I) a lui E. Lovinescu. Ciura a scris o cronică foarte elogioasă, pornind de la constatarea că activitatea publicistică a criticului nu e cunoscută în Ardeal decît prin colaborările la revistele *Viața românească* și *Convorbiri critice*, motiv pentru care reproduce partea despre *Caleidoscopul lui A. Mirea*: „Criticele, cari în mare parte sunt în legătură cu articole din volumele anterioare ale autorului, sunt scrise într-un stil limpede, cu mult spirit de observație. Autorul întrebuițează adese forma dialogului, lăsînd să discute două personaje mitologice asupra cutărei lucrări, facilitînd prin aceasta claritatea expunerii.

În afară de stilul clar și forma plăcută a expunerii, trebuie să remarcăm simțul de dreptate al autorului în remarcarea sau zbciciuirea bucăților literare. E just și sever chiar față de sine, ceea ce dă măsura autocriticii, un lucru cu care puțini autori se pot mîndri. Am cetit de asemeni cu plăcere critica zbciciuitoare la adresa imposibilului autor dl. Vasile Pop, precum și cea relativă la I. Minulescu, poetul, pentru care criticul are multă considerare, deși acest poet nouă nu ne face decît impresia că își bate joc de cetitori...

Ici-colo spiritul imparțial al criticului pare a vacila. Așa, de pildă, în prea marile elogii ce se aduc d-lui Sadoveanu cu prilejul *Insemnărilor lui Neculai Manea* și în prea aspra critică ce se face unui articol al d-lui Goga: *Țărani în literatura noastră poetică*.

Cu toată admirația ce o avem pentru d-l Sadoveanu, volumul în chestie nu ni se pare unul dintre cele mai norocoase ale d-sale și d-l Lovinescu nu ne va convinge niciodată că d-l Goga este un *funambul* cînd scrie proză“ [...] (*Cronică literară*, în *Revista politică și literară*, anul II, nr. 8/9, 1909, p. 268—269).

IMPRESIONISMUL ÎN CRITICĂ

În *Critice*, I, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 11—42, de unde reprodusem textul, care rezultă din însumarea a trei articole diferite ce au apărut după cum urmează :

Impresionismul în critică, în *Convorbiri critice*, anul III, nr. 6, 25 iunie 1909, p. 421—423 ;

În jurul impresionismului în critică, I, în *Convorbiri critice*, anul III, nr. 7/8, 25 august 1909, p. 558—563 ;

În jurul impresionismului în critică, II, în *Convorbiri critice*, anul III, nr. 9, 25 septembrie 1909, p. 573—578.

În *Critice*, I, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 113—116, se publică sub titlul *Impresionismul în critică* doar primul articol. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 8—9, cu titlul *Impresionismul ca metodă critică*, se reiau unele idei și fraze din același prim articol, textul foarte succint devenind un simplu preambul la o serie de aplicații critice în volumele ulterioare subintitulate *Metoda impresionistă*.

Apariția acestor trei articole în revista condusă de colegul său mai vîrstnic, Mihail Dragomirescu, reprezintă un moment „teoretic“ dintre cele mai importante în cariera lui Lovinescu și în istoria disciplinei pe care o ilustra. El încearcă să-și definească și să-și apere „metoda“ de lucru, dîndu-i o justificare teoretică și istorică, pe care nu o va mai repeta nicicînd în asemenea proporții. Tînărul critic nu vorbea totuși ca un novice : avea o experiență destul de bogată și își confruntase instrumentele analitice cu scriitorii de cele mai felurite categorii. Argumentele lui se adună doar ca o pledoarie *pro domo* ; vorbind despre impresionism, Lovinescu discută despre ceea ce voia el să înțeleagă prin acest termen, uneori în răspăr cu ceea ce critica franceză stabilise pînă atunci și istoria literară va reține în final pentru a-l defini. Așa se întîmplă cu unul dintre cei mai importanți critici, Émile Faguet, pe care, cu o ardoare prea juvenilă, E. Lovinescu îl numește, în termeni dantești „...*maestro e duca*“, nici măcar nu e considerat în genere un critic impresionist, deși discipolul lui afirmă despre el că „e reprezentantul cel mai de frunte de azi al impresionismului în critică“. În critica franceză, impresionismul, chiar dacă nu e definit cu prea mare precizie de nimeni pînă în clipa de față, se leagă mai mult de numele unor Jules Lemaitre și Anatole France critici care au făcut profesiune de credință în acest sens și și-au încrucișat spadele întru

apărarea „metodei“ lor cu marele și redevabilul reprezentant al criticii doctrinare, Ferdinand Brunetiére. Pentru Lemaitre, criticul impresionist (dar, de fapt, generalizează el, orice critic) nu va izbuti să facă altceva decât să definească impresia pe care o face asupra noastră la un moment dat o operă de artă anume, în care scriitorul însuși la rîndul său n-a făcut decât să noteze impresia pe care a primit-o din partea realității într-o anumită oră. Din această definiție se poate deduce variabilitatea extremă a „impresiei“, dar în același timp se vede exclusă complet „judecarea“ inerentă actului critic. „Impresia noastră de azi nu angajează cituși de puțin pe cea de mâine“, continuă Lemaitre, ale cărui susțineri vor fi întărite, dacă se poate numi așa, cu o notă hedonistă și mai marcată de către Anatole France, acesta ajungînd să afirme că prin critică trebuie să înțelegem pur și simplu „petrecerea (l'aventure) unui spirit liber în mijlocul capodoperelor“.

Or, în cazul discipolului român al lui Faguet, vom surprinde o notă mult mai moderată, mult mai aproape de ceea ce făceau acești critici, nu de ce declarau în paginile lor de extremism polemic. El susține că prin impresionism se înțelege „săritura sigură cu care [criticul] intră în inima chestiunilor, cu care pătrunde orice problemă, înșfăcînd-o, storcîndu-i miezul adînc; [Faguet] e impresionist prin înțelegerea grabnică și instinctivă a notelor temeinice, prin pasul sigur cu care merge spre dinsele fără ocol, fără «plimbări doctrinare», fără abateri principiale, fără invocarea dogmelor nemuritoare, ci intuitiv și de-a dreptul“... De fapt aici e vorba, așa cum am mai avut ocazia să arătăm, de o definiție a intuiționismului în critică (cf. Alexandru George, *În jurul lui Lovinescu*, 1975, p. 100—101), de un element general, primordial și obligatoriu în actul criticului, care deci, în măsură variabilă, caracterizează pe orice critic.

Mai neașteptat e că, pledînd în cursul articolelor sale pentru drepturile subiectivismului (înțeles nu ca o acțiune ușuratică și arbitrară, ci ca un drept al criticului de a-și afirma o personalitate artistică), el își începe seria de considerații afirmînd necesitatea „autorității“ acesteia, într-un spirit pe deplin nejustificat, dacă ne gîndim la situația sa de publicist aproape debutant. Lovinescu proclama aici cu o gravă imprudență un principiu care nu numai că nu întărea și legitima acțiunea unui critic tînăr, dar îi zădărnicea esențiala libertate, mergînd pînă la anihilare. El își dăduse seama de lipsa de autoritate a criticii impresioniste (sau mai bine zis, a aceleia proclamate de el cu alte ocazii, la fel

de imprudent: liberă, subiectivistă, schimbătoare, nesprîjinită pe canoane estetice sau pe principii fixe) și încearcă să înlătore toate aceste neajunsuri postulînd autoritatea de ordin moral a celui care profesează disciplina. Este un principiu scump lui E. Lovinescu, pe care nu va înceta să-l afirme pînă la moarte; nu e locul să-l comentăm aici mai pe larg, deoarece ocaziile în care el se va vedea afirmat abundă în publicistica lovinesciană în formă din ce în ce mai hotărît exprimate. Ne mulțumim să arătăm că, în replica sa, M. Dragomirescu nu va lăsa să treacă nerevelată această contradicție a preopinentei sale, chiar dacă nu o va specula cu totul în defavoarea acestuia.

Și, într-adevăr, M. Dragomirescu va lua numaidecît atitudine împotriva susținerilor tînărului său colaborator, într-un spirit de comprehensiune și toleranță care îi face numai onoare, dacă ne gîndim la ceea ce în ocazii similare îi putuseră oferi în „replike“ lor N. Iorga sau G. Ibrăileanu. Viitorul autor al *Științei literaturii* simțise că are ocazia de a-și spune cuvîntul într-o împrejurare excepțională, sub forma unei discuții amicale pe care ambii critici o vor purta în termeni calmi, de perfectă urbanitate. M. Dragomirescu era încă departe de faza în care își va încheia „sistemul“ critic, dar anumite intuiții le poseda negreșit și ținea să le opună afirmațiilor atît de peremptorii ale unui „sceptic“, după cum polemistului nu-i lipseau o logică strînsă și un spirit de justețe care mai tîrziu se vor ocula din ce în ce mai mult, în modul cel mai regretabil. Deocamdată, el publică un articol intitulat *Impresionismul și raționalismul în critică (Convorbiri critice*, anul III nr. 7/8, 25 august 1909), dezvoltînd scurta notiță de care vorbeam și care întovărășise primul articol al lui Lovinescu (*Idem, ibid.*, nr. 6).

În afara dezvăluirii contradicției de care vorbeam, Dragomirescu aduce o serie de argumente de care vorbeam, decurgînd dintr-o examinare obiectivă a pozițiilor opuse: anume că metoda impresionistă este doar un preambul la adevărata critică, pe care nu o înlocuiește și pe care nu o exclude. Observînd că formula impresionistă constituie o realitate de fapt, din moment ce se află ilustrată de atîtea nume prestigioase ale criticii franceze (argument de autoritate, fără valoare serioasă probantă, după părerea noastră), el arată că ea corespunde unui anume tip de cititor mai curînd interesat „de a ști, cît de a afla“, decît reprezentînd o formulă superficială, seducătoare și de utilitate circumstanțială. Mai mult, admițînd din capul locului nu convergența

părerilor, ci tocmai divergența lor, acest tip de critică se condamnă la a fi orice altceva decât un act de autoritate, bazat „pe temeiuri raționale”, și orice altceva decât o convingere. Numai că adevărata critică nu se poate baza pe factori ce țin de sensibilitate, ci pe inteligența și chiar pe voința cititorilor. Scopul ei este adevărul, nu seducția facilă sau afirmația riscantă cu mult curaj sau talent, dar nu și cu spirit de răspundere. În sfârșit, „critica raționalistă”, cum o numește autorul replicii, se îndepărtează de stilul artistic, preferind uscăciunea și severitatea demersului logic, dar și ideea de program improvizăției facile, fie ea și originală, „Așa fiind, conchide M. Dragomirescu [...] rămâne stabilit că critica impresionistă se deosebește de cea raționalistă, nu prin faptul că ar prinde dintr-o dată și intuitiv ideea fundamentală a unei opere sau a unui autor și a o pune puternic în relief — fiindcă această caracteristică o poate avea și critica raționalistă —, ci prin faptul că, făcând același lucru, și una și cealaltă, critica impresionistă își pune judecata în relief prin mijloace literare, fără să se preocupe s-o mai întemeieze; pe când critica raționalistă sau doctrinară, lăsând podoabele literare pe al doilea plan, caută să întemeieze această judecată prin argumente, care dovedesc că ea formează o credință neștrămutată a criticului. De aceea critica impresionistă place, iar cea doctrinară împrivește. Una tinde către frumos, cealaltă către adevăr; una are grația, cealaltă, autoritatea” (Mihail Dragomirescu, *Scrieri critice și estetice*, ed. îngrijită de Z. Ornea și Gh. Stroia, Buc., 1969, p. 58).

Replica directorului revistei la care colabora atât de susținut Lovinescu nu se limitează însă la atât. În final, după ce tînărul critic și-a spus cuvîntul, Mihail Dragomirescu își concentrează argumente potrivnice și își precizează poziția în articolul *Impresionismul lui Lovinescu* în care subliniază încă o dată oscilațiile noționale ale acestuia dar și contrazicerea, pe care el o socotea esențială, între „libertățile” metodei impresioniste și voința de autoritate a celui care o pune în aplicare.

„Cea din urmă replică a d-lui Lovinescu în privința impresionismului nu poate dobîndi un răspuns folositor pentru luminaarea chestiunii, decît căutînd din capul locului să ne întrebăm: Care e punctul în discuțiune? Ce l-a făcut pe d. Lovinescu să-și scrie primul articol *Impresionismul în critică*? Ce l-a făcut, mai cu seamă, să scrie al doilea articol *În jurul impresionismului*, la care i-am răspuns în același număr? De la lămurirea temeiului

acestor două articole depinde răspunsul ce trebuie să dăm ultimei replici.

Trebuie s-o spunem deschis: d. Lovinescu și-a scris primul articol, pentru ca să dovedească un singur lucru: că critica impresionistă, bine înțeleasă, are aceeași autoritate ca și critica raționalistă sau doctrinară. Ca să arate cît de serioasă este recunoașterea unei autorități, d-sa, chiar la începutul primului său articol, tăgăduiește criticii impresioniste orice valoare, dacă nu are autoritate. Pentru d-sa critica nu însemnează nimic prin ea însăși. Ea, zice d-sa, «nu poate sta singură; adevărata ei însemnătate nu și-o trage din însuși cuprinsul ei, ci din greutatea pe care i-o recunoaștem noi; ea are nevoie deci, în rîndul întîii, de autoritate morală». Oricît de frumos ar fi scrisă o critică, ea nu însemnează nimic pentru d. Lovinescu, dacă cel care a scris-o n-ar avea autoritate dacă, în cuvîntul lui, nu s-ar simți cuvîntul adevărului. D. Lovinescu exagerează, astfel, trebuința de autoritate a criticii, tocmai ca să se poată susține că critica impresionistă are valoare tocmai prin acea autoritate, care i se deneagă de obicei. Cu alte cuvinte, d. Lovinescu tinde să ne pună de la început în următoarea dilemă: ori critica impresionistă are vreo însemnătate, și atunci ea nu poate s-o aibă decât de la autoritatea ei morală; ori nu are nici o autoritate, și atunci trebuie neapărat să declarăm că critica impresionistă n-are nici o însemnătate. Din capul locului, adică, d-sa tinde să ne facă să recunoaștem că critica impresionistă, din momentul ce i se recunoaște o valoare, nu se poate să nu aibă autoritate.

Ca să stabilească totuși pe noi temeiuri autoritatea criticii impresioniste, d-sa face o distincțiune. Critica impresionistă poate fi înțeleasă, după d-sa, în două feluri. Este mai întîii înțelesul obișnuit — acela în care face critica bunăoară un *Lemaitre* sau mai cu deosebire un *Anatole France*. Critica impresionistă în acest înțeles, este doar expunerea cît mai interesantă a unei simple păreri despre o operă sau un scriitor, fără ca criticul să-și dea vreo osteneală ca s-o prezinte ca pe un adevăr. În acest caz, critica impresionistă înregistrează simple impresii; iar aceste impresii, fiind de natură pur subiectivă și fără nici o pretenție de obiectivitate, nu poate avea nici o autoritate morală asupra părerilor și impresiilor celorlalți.

Impresionismului însă, zice d. Lovinescu, i se mai poate da și alt înțeles. Impresionismul în critică ar fi ceva corespunzător marelui impresionism în artă: precum marea artă impresionistă

a unui *Rodin*, de pildă, neglijează toate amănunțele și scoate în relief numai impresia fundamentală ce trebuie să ne-o facă un grup de marmură, tot așa critica impresionistă, așa cum o înțelege d. *Lovinescu*, dintr-o operă de artă sau din opera unui scriitor, extrage și pune în relief cel mai puternic ideea esențială, simplificând-o, analizând-o, exemplificând-o, ca s-o facă cit mai accesibilă cititorilor. În acest sens face critică *Faguet*, și în acest sens, critica impresionistă, crede d. *Lovinescu*, nu se poate să nu aibă autoritatea, care lipsește celeilalte.

Trebuie să observăm, deocamdată, că dilema cu care d. *Lovinescu* își începe studiul, zdrobește, făcându-i o mare nedreptate, critica impresionistă «așa cum se înțelege de obicei». Căci dacă această critică n-are în adevăr nici o autoritate și dacă critica fără autoritate nu însemnează nimic, atunci ce valoare mai poate avea critica unui *Anatole France* și *Lemaître*? Această concluzie — vede oricine — e prea grea. Oricât de lipsite de autoritate morală criticele unor scriitori de seama lui *France* și *Lemaître*, nu se poate zice nici într-un caz că nu au însemnatate. O au și încă foarte mare, ca unele ce pot fi considerate, cum am mai spus, ca niște sateliți, cu lumina proprie, ai operelor literare la care se refer. Și ciudat că tocmai eu, care fusese învinuit de d. *Lovinescu* că tăgăduiesc nu numai „însemnatatea“, dar chiar „ființa“ criticii impresioniste, viu să apăr acest fel de critică — în contra d-lui *Lovinescu*, care îmi pare, vrînd s-o apere în contra mea, nu o face decît trăgîndu-și — cum se zice popular — spuza numai pe turta sa și pe a lui *Faguet*. Căci, în adevăr, ca să apere critica impresionistă, d-sa îi dă înțelesul nou al simplificării și reliefării ideii esențiale, iar după alt înțeles, pe de o parte, criticii recunoscuți ca impresionisti sînt scoși din rînduri, iar pe de altă parte, se recunosc ca adevărați reprezentanți ai criticii impresioniste — cari nu numai critică, dar au autoritate — numai criticii, care, ca *Faguet* și ca d-sa, în studiile lor, lucrează după această metodă. «Departee deci, zice d-sa, de a fi negația principiului de autoritate, critica impresionistă (în acest înțeles, firește) presupune chiar o mare agerime de picioare (?); trebuind să deosebescă numai esențialul, ea are nevoie de o putere de conducere și de alegere chibzuită, care e tocmai chezașia unei judecăți întemeiate și cumpănite, ce nu se poate confunda cu impresionismul fugar și schimbător» al lui *Lemaître* — *Anatole France*.

Lăsînd la o parte nedreptatea ce, prin teoria d-lui *Lovinescu*, se face celor mai multe studii de critică impresionistă și admîtînd distincția celor două specii de critică impresionistă, voi căuta să arăt în cele următoare: 1. Că amîndouă aceste specii de critică impresionistă se aseamănă între ele prin aceea ce amîndouă se deosebesc de critica doctrinară; 2. Că, în orice caz, critica impresionistă specia *Faguet*, compatibilă cu critica specia *Anatole France-Lemaître*, iese afară din sfera criticei doctrinare; ba chiar acolo unde pare că se întîlnește cu acest fel de critică, ea rămîne totuși esențial deosebită de dînsa; și, în fine, 3. Că, oricare ar fi însușirile pe care i le recunoaște d. *Lovinescu* criticei impresioniste specia *Faguet*, ele nu sînt în nici o legătură necesară cu autoritatea, la care rîvnesc și care rămîne numai un drept al criticei doctrinare.

Și, în continuare, M. Dragomirescu își dezvoltă sistematic și mult prea pedant-scolărește enunțurile, pentru a demonstra că „oricît ar face d. *Lovinescu* distincțiunea dintre critica impresionistă specia *Anatole France-Lemaître* și dintre specia *Faguet*“, ele sînt de aceeași natură și se disting ca atare de critica raționalistă sau de aceea doctrinară, nefînd întemeiată pe principii și încercînd să impună o „judecată a minții fără autoritatea rațiunii.“

Posibila subiectivitate a criticei doctrinare se anulează, după *Mihail Dragomirescu*, prin faptul că aceasta oferă cititorilor o judecată „al cărui mecanism ei îl pot verifica și al cărui temel le este totdeauna prezent“, pentru că în caz că criticul greșește, cititorii să fie obligați, pentru a avea o opinie întemeiată, „să opună principiu la principiu“, să caute să dovedească falsitatea principului sau măcar inadmisibilitatea lui.

Și M. Dragomirescu încheie respingînd pretențiile lui *Lovinescu* de a face din critica impresionistă o critică autoritară: „...ce putem zice de critica impresionistă, în înțelesul d-lui *Lovinescu*? Care este temelul ei de adevăr? Faptul că prinde dintr-o dată impresia fundamentală a operii și-o reliefează cu putere? Dar care este garanția că intuiția acestei impresii este drumul adevărului? Cine chezașuiește că această impresie, simplificată și reliefată, este în adevăr fundamentul operii? Cine poate admite că ceea ce se afirmă dintr-o dată și cu relief este în același timp și adevărat? Nimeni. În adevăr, chiar cînd criticul impresionist, în înțelesul d-lui *Lovinescu*, ar fi un geniu critic, care ar înmeheri totdeauna adevărul, chiar atunci, adevărul este nu-

mai ai lui; adeziunea chiar formală a miilor de cititori nu i-a creat întru nimic o adevărată autoritate. În fața conștiinței științifice, un asemenea adevăr ar avea totdeauna pecetea subiectivității și, pentru ca să treacă în domeniul adevărului-adevărat, îi trebuie neapărat o demonstrare obiectivă a raționalismului. Credința nu e adevăr. Și afirmările unui astfel de critic genial, fiind primite de toți ar fi un articol de *credință*, iar nu de *știință*. Aceasta este și marea și esențiala deosebire între impresionism, care e, prin esență, contingent și trecător, și între raționalism, care este absolut și permanent“ (apud *Critică*, vol. I, *Directive*, 1896—1910, Ed. Casa Școalelor, p. 219—238).

Printre scrisorile expediate de E. Lovinescu lui Mihail Dragomirescu se află și una, datată Fălticeni, 11 august [1909] care aduce precizări în legătură cu polemica celor doi și cu starea de spirit în care aceasta s-a purtat: „Iubite domnule Dragomirescu, îți trimet alăturatul articol, răspuns la notița d-tale privitoare la impresionism. Ți-l trimet mai din timp, pentru a lua act de dînsul și — dacă crezi potrivit — a răspunde în același număr de august. Ar putea face astfel un articol colectiv intitulat *În jurul impresionismului în critică*“ (E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 115). Se vede din aceasta că tînărul critic făcea totul pentru a provoca o dispută cu mai vîrstnicul său coleg care-i publica articolele și înțelegea să-i dea dreptul unei confruntări cît se poate de libere.

Republicîndu-și articolele în volumul de *Critice*, I, 1909, p. 11—42, E. Lovinescu a primit se pare din partea lui Mihail Dragomirescu un „bilet“, din care rezultă că acesta s-ar fi arătat totuși nemulțumit față de conținutul lor, considerîndu-le un act de prea mare independență: „Din biletul d-tale și anume din pasajul cu «sfatul bătrînilor» pe care trebuia să-l cer [...] înțeleg, dacă nu mă înșel, că n-ai fi dorit ca articolul cu *Impresionismul* să figureze în volum, ceea ce aș fi făcut-o cu plăcere, dacă aș fi știut că te stingherește cumva și aș fi făcut-o din motive pur afective, dar nu din altele.

Doresc, de altminteri, ca să-ți exprimi părerile d-tale în *Convorbiri*, neavînd a mă feri de lumină“ (Scrisoare din Paris, 9 decembrie 1909, în E. Lovinescu, *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 116).

Reacția dragomiresciană față de afirmarea în propria sa revistă a unei metodologii contrare, din partea celui pe care voia să-l considere un cirac obedient, se vede a fi fost categorică, dar

exprimată într-un stil de perfectă urbanitate. Disputa dintre cei doi nu a scăpat însă atenției răuvoitoare a revistei *Viața românească*, o publicație care începuse să se consolideze și să se impună ca o tribună, adversă pentru ambii critici, dintre cele mai redutabile și mai tenace și unde vom găsi o succintă dare de seamă asupra volumului lui Lovinescu semnată O.[ctav] B. [otez]. De fapt, în cuprinsul ei, autorul găsește cuvenit să se refere mai mult la momentul polemic dintre autorul cărții și M. Dragomirescu, pentru a sublinia încă o dată nesiguranța noțiunilor și formulărilor teoretice lovinesciene, concedîndu-i, ca și adversarul său, dar mai mult în ironie, „talentul“ literar, în sensul unei oarecari abilități stilistice, socotite mai mult păgubitoare în cazul unui adevărat critic. „Într-o discuție literară, unul dintre esteticienii noștri oficiali, vorbind despre criticul impresionist, spunea că acesta caută să se pună în lumină pe sineși, nepăsător la adevărul sau neadevărul celor ce spune, își arată însușirile lui de formă, de stil și chiar de spirit. Răspunzînd, d. Lovinescu a accentuat nevoia criticului impresionist de a căuta icoane, de a avea un stil figurat, de a umbla, cum spune d-sa, după expresie.

Nu știu dacă toți criticii impresionisti au aceste însușiri, sau dacă simt nevoia de a le avea. În *Pași pe nisip* a d-lui Lovinescu, aceste însușiri erau destul de vizibile; în noul său volum, *Critice*, ele ni se par vizibile în gradul superlativ. Ce profuziune de imagini și de scenete variate și ingenioase nu ne oferă criticele sale [...] Și aceste fantezii spirituale, uneori umoristice, sînt întretesute cu nenumărate citații din autori de mîna întâia sau a doua, de reminiscențe artistice și literare din lumea modernă și, mai ales, din cea antică, de comparații plastice, de anecdote picante [...]

Nepăsător la adevărul sau neadevărul lor, d-sa privește cu ironie afirmările dogmatice și le evită cu nobil dispreț [...]

Cît de mult ține d-sa la idei și cu ce eleganță se dă în spectacol jonglînd cu ele în fața publicului se poate vedea în docta discuție pe care a avut-o cu d. Dragomirescu asupra impresionismului în critică. D-sa definește impresionismul ca un procedeu de a prinde ideea centrală a unei opere, găsindu-i și alte caractere, care se potrivesc de minune pentru critica psihologică. Citează apoi pe Faguet ca exemplul cel mai strălucit al criticii impresioniste. Cunoșteam ca critici impresionisti pe un Lemaître,

un Anatole France, și știam pe Faguet ca tipul criticului psiholog, în felul lui Sainte-Beuve, — și mi se pare curios ca un om care definește pesimismul prin caracterele optimismului, numind pesimism ceea ce toată lumea numește optimism.

Acest lucru i s-a părut curios și d-lui Dragomirescu, care a arătat că ceea ce d. Lovinescu numește impresionism e critica psihologică și că impresionismul e altceva" (E. Lovinescu, „Critice”, vol. I, București, 1909, în *Viața românească*, anul IV, nr. 12, decembrie 1909, p. 464—466).

Republicând în volumul antologic pe care l-a alcătuit din operele lui Mihail Dragomirescu doar primul articol al acestuia, *Impresionismul și raționalismul în critică*, Z. Ornea dă, prin comentariile sale, locul cuvenit în istoria confruntării de idei asupra criticii disputei dintre cei doi critici, dar credem că exagerează atunci când îl consideră, împreună cu replica de mai sus, *Impresionismul lui Lovinescu*, „începutul ostilității de o viață dintre cei doi critici, Lovinescu o vreme membru în conducerea redacțională a *Convorbirilor critice*, părăsind-o și devenind destul de repede adversarul ireductibil al lui M. Dragomirescu" (*Note și comentarii la: Mihail Dragomirescu, Scrieri critice și estetice*, București, 1969, p. 672). Criticul mai tânăr și-a continuat, în realitate, colaborarea la revistă și a întreținut cu conducătorul ei o corespondență în același stil amical, chiar ușor subordonat, dar plin de accente critice la adresa contribuției „literare” a *Convorbirilor critice*, în care era departe de a vedea o posibilă „răsturnare” de valori și impunerea unor nume noi, cu adevărat originale, împotriva direcției predominante pe atunci, adică sămănătoriste.

Dezacordul data mai de mult și corespondența lui Lovinescu e plină de observații la adresa cuprinsului revistei, a literaturii colaboratorilor și, ceea ce trebuie să-l fi iritat mai mult pe M. Dragomirescu, de reproșuri la felul ditirambic nejustificat al acestuia de a-i lăuda pe cei atașați cercului. Încă din 22 mai 1908 Lovinescu ceruse să-i fie scos numele de pe lista redactorilor revistei: „Lucrul e simplu, îi scria el de la Roma, [...] Comitetul presupune o comunitate de simțiri și de situații. Fără să-mi închipui că sunt ceva, scrutându-mi conștiința, văd în mod irevocabil că nu pot fi alături cu cel puțin patru din cei pe care i-ai adunat, din nu știu ce dorință a numărului.” (E. Lovinescu, *Scrieri și documente*, ed. cit., p. 91)

E. Lovinescu s-a îndepărtat doar treptat de Mihail Dragomirescu, urmându-și destinul propriu, care-l apropia din ce în ce

mai mult de alt tip de literatură decât aceea promovată și cultivată de revista acestuia. Ruptura nu a fost bruscă și s-a datorat, credem, mai degrabă independenței pe care criticul mai tânăr voia să și-o păstreze și care-l făcea să-și ofere colaborarea mai multor reviste simultan ajungând astfel să publice destul de susținut cîțiva ani la *Convorbiri literare*. Deosebirile de vederi existaseră pe toată durata colaborării lor și probabil că s-ar fi accentuat dacă Lovinescu nu s-ar fi aflat în acei ani departe de țară și ar fi luat de-a dreptul contact cu temperamentul celui ce voia să-și păstreze o poziție dominantă în cadrul „înțelegerii” lor destul de fructuoase pentru sumarul revistei.

Dispariția *Convorbirilor critice* și despărțirea lui E. Lovinescu de directorul lor constituie totuși un moment important în cariera sa publicistică. Cei trei ani de colaborare sînt totuși singurii în care tânărul critic și-a publicat regulat articole sau studii într-o revistă condusă de un critic cu porniri autoritare și cu pretenții de doctrinar absolut. Deși între cei doi existau unele puncte comune, pe care scrisorile lui Lovinescu le semnalează în repetate rînduri și pe care nu le va omite nici mai tîrziu, atunci cînd va pomeni de revistă și de poziția lui M. Dragomirescu (criticismul, sorginea junimistă a poziției lor, rezerva față de „țărănișmul” literar etc.) divergențele aveau să ducă la o despărțire din ce în ce mai accentuată.

Ipoteza noastră, cu privire la intenția criticului mai tânăr de a lăsa să vorbească mai curînd activitatea sa practică, aplicată la fenomenul literaturii, se întemeiază pe observația că el și-a subîntitulat o parte din volumele de *Critice*, în ediția definitivă, „metoda impresionistă”. Nu mai e nevoie să amintim că nîcînd el nu a renunțat la ideile din acele articole de tinerete lăsate de o parte, iar conceptul de „autoritate morală”, implicit actului critic, va deveni o adevărată axă a activității și convingerilor sale, întărindu-l cu toate ocaziile, pînă la textul autobiografic final din 1942, intitulat *E. Lovinescu* și semnat *Anonymus Notarius*.

Trebuie totuși subliniat încă o dată destinul ciudat al acestei serii de articole lovinesciene: lăsarea lor de o parte de către autor, nepublicarea în ediția definitivă au făcut ca întreaga critică interbelică să le nesocotească și același lucru l-a determinat și pe Eugen Simion care a scris masiva sa monografie, *E. Lovinescu — scepticul mintuit*, 1971, într-un spirit atît de ortodox încît pare a fi mai mult o prezentare a marelui critic așa cum ar

fi dorit acesta să pară decît așa cum a fost în realitate, să le treacă aproape cu vederea, deși discutarea ideilor lui Lovinescu asupra criticii ocupă un amplu capitol (*Conceptul critic lovinescian. Metoda impresionistă. Critica estetică. Modernismul*, p. 145—208).

Același lucru se poate afirma și despre lunga și foarte pertinentă analiză a metodei lui Lovinescu, întreprinsă de Adrian Marino (*E. Lovinescu și metoda impresionistă*, în *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, Iași, t. I, XVI, 1966), care folosește însă alte texte decît cele care au prilejuit polemica cu M. Dragomirescu, sau formulări ulterioare, ce repetă și nuanțează ceea ce afirmase pe un ton mai peremptoriu în această serie de articole de tinerețe.

În sfîrșit, Florin Mihăilescu, în cartea sa *E. Lovinescu și antinomțiile criticii*, 1972, p. 63—71, reconstituie în termeni foarte exacti polemica dintre cei doi critici în subcapitolul *Disputa din 1909*, cuprins în capitolul *Drama lui Ariel*, și arată labilitatea noțiunilor cu care lucra E. Lovinescu, expunîndu-se la îndreptățite critici și chiar la ușoare retractări și extinderi ale conceptului de „impresionism”. El subliniază rodnicia acestei dispute atît pentru clarificarea conceptului de critică cît și pentru viitoarea activitate a lui E. Lovinescu. „Este mai mult ca sigur, conchide el la capătul unei analize strînse, că, dincolo de iritarea pe care polemica i-a provocat-o și care se poate urmări în corespondență, argumentele adversarului l-au derutat întrucîtva. Singura posibilitate de replică inapelabilă la Lovinescu a intuit-o practic, prin întreaga lui carieră critică : adevărata autoritate stă în talent și nu în principii. Cu toate acestea, obiecțiile lui Mihail Dragomirescu, postulînd, ca pe o condiție indispensabilă, gustul estetic, nu rămîn mai puțin serioase și pline de interes. În afară de asta, ele indică o perspectivă foarte modernă de a concepe fundamentele criticii și, trecînd peste unele exagerări ușor de eliminat, constituie și astăzi o solidă bază de discuție.

În sfîrșit valabilitatea unora dintre observațiile lui Dragomirescu și-a avut un efect incontestabil, deși nemărturisit din motive lesne de înțeles, asupra evoluției viitoare a concepțiilor lovinesciene.

Pe de altă parte, tentativa tînărului polemist de a descoleri punți de legătură între două poziții atît de radical opuse nu este atît de aberantă cum poate să pară. Lovinescu a subliniat înrudirea numai în domeniul unor mijloace formale, ca

tehnica reducției la elementele esențiale, dar, nu peste multă vreme, un Charles Lalo va argumenta pe larg și insistent existența unor incidențe de fond între impresionism și dogmatism. De pe pozițiile unui relativism științific mai nou, inspirat desigur și din teoriile lui Poincaré, esteticianul francez va remarca faptul că cele două direcții critice «ne s'opposent pas sur le probleme essentiel de l'existence des valeurs esthétiques, mais seulement sur la question de leur généralisation». «La grande querelle de l'impressionisme avec le dogmatisme» îi apare lui Lalo «relativement superficielle», dat fiind că ambele au la bază, în formele lor evolute, o aceeași idee, «c'est l'idée de la relativité». Pentru atari considerente, ele se pot concilia în folosul unei critici moderne care înțelege legea ca o expresie a relațiilor existente în realitate și nu ca pe o dogmă, deci ca pe un principiu absolut și metafizic. În plus «relativismul psihologic» al impresionistilor se poate completa și trebuie completat prin «relativismul sociologic» al dogmaticilor, deschizînd astfel drumul pentru înțelegerea naturii colective, sociale a valorii estetice.“

În sfîrșit, observînd labilitatea conceptelor lovinesciene și, mai departe, mobilitatea lor, cu consecința directă : adaptarea teoriilor la o situație de fapt care va suferi, un deceniu mai tîrziu, mutații istorice hotărîtoare, autorul acestor rînduri scria : „Oricum ar fi, se poate deduce din toate aceste avataruri ale scrișului său că Lovinescu înțelegea prin disciplina sa un fapt al literaturii, criticul trebuind să facă dovada că nu e străin de aceasta, că nu vine cu o metodă sau cu un stil diferit de acela al creatorului. Această din urmă idee devine un postulatul fundamental al esteticii lovinesciene, care refuză scientismul în critică, fără însă a respinge auxiliile științei, întru tot ce privește pregătirea materialului în vederea intuirii lui exacte.

Actul critic este unul de natură intuitivă, și poate că dacă Lovinescu ar fi adoptat de la început acest termen pe care-l acceptă însă în explicitările lui teoretice (a fost însă victima unei confuzii care se făcuse chiar în cadrul de sorginte al problemei, adică în critica franceză), o întregă ceartă de cuvinte n-ar fi avut loc.

...Căci nu altceva a fost disputa [...] pe care Lovinescu a dus-o în *Convorbiri critice* în 1909 cu [...] Mihail Dragomirescu pe tema impresionismului în critică : primul apăra de fapt intuitionismul, iar cel de al doilea nu-l respingea cu totul, dar îl socotea un simplu element în cadrul unei operații pur rațio-

nale, care abia ea ar garanta deopotrivă universalitatea judecății critice și temeinicia ei [...] Încă de pe vremea polemicii cu Mihail Dragomirescu, sub cuvânt că definește impresionismul, Lovinescu vorbea în realitate de drepturile intuiției și ale gustului, pe care le reia și le susține mai cu tărie în articolul de importantă capitală pentru înțelegerea esteticii lovinesciene, *Zece ani de critică*, apărut în *Flacăra*, anul III, nr. 23, 22 martie 1914 [...] Din toate textele lui Lovinescu rezultă că el dădea impresionismului sensul de intuiționism, căci, într-adevăr, intuiție e tocmai acea operație sau aptitudine a spiritului de a sesiza rapid, și peste varietatea sau noianul de amănunte, esența unui fenomen" (Alexandru George, *În jurul lui E. Lovinescu*, 1975, p. 98—99).

Rămîne un fapt extrem de semnificativ și plin de urmări absența acestei serii de articole, de importanță capitală, în ediția „definitivă”, de fapt, reducerea lor la mai puțin de două pagini în volumul II, motiv pentru care reproducem toate cele trei articole în ediția de față. Singura explicație posibilă e aceea că profesiunea de credință a lui Lovinescu nu a fost considerată de el decât un complement al activității sale pragmatice în plină desfășurare. Aceasta s-a afirmat în cele două decenii care au urmat cu mare tărie, contrazicînd uneori „impresionismul” lui de esență. Ne referim îndeosebi la seria de monografii, precum și la cele două teze de doctorat, cercetări istoriografice de tip științific, redevabile mai curînd pozitivismului istoric decât stilului „facil” și doar seducător, denunțat a fi caracteristic impresionismului și care i se imputa nu numai de cîte un preopinent care se considera doctrinar și făcea teorii în alb, fără nici o acoperire pe plan strict critic.

Relativ înfrînt pe plan teoretic, E. Lovinescu și-a continuat netulburat activitatea, fără a mai face vreo încercare de asemenea amploare spre a-și susține sau justifica „metoda”; abia două decenii mai tîrziu, în *Mutația valorilor estetice*, va duce la ultimele consecințe ideile cuprinse în aceste articole, dar nu va omite să le repete într-o formă mai succintă cu ocazia tuturor bilanțurilor activității sale. M. Dragomirescu nu va lăsa discuția aici, ci, într-un articol referitor la *Mutația valorilor estetice*, va relua polemica dintre ei, care se iscase cu două decenii mai înainte și își va spune ultimul cuvînt, făcînd, ca și în textele precedente, procesul criticii psihologice pe care considera că o ilustrează adversarul său.

POETUL CINCINAT PAVELESCU

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLV, nr. 1, ianuarie 1910, p. 82—88, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

Acest articol care poate surprinde prin amploare și prin căldura tonului este o apreciere primă, desigur provizorie și excesiv-generoasă a unui poet cu care Lovinescu se va afla într-o relație destul de strînsă, mai mult prietenească decât determinată de aprecierea valorică. Criticul a evocat în mai multe rînduri, dar numai în linii foarte mari, prietenia dintre el și Cincinat Pavelescu, care reiese și din articolul de față, fără a oferi elementele materiale trebuincioase celui care ar vrea să descopere amănuntele cele mai firești. Din probabilul schimb de scrisori care a avut loc între ei nu a mai rămas nici o urmă. În evocarea din *Memorii*, I (p. 230—233), textul destul de abundent al autorului se concentrează în jurul sfîrșitului prieteniei lor, provocată în modul cel mai regretabil de paginile pe care Lovinescu le-a scris despre poet în *Istoria literaturii române contemporane*, III, și care pe acesta l-au nemulțumit profund, ducînd la înstrăinarea sa.

Nu posedăm nici un document care să ne ducă la lămurirea raportului real dintre cei doi scriitori. Lovinescu pare să fi fost destul de bun prieten cu Cincinat Pavelescu și, fapt semnificativ, s-ar fi slujit de persoana reală a poetului pentru a plămădi unul dintre eroii romanului său rămas nepublicat *Mălurenii*, ba chiar ar fi primit de la acesta unele sugestii pentru edificarea acțiunii. În *Memoriile* sale, dar mai ales la moartea lui Cincinat Pavelescu (vol. III, 1937), criticul va scrie mai multe pagini de aprecieri literare destul de severe, formulînd în final un verdict asupra lui pe care posteritatea n-a făcut decât să-l confirme. El stă într-un contrast destul de surprinzător cu paginile acestea de tinerețe, oarecum anticipative, determinate de credința în talentul poetului, un talent care nu avea să evolueze și nici să se consolideze într-o operă cu adevărat rezistentă. Cincinat Pavelescu poate fi considerat (alături de un Victor Eftimiu, M. Codreanu sau Elena Farago) un scriitor pe care tînrul critic a mizat imprudent, exagerat, aceasta datorită desigur orientării nonsămănătoriste, proprie sîșii. E însă de reținut că el nu i-a opus pe aceștia poeților consacrați de momentul istoric respectiv și nu le-a exagerat valcarea în dauna acestora.

Articolul despre Cincinat Pavelescu nu a mai fost republicat niciodată, poate și datorită faptului că poetul și-a continuat doar

sporadic activitatea poetică, după începuturile pline de speranțe; abia în 1925 va face să apară un volum de *Epigrame* (Craiova, Ed. Ramuri) dar Lovinescu a pomenit de prezentarea aceea generoasă din tinerețe, fără a oferi și o explicație pentru această omisiune, în *Memorii*, I, ed. cit., p. 230: „O schiță de portret al lui Cincinat Pavelescu am mai publicat acum vreo douăzeci de ani în *Convorbiri literare*, pe care poetul a reprodus-o fragmentar în *Mărturia unei generații* a d-lui F. Aderca, dar pe care eu n-am mai reprodus-o nicăieri din sentimentul insuficienței de tratare a unui model atât de complicat.“ Într-adevăr, în cartea lui Aderca se află reprodus un fragment din uitaful articol lovinescian (de la: „Cine ar putea scrie despre poeziile lui Cincinat Pavelescu, fără să evoce icoana poetului...“ pînă la: „În ei admirăm, oarecum o putere a firii creatoare“ *Mărturia unei generații*, ed. II, 1967, p. 181—182), dar cel care reproduce rîndurile de mai sus nu e „poetul“, adică Cincinat Pavelescu, așa cum s-ar putea înțelege, ci acela care-i ia interviul și îl deschide cu o prezentare, Felix Aderca.

D. ANGHEL

Apărut în *Falanga literară și artistică*, anul I, nr. 5, 7 februarie 1910, p. 2—3, cu mențiunea în final: *Paris, 18 ianuarie 1910*. Reprodus în *Critice*, II, ed. I, Ed. Socec, 1910, p. 117—123, de unde reproducem textul.

În *Critice*, II, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 63—66. În ediția definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, articolul nu mai figurează, desigur datorită revelațiilor pe care criticul le avusese între timp cu privire la modul de lucru al poetului. Acest articol este rodul unei colaborări a lui E. Lovinescu la o revistă efemeră, pe al cărei frontispiciu numele lui a figurat printre redactori, deși nu se poate admite că a avut efectiv un asemenea rol, el fiind plecat în străinătate și ocupat cu pregătirea doctoratului și cu editarea tezelor respective. Revista apărea sub conducerea unui grup de scriitori: Cincinat Pavelescu, E. Lovinescu, Corneliu Moldovanu, Zaharia Bârsan și Em. Gârleanu, secretar de redacție fiind Liviu Rebreanu, iar „proprietar“ Mihail Dragomirescu, care semna în fiecare număr o mulțime de notițe critice și dădea în fapt tonul revistei, aceasta putînd fi considerată din toate punctele de vedere o „anexă“ a *Convorbirilor critice*.

PASĂREA ALBASTRĂ

(În loc de prefață)

Apărut în *Falanga literară și artistică*, anul I, nr. 8, 28 februarie 1910, p. 2—3, sub titlul *Fantezii și parabole: Pasărea albastră*. Reprodus în *Critice*, II, ed. I, Ed. Socec, 1909, p. 3—6, drept prefață la acest volum, de unde reproducem textul.

P. CERNA

Apărut în *Cumpăna*, anul I, nr. 18, 15 aprilie 1910, p. 281—286, cu o notă în subsol: „Din volumul *Critice*, vol. II, ce apare peste câteva zile la Socec & c-ie“. Republicat în *Critice*, II, ed. I, Ed. Socec, 1910, p. 127—137, de unde reproducem textul. În *Critice*, II, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 50—60. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 34—40, articolul a suferit substanțiale prefaceri; printre altele, de data aceasta, autorul lui identifică pe Mihail Dragomirescu drept „bondarul“ care zumbăia în jurul poeziilor lui Cerna și își arogase dreptul de a le da o interpretare „brevetată“, pe măsură ce apăreau în reviste, fapt care-l determinase pe el însuși să ezite în fața hotărîrii de a formula la rîndul lui o opinie.

E. Lovinescu, aflat în acel moment în străinătate, luase act în oarecare măsură de poeziile lui Cerna, risipite în paginile unor reviste de prestigiu (*Sămănătorul*, *Convorbiri literare*, *Convorbiri critice*), dar era departe de a împărtăși entuziasmul cu care fuseseră primite mai ales de directorul publicației din urmă, care s-a luptat cel mai mult pentru impunerea lor. Într-adevăr, încă de la apariția primului număr din *Convorbiri* (anul I, nr. 1, 1 ianuarie 1907), colaborarea lui Cerna (deschisă prin marele poem *Către pace*), se constituie drept cea mai prețioasă achiziție a revistei, și M. Dragomirescu va publica imediat apoi o lungă analiză laudativă, *Trei scriitori: Cerna, Sadoveanu, Iorga*, în care criticul subliniază „puterea de imaginațiune plastică“, „admirabila imagine“, „sublimul simplu, senin și plin de mister“, „concepția originală“, „larga și variata armonie [...] unică în literatura noastră“ etc. (anul I, nr. 2, 15 ianuarie 1907 și nr. 3, 1 februarie 1907).

Aceasta ar fi justificarea recepției tardive pe care Lovinescu

și-o mărturisește în introducerea la articolul de mai târziu, un articol prilejuit desigur de apariția volumului de *Poezii* al lui P. Cerna (1910). El a fost destul de descumpănit de deosebirea dintre concluziile pe care căutau să le impună analizele prea laudative ale lui Dragomirescu și impresiile sale proprii.

Chiar în versiunea sa primă, articolul lui Lovinescu dă expresie mai curînd rezervelor cu care criticul întîmpina lirica lui Cerna. Față de exagerările lui M. Dragomirescu (pe care le va duce mai departe Ion Trivale) articolul acesta, închinat unui poet pe care-l cunoscuse personal destul de bine (fuseseră colegi de facultate, și memorialistul de mai târziu îi va închina o pagină de toată frumusețea și de toată cruzimea), reprezintă judecata cea mai severă pe care volumul îl întîmpinase în critica vremii. Aceasta explică de ce autorul lui nu s-a adresat vreunei reviste la care colabora (*Convorbiri critice* sau *Convorbiri literare*) și unde, după cite putem deduce din corespondența sa, nici nu a încercat să-l propună, ci a fost silit să recurgă la *Cumpăna*, o revistă efemeră ieșită din albia *Sămănătorului*, condusă și scrisă de un grup de scriitori (St. O. Iosif, D. Anghel, M. Sadoveanu, Ilarie Chendi) pe care N. Iorga îi dislocase de acolo, determinîndu-i să scoată un organ publicistic propriu, de structură similară celui pe care-l abandonaseră. E. Lovinescu se afla în bune raporturi cu ei; dar prezența lui Ilarie Chendi, cu titlu de ideolog și imprimînd revistei o coloratură naționalistă și antisemită, l-a făcut să se mențină departe de ea, și să nu încerce să publice decît acest articol, care nu contravenea vederilor acestuia.

În ciuda serioaselor rezerve, exprimate în urma unei intuiții plenare și a unei analize dintre cele mai apropiate, care au dezvoltat multe adevăruri despre un poet a cărui situație va suferi ulterior o considerabilă diminuare, exact în sensul vederilor lovinesciene, acest articol a fost imputat autorului său de critica de mai târziu tocmai pentru că ar fi fost prea laudativ. Este cazul lui Camil Petrescu care, în Capitolul IV din opusculul său *Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile* (1933, p. 87) va folosi textul lovinescian despre Cerna ca pe un model al deorientării criticului, căci, după părerea polemistului, forma ultimă, din ediția definitivă, conține o radicală revizuire, nerecunoscută ca atare de autor, ci doar escamotată printr-un sistem de omisiuni frauduloase.

Restituirea versiunii inițiale, conținînd acele judecăți de

primă oră, socotite de contemporanii evenimentului profund depreciaive în raport cu ceea ce era considerat un mare poet, se impunea și din acest motiv.

La data apariției acestui articol în *Cumpăna*, el a fost semnalat, cel puțin indirect dar imediat, de *Viața românească*, o revistă gata totdeauna să speculeze incidentele dintre „adversarii” ei și să tragă cele mai defavorabile concluzii despre aceștia. În cazul de față, gestul de independență al lui Lovinescu, de a-și spune opinia în mod răspicat despre Cerna, a fost socotit un act de răzbunare față de Mihail Dragomirescu. Într-o notiță inserată la rubrica *Miscellanea* și al cărei autor este G. Ibrăileanu (după identificarea, nejustificată în vreun fel, a îngrijitorilor ediției acestuia de *Opere*, Al. Piru și Rodica Rotaru) se fac referiri la cearta dintre directorul *Convorbirilor critice* și cercul *Convorbirilor literare*, pe care acesta îl părăsise cu ani în urmă, și se comentează disputa dizidentului junimist cu foștii săi colegi de redacție și îndeosebi cu G. Vilsan: „Din toată polemica asta interesantă, a ieșit unul insultat fără să aibă nici o vină. E d. Cerna. Nevoile polemicii l-au dus pe d. Dragomirescu să vorbească de «certificatul», «premiile» și «lefcioara» d-lui Vilsan și de «mîncarea» și «paralele» ce i-a dat d-lui Cerna... Acest poet e tamponat degeaba... Și are un noroc nebun d. Cerna... Odată cu duelul Dragomirescu-Vilsan, a mai fost să se întîmple un alt eveniment literar considerabil: d. Lovinescu a rupt cu d. Dragomirescu. Și ce credeți c-a urmat de aici? Foarte natural: a fost izbit d. Cerna. În loc să-l primească cu «bine-ai venit» în templul literaturii, unde face pe gazda, d. Lovinescu a fost nevoit să ia cam aspru pe poet, pentru că acesta a fost lăudat de d. Dragomirescu. D. Lovinescu știe bine că d. Cerna nu e «vino-vat» și «poate nici bucuros» de acele laude, dar n-are ce-i face, nu-i poate respecta... neutralitatea în războiul ce a pornit împotriva «bondarului» de la *Convorbiri critice*” (*Însemnări private la istoria culturii românești*, în *Viața românească*, anul V, nr. 4, aprilie 1910; apud G. Ibrăileanu, *Opere*, VII, ed. cit., p. p. 336—339).

DIN LITERATURA NOUĂ: EM. GÂRLEANU ȘI D. ANGHEL
ȘI ST. O. IOSIF

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLIV, vol. II, nr. 5, iulie 1910, p. 592—600, la rubrica *Cronică literară*, de unde reproducem textul. Fragmentul despre Gârleanu re apare, redus și

modificat, în *Critice*, III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, p. 178—183, apoi și mai redus în *Critice*, III, ed. II, Ed. Alcalay, 1920, p. 106—112. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, textul devine și mai succint și constituie un simplu subcapitol 3. *Evoluția lui spre nuvelă*: „Nucul lui Odobac” și 4. *Miniaturismul său*: „Din lumea celor care nu cuvintă”, p. 61—64, din secțiunea II. *Proza și critica sămănătoristă*, I. Em. Gârleanu.

Textul despre Anghel și Iosif, considerați atunci coautori cu părți egale, nu a mai fost reluat, ci doar unele idei se regăsesc în *Trei prieteni morți*, într-o formulare mai laconică, în *Critice*, III, ed. I, Ed. Flacăra, 1915, la capitolul despre Anghel pe care criticul începuse să-l socotească adevăratul autor. În *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, acest ultim text la p. 64.

La data apariției în revistă, articolul a înregistrat numai decit un ecou sub forma unei notițe ironice datorate probabil lui G. Ibrăileanu și publicate de *Viața românească*, anul V, nr. 8, august 1910, la rubrica *Revista revistelor*, p. 337—338, de unde cităm :

„*Convorbiri literare* (iulie). O reformă: d. Lovinescu a devenit criticul literar al *Convorbirilor*, d. Mehedinți rămânând cu geografia și cu editarea «Cuvintelor rari» pe care le primește de la furnizorii săi.

D. Lovinescu își anunță programul. Programul d-sale este *Verbul*.

D-sa face parte dintre «slujitorii credincioși ai *Verbului*, cari îi înțeleg armonia, îi cunosc tainele, simt dulceața învăluitoare a ritmului său, ce răspunde unui ritm sufletesc, și știu împleti dintr-însul o pînză fină, ușoară, străvezie — deasupra căreia nici pămîntul nu va atîrna în greutate, după cum și ea plutește pe deasupra lui, slobodă, nesimțită ca o adiere.»

Program vast și bine alcătuit: armonie, dulceață, ritm și pînză fină.

O chestie însă rămîne nelămurită, o chestie de geometrie în spațiu.

După cum se vede din formularea programului, pentru d-nii slujitori ai *Verbului* e o problemă capitală ca pînza să nu fie apăsată de pămîntul de deasupra. Pricepem perfect teama. Dar nu înțelegem și cealaltă îngrijorare: ca nici o pînză să nu apese asupra pămîntului, căci, dacă pămîntul e «deasupra» pînzei, cum Dumnezeu o să fie și pînza «deasupra» pămîntului?

Bine că d. Lovinescu are grija să declare că posedă «o gîndire bine chibzuită și bine rostită», altminterlea s-ar putea bănui că s-a dat la o mică beție de *Verb*, sau măcar la un mic chef.

Dar interesantă e și expunerea de motive a programului. Ea începe cu discuția cazului Gârleanu. D. Lovinescu și-a pus în gînd să consoleze pe acest mare nefericit. Propriile-i cuvinte: «În mijlocul nedreptăților ce i se face, zice d. Lovinescu, aceasta să-i fie spre mîngiere».

E interesant să vedem pe d. Lovinescu în rolul de soră de caritate a d-lui Gârleanu.

Să vedem cum îl «mîngie».

Natural, arătînd calitățile *Nucului lui Odobac*: o înțelegere delicată a artei, a potrivirii cuvintelor, o sobrietate etc.

Dar, lucru destul de curios, criticul își pune speranțele mai mult în scăderile d-lui Gârleanu:

«...cu o înțelegere desăvîrșită a artei, a potrivirii cuvintelor și mai ales cu o sobrietate, cu atît mai prețioasă cu cît cade într-un timp de risipă de icoane și de vorbe — dar, pe lîngă aceste însușiri, și cu unele scăderi, care, înainte de a se împlini cu desăvîrșire nădejile *Celei dintii dureri*, ne trezesc bucuria unor nădejdi viitoare».

Fi-vor îndeplinite speranțele criticului?

Și d. Lovinescu își încheie urarea cu următorul *Verb*:

«De sub bolta minții lui (?) aștepți să se înfăptuiască o nouă operă, care, nu ieșind din măsura și firea talentului său, să fie totuși intrucitva nouă prin izbutita împlinire a darurilor sufletești ce i-au fost hărăzite».

A ZECEA MUZĂ : CRITICA

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLIV, nr. 6, august 1910, p. 699—709, la rubrica *Cronica literară* de unde reproducem textul.

Dintre toate profesiunile de credință pe care E. Lovinescu le face în prima parte a activității sale, acest articol neadunat în nici unul din volumele sale de critice este desigur cel mai important. El constituie directă continuare a seriei *Impresionismul în critică* apărută cu un an înainte. În cazul de față, autorul rezumă, concentrează ideile sale în legătură cu disciplina pe care încerca s-o illustreze, fără a răspunde direct obiecțiilor pe care cu totul recent i le adusese în mod destul de întemeiat M. Dra-

gomirescu sau celor mai demult formulate în treacăt de vreun critic sau altul, dar avându-le desigur în gând. Autorul se concentrează asupra esenței problemei pe care vrea nu s-o discute, ci de fapt s-o impună. Căci e vorba de a recunoaște criticii statutul de *artă*, ceea ce nimeni în literatura noastră nu mai încercase să facă. Tînărul (dacă mai putem numi astfel pe un publicist care avea în spatele său o activitate atît de bogată și variată, iar numărul de volume depășea pe al oricărui critic din generația sa) vorbește în numele unei experiențe de fapt, al unei situații istorice la a cărei edificare el însuși contribuise cu rîvna sa. Cu o vîrstă de om înainte, în primele sale articole, Maiorescu impusese necesitatea criticii, sau mai bine-zis, a criticismului, a atitudinii critice, dar nu văzuse în toate acestea decît o intervenție temporară provocată de o situație excepțională, de o gravitate ce pretinsese reacții pe măsură; tot el îi semnase actul de deces cînd afirmase în 1886 în articolul *Poeți și critici* că pe măsură ce „se face mai bine“ scade necesitatea „unei critici“ generale, aceasta rămînînd să se mulțumească cu o sumă de „aprecieri“ izolate, de importanță desigur minoră. Evident, nici un critic de vocație nu putea accepta aceste aserțiuni. Ele fuseseră de altminteri infirmate nu numai de uriașa și diversificată dezvoltare a criticii pe planul culturii europene, dar și de proliferarea ei neașteptat de bogată, aproape exagerată în raport cu valoarea creației, pe teren național. Nevoia criticii se demonstra cu fiecare nouă etapă a dezvoltării literaturii autohtone, cu apariția oricărui nou fenomen, fie că era vorba de un creator notabil sau de un curent literar.

Problema existenței criticii era desigur depășită; nimeni nu o mai punea în cauză, rămînea de stabilit care e rolul ei anume în condițiile date și, mai departe, care e soarta ei în devenirea ulterioară a istoriei. După cum se știe, din declarațiile sale anterioare, marcate de relativism, de subiectivism și de nota sceptică „pyrrhoniană“, cum o numea el pe atunci (deși aceasta era mai mult anatole-franciană), reieșea ideea despre rolul modest, circumstanțiat și secundar al criticii în dezvoltarea sau existența unei literaturi. Șansele ei de „supraviețuire“ nu erau discutate, dar perspectiva se subînțelegea a fi optimistă atîta vreme cît critica își anexa auxiliile artei și obîrșea dintr-o mișcare intelectuală similară. Erau mai mult puse în cauză atunci raporturile ei cu obiectul artistic, posibilitățile de a afirma adevărul, precum și finalitatea ei. „Impresionismul“, înțeles în mod atît de

general, accentua ideea unei critici străine de spiritul științific și deci de universalitatea acestuia, dar și de caracterul strict aplicat al utilizării unor norme care de fapt conduc la dispariția criticii o dată cu deplina ei adecvare.

Singurul punct fix (ca să nu-i zicem criteriu, pentru că nu aparține ordinii intelectuale) era descoperit de Lovinescu în autoritatea morală a celui care face critica, o autoritate care nu înseamnă găsirea unor criterii obiective și nici a unor iluzorii legi cu valoare universală, ci desăvîrșita bună-credință a lui, respingerea oricăror interese egoiste, judecată severă, dezlegată de orice fel de considerente de ordin personal.

Ajuns în situația de a vorbi din nou despre disciplina pe care o profesa, Lovinescu nu încearcă să soluționeze multiplele contradicții pe care propunerile sale ideatice le ridicau, ci doar le trece cu vederea pe cele mai flagrante, pentru a dezvolta în mod destul de neașteptat una din aserțiunile sale fundamentale: aceea cu privire la caracterul artistic al criticii literare. Ideea, în felurite moduri prezentă în celelalte articole ale sale, se afirmă de astă dată mai puternic și pe temeuri noi, ceea ce înseamnă o adevărată „mutație“ în gîndirea sa. Criticul respinge ideea că timpul poate fi unicul aliat al „dreptății“ criticii, deși nu-l exclude; există după opinia sa și o acțiune directă, instantanee a criticului asupra unei literaturi care apare sub ochii lui și-i solicită interesul și judecata. În felul acesta, acțiunea lui se condamnă la vremelnicie, indiferent de rezultatele bune imediate. Adevărata dăinuire a criticii ar proveni din structura ei artistică și aceasta e un adevărat cumul de calități și note caracteristice ce o apropie de artă: gustul literar al celui ce o practică, talentul stilistic, capacitatea de a intui rapid și fără greș, înțelegerea artistică. Revenind acuma asupra „impresionismului“ său pe care abia îl amintește (desigur nu pentru că și l-ar renega, ci pentru faptul că îl considera insuficient și, în același timp, îl văzuse atît de greșit înțeles), el accentuează ideea intuiționismului fundamental al actului critic în termeni atît de aproape de definiția bergsoniană a intuiției, încît am putut semnala de mult identitatea de concepție între el și filozoful francez, singura care ne-ar duce la o mai justă înțelegere a concepției criticului român (în volumul nostru *În jurul lui E. Lovinescu*, ed. cit., p. 100—101, cap. *Criticul și metoda sa*). Criticul ar lucra cu aceleași instrumente ca și scriitorul de imaginație și ar trebui să posedese aceleași daruri ca și acesta (cel de observație, de analiză și, în-

tr-o măsură oarecare, de sinteză) pentru a putea efectua verificarea acestora în planul creației propriu-zise. În sfârșit, i s-ar cere talentul literar, în sensul expresiei critice, singura care face cu puțință comunicarea ideilor (pe care autorul articolului de fapt le confundă cu impresiile).

Ni se pare a vedea aici un moment de cristalizare a unor idei pe care le-am regăsit formulate și le vom vedea revenind pe întreg parcursul scrisului lovinescian. În același timp, e semnificativ că profesiunea lui de credință se tipărește în *Convorbiri literare*, reprezentând în mod aparent paradoxal punctul de maximă îndepărtare a criticului tânăr de mentorul junimist. Nu e vorba firește de luarea unei atitudini și, cu atât mai puțin, de un atac; Lovinescu a scris în genere despre Maiorescu cu maximum de menajamente, chiar dacă n-a înțeles niciodată să-l flateze sau să-i întrețină măcar „cultul” prin citate și evocări, ceea ce constituia o regulă în revista condusă de discipolii acestuia. E vorba mai curînd de o îndepărtare firească de acela care nu-i fusese de fapt maestru niciodată, ci doar un punct de reper și un model de ordin mai mult moral decît intelectual. Lovinescu dezvoltă o linie proprie de sorginte mai generală, de căutat în critica franceză, în a cărei falangă contemporană nici nu mai trebuie să-i căutăm părinții spirituali, pentru că el însuși și i-a divulgat cu toată luciditatea și recunoștința (excepțîndu-l pe Gourmont, asupra influenței căruia vom reveni).

În ciuda ironiei cu care a fost întîmpinată formula pe care articolul acesta o punea în circulație, ea s-a dovedit fericită; autorul însuși avea s-o recunoască mai tîrziu cu o nedisimulată mîndrie peste aproape trei decenii; posteritatea lui a validat în modul cel mai ferm și chiar, am zice, strălucit termenul și a dus experiența criticii ca artă mult mai departe, ajungînd, prin G. Călinescu, la ideea de „critică creatoare”, pe care ideile cele mai îndrăznețe ale lui Lovinescu, cu privire la rosturile disciplinei sale, n-o implicau, ci doar o semnalau într-un context întîmplător. În 1910, prin articolul său, criticul făcea mai mult decît să formuleze un îndemn: inaugura un gen pe care, fără reușita excepțională impusă de exemplul propriului său talent, nimeni nu l-ar fi luat în serios, sau care e de presupus că s-ar fi dovedit lipsit de ceea ce constatăm noi astăzi: extraordinara lui rodnicie.

Consemnăm momentul acestei „proclamații”, subliniind că ea s-a produs în îmbătrînitele și inactualele *Convorbiri literare*; nu

știm dacă Maiorescu o va fi citit sau dacă își va fi dat seama de consecințele programului critic al prezumatului său „discipol”. În tot cazul, nu se poate vorbi de o conștientă și onorabilă trecere de torță; punîndu-și acțiunea sub semnul muzelor, Lovinescu și-a dezvoltat o linie pe deplin personală, care l-a singularizat în epocă și pe care, numai printr-un ușor abuz, o putem împinge spre cel ce ar fi trebuit să-i fie maestru. Istoria „maiorescianismului” trebuie să țină seama de acest articol pentru a reface și repune în discuție o „filiație” pe care Lovinescu și-a recunoscut-o tîrziu, în mod generos, dar care se dovedește desul de problematică.

În schimb, *A zecca muză: critica* a fost semnalată imediat de *Viața românească* (anul V, nr. 9, septembrie 1910, p. 508—509), unde un anonim, care nu putea fi decît G. Ibrăileanu, dacă avem în vedere referirile de ordinul istoriei literare din text, scria la rubrica *Revista revistelor* următoarele, recenzînd numărul respectiv din *Convorbiri literare*: „D. Lovinescu, în continuare, își completează programul activității viitoare, numai schițat în numărul precedent al C. I.

D-sa anunță că cea dintîi a sa grijă va fi deosebirea binelui de rău «după un gust mai sigur și mai încercat». Dar «frumusețile» unei opere literare rămîn adesea «tănuite» celorlalți muritori, și d. Lovinescu făgăduiește că va face tot ce-i stă în putință ca să le «dezvălească» cu o oră mai înainte și cu «o mîină dibac». Simțînd însă marea importanță a problemei, criticul ține să ne asigure că s-a hotărît cu tot dinadinsul «să vadăască tot ce e frumos, să arunce o lumină vie, măritoare asupra înțelesului intim și elementar ce se ascunde în fiecare operă de artă». Programul e vast, dar criticul are grijă să ne asigure de reușită, căci în acea uriașă sarcină va fi ajutat de «priceperea artistică, gustul încercat al unui critic purtat prin mai multe literaturi, pornit în chip firesc spre tot ce e frumos și mare». Literatura, însă, asupra căreia își va opri mai ales atenția va fi cea contemporană, care va găsi în d-sa «un sprijin prețios și, la nevoie, un pristav dinaintea căruia norodul se dă la o parte spre a-i face loc». Mai mult decît atîta: criticul declară cu francheță că se simte în putere să dea «o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals» și cu aceasta «să taie chiar și un drum nou, întipărind o înfățișare (?) sănătoasă unei întregi epoci». «O astfel de intervenție energică, zice el, sentențios, poate feri un neam de la ani lungi de rătăcire pe căi nesănătoase...» Și sfîr-

șește anunțind că are intenția «de a tăia largi curente culturale» și că critica sa «va înfrunța zădărnicele și va putea lua și culoarea veșniciei».

În a doua parte a programului, criticul enumeră calitățile personale, pe care le posedă: 1) «putere de observație», 2) «frierească pornire spre ce e frumos», 3) «emotivitate lesne de pus în mișcare», 4) «bun-simț (o floare modestă de cimp)», 5) «gust artistic nu numai firesc, ci și cultural, înprospătat prin cunoașterea a tot ce mîna omenească adaugă etc.», 6) «talentul literar pentru a cuceri și stăpîni sufletele», 7) «forma cea mai concentrată spre a trezi un cît mai mare efect», 8) «talentul de a vădi și a tălmăci rostul adînc al unei opere în chipul celei mai sugestiv pentru a-l face înțeles», 9) «darul de observație, de analiză și într-o măsură oarecare și cel de sinteză», 10) «talentul literar, adică puțința de a da sub (?) o formă strălucitoare, sub (?) icoane cît mai puternice, ideile care, lăsate sub înfățișarea (?) lor rece și abstractă, nu fug (?) de pe buze (?) din inimă în inimă (?)».

Ca o ilustrație a acestui fel de critică poate servi articolul criticului din numărul imediat următor al *Convorbirilor*, în care d. I. Agârbiceanu este caracterizat, conform metodei, ca «o rîndunică» și ca «un ghiocel», formule care scot într-un puternic relief însușirile talentatului nuvelist ardelean.

P. S. În admirabila perorație-inspirație, cu care-și încheie programul, criticul povestește excursia ce a făcut-o într-o zi în împrejurimile Parisului cu un prieten. Nu putem să nu ne oprim măcar asupra unui pasagiu sentimental: «Trecem linia de fortificații, cu învoirea unui soldat, a unui *piou-piou*, în care *îmi pînă* nădejdea zilei de mîine, a răzbunării viitoare...» E clar că d. Lovinescu arde de nerăbdare să-și răzbuie împotriva Germaniei, care i-a răpit două provincii.

Față de această gravă deformare a ideilor din articolul său și de răstălmăcire a „programului” ce i se atribuia și în care el exprimase destul de clar simple deziderate și condiții ale tipului de critică pe care încerca să-l propună, și nu enumerase nici-decum calități pe care și le-ar fi atribuit sau și le-ar fi etalat cu mîndrie, E. Lovinescu s-a simțit obligat la un răspuns, care i-a apărut în *Noua revistă română* (anul X, nr. 24, 24 octombrie 1910, p. 341—342) sub forma unei scrisori adresate directorului publicației C. Rădulescu-Motru, dar purtînd un titlu de articol:

Procedee literare: d. G. Ibrăileanu și alții

„Domnule director,

Vă rog să aveți bunătatea de a publica în coloanele revistei dv. următoarele rînduri privitoare la unele obiceiuri literare ale vremii de față.

Voi începe cu *Viața românească*, unde scrie critica eminentul meu coleg, d. G. Ibrăileanu. Sunt luni de cînd această revistă îmi face cinstea de a se opri asupra mea, în fiecare număr, fără să mă atace de-a dreptul, cinstit, ci picizî, cu laude micșorătoare, cu o stăruitoare pornire spre bagatelizare, așa cum se cuvenea față de un fost colaborator al acestei reviste...

N-am a răspunde la toate aceste aprecieri și insinuări... Chiar dacă ar fi drepte, mi s-ar părea totuși inoportune. Pentru toți acei ce sunt în curent cu unele împrejurări, de ordin universitar, această sistematică stăruință de a mă lovi cu o mîină îmbrăcată de altminteri în mînușe ar putea părea binevoitoare. E între noi o chestie care, pînă la rezolvarea ei, ar trebui să ne impună o oarecare discreție și suspendare de ostilități, dacă vom a fi priviți ca oameni leali și cinștiți. Eu am renunțat demult de a mai zice despre d. Ibrăileanu într-un fel sau altul, pentru a ridica oricui dreptul de a mă învinovăți de parțialitate. D-sa însă nu crede că o mai dreaptă înțelegere a cuviinții i-ar cere deocamdată jertfa de a amîna pentru altădată *micele* hîrtuielei păgubitoare prestigiului universitar și obiectivității științifice. E de regretat, desigur, dar nu-mi voi îngădui a stăruii prea mult asupra unor nuanțe ce ar trebui să se impună de la sine...

Mă voi opri totuși asupra acelor din urmă zădărnicii pe care le aduce numărul din septembrie al *Vieții românești*. Nu mai e vorba de insinuări, de aprecieri slobode oricui, ci e vorba de un nou fel de a deforma scrierile cuiva, răstălmăcindu-le, păstrînd totuși aparențele adevărului, întrebunțînd semnele citației, într-un chip cu totul neîngăduit, împotriva căruia mă ridic ca dinaintea unei nevrednicii și a unei necinste literare din cele mai vădite. Iată faptele.

În articolul meu din *Convorbirile literare* (august 1910, punînd în discuție rostul criticii literare, amintesc de învinuirile ce se aduc și caut să le răstorn, arătînd binefacerea criticii, în mijlocul unei literaturi. Am avut dinaintea mea, desigur, critica privită în noțiunea ei ideală, și nu mi-a trecut prin minte că aș putea fi bănuț că mă socotesc reprezentantul desăvîrșit al acestei

criticii ideale. N-am fost dovedit niciodată de megalomanie, ca un simplu Nicolescu-Magnificențiu, «imperatorul peniței».

Și în toate astea, d. Ibrăileanu îndrăznește ca sub titlul *Programul d-lui Lovinescu* să scrie de pildă :

«Criticul enumeră calitățile personale pe care le posedă :

1) putere de observație, 2) fireasca pornire „spre tot ce e frumos“, 3) „emotivitate lesne de pus în mișcare“, 4) „bun-simț“, 5) „talent literar“» etc., etc.... Sunt zece puncte ; sunt zece neadevăruri îmbrăcate în semnele citației.

«Pentru a arăta în chip cât mai viu, printr-o pildă, felul acesta necinstit de a cita și de a răstălmăci scrisul cuiva, voi reproduce un mic fragment din articolul meu :

«Pentru un răstimp dat, critica poate da o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals, ea poate tăia un drum nou, întipărirind o înfățișare sănătoasă unei întregi epoci. Nu stă în voința mea de a cerceta cîteva din *aceste momente în adevăr istorice*, ce se găsesc în desfășurarea culturală a fiecărui neam, și care se găsesc și la noi. *Ele sunt rare*. Din mijlocul lor a răsărit întodeauna un bărbat hotărît, cu mintea limpede, ce și-a ridicat brațul pentru a spune : Încoace și nu încolo».

Din aceste rînduri atît de lesne de înțeles și care, în ceea ce ne privește pe noi, se rapoartă numai la rolul cultural al d-lui Maiorescu, iată ce a avut perfidia d. Ibrăileanu de a se face că înțelege, întrebuintînd firește semnele citației :

«Criticul declară cu francheță că se simte în putere să dea „o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals“ și cu aceasta „să taie chiar și un drum nou, întipărirind o înfățișare sănătoasă unei epoci“... Și sfîrșește spunînd că are intenția „de a tăia largi curențe culturale“ și că critica sa „va înfrunta zîmțul timpului și va putea lua culoarea veșniciei“».

O astfel de falsitate și, cu toată cumpătarea ce mi-aș impune, n-o pot numi decît o nevrednicie, pe care trebuia să o fixez.

Trec acum la alt caz.

Intr-unul din ziarele noastre, *Acțiunea conservatoare* în care a ieșit un șir de articole intitulate *Plagiatul „en gros“* al d-lui Lovinescu, în care se pun pe două coloane 10 sau 15 bucăți de lectură intuitivă (despre cînepă, despre zidari, despre meșteșugari etc., etc.) din manualul meu de limba franceză de clasa II. Articolele sunt semnate Elie Nicolescu, avocat, și n-am a mă ocupa

asupra autorului adevărat și interesat ce se ascunde sub acest nume. Nu voi discuta cu dînsul asupra originalității unei cărți didactice de lectură. E de prisos. Întimplarea a fost ca acest domn să găsească 10—15 bucăți luate după o carte de lectură franceză ; îi voi pune la îndemină alte 30—40 bucăți de lectură pe care le-am luat pe de-a-ntregul din alte cărți de lectură franceze sau germane, îi pot pune la îndemină toate bucățile de lectură din manualele mele de limba latină sau română (și aici am plagiat pe Eminescu sau pe Creangă, fără nerușinare !) unde n-am pus nici o bucată *originală*, îi pot pune la îndemină izvoarele *tuturor manualelor* românești de limbă latină, franceză și română (singurile cu care m-am ocupat) și dacă *Acțiunea conservatoare* are spațiu, va avea materie pentru un an, de s-ar deda la îndeletnicirea celor două coloane și tot nu va înțelege încă poate [că] *originalitatea* cărților de lectură nu stă în bucățile de lectură (ce circulă de la un neam la altul), ci în *metod* și în *economia* materialului întrebuintat într-un manual. Da[r] nu voi discuta acest lucru cu d. Elie Nicolescu, avocat și părinte de familie indignat — deoarece în acea calitate a subscris articolele altcuiva. Faptul pe care vreau să-l fixez e altul :

După părerea aceluia domn și a oricui altuia va voi, sunt așadar plagiatorul unor bucăți de lectură intuitivă (cînepă, dulgher, ciobotar, găinărie etc !) dintr-un manual didactic de limba franceză (eu mai adaog și altor cinci manuale diferite ce am publicat) : primesc acest titlu pe care îl socotesc prea meritat.

Dar articolele *Acțiunii* nu erau făcute să rămînă fără răsunset.

Cel dintîi semnal îl dădu revista *Facla* care, prin pana unui june mai mult agitat decît agitativ, scrie următoarea notiță :

«D. Lovinescu a fost dovedit de plagiat *literar*» și apoi trage încheierea jîgnitoare de care nu am însă a mă ocupa. Nicăieri nu pomenește că e vorba de o carte didactică, sau de niște bucăți de lectură pentru copii și de oarecare caracter tehnic ! Nimic... Un plagiat *literar* ! Cum aș putea numi, domnule director, acest procedeu perfid decît ca o nevrednicie și necinste literară ?

După *Facla*, iată și *Convorbiri critice*, revista în coloanele căreia, pînă acum cîteva luni, figura numele meu în fiecare număr.

D. Mihail Dragomirescu, care pentru mine a fost prietenul meu Mihail Dragomirescu și nu «Mihalache», d. M. Dragomirescu, cu care am avut cea mai strînsă prietenie literară, cu care am colaborat trei ani de zile, zi cu zi și lună cu lună, împărțind

multe supărări și foarte puține nădejdi, pe care l-am ajutat în chipul cel mai dezinteresat din lume, de care mi-am legat numele, deși aveam a suferi atâtea neplăceri de la dușmanii săi care nu erau și ai mei, ei bine, acest fost prieten literar scrie următoarea notiță în *Convorbiri*.

«*Revista democrației române se ocupă de plagiatul regretabil al d-lui Lovinescu — un alt grăbit și acesta !*»

Plagiatul regretabil ! Nimic mai mult. Ce omisiune regretabilă și perfidie menită a face să se creadă că e vorba de un plagiat literar ! Și cine o scrie aceste : d. Mihail Dragomirescu, autor de cărți didactice, pe care îl pot așterne pe două coloane oricând. Ce *regretabil* e și cit s-a *grăbit* d. M. Dragomirescu. Nu i-a trebuit decît câteva luni de la încetarea colaborării mele la *Convorbiri critice* (fără ca de altminteri relațiile noastre personale să fi suferit vreo știrbire) pentru a se *grăbi* să se adauge la grosul foliularilor agitații...

Mulțumindu-vă de ospitalitatea îngăduită a acestor rînduri, primiți, vă rog, domnule Director, expresia înaltelor mele sentimente.

E. Lovinescu

*Docent de limba română la Universitatea
din București*

Discuția nu avea să se oprească aici ; într-un număr următor, G. Ibrăileanu revine cu o notiță și mai virulentă, semnată cu numele generic P. Nicanor Co., dar care i se poate atribui redactorului șef al revistei, deși ea nu a fost inclusă de Al. Piru în ediția de *Opere* (cea mai completă) apărută la editura Minerva. Ne îndreptățeste să-l considerăm pe Ibrăileanu autorul ei nu numai faptul că el deținea în acea vreme ponderea principală în redactarea acestor notițe, dar și acela că ea se corelează cu toate articolele anti-lovinesciene din același cadru, iar referința la Topîrceanu ar fi un motiv să-l eliminăm pe acesta din discuția asupra posibilului autor. În sfîrșit, aluziile la relațiile „personale” cu autorul notiței (vizite, scrisori, propuneri de colaborare) îl privesc direct pe Ibrăileanu și pot fi verificate în corespondența lui Lovinescu cu el :

„*Amantul muzei a zecea*

Convorbirile literare au inaugurat un sistem admirabil. Cînd talentele ei simt nevoia să-și sumece mînicile și să profere vorbe

urite, bătrîna revistă le pofteste, într-un *parloir* anume angajat pentru aceste exerciții — în redacția *Nouăi reviste române*.

În localul acesta de întîlnire s-a ivit de curînd și ultima achiziție a d-lui Mehedinți, gîngășul critic Lovinescu, amantul muzei a zecea, care se dedă la onorabilul procedeu al micilor insinuări cu mici tendințe calomnioase.

Și pentru a da oarecare verosimilitate insinuărilor sale, fecundul bărbat de litere afirmă că-l «bagatelizăm» numai de cîteva luni, făcîndu-se a uita că-l tratam în mici cronici vesele încă de la apariția noastră.

Să începem prin a restabili faptele.

Cînd au apărut primii «pași» ce i-a făcut plăpîndul critic pe arena frumoaselor litere, noi ne-am înveselit — și am căutat să rîdem de toți pașii săi, pînă la ultimele-i producțiuni stilistice.

Dar pe cînd primii pași ai amicului își produceau mai cu putere efectul lor hilariant asupra noastră, el, ca un adevărat spirit liber, ne propuse colaborarea : vizite, scrisori ș.c.l.

Noi am continuat să ne înveselim.

Dar junele literat, spirit cu adevărat liber, ne trimise manuscrisul, un soi de articol împotriva d-lui Vasile Pop, iar noi ne grăbirăm să i-l înapoiem, rugîndul să ne slăbească cu critica literară, dacă ne iubește.

Și criticul se duse aiurea cu articolul și cu întregu-i bagaj critic.

Un singur lucru putea să ne facă : să ne trimită dări de samă asupra cărților străine, de la Paris, unde se ducea. Și ne trimise cîteva. Dările de samă (cetitorii noștri le cunosc) erau unele mediocre, iar altele paupere. Dar aveau utilitatea lor, pentru acei din cetitorii noștri care nici nu auziseră măcar de numele scriitorilor recenzați.

Colaboratorul nostru însă se plictisi de această umilă sarcină, care-i lăsa îngropate înaltele-i facultăți de gînditor, și, inventiv cum e, descoperi în el un dramaturg și ne trimise *Homer travestit*. Era ceva în acest Homer, și bucata fu tipărită. Dar apetitul vine mîncînd, și dramaturgul ne trimise în curînd un fel de dramă comică, pe care i-o înapoiarăm și pe care dramaturgul o publică într-o revistă, care ne disprețuiește.

Dar înainte de a-i înapoia această ilustră dramă, fecundul scriitor ne bombardă cu o nouă operă, o fantezie dramatizată, banală și indecentă.

După aceste refuzuri repetate, însoțite și de o scrisoare cam prea puțin gingașă din partea direcției, dramaturgul înțelese cum stă lucrul și nu mai insistă.

Așadar, simpatia noastră pentru talentatul om de litere se pierde în noaptea timpurilor.

Dar spre sfârșitul articolului său, autorul devine rău, devine teribil, devine fulgerător... I-am falsificat opera, am făcut infamii, nevrednicii, blasfemii, l-am omorât !

Vrea să stoarcă lacrima cetitorului prin mijloace ieftene, când zice că l-am omorât, căci, în realitate, noi numai ne-am făcut că-l asasinăm, ca să mai ridem.

Am scris și noi o biată mică cronică veselă cu subiect din opera distinsei sale pene — asasinat pe care ni l-am permis chiar din momentul când autorul a început să umble copăcel «pe nisip» și să producă «critică literară».

Și dacă aceste mici cronici nu le publicam alături cu ale d-lui Topîrceanu, aceasta se datorește faptului că suntem absolut incapabili să deprindem îndrăcitul meșteșug al versificației.

Notița aceasta apărută la rubrica *Miscellanea*, în *Viața românească*, anul V, nr. 10, octombrie 1910, p. 146—147, a fost urmată de replica promptă a celui incriminat în aceeași *Nouă revistă română*, tot sub forma unei scrisori deschise, la rubrica *Note și discuțiuni* (anul XII, nr. 4, 21 noiembrie 1910, p. 82):

Epilog la o scrisoare

Domnule director,

Ca epilog al scrisorii mele din unul din numerile revistei dv., vă rog a publica următoarele lămuriri :

Numărul X al *Vieții românești*, pe lângă o foaie volantă cu un specimen-reclamă de „papier d'Arménie”, îmi aduce și un mic răspuns al d-lui Garabet Ibrăileanu.

La chipul flagrant cum l-am dovedit de rea-credință, pentru a întrebuița cuvântul cel mai domol, d-sa răspunde cu un tact și cu o fineță ce nu vor scăpa nimănui : «Vrea să stoarcă lacrima cetitorului prin mijloace ieftene, când zice că l-am omorât, căci în realitate, noi numai ne-am făcut că-l asasinăm ca să mai ridem...»

Plăcerea de a fi spiritual trebuie să-i fie dată așa de rar d-lui Ibrăileanu, încât n-aș mai fi avut nimic de întâmpinat dacă această discuție asupra unui fapt precis nu s-ar fi amestecat sub pana eminentului critic cu o mulțime de lucruri cu desăvârșire

străine de obiectul litigiului, ce poartă bine întipărirea trivialității celui ce le scrie.

În tonul fin, ironic, ușor și spiritual ce-l caracterizează cu prisosință, d. Ibrăileanu face un luminos și foarte vederic istoric al raporturilor mele și revista pe care o ilustrează cu pana sa competentă. Nu știu dacă acest lucru poate interesa pe cineva. Pe mine, nu ; cu atât mai puțin pe alții. Dacă d. Ibrăileanu știe plămui o serie de citate din lucruri care au fost totuși publicate, pentru nevinovata plăcere de a se crede spiritual, își poate oricine închipui cu cât mai bine poate fi... spiritual când e vorba să reproducă o impresie îndepărtată, un schimb de scrisori întâmplat cândva, sau vreo convorbire avută, sunt ani de atunci, sub acoperișul ospitalier al casei sale... Spiritual bine cunoscut al d-lui Ibrăileanu își ia zborul slobod și, fiindcă nu-l voi urmări, nici pe jos nici călare, în toate vulgaritățile pe care le dă la iveală, în stilul lui sprinten, mă voi opri numai la cea dintâi afirmare pentru a judeca buna-credință a omului, delicatetea simțirii lui și eleganța expresiei :

«...Dar junele literat, spirit cu adevărat liber, ne trimise manuscrisul, un soi de articol împotriva d-lui V. Pop, iar noi ne grăbirăm să i-l înapoiem, rugându-l să ne slăbească cu critica literară, dacă ne iubește.»

Ei bine, același Garabet Ibrăileanu îmi scria cu data de 16 august 1907 : «Articolul d-tale despre V. Pop e foarte drept și frumos. E admirabil și intră cu totul în vederile revistei noastre.»

Cer iețare de a fi dat la lumină acest crimpei de frază dintr-o scrisoare, dar cu oameni de buna-credință a d-lui Ibrăileanu, trebuie să te aperi cum poți, deoarece grosolănia lor pune prea mult temeii pe delicatetea și sfiala altora în lucruri atât de gingașe.

Că acel articol nu s-a publicat în *Viața românească*, ci aiurea, se datorește unei comune înțelegeri amabile : ca *atitudinea militantă* a revistei să rămână pe seama redacției, ceea ce am aprobat atunci și aprob și acum din toată convingerea.

Să mai amintesc că pe cele câteva articole ale mele publicate apoi în *Viața românească*, d. Ibrăileanu le găsește acum, deși cam târziu, mediocre, hilariante, paupere?... Ar fi să nu cunoaștem simțul ospitalier al neamului său !... «Dar ele își aveau utilitatea lor adăogă d. Ibrăileanu, pentru acei dintre cetitorii noștri care nu auziseră măcar de numele scriitorilor recenzați.» Acei

scriitori necunoscuți cititorilor *Vieței românești* — singurii despre care am scris — sunt E. Faguet, Benvenuto Cellini și Contesa de Noailles !..

Acesta e omul sub înfățișarea lui morală, sub care, mărturisesc, nu-l cunoșteam încă. Cît despre scriitor !

Nu. Pe acesta îl cunoaștem din toți timpii. Și, de la cele dinții articole, mi-am zis :

«Ce zări haine ne-a trimis pe acest pribeag, străin de firea și de limba strămoșilor noștri ? Din ce galbenă pustie a venit pentru a scrie așa cum scrie, într-un grai pe care nu-l cunoaște ? Prin ce scunde chilii suburbane a crescut, pentru a aduce cu sine o vulgaritate atît de supărătoare, de gîndire, de simțire, și de cuvînt ?

Un scriitor adevărat, ca și regele mitic, prefăce în aur tot ce atinge ; și acest critic trivializează orice subiect ar trata.

I-a dat Dumnezeu două mîini ? Binecuvîntează-l, căci mare lucru i-a dat — dar întrebuițeze-le la altceva ! Sunt atîtea în-deletniciri manuale. Dar să scrie ! Pentru ce să scrie, cînd nu știe închea două rînduri ? Pentru ce să judece frumosul, cînd cea dinții mărturie că-l pricepe i-ar fi dacă, punîndu-și cenușe pe cap, ar striga : „Am păcătuit, Doamne. Ispita mi-a fost mare, dar am învins-o. Și, acum, sloboade pe robul tău !”»

Mulțumindu-vă pentru ospitalitatea acestor rînduri, primiți, vă rog, domnule director, expresia sentimentelor mele devotate.

E. Lovinescu

P. S. Citese cu surprindere un lung articol al d-lui Ilie Nicolescu, chiar în coloanele acestei reviste. Un răspuns... Ce răspuns ? Dacă incidental am pomenit numele său, era pentru a stabili un punct de plecare într-o discuție... cu alții. D. Nicolescu e, deci, în eroare cînd crede că am polemizat cu d-sa. Iar cît despre articolele, a căror paternitate materială și-o ia asupra-și atît de cavalereste, îi pot spune în treacăt că nu le-am citit în *Acțiunea*, deoarece nu eram la București, ci cu mult înainte de a apărea și chiar în *manuscris*, care a stat probabil mai mult în mîinele mele decît în mîinele sale părintești. Atît.

E. L.

În această scrisoare, E. Lovinescu încerca o punere la punct a raporturilor sale reale cu o revistă la care colaborase și care îi declarase ulterior o ostilitate exagerată, după părerea sa, nejustificată — chiar în acea vreme, numele lui figurînd în continuare, pe copertă, pe o listă de colaboratori mai proeminenți. Mai tîrziu, el va oferi o explicație amănunțită în *Memoriile sale* asupra unui conflict pentru a cărui interpretare nu posedăm decît propriile sale mărturii, singurele pe care trebuie să le admitem ca exprimînd adevărul, din moment ce preopinatul său nu le-a contrazis niciodată. În scrisoarea sa, Lovinescu menționează bunele raporturi dintre el și Ibrăileanu, care ar fi continuat în același ton pînă în clipa în care tînărul critic și-a arătat intenția de a candida la o catedră de literatură română a Universității din Iași, pe care o viza și redactorul *Vieții românești*. Aceste date pot fi verificate în corespondența dintre ei, atîta cîtă există.

Raporturile bune dintre părți apar cu atît mai justificate și mai demne de crezut cu cît, pe atunci, revista era în faza ei incipientă și încerca să capteze forțe intelectuale de toate genurile, dispuse să-i intre în subordine sau să i se atașeze, eventual să admită colaborarea pe un teren neutral. E ceea ce se va întîmpla în decurs de aproape doi ani cu E. Lovinescu, un „moldovean“, un „ieșean“ chiar, intrînd deci în vederile cercului, un spirit care părea a-și dirija preocupările variate mai cu seamă spre literaturile străine, interferîndu-se doar cu ideologii revistei, dar fără a intra în rivalitate cu ei, în sfîrșit, un aparent indiferent, care se ținea departe de poporanismul politic, în jurul căruia se încerca cristalizarea programului revistei.

Tonul amabil cu care Ibrăileanu i-a primit primele volume (*Pași pe nisip...*) și mai ales încercările literare (*De peste prag și Nuvele*) confirmă dreptatea afirmațiilor criticului din *Scrisoarea sa* și, în tot cazul, infirmă ideea că revista de la Iași i-ar fi publicat articolele de critică literară și prozele de imaginație în bătaie de joc, doar pentru amuzamentul redacției, ceea ce, și fără alte „dovezi“ produse de partea adversă, ar apare absurd.

Și totuși, Ibrăileanu era departe de a dezarma în fața argumentelor și probelor materiale oferite de E. Lovinescu în *Procedee literare...* El revine cu o notiță publicată în *Viața românească*, anul V, nr. 11, noiembrie 1910, la rubrica *Miscellanea*,

sub titlul evident ironic, *Din admirațiile noastre*, în care, fără a răspunde la vreuna din întîmpinările preopinientului său, continuă în același stil de bagatelizare și de evitare a discuției de fond, pe care îl adoptase față de E. Lovinescu :

„Încă unul pe care-l admirăm în secret. E mamele scriitor, care a colaborat de atîtea ori la coșul nostru și care s-a făcut vinovat de un plagiat lucrativ (vorba lui : «un scriitor adevărat ca și regele mitic, preface în aur tot ce atinge»).

Colectorul acesta de scrisori este recidivist. Acum cîțiva ani a exhibat o scrisoare «elogioasă», prin care d. Iorga îi refuza coloanele *Sămănătorului*.

Omul acesta e gloria coșului român.

Cînd a fost respins de la *Sămănătorul*, putea face pe naivul. Dar cînd s-a prezentat la noi, nu mai era un începător în ale coșului. Nu mai avea dreptul să se «dase» înșelat de «elogiile» noastre, cu atît mai mult că *Viața românească* risese de tot ce publicase pînă atunci acest intelectual, care ametește la premisa a doua și leșină la concluzie.

Cînd scrie cineva, fiindcă are de spus ceva, nu-l aruncăm noi la coș, chiar dacă nu scrie în senzul vederilor noastre. D.N.D. Cocea nu e mai mult decît un adversar, și totuși i-am încredințat o foaie importantă rubrică, unde nici nu l-am putea controla, dacă am voi. Dar o cronică a d-lui Cocea face mai mult decît toate cele 48 de volume cu care a inundat librăriile prececele nostru grafoman.

P. S. Avem și noi scripte elogioase de la subtilul colector de anecdote. Și doară el nu fusese constrins, ca noi, de nici un caz de forță majoră. Să le publicăm ?

Notița aceasta a fost publicată de îngrijitorii ediției de *Opere* a lui G. Ibrăileanu, mai sus citată (vol. IV, p. 376) fără a se identifica „ad.esantul” și fără a se da vreun temei pentru atribuirea paternității ei lui G. Ibrăileanu. E mai mult ca sigur că totuși lui îi aparține și, în acest caz, se confirmă ipoteza noastră că și celelalte notițe citate în legătură cu Lovinescu sînt tot opera lui. În scrisoarea sa, E. Lovinescu le discută ca și cum acest fapt se subînțelege de la sine, așa că ele rămîn posterității (care pînă acuma le-a ignorat) drept un document material capital pentru istoria relațiilor dintre cei doi critici.

LITERATURA ARDEALULUI

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLIV, nr. 7, septembrie 1910, p. 815—826, la rubrica *Cronica literară*, Republicat în *Critice*, IV, ed. I. Ed. Steinberg, 1916, p. 190—203, de unde reproducem textul. Ulterior în *Critice*, V, ed. II, Ed. Viața românească, 1921, p. 142—154. În *Critice*, I, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1925, p. 90—96, articolul figurează într-o formă amputată și mult schimbată sub titlul. 2. *Caracterele generale ale literaturii ardelenene, în care se integrează literatura lui Agîrbiceanu*, ca un subcapitol din secțiunea II. *Proza și critica sămănătoristă*.

Acest articol este o prezentare generală a unor trăsături pe care criticul le socotea pe atunci definitorii pentru literatura ardeleană și pe care le vedea încarnate în tînărul prozator Ion Agîrbiceanu, autor în 1910 a mai multor volume de schițe și povestiri, ultimile două, *Din clasa cultă* și *Două tîbiri*, fiind desigur cele care i-au prilejuit lui Lovinescu scrierea articolului, o revenire asupra unei prezentări făcute deja în *Pași pe nisip...*

Este o înfățișare amplă și cordială a spiritului literaturii ardelenesti, pe care criticul a considerat-o pe deplin legitimă în starea politică și culturală a Transilvaniei din acel moment istoric. E. Lovinescu își afirmase încă de la primele sale manifestări publicistice opoziție față de ideea de a impune acest spirit ca model întregii literaturii române, blamînd formula limitată, provincialistă, justificată de nefericite rațiuni locale, a literaturii de peste munți, dar nu o negase plenar niciodată. Articolul dovedește încă o dată că Lovinescu era doar adversarul exclusivismului sămănătorist, nu însă și al scriitorilor de acest tip, pe care, dimpotrivă, căuta să-i înțeleagă în specificitatea și proporțiile lor reale, respingîndu-l cu vehemență pe un Vasile Pop, de pildă, dar prezentîndu-l favorabil și încurajator pe Ion Agîrbiceanu, într-un moment în care acesta abia încerca să se afirme.

În ceea ce privește strict raporturile dintre cei doi scriitori, trebuie spus că bibliografia de referință a lui Agîrbiceanu înregistrează numele lui Lovinescu în fruntea celor care au referit în modul cel mai just despre primele sale încercări, dar ar trebui să o facă și pentru cei care i-au fixat situația reală în cadrul literaturii contemporane. Într-adevăr, E. Lovinescu se constituie prin paginile acestea, dar și prin cele din *Istoria literaturii române contemporane*, ca o excepție în critica interbelică, dispusă mai ales să-l treacă cu vederea sau să-i minimalizeze pro-

zatorului ardelean importanța. Numai că recunoașterea acestui merit ar trebui să pornească de la relevarea tuturor textelor sale, *Literatura Ardealului*, fiind, datorită probabil titlului său înșelător, dar și a nereeditării sale integrale, ignorată chiar de cei care s-au preocupat mai îndeaproape de personalitatea scriitorului ardelean, ajungându-se chiar să se creadă că el e o descoperire a criticii din ultimele două decenii.

GÎNDIRE — POEZIE

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLIV, nr. 8; octombrie 1910, p. 919-926, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul. O variantă extrem de fragmentată și schimbată din punct de vedere stilistic a fost publicată în *Critice*, I, ed. a II-a, Ed. Alcalay, 1920, apoi în *Critice*, II, ed. definitivă, Ed. Ancora-Benvenisti, 1926, p. 13—15, sub titlul *Precizări asupra „filozofiei” lui Eminescu*.

Articolul acesta, reprezentînd un text esențial pentru felul în care criticul înțelegea poezia, în faza de dinainte de aderența sa deschisă la estetica simbolistă, este mai degrabă un atac destul de virulent, oricum foarte categoric formulat, împotriva poeziei „de concepție” pe care simbolismul, precum și alte direcții ulterioare ale liricii contemporane aveau s-o compromită iremediabil. Criticul operează o discriminare drastică, separînd net poezia (pe care pe vremea aceea o socotea imuabilă, legată de sentimente eterne, expresie directă a unor stări sufletești ce nu pot varia o dată cu presupusa „evoluție” a omului) de proză, care e menită schimbării, veșnicului progres, în funcție de ansamblul cunoștințelor omenești. E de precizat că separația aceasta dintre liric și epic va rămîne una din ideile constante ale gândirii critice lovinesciene, numai că ulterior ea va fi susținută prin argumente de cu totul alt ordin. E și aceasta probabil un motiv pentru care autorul nu-și va republica decît trunchiată și mult schimbată a doua parte a articolului de față, anume aceea ce se ocupă strict de „filozofia” lui Eminescu și aceasta în termeni sumari, dar nu lipsiți de îndreptățire, susținînd atotputernicia sentimentului în poezie, așa-zisele „idei” mai mult sau mai puțin „profunde” ale poeților depinzînd, după părerea sa, exclusiv de intensitatea simțirii.

E. Lovinescu va mai avea ocazia să revină asupra operei marelui poet, dar nu să-și modifice ideea despre „filozofia” acestuia, a cărei importanță era mult exagerată pe atunci, în atmosfera dominată de ideea poeziei „de concepție”. Acest articol este unul de luare de poziție în spirit foarte modern și e de mirare că a apărut în *Convorbiri literare*, o citadelă a spiritului advers, în care un Panait Cerna se afla la mare stimă exact pentru motivele combătute de autorul articolului *Gîndire—poezie*.

„În ce privește «filozofia» lui Eminescu, va scrie E. Simion în monografia sa *E. Lovinescu — scepticul mîntuit*, 1971, Lovinescu înlătură în chip just o prejudecată, prejudecata că valoarea poeziei ar depinde de originalitatea, adîncimea *cugetării*. Dar *cugetarea*, dovedește criticul, nu e nouă, *intelectualitatea* versurilor nu se ridică peste cea obișnuită. «Filozofia» lui nu trece peste aceea a lui Nicoleanu (e, totuși, o exagerare!) și, în genere, nu e departe de «fatalismul țăranului român». Discutabilă, în ceea ce privește treapta la care e fixată meditația filozofică eminesciană, ideea e, sub raport critic, indiscutabil adevărată. Prezența «filozofiei» în operă nu aduce o calificare estetică, originalitatea ei depinde prea puțin de noutatea ideilor generale. *Poezia de concepție* pe care Lovinescu o vizează, în subtext, traduce mai degrabă o prejudecată. Adevărata filozofie a poeziei pornește din *regiunea sentimentelor*; din idee, pesimismul devine, în cazul lui Eminescu, un sentiment, o *ară sufletească*, ceea ce e bine spus. Interesează în artă și dă măsura originalității și profunzimii ce se asociază ideilor generale, ceea ce trece de pragul adevărurilor filozofice, ceea ce, în limbajul mai nou, se cheamă o atitudine existențială. Acesta e și sensul disocierilor lui Lovinescu. Pragul de sus al *filozofiei*, în poezie e, pentru el, o *sentimentalitate puternică și statornică*, ridicată, în cazul talentelor realmente ieșite din comun, la o «anumită atitudine în fața existenței». Precizări rămase actuale și astăzi, cînd se încearcă o revitalizare a liricii de concepție, pe alte principii” (p. 473—474).

Cu toate aceste observații, care par astăzi de bun-simț, dar care presupun un cu totul alt stadiu de înțelegere a problemei lirismului, atunci, în 1910, în atmosfera de exaltare a ideologiei eminesciene, care fusese tocmai descoperită de generația sămănătoristă și constituia în parte temelia ei teoretică, articolul lui Lovinescu a putut apărea ca acțiunea unui denigrator și a și fost categorisit ca atare de un critic ca Ibrăileanu, chiar și două decenii mai tîrziu, în recenzia pe care o va închina unei ediții

școlare din opera lui Eminescu, scoasă de E. Lovinescu. Este curios că și G. Călinescu, în *Istoria literaturii române* (1941, p. 717), acolo unde se ocupă de spiritul iconoclast al tinerului critic și de lipsa de interes pentru clasici, menționează tocmai articolul *Gîndire — poezie* și spune: „Rareori el a strecurat cite o judecată despre clasici și atunci defavorabilă. El ironizează discret, cu ajutorul semnelor citației [...] «filozofia» lui Eminescu. Asupra operei lui Eminescu n-a scris niciodată nimic și numai romanul *Geniu pustiu* îi slujește ca prilej de a osîndi structura cogitativă a poetului, zdruncinat astfel în fundamentul său.“ Pentru ca el însuși, în analiza acestei structuri și a acestei filozofii, să înceapă a-și pune aceleași, întrebări ca și E. Lovinescu: „Și-a fost pus oare Eminescu în chip sistematic marile probleme ale Cosmului, fost-a el un filozof în înțelesul pe care universitatea îl dă acestui cuvînt?“ Și continuă mereu dubitativ, în spiritul îndoielilor mai vechi ale lui Lovinescu: „Filozoful de profesie nu crede că e cazul de a vedea în el altceva decît un poet cu idei metafizice împrumutate, în vreme ce literatul rămîne pătruns de adîncimea lui filozofică și-l numește poet cugetător“. Și conchide, anticipînd o analiză mai amplă, aproape în aceeași termeni ca și autorul articolului *Gîndire—poezie*. „*Biblia*, cărțile sacre, toți poeții lumii exprimă meditații și, dacă la atîta se reduce cugetarea lui Eminescu, numirea de filozof, întemeiată numai pe structura conștientivă a poeziilor lui, ar fi excesivă“ (*Opera lui Eminescu*, vol. II, ed. II, 1970, p. 7—8).

La data apariției, articolul *Gîndire—poezie* a trezit doar un comentariu succint și persiflant în *Viața românească* (anul V, nr. 11, decembrie 1910, p. 348—349). În cadrul rubricii *Revista revistelor* a apărut o notiță nesemnată, în care autorul (după toate probabilitățile, G. Ibrăileanu) făcînd o dare de seamă asupra respectivului număr din *Convorbiri literare*, se oprește și la articolul lui Lovinescu: „În numărul 8 [...] revista d-lui Mehedintzi publică un splendid studiu de istorie literară. Nu spunem numele autorului ca să nu ne înjure în cofetăria d-lui Motru. Să-i zicem X. — D. X. studiază problema gîndirii în poezie. În studiul său, d. X. face o confuzie absolut regretabilă între idei, concepție asupra lumii și sisteme filozofice. Și, atunci, evident că tot ceea ce spune nu înseamnă nimic. — Dar acest domn X. are o mică introducere la profundul său studiu: gîndirea în poezia românească. D. X. constată că gîndirea a progresat de la un poet la altul. Mai întîi Bolintineanu, care nu gîndește de-

loc. Apoi («nu e nevoie de o cronologie prea strînsă» zice d. X.) urmează Alecsandri, care gîndește mult și care precede pe Eminescu. Foarte frumos după toate canoanele «evoluției»!

Dar oricît de lăbărtată ar fi o cronologie, tot nu poți pune pe Alecsandri (1840) după Bolintineanu (1842). Iar cînd pui după aceștia, ca trecere la Eminescu, pe Alexandrescu (1832), atunci mai bine... i-am spune d-lui X.: Mai bine să se întoarcă la anecdote, dar ne temem să nu ne înjure în mult ospitalierul local al d-lui Motru.

Din nefericire pentru d. X., toată lumea știe că poezia nouă (dacă nu ținem seamă de Cîrlova) a început cu un puternic gînditor, Alexandrescu, pentru a deveni din nou gînditoare mult mai tîrziu, cu Eminescu.“

VICTOR EFTIMIU : FĂRĂ SUFLET

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLV, nr. 1, ianuarie 1911, p. 95—96, la rubrica *Fapte, recenzii, reviste*, semnat E. L., de unde reproducem textul.

UN NOU SCRITOR : VICTOR EFTIMIU

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLV, nr. 2, februarie 1911, p. 207—217, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

Aceste articole semnaleză în modul cel mai entuziast personalitatea unui scriitor care, prin talentul precoce, prin abundența prezenței sale publicistice, prin varietatea manifestărilor sale artistice, a dat observatorilor din acel moment al literaturii cele mai îndreptățite speranțe în viitorul său. E. Lovinescu l-a cunoscut pe Victor Eftimiu încă de la venirea acestuia în țara noastră, pe cînd abia se afirmase ca un literat de talent, și a rămas în raporturi bune cu el pînă la moarte, deși în paginile sale critice nu va mai repeta entuziasmul pe care i-l provocaseră primele manifestări ale poetului.

E drept că acestea reprezintă și partea cea mai sesizantă a activității sale, dacă nu și cea mai substanțială. După primul război mondial, Lovinescu se va limita să arunce vederi gene-

rale asupra scrisului lui Eftimiu (poezie, teatru, proză), mai mult din obligația sa de istoriograf al epocii, amestecînd lauda cu rezerva în măsura în care acestea erau justificate de valoarea artistică, dar fără a-i mai închina un studiu de amploare. Ca totdeauna mai apoi în decursul carierei sale de critic, rîndurile cele mai calde despre un scriitor sînt la Lovinescu cele care îi marchează începuturile, arareori tonul și interesul menținîndu-se egale pe tot parcursul carierei acestuia. E deci posibil ca, în deceniile următoare, Victor Eftimiu să fi „uitat” de paginile acestea care-i salutau primele opere semnificative și să fi rămas cu impresia generală a unui oarecare scepticism, de care va ajunge chiar să se plîngă public. În paginile de evocare ale începutului prieteniei lor, Lovinescu rezumă această omisiune sau deformare în memoria poetului, care putea scrie: „Am debutat în teatru, scriind la Paris piesa *Inșiră-te mărgărite*, pe atunci într-un act; i-am citit-o d-lui E. Lovinescu care, sceptic ca totdeauna, mi-a spus că pot s-o prezint la Teatrul Național, deoarece fiind într-un act, reprezentarea ei n-ar «angaja» la nimic”. Și Lovinescu adaugă în replică: „Atît a reținut, așadar, d. Victor Eftimiu din, de altfel, neînsemnatul meu «rol» în istoria debuturilor sale și mai ales, a lui *Inșiră-te mărgărite*; sau atît, cel puțin, a voit să comunice generațiilor noi ce-și fac cultura literară din ziare. N-aș voi într-un nimic să exagerez importanța acestui «rol», întrucît niciodată n-am crezut că i se cuvine cles-telui ce lovește în tăciune să-și închipuie că într-însul e scînteia; și apoi totul e atît de relativ, privit în scurgerea lucrurilor, încît, transpus doar într-un plan sentimental, nu poate fi decît mistuit în valul ce ne ia...” (*Memorii*, I, 1930, p. 160—161; cap. XVIII. *La Paris: Victor Eftimiu*). Și criticul, aflîndu-se în anul în care-și redacta memoriile (1929) tot la Paris, exact în locurile pe unde călcase două decenii mai devreme cu Victor Eftimiu, el reevocă: „...ieri am recunoscut și platanul de pe Bulevardul Saint-Germain, din fața lui Hachette, în dreptul căruia, pe cînd mergeam cu tînărul meu prieten, cu scopuri fără glorie, m-am auzit deodată striga pe nume de un om care se scobora precipitat dintr-o trăsură [...] : « Ce cauți la Paris? » Era Pompiliu Eliade, directorul Teatrului Național. « Te caut doar pe dumneata ca să-ți prezint un tînăr poet de talent, pe d. Victor Eftimiu, autorul unui frumos poem dramatic, *Inșiră-te mărgărite*, pe care dorește să ți-l citească. » — Atunci, pe miine dimineața, la Hôtel Régina.» Iată și punctul de plecare al debutului dramatic

al d-lui Victor Eftimiu, din care d-sa n-a reținut decît «scepticismul» meu: «scepticism» evident în numeroase articole, în care, e drept, d. Eftimiu a văzut întotdeauna și numai, ca de obicei, rezerva, pe cînd ceilalți au relevat într-un atît numai adeziunea încît cel puțin zece ani cariera mea critică a fost identificată cu cariera sa dramatică și, nevinovat, dar voios, Crist sau tîlhar, am sîngerat pe toate crucile pe care l-au spînzurat nenumărații săi dușmani; împreună cu domnia sa am fost, așadar, pentru *Viața românească*, «stația B. M.», «Max Linder», omul «cu articolul și fotografia», «reclamagiul», și, cînd vrea să mă strivească, d. Ibrăileanu și acum, în 1930, pretinde că am pus alături *Cocoșul negru* de *Faust*...” (p. 162-163).

Oricare ar fi meritele lui E. Lovinescu în impunerea tînărului dramaturg și solidaritatea „eroică” cu destinul acestuia (în același volum I de *Memorii*, la capitolul VI, *Ambianța universitară: Pompiliu Eliade*, p. 65, se pomenește fugitiv despre calitățile fostului director al Teatrului Național, recunoscîndu-se: „Entuziasmul trebuie notat însă ca un lucru meritos și din el a pornit mai tîrziu întreaga carieră a domnului Victor Eftimiu”) trebuie subliniate bunele raporturi dintre cei doi, în ciuda scăderii progresive a interesului criticului pentru cel în cauză, raporturi care s-au tradus printr-un adevărat dialog purtat în decurs de aproape patru decenii și prelungit de Victor Eftimiu prin pagini vibrante de evocări, mult timp după moartea lui E. Lovinescu.

Rămîne în tot cazul cert că Lovinescu a cunoscut piesa lui Eftimiu înainte de a fi reprezentată pe scenă, chiar în formula ei inițială, de care pomenește dramaturgul în textul citat în *Memorii*. Momentul poate fi datat în vara lui 1910; întors în toamnă la București, Pompiliu Eliade a prezentat în prima ședință a comitetului de lectură al Teatrului Național poemul feeric într-un act *Ileana din poveste*, scris de acel tînăr aproape necunoscut. Succesul recoltat atunci l-a determinat pe autor să adauge un prolog, *Mărul de aur*, iar mai apoi să-i dea forma care a văzut lumina rampei. (Cf. Ioan Massoff, *Teatrul românesc — privire istorică*, IV, 1972, p. 332—333.)

Reproducînd mult mai tîrziu scena întîlnirii cu Pompiliu Eliade și rolul lui E. Lovinescu în debutul său pe scena Teatrului Național, Victor Eftimiu a revenit cu o versiune mai apropiată de aceea a criticului din *Memorii* și mai generoasă în aprecierea acțiunii efective a acestui din urmă, pe care măcar

parțial o confirmă: „Într-o zi, treceam cu Eugen Lovinescu pe bulevardul Saint-Germain. Dintr-o birjă se dădu jos, ca să intre într-o librărie, profesorul Pompiliu Eliade, pe atunci director al Teatrului Național din București... Lovinescu mă prezentă: «Un tânăr poet, a scris un act în versuri!» Pompiliu Eliade mă invită să i-l citesc. Locuia la Hôtel Régina, pe rue de Rivoli. Era de față și doamna Eliade. Au ascultat cu mare atenție amândoi, au dat semne de entuziasm de-a lungul întregii lecturi, iar la sfârșit m-au felicitat călduros, cu ochii plini de lacrimi. N-am să uit niciodată acele clipe! Nemărginită e recunoștința mea pentru Pompiliu Eliade“ (*Oameni de teatru*, 1965, p. 273).

Cît privește meritul lui Lovinescu la impunerea tînărului scriitor și lăsînd la o parte atacurile pe care le-a avut de suferit din partea adversarilor acestuia, și care se pot verifica în presa vremii, să notăm ceea ce va reține G. Călinescu în *Istoria literaturii române*, 1941, unde se face o severă apreciere a activității criticului înainte de primul război mondial: „În 1919 [...] E. Lovinescu avea o activitate de critic de vreo cincisprezece ani, scrisese volume, descoperise pe Victor Eftimiu...” (p. 716).

UN COLȚ LATIN

Apărut în *Românul*, anul I, nr. 25, 1/14 februarie 1911, p. 1—2, la rubrica *Insemnări literare*, de unde reproducem textul.

Acest articol în care autorul grupează în mod destul de curios și, pînă la un punct, arbitrar, mai mulți scriitori, pentru a-i izola de mulțimea cea mare a celorlalți și a-i deosebi astfel în funcție de anumite caractere, reprezintă desigur o încercare de pledoarie în favoarea diversității stilurilor și a dreptului la existență a artiștilor de orice formulă. E o idee în favoarea căreia Lovinescu își susținuse lupta sa împotriva sămănătorismului sau, mai bine spus, a exclusivismului acestuia. Rămîne însă discutabil că Emil Gârleanu, Brătescu-Voinești și cu atît mai puțin D. Anghel s-ar fi deosebit de contemporanii lor pînă la a constitui un luminii „latin” într-o pădure barbară și încilcîtă, formată din scriitori prea deosebiți de ei.

Ideea despre „farmecul potolit” al acestor scriitori, despre „liniștea sufletească” și „înfrinarea tonului” ce s-ar degaja din

scrisul lor, ca și preferința criticului dezvăluită în această împrejurare de tinerețe, ar justifica observația de mai tîrziu a lui G. Călinescu, după care „simpatia sa nu merge spre lirica sublimă. Ideile, marele pathos, meditația îl sperie“ (*Istoria literaturii române*, 1941, p. 721) și care nu acoperă complet realitatea așa cum era ea la data cînd a fost scrisă, pentru că adeziunile criticului se dovediseră între timp mult mai ample și, dacă el nu a acceptat extremismul unor formule literare, a validat totuși simbolismul, ermetismul și a dat gir „necunoscutului” din întreaga literatură nouă, ceea ce dovedește o „estetică” mult mai cuprinzătoare decît cea care ar corespunde unor atari definiții limitative.

La fel de curios rămîne faptul că încercarea criticului de a-și marca prin intermediul unor scriitori preferința pentru „latinitate”, nu e urmată de vreo adeziune sau vreo mișcare de simpatie față de orientările în acest sens ale lui Ovid Densusianu sau chiar Al. Macedonski, afirmate cu destulă insistență și nu fără oarecare ecou în epocă. De fapt, și aceștia erau mai curînd niște „neolatini”, care încercau să îndrume literatura română spre acel far ce lor li se părea veșnic dătător de lumină: literatura franceză și luptau împotriva mizogaliei literaturii sămănătoriste și a antecesorilor acestora. Pledoariile lui Ovid Densusianu (de la *Decadență*?, 1905, și pînă la amplul studiu *Sufletul latin și literatura nouă*, 1922) conțin o mulțime de idei pe care le regăsim în articolul lui Lovinescu, fără ca acesta să se refere în acel caz la comunitatea lor de ideal. Explicația poate fi faptul că între cei doi se va fi declarat deja acea ostilitate implacabilă, care, în cazul lui Densusianu se va traduce prin bararea drumului colegului său mai tînăr la Universitatea din București, dar și convingerea lui Lovinescu despre inanitatea acțiunii criticilor asupra desfășurării literaturii. Și aceasta era, în covârșitoare majoritate, de orientare sămănătoristă, ceea ce el a trebuit să accepte, cu neplăcere, dar rămînînd consecvent cu ideea de a recunoaște realitatea unei literaturi, nu de a închide ochii în fața ei, sau a o minimaliza pe nedrept, fie și în numele celor mai nobile idealuri, așa cum făcea în mod sistematic Ovid Densusianu, compromițîndu-și în modul cel mai lamentabil situația de critic de dragul unei iluzorii direcționări a literaturii.

Apărut în *Românul*, anul I, nr. 37, 16 februarie/1 martie 1911, p. 2—3, la rubrica *Insemnări literare*, de unde reproducem textul:

Acest articol cuprinde o analiză a orientărilor și pretențiilor criticii literare românești în acel moment istoric, dar, în mai mare măsură, încearcă o justificare a propriei poziții a autorului în raport cu cele constatate. Epoca era într-adevăr dominată de spiritul de „directivă“ care, în critica literară, se exercita de către feluriti mentori mai mult sau mai puțin autoritari, dar totdeauna foarte exclusiviști, pe urmele exemplului suprem constituit de ceea ce lor li se părea a rezulta din acțiunea lui Maiorescu. Respingerea acestui stil de critică fusese întreprinsă de mai multe ori de E. Lovinescu, încă din perioada *Pașilor pe nisip...* (*Rolul critice*, 1905), dar concentrarea tuturor reproșurilor se face abia acum, pe baza unei experiențe mai largi, câștigată între timp, printr-un atac frontal, avându-se în vedere toți criticii care erau sau fuseseră conducători de publicații literare și își arogaseră roluri iluzorii.

Or, dincolo de constatările ce le putea face și pe care le blama atât de categoric, E. Lovinescu se prezenta pe atunci, și mulți ani mai apoi, drept un critic independent de orice grup și, în același timp, străin de spiritul dominant de acțiune prin impunerea „autoritară“. Spre deosebire de un Maiorescu, Gherea, N. Iorga, G. Ibrăileanu, O. Densusianu, M. Dragomirescu, sau chiar Ilarie Chendi, el nu fusese director de revistă și își păstrase independența de judecată, încercând să colaboreze la tot felul de publicații, unde, după ce articolele sale fuseseră bine primite, poate în speranța că autorul lor va putea fi atașat și subordonat revistei, totul se termina printr-un conflict sau măcar printr-o răcire treptată care-l determina să-și înceteze colaborarea. Faptul că se arăta inconcesiv și se folosea de tot felul de publicații ca de niște tribune proprii privea nu numai aspectul ideologic al felului său de a-și duce acțiunea (și care-l apropiase cel mai mult de dragomirescienele *Convorbiri critice*, unde întâlnește și cel mai larg spirit de toleranță) ci și aprecierile estetice, raportate la respectivii autori, care iritau mai mult decât orice susceptibilitatea „șefilor de școală“. Acest „neajuns“ avea să-l ducă la ruptura relațiilor cu toate revistele la care a colaborat, dar trebuie precizat și faptul că spiritul sectar pe care-l

observase în aceste nefericite incidente acționa și indirect, deși nu cu mai puțină virulență: deindată ce un scriitor colabora mai sistematic la o publicație și era lăudat în coloanele ei, era în mod automat considerat un aderant la „grupul“ aceleia și un inamic direct al revistelor cu care ea se afla în rivalitate sau în conflict.

Așa s-a întâmplat în mod cert cu destul de bine inaugurata sa colaborare la *Viața românească*; ea nu ni se pare că a fost zădărnicită doar de rivalitatea sa cu Ibrăileanu în chestiunea ocupării catedrei de literatură română de la Universitatea din Iași, și care survine după 1909 (așa cum explică Lovinescu în *Memoriile sale*), ci se lasă surprinsă treptat și se datorează, credem noi, colaborării sistematice a tânărului critic la *Convorbiri critice*, unde nu numai că avea să găsească cea mai bună gazduire pentru majoritatea articolelor sale, dar și să recolteze cele mai înflăcărâte laude din partea directorului publicației. De la cronicile binevoitoare și notițele amabil-ironice din 1906, Ibrăileanu trece la articole de rezerve categorice, apoi de ostilitate și, în cele din urmă, în momentul semnalat și de Lovinescu, la o susținută campanie de denigrare prin răstălmăcirii, negații vehemente și insulte, cum în paginile noastre precedente de *Note* s-a putut vedea numai parțial.

Tot relativă „atașare“ a lui Lovinescu de revista lui Mihail Dragomirescu avea să compromită bunele raporturi firești care ar fi trebuit să se stabilească între el și *Convorbiri literare*, raporturi care au durat câțiva ani, fără ca Lovinescu să se poată stabiliza în paginile revistei, așa cum probabil ar fi dorit și cum era de așteptat de la o publicație care pur și simplu nu avea un critic al ei, cu o activitate susținută.

Rămîne așadar o ciudățenie faptul că un articol de asemenea importanță, care definește poziția autorului lui în concertul criticii de atunci, dar conține și doleanțele sale pentru ceea ce ar fi vrut el să fie critica, a rămas în afara volumelor sale de *Critice*, care aveau să se bucure de altă audiență din partea cititorilor. N-ar fi însă exclus ca ceastă excludere să fie o omisiune involuntară, articolul împărțându-se astfel soarta celorlalte, îngropate în paginile *Românului*. E posibil apoi ca autorul articolului să fi văzut în el o formulare provizorie și imperfectă a unor probleme care-l frământau și pe care avea să le reia destul de curînd, într-un context mai larg. În tot cazul, câteva luni mai târziu, el va reveni asupra unor idei într-un alt

articol, *Curentele ca frunzele...*, un răspuns la o anchetă a revistei bucureștene *Rampa*, apărut în numărul din 24 decembrie 1911 și în care găsește prilejul de a se arăta încă o dată sceptic cu privire la ideea de „curent“ literar și să-i sublinieze caracterul caduc, de pură valoare conjuncturală.

Și totuși, un deceniu și jumătate mai târziu, concepind o istorie a literaturii române contemporane, el a structurat-o pe ideea de curent literar (sămănătorism, poporanism, simbolism, tradiționalism etc.), iar pe scriitorii i-a grupat în jurul revistelor în cadrul cărora s-au afirmat, luându-i în considerare, în bună măsură, ca pe niște „contribuții“ ale acestora. Ideea nu a fost părăsită nici în compendiul lucrării, apărut în 1937, unde compartimentarea pe curente rămâne, în ciuda diversității scriitorilor, la fel de fermă.

Este sigur că această concepție „ideologică“ a grupării scriitorilor în cadrul istoriei literare și aparenta lor subordonare unui program sau unor declarații de principii formulate în reviste de unii critici, și pe care o descoperim într-o fază ulterioară a activității lui E. Lovinescu, a inspirat categorisirea sa drept reprezentant al criticii „de direcție“ — în perfectă contradicție, deci, cu propriile sale declarații din tinerețe. Ideea se face simțită încă din 1942, în „portretul moral“ pe care i-l închină T. Vianu în volumul omagial *E. Lovinescu*: „Ciudate și întoarse căi ale destinului nostru! S-ar putea ca pentru istoria literară, d. Lovinescu să rămână cu rolul de îndrumător al poeziei «moderniste»!“ (p. 196). Ea se consolidează însă trei decenii mai târziu, când Ov. S. Crohmălniceanu, autorul vastului tablou *Literatura română între cele două războaie mondiale* (vol. III, 1975, p. 119 și urm.) îl pune pe critic sub semnul „criticii de direcție“, începîndu-și capitolul respectiv cu afirmația: „Eugen Lovinescu este, fără îndoială, ultimul nostru mare «critic de direcție». El și-a folosit stringența logică, suplețea dialectică, incisivitatea polemică, inteligența și talentul, energia intelectuală și tăria morală rară în sprijinul orientării «moderniste»“. Și mai departe: „Principalele atitudini ale criticului pot fi deduse toate dintr-o poziție fundamental doctrinară“ etc. Este aici o impresie tardivă a unei situații la care a ajuns Lovinescu, fără a sacrifica ceva din lărgimea spiritului și independența față de diversele orientări, pentru care pleda atât de hotărît în tinerețea sa.

UN EVENIMENT LITERAR : ÎNȘIRĂ-TE MĂRGĂRITE, DE VICTOR EFTIMIU

Apărut în *Românul*, anul I, nr. 53, 6/19 martie 1911, p. 1—3, la rubrica *Insemnări literare*, de unde reproducem textul.

Premiera „poemului feeric“ *Înșiră-te mărgărite* a avut loc pe scena Teatrului Național din București în seara zilei de 2 februarie 1911 cu Aristide Demetriad în rolul lui Făt-Frumos, N. Soreanu în Zmeul Zmeilor, Ion Petrescu în Alb-împărat și Elena Mihăilescu în rolul Ileanei Cosânzeana, reprezentînd un adevărat triumf. E. Lovinescu și-a redactat articolul de față după ce asistase la spectacol, reluînd ideile generale din articolul publicat în *Convorbiri literare* cu o lună înainte, în volumul de față p. 329-341.

NOTIȚE ASUPRA CELUI DIN URMĂ VOLUM AL LUI CARAGIALE

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLV, nr. 3, martie 1911, p. 333—336, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul.

Scurta cronică pe care E. Lovinescu o închină volumului de *Schițe nouă* de I. L. Caragiale constituie o a doua întâlnire a tînărului critic cu opera acestuia. Observațiile asupra volumului sînt mai defavorabile decît acelea cuprinse în dialogul *Caragiale* publicat în două părți, cu cinci ani în urmă, în *Convorbiri critice*. Autorul recenziei face cîteva observații la adresa caracterului eteroclit al alcătuirii cărții, ceea ce ar trăda epuizarea forței creatoare, fără a fi sensibil la noutatea pe care ea totuși o conține: nu e vorba doar de publicarea povestirilor „orientale“ sau plasate în spațiu oriental, ci de crearea unei atmosfere de contaminare a lumii românești cu spiritul levantin, dincolo de simpla integrare a fanteziilor caragialești în spațiul autohton. Preocupat doar de „originalitatea“ invenției, pură și simplă, criticul trece peste specificitatea acestei realizări și formulează numai rezerve față de ceea ce descoperea în volum, adică numai lucruri deja cunoscute.

Deși analiza nu e insistentă, lipsa de considerație pentru întreg volumul se degajă destul de limpede și el se înfilmește

cu desconsiderarea generală a cercurilor junimiste față de opera marelui dramaturg și prozator, după ce acesta s-a depărtat de ele. Deși nu putea fi bănuțit că ar fi fost influențat de opinia acestora și mai ales de tăcerea cu care Maiorescu a înconjurat ultima parte a creației lui Caragiale, coincidența face ca articolul lui Lovinescu să apară în *Convorbiri literare* și să reprezinte o altă voce a revistei care contribuise în cea mai mare măsură la impunerea marelui scriitor. Împrejurarea e de natură să dea întregului articol o pondere mai mare decât o îndreptățește caracterul ei prea sumar, de simplă recenzie.

Cît privește situația lui în cadrul operei lui Lovinescu, se va observa caracterul de „revizuire“ pe care-l vestește destul de clar, fără însă ca autorul să considere că a sosit momentul pentru o operație globală, în acest spirit, aplicată lui Caragiale, un clasic de care generația criticului luase cunoștință în atmosfera epocii, în cadrul sistemului de învățămînt, în formele obștești de cultură, sfîrșind prin a se împărțasi din „cultul“ său —, adică niște formule pe care „revizuirile“ sale le va pune nu mult mai tîrziu în cauză, considerîndu-le vinovate de anchiloza spiritul critic, de producerea unor inertiї care împiedicau libera și justa judecată estetică.

Moment important al întîlnirii dintre E. Lovinescu și I. L. Caragiale, recenzia la *Schițe nouă* nu dă totuși măsura adevăratului caracter al raporturilor dintre ei. Acestea trebuie luate în considerare pe întreaga durată a activității criticului, care va avea prilejul să revină asupra paginilor sale timpurii și va aduce contribuții de seamă atît la înțelegerea operei caragialene, cît și la descifrarea importanței ei din punctul de vedere al ideologiei junimiste. Trecut în genere printre „detractorii“ lui Caragiale, E. Lovinescu este totuși un critic de observații acute cît privește opera acestuia și unul dintre cei care, mai ales prin ponderea acordată situației ei ca expresie a criticismului junimist, va fixa cu cea mai mare justețe rolul jucat de Caragiale în cristalizarea unor curente de idei pe plan social politic, punîndu-l în *Istoria civilizației române moderne* pe același plan cu cei mai importanți ideologi, M. Kogălniceanu, T. Maiorescu, M. Eminescu etc.

LITERATURA — PUBLICUL ȘI STATUL

Apărut în *Românul*, de unde reproducem textul, în mai multe numere consecutive, după cum urmează :

I., anul I, nr. 106, 14/27 mai 1911, p. 1—2 ;

II., *ibidem*, nr. 114, 26 mai/8 iunie 1911, p. 2—3 ;

III., *ibidem*, nr. 118, 1/14 iunie 1911, p. 1—2 ;

IV., *ibidem*, nr. 125, 9/22 iunie 1911, p. 1—2 ;

V., *ibidem*, nr. 127, 11/24 iunie 1911, p. 1—2 ;

VI., *ibidem*, nr. 128, 12/25 iunie 1911, p. 1—2 ;

VII., *ibidem*, nr. 140, 28 iunie/11 iulie 1911, p. 1—2 ;

VIII., *ibidem*, nr. 136, 22 iunie/5 iulie 1911, p. 1—2 ; (fragmentul acesta a apărut, desigur dintr-o eroare a redacției, înaintea precedentului ; i-am restabilit locul firesc, pe baza analizei textului) ;

IX., *ibidem*, nr. 147, 7/20 iulie 1911, p. 1—2 ;

X., *ibidem*, nr. 153, 14/27 iulie 1911, p. 1—2 ;

Înceiere, *ibidem*, nr. 155, 16/29 iulie 1911, p. 1—2.

Această serie de articole publicate de E. Lovinescu în ziarul arădean *Românul* se constituie ca o vedere de ansamblu asupra literaturii ultimului deceniu în raporturile ei cu publicul, cu realitățile efective ale contemporaneității, cu statul, adică cu factorul de decizie în orientarea politică generală, de care depindea și literatura. Este, în acest sens, cea mai amplă analiză ce se făcuse pînă în acel moment literaturii tinere, generației sămănătoriste, cu care autorul era în modul cel mai strict contemporan și pe care încerca s-o observe în modul cel mai detașat cu putință, în toate formele ei de manifestare.

Observațiile sale se întind de la recunoașterea deschisă a meritelor acestor scriitori și ale „mișcării“ provocate de revista lor, la critice destul de severe cît privește unele neajunsuri ale literaturii ce se publicase în acest răstimp.

Așa cum am mai arătat în cadrul unor analize ale raporturilor lui Lovinescu cu scriitorii de la *Sămănătorul*, el este observatorul cel mai atent și mai perspicace al curentului, pe care a sfîrșit prin a-l numi sămănătorist, criticul care a dat cele mai juste verdicte cît privește valoarea reală a unor scriitori ce s-au afirmat în cadrul lui : Octavian Goga, St. O. Iosif, M. Sadoveanu, E. Gârleanu, Ion Agîrbiceanu, Ilarie Chendi. Afară de aceasta, el se afla în cele mai bune raporturi cu toți aceștia, fără a face partizanat critic, dar și fără a le arăta opoziția

implacabilă, de principiu, a unui Ovid Densusianu, de pildă, care exclude nu numai înțelegerea, dar chiar dialogul cu formulele literare adverse.

Meritele și limitele acestor scriitori, dar și acelea ale agitației de ordin cultural a lui N. Iorga, menită să înfrângă inerția opiniei publice, sunt subliniate în articolele publicate în ziarul arădean, care cuprind multe reluări de idei și repetiții din texte lovinesciene anterioare, îndeosebi din *Pași pe nisip...* și se vor regăsi în *Criza actuală a literaturii noastre* (vezi în vol. de față, p. 408 și urm.). Procedul e în bună măsură justificat de scopul informativ-general al acestor articole, destinate din gazete oarecum îndepărtate de nucleul evenimentelor literare din țară, dar care voia să-și afirme o deschidere cât mai largă spre toate zonele culturale ale țării, depășind sectarismul obișnuit publicațiilor politice ardeleni de atunci. Aceasta explică și de ce ele nu au mai fost republicate în volum decât foarte parțial. Analiza și observațiile lui Lovinescu se dovedesc în linii mari juste și ele își găsiseră confirmarea la data când el le repeta în *Românul*; singurul punct asupra căruia criticul s-a înșelat (urmind opinia generalizată în acea vreme) este acela care privește pătrunderea *Sămănătorului* în straturile mai adânci ale publicului și exagerarea efervescentei spirituale provocate de revista lui N. Iorga și de anexele ei. Afirmațiile lui Lovinescu se sprijină pe impresiile unui observator contemporan care a trăit momentul respectiv, nașterea și sfârșitul revistei, și ele sunt generale în epocă, revenind la majoritatea celor care s-au ocupat de ea, pentru ca mai târziu să fie reluate și de alți istorici, inclusiv de G. Călinescu, la care le găsim formulate aproape *ad litteram* („Directorul, însuflețit de o generozitatea maximă, publica literatură de tot modestă, satisfăcut doar cu bunele intenții de sănătate și necomplicare. Această rea calitate a materialului, încadrat între câteva nume cunoscute, făcu revista utilă. La ea se strînse îndeosebi scriitorii de mică cultură, ofițeri, tineri cu studiile neterminate, autodidacți, ca și la *Vieața* lui Vlahuță, de altfel, în vreme ce *Convorbirile* păstrau tradiția «doctorilor». [...] Revista se făcu simpatică învățătorilor, profesorilor de provincie, românilor de peste granițe și, răspîndindu-se în aceste medii, ea educă mulțimile pentru buna literatură” (*Istoria literaturii române*, 1941, p. 531—532).

O dezmințire destul de categorică a ideilor lovinesciene despre popularitatea *Sămănătorului*, și deci și a acțiunii sale asupra

„publicului”, a venit abia târziu, odată cu publicarea arhivei revistei în volumul X al seriei lui I. E. Torouțiu: *Studii și documente literare*, în care se confirmă lamentațiile lui N. Iorga (din *O luptă literară*, I, p. 288), că revista nu se trăgea decât în câteva sute de exemplare, nevînzîndu-se decât vreo 300. Chiar dacă admitem interpretarea lui Z. Ornea din *Sămănătorismul*, 1971, p. 75, că difuzarea publicației era totuși ceva mai amplă, pătrunderea ei în straturile cu adevărat populare, cu toate concesiile de fond, rămîne o iluzie.

A. D. XENOPOL, ISTORIA PARTIDELOR POLITICE ÎN ROMÂNIA

Apărut în *Românul*, în patru numere, la rubrica *Litere, arte, științe*, de unde reproducem textul:

I., anul I, nr. 157, 19 iulie/1 august 1911, p. 5—6;

II., *ibidem*, nr. 158, 20 iulie/2 august 1911, p. 6;

III., *ibidem*, nr. 160, 23 iulie/5 august 1911, p. 6;

IV., *ibidem*, nr. 161, 24 iulie/6 august 1911, p. 6—7.

Această lungă dare de seamă, fracționată desigur din necesități redacționale în patru numere ale ziarului arădean *Românul*, este închinată unei cărți, de curînd apărute și rămase neterminate, a lui A. D. Xenopol și, de fapt, constituie un prilej pentru critic de a scrie despre bătrînul savant și profesor, făcîndu-i o prezentare mai generală, adresată publicului ardelean, în mijlocul căruia acesta nu era cunoscut prea bine, prin alte lucrări decât monumentală sa *Istorie a românilor în Dacia traiană*. E vorba desigur de o simplă schiță a personalității și activității profesorului de la Iași, în care predomină stilul elogios la adresa celui ce se afla pe atunci la capătul unei glorioase cariere științifice, încununată cu laurii unor recunoașteri internaționale de mare prestigiu.

Dincolo însă de caracterul de dare de seamă al articolului, mai rar în cariera lui E. Lovinescu, unde predomină accentele critice și stilul disociativ, este de semnalat pretextul găsit de tînărul autor pentru a-l elogia pe Xenopol. *Istoria partidelor politice din România* este, dacă nu o lucrare partizană, scrisă pentru a da un trecut glorios partidului liberal, în tot cazul una care trasează istoria politică prin prisma luptei dintre spiritul conservator și cel liberal, de la configurarea primelor partide

nenumite încă astfel și pînă la 1866, cu victoria evidentă a celui din urmă. Semnificativ e și faptul apropierii dintre cei doi scriitori, cu consecutiva îndepărtare a lui Lovinescu de spiritul junimist, sau mai bine-zis de stricta lui ortodoxie, sub forma aderențelor politice, nu doar exclusiv ideologice sau literare. În fond, din punct de vedere politic, fără să se înscrie într-o acțiune de acest fel și să se înregimenteze în vreun partid, criticul a fost totdeauna un democrat, un spirit liberal, deschis ideii de schimbare și, în cele din urmă, ideii de revoluție, din care a sfârșit prin a face coloana vertebrală a explicației formării statului român modern. Politicește vorbind, el era mult mai aproape de A. D. Xenopol decît de junimiști și articolul de față este semnalul foarte clar al unei opțiuni ideologice mai timpurii decît s-a crezut îndeobște și căreia în *Istoria civilizației române moderne* (1924—1925) avea să-i dea o amplă justificare printr-o analiză istorică, surprinzînd pe cei care-l considerau un junimist.

De altminteri, Lovinescu este un critic care a scris totdeauna cu mare simpatie despre A. D. Xenopol, judecîndu-i sever ideile despre literatură și gustul artistic, dar recunoscîndu-i marile merite de ideolog și teoretician precum și poziția exactă în cadrul „Junimii”, în dezacord cu ostilitatea implacabilă pe care i-au arătat-o atît T. Maiorescu cît și Iacob Negruzzi acestui dizident, de fapt un spirit independent, consecvent doar cu sine însuși și cu ideile sale, foarte ferm exprimate încă de pe cînd era membru al societății din Iași.

În perioada de sfîrșit a vieții, în cadrul studiilor sale junimiste, Lovinescu a oferit o adevărată „reabilitare” a lui A. D. Xenopol, prin capitolul ultim, închinat relațiilor acestuia cu T. Maiorescu, din tomul I al cărții *T. Maiorescu și contemporanii săi*, 1943. Rămîne totuși curios că nici în paginile acestui studiu, care conțin unele referințe memorialistice de unde s-ar putea deduce cînd și cît s-au cunoscut, dar nici în altă parte, E. Lovinescu nu a pomenit de lungă recenzie pe care i-o închinase în 1911, motiv pentru care ea a rămas ignorată de toți cei care s-au ocupat de opera marelui istoric.

Asupra relațiilor dintre cei doi, după declarațiile lui Lovinescu s-ar putea înțelege că ei s-au cunoscut în perioada ieșeană a activității criticului, deci prin 1910—1911; dar criticul pomeneste în același context de audierea unor prelegeri ale lui Xenopol la Sorbona, care pot fi datate după una din lucrările ce

i-au apărut atunci în limba franceză, toate datate 1909, dar în primul rînd prin *L'Imagination en histoire*, ceea ce coincide cu șederea lui Lovinescu la Paris și cu frecventarea aceleiași universități.

POETUL CINCINAT PAVELESCU ȘI ARDEALUL

Apărut în trei numere consecutive din *Românul*, de unde reproducem textul :

I., anul I, nr. 179, 17/30 august 1911, p. 2—3 ;

II., *ibidem*, nr. 180, 18/31 august 1911, p. 1—2 ;

III., *ibidem*, nr. 181, 19 august/1 septembrie 1911, p. 2—3.

CRIZA ACTUALĂ A LITERATURII NOASTRE

Apărut în *Convorbiri literare*, anul XLV, nr. 12, decembrie 1911, p. 1403-1414, la rubrica *Cronica literară*, de unde reproducem textul. Articolul va fi republicat parțial în *Critice*, III, ed. I, Flacăra, 1915, sub titlul *Literatura „Sămănătorului”*.

Articolul acesta, împreună cu *Gîndire—poezie și cu A zecea muză*, alcătuiește o serie care, publicîndu-se în *Convorbiri literare*, pare a fi păstrat ceva din tonul maiorescian, mai tranșant, de expresie, și din intenția mentorului junimist de a da „directive” literaturii. La acestea se gîndea N. Iorga, un sfert de veac mai tîrziu, cînd, trecînd în revistă situația *Convorbirilor* din acei ani, pomeneste și de adversarul său în acești termeni care surprind indiscutabil o realitate : „Direcția critică o primea de la 1910 înainte capriciosul impresionist E. Lovinescu, ale cărui ambiții de sintetizator și îndrumător întreceau, de altfel, scopul revistei” (*Istoria literaturii românești contemporane*, Buc., 1934, vol. II, p. 163). Într-adevăr, articolul lui Lovinescu încerca să schițeze un bilanț al literaturii din ultimul deceniu, prevalent sămănătoriste, în raporturile ei cu nevoile societății, ceea ce era desigur o idee tipic maioresciană. Autorul făcea procesul noii literaturi nu numai din punctul de vedere al valorii ei artistice absolute, ci raportînd-o la o anumită situație socială a intelectualității românești de toate gradele, în plină evoluție, într-un progres constant și precipitat. Maiorescu constatase pe vremuri că efortul creator al literaților se îndreptase spre scopuri mult

mai înalte, depășind peste măsură puterile intelectuale ale celor în cauză și având ca rezultat o puizerie de opere false, care „vițiaseră” atmosfera culturală a țării și creaseră iluzia pernicioasă (sau „stricăcioasă”, cum îi zicea el) a unei realități în fapt inexistente. Patru decenii mai târziu, Lovinescu constată și el o discrepantă între realitatea socială și literatura care apăruse între timp, dar vede situația în termeni inversați: scriitorii creaseră o sumă întreagă de opere, valoroase, variate, nu lipsite de vigoare, dar care nu corespundeau în întregime cerințelor societății românești și nu exprimau nevoile tuturor păturilor sociale. Autorul articolului semnalează și el prăpastia existentă între clasele bogate (și „suprapuse”, cum le numește el, care va fi răsunat destul de straniu cititorilor aristocraticelor *Convorbiri literare*) și literatura care, oricum, li se oferea. Unei societăți nu neapărat franțuzite, dar formate la lectura literaturilor străine, îndeosebi celei franceze, scrierile autorilor români, de înclinație „țărănită”, nu le puteau oferi hrana sufletească așteptată.

La critica exclusivismului țărănesc — tema principală a rezervelor lui Lovinescu din acea epocă la adresa sămănătorismului — se adaugă reproșul în legătură cu lipsa de intelectualitate a noii literaturi, primitivismul sentimental, seducția sufletească, romantismul desuet, paseismul care glorifică o inexistentă societate patriarhală prin rămășițele ei condamnate de istorie, naturalismul primar. Ideea „intelectualizării” literaturii, se referă de fapt la proză, deoarece poezia s-ar exclude de la această necesitate prin faptul că e „sensibilizarea prin cuvinte a unei stări sufletești, a unui sentiment...”, or acestea, fiind restrinse și veșnice, nu sunt supuse inexorabilei evoluții, cum se întâmplă cu proza, care trebuie să se plieze realităților, să țină seama de rezultatele științelor (desigur că Lovinescu se va fi gândit la psihologie sau la unele științe sociale), de complexitatea noilor cuceriri în domeniul culturii.

În sfârșit, dezideratul cel mai neașteptat și pentru prima oară formulat de un critic român e acela al profesionalizării scrisului, cu efectele lui vizibile în alte literaturi: răsplata materială pentru autor, ritmicitatea scrisului, răgazul firesc, de maturizare, între apariția unei cărți și scrierea alteia. Toate acestea ar ajunge să devină cu puțință dacă literatura ar încerca să corespundă realmente gustului și nivelului cultural al unei societăți în plină evoluție intelectuală și nevoii acesteia de lectură.

Cu atari idei, exprimate, ce-i drept, cam peremptoriu și pe un ton de optimism nu totdeauna cu deplină acoperire, ne aflăm în cu totul altă epocă a scrisului românesc, într-o fază în care vechile înjunționi maioresciene par a aparține altei lumi. E desigur vorba de o evoluție reală, determinabilă, a societății românești, pentru care textul lovinescian rămîne un document fundamental, consemnînd o situație pe care mulți nu o vor înregistra decît după alte cîteva decenii și cu regrete. În fond „sămănătorismul” era, dacă nu de-a dreptul creația „Junimii”, sau mai exact a lui Maiorescu, cel puțin pentru nucleul său teoretic, efectul teoriilor junimiste pe care nu le-au urmat tocmai junimiștii: articolul *Literatura română și străinătatea* este manifestul său timid și ignorat; practic vorbind, sămănătorismul se dezvoltase din literatura lui Slavici și din mentalitatea acestuia poporanistă, la care foarte curînd vor veni să se adauge Coșbuc și Vlahuță, scriitori acceptați de „Junimea”, întărindu-i structura și adăugînd nota idilică și duioasă.

Apoi, trebuie observat că „Junimea” pusese problema relațiilor dintre creatori și public, urmărind, cu o logică prea sigură doar de ea însăși, necesitățile presupuse ale acestuia într-un anumit stadiu, gîndind totul în sensul coborîrii scriitorului la nivelul general de înțelegere. *Sămănătorul* continuase tocmai acest „program” pe care scriitorii junimiști nu l-au urmat aproape niciodată. Revista, devenită din ce în ce mai mult a lui Iorga, va pune în practică aceste teorii și va reprezenta o scădere a nivelului general de pretenții intelectuale la care generația precedentă îl ridicase; dar eroarea lui pornise de la ideea lăudabilă a unei iluzorii literaturi adresate tuturor claselor sociale, pe care, în acea vreme, le despărteau adevărate abisuri de ordin cultural.

Susținînd principiul exact contrare și sprijinindu-și-le, ca și Maiorescu, pe ideea „raportului de necesitate” între creație și public, Lovinescu venea în conflict cu teoriile junimiste, dar urma cu aceeași consecvență realitatea de fapt, adică realizările pe plan artistic: o literatură nu numai artisticeste superioară celei de la *Sămănătorul*, dar de nivel intelectual hotărît mai înalt. El nu făcea decît să se întoarcă la acea „Junime” primă, din faza ieșeană, care însemnase o cotitură hotărîtoare în istoria literaturii și culturii române și care, prin radicalismul ei, marcase și pe plan estetic momentul unei mutații în conștiințele artistice, deși „programul” ei și mai ales articolul sus-pomenit

al lui Maiorescu ar fi trebuit să ducă exact la literatura pe care autorul *Crizei actuale a literaturii române* o combătea — acesta din urmă lăsînd, ce-i drept, cale deschisă unei perspective optimiste, pe care aproape niciodată junimiștii nu erau dispuși s-o întrevadă așa de ușor.

Acest articol are însă și o importanță de alt ordin, el marchează, credem, și un punct suprem în colaborarea lui E. Lovinescu la bătrînele *Convorbiri literare*, unde-i apăruseră pînă atunci destul de multe articole, fără însă a depăși condiția unor utile contribuții istoriografice, a unor cronici și recenzii, a unor articole sau mici studii despre cîte un scriitor ce se afirma atunci, lipsite de o semnificație teoretică mai înaltă. De data aceasta e vorba de o vedere de ansamblu asupra literaturii, ceea ce trebuie semnalat, deoarece îndeobște astfel de articole nu sunt scrise de persoane din afara respectivei redacții și nu pot contrazice opiniile acesteia.

E. Lovinescu se adresase noului director al publicației, S. Mehedinți, încă de la instalarea acestuia la conducerea ei, printr-o scrisoare în care-și exprimă de la Paris satisfacția sa (scrisoare din 23 decembrie [1906], în E. Lovinescu *Scrisori și documente*, ed. cit., p. 216) și corespondența dintre ei se urmează pe spațiul a mai bine de patru ani, fiind legată de chestiuni exclusiv redacționale. Schimbarea conducerii *Convorbirilor literare* avea de ce să-l bucure pe tînărul critic, aflat departe de țară și lipsit de informațiile trebuincioase în legătură cu substratul acestei operații, anume că înfocuirea istoricului Ioan Bogdan cu S. Mehedinți însemnase în fapt îndepărtarea de la conducerea publicației a lui M. Dragomirescu, adevăratul critic al echipei redacționale care asigura apariția. Dacă Ioan Bogdan, un slavist venerabil și lipsit de vocație literară propriu-zisă, condusesese *Convorbirile literare* fără a-și impune pecetea personală, noul și mai tînărul director era nu numai un geograf și un om de știință de altă specialitate, dar și un om de cultură generală, cu pretenții de conducător și teoretician literar. Era și autorul unor pagini de beletristică propriu-zisă, care trădau o orientare în fond sămănătoristă, așa că aderența teoreticianului la această ideologie se făcuse deja în mod fățiș prin publicarea în revista lui N. Iorga a răsunătorului articol *Primăvara literară* (*Sămănătorul*, anul III, nr. 18, 1905), considerat de M. Dragomirescu un act de trădare a ideologiei junimiste. Același lucru îl va sublinia, într-un mod mai atenuat și fără resentimente de

ordin personal, E. Lovinescu în paginile sale de istorie închinate curentului; totuși e de remarcat un fapt: că S. Mehedinți, chiar dacă pe plan estetic se dovedea un „eretic“, pe planul strict politic, adică acela care conta cel mai mult în cercul revistei, se păstra în cea mai strictă obediență față de Titu Maiorescu și de grupul junimist devenit un partid politic, activ mai ales pe acest plan. Acțiunile lui, inclusiv cele de aprobare a *Sămănătorului*, primiseră indiscutabil girul lui Maiorescu, o situație aparent bizară sau de neînțeles pentru cei care nu au în vedere complexitatea spiritului junimist și felul în care acesta se scindase pe atunci în două direcții divergente: una care se apropia de formula „naționalismului cultural“ al lui N. Iorga, acceptîndu-l măcar prin tăcere, și alta care păstrase ideea autonomismului estetic și a radicalismului critic, pe care o reprezentau nu numai M. Dragomirescu în articole vehemente, cu adresă directă, dar și E. Lovinescu și Duiliu Zamfirescu, care nu considerau convenit să atace direcția *Convorbirilor literare*.

Rămîne totuși un merit indiscutabil al lui S. Mehedinți faptul că a îngăduit afirmarea în cadrele revistei pe care o conducea a unor orientări și idei deosebite, așa cum E. Lovinescu încerca să formuleze, continuînd de fapt vechea linie maioresciană a criticii. Articolul de față e o dovadă grăitoare în acest sens, deoarece aproape toate constatările ce se fac în el vin în conflict cu ideea „primăverii literare“ pe care o trîmbițase Mehedinți însuși. Și totuși, el a admis publicarea lui, așa cum avea să facă și cu lungul studiu al lui E. Lovinescu despre romanele lui Duiliu Zamfirescu, într-un moment în care romancierul se vedea atacat de întreaga presă sămănătoristă și poporanistă, iar tînărul critic își suspendase colaborarea la ziarul *Românul* din Arad tocmai pentru că acesta refuzase să i-l publice.

Este de asemenea interesant că în deceniile care au urmat și în care avea să revină de mai multe ori asupra rolului jucat de Mehedinți la conducerea *Convorbirilor literare* (*Figurină în Critice*, VIII, 1922; *Istoria mișcării „Sămănătorului“*, în *Critice* I, 1930; *Titu Maiorescu și posteritatea lui critică*, 1943) subliniind nu numai nepotrivirea între personalitatea profesorului de geografie și situația sa de director al unei publicații literare, E. Lovinescu nu va pomeni de articolul său de tinerete în care, supunînd unei analize literatura de atunci, ajunge la niște concluzii cu totul contrarii ideilor din *Primăvara literară*. El poate

fi considerat un moment de contrast extrem față de orientarea sămănătoristă, una din cele mai răspicute luări de poziție în favoarea unei orientări mai largi, a libertății de inspirație, a situației reale a literaturii, cu anumite indicații pentru viitor și are astfel o situație cu totul ciudată în sumarul obișnuit al revistei care l-a adăpostit.

Singurul critic care, după știința noastră, s-a întors asupra acestui text Iovinescian timpuriu, găsind în el cel puțin prefurarea unei idei menite să aibă în opera sa de teoretician literar și sociolog un mare destin, e Florin Mihăilescu, în studiul său *Conceptul de critică literară în România*, I, 1976, unde semnalează în legătură cu *Criza actuală a literaturii noastre*: „Deși are rădăcini încă din prima epocă a acțiunii antisămănătoriste... 1904—1905, principiul sincronismului a fost propus și formulat pe larg două decenii mai târziu, în cele trei volume din *Istoria civilizației române moderne*. Două cuvinte despre «rădăcini». Se poate spune că ideea sincronismului s-a deșteptat în critic din dorința de a opune luptei maioreșcene împotriva «formeii fără fond» o atitudine mai pozitivă și în același timp mai constructivă. Relativismul său de la debut este cu siguranță germenele spiritului conciliator, căci Lovinescu se arată tolerant față de înnoirile tematice pentru ca să ajungă repede apoi la prozelitismul citadin. Deși prudent încă față de influențele moderne și promovind deocamdată numai ideea unui «colț latin» al noii îndrumări ce se năștea precipitându-se din eminescianismul epigonice tinărul critic nu e mai puțin decis în a respinge ruralismul sămănătorist și recomandă atenția spre mediile citadine: «Literatura țărănistă e un gen literar, dar nu e singurul. Această credință nu știrbește deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferința lor, interesul sub raportul economic și politic pentru ceea ce ne-am obișnuit să numim *talpa țării*... Dar literatura unei țări nu trebuie să se mărginească aici. Ea trebuie să mai răsfrîngă și alte bătăi de inimă, alte gânduri mai înalte, alte griji, alte năzuințe, alte speculații intelectuale și sufletești, alte nuanțe, alte subtilități de simțire.» De reținut e că la baza acțiunii Iovinesciene de promovare a unei literaturi moderne, citadine, stă, în afara factorilor de natură pur estetică, convingerea într-o necesitate de origine sociologică. O evoluție ireversibilă în acest plan conduce la mutații corespunzătoare în

ordinea tematică a inspirației artistice. Noua civilizație burgheză cere o literatură pe măsura ei, încît sămănătorismul se manifestă într-un sens reacționar, conservator, identic cu al junimismului politic“ (p. 360—361).

În momentul apariției, acest articol Iovinescian, care reprezenta un atac plener împotriva „direcției de azi“ în literatura de atunci și ar fi putut constitui punctul de plecare al unei fructuoase discuții pro și contra, a trezit un simplu ecou deviat, printr-o notă publicată în *Viața românească* și care rămîne doar caracteristică pentru starea de spirit a redacției, implacabilă în adversitatea față de Lovinescu și incapabilă de a duce cu adevărat o discuție pe marginea ideilor acestuia:

Apoteoza d-lui Sadoveanu
în „Convorbiri literare“

„Convorbirile literare strigă prin pana d-lui Lovinescu: «Nu mai poate merge cu o astfel de literatură!»

Această o «astfel de literatură» e literatura actuală, pe care criticul o definește cu ajutorul operei d-lui Sadoveanu și, întrucîva, prin aceea a d-lui Sandu-Aldea. Dar d. Aldea e atît de puțin utilizat că poate să fie scos din discuție.

Acestei literaturi dominante în momentul de față, criticul îi opune literatura «intelectualizată», care trebuie să fie literatura de mine.

Cu toate acestea, d-nealui găsește că «încercări fericite s-au și făcut în această privință, mai ales de un Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, I. Gorun ori I. Brătescu-Voinești».

«Mai ales», căci mai sînt și alții. Sînt dd. Gârleanu, Pavelescu, Eftimiu, Agârbiceanu, pe care criticul nostru i-a lăudat în chip superlativ în ultimul timp (de cînd s-a intelectualizat și scrie la *C. I.*) și pe care-i laudă și acuma de două ori pe săptămînă. Apoi mai e d. Lovinescu, autorul *Scenetelor și fanteziilor*, pe care d. Lovinescu l-a primit așa de bine în *Flacăra*.

Să recapitulăm: dd. Zamfirescu, Anghel, Gorun, Brătescu, Gârleanu, Pavelescu, Eftimiu, Agârbiceanu, Lovinescu. Și vor mai fi și alții, pe care d. Lovinescu i-a lăudat, dar i-am uitat noi, precum și unia, pe care d-sa îi admiră dar n-a avut prilejul să-i laude. De altmîntrelea, *mai toți* scriitorii români de azi, indiferent dacă au talent sau nu, sînt din familia spirituală a unora sau altora din cei de mai sus.

Și-n fața lor : numai d. Mihail Sadoveanu.

Și totuși :

«Nu mai poate merge cu o astfel de literatură!» Așadar, literatura actuală se rezumază în d. Sadoveanu.

De aceea am intitulat această notiță : *Apoteozarea d-lui Sadoveanu*.

P.S. Prin pana aceluiași critic, *Convorbirile* au îmbrățișat și americanismul literar! (*Viața românească*, anul VII, nr. 1, ianuarie 1912, la rubrica *Miscellanea*, semnat P. Nicanor & co.)

Notița aceasta, care conține atâtea erori de informație în ceea ce privește raporturile reale ale lui E. Lovinescu cu scriitorii contemporani cu el (și pe care el nu-i numește), dar și niște deducții atât de sofisticate, menite a dovedi că autorul articolului din *Convorbiri literare* e un detractor al lui Sadoveanu, ni se pare tipic nu numai pentru felul în care G. Ibrăileanu își trata adversarii, ci și pentru felul în care încerca să învenineze raporturile dintre Lovinescu și marele povestitor. E inutil să mai precizăm că Lovinescu nu îl avusese în vedere doar pe acesta, într-o oponentă cu ceilalți semnalăți de autorul notiței ; el îmbrățișa o întregă direcție a prozei din acel moment istoric încercând doar să indice o cale nouă pe care literatura ar fi trebuit să se îndrepte.

INDICE DE NUME

A

Aderca, Felix, 466, 496	Andrea del Sarto, 50, 222
Agârbiceanu, Ion, 307, 308,
313, 314, 316, 506, 517, 531,
541	Andrea, Doria, 222
Agorakritos, 15	Andreev, Leonida, 184
Alceu, 15	Anghel, Dimitrie, 238-246, 272-
275, 290-293, 343, 360, 399,
406, 417, 424, 427, 436, 477,
478, 479, 480, 498, 499, 500,
524, 541
Alecsandri, Vasile, 241, 294,
318, 319, 355, 379, 383, 466,
521	Arnolfo di Cambio, 77
Alexandrescu, Grigore, 319,
365, 521	Antistene, 62
Alexandru cel Mare, 16	Arhimede, 257
Amiel, Henri-Frédéric, 231	Aria, 100
Ammanati, Bartolomeo, 83	Ariosto, Ludovico, 222
Anacreon, 455	Aristofan, 165, 348
Anaxagora, 169	Aristotel, 102, 254
	Asinius, Pollio, 164

B

Bacon, Francis, 352	Bârsan, Zaharia, 496
Bain, Alexander, 99, 112	Beaumarchais, Pierre Augus-
tin Caron de, 150, 213, 456
Banville, Théodore de, 237	Beldiman, Alexandru, 119
Barbey d'Aurevilly, Jules, 326	Béranger d'Ivres, 20, 21
Bassarabescu, I. A., 132-137,
427, 443, 445, 446, 447, 448	Béranger, Pierre-Jean de, 236
Baudelaire, Charles, 147	Bernard, Claude, 144

Bibescu, Gheorghe, 391
Bizet, Georges, 298
Bogdan, Ioan, 538
Bolintineanu, Dimitrie, 284,
298, 318, 520, 521
Bonfinius, 120
Botez, Octav, 489
Böcklin, Arnold, 9, 10, 11
Bramante, Donato d'Angelli
Lazzari, 85
Brătescu-Voinești, Al., 128,

C

Canova, Antonio, 16
Cantemir, Dimitrie, 120
Caragiale, I. L., 137, 155-166,
354-358, 374, 383, 424, 459,
460, 262, 463, 464, 529, 530
Carducci, Giuseppe, 340
Carol I, 392
Catilina, 124
Catul, Caius Valerius, 22, 23,
416
Cavalli, François, 23
Cavour, Camillo Benso (conte
de), 53
Cazimir, Ștefan, 463
Călinescu, George, 468, 504,
520, 524, 525, 532
Cellini, Benvenuto, 64, 514
Cerna, Panait, 278-284, 403,
426, 427, 470, 497, 498, 499,
519
Chamfort, Nicolas-Sébastien
Roch, 146, 199
Chamisso, Adalbert, 351
Chateaubriand, François-René
de, 179

131, 135, 136, 144-147, 286,
343, 399, 406, 417, 450, 451,
452, 477, 524, 541
Brîncoveanu, Constantin, 30
Browning, Elisabeth, 79, 164
Brunelleschi, Filippo, 65
Brunetière, Ferdinand, 259, 481
Brutus, 124
Buffon, 475
Byron, George Gordon, 339,
340

Cicerone, 124, 309
Cioculescu, Șerban, 425, 461,
462
Ciura, Alexandru, 480
Claudiu, 100
Clodius, Publius, 101, 109
Cocca, N. D., 516
Codreanu, Mihai, 495
Comte, Auguste, 346
Constant, Benjamin, 229
Constantin, al XIII-lea (im-
părat bizantin), 31
Copernic, 96
Cornelius Nepos, 23
Corot, Jean-Baptiste, 252
Costin, Miron, 120
Coșbuc, George, 282, 374, 383,
399, 466, 537
Cousin, Victor, 102
Creangă, Ion, 284, 315, 509
Crohmalniceanu, Ov. S., 528
Cuza, Alexandru, 392, 393,
395

D

Dante Alighieri, 22, 62, 63, 73,
186, 212, 236, 298, 365
Darwin, Charles, 102
Daudet, Alphonse, 136, 189,
491
Davidescu, Nicolae, 466
Decius (Publius Decius Mus),
129
Delavrancea, Barbu Ștefănes-
cu, 201, 374
Demetriad, Aristide, 529
Densusianu, Ovid, 426, 466,
525, 526, 532
Dickens, Charles, 401
Diolețian, 21

Dobrogeanu-Gherea, C., 460, 526
Donatello, 56, 68
Dragomirescu, Mihail, 164,
251, 253, 255, 256, 257, 260,
261, 262, 263, 426, 436, 437,
438, 439, 443, 447, 448, 450,
451, 452, 453, 455, 456, 458,
459, 460, 461, 462, 463, 468,
472, 474, 475, 481, 483, 484,
487, 488, 489, 490, 491, 492,
493, 494, 496, 497, 498, 499,
501, 509, 510, 525, 526, 527,
538
Dumas, Alexandre, 160
Dumas, Alexandre (fiul), 237

E

Eftimiu, Victor, 327-341, 350-
353, 426, 478, 495, 521, 522,
523, 524, 529, 541
Eliade, Pompiliu, 462, 463,
522, 523, 524
Eliade, Pompiliu (doamna),
524

Eminescu, Mihai, 109, 121,
165, 201, 269, 280, 282, 283,
284, 294, 298, 319, 321, 322,
324, 325, 364, 374, 375, 383,
397, 403, 419, 509, 518, 519,
520, 521, 530
Eutropius, 120

F

Faguet, Emile, 255, 256, 455,
457, 481, 482, 486, 487, 489,
490, 514
Farago, Elena, 234-236, 426,
427, 470, 474, 495
Feraru, Leon, 478
Feuerbach, Anselm, 9

Fidias, 15
Filloti, Maria, 331
Foscolo, Ugo, 63
France, Anatole, 255, 258, 259,
335, 481, 482, 485, 486, 487,
490.

G

Galileo Galilei, 55
Gafița, Mihai, 473

Gattamelata, 56
Gârleanu, Emil, 127-131, 135,

285-290, 293, 343, 381, 424,
427, 436, 437, 438, 439, 440,
441, 442, 479, 496, 499, 500,
501, 524, 531, 541
Gebhart, Emile, 293
Geoffroy Saint-Hilaire,
Etienne, 102
Genelli, Bonaventura, 11
George, Alexandru, 482, 494
Ghiberti, Lorenzo, 68, 76, 78
Ghica, Alexandru, 391, 394
Ghica, Grigore, 119, 389, 390,
392
Giorgione, Giorgio Barbarelli,
11

H

Haeckel, Ernest, 183
Hafiz, 455
Heine, Heinrich, 17, 321, 403
Heraclit, 150
Herz, Adolf, 236-237, 470, 476,
477
Herodot, 119
Hesiod, 119, 289
Hess, Heinrich-Maria, 11
Hodoș, Nerva, 389

I

Ibrăileanu, Garabet, 425, 426,
440, 441, 449, 450, 452, 483,
499, 500, 505, 507, 508, 510,
512, 513, 515, 516, 519, 520,
523, 526, 527, 542
Ibsen, Henrik, 145, 210

J

Janin, Jules, 139, 140

Giotto, Angiolotto di Ben-
done, 312
Goethe, J. W., 188, 212, 220,
235, 242, 310, 379, 454
Goga, Octavian, 191-196, 282,
308, 314, 399, 426, 427, 465,
466, 467, 480, 531
Gorki, Maxim, 181, 287
Gorun, I., 417, 541
Gounod, Charles, 350
Gourmont, Remy de, 504
Grigorescu, Nicolae, 11, 180
Guercino, Giovanni Francesco
Barbieri, 222

Hoffmann, E.T.A., 10
184, 240, 298, 321, 416, 511
Homer, 27, 29, 119, 134, 135,
184, 240, 298, 321, 416, 511
Horațiu, 103, 124, 164, 165, 229
Hugo, Victor, 212, 275, 378,
383
Humboldt, Charles-
Guillaume, 183
Huxley, Aldous, 183

Iorga, Nicolae, 359, 385, 426,
429, 430, 433, 443, 448, 483,
497, 498, 516, 526, 532, 535,
537, 538, 539
Iosif, St. O., 238-246, 272, 275,
290-293, 424, 427, 436, 477,
478, 479, 498, 499, 500, 531

Joubert, Joseph, 150, 179

K

Kant, Immanuel, 102
Karr, Alphonse, 246
Kiseleff, Pavel, 390, 391

Kleuze, Leo von, 12
Kogălniceanu, Mihail, 119,
392, 395, 530

L

La Fontaine, Jean, 217
Laharpe, Jean-François de, 232
Lalo, Charles, 493
Lemaitre, Jules, 258, 259, 335,
481, 482, 485, 486, 487, 489
Lamartine, Alphonse de, 275,
288
Lavisse, Ernest, 386
Leconte de Lisle, Charles,
334, 340
Lenau, Nicolas, 325
Lenbach, Franz von, 11
Leonardo da Vinci, 85, 86,
87, 88, 432

Leopardi, Giacomo, 212, 325
Linder, Max, 523
Lippi, Filippo, 76
Lippi, Filippino, 76
Lisip, 16
Litzica, C., 94, 97
Lombardo (Pietro Lombardi),
56
Lorrain, Claude, 37
Lovinescu, E., 185-190, 465
Lucrețiu, 153, 154, 244
Ludovic I (rege al Bavariei),
12, 13

M

Macedonski, Alexandru, 397,
525
Mahomed al II-lea, 31
Maiorescu, Titu, 94, 95, 97,
361, 405, 406, 426, 435, 436,
450, 460, 502, 504, 505, 508,
526, 530, 534, 535, 537, 538,
539
Mantegna, Andrea, 57, 58
Manu, Emil, 472, 473
Marino, Adrian, 492
Marius, Caius, 109
Martini, Antonio, 74
Marțial, 165
Masaccio, Tommaso, 76

Masoff, Ioan, 523
Maupassant, Guy de, 129,
288, 442
Mălinescu, Vasile, 390, 393
Mesalina, 100
Mehedinți, Simion, 500, 511,
520, 538, 539
Mérimee, Prosper, 129, 442
Michelangelo Buonarroti, 63,
65, 67, 68, 455, 456
Michelozzo, 68
Mihăilescu, Elena, 529
Mihăilescu, Florin, 473, 492,
540
Milon, 101, 109

Mimnermos, 323, 416
Minulescu, Ion, 230-234, 424,
470, 471, 472, 473, 478, 480
Moldovanu, Corneliu, 496

N

Napoleon I, 21, 86, 388
Negruzzi, Constantin, 365
Negruzzi, Iacob, 534
Nero, 100
Nestor, 224
Neureuther, Eugen-Napoleon,
11

O

d'Oggioni, Marco, 87
Ornea, Zigu, 484, 490, 533

P

Pascal, Blaise, 214
Paulus Aemilius, 350
Pavelescu, Cincinat, 264-271,
343, 397-407, 426, 427, 495,
496, 535, 541
Păun, V., 104
Pericle, 17
Perino del Vaga, 222
Perpessicius, 425, 478
Perugino, 50
Petrarca, 52, 63, 321
Petrescu, Camil, 425, 466, 498
Petrescu, Ion, 529
Piloty, Karl, 11
Pindar, 416
Piru, Alexandru, 443, 498, 510
Pisano, Nicolo, 66
Pius al IX-lea, 69

Q

Quintilian, 309

Molière, Jean-Baptiste, 156,
194
Murillo, Bartolomé Esteban, 11
Musset, Alfred de, 230

Nicoleanu, N., 519
Nicolescu, Elie, 508, 509, 514
Nicolescu-Magnificentiu, 508
Nietzsche, Friedrich, 255
Noailles, contesa de, 514
Novelli, Ermete, 18

Ovidiu, 229, 243

Platon, 32, 102, 255
Plaut, 165
Pliniu, 16, 23
Pliniu cel tînăr, 22
Plutarh, 292
Poetus, 100
Poincaré, Henri, 493
Pop, Vasile, 138-143, 164, 448,
449, 451, 480, 511, 513
Popa-Lisseanu, G., 97, 98, 103,
104, 105, 111, 424
Popovici-Bănăţeanu, Ioan, 131
Pradon, 298
Praxitele, 16
Propertiu, 279
Ptolomeu, 96
Publilius Syrius, 164
Pyrron, 259

R

Racine, Jean, 298
Radovics, Constantin, 389
Radu, Leonte, 394
Rafael Sanzio, 51, 222
Rimbaud, Alfred, 386
Rădulescu, Ion Heliade, 394
Rădulescu-Motru, C., 506, 520,
521
Rebreanu, Liviu, 471, 496
Renard, Jules, 289, 290
Reni, Guido, 222

Riccio, 56
Robbia, Luca della, 63
Rodin, Auguste, 248, 486
Rosselli, Cosimo, 56
Rostand, Edmond, 245
Rotaru, Rodica, 443, 498
Rousseau, Théodore, 252
Rousseau, J. Baptiste, 233
Rousseau, J. J., 181
Rubens, Peter Paul, 11

S

Sadoveanu, Mihail, 128, 131,
135, 136, 161, 181, 197-210,
287, 371, 399, 424, 426, 429,
436, 467, 468, 469, 480, 497,
498, 531, 541, 542
Sainte-Beuve, 490
Sallustius, 124
Sandu-Aldea, C., 175-184, 427,
464, 465, 541
Sanmicheli, Michele, 22, 24, 46
Sansovino, Andrea Contucci, 56
Saphho, 416
Sarcey, Francisque, 187
Schack, Adolf Friedrich von,
7, 8, 11
Schleiermacher, Ernest, 102
Schopenhauer, Arthur, 254,
283, 324
Schwind, Moritz, 8, 11
Scurtu, Nicolae, 433, 449
Seneca, 100, 159
Sévigné, doamna de, 237
Shakespeare, William, 23, 172,
263, 298

Simion, Eugen, 463, 491, 519
Simionescu-Rîmniceanu, M., 153
Sixt al V-lea (papă), 227
Slavici, Ioan, 537
Squarcione, Francesco, 58
Socrate, 62, 191, 348
Sofocle, 135, 164, 200, 321, 379
Solario, Andrea, 87
Soreanu, Nicolae, 331, 529
Spencer, Herbert, 98, 99, 112
Spinoza, Baruch, 254
Spiru-Bacău, A. (A. Spayer),
453, 454, 455, 456, 457
Streinu, Vladimir, 479
Strepsiade, 348
Stroia, Gheorghe, 484
Sturdza, A., 396, 462
Sturdza, Ioan Sandu, 388, 389,
390, 393, 394
Sturdza, Mihail, 388, 391, 392,
393, 394
Sulla, 109
Sully-Prudhomme, 258

Ş

Ştirbei, Barbu, 392

T

Tacit, 103
Taine, Hypolitte, 131, 200, 249,
255, 263
Temistocle, 216
Teodoric cel Mare, 20, 21
Teognis din Megara, 324, 416
Thorwaldsen, Bertel, 16
Tit Liviu, 52
Tizian, 11, 57

Tirteu, 416
Tolstoi, Lev, 263
Topîrceanu, George, 510, 512
Torouțiu, I. E., 533
Trandafiloff, 391
Trasea, 100
Trivale, Ion, 498
Tucidide, 119

U

Umberto, 20
Ureche, Grigore, 120

Urechia, V. A., 385, 393

V

Varius, 164
Vasari, Giorgio, 67
Vărgolici, Teodor, 461
Veniamin, mitropolit, 393
Verrocchio, Andrea, 68
Veronese, Paolo, 22
Vianu, Tudor, 461, 528
Victor-Emanuel al II-lea (rege
al Italiei), 20

Vigny, Alfred de, 243
Virgiliu, 103, 124, 164, 221
Vitruviu, 22, 23
Vilsan, G., 499
Vlahuță, Alexandru, 201, 374,
383, 532, 537
Voltaire, 233, 310, 379

W

Wagner, Martin, 13, 46
Wagner, Richard, 188, 298

Wilhelm al II-lea (împărat al
Germaniei), 7

X

Xenopol, A. D., 384-396, 533,
534

Xenopol, Nicolae, 427

Z

Zamfirescu, Duiliu, 398, 399,
400, 406, 417, 466, 539, 541

Zeletin, Ștefan, 462
Zenon, 154, 259

CUPRINSUL

I. NOTE DE CALĂTORIE

Galeria Schack din München	7
Gliptoteca din München	12
Impresii din Verona	18
Spre Atena, I, II	25
Pe Bosfor (Fragment)	36
Impresii din Fiume și Abbazia	40
Impresii din Padova, I, II, III, Sfârșit	46
Pagini florentine — Pe Lung' Arno Acciaiuoli	62
Pagini florentine, [I], II, III, IV	69
Cenacolo vinciano (Note de drum)	85

II. IN JURUL CLASICISMULUI

O problemă didactică	91
În jurul clasicismului (Cu prilejul broșurei d-lui G. Popa) [I] [II], iarăși în jurul clasicismului (Cu prilejul broșurei d-lui G. Popa)	98
III, O ultimă privire asupra clasicismului (Cu prilejul broșurei d-lui G. Popa-Lisseanu)	105
Învățămîntul clasic la noi	111
	118

III. PAGINI DE CRITICĂ ȘI DE DOCTRINĂ

Em. Gârleanu. Cu prilejul volumului <i>Cea dintîi durere</i>	127
I. A. Bassarabescu	132
Răzbușnarea bacantelor — Literatura d-lui Vasile Pop	138

I. Al. Brătescu-Voinești	144
Kakochymos (Împotriva unui anumit fel de critică)	148
Caragiale, I, II	155
Ka (Fantezie asupra artei și criticei)	167
C. Sandu-Aldea, [I], II	175
E. Lovinescu	185
Octavian Goga	191
M. Sadoveanu (Cu prilejul <i>Insemnărilor lui Neculai Manea</i>) [I], II	197
Fragmente critice, 1—21	211
Triptic : I. Ion Minulescu ; II. D-na Elena Farago ; III. D. Herz	230
Dioscurii (d-nii D. Anghel și St. O. Iosif)	238
Impresionismul în critică, I, II, III	247
Poetul Cincinat Pavelescu	264
D. Anghel	272
Pasărea albastră (În loc de prefață)	276
P. Cerna	278
Din literatura nouă : Em. Gârleanu și D. Anghel și St. O. Iosif	285
A zecea muză : critica	295
Literatura Ardealului	307
Gîndire — poezie	318
Victor Eftimiu, <i>Fără suflet</i>	327
Un nou scriitor : Victor Eftimiu	329
Un colț latin	342
Curențe literare...	346
Un eveniment literar : <i>Înșiră-te, mărgărite</i> , de Victor Ef- timiu	350
Notițe asupra celui din urmă volum al lui Caragiale	354
Literatura, publicul și statul [I], [II], III, IV, V, VI, [VII], [VIII]	359
A. D. Xenopol, <i>Istoria partidelor politice în România</i> , I, II, III, Încheiere, IV	384
Poetul Cincinat Pavelescu și Ardealul, I, II, III	397
Criza actuală a literaturii noastre	403
Note	421
Indice de nume	534

